

YAŞLILIKTA EŞ KAYBI VE

SOSYAL DESTEK

Doktora Tezi

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

Eskişehir 2025

YAŞLILIKTA EŞ KAYBI VE SOSYAL DESTEK

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

DOKTORA TEZİ

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nadir SUĞUR

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Mayıs 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA'nın "Yaşlılıkta Eş Kaybı ve Sosyal Destek" başlıklı tezi 05/05/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Sosyoloji Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı	İmza
Üye (Danışman):		
Üye:		
Üye:		
Üye:		
Üye:		

.....
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

YAŞLILIKTA EŞ KAYBI VE SOSYAL DESTEK

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mayıs 2025

Danışman: Prof. Dr. Nadir SUGUR

Ortalama yaşam süresinin artmasıyla birlikte yaşlanma sürecini ve yaşlılık dönemini anlamak daha da önemli hale gelmiştir. Bu çalışma, yaşlanma sürecinde karşılaşılan önemli olaylardan biri olarak eş kaybı deneyimini ve yaşlıların kayıp sonrası sosyal destek ilişkilerini değerlendirmektedir. Araştırmanın temel amacı, deneyimleri, ilişkileri ve onları şekillendiren unsurları çok boyutlu bir şekilde ortaya koymaktır.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden inşacı temellendirilmiş kuram ile yürütülmüştür. Çalışma kapsamında yaşam seyri, keşişimsellik ve toplumsal cinsiyet perspektifleriyle beraber, kümülatif avantaj ve dezavantaj teorisi ve konvoy modelinden faydalanılmıştır. Eş kaybı yaşamış 60 yaş ve üzerindeki 20 kadın ve 14 erkek ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz süreci tamamlandığında, eş kaybı deneyimi ve sosyal destek olmak üzere iki temel kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler altında yer alan alt temalar ile katılımcıların deneyimleri ve destek ilişkileri üzerinde etkili olan unsurlar çok boyutlu bir şekilde aktarılmıştır.

Bulgular hem eş kaybı deneyiminin hem de sosyal destek ağının, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, eğitim, sağlık ve sosyal sermaye gibi pek çok unsurun etkisiyle şekillendiğini göstermekte ve yaş temelli bir yaklaşım yerine yaşam seyrini dikkate almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, yaşlının yaşam kalitesini desteklemeye yönelik girişimler, kayıp ve destek ilişkilerinin dinamik ve çok boyutlu yapısı göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Yaşlılık, Yaşlanma, Sosyal destek, Dulluk, Eş Kaybı

ABSTRACT

SPOUSAL LOSS AND SOCIAL SUPPORT IN OLD AGE

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

Department of Sociology

Anadolu University, Graduate School, May 2025

Supervisor: Prof. Dr. Nadir SUĞUR

With the increase in life expectancy, understanding the aging process and the old age has become increasingly important. This study explores the experience of spousal loss as a potentially significant turning point in the aging process and investigates the social support networks of older adults in the aftermath of loss. The main purpose of the research is to reveal experiences, relations and the factors that shape them in a multidimensional way.

The research was conducted using constructivist grounded theory, one of the qualitative research methodologies. The theoretical framework of the study draws on life course, intersectionality, and gender perspectives, along with the cumulative advantage/disadvantage theory and the convoy model. In-depth interviews were conducted with 20 women and 14 men aged 60 and over who have experienced spousal loss, using a semi-structured interview guide. After the completion of the data analysis process, two main categories were established: spousal loss experience and social support. These categories encompass various sub-themes that provide a comprehensive and multidimensional account of participants' experiences and the factors influencing their support relationships.

The findings show that both the experience of spousal loss and the structure of social support networks are shaped by various factors, including gender, social class, education, health, and social capital. These results also underscore the necessity of adopting a life course perspective rather than an age-based approach. Accordingly, initiatives and efforts to promote quality of life in later life must take into account the dynamic and multidimensional nature of loss and support relations.

Keywords: Old Age, Ageing, Social support, Widowhood, Spousal Loss

ÖN SÖZ

Tez sürecinin her aşamasında rehberliğiyle yol gösteren, zorlandığım anlarda cesaretlendiren, farklı açılardan bakmamı sağlayarak hem tez serüvenimi hem de genel olarak akademik gelişim sürecimi zenginleştiren değerli hocam Prof. Dr. Nadir Suğur’a en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tezi sizinle birlikte yürütmek benim için çok kıymetliydi. Kapınızı daima açık tuttuğunuz, ilgiyle dinlediğiniz ve cesaretlendirdiğiniz için size minnettarım.

Tez izleme jürisinde yer almayı kabul ederek sürecin başından itibaren bilgi ve deneyimlerini paylaşan, büyük bir özveriyle teze son derece önemli katkılar yapan çok kıymetli hocalarım Prof. Dr. Temmuz Gönç Şavran’a ve Prof. Dr. Özgür Arun’a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Sizin katkılarınız benim bu çalışmayı şevkle yürütmemi sağladı. Önerileriniz ve yapıcı eleştirileriniz ile tez sürecinin her aşaması zenginleşti ve eleştirel bir bakış kazanmamda yardımcı oldu. Bu yolculuğu sizlerin rehberliğinde sürdürmek benim için bir ayrıcalıktı.

Tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek bu önemli sürecin bir parçası olan ve katkılarını sunarak çalışmanın daha iyi bir yere gelmesini sağlayan değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör ve Doç. Dr. Emre Birinci hocalarıma çok teşekkür ediyorum.

Yaşamın en önemli anlarından biri olan eş kaybına dair deneyimlerini paylaşmayı kabul eden, bununla kalmayıp birçok deneyimini paylaşan değerli katılımcıların güveni ve paylaşımları olmasaydı bu tezin yazılması mümkün olmazdı. Deneyim ve düşüncelerini ifade ederek bu çalışmanın akademik yönüne sağladıkları katkıların yanı sıra en derin duygularını açmaları ve içtenlikle yaklaşımları hayata farklı pencerelerden bakma fırsatı sundu. Bu çalışmaya ve şahsıma kattıkları değer için kendilerine gönülden teşekkür ediyorum.

Sürecin başından itibaren en zorlu aşamalardan biri katılımcılara ulaşmaktı. Bu süreçte bana destek olan ve katılımcılarla bağlantı kurmamı sağlayan herkese çok teşekkür ediyorum. Gösterdiğiniz ilgi ve destekleriniz, bu çalışmayı yapabilmem için çok önemliydi.

Yüksek lisans sürecinde tanıştığım sevgili kardeşim Dr. Öğretim Üyesi Betül Durmaz Yurt'a dostluğu için, birlikte mesai yaptığımız zamanlar tadı damağımda kalan keyifli sohbetleri için, hayatımın en önemli anlarında yanımda olduğu, dertlerimi dinlediği, destek olduğu ve olmaya devam ettiği için kalpten teşekkür ediyorum. Bundan sonra da birbirimizin yanında olacağımıza ve güzel anılar biriktirmeye devam edeceğimize canıgönülden inanıyorum.

Tez sürecimizde oğlumuzu gözümüz kapalı emanet edebildiğimiz dostum Filiz Depe'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Tüm ilgin, sevgin ve şefkatinle hem oğlumuz hem de bize kattığın tüm güzellikler için sana minnettarım güzel arkadaşım. Sevgili meslektaşım Dr. Enes Depe'ye hem Bilgehan Miraç ile paylaştığı keyifli vakitler için hem de bizimle olan güzel muhabbeti için çok teşekkür ediyorum.

Hayatımın önemli anlarında yanımda olan, samimiyetini hissettiren, güzel sözleriyle motive eden kıymetli arkadaşım Dr. Hamide Elif Üzümcü'ye ve değerli ailesine içtenlikle teşekkür ediyorum. Beni cesaretlendirdiğiniz her an için size minnettarım.

Sohbetleriyle farklı konulara olan ilgimi önemsememi ve güzel işlere dönüştürebilmemi sağlayan, desteğini ve teşviklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Haşim Şahin ve kıymetli eşi, sevgili arkadaşım Asuman Şahin'e teşekkürlerimi sunuyorum. Oğulları Ali Sencer'e oğlumla olan arkadaşlığı için ayrıca teşekkür ediyorum.

Ne zaman bir araya gelsek, konu ne olursa olsun birikimini ve deneyimlerini paylaşan, her zaman canlı olan merakıyla benim de merakımı uyandıran aile dostlarımız sevgili hocam Öğr. Gör. Ahmet Sefa Özkaya ve değerli eşi, arkadaşım Dr. Güzide Özkaya'ya teşekkür ediyorum.

Eskişehir'e geldiğim ilk günden beri bana yardımcı olan, ilgiyle halimi hatırımı soran, şehri bana tanıtan ve tüm süreç boyunca güzel dileklerde bulunan, desteğini esirgemeyen değerli dostum Derya Akşehir ve ailesine çok teşekkür ediyorum.

Anadolu Üniversitesi'nde olduğum süre boyunca gerek Sosyoloji Bölümünde gerek diğer bölümlerde yer alan çok kıymetli hocalarım ve mesai arkadaşlarım bu süreçte bana destek oldu. Ne zaman görüşsek güzel temennileriyle teşvik eden, deneyimlerini paylaşan ve motive eden tüm hocalarıma, akademideki ve akademi dışındaki tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Benimle aynı anda doktora tezini yazan ve bu zorlu süreçte birbirimizi desteklediğimiz, endişelerimizi paylaştığımız, zorlukları birlikte aştığımız kıymetli eşim Metin Çatalkaya'ya en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum. Birlikte geçirdiğimiz bu akademik serüvende sevgin, ilgin ve desteğin benim için çok anlamlıydı. Emeklerimizin geleceğimizi güzelleştirerek yeni anılara kapı açmasını diliyorum.

Tez sürecim anne olmayı deneyimlediğim ilk yıllarımla kesişti. Şimdilerde 6 yaşındaki oğlumuz Bilgehan Miraç ile hayatımı paylaşmak hem zorlu hem de sayamayacağım kadar güzelliklerle dolu bambaşka bir deneyimdi. Kendi halinde olduğu zamanlarda da dolu dizgin coştığı zamanlarda da bu süreçten sevgiye, yaşamın değerine ve sabra dair çok şey öğrendim. Gözümüzün önünde duran fakat fark edemediğimiz şeyleri en yalın ve tatlı haliyle dile getirdiği anlarda aldığım keyfi anlatamam. İyi ki varsın güzel oğlum. Yolculuğumuzun devamında da seninle yapacağımız keşifleri görmek için sabırsızlanıyorum.

Üzerimde emeği olan aileme ve sevgili kardeşim Selahattin'e teşekkür ediyorum. Tez sürecinin başında kaybettiğim sevgili dedeme, anneanneme ve yakın zamanda kaybettiğim değerli babaanneme üzerimdeki emekleri için minnettarım.

Son olarak eve her girişimizde bizi kapıda karşılayan, ailemizin sevgi dolu üyeleri güzel kedilerimiz Peri ve Sonbahar'ı da sevgi ve minnetle anmak isterim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “ıntihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this dissertation is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with “Scientific Plagiarism Detection Program” used by Anadolu University, and that “it does not any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken ChatGPT, Gemini, DALL-E vb. üretken yapay zekâ programlarından destek almadığımı beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	viii
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1.ARAŞTIRMANIN YAKLAŞIMI.....	15
1.1.Yaşam Seyri Perspektifi	15
1.2.Konvoy Modeli: Bakım Konvoyu.....	26
1.3.Kümülatif Avantaj ve Dezavantaj Kuramı (KAD).....	37
1.4.Kesişimsellik Perspektifi	46
1.5.Toplumsal Cinsiyet Perspektifi	52
İKİNCİ BÖLÜM	
2. KAVRAMLAR: YAŞLILIK VE SOSYAL DESTEK.....	61
2.1.Yaşlanma ve Yaşlılık	61
2.2.Sosyal Destek.....	69
2.2.1. Sosyal destek ve bakım.....	72
2.2.1.1. Enformel ve formel bakım	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	86
3.1. Temellendirilmiş Kuram (Gömülü Teori).....	97
3.2. Araştırmanın Örneklem Seçim Tekniği ve Katılımcıların Belirlenmesi ...	102
3.3. Veri Toplama Süreci.....	106
3.4. Veri Analizi Süreci.....	110
3.5. Araştırmanın Güven Duyulabilirliği.....	114
3.6. Araştırmacının Kimliği ve Konumu	121
3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR VE YORUM.....	127
4.1. Katılımcıların Genel Özellikleri	128
4.2. Katılımcıların Ekonomik Sermayeleri ve Sınıfsal Konumlarının Analizi...	130
4.3. Katılımcıların Eğitim Durumu	144
4.4. Eş Kaybı Deneyimleri.....	148
4.5. Destek İlişkilerini Şekillendiren Unsurlar	163
4.5.1. Sosyo-yapısal unsurlar	164
4.5.1.1. Toplumsal cinsiyet: Yeniden evliliğe yönelik yaklaşımların bir değerlendirmesi.....	164
4.5.1.2. Mekân: Komşuluk, mahalle, park, kulüp lokali	182
4.5.1.3. Formel destek sistemleri: Belediye hizmetleri	190
4.5.2. Yaşlının kaynakları, ihtiyaçları ve baş etme stratejileri	199
4.6. Sosyal Ağ ve Sosyal Destek	205
4.6.1. Sosyal destek ağının ve destek türlerinin oluşturulması.....	205
4.6.1.1. Ağın büyüklüğü.....	214
4.6.1.2. Ağın kompozisyonu ve roller	236

4.6.1.3. İlişkilerin yoğunluğu ve niteliği	238
4.6.1.4. Destek türleri	254
4.6.1.5. Karşılıklılık	272
4.6.1.6. Memnuniyet.....	277
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	283
KAYNAKÇA.....	295
EKLER	332
ÖZ GEÇMİŞ	338

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1 Bakım İlişkisi, Ödeme Durumu ve Ekonomi Bağlamında Formel ve Enformel Bakım İşi.....	82
Tablo 3.1 Klasik, Pragmatik ve İnşacı Temellendirilmiş Kuram Yaklaşımlarının Karşılaştırılması	100
Tablo 3.2 Başlangıç Kodlaması/Açık Kodlama Örneği.....	111
Tablo 3.3 “İlgili Olmayan Veri” Kodlama Örneği.....	113
Tablo 4.1 Katılımcılara Dair Genel Bilgiler	128
Tablo 4.2 TÜİK, ENAG ve İTO'ya Göre Aylık ve Yıllık Enflasyon Oranı	134
Tablo 4.3 TÜİK Aylara Göre Enflasyon Oranı.....	134
Tablo 4.4 Emekli Maaşı Artış Tablosu (Kök Maaş ve Zamlı Maaş Üzerinden)	135
Tablo 4.5 TÜİK 2022 Verilerine Göre Emekli ve Dul Yetim Maaşı Alan Kişi Sayısı.....	137
Tablo 4.6 Katılımcıların Ekonomik Sermayeleri	143
Tablo 4.7 Cinsiyete Göre Katılımcıların Eğitim Düzeyi.....	145
Tablo 4.8 Sosyal Destek Ağının Kategorileri ve Alt Kodları.....	214
Tablo 4.9 Katılımcıların Yaşam Biçimleri ve İlişkilerine Göre Destek Sürecini Yönetme Yetkinlikleri ve Destek Mekanizmaları.....	246

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1 Yaşam Seyri Perspektifinin Ana Temaları ve Temel Kavramları.....	21
Şekil 1.2 Konvoy Özelliklerinin Hipotetik Belirleyicileri ve Etkileri.....	30
Şekil 1.3 Konvoy Örneği.....	32
Şekil 1.4 Bakım Konvoyu Örneği	33
Şekil 3.1 Görüşmelerin Gerçekleştirilme ve Analiz Edilme Aralığına Göre Gruplandırılması	109
Şekil 4.1 Kategoriler, Alt Kategoriler ve Temalar	127
Şekil 4.2 Eş Kaybı Deneyimlerinin Alt Temaları.....	150
Şekil 4.3 Eşin Ölümü Üzerinden Geçen Zaman ve Eş Kaybında Çocukların Yaşı	151
Şekil 4.4 Yeniden Evlilik Düşüncesini Etkileyen Sebepler ve Motivasyonlar	165
Şekil 4.5 Sosyal Destek Ağı ve Boyutları	207
Şekil 4.6 Meltem'in Şekil Üzerinde Gösterdiği Haliyle Sosyal Destek Ağı.....	209
Şekil 4.7 Meltem ile Yapılan Görüşmenin Genelinden Hareketle Destek Yoğunluğuna Göre Oluşturulan Sosyal Destek Ağı	209
Şekil 4.8 Eş Kaybı Sonrası Meltem'in Sosyal Destek Ağı ve Destek Türleri	211

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

BES	: Bireysel Emeklilik Sistemi
BM	: Birleşmiş Milletler
ENAG	: Enflasyon Araştırma Grubu
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KAD	: Kümülatif Avantaj ve Dezavantaj Teorisi
MYÖM	: Metin Özöğüt Yaşam Merkezi
PAY-G	: Pay-As-You-Go (Nesiller arası dayanışmaya dayalı emeklilik sistemi)
TEBEV	: Tepebaşı Belediyesi Evinizde Projesi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UN-DESA	: United Nations Department of Economic and Social Affairs
WHO	: World Health Organization

GİRİŞ

1960'ların başında dünya nüfusunda en hızlı büyüme dönemi yaşanırken, zamanla doğurganlık seviyesindeki azalmaya ve ortalama yaşam beklentisinin artışına bağlı olarak ileri yaş gruplarının toplam nüfus içindeki oranı artmaya başlamıştır (United Nations Department of Economic and Social Affairs [UN-DESA], 2022). Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'nin de demografik yapısı bu yönde değişmektedir. Nüfus grafiklerinde genç nüfusun yoğunluğunu yansıtan nüfus piramidi, giderek tabanı daralan ve ortası genişleyen bir uçurtma şekline dönüşmektedir. Beklenen yaşam süresinin uzamasıyla birlikte, özellikle 80 yaş ve üzeri (UN-DESA, 2023) yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranının hızla büyüdüğü görülmektedir. 'Nüfusun yaşlanması' olarak da adlandırılan bu demografik geçiş, aileden büyük ölçekli toplumsal organizasyonlara kadar toplumun birçok kurumunu etkilemektedir. Bu kurumların nüfus yaş yapısındaki değişimlere nasıl uyum sağlayacakları 21. yüzyılda yaşam kalitesi üzerinde önemli bir belirleyici olacaktır (Martin ve Preston, 1994, s. 3). Bu süreç, ileri yaşa taşınan eşitsizlikleri ortaya koymayı, yaşam kalitesini çok boyutlu bir şekilde değerlendirmeyi ve yaşlılığa eklenen yılların nasıl yaşandığını anlamayı çok daha önemli hale getirmiştir.

Nüfusun yaşlanması küresel bir olguyken her ülke bu süreci aynı şekilde deneyimlememektedir. Gelişmiş ülkelerin daha uzun vadede geçirdikleri bu süreç, gelişmekte olan ülkeler için daha kısa sürede ve hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir (World Health Organization [WHO], 2015). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin zenginleşmeden yaşlanması, ciddi riskler barındırmaktadır (Arun, 2018, s. 126). Ekonomik kalkınma ve refah artışı yeterli düzeye ulaşmadan önce nüfusun yaşlanması, "demografik fırsat penceresinin" "demografik kriz penceresine" dönüşümüne yol açmaktadır (Can ve Avcı, 2019). Bu sürecin yarattığı toplumsal, ekonomik ve politik etkiler çerçevesinde, yaşlanma deneyiminde kırılگانlıkları derinleştiren örüntüleri anlamak ve yaşlılığa taşınan eşitsizlikleri ortaya koymak büyük önem taşımaktadır.

Demografik dönüşüm yaşamın niteliğini etkilediği için, yalnızca yaş dağılımının değişmesinden daha fazlasını ifade etmektedir. Bu değişim, kuşaklar arası ilişkilerden aile dinamiklerine kadar, bireylerin ilişki ağlarının ve etkileşim biçimlerinin dönüşmesi anlamına gelmektedir. Ortalama yaşam beklentisinin geçmişe göre daha uzun olması, yaşlıların sonraki kuşaklarla paylaştığı ortak zamanı arttırmakta ve kuşaklararası etkileşimin zenginleştiği bir zemin sunmaktadır. Bu değişim, kuşaklararası ilişkilerin ve

sosyal ağların nasıl bir dönüşüm geçirdiğine dair tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Artan yaşlı nüfusa referansla sosyal güvenlik sistemlerinde gerçekleştirilen değişiklikler de göz önünde bulundurulduğunda, bireyleri nasıl bir yaşlılık döneminin beklediği sorusu, kuşaklararası ilişkileri anlamaya yönelik tartışmaları daha anlamlı kılmaktadır. Geleneksel değerler yerine modern değerlerin ve sosyal devlet anlayışının yerine neoliberal politikaların geçtiği bu süreçte, yaşlanan nüfusun destek kaynaklarını ve destek ilişkilerini derinlemesine inceleyen çalışmalara duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu çalışmanın ardındaki motivasyonlardan biri, yaşlıların yaşam kalitesini etkileyen sosyal destek kaynaklarını anlamaktır. Bu kapsamda sosyal unsurların yanı sıra aile yapısı ve ilişkilerinde yaşanan değişim, bireyselleşme, kuşaklararası etkileşim, yaşamın uzaması gibi dinamiklerin yaşlıların sosyal destek ilişkilerini ve kaynaklarını nasıl etkilediği sorularına odaklanılmaktadır.

Günümüzde yaşlılık çalışmalarının önem kazanmasında yaşam beklentisinin artması önemli bir yere sahiptir. Ortalama yaşam süresi uzadıkça, aslında çocukluk ya da yetişkinlik döneminden ziyade, yaşlılık dönemi uzamaktadır. Daha uzun ömre sahip olmak, daha uzun süre yaşlı olarak yaşamak anlamına gelmektedir. Bu kapsamda karşımıza, ‘yaşamın uzamasına neden olan mekanizmaları anlamak için arayışlar’ ve ‘yaşam süresini uzatmayı birincil hedef almadan, farklı konularda fonksiyonel gerilemeyi önleyerek veya yaşlıyı farklı şekillerde destekleyerek yaşam kalitesini geliştirme girişimleri’ olarak iki temel yaklaşım çıkmaktadır (Nass ve Thorner, 2004). İlki yaşamı uzatan sebeplere, ikincisi yaşamın niteliğine odaklanmaktadır. Buradaki ikinci vurgu önemlidir. Çünkü uzun yaşam, bir taraftan sağlık alanındaki gelişmeler ve iyileşen hayat şartlarının başarısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan ise uzun yaşam, insanların yaşı ilerledikçe hayatlarını ne kadar kaliteli veya aktif yaşadıkları, yaşamdan memnuniyetin bağlı olduğu faktörlerin neler olduğu, yaşlandıkça karşılaşılan problemlerin neler olduğu, bunların nasıl çözüldüğü ve yaşlananların ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişimin nasıl olabileceği gibi soruları da beraberinde getirmektedir.

Uzun yaşam kavramıyla dikkate alınan şey sadece biyolojik varlığı sürdürmek anlamında insan ömrüne yıllar eklenmesi olarak okumak eksik bir anlayışa yol açmaktadır. Biyopsiko-sosyal birey yaklaşımı açısından bakıldığında, sağlık ve yaşam kalitesi açısından dikkate alınan kronolojik yaşın, toplumsal yapı ve ilişkiler açısından da dikkate alınması gereklidir. Çünkü; 60 veya 65 yaş ve üzerinin yaşlı kabul edildiği toplumsal

düzende uzayan yaşam dönemi çocukluk, gençlik veya yetişkinlik değil, yaşlılıktır; dolayısıyla yaşlılıkta sürdürülen ilişkiler, deneyimler, imkânlar ve sınırlılıklardır.

Özellikle altını çizmek gerekir ki, “yaşın ve yaşlanma sürecinin anlamı ve deneyimi, tarihsel ve kültürel süreçlere tabidir” (Wyn ve White, 1997, s. 10). Uzayan yaşamı ve yaşlılığa eklenen yılları mevcut tarihsel ve kültürel bağlamı içinde sosyal yaşlanma açısından ele almak gerekmektedir. “Sosyal yaşlanma, deneyimin toplum tarafından şekillendirilmesiyle anlam kazanır. O, nasıl davranmamız, neleri yapabileceğimiz, neleri yapmamız ya da yapmamamız ve nasıl bir kişi olmamız gerektiğine ilişkin beklentileri ve varsayımları içerir” (Arun, 2018, s. 11). Dolayısıyla kronolojik yaşın iş hayatında ve olanaklarında, gelirden, adalette, üretkenlik, istihdam ve beceriye yönelik toplumsal algı ve beklentilerde bir belirleyici olarak alındığı modern toplumlarda yaşlılar tam da yaşları sebebiyle belirli statülere sahip olmakta/statü atfedilmekte veya avantajlı/dezavantajlı sosyal konumlarda olabilmektedir. Kısacası yaşlılık dönemine eklenen yıllar, bir taraftan tıbbi imkânlar ve refah düzeyi gibi belirli alanlarda bir gelişmişlik göstergesi iken, diğer taraftan yaş temelinde şekillenen toplumsal algı ve düzen içinde belirli konumları olan yaşlının uzayan yaşamı deneyimlemesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden uzun yaşam ile birlikte yaşlıların refahı ve esenliği için toplumsal ve kurumsal düzenlemelerin de sürekli değerlendirilmesi, revize edilmesi ve gecikmeden bu sürece yapıcı bir şekilde uyumlanması oldukça önemlidir.¹

Uzayan yaşam, kişinin hayatının sonuna eklenen birbirinin benzeri yıllar olarak kalmaz. Yaş ilerledikçe, gündelik hayat, meslek hayatı, sağlık, sosyal ilişkiler, kaynaklar, ölüm ve benzeri gibi her konuda deneyimler çeşitlenmekte ve farklılaşmaktadır. Örneğin günümüzde emeklilik, belirli bir süre devam eden meslek hayatının sona ermesi anlamına gelmektedir. Bu durumda, günlük yaşamı önemli ölçüde düzenleyen çalışma zamanı olgusu ve gelir değişmekte, emeklilik, kişinin farklı bir bilişsel ve pratik sürece geçişini beraberinde getirmektedir. Yaş ilerledikçe emeklilik gibi eş veya diğer yakınların kaybı, biyolojik ve bedensel değişimler, sağlık sorunları, toplumsal hayattaki konumun ve kişiye yönelik yaklaşımın değişmesi gibi birçok yenilik uzun yaşama dâhil olmaya devam etmektedir. Bu deneyimler, düzenli, sıralı ve belirli bir tarihsel seyir içerisinde yaşanmadığı gibi herkes için aynı şartlar ve koşullar altında, aynı şekilde gerçekleşmez. Bu açıdan bakıldığında yaşlanma sürecinde son derece zengin bir çeşitliliğin olduğu

¹Yapısal eksiklik kavramı için bakınız: (Riley, Kahn ve Foner, 1994; Riley, 1987)

anlaşılır. Bu çeşitlilik, bireysel yaşam seyirlerindeki geçişleri ve yaşlının hayatına etkisini anlamada öznel deneyimlere başvurmaın önemini de göstermektedir.

Yaş ilerledikçe sosyal ağ ve sosyal ilişkiler de dönüşmektedir. Hem kesitsel hem de boylamsal araştırmalar, yetişkinliğe doğru sosyal ağın büyüdüğünü, ancak daha ileri yaşlara doğru ağın kademeli olarak daraldığını belirtmektedir (Antonucci ve Akiyama, 1987; Wrzus vd., 2012). Bireyin karşılaştığı çeşitli zorlukları aşabilmesi veya ihtiyaçlarını giderebilmesi için sosyal çevresinden aldığı desteğin önemli olduğu ve sosyal ilişkilerin ileri yaşlarda fiziksel sağlık üzerinde güçlü etkiler yarattığı (Rook ve Charles, 2017) düşünüldüğünde, yaşlandıkça daralan sosyal ağların daha uzun bir yaşamda nasıl bir etki oluşturacağı sorusu önem kazanmaktadır.

Yaşlandıkça daralan sosyal ağda, eş ve çocuklar gibi aile yakınlarının yerinin oldukça önemli olduğunu vurgulayan çok sayıda çalışma vardır (Antonucci ve Akiyama, 1987; Yeung, Fung ve Lang, 2008; Patterson ve Margolis, 2023). Destek ilişkilerinde ailenin önemli bir rol üstlendiğini ortaya koyan çalışmalar, farklı boyutları ele alarak bu konuda derinlemesine bir anlayış sağlamaktadır. Ancak diğer taraftan, aile ilişkilerini bir yaşlı için önemli kılan sosyal zeminin nasıl olduğunu sorgulamak gerekir. Yaşlı açısından aileye, aile içi ilişkilerin niteliği ve toplumsal değerler doğrultusunda atfedilen önem ile yönetim rejimi ve sosyal politikalar doğrultusunda kazandırılan önem, kimi zaman örtüşebilirken kimi zaman birbirinden ayrışabilir. Bu nedenle, temel destek birimi olarak ailenin tanımlandığı ülkelerde yaşanan demografik ve toplumsal dönüşümün, mevcut politikalarla ne kadar uyumlu olduğu önemli bir sorudur. Yaşlının bakımından ve desteklenmesinden ailenin birincil sorumlu olarak kabul edilmesine karşın; aile yapısının küçülmesi, destek vermesi beklenen evlatların ileri yaşlara erişmesi, bakım hizmetlerine ayrılan kaynak ile maliyet arasındaki fark, ekonomik güvencesizlik ve ailenin yaşlıya yönelik sorumluluk algısının değişmesi gibi sebeplerle, ailelerin fiili destek verme örüntüleri dönüşmekte veya aile, yaşlı için bir destek kaynağı olma niteliğini sürdürememektedir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin ihtiyaçları ile aileye yüklenen geleneksel bakım sorumluluklarının pratikteki işlerliği arasındaki fark açıldıkça, yapısal bir uyumsuzluk ortaya çıkmakta ve yaşlının destek ilişkilerinde oluşan boşluklara yönelik bir ilgi uyandırmaktadır. Bu bağlamda, yaşlının desteklenmesinde ve bakımında ailenin birincil sorumlu kabul edildiği ülkelerde, toplumsal ve demografik dönüşümün destek ilişkilerini nasıl şekillendirdiğine yönelik derinlemesine bir anlayış geliştirmek, yaşlının

ihtiyaçları doğrultusunda formel ve enformel destek biçimlerinin daha etkili bir şekilde tasarlanmasına katkı sağlayacaktır.

Eş kaybı sonrası yaşlı ile çocukları arasındaki ilişkinin önem kazandığını vurgulayan çalışmalar vardır (Ha ve Ingersoll-Dayton, 2008; İli, 2008, s. 35). Günümüz yaşlı nüfusunun gittikçe büyüyen bir oranı, çocuklarıyla, eşleriyle kısacası sosyal çevresiyle eskiye göre nispeten daha uzun bir zaman dilimini paylaşmaktadır. Ebeveyn ile çocukların paylaştığı süre 50-60 yıla kadar çıkabilmektedir. Bugün Amerika’da genellikle 50-59 yaş grubu yetişkinlerin ebeveynlerinden en az biri hayattadır (Fingerman ve Birditt, 2011, s. 219). Yani, 50-60 yıl boyunca ebeveynle paylaşılan bir ortak yaşam süresi söz konusudur. Dolayısıyla, yetişkin ocuk ile ebeveyn arasında paylaşılan zaman zarfında çocuklar, daha çok yetişkin olarak bu zamanı paylaşmaktadır. Bu da yetişkinlik ve sonrası yaşam döneminin ebeveyne bağımlılık dönemine göre görece daha fazla olması anlamına gelir. Öyleyse yaşlıların aile içinde bilhassa çocuklarıyla olan ilişkisinde bakış açısı ‘ebeveyn-ocuk’ olmanın yanı sıra aynı zamanda iki yetişkin arasındaki ilişki olarak değerlendirilmelidir. Bilhassa aile üzerine temellendirilen bir bakım anlayışının olduğu yerlerde ileri yaşlara erişen evlatlar ile çok yaşlı yaşlılar arasında nasıl bir bakım ilişkisinin kurulduğu, mevcut kurumların bu duruma nasıl yaklaştığı gibi konular önem kazanmaktadır.

İlişkileri etkileyen ikinci önemli unsur ise, tarımsal üretim biçimi ve geleneksel değerlerden endüstriyel üretim ve hizmet sektörünün gelişimine ve modern değerlere doğru yaşanan değerimdir. Bu değerim, eğitimin yaygınlaşmasını, genç kuşakların ailelerinden ayrılarak farklı bir üretim biçiminde çalışmasını, kentin kaynaklarından faydalanmak amacıyla kentlere gn artmasını, kadınların iş hayatına gittikçe daha çok yer edinmesini, bireyselleşmeyi, geleneksel hukuktan modern hukuk ve değerlere geçişi ve bunlarla bağlantılı diğer örüntüleri de içermektedir. Yaşanan bu kapsamlı demografik ve toplumsal dönüşüme ve yaşamın uzamasına bağlı olarak, ocuk ile ebeveyn arasındaki geleneksel ilişki ve sorumluluk algısı da değerismektedir. Bir arkadaşlık ilişkisinden karşılıklı faydanın öngörüldüğü bakım ilişkisine değin geniş bir yelpazeye sahip aile içi ilişki biçimleri gelişebilir. Geleneksel ‘büyüye saygı/ çocukların ebeveynlerine bakma yükümlülüğü (*filial piety*)’ anlayışından ‘karşılıklı saygı (*mutual respect*)’ anlayışına kadar farklı aile ilişkileri olabilir (Hess ve Waring, 1978). Dolayısıyla geleneksel ve modern değerler, tarihsel ve toplumsal algıya, ekonomiye, haklara, sağlanan desteklere, değerşen

kurumsallaşmış yapılara ve mikro düzeyde sürdürülen ilişkilere göre yaşlı ile çocuklar arasında kurulan ilişki sürecine dâhil olur, bu ilişkiyi şekillendirir. Modern toplumda hız, üretkenlik gibi unsurların önem kazanması ve toplumsal değerlerin değişimi, sadece ilişkileri değil sosyal konumları da etkilemekte, ‘pasif’ görülen yaşlılar, gerekli mekanizmaların yokluğu veya erişim sorunları sebebiyle sosyal hayatın dışına itilebilmektedir. Bu da sosyal dışlanma ve yalnızlık gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yalnızca ilişkiler değişmemekte, aynı zamanda konumlar ve güç ilişkileri de değişmektedir. Bu durum, yaşlandıkça karşılaşılan farklı eşitsizlikleri, kimin avantajlı kimin dezavantajlı olduğu noktasından ele almak gerektiğini, dolayısıyla rolleri ve konumları da diğerlerinin rol ve konumlarıyla bağlantılı bir şekilde anlamaya çalışmanın önemini göstermektedir.

Çalışmaların gösterdiği üzere, sosyal destek oldukça kapsamlı bir konudur. Bu sebeple tüm destek yapılarına ve ilişkilerine değinmek zordur. Eş kaybı, gündelik yaşamdan sosyal ilişkilere, fiziksel ve psikolojik sağlıktan ekonomik duruma kadar yaşamın pek çok boyutunu etkileyen kayıplardan biri olduğu için bu çalışmada sosyal destek, eş kaybı odağında ele alınmaktadır. Eş kaybı ve kayıp sonrası bekârlığı ifade eden dul olma hali, yaşlıların kaynaklarını, ihtiyaçlarını ve deneyimlerini şekillendirmekte, bu dönüşüm sosyal destek ilişkilerine de yansımaktadır. Bu nedenle çalışmada, eş kaybı ve dulluğun bireylerin sosyal ağları, destek beklentileri ve destek verme pratikleri üzerindeki etkileri derinlemesine analiz edilmeye çalışılmıştır.

İleri yaşlara doğru sosyal ağın daraldığını ifade eden çalışmalar olduğundan söz edilmişti. Bu daralmanın farklı sebepleri olmakla birlikte, yaşamın uzamasına bağlı olarak sosyal ağın üyelerinin ölümü sebebiyle yaşanan kayıplarla karşılaşma ihtimali de artmaktadır. Yaşlanma sürecinde karşılaşılan bazı kayıplar, sosyal ağın küçülmesinden daha fazla bir etkiye sahiptir. Bilhassa birincil ilişkilerin sonlanmasıyla ortaya çıkan bu kayıplar, bireylerin yaşam seyirlerinde birer dönüm noktası haline gelebilmektedir. Sosyal ağın hacmini değiştirdiği gibi sosyal çevrenin diğer üyeleriyle kurulan ilişkileri de dönüştüren, kimi zaman ise bireyin yaşam düzenlemelerini yeniden yapılandırmasını gerektiren bu kayıplardan biri, eş kaybıdır. Eş kaybı, duygusal açıdan destekleyici bağlardan birinin kaybı anlamına gelebildiği gibi, ortak yönetilen yaşam alanlarının ve karar alma süreçlerinin yeniden yapılandırmasına yönelik bir ihtiyacı da beraberinde getirebilir. Bir yaşlının eşini kaybetmesi, önemli bir destek kaynağının kaybolmasına, eş olma rolünün

yitirilmesine ve bu rol yitimiyle ilişkili bir şekilde yaşlının toplumsal statüsünde ve kimlik algısında önemli değişimlere yol açabilir. Dolayısıyla bireyin yaşam düzenlemeleri, kimlik algısı, sosyal statüsü ve sosyal ilişkileri, eş kaybından belirli ölçüde etkilenmektedir.

Eş kaybı ve dulluk, tüm yaş gruplarında önemli etkilere sahip olabileceği gibi yaşlıların hayatında da önemli bir yer tutmaktadır. “Dulluğun yaşlı yetişkinler için yaşam düzenlemeleri, fiziksel, psikolojik ve ekonomik iyilik halinde önemli sonuçları vardır” (Carr ve Bodnar-Deren, 2009, s. 705). Eş kaybı yalnızca bir sosyal kategori veya bir deneyim olarak ele alınmamaktadır; aynı zamanda eşitsizlik ilişkilerindeki rolü açısından da değerlendirilmektedir. Yaşlandıkça karşılaşılan sorunların ve eşitsizliklerin ‘nasıl’ yaşandığı noktasında medeni durum ile birlikte toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, sağlık durumu, sosyal sermaye, etnisite, yaş gibi diğer sosyal unsurlar kesişmektedir.

Eş kaybı ve dulluk üzerine yapılan çalışmalarda tipik bir durum, dulluğun zararlı sonuçlarıyla ile evliliğin faydaları arasında karşılaştırma yapılmasıdır. Buna göre; evliliğin sağlık, psikolojik durum, uzun yaşam üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu (Lawrance vd., 2018; Rogers, 1995; Dupre, Meadows, ve Beck, 2009) vurgulanmaktadır. Bu çalışmalarda, evli çiftler duygu durumları, sağlık, ekonomik istikrar gibi konularda evliliğin faydalarını görürken, dul kişiler bu avantajları, eş kaybının ilk döneminde olumsuz etkileri daha yoğun hissedilmekle birlikte, kaybetmiştir (Subramanian, Elwert ve Christakis, 2008). Bu çalışmada evli olanlar ile dul olanlar arasında bir karşılaştırma yapılmamaktadır. Ancak dul yaşlıların deneyimlerini şekillendiren faktörlerin tartışılmasının farklı konumları ve eşitsizlikleri görmeyi sağlayarak alana önemli katkılar sağlayacağı umulmaktadır. Medeni durumu toplumsal konumun ve kaynaklara erişimin belirleyicisi olan yapısal bir unsur olarak ele almak, bahsedilen dezavantajları ve sebeplerini anlamayı gerektirmektedir.

Eş kaybı sonrası süreci farklı sosyal unsurlarla ilişkilendirerek değerlendirmek, dulluğun çeşitli sonuçlarını anlamaya yardımcı olabilir. Subramanian ve arkadaşları (2008, s. 874) dulluğun tek bir şekilde deneyimlenmediğini vurgulamaktadır. Dul bireylerin yaşadıkları mahalleye kurdukları ilişkileri ele aldıkları çalışmalarının önemli bulgularından biri, eş kaybıyla kazanılan statünün mahallenin yapısal koşullarına bağlı olarak imkân sağlayıcı veya kısıtlayıcı hale gelebilmesidir. Dolayısıyla dul olmanın yanı sıra dul olarak nerede yaşadığının da önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir.

Dul kalmanın erkekler ve kadınlar için ölüm riski açısından farklı işlediğini ele alan Dabergott (2021), dul kalan bireylerde ölüm riskinin arttığını belirtmektedir. Çalışma bulgularına göre bu artış erkeklerde daha belirgindir. Özellikle evliyken eşin kontrolünde daha sağlıklı bir yaşam sürdüren erkeklerde, eş kaybı sonrası bu riskin daha da yükseldiği bulunmuştur. Bu da toplumsal cinsiyetin etkisine dair bir ilgi uyandırmaktadır.

Bu araştırmalar, bireylerin sosyal yapı içindeki yaşam seyirlerine bağlı olarak, eş kaybı deneyimleri ve sosyal destek ilişkilerinin farklılaştığını göstermektedir. Destek ilişkileri, sadece mevcut ağlarla sınırlı kalmamakta; yaşlıların geçmişteki yaşantılarıyla ve ilişkileriyle iç içe geçmektedir. Önceki dönemlerde edinilmiş sosyal sermaye ve diğer kaynaklar ile bu ilişkilerin niteliği bugün alınan destekle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu çalışmada eş kaybı odağında sosyal destek ele alınırken, bireysel yaşam seyirleriyle birlikte toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, eğitim kazanımları ve sağlık durumu gibi izlekler de takip edilmeye çalışılmıştır.

Yaşlanma deneyiminin ve sosyal ilişkilerin nasıl değiştiği, demografik geçişi yansıtan verilerden yola çıkarak anlaşılamayacağı için bu konuda öznel deneyimleri ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır. Deneyimler ve ilişkiler, farklı sosyal unsurların etkisiyle şekillenmektedir. Bu unsurlar arasında bir toplumun sosyal ve kurumsal yapısı, sosyal sınıf, eğitim, cinsiyet, etnisite gibi sosyal kategoriler ve bireysel yaşam tercihleri yer almaktadır. Çeşitli unsurların nasıl kesiştiği ve deneyimler üzerinde nasıl etkili olduğu, tarihsel ve toplumsal bağlamla ilişkilendirilerek öznel deneyim ve algılar üzerinden anlaşılabilir. Bu sebeple, karmaşık ilişkilerin hâkim olduğu bu alanı tanımlamayı ve açıklamayı sağlayacak bir tasarıma ve metodolojik araçlara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, söz konusu ihtiyaca karşılık gelecek şekilde nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram metodolojisine başvurulmuş ve sosyal gerçekliğin çok katmanlı doğasını kavramaya olanak tanıyan çeşitli yaklaşımlardan faydalanılmıştır. Öncelikle kısaca tezin amacına değinilecek daha sonra bu yaklaşımların hangileri olduğu ve neden tercih edildikleri açıklanmaya çalışılacak, son olarak tezin çerçevesi ve içeriğiyle ilgili genel bilgilere yer verilecektir.

Ortaya koyulan ilgi ve amaçlar doğrultusunda bu çalışmada, 60 yaş ve üzeri yaşlıların eş kaybı deneyimi ve sosyal destek ilişkileri ele alınmaktadır. Tezin amacı, yaşamının bir döneminde eş kaybını deneyimlemiş yaşlıların, kayıp deneyimlerini ve sosyal destek ağında yaşanan değişimleri anlamak ve açıklamaktır. Elde edilen deneyimlerin ve bu

süreci etkileyen unsurların birbirleriyle nasıl etkileşim içinde olduğu çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın tasarımı da şekillendirilmiş, nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram metodolojisi benimsenmiştir. Yaşam seyri, kesişimsellik ve toplumsal cinsiyet perspektiflerinden, kümülatif avantaj ve dezavantaj (KAD) kuramından ve konvoy modelinden faydalanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde amaçsal örnekleme yapılarak katılımcılarda iki temel kriter aranmıştır: 60 yaş ve üzeri olmak ve eş kaybını deneyimlemiş olmak. Eş kaybı sonrası yeniden evlenen yaşlıların evlenme tercihleri sosyal destekle bağlantılı olabileceği için, dul veya yeniden evlenmiş olmaları hususunda bir sınırlandırmaya gidilmemiştir. Diğer taraftan sosyal destek, yaşlının yalnızca alıcısı olduğu ve diğerlerinin yaşlıya sağladığı tek yönlü bir bakış ile ele alınmamış, yaşlının sunduğu sosyal destek de dikkate alınmıştır. Eş kaybı ve dulluk deneyimi etrafında şekillenen destek ilişkileri ve yaşanan dönüşümün bütüncül bir çerçeve içinde sunulması hedeflenmiştir.

Çalışmada, sosyal desteğin yoğunluğuna veya bakıma ihtiyaç düzeyi ile ilgili bir kriter belirlenmemiştir. Bunun yerine, eş kaybı sonrasında sosyal desteğin nasıl değiştiğine, işlevlerine ve hangi koşulların ve unsurların sosyal destek üzerinde etkili olduğuna odaklanılmıştır. Destek ilişkilerinin çeşitliliğini ve bu ilişkilere etki eden sosyal unsurları yansıtmak hedeflendiği için, ihtiyaçları veya sosyal destek ilişkileri yoğun olan yaşlının hayatını anlamak kadar ihtiyaçları ve destek ilişkileri sınırlı olan yaşlıların deneyimlerini kapsayabilmek de önemli görülmüştür.

Uzayan yaşam süresi ve değişen yaş yapısına toplumun verdiği karşılık, yaşlılık döneminin nasıl yaşandığı üzerinde önemli bir belirleyicidir. Ancak diğer taraftan yaşlılık deneyimini anlamak, toplumun, değişen yaş yapısına yönelik algı ve tutumunu değerlendirmekten daha fazlasını gerektirir. Çünkü yaşlılık deneyimini etkileyen unsurlar, toplumun formel (örneğin emeklilik yaşı gibi kurumsal olarak belirlenmiş sınırlar) ve enformel (örneğin torun sahibi olma veya yeniden evlenebilme ile ilgili toplumsal beklentiler) yaş yapılanmalarıyla sınırlı değildir; yaşlının, yaşlılıktan önceki tüm yaş dönemlerini nasıl yaşadığı, yaşlılık dönemini nasıl yaşadığını belirlemektedir. Dolayısıyla yaşlılığı anlamaya çalışırken, analizi yalnızca bu dönem ile sınırlı tutmak, bu konuda etkili ve bütüncül bir değerlendirme yapmayı engellemektedir. Bireyler, yaşlılığa aynı koşullarda ulaşmamaktadır. Bireyin sahip olduğu özellikler, tüm yaşamı boyunca

biriktirdiği deneyimler, kaynaklar, avantajlar ve dezavantajlar yaşlılık döneminde yaşam kalitesini ve sosyal ilişkileri etkilemektedir. Sadece yaşlılık dönemine odaklanıldığında, toplumsal cinsiyetin, sosyal sınıfın, eğitimin ve diğer farklı sosyal kategorilerin uzun vadede oluşturduğu etkiyi analiz edebilmek zorlaşmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, yaşam seyrini biçimlendiren toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları bir bütün olarak değerlendirmeye ve yaşlılık deneyimiyle sınırlı kalmak yerine “yaşlanma sürecini” göz önünde bulundurmaya dikkat edilmiş, bu kapsamda yaşam seyri perspektifine başvurulmuştur.

Yaşlanma ve yaşlılık olgularına süreç temelli bir bakış açısıyla yaklaşmak hem yaşlının hem de yaşlılık döneminin nasıl algılandığını doğrudan etkilemektedir. Kayıp deneyimi ve sosyal destek ilişkileri kronolojik yaşa göre belirlenmiş bir döneme sabitlenerek ele alındığında bu yaklaşım; yaşlının ihtiyaçlarının yaşlılıkla özdeşleştirilmesine yol açabilir. İhtiyaçların, yaşa bağlı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, yaşlının “muhtaç” yaşlılığın da “muhtaçlık” olarak algılanmasına sebep olabilir. Dolayısıyla yaş, tek başına açıklayıcı olamayacağı için yaşam boyu süreçlerin temel alınması gerekmektedir.

Değişen sosyal, ekonomik ve kurumsal düzenlemeler ve bunların pratikte işleyiş biçimleri de deneyimleri çeşitlendirmektedir. Emekli olduktan sonra mevcut düzenlemelerin belirli düzeyde geçimi sağlayacak şekilde belirlenmesi ile gerçekte bu ihtiyaçların sağlanması arasındaki farklılık, basitçe ekonomik durumla sınırlı kalmaz; geleceğe bakışı, gelecekle ilgili pratikleri, planları ve beklentileri de şekillendirir. Dolayısıyla deneyimin, birçok unsurun etkili olduğu bir zeminde şekillendiği anlaşılmaktadır. Öyleyse tarihsel, toplumsal ve kurumsal bağlam içinde belirli bir dönem, yer ve düzenin kesişiminde etkileşim halindeki bireyi, “onu tek seferde, tek bir kategoriye indirgeyen yaklaşımlardan ziyade daha zengin ve karmaşık bir ontolojiyi öne çıkaran” (Torres, 2014, s. 953), derin bir anlayışla değerlendirme çabası içinde ele almak gerekmektedir.

Kesişimsellik perspektifi (Crenshaw, 1989; Torres, 2014) bu şekilde bir anlayışa kapı açan yaklaşımlardan biridir. Bu sebeple çalışmanın perspektiflerinden biri olarak belirlenmiştir. Kesişimsellik ile yapılan çalışmalar, farklı değişkenlerin sosyal alanda bir araya geldiklerinde çarpan etkisi oluşturduğunu göstermesi açısından önemlidir. Örneğin, kesişimsel bir yaklaşımla yaşlı dul kadınlar üzerine yaptıkları ve önemli bir eleştiriyle başladıkları makalede Arun ve Karademir Arun (2011), mevcut araştırmaların yaşlılıkta

ortaya çıkan eşitsizlikleri sadece maddi kaynaklara bağladıklarını ifade etmektedir. Oysa sosyal politikalar oluşturulurken toplumsal cinsiyet ve medeni durum gibi kontrol değişkeni olarak görülen fakat mevcut düzen içinde eşitsizliği şekillendiren çeşitli unsurların dikkate ele alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Türkiye’de dul yaşlı kadının dezavantajlı durumunu analizlerle ortaya koyarak yürüttükleri çalışmada, bu grubun sadece kadın olduğu için, sadece yaşlı olduğu için veya sadece dul olduğu için değil hepsinin kesiştiği bir noktada bulundukları için bu üç gruptan daha derin bir eşitsizlik içinde bulunduğunu göstermişlerdir (Arun ve Karademir-Arun, 2011 s. 1518-1520). Öyleyse yaşam seyri perspektifiyle süreç ile tarihsel ve toplumsal bağlam dinamik bir şekilde ele alınırken, kesişimsellik perspektifi ile bu bağlam içinde eşitsizliğin ortaya çıktığı konumlara ve bağlamlara, iktidar ilişkilerine/yapılarına ve etkili diğer faktörlere yönelik bir hassasiyet, ilgi, arayış ve analiz bilinci oluşturulabilir.

Belirli bir bağlam çerçevesinde bireyleri ele almak, çeşitlenen deneyimleri ve ilişkileri anlamak için önem arz etmektedir. Diğer taraftan bireyin yaşantıları, çeşitli yaş dönemlerine göre değişebileceği için bireysel yaklaşımları ve sosyal destek ilişkilerini dinamik bir şekilde değerlendirebilmek önemli hale gelmektedir. Değişen sağlık durumu, toplumsal ilişkiler, kurumsal değişiklikler, bireysel düşünce yapısı ve diğer alanlarda yaşam boyu görülen değişimler, farklı deneyimleri ve baş etme stratejilerini ortaya çıkaracaktır. Yaş ilerledikçe, rutin olarak sürdürülen alanların yanı sıra farklı deneyimlerin edinileceği bağlamlarla da karşılaşmaya devam edilecektir. Bu sebeple önceki deneyim ve kaynaklardan faydalanılacak durumlar olabileceği gibi, yeni bilgi, beceri ve kaynaklar gerektiren sorunlarla da karşılaşılabilir. Sosyal ağ da bu perspektiften, bireyin hem mevcut ilişkilerinin sürekliliğini hem de ilişkilerin sonlanması veya yeni ilişkiler kurmasını birlikte içeren bir süreç içinden anlaşılmalıdır. Bu sebeple yaşam seyri ve kesişimsellik perspektiflerinin yanı sıra, hem makro düzeyi göz önünde bulunduran hem de insan eylemliliğine alan açarak sosyal destek ilişkilerini dinamik bir şekilde ele alan konvoy modelinden faydalanılmıştır. Konvoy modeli sadece belirli bir anda gelişen destek ilişkileri yerine, süreç içinde destek konvoyuyla temasta olan veya temasın sonlandığı ilişkileri de ele almaya imkân tanıdığı için dinamik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yönüyle konvoy modeli, diğer yaklaşımlarla teorik uyum içinde olup, sosyal destek ilişkilerini dinamik bir süreç olarak ele alma açısından bütüncü bir katkı sağlamaktadır.

Yaşlandıkça karşılaşılan durumları kişisel düzeyde yaşam seyri açısından değerlendirirken, aynı zamanda toplumsal, kurumsal ve tarihsel düzlemdeki yerine de yoğunlaşmak gerekmektedir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında yaşlılara yönelik algının, atfedilen statünün, kurumsal düzenlemelerde edindiği yerin, sorunların çözümü için verilen desteğin ve kişinin yaşadığı kuşağın etkisinin hesaba katılması durumunda, problemlerin toplumsal olanla ilişkisi kurulmaktadır. Örneğin; eşini kaybetmiş bir kadının dul ve yetim aylığıyla geçinmek durumunda olması, sadece eş kaybı ve o anki ekonomik durumla sınırlı bir durum değildir; onun yaşamını etkileyen çok sayıda yapısal ve bireysel etkenin bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Eğitime erişim imkânı, çalışma yaşamına katılımı, toplumsal cinsiyet roller ve toplumun kadına yönelik beklentileri, onun yaşam seyri boyunca karşılaştığı fırsatları ve kısıtlılıkları belirlemiş; bu da sosyal güvenlikten yararlanma durumunu doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla yaşlıların bireysel yaşam seyirlerini anlamaya çalışırken; onlara yönelik politikaların, toplumsal algıların, kurumsal düzenlemelerin ve kuşaklara özgü yaklaşımların etkisini dikkate almak oldukça önemlidir. Bu bakış açısı, literatürde yaş ile yaşamdan memnuniyet arasında ters ilişki kuran ve sorunları kronolojik yaşa bağlayarak ele alan çalışmalara karşı alternatif bir sunmayı da sağlayacaktır. Bu sayede, kayıpların yaşam memnuniyeti üzerindeki etkileri çok boyutlu bir şekilde değerlendirilebilir. Aynı zamanda, eş kaybı gibi önemli olaylardan etkilenen ve yıldan yıla keskin bir şekilde azalan yaşam memnuniyeti söz konusu olduğunda, sosyal refah programlarının etkisinin de oldukça önemli olduğu (Chen, 2001, s. 59) apaçık bir şekilde ortaya koyulabilir. Bu durumda, ileri yaşlarda karşılaşılan eşitsizliklerin çeşitli sosyal politikalar ve destek mekanizmaları yoluyla dönüştürülebileceğine yönelik yaklaşımlar güçlendirilebilir.

Bu çalışmada, bu etkiyi ele alabilmek için, yaşam seyrinin sağladığı zengin çerçeve ile birlikte, kümülatif avantaj ve dezavantaj kuramının yaklaşımına ve kavramsal çerçevesine başvurulmaktadır. Yaşamın erken dönemlerinden itibaren karşılaşılan eşitsizliklerin ve biriken avantajlar ile dezavantajların yaşlılığa taşınan etkisini ele almak son derece önemlidir. Bu analiz, yalnızca bireysel yaşam seyirlerini değerlendirmek için değil, hangi müdahalelerin bu süreci düzenlediğini veya hangi müdahalelere ihtiyaç olduğunu anlamakla da ilgilidir.

Bahsedilen yaklaşımlar doğrultusunda; yaşam seyri perspektifi ile tüm deneyimler, kişisel yaşam seyri yörüngelerinin (sağlık, eğitim, evlilik, aile yaşamı vs.) birer izleği

olarak değerdendirilebildiği gibi, aynı zamanda toplumsal yapı, kurumsal düzenlemeler ve kuşaklara özgü eğilimler boyunca da ele alınabilir. Yaşamın sadece ileri evrelerini ele almak, bu dönemi anlamak açısından yeterli görünmemektedir. Hayatın nasıl sürdürüldüğü nasıl yaşandığıyla ilişkilidir. Cinsiyet, etnik kimlik, eğitim, sınıf, meslek, medeni durum, kuşak, toplumsal yapı, günlük yaşam aktiviteleri ve sosyal ilişkiler doğumdan itibaren yaşamın nasıl yaşandığına dair cevaplar barındırır. Bu yüzden, bu araştırmanın konusu olan eş kaybı ve sosyal destek ilişkileri çerçevesinde yaşam seyrinin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Diğer taraftan kümülatif avantaj ve dezavantaj kuramı, hayatın ilk dönemlerinde edinilen kazanımların veya mevcut şartlardan dolayı elde edilemeyen imkânların birikerek ilerleyen etkilerini anlamayı sağlamaktadır. Yine bu etki de, tıpkı yaşam seyrinin makro düzey faktörlerden etkilenmesi gibi, bir toplumsal yapı veya düzen içinde mümkün olmaktadır. Avantajlı veya dezavantajlı bir durumun neden bu şekilde tanımlandığı ve sistem içinde avantajın veya dezavantajın birikiminin nasıl gerçekleştiğı gibi sorular, mevcut tarihsel, toplumsal ve kurumsal yapı ile ilişkiler ve insan eylemliliğı üzerinden cevaplanabilir.

Vurgulamak gerekir ki bu birikim süreci, kuralları belirli ve değışmeyen bir sistem içinde tekrarlanıp duran ve her birey için aynı imkânların aynı sonuçları verdiği bir sıralı rota olmayabilir. Birikim süreci, yaşam seyrini belirleyen faktörlerle ilişkili olmasının yanı sıra çeşitli güç ilişkilerinin olduğu bir sistem içinde gerçekleşmektedir ve bu yüzden kesişimsellik perspektifiyle yapılacak bir değerlendirme önem kazanmaktadır. Ayrıca determinist bir yaklaşım, sosyal politikaların ve müdahalelerin etkisini gözden kaçırmaya da sebep olabilir. Kısacası, belirtilen sebepler doğrultusunda araştırmanın amacı olan deneyimleri ve ilişkileri çeşitliliğı koruyarak analiz edebilmek ve aktarabilmek için yaşam seyri perspektifi, konvoy modeli, KAD ve kesişimsellik perspektifinden faydalanılmıştır.

Eş kaybının anlamlandırılmasında benimsenen olumlu veya olumsuz yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet ve evlilik deneyimlerine göre de değışebilmektedir (Davidson, 2001). Kaynaklar ve destek ilişkilerinin de toplumsal cinsiyetin etkisiyle farklılaştığını belirten araştırmalar mevcuttur (Arber & Ginn, 1991; Calasanti & Slevin, 2001). Bu anlamda eş kaybı deneyimine toplumsal cinsiyet perspektifiyle yaklaşmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmada, toplumsal cinsiyet perspektifi açısından da bir değerlendirme yürütülmüştür. Eş kaybının ve dul olma deneyimlerinin kadına ve erkeğe

göre nasıl değiştiğiyle beraber karşılaştıkları eşitsizliklerin sebepleri üzerine derinlemesine bir analiz gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde, araştırmanın yaklaşımını oluşturan perspektifler ele alınmaktadır. Perspektiflerin neden önemli olduğu, hangi bakış açısına sahip oldukları, kavramsal çerçeveleri gibi, bu araştırma için önemli olan noktaları tartışılmaktadır.

İkinci bölümde yaşlılık ve sosyal destek ile ilgili temel kavramlara ve tartışmalara yer verilmektedir. Daha sonra bu çalışmada ilgili kavramların nasıl ele alındığı sunulmaktadır.

nc bölümde araştırmanın metodolojisi ele alınmaktadır. Araştırmanın ardındaki motivasyon ve tasarım süreci detaylı bir şekilde bu bölümde ele alınmaktadır.

Son olarak dördüncü bölüm, bulgular ve yoruma ayrılmıştır. Bu bölümde, araştırmada ortaya çıkan teorik ereve doğrultusunda bulguların aktarılması ve tartışılması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMANIN YAKLAŞIMI

1.1. Yaşam Seyri Perspektifi

Yaşamların incelenmesinde önemli bir teorik yönelim olan² (Elder, Johnson, ve Crosnoe, 2003, s. 3)yaşam seyri (*life course*) perspektifi hakkında bilinen ilk çalışmaya 1960'ların başında rastlanmaktadır³. Konuyla ilgili ilk çalışmaları yapan ve günümüzde de perspektifin önemli isimlerinden biri olarak kabul gören sosyolog Glen H. Elder (1974), Büyük Buhran (1929) döneminden itibaren toplanan boylamsal veri setlerini incelemiş; buhran öncesi ve sonrası çocukluk dönemlerinde olanlar arasında ciddi farklılıklar olduğunu saptamıştır. Buna göre, erken çocukluk dönemi buhrandan hemen sonraya tekabül eden çocukların gelişimi, erken çocukluk dönemi ekonomik buhrandan önceye tekabül eden çocukların gelişimine göre daha zor şartlarda geçmiştir. Buhranla birlikte ekonomik düşüş aileleri ciddi oranda etkilemiş, bu da çocukların gelişimine olumsuz yönde yansımıştır. Elder, mevcut gelişim teorilerinin birey ve aile üzerinde 'sürekli değişen tarihsel bağlamın' etkisinin kaçırıldığını göstermiştir (Hutchison, 2005, s. 144).

Yaş temelli aşamalar geliştiren gelişim teorilerinin yaşlılık konusuna yaklaşımı değerlendirildiğinde de benzer bir durum söz konusudur. Bu teorilerde gelişim açısından bağlamın dikkate alınmaması, yaşlıların heterojen bir grup olduğunun gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Tıpkı diğer yaş gruplarında olduğu gibi yaşlılar arasında da tarihsel döneme, sosyal sınıf ve konuma, cinsiyete, etnik kimliğe, kaynak ve fırsatlara, seçimlere ve bireysel yaşam seyirlerine göre önemli farklılıklar vardır. Diğer taraftan uzayan yaşam süresi ile 60 yaş ve üzeri yaş grubu daha da heterojen hale gelmektedir (Nelson & Dannefer, 1992). Yaşam seyri perspektifi yaşlılık çalışmaları için yeni bir yaklaşım tarzına zemin hazırlamıştır. Perspektif açısından yaşlılık dönemi çeşitli

²Elder, Johnson ve Crosnoe (2003), yaşam seyri perspektifini insan gelişimi ve yaşlanmayla ilgili çalışmalarla özellikle ilgili olan bir "teorik yönelim" olarak gördüklerini belirtmektedir. Merton'a (1968) referansla yaşam seyrinin tanımlayıcı ve açıklayıcı araştırmalar için bir kavramsal çerçeve sağlayan ve bu çerçeve ile araştırma probleminin tanımlanmasını, formülasyonunu, değişkenlerin seçim gerekçelerini, araştırma tasarımı ve veri analizi stratejilerini kapsayan bir perspektif olduğunu belirtmektedirler.

³Bazı yaşam seyri perspektifi düşünürlerine göre W. I. Thomas ve F. Znaniecki (1918-1920) tarafından kaleme alınan "Avrupa ve Amerika'daki Polonyalı Köylü" eseri, yaşam tarihi ve gidişatıyla ilgili biyografik araştırma olarak (Breckner ve Massari, 2019, s. 3) öncü çalışmalardan biri olarak görülmektedir. Eser, aynı zamanda ampirik/tecrübi sosyolojinin bir klasiği olarak görülmektedir. (Bulmer, 1984, s. 45)

bağlamlar dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Böylece hem bireysel yaşam seyirlerindeki çeşitlilik hem de makro düzeyde bu çeşitliliğin kaynağı yansıtılabilir. Yaşam seyri perspektifi bu anlamda sadece gelişim teorilerine değil, mevcut yaşlılık teorilerine karşı da bir alternatif sunmaktadır. Yaşam seyri perspektifi ile temelde yaşanan değişim, çeşitli tarih üstü/bağlam dışı kategorilerin oluşturulup alanın bu kategorilere uyarlanması anlayışı yerine, bilginin ve dolayısıyla kategorilerin veya ilişki örüntülerinin, birçok unsurun etkili olduğu bağlam içindeki yaşamlardan elde edilmesidir.

Elizabeth D. Hutchison (2011[1999], 2005) yaşam seyri perspektifinin ortaya çıkışıyla paralel zamanlarda sosyal tarih disiplininin de ortaya çıktığını belirtmektedir. Sosyal tarih yaklaşımına göre ‘tarihsel hikâyeler, elitlerin bakış açısından ziyade sıradan insanların bakış açısıyla aktarılmalıdır’ (Hutchison, 2005, s.144). Sosyal tarih ve sözlü tarihe yönelik tartışmaların öncesinde ampirik veri olarak farklı grupların anlatıları çeşitli metotlarla kayıt altına alınmış ve çalışmalarda kullanılmıştır.⁴ Yaşam seyri perspektifiyle benzer dönemlerde ortaya çıkan sözlü tarih ise tarih yazımında bilginin kaynağına yönelik farklı bir anlayışa önyak olmuştur. Bu bağlamda, deneyimin tarih yazımında önemli bir bilgi kaynağı olduğunu vurgulayan Michael Frisch, tarih çalışmalarında ‘paylaşım yetkisi (*sharing authority*)’ ile ‘paylaşılan yetki (*a shared authority*)’ arasında bir ayrım yapmaktadır. İlkinde, tarihsel anlatıların ve bilginin paylaşım sürecinin tarihçilerin kontrolü altında olduğu, daha çok yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir durum vurgulanmaktadır. İkincisinde ise elitlerin ve tarihçilerin anlatılarının ve aktardıkları bağlamın ötesine geçildiğini, geçmişle doğrudan iletişim sağlayan ve deneyimlerin en saf halini sergileme imkânına sahip bir yaklaşım olarak halkın da yetkisinin olduğunu vurgulamaktadır (Frisch, 1990). Dolayısıyla ana akım tarih ve siyasal tarih yazımının dışında kalan grupların deneyimlerine, taşıdıkları potansiyel tarihsel bilgi sebebiyle başvurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Yaşam seyri perspektifi de benzer bir şekilde mevcut teorilerdeki gelişimsel (literatürde gelişim, olgunlaşma ve yaşlanma olarak farklı şekillerde ele alınan) dönemlerin kapsayıcılığını sorgulayarak, tarihsel bağlam, sosyal çevre, biyopsiko-sosyal birey ve bireysel pratikler temelinde gelişimsel dönemlerin anlaşılmasına çalışıldığı bir yaklaşım ihtiyacına karşılık gelmektedir.

⁴Örneğin Frederic Le Play 1800’lerde birçok monografi çalışması yapmıştır. Görüşmeleri betimleyici monografi yöntemi çerçevesinde gerçekleştirmiştir. İşçilerin deneyimleri hakkında ise sınırlı aktarımlar vardır (Bakınız: Le Play 1855’ten akt. Kösemihal, 1950; Ünsaldı, 2015, s. 57-61).

Sosyal tarih alanında Tamara Hareven bu yaklaşımla, aile tarihi alt disiplini geliştirmede önemli rol oynamıştır. Hareven, değişen tarihsel koşullar altında ailenin değişime nasıl adapte olduğu ve karşılaşılan zorluklarla aile üyelerinin nasıl başa çıktığı üzerinde çalışmıştır (Hutchison, 2005, s. 144). Böylece yakın dönemlerde Elder'in tarihsel bağlamın etkisine yaptığı vurgu, Hutchison'un belirttiği üzere sosyal tarih alanının bilginin kaynağını elitlerden sıradan insanların anlatılarına doğru değiştiren yaklaşımı ve Hareven'in değişen tarihsel koşullar ile aile arasındaki ilişkiyi incelemesi, tarihsel bağlam-sosyal çevre-birey çerçevesinde yaşam seyirlerindeki ve deneyimlerdeki çeşitliliği anlamaya yönelik bir hassasiyetin oluştuğunu göstermektedir. Mevcut teorilerdeki kavram ve kategoriler, belirli grupların önderliğinde ve belirli gruplar üzerinde geliştirilmiş olmaları ve evrensellik iddiaları sebebiyle, toplumsal gerçekliğin çeşitliliğini yeterince yansıtmamaktadır. Buna karşın yaşam seyri yaklaşımı, "aile ve bireylerin gelişimini 'evrensel, sabit, art arda gelen aşamalardan oluşan, aşamaların sonu öngörülebilir' ve bu yüzden toplum, sosyal/fiziksel çevre ve kültür çeşitliliğini görmezden gelen yaşam döngüsü (*life-cycle*) modellerine"⁵ (Germain, 1994, s. 259-260) alternatif olarak disiplinlerarası ve makro-mikro sentezinde bir yaklaşım sunmaktadır.

"Yaşam seyri, insan yaşamı hakkında ve insan yaşamıyla ilgili çalışmalarda nasıl düşündüğümüzle ilgili büyük bir değişikliği temsil etmektedir. Bu bağlamda yaşam seyri, yükselen bir paradigmadır"⁶ (Elder, 1994, s. 4; White ve Wu, 2014, s. 147). Yaşam seyri perspektifi, bireyin tercihlerini, sosyal çevresini, ilişkilerini ve tarihsel bağlamın etkilerini dikkate alarak kuşaklar arası ve kuşak içi farklılıkları vurgularken, gelişimsel dönemlerdeki farklılaşan yörüngeleri de ele almayı sağlayan bir yaklaşımdır. Makro ve mikro sistemlerin görüş açılarından birlikte faydalanmaktadır. İlerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere; değişimler, dönüm noktaları, yaşam olayları, deneyimler, sosyal ilişkiler gibi kavramlar mikro boyutu oluştururken kuşak ve tarihsel bağlam kavramları daha büyük ölçekli alanları kapsamaktadır. Aile ve kurumsal yapı da yaşam seyri perspektifiyle yapılan bir çok çalışmada öne çıkmaktadır. Kavram ve bakış açısı çeşitliliğinin yanı sıra "yaşam seyri yaklaşımı, geleneksel süreç ve değişim vurgularını yeniden formüle ederek, sosyal sistemin çok katmanlı seviyelerini ve disiplinler arası

⁵Erik Erikson'un, Sigmund Freud'un, Lawrence Kohlberg'in kuramları gibi gelişimi aşamalı olarak değerlendiren kuramlar kast edilmektedir. Bu kuramlara yönelik eleştiriler için bakınız: (Germain, 1994)

⁶"Bir araştırma paradigması, bir dizi varsayımı, kavramları, değerleri ve pratikleri paylaşan araştırmacılar grubunun perspektifidir" veya daha basit bir ifadeyle "araştırma hakkında düşünmek ve araştırma yapmak için bir perspektiftir" (Johnson ve Christensen, 2012, s. 31).

boyutlarını ele alan bir bakış açısı sunmaktadır (Alwin, 2013, s. 54).” Yani yaklaşım sadece sosyoloji ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda antropoloji, psikoloji, ekonomi ve tarih gibi disiplinlerle de bağlantılıdır. Dolayısıyla mikro ve makro boyutları birlikte değerlendirme imkânıyla beraber disiplinlerarası bir yaklaşım olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Sosyoloji perspektifinden yaşam seyri, doğumdan ölüme kadar uzanan çeşitli yaşam alanları boyunca gerçekleşen aktivite, durumlar ve olaylar dizisini ifade etmektedir. Bu yüzden sosyolojik anlamda yaşam seyri, “bireysel yaşamları öncelikle toplumsal konum ve rollerde yer aldıkları formlara, sosyal yapılara gömülü olarak, yani kurumsal düzenin üyeleri olarak dikkate almaktadır” (Mayer, 2003, s. 464). Dolayısıyla sosyolojik bir bakışla bireylerin yaşam seyirleri, bir dizi şahsi yaşam olayları dizilimlerine göre değil, yaşam boyunca dahil olunan sosyal konumlara göre değerlendirilmektedir. Mayer (2003, ss. 465, 466) sosyologların yaşam seyri ile üç mekanizmaya dikkat ettiğini belirtmektedir:

1. Kurumlar (örneğin yaşı temel alan eğitim kurumları ve diğer kurumsal yapılar, işgücü kanunları, emeklilik politikaları, kariyer sistemleri, destekler, mekansal yapılar, aile normları ve kanunlar gibi) yaşam seyrini nasıl şekillendirmektedir?
2. Bu yapılar içinde bireylerin tercihleri (*choices*) değil seçimleri (*selection*) nasıl şekillenmektedir?⁷ (Buna göre mikro seviyede biyografiler, bireylerin kurumsal yapı ile ilişkisini ve bu yapı içindeki aktif veya pasif rollerini anlamada kritik rol oynamaktadır.)
3. Yaşam boyunca toplumun kurumsal dokusunda bireyler, tekil aktörler olarak değil, belirli bir popülasyon olarak nasıl yer almaktadır? (Bireylerin imkân ve sınırlarını belirleyen önemli unsurlardan biri kuşak büyüklüğüdür. Örneğin bebek patlaması kuşağı (*Baby Boomers*), doğum oranlarının artışıyla oluşan nüfus yoğunluğu sayesinde, işgücü piyasasından aile kurma biçimlerine kadar pek çok alanda farklı sosyal ve ekonomik etkilere sahiptir.)

Mayer’in belirttiği maddelerden yola çıkarak kısaca özetlemek gerekirse, yaşam seyrine sosyolojik bakışın temel noktası; bireylerin yaşam seyirlerinin sosyal yapı, kurumlar, ilişkiler, gruplar, organizasyonlar ve tarihsel süreçlerin bir parçası ve ürünü olarak

⁷‘Seçim’ ifadesiyle yapısal koşullar içinde bireyin sınırlı seçeneklerden birini seçtiği vurgulanırken; tercih ile bireyin karar alma ve sonuçlarını şekillendirme noktasında aktif olduğu vurgulanmaktadır. Mayer, sosyal yapıların sunduğu fırsat ve kısıtlamalara işaret ederek ‘seçim’ ifadesini kullanmaktadır.

değerlendirilmesi gerektiğidir. Yaşam seyri, çok boyutlu bir şekilde ele alınırken, birey de biyolojik ve psikolojik olgunlaşma ve düşüşleri ile birlikte kendi özel deneyimleri ve sahip olduğu kaynakları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca bireyler, yalnızca içinde bulunduğu koşulların bir ürünü olarak değil, aynı zamanda bu koşullar içerisinde kendi yaşam seyrini belirleyebilen ve bu süreçte sosyal yapıları belirli düzeyde hem yeniden üretebilen hem de değiştirme potansiyeline sahip aktörler olarak ele alınır (Mayer, 2003). Bireysel çıktılarının önemsinmesi, dış etkilerin homojenleştirme eğilimlerine (örneğin bir kuşağın veya bir sosyoekonomik grubun özelliklerini genellemek gibi) karşılık, tarihsel seyrir içinde yaşanan değişimlerin farklı sosyal konumlardaki bireylerin deneyimlerini nasıl çeşitlendirdiğini dikkate almayı sağlar. Bu yaklaşım, bireylerin yaşam seyrirlerini tarihsel süreç içinde şekillendiren diğer faktörlerin varlığına dikkat çeker. Yani tarihsel süreç, toplumsal yapı ve birey arasında dinamik ve karşılıklı etkileşimin olduğu bir süreç anlaşılmalı çalışılır.

Yaşam seyri perspektifi, her ne kadar gelişimsel psikoloji teorilerinin sabit ve evrensel yaş kategorileştirmelerine yönelik eleştiriler içerse de son yıllarda hem gelişim psikolojisi hem de sosyolojik yaşam seyri yaklaşımı, birbirinden beslenen disiplinler arası bir yaklaşım geliştirme girişimindedir (Baltes, 1997; Diewald, 2001, Mayer, 2003). Bu yaklaşım hem yaşam seyri sosyolojisinin hem de gelişim psikolojisinin zayıf noktalarını güçlendirmeye yönelik bir ajanda oluşturmaktadır (Mayer, 2003). Gelişim psikolojisi, yaşam seyri sosyolojisinin açıklamakta zorlandığı psikolojik süreçleri ve bireylerin dış etkilere karşı nasıl stratejiler geliştirdiğini aydınlatır. Diğer taraftan yaşam seyri sosyolojisi ise bireysel düzeyde incelenen bu süreçleri daha geniş sosyal yapılar ve kurumsal düzenlemeler bağlamına yerleştirir. Dolayısıyla sosyolojik yaşam seyri perspektifi, disiplinler arası bir zeminden beslenerek toplumsal gerçekliği farklı katmanlarıyla anlamaya ve açıklamaya çalışan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum yaşam seyrinin birçok disiplinde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmasının sebeplerinden biri olarak görülebilir.

Yaşam seyri⁸ ile ilgili farklı tanımlamalar vardır. Alwin (2012), yaşam seyri kavramının literatürde beş farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir. “(1) Zaman ya da yaş olarak yaşam seyri, (2) yaşam dönemi olarak yaşam seyri, (3) olaylar, geçişler ve yörüngeler

⁸Elder, Johnson ve Crosnoe (2003) yaşam seyrini; sosyal kurumlara ve tarihsel bağlama gömülü, yaşa göre yapılandırılmış kalıplar olarak tanımlamıştır.

olarak yaşam seyri, (4) yaşam boyu insan gelişimi olarak yaşam seyri ve (5) erken dönemin sonraki yetişkinlik çıktıları üzerindeki etkisi olarak yaşam seyri” (Alwin, 2012, s. 206). Alwin tüm bu anlamları entegre ettiği ve yaşam seyrinin demografik kavramsallaştırmasını kullandığı genel bir yaşam seyri terimi tanımını yapmaya çalışır. Yaşam seyri, yaşam boyu gelişimi (*life-span development*) kapsayan daha geniş bir perspektif olarak ele alınmaktadır (Alwin, 2012, s. 206, 207). Bunu yaparken yaşam seyrinin yaşam boyu gelişim üzerinde önemli etkileri olduğunu vurgular; yaşam seyrini ele alırken değerlendirilen yaşam olaylarını ve geçişleri demografik kavramsallaştırmalar (yapı, olayların dinamiği, yaşam izlekleri vs.) çerçevesinde değerlendirir. Kısacası Alwin, yaşam boyu gelişim ifadesinin yaşam seyri için de kullanıldığını gösterdiği literatür araştırması sonrası yaşam seyrini hem makro (demografik kavramsallaştırmalar) hem de mikro (yaşam boyu gelişim) düzeyle ilgilenen kapsamlı bir yaklaşım olarak ifade etmektedir.

Alwin (2012; 2013) çalışmalarında yaşam seyri kavramını diğer benzer terimlerden net bir şekilde ayırmaktadır. Bunun sebebi, terimlerin sosyolojik olarak birbirinden farklı anlamlar taşıdığını göstermektedir. Yaşam seyri yerine kullanılan bu kavramlar; yaşam süresi/ömür (*life span*), yaşam döngüsü (*life cycle*), yaşam evresi (*life stage*) ve yaşam öyküsüdür (*life history*). Yaşam süresi; bir bireyin doğumdan ölüme kadar olan biyolojik ve zamansal süreci olarak tanımlanır. Alwin (2013, s. 1167) kavramı, “kayıp ve kazanımların dâhil olduğu çok katmanlı sosyal ve kültürel bağlama gömülü, sosyal ve fiziksel çevre ile gelişen organizmanın etkileşimini içeren süreç” olarak ifade etmektedir. Yaşam döngüsü ise sosyolojik anlamda, “sosyal olarak inşa edilen ve bir bireyin varoluş seyrini karakterize eden yaşam süresi boyunca geçirilen ve bir sonraki nesil ile tekrar eden aşamalardır (çocukluk, orta yaş gibi)”. Yaşam evresi, “yaşa göre sınıflandırılmış durumlar ve roller dizisidir (çocukluk, ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık evreleri gibi)”. Son olarak yaşam öyküsü, “bir yaşamı karakterize eden belirli deneyimlerin ve olayların anlatısıdır” (Alwin, 2013, s.1167).⁹

Yaşam seyri perspektifini anlamak için önemli bazı temel kavramlar vardır (Şekil 1.1). Kuşak (*cohort*), geçişler (*transitions*), yörüngeler (*trajectories*), dönüm noktaları (*turning points*) ve bunlarla ilişkili bir şekilde daha tematik olarak; insan yaşamı ile tarihsel zaman arasındaki etkileşim, yaşamların zamanlaması (*timing of lives*), bağlantılı yaşamlar

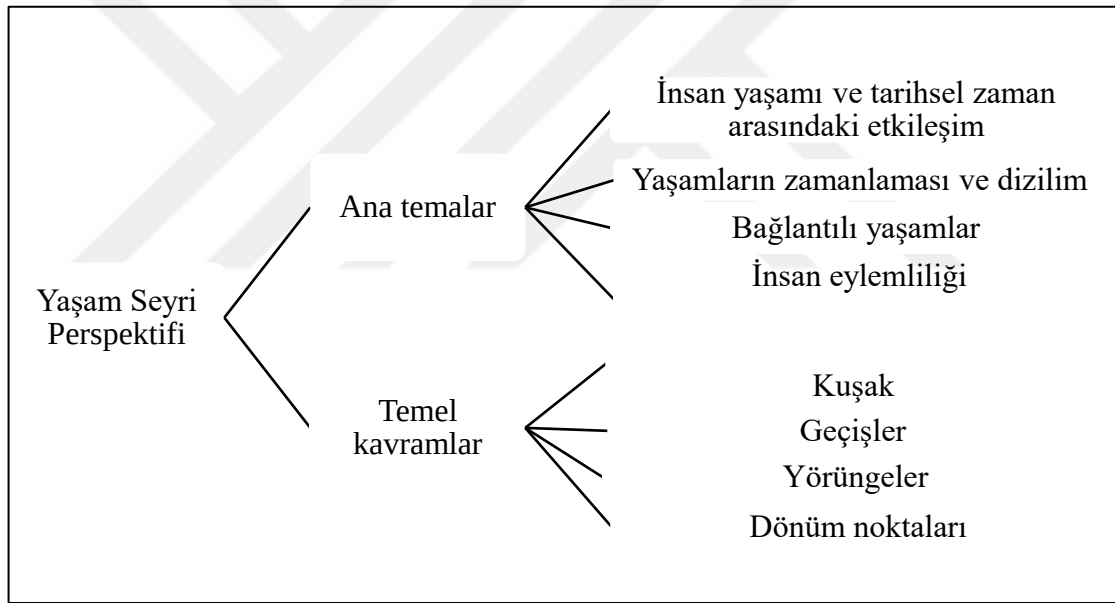
⁹(Ayrıca bakınız: Elder, Johnson ve Crosnoe, 2003)

(linked lives), ve insan eylemliliği (human agency) yaşam seyri perspektifiyle yapılan çalışmalarda öne çıkan kavramlardır. Bu kavramlar, Elder'in Büyük Depresyon (1974) adlı çalışmasında yaşam seyri perspektifini sistematize etmek ve değişen tarihsel bağlamda insan yaşamı üzerine çalışabilmek için kullandığı kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır.

Hutchison (2011), bahsedilen temalarla ilişkili olarak yakın zamanda iki temanın daha eklendiğini belirtmiştir. Bunlar 'yaşam seyri yörüngelerindeki çeşitlilik' ve 'gelişimsel risk ve koruma' temalarıdır. Burada, temel kavramlar ve temalar kısaca ele alınarak yaşam seyri perspektifinin analitik çerçevesi özetlenecektir.

Şekil 1.1

Yaşam Seyri Perspektifinin Ana Temaları ve Temel Kavramları

Kaynak: Hutchison, 2011; Elder, 1998 makalelerinden faydalanılarak tez yazarı tarafından oluşturulmuştur.

İlk olarak *kuşak* terimi birçok tanıma sahiptir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (t.y) kuşak maddesi, “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu” ve “yaklaşık yirmi beş otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın, jenerasyon” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlara yakın şekilde yaşam seyri perspektifinde kuşak kavramı, “aynı tarihsel dönemde doğan, aynı yaşta ve aynı sekans içinde belirli bir kültür ile belirli sosyal değişimleri deneyimleyen kişiler topluluğunu ifade etmektedir” (Hutchison, 2011, s. 22).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kuşak üzerine yapılan en temel vurgulardan biri “her kuşağın, kendine özgü olan/ayırıcı kılan oluşumunu ve tarihini yansıttığı bir bileşiminin ve karakterinin olmasıdır” (Ryder, 1965, s. 845). Bu tanımlarda iki önemli unsur arasındaki etkileşim göze çarpmaktadır. Bu etkileşim, tarihsel dönem ve o dönem içinde yaşayan toplumlar arasındadır. Bu bağlamda kuşak kavramının içeriği bizi, yaşam seyri perspektifinin ana temalarından olan ‘insan yaşamı ve tarihsel zaman arasındaki etkileşim’ maddesine götürmektedir (Şekil 1.1). Bu temaya göre farklı zamanlarda doğan insanlar, farklı tarihsel ve toplumsal koşullarla karşılaşır ve bu koşullar imkânları, fırsatları, sosyal sorunları, kurumsal düzeni ve benzeri durumları belirler. Literatürde bu durum “kuşak etkisi”¹⁰ kavramıyla da ilişkilendirilir.

Kuşaklar, içine doğdukları toplumsal ve kurumsal düzenden etkileneceği gibi kuşağa ait özelliklerden (doğum kuşağının büyüklüğü gibi) de etkilenmektedirler. Örneğin bebek patlaması kuşağında ciddi oranda artış gösteren doğum oranlarına bağlı olarak bir önceki kuşağa göre artan nüfus yoğunluğu, bu kuşağın karşılaşacağı imkânları da değiştirmiştir. Kuşağın karakteristiğini belirleyen özel durumlara karşı kuşak üyelerinin farklı stratejiler geliştirmesi, mutlak bir belirlenimden ziyade aktöre alan açan bir ‘etkileşim’ olduğunu gösterir. Örneğin bebek patlaması kuşağı üyeleri, karşılaştığı ekonomik sorunlara yönelik olarak evlilikten kaçınma, çocuk sahibi olmayı erteleme veya az sayıda çocuk sahibi olma, işgücünde annelerin varlığını artırma gibi çeşitli stratejiler geliştirmiştir (Hutchison, 2011, s. 23; Easterlin, Schaeffer ve Macunovich, 1993, s. 497, 498). Sonuç olarak yaşam seyri perspektifi, tarihsel dönem, kuşak ve bireylerin yaşamı arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu varsayar.

Yaşam seyri perspektifi için önemli olan diğer kavramlar *geçiş* ve *yörünge* kavramlarıdır. Bu kavramlarla ilintili olarak yaşam seyri çalışmalarında çokça değinilen diğer anahtar kavramlar, süre(klilik)/devamlılık (*duration*), sekans (sıralama/dizilim) ve zamanlamadır (*timing*). Kısaca bu kavramlara değinmek ve örnek üzerinden somutlaştırmak gerekirse, okul hayatına başlama, mezun olma, evden ayrılma, evlenme, ebeveyn olma gibi olaylar veya yetişkinlikten yaşlılığa geçiş gibi durumlar (kısacası bir role girmek veya bir rolden

¹⁰Kuşak etkisi, ‘yaş etkisi’ ve ‘dönem etkisi’ kavramlarıyla karıştırılmamalıdır. Yaş etkisi, bireylerin kronolojik yaşlarına bağlı olarak yaşam deneyimlerinde ve psikolojik süreçlerde görülen değişimleri ifade eder. Bu etki, bireyin yaşlanma süreciyle ilişkilidir. Dönem etkisi ise yaşa bakılmaksızın belirli bir zaman diliminde meydana gelen dışsal faktörlerin (savaş, salgın gibi) toplum üzerindeki etkilerini içermektedir (Altman, 2015; Blanchard, Bunker ve Wachs, 1977).

çıkma temeline yaşanan değişimler) *geçişleri* ifade etmektedir. *Dizilim*, bazı olayların meydana gelme sıralamasıyla ilgilidir. Örneğin 1960'lara kadar baskın olan yaşam döngüsü modeli genelde, doğma, büyüme, çocuk sahibi olma, yetiştirme (böylece bir sonraki neslin ortaya çıkması), yaşlanma ve ölüm ve bu döngünün sonraki nesil ile tekrarlanması sıralamasını öne çıkarmıştır. (*Sosyal*) *zamanlama* kavramı ise rol sırası, yoğunluğu veya süresiyle ilgili yaş temelli inanç veya beklentileri ifade etmektedir (Elder, 1994, s. 6). Örneğin evlilik, göreceli olarak farklı yaş gruplarına göre erken veya geç olarak değerlendirilebilmektedir (Elder, Shanahan ve Jennings, 2015). Zamanlama kavramı, yaşın sosyal inşasını anlamak için önemli bir kavramdır.

Süre veya *devamlılık süresi* ise bir rol veya statüde geçirilen zaman dilimidir. Örneğin iş yaşamında geçirdiği süre veya ebeveynlik rolünde bulunduğu dönem gibi, belirli bir durumda geçirilen süre kast edilmektedir. *Dönüm noktaları* yaşam seyri üzerinde önemli etkiler oluşturan özel, kritik anlardır. Bazı durumlarda geçişler, kararlar veya beklenmeyen olaylar bireyin hayatı üzerinde önemli bir etki yarattığı ölçüde dönüm noktası olarak değerlendirilebilmektedir. Son olarak *yörünge/gidişat* kavramı da yaşam seyri boyunca bireyin davranış ve başarılarına dinamik bir bakış sağlayarak, çeşitli alanlardaki (sağlık durumu, ebeveynlik veya meslek hayatı gibi benzeri konularla ilgili) sürece, gidişata işaret etmektedir. Bir konuda izlenen yörünge için, düz bir çizgiyi izlemektedir veya sonucu bellidir demek mümkün değildir. Çünkü yörüngeler, geçişler veya dönüm noktaları ile şekillenmektedir. Bunun yerine, yörüngelerin belirli bir doğrultuda bir devamlılığın olabileceği konusunda tahmin yürütülebilir (Hutchison, 2011, s. 24).

Temalara gelindiğinde; *insan yaşamı ve tarihsel zaman arasındaki etkileşim* bağlamın önemini vurgulayan ilk temadır. Bireysel düzeyde izlenen yol, geçişler ve dönüm noktalarının birbirinden farklı olma ihtimali de olmakla beraber, bireylerin yaşam seyri örüntülerindeki benzerlikler makro düzeyde işleyen etkenlerin önemini ortaya koymaktadır. Örneğin, “ailede, toplulukta ve sosyal ağlarda paylaşılan beklentiler ve benzer koşullar üzerine yapılan güçlü vurgu, zamanın ve mekânın yaşamları nasıl şekillendirdiğinin göstergesidir” (Hagestad ve Dykstra, 2016, s. 133). Elder (1974; 1998), büyük depresyon ile ilgili çalışmasında değişen tarihsel koşulların, mekânın ve bunlara bağlı olarak gelişimsel aşamaların, zamanlamanın ve sıralamanın nasıl değiştiğini birbirleriyle ilişkilendirerek göstermektedir.

Yaşamların zamanlaması teması, evrensel bir dönemsellik varsayımını bağlamsal bir zemine taşır. Örneğin, yaşamın erken dönemlerinde fiziksel olarak ağır işler yapan bireyler, ciddi sağlık sorunlarıyla erken yaşlarda karşılaşabilirler. Bu durum, yaşam evrelerini anlamaya çalışırken, erken yaşam deneyimlerinin sonraki dönemleri nasıl etkilediğine dikkat önemini gösterir. Bu bağlamda perspektifin kalbinde yer alan temel anlayışlardan biri, erken yaşam olaylarının yaşamın sonraki evrelerini şekillendirdiğidir (Elder, Johnson ve Crosnoe, 2003).

Bağlantılı yaşamlar teması da yaşam seyri için oldukça merkezi bir öneme sahiptir (Elder, 1994). İnsan yaşamı, yaşam döngüsü boyunca akrabalar ve arkadaşlar ile olan sosyal ilişkilerin içine gömülüdür. Karşılıklı etkileşim, sosyal destek ve bağlılıklar önemlidir. Bir yaşlı ebeveynin eşini kaybetmesi ve bu olay sonrası alınan birlikte yaşama kararı yaşlının, çocuklarının ve torunlarının yaşam seyrini değiştirebilir. Büyük tarihsel olaylar da sosyal dünyayı etkilemektedir. Dolayısıyla, yakın çevresinden başlayarak bireyin sürdürdüğü sosyal ilişkiler yaşam seyrinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Geçişler, dönüm noktaları, gidişat ve yaşam seyrinin diğer önemli unsurları da kişinin içine gömülü olduğu ilişki ağlarıyla bağlantılıdır. Bu yüzden bu tema da kavramsal çerçevenin diğer unsurlarıyla iç içedir.

İnsan eylemliliği teması, bireylerin kendi yaşamlarını şekillendirme ve yönlendirme kapasitesiyle ilgilidir. Bireyler sosyal ve tarihsel bağlamdan etkilendiği gibi aynı zamanda bu bağlamı şekillendirebilirler. Bu noktada ‘seçim yapan’ birey vurgusu öne çıkar. Bireylerin seçimleri, algıladıkları fırsatlar ve kısıtlamalar tarafından şekillenir (Elder, Johnson ve Crosnoe, 2003). Burada hatırlanması gereken önemli husus, “insan eylemliliğinin sınırlara sahip oluşudur. Bireylerin seçimleri, içinde bulundukları tarihsel dönemin kültürel ve yapısal düzenlemeleri tarafından sınırlandırılır” (Hutchison, 2011, s. 37). Bölgesel faktörler veya sosyal konum da imkânları, dolayısıyla eylemliliği farklılaştıran unsurlardandır (Bandura, 1989).

Son olarak bu dört temaya eklenen ‘*yaşam seyri yollarındaki çeşitlilik*’ ve ‘*gelişimsel risk ve koruma*’ temalarına kısaca değinilebilir. Yaşam seyri perspektifiyle yapılan ilk çalışmalar kuşaklararası farklılıkları vurgularken, sonraki çalışmalarda kuşak içindeki heterojenliği yansıtmak önemli hale gelmiştir. Yaşam seyri yollarındaki çeşitlilik ve bireylerin yaşamları boyunca izledikleri yörüngeler standart ve tek bir model ile açıklanamayacağı için kuşak etkisinin sınırlarına dikkat etmek gerekmektedir. Söz

konusu çeşitlilik sınıf, statü, bölgesel farklılıklar veya gelişimsel süreçteki farklılıklarla ilişkili olabileceği gibi etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi faktörlere de bağlı olabilir.

Gelişimsel risk ve koruma teması, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde yaşanan olayların ve geçişlerin geleceğe yönelik etkisini vurgulamaktadır. Bilhassa erken dönemle başlayan yaşam seyri çalışmalarının (Elder, 1974) gösterdiği üzere, erken çocukluk döneminde ekonomik ve sosyal olarak zor şartlarla karşılaşanlar, geç çocukluk döneminde benzer şartlarla karşılaşanlara göre ileri yaşlarda bu olayların negatif izlerini daha çok taşımaktadır (Hutchison, 2011, s. 39-40). Ancak diğer taraftan koruyucu faktörlerin sonuçları da önemsenir. Örneğin epidemiyologlar tarafından gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda (Kuh vd., 2003), çevrenin ve insan davranışlarının sağlık üzerindeki birikimsel etkisine odaklanılmış, ayrıca hangi deneyimlerin birikimsel dezavantaj zincirini kırdığıyla da ilgilenmişlerdir (Hutchison, 2011, s. 41). Benzerlik kurulabilse de bu temanın yaşamların zamanlaması temasından temel farkı, olayların zamanlaması veya sıralanışı yerine risk ve koruyucu faktörlerin etkisine odaklanmasıdır.

Yaşam seyri perspektifi, kendinden önceki teorilerdeki belirlenimciliğe alternatif bir yaklaşım getirirken, kavramsal çerçevesi ve tematik yapısı ile hem tarihsel dönemi ve kuşakları, hem yaşam dönemlerini hem de insan eylemliliğini etkileşim içinde ve dinamik bir şekilde ele alma imkânı tanımaktadır. Ancak yaşam seyri perspektifinin tam da bu sebeple eleştirildiği bazı noktaları bulunmaktadır. Bu eleştirilerden biri, yaşam seyri perspektifinin kapsamlı kavramsal çerçevesinin heterojenliği gösterdiği kadar bu heterojenliği yansıtan bulgularının düzenlenmesinin ve anlamlı bir şekilde ele alınmasının zorluğudur. Heterojenliğin yüksek olduğu toplumlarda bu durum daha da önemli bir zorluk haline gelir (Hutchison, 2011). İkinci olarak; perspektif, bağlantılı yaşamlar teması ile bireyi sosyal çevresiyle ilişkileri çerçevesinde ele alsa da, bireylerin makro düzeye nasıl bağlandığı hakkında açıklayıcı olmaması sebebiyle de eleştirilmektedir (UKEssays, 2015). Üçüncü olarak, bazı metodolojik sorular da cevaplanmayı beklemektedir. Yaşam seyri perspektifiyle yapılan çalışmalarda boylamsal çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda perspektif ile yapılan boylamsal araştırma deseni bir araştırmacı için nasıl kullanışlı hale getirilebilir? Hangi zaman aralığında araştırma tekrarlanırsa bulgular verimli olur? Diğer taraftan kesitsel araştırmalarda kuşak etkisine mesafeli bir yaklaşım nasıl geliştirilebilir? (Hutchison, 2011, s. 41-43). Sonuç olarak yaşam seyri perspektifi, kapsamlı kavramsal çerçevesinin

yanı sıra aydınlatılması gereken konulara da sahiptir. Elder'in (1994) de vurguladığı üzere, yükselen bir paradigma olarak yaşam seyri perspektifi, mikro ile makro dünyaları bir araya getirme ve disiplinlerarası bir çalışma zemini oluşturma girişimlerini içermektedir.

Yaşam seyri perspektifinin sağladığı imkânlarla beraber, zayıf yönlerini güçlendirmek için farklı kaynaklara başvurulabilir veya eklektik çalışmalar tasarlanabilir. Yaşlanma sürecine odaklanan bu çalışmada sosyal destek odağı alındığı için, bu konuda çeşitli kavramsal araçlar sağlayan konvoy modeline başvurulacaktır. Bu sebeple bir sonraki başlıkta konvoy modeli değerlendirilecektir. Daha sonra, gelişimsel risk ve koruma temasında vurgulanan seyri daha sistematik bir şekilde değerlendirebilmek için avantajların ve dezavantajların birikimsel etkisini ele alan kümülatif avantaj ve dezavantaj kuramı ele alınacaktır.

1.2. Konvoy Modeli: Bakım Konvoyu

60 yaş ve üzeri yaşlıların sosyal destek ilişkilerinin dikkate alındığı bu çalışmanın teorik ve kavramsal yaklaşımı bağlamında ilk olarak yaşam seyri perspektifine değinilmiştir. Araştırma için, sosyal ilişkileri ve sosyal desteği sistematik bir şekilde ele almak ve anlamak önemlidir. Bunun için, bu bölümde tez bağlamında ikinci teorik yaklaşım olarak sosyal destek/ilişkiler konvoyu modeli veya genel kullanımıyla konvoy modeline değinilecektir.

“Literatürde sosyal destek, genel olarak başkalarına verilen yardım ve koruma” olarak tanımlanmaktadır (Langford vd., 1997, s. 95; Shumaker ve Brownell, 1984). Sosyal ilişkilere ve desteğe ilişkin çeşitli teoriler mevcuttur. Desteği merkeze alan teoriler arasında bağlanma ve rol teorilerinin öne çıktığı görülmektedir. Konvoy modelinin ortaya çıkışında, bağlanma teorilerinin genellikle çocukluk dönemi ile sınırlı kalması ve rol teorilerinin sosyal ilişkileri anlamada rol sınırlarına ve statikliğine yoğunlaşmasının oluşturduğu sınırlılıklar etkili olmuştur. Konvoy modeli, bu teorilerden de faydalanarak sosyal ilişkileri/desteği sistematik ve çok boyutlu bir şekilde ele alma çabasıyla oluşturulmuştur (Kahn ve Antonucci, 1980). Model en temelde sosyal desteğe büyük önem atfetmektedir. Sosyal destek, yaşam seyri boyunca bireylerin iyi oluş hali/esenliği için önemlidir. Sosyal destek konvoyu modeli, bireyleri çevreleyen destekleyici ilişkiler ağını tanımlamakta ve sosyal desteğin verildiği ve alındığı bağlamlara odaklanmaktadır.

Bunu yaparken, destek ilişkilerinin dinamik yapısını ve zaman içindeki değişimini de önemsemektedir (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 255).

Konvoy modelinde sosyal desteğin alıcı veya sağlayıcı olarak sürdürüldüğü ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Robert L. Kahn ve Toni C. Antonucci tarafından 1980’de ortaya koyulan model, bireylerin yaşamları boyunca aldıkları ve sağladıkları sosyal destek ağlarına gömülü olduğunu ileri sürmektedir (Kahn ve Antonucci, 1980; Albright vd., 2016). Bu değerlendirme çerçevesinde konvoy kavramı¹¹, sosyal desteğin alındığı ve sağlandığı kişisel ağ yapısı olarak önerilmektedir. “‘Konvoy’ etiketini seçerek, her bir kişinin, destek için güvendiği ve diğer taraftan destek için ona güvenen bir dizi başka insanlarla çevrili bir yaşam döngüsü boyunca hareket ettiği” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 269;) düşüncesi ima edilmektedir. Dolayısıyla konvoy modelinde destek ve destek aracılığıyla şekillenen ilişkilerin yapısı önemsenir. Model, kişilerin sosyal desteğin alıcısı olduğu kadar sağlayıcısı olduğu durumları da ele almayı sağlamaktadır. Bir kez daha hatırlatmak gerekirse, bu çalışmada da eş kaybı deneyimiyle ilişkili olarak yaşlıların hem sosyal desteği temin ettikleri hem de sağladıkları ilişki ağlarının ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Burada destek ilişkilerine geçmeden önce sıkça kullanılan ‘desteğin’ konvoy modeli açısından kavram olarak ne ifade ettiğine açıklık getirmek gerekmektedir. Kahn ve Antonucci (1980, s. 267, 268), sosyal desteğin duygu (*affect*), onay (*affirmation*) ve yardım (*aid*) bileşimlerinden bir veya birden fazlasını içerdiğini belirtmektedir.¹²

“Duygusal işlemlerle, beğenme, hayranlık, saygı ve sevgi ifadelerini kast ediyoruz. Onay işlemleriyle başka bir kişinin bazı eylem ve beyanlarının uygunluğunun ve doğruluğunun kabul ve onay ifadelerini kast ediyoruz. Son olarak, para, bilgi, zaman veya haklar dahil olmak üzere doğrudan verilen yardımları ve yardım işlemlerini sosyal destek olarak dahil ediyoruz” (Kahn ve Antonucci, 1980, ss. 267, 268).

¹¹Konvoy terimi, ilk olarak Keşmir üzerine yapılan etnografik bir araştırmada Triloki Madan tarafından, araştırmaya katılan köylüleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. 1975’te sosyal bilimlerde sosyal ilişkileri açıklamak için konvoy teriminin kullanımının önemine dikkat çeken David Plath’tan (ayrıca bakınız: Plath, 1980, s. 136) sonra, Plath’ın önerisini takip ederek 1980’de Kahn ve Antonucci konvoy kavramını, oluşturdukları modelin merkezine almışlardır (Plath, 1980; Kahn ve Antonucci, 1980).

¹²Bu bölümde sosyal destek, konvoy modeli çerçevesinde değerlendirilmektedir. Tezin ‘Kavramlar: Yaşlılık ve Sosyal Destek/Sosyal destek’ bölümünde sosyal destek hakkında yapılan farklı kategorileştirme girişimlerine ve ilgili kavramlara yer verilecektir. Bu bağlamda burada açıklanan Kahn ve Antonucci’nin (1980) sosyal desteğin bileşenlerine dair kategorileştirmenin yanı sıra ilerleyen bölümlerde bahsedilecek olan Langford vd. (1997) tarafından ortaya konan duygusal, araçsal, bilgilendirici ve değerlendirici olarak dört açıdan değerlendirdikleri sosyal desteğin de alternatif olduğunu belirtmek gerekir.

Bu tanımla destek kapsamında değerlendirilen unsurların maddi ve duygusal destek ile sınırlı kalmadığı, örneğin müzakere, karar alma ve onay sürecini de içerdiği, dolayısıyla desteğin kapsamının geniş tutulduğu görülmektedir. Desteği bu şekilde kapsamlı tutan bir model saha çalışmasında ve verilerin analizinde de sosyal desteğin yapısına ilişkin farklılıklara ve çeşitliliğe odaklanmayı sağlayacak bir hassasiyet oluşturmaktadır.

Model, sosyal destek ilişkilerinin yapısını değerlendirirken, bu değerlendirmeyi kişilik özellikleri, durumsal faktörler ve yaşam seyri boyunca bu ikisi arasındaki etkileşim açısından ele almaktadır. “Konvoy, durumsal faktörlerin ve kişinin sürekliliğe sahip özelliklerinin etkileşimi tarafından şekillenen ve diğer taraftan kişinin yaşam rollerini başarılı bir şekilde yerine getirme kabiliyeti ve esenliğini belirleyen yapısal bir konsepttir” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 269; Antonucci, Ajrouch ve Birditt, 2013). Bu açıdan bakıldığında konvoy modeli kapsamında sosyal ilişkilerin, kişilik özelliklerinin ve durumsal özelliklerin dinamik etkileşimini değerlendirebilecek şekilde düzenlendiği görülmektedir. Konvoyun dinamik yapısına olan vurgunun temelinde, modelin yaşam seyrini ve bu seyir boyunca bireysel ve yapısal faktörler ile bunların arasındaki etkileşimi dikkate alıyor olması muhtemeldir. Kahn ve Antonucci’nin (1980, s. 254-257) konvoy modelinin gerekliliğini ortaya koymadan önce mevcut kuram ve araştırmalara yaptıkları eleştiri bu ihtimali güçlendirmektedir. Makalelerinde ilk olarak stres, sosyal destek ve rol ile ilgili geleneksel yaklaşımları kullanan araştırmaların eleştirisini yaparlarken bu çalışmalarda yaştın, yaşlanmanın, önceki hayat deneyimlerinin ve yaş dönemlerinin etkilerinin göz ardı edildiğini ifade etmektedirler. Bu sebeple bahsedilen yaklaşımların anlık etkilere yoğunlaştıklarını, rollerin sınırlı özellikleri ile bu rollerden beklenen talebe verilen karşılık gibi statik/durağan ve bölümlenerek ele alınmış bir bakışın öne çıktığını vurgulamaktadırlar (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 257). Bağlanma teorilerinin zaman merkezli olduğunu ancak bağlanma teorileriyle yürütülen çalışmaların bebeklik ve çocukluk dönemleri ile sınırlı kaldığını belirterek sosyal desteğin ve bu desteğe yönelik ihtiyacın yaşam seyri boyunca değişim çizgisini de dikkate alacak şekilde ele alınacağı bir teori çağrısında bulunmaktadırlar. Bu çağrıya yönelik kendi önerileri ‘sosyal desteğin konvoyu modeli’ olarak ortaya koyulmuştur. Model, ifade edilen sınırlılıkları aşmak amacıyla sosyal destek ilişkilerini ele alırken, yaşam seyri boyunca statik düzene ve rutine olduğu kadar değişime de duyarlı olacak şekilde bireysel özelliklerin, yapısal ve/veya duruma özgü faktörlerin ve bunlar arasındaki etkileşimin birlikte değerlendirilebileceği bir yaklaşım benimsemektedir.

Sosyal destek bağlamında, durumsal faktörlerin, kimliğin ve kişiliğin yaşam seyri boyunca dinamik bir etkileşim süreci üzerinden değerlendirilmesi, odağa alınan kişi veya kişilerin çeşitli destek pratikleri ile destek ilişkisi içinde bulunduğu insanlarla olan bu ilişkilerini değerlendirmede bağlamın ve bireysel özelliklerin etkili olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca bu etkinin konvoy katılanları veya ayrılanları belirlediğini vurgulamaktadır. Çalışma bağlamında, yaşam seyri perspektifiyle birlikte konvoy modeli, yaşlıların destek ilişkilerini tarihsel, toplumsal ve kurumsal bir kesişim noktasında kişilik özellikleri, tutum, yargılar ve durumsal özellikler ile ele alma imkânı sunmaktadır.¹³ Böylece destek ilişkilerinde yaşlının konumu üzerinde makro düzey faktörler kadar bireysel düzeyde tercih, çaba ve ilişkilerini yönetme şeklinin de etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu da özelde, bakım desteği ilişkilerinin çeşitliliğini gösterme yeteneğini beraberinde getirir. Örneğin karşılıklı bakım ve sosyal destek ilişkilerini mesafeyi aradan kaldırarak, birlikte yaşama tercihiyle daha yoğun bir şekilde yürütme alternatifine rağmen, yaşam tarzlarının uyuşmaması, kişilik özelliklerinin gerilime sebep olması veya aynı hanede destek ilişkisinin önüne geçen herhangi bir rahatsızlık durumu oluşması ihtimaline karşılık bu alternatifi tercih etmeyen yaşlı ve yakınları olabilir. Kişilik özellikleri ve ilişki biçimi itibarıyla birlikte yaşamayı tercih edenler de olabilir. Birlikte yaşamayı tercih ettikleri için günlük pratiklerde destek ilişkisinin kurulduğu örnekler olabilir. Kısacası bakım ve destek ilişkileri her zaman içinde bulunulan rol veya duruma özgü zorunluluklar sebebiyle oluşmayabilir, tarafların kişilik özellikleri, tercihleri, beklentileri, rol algısı veya karşı tarafa yükledikleri anlam ve ilişkiyi yürütme pratikleri sonucu olabilir. Bu açıdan bakıldığında konvoy modeli, sosyal desteği her yönüyle merkeze alarak desteğin çeşitliliğinin kavramsal bir çerçevede ele alınıp ifade edilmesinin de önünü açmaktadır. Konvoy modeli, bakım ilişkileri çeşitliliğini daraltmadan, sosyal destek ilişkilerini kavramsallaştırma ve analiz etme önerileri içermektedir. Kahn ve Antonucci (1980, s. 269-272) bu önerileri beş temel madde üzerinden özetlemektedir (Şekil 1.2):

¹³Kahn ve Antonucci (1980, s. 256, 257), sosyal desteği anlamak için yaşam seyri perspektifinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yazarlara göre yaşam seyri perspektifinin dikkate alınması ile insanın ihtiyaçlarının, içinde bulunduğu durumunun, ilişkilerin ve benzeri şeylerin yaşam boyunca değişmesi, buna bağlı olarak sosyal desteğin formu ve miktarının değişmesi, sosyal desteğin etkisi üzerinden değişen bireysel yaşamlardaki farklılıkların anlaşılması, bireysel farklılıkların sistematik bir halde ele alınabilmesi ve kuşak, dönem ve yaş etkilerinin yorumlanması mümkün olacaktır. Ancak önemli bir eleştiri de getirirler ki buna göre “yaşam seyri perspektifinin geniş mefhumu araştırmaya rehberlik etmek için fazla geneldir. Araştırılabilir olması için gerçek ontogenetik gelişimi yansıtacak şekilde bölümlere ayrılmalıdır.” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 257)

“1. Bir kişinin herhangi bir zamandaki ihtiyacı, kişinin (yaş, diğer demografik özellikler, kişilik vb.) ve durumun (işten beklentiler ve talepler, aile ve diğer roller) özelliklerine göre müştereken belirlenir.

2. Bir kişinin konvoyunun yapısı (büyüklüğü, iletişim yoğunluğu, istikrarı gibi) kişinin, durumun ve kişinin ihtiyaç duyduğu sosyal desteğin özellikleri tarafından ortaklaşa belirlenir.

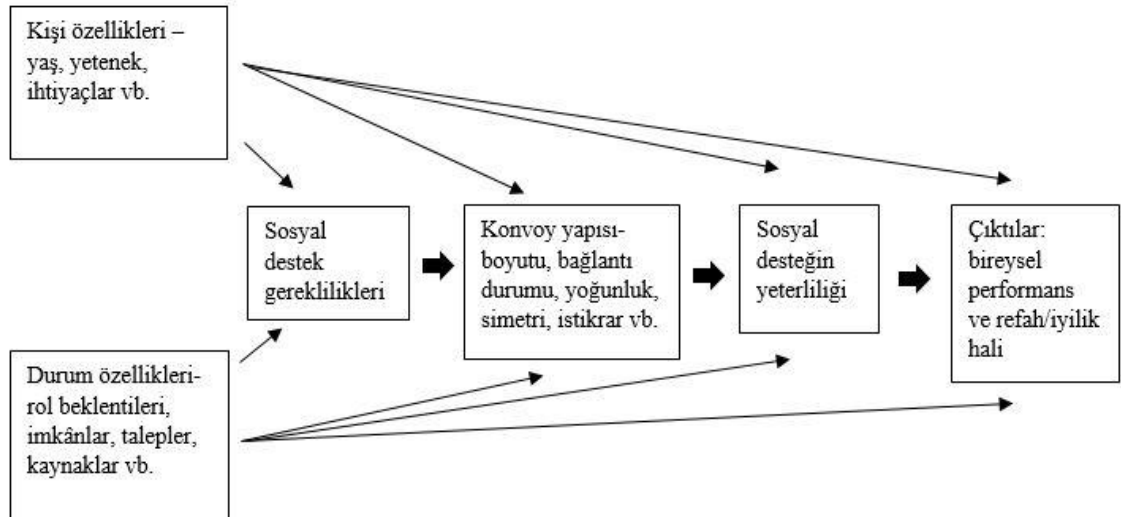
3. Sosyal desteğin yeterliliği, konvoyun özellikleri ile kişisel ve durumsal özellikler tarafından belirlenir.

4. Başlıca yaşam rollerindeki refah hali ve performans ölçümü de dahil olmak üzere yaşam çıktıları sosyal desteğin yeterliliği ve durumsal özellikler tarafından belirlenir.

5. Kişisel ve durumsal faktörlerin performans ve refah kriterleri üzerindeki etkisi konvoy özellikleri ve sosyal desteğin yeterliliği tarafından yürütülür” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 269-271).

Şekil 1.2

Konvoy Özelliklerinin Hipotetik Belirleyicileri ve Etkileri

Kaynak: Kahn ve Antonucci, 1980, s. 270

Konvoy özelliklerini ve destek ilişkilerini açıklamak üzere ortaya koydukları beş öneri ve bu önerilerden yola çıkarak Kahn ve Antonucci’nin oluşturdukları görselden de fark

edildiği üzere faktörlerin etkileşimi üzerine yoğun bir vurgu vardır. Bu etkileşim verilen/alınan desteğin ihtiyacı karşılamasıyla sonlandırılmaz. Bir kişinin ihtiyacı kadar ihtiyaca karşılık gelecek yeterli destek de birçok faktörün etkileşimi sonucu meydana gelmektedir. Sosyal desteği ele alırken etkileşim üzerindeki bu vurgu, modelin, açıktan olmasa da “çok fazla veya çok az destek olasılığına ve uygun ve istenen türlerin yanı sıra uygun olmayan veya istenmeyen biçimlerin” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 271) de ele alınmasına izin verdiğine işaret etmektedir. Buradan şu anlaşılır ki konvoy modeli destek ilişkilerinde sadece uygun, iyi uyumlanmış, simetrik veya karşılıklı olan ilişkileri ele almakla kalmaz, uygun görülmeyen, yerinde veya yeterli olmayan, asimetrik, uyumsuz ilişkilerin de ele alınmasına imkân verir. Ayrıca talep edilen ve karşılık bulan destek kadar bu desteğin çıktılarının dikkate alınması da önemsenmesi gereken bir durumdur.¹⁴ Destek, ihtiyacı karşılıyor olsa da kişisel yaklaşım (örneğin kişi hak ettiğinden fazla destek aldığını veya desteğe yönelik karşılık vermesi gerektiğini düşündüğünde) desteğin çıktılarının olumlu olup olmamasında etkili olacaktır. Dolayısıyla desteğin çıktılarını takip etmek, hem desteğin etkisini ve bu etkinin nasıl/neye dönüştüğünü hem desteğe yönelik kişisel tutumu hem de destek çıktıları sonrası yeni bir destek konvoyunun oluşup oluşmadığını görmeyi sağlayacaktır.

Destek konvoyunu değerlendirirken faktörleri anlamının ve aralarındaki etkileşimi ortaya koymanın yanı sıra sosyal çevrenin nasıl anlaşılması gerektiğine dair öneriler de mevcuttur. Konvoy modelinde odak kişinin her tanışı dikkate alınmamakta, destek ilişkisi geliştirdiği kişiler dikkate alınmaktadır.¹⁵ Diğer taraftan destek ağındaki kişiler yakınlık hissi ve yaş gibi faktörlere göre çeşitlenmektedir (Antonucci ve Akiyama, 1987). Bu yüzden Kahn ve Antonucci (1980, s. 273-277) destek konvoyu ilişkilerini rol, istikrar,

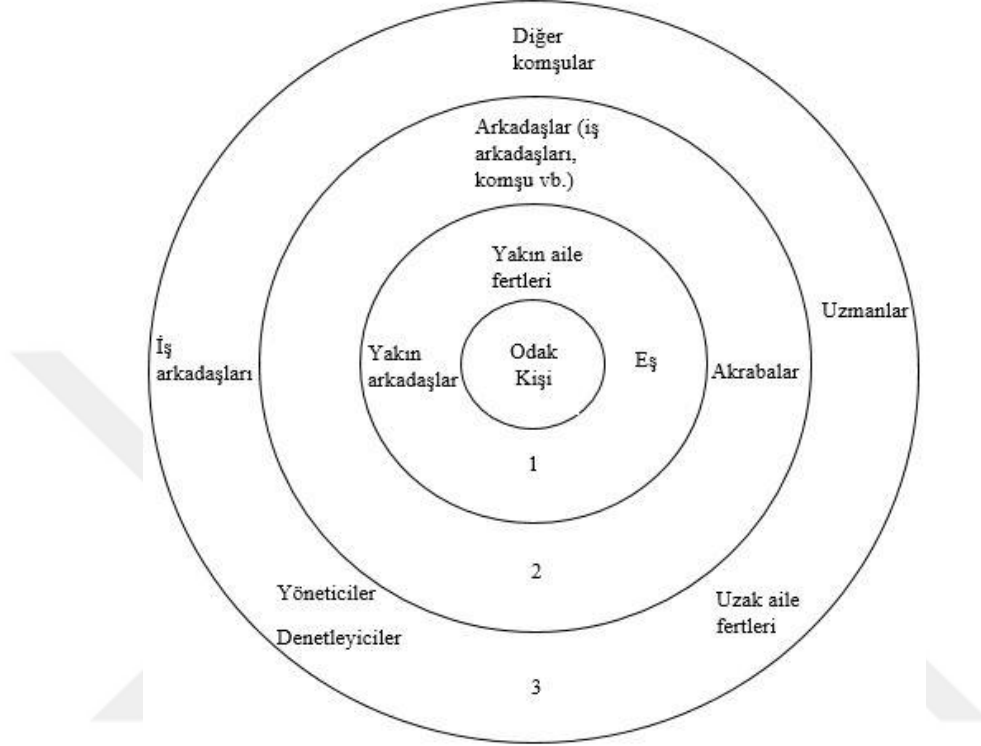
¹⁴Sosyal desteğin her zaman beklenen kadar algılanmadığına dair bakınız. (Wortman ve Lehman, 1985)

¹⁵Kahn ve Antonucci (1980), sosyal desteğin alındığı-verildiği kişileri işaret ederek sosyal destek ile sosyal ağ arasında net bir ayrım yapmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken husus, büyük bir sosyal ağa sahip olmak ile büyük ölçüde desteğe sahip olmanın aynı şey olmadığıdır. “Sosyal ağ, etkileşim sürecinin bir yapıysyken, sosyal destek işlevdir” (Langford vd., 1997, s. 97). Ancak her türlü sosyal ilişki olmasa da sosyal destek ile birlikte benzer çıktılar veren ‘arkadaşlık’ gibi diğer sosyal ilişkilerin fark edilmesi önemlidir. Çünkü sosyal destek kadar bazı sosyal ilişkiler de kişinin sağlığı (House, Landis ve Umberson, 1988; Cobb, 1976; Cohen, Gottlieb ve Underwood, 2000) ve iyi olma hali üzerinde doğrudan etkilidir (Rook, Social relationships as a source of companionship: Implications for older adults' psychological well-being, 1990). Birlikte kaliteli zaman geçirilen bir arkadaş/yakına sahip olmak, duygusal, fiziksel veya psikolojik anlamda bir ihtiyaç oluşması halinde bu ihtiyacı karşılamakla kalmaz, böyle bir arkadaş halihazırda kişinin gündelik yaşamı içinde aktif bir biçimde yer aldığı için bu tür ihtiyaçları önleyici bir rol üstlenmiş olabilir. Bu sebeple sosyal ilişkiler, ihtiyaç anında faal olması halinde bakım veya sosyal destekle birlikte ele alınabileceği gibi ihtiyaç henüz ortaya çıkmamışken bir şekilde önleyici olduğu düşünülüyorsa da sosyal desteğin işlevine benzer bir işleve sahip olması açısından değerlendirmeye alınmalıdır.

yakınlık, yoğunluk gibi faktörler üzerinden ele alarak kişinin merkezde olduğu ve en yakın/yoğun destek ilişkisinin merkeze en yakın iç çemberi oluşturmak üzere desteğin

Şekil 1.3

Konvoy Örneği

Kaynak: Kahn ve Antonucci, 1980, s. 273

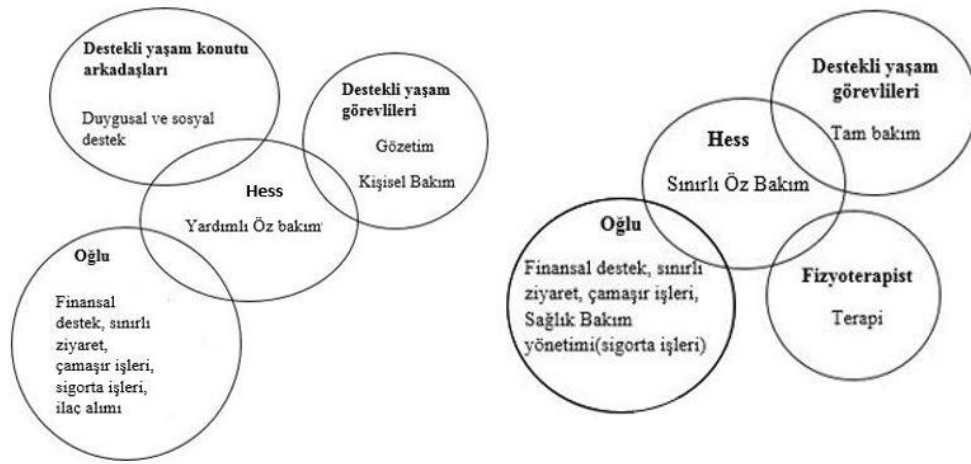
azalması veya kırılma ile dışarı doğru uzaklaşan çemberlerin oluşturulması şeklinde üç eş merkezli çember diyagramıyla ifade ettikleri, sosyal konvoy ölçümü olarak da bilinen (Apugan, 2017, s. 61; Shouse, Rowe ve Mast, 2013, s. 148; Ng vd., 2020, s. 554) bir analiz önermektedirler (Şekil 1.3).

Şekil 1.3'te destek konvoyu analizine dair yazarların sunduğu bir örnek mevcuttur. En içteki ve kişiye en yakın olan 1 numaralı çember zaman içinde istikrarlı olan ve artık role bağlı olmadan sürdürülen ilişkileri ifade etmektedir. Bu çemberde olmanın temel şartı aile bağına sahip olmak değil, sosyal desteğin kalitesi ve yoğunluğudur. Bir yaşlının torununa bakım vermesi veya kendi çocuklarından kaliteli/yoğun destek alması örnek verilebilir. 2 numaralı çember zaman içinde değişebilir, bir şekilde roller ile ilişkisi olan konvoy üyelerini ifade etmektedir. Kardeşin eşiyle kurulan bir destek ilişkisinin eşinden ayrılmasıyla son bulması bu duruma örnektir. Kişiye en uzak olan dolayısıyla desteğin de istikrarsız ve en kırılgan olabileceği 3 numaralı çember rol bağımlı, rolün değişmesiyle kırılma ile dışarı doğru uzaklaşan ilişkileri ifade etmektedir. Örneğin kısa vadeli bir amaç için iş birliği yapılan

kişiler bu çembere dâhil olmaktadır.¹⁶ Bu tür bir sosyal desteğin analizi çalışmasının tezin konusu olan eşini kaybetmiş 60 yaş üstü yaşlıların bakım konvoyunu ele alırken kullanışlı olacağı düşünülmektedir. Süreç içinde bakım konvoyunda önemli değişiklikleri göstermesi açısından Kemp, Ball ve Perkins'in (2013) Antonucci'ye (1986) referansla oluşturdukları ağ haritalama tekniği de bir alternatiftir (Şekil 1.4).

Şekil 1.4

Bakım Konvoyu Örneği

Kaynak: Kemp, Ball ve Perkins, 2013, s.24

Kemp, Ball ve Perkins (2013) bakım konvoyunun birçok faktörden etkilendiğini vurgulayarak konvoyun süreç içinde değişen, dinamik yapısını kavramsallaştırmaya çalışmışlar ve analiz tekniğini bu amaca uygun kullanmışlardır. Analiz için verdikleri örneklerden biri 89 yaşında dul bir kadın olan Hess'in bakım konvoyudur. Hess'in bakım ihtiyacının ve bu ihtiyaca karşılık oluşan bakım ağının süreç içinde nasıl değiştiğini göstermek için şekil 4'te aktarılan şema yöntemini kullanmışlardır (Kemp, Ball, ve Perkins, 2013, s. 24). Çalışmalarında katılımcıların bakım sürecini ayrıntılı bir şekilde aktarırken temelde vurgulamak istedikleri şey konvoyun “geniş politik, sosyal ve

¹⁶Ramachandran ve R (2012, s. 286) Japonya’da ve Hindistan’da yaşayan yaşlıların sosyoekonomik statüsü ve yaşamdan memnuniyetini değerlendirdikleri araştırmalarında konvoy modelini kullanmışlardır. Sosyal konvoy ölçümü için her bir çember hakkında soru formatını şu şekilde düzenlemişlerdir: Odak kişiye birinci çember için, ‘onsuz bir yaşam hayal etmenin zor olduğu önemli ve yakın kişilerin kim olduğu’, ikinci çember için ‘bu kadar yakın olmasalar da önemli olan kişilerin kim olduğu’ ve üçüncü çember için ‘birinci ve ikinci çemberdekiler kadar yakın olmayan fakat yine de bir bağlantının olduğu kişilerin kim olduğu’ sorulmaktadır.

ekonomik güçlerden başlayarak çeşitli katmanlardaki faktörlerden etkilendiği” ve “bu etkilerin istihdam piyasasını, formel ve informal bakım arasındaki dengeyi, sosyal politikaları ve yardımlı yaşam endüstrisini şekillendirdiği, herhangi bir durumda bakım alanı ve vereni önemli derecede etkilediğidir” (Kemp, Ball ve Perkins, 2013, s. 21). Kısacası bireysel düzeyden başlayarak, formel-informel ağlar, bakım düzenlemeleri, bakım endüstrisi, müzakere süreci ve toplumsal düzeydeki faktörler bakım konvoyunu, dolayısıyla bakım ilişkilerini etkilemektedir. Bakım konvoyunu ve konvoyun süreç içindeki değişimini görünür hale getirirken konvoy ilişkilerinin nasıl oluştuğunun ve devam ettiğinin bu etkenler üzerinden değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Kemp, Ball ve Perkins (2013), sosyal çevreyi bu şekilde bir yaklaşımla değerlendirmek üzere şekil 4’te ifade edilen analiz tekniğini kullanmışlardır. Bu analizlerde bakım alma üzerine bir vurgu olması sebebiyle bakım verme pratiklerine de değinilmesi önem taşımaktadır.

Yaşlıların bakım alması kadar yaşam seyri boyunca bakım verme pratikleri de önemlidir. Bakımın alındığı bağlantıların yanı sıra bakım verme üzerine gelişen ilişkilerin de haritalanması, tüm bakım ilişkilerinin dikkate alındığı bakım üzerine genişletilmiş bir bakış açısına ve kavrayışa yol açacaktır. Bu, hem mevcut bakım ilişkilerinde yaşlının konumunun ve pratiklerinin, başkalarıyla ilişkilerini nasıl düzenlediğinin, güç ilişkilerinin, müzakere süreçlerinin, yapısal faktörlerin, geleneğin ve yaklaşımların nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlayacaktır hem de yaşam seyri boyunca kurulan çeşitli bakım ilişkilerinin nasıl değiştiğini göstererek, dönem etkisini (örneğin mekansal hareketliliğin artması, iletişimin artması, kadınların iş yaşamına daha çok katılması, aile yapısının değişmesi, göç gibi) ortaya koymaya da imkân verecektir. Böylece bireysel düzeyde bakım ilişkilerine dair desenler görünür kılınırken makro düzeyde yaşlı bakımının ve yaşlı bakımına yönelik yaklaşımların geçirmekte olduğu paradigmatik değişiklikler izleği için bir zemin hazırlayacaktır.

Konvoy modeli için destek, bakım, yaşam seyri kavramları gibi önemli olan bir diğer kavram roldür. Yetişkinlik dönemini ele alan bağlanma teorilerinde de öne çıkan rol kavramı, yetişkinlerin yaşam seyrine dair birçok noktanın açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Evlilik, meslek edinmek, çocuk sahibi olmak, çeşitli organizasyonlarda, birlikteliklerde yer almak, akrabalık statüleri, yaşlanma süreci içinde edinilen roller yıllar içinde yetişkinin yaşam sürecinin nasıl ilerlediğini gösterir. Diğer taraftan edinilen roller ile bireyin hangi sosyal normları kabul ettiği, rolü nasıl inşa ettiği, rolden beklentileri

nasıl algıladığı, yönettiği ve rolü pratiğe nasıl geçirdiği gibi bir çok düzeyde bireyin hem kendini rol içinde nasıl konumlandığı hem de rolü aracılığıyla ilişkilerini nasıl şekillendirdiğine dair soruların cevaplanmasına zemin hazırlar. “Roller beklenti ve taleplere sahip olmasının yanısıra imkân ve kaynak sağlar” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 263). Roller yakınlıkların kurulmasına, ortak hedeflerin gelişmesine olanak tanır. Böylece ileride desteğe ihtiyaç olduğunda buna cevap verebilecek rolü aşan ilişkiler de gelişebilir. Konvoy terimi rol ile ilişkilendirilir. Yazarların vurguladığı üzere “destek, kişinin aile, arkadaş ve diğerleriyle olan ilişki ağından gelen, roller ve rol setleriyle ilişkili ancak kişilerarası ilişki ve etkileşimlerde rollerin sınırlarını da aşan bir şey olarak” önerilir ve “bu ağlar, yaşam seyri perspektifi içinde görülerek, “konvoy” olarak adlandırılmaktadır” (Kahn ve Antonucci, 1980, s. 267). Bu açıdan desteğin akışında roller ve rol değişimleri konvoyun tamamlayıcısı haline gelmektedir.

Rolün önemli bir özelliği günlük yaşam düzenlemelerini de beraberinde getirebilmesidir. Kahn ve Antonucci (1980, s. 262) örnek olarak, emeklilik yaşına gelse bile birçok insanın 60 yaşını geçene kadar çalışmayı isteyeceğini, “çünkü iş rolünden vazgeçmekle ilgili en çok özleyecekleri şeylerin çalışma ortamında zamanın yapılandırılması ve diğerleriyle kurulan etkileşim” olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan rol, benliğin inşasından pratiklerin düzenlenmesine, çeşitli yerlere ve kişilere ulaşım imkânından günlük hayatın yaşanma biçimine kadar her alanda değerlendirilebilecek önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın derin içeriği ve geniş kapsamı yazarların da vurguladığı üzere destek ilişkilerinin nasıl geliştiğine dair önemli bir potansiyel içermektedir.

Tez çalışması için önemli bir nokta, eş kaybı açısından düşünüldüğünde, sosyal desteğin beklenmedik bir rol değişimi sonrası ortaya çıktığı durumlardır. Ani/beklenmedik bir rol değişikliği olarak görülebilecek eş kaybı sonrası dulluk, duygusal veya araçsal olmak üzere birçok açıdan beraberinde destek ve bakım ihtiyacını da getirebilir. Dulluk gibi ani geçişlerde ele alınabilecek rol kavramıyla yakından ilişkili ve ele alınması gereken bir diğer kavram olan “geçiş”ten de bahsetmek gerekir. Yaşam seyri perspektifi için de önemli olan geçiş kavramı, sosyal destek ihtiyacını etkilediği ve bu sebeple destek ağını değiştirme potansiyeli olduğu için konvoy modeli için de önemlidir. Konvoy modeli tam tersini de değerlendirir. Yani geçiş anının ilişkileri nasıl değiştirdiğinin yanısıra mevcut destek ağının geçiş anında yaşananları nasıl etkilediğini de ele almaktadır. Kısacası dulluk rolüne geçişle birlikte destek ağında önemli bir yer edinme ihtimali olan bir kişinin

kaybıyla değişen konvoy yapısının dikkate alınmasının yanısıra mevcut konvoyun içinde bulunulan kriz anına nasıl karşılık verdiği de etkileşimsel bir yaklaşımla ele alınır. Dolayısıyla kriz anı gibi önemli olan bir diğer faktör konvoy yapısı, konvoydan alınan desteğin kalitesidir. Lally ve diğerlerinden (1979) aktararak Kahn ve Antonucci'nin (1980, s. 265) önemli bir vurgusu bunu ifade etmektedir; onlara göre "kısıtlayıcı ağlar, daha kapsamlı bir ağın sağlayabileceği bir potansiyel destek 'yastığı' sağlayamadıkları için uzun süreli veya çoklu krizler tarafından kolayca tüketilir." Dolayısıyla ani değişiklik sonrası kriz anlarında destek ağının büyüklüğü, desteğin yoğunluğu, kalitesi gibi faktörler etkilidir. Burada sosyal desteğin, krizin etkilerinin daha yıkıcı olma ihtimaline karşın bir 'tampon' işlevi görerek yumuşattığı söylenebilir.¹⁷

Sonuç olarak konvoy modeli ile sosyal ilişkilerin sosyal destek merkezinde sistematik bir şekilde ele alınarak resmedilmeye çalışıldığı, böylece destek ağının, bir diğer deyişle destek konvoyunun hangi özelliklerinin kişinin iyilik hali üzerinde nasıl çıktılarına sahip olduğu ve destek etkileşiminin nasıl ilerlediği gösterilmektedir. Modelin yaşam seyri perspektifini de dikkate alması sürece odaklandığını göstermektedir. Diğer taraftan hem faktörler arasındaki hem de kişiler arası etkileşim dikkate alınarak süreç içinde konvoyun dinamik bir yapıya sahip olduğuna işaret edilmektedir. Model, yaşlılıkta sosyal destek ve bakım ağının değerlendirilmesinde önemli bir yaklaşım, kavramsal çerçeve ve analiz tekniği sunarken, aynı zamanda eş kaybı ve sonrasını süreç içinde meydana gelen rol değişimi ve ortaya çıkan destek ilişkilerini hem rol kavramına hem de destek ilişkilerinin dinamik yapısına olan vurgusu sebebiyle daha rafine bir halde ele alma imkânı vermektedir.

Sosyal ilişkilerin ve sosyal desteğin yaşam seyri perspektifi ve konvoy modeli ile birlikte süreç içinde nasıl ilerlediğini sistematik bir şekilde ele almak eşini kaybetmiş yaşlıların sosyal destek ilişkilerini anlamak açısından önemlidir. Bu sürecin yalın bir halde ve düz bir çizgi üzerinde devam etmemesi, hem sosyal ilişkilerin hem de yaşam seyrinin karmaşık ve heterojen olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan her birey için bu sürecin karmaşık ve heterojen olması kadar önemli olan bir diğer husus, makro ve mikro düzey faktörlerin süreç içinde biriktirdiği avantaj ve dezavantajlardır ki bunlar da yaşamın ilk dönemlerine nazaran yaşlılığa doğru ve özellikle yaşlılıkta daha fazla etkiye sahiptir. Biriken avantaj ve dezavantajların takibi hem ilerleyen yaş dönemlerinde yaşamın hangi

¹⁷Ayrıca bakınız. (Cobb, 1976)

etkenler sebebiyle, hangi yönde ve nasıl şekillendiği hem de çeşitli güç ilişkilerinde hangi sebeplerden dolayı hangi konumlarda bulunduğu tartışmalarını açacaktır. Böylece bakım konvoyunda destek pratikleri ve müzakere süreçleri üzerinde gücün etkisinin olup olmadığı, bu güç ilişkilerinin neye dayandığı ve nasıl şekillendiği gibi sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. Bu sebeple bir sonraki bölümde tezin kapsamı çerçevesinde biriken avantajlar ve dezavantajlar kuramı ele alınacaktır.

1.3. Kümülatif Avantaj ve Dezavantaj Kuramı (KAD)

1960'ların sonuna doğru Robert K. Merton (1968), bilim sosyolojisiyle ilgili yazılarında Matta etkisinden (*Matthew effect*) bahsetmektedir. Bilim alanındaki ödül ve iletişim sistemlerinde birikimsel bir duruma işaret eden Matta etkisi İncil'e (13:12) referansla "herkese verilecek ve olan bolluğa kavuşacak; olmayandan sahip oldukları alınacak" şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadenin makalede (Merton, 1968, s. 58) bilim alanındaki kariyer yolu için kullanıldığı anlam şudur: Hatırı sayılır ölçüde tanınırlığa sahip bilim insanlarının, çalışmaları için belirli bilimsel katkılara erişim imkânı, henüz iz bırakmamış bilim insanlarının alıkonulduğu imkânlarla göre daha erişilebilir bir durumdadır. Kısacası bazı bilim insanlarının ürettikleri sonucu kazandığı itibar, onların gelecekteki çalışmaları için gerekli kaynaklara ulaşımını kolaylaştırır, bu da üretimi ve tanınırlığı daha hızlı besleyecek bir etki meydana getirir. Merton, üretkenlik ve tanınmanın iç içe geçtiğini belirterek, üretkenliğin tanınırlık getirdiğini ve bunun da daha fazla üretkenlik için kaynak getirdiğini böylece belirli bir azınlığın avantajına yönelik işleyen bir eşitsizlik sürecini vurgulamaktadır¹⁸ (O'Rand, 1996, s. 232). Merton için bu süreç her ne kadar bazı bireyler için kaçınılmaz bedeller getirse de sistematik olarak değerli bir dizi sürecin meşrulaşmasını sağladığı için fonksiyonalizme yakın bir şekilde yorumlanmaktadır (Dannefer, 2003, s. 330).

¹⁸Dannefer (2003, s.329, 330) çatışma, eşitsizlik ve çeşitliği görmezden gelen yapısal-işlevselcilığe yakın olan Merton'ın Matthew etkisinden bahsederek görmezden gelinenleri tartışmaya açmasına dikkat çekmektedir. Uyum üzerine vurgu yapan yapısal işlevselciliğin aksine, Matta etkisi sosyal gerçeklikte çatışma ve eşitsizlik unsurlarını vurgulayarak uyumun meşruiyetini sorgulamaya yol açmaktadır. Ancak Merton için sonuç itibarıyla Matta etkisi bilimsel alanın gelişimi için işlevsel görülmemekte, böylece kuramla olan yakınlığı tekrar kurulmaktadır. Dannefer için, olumlu olarak görülen bu işlevsellik, yaşlanma ve gerontoloji alanında aynı şekilde geçerli değildir.

Eşitsizliğin birikimiyle ilgili kuramlar¹⁹, Matta etkisine işaret etmektedirler²⁰. Merton, bilim alanında aktörler arası uçurumu açan birikimsel bir süreç olduğuna yönelik bir tartışma alanı başlatarak bu tartışmanın farklı alanlarda da farkındalığa yol açmasına ve kümülatif avantaj ve dezavantaj (KAD) (*cumulative advantage/disadvantage- CAD*) kuramı ve kümülatif eşitsizlik (*cumulative inequality – CI*) kuramı gibi eşitsizliğin nasıl biriktiğiyle ilgilenen kuramların gelişmesine zemin hazırlamıştır²¹ (Ferraro, Shippee ve Schafer, 2009).

DiPrete ve Eirich (2005), Merton'un ifade ettiği gibi başlangıçta sahip olunan avantajlı durumun katlanarak gelecekte daha avantajlı bir sonucun elde edilmesine yol açtığı çıkarımını, kümülatif avantajın kullanım şekillerinden biri olduğunu söylemektedir. Buna göre nüfus genelinde artan bir eşitsizlik oranından söz etmek gerekir. Literatürdeki ikinci kullanım ise (Blau ve Duncan, 1967)²² sosyoekonomik kaynakların getirileri üzerinde, statü değişkeninin grup farklılıklarına yol açacak şekilde doğrudan veya etkileşimsel olarak etkilerini ifade etmektedir. İkinci formda ırk, etnisite, cinsiyet, eğitim gibi çeşitli değişkenlere genellenerek düşünüldüğünde, süreç içinde katsayısal olmayan fakat çeşitli gruplar arası eşitsizliği arttıran bir avantaj ve dezavantaj birikimine vurgu vardır.²³

Dale Dannefer için, Merton'un fonksiyonalizme yakın duruşundan farklı olarak, birikimsel sürecin olumlu işlevselliği yaşlanma ve gerontolojide geçerli değildir. Dannefer (1987, s. 216) öncelikle, sosyal süreçlerin zaman içinde işlemlerinden ve etkilerinin zamanla birikmesinden dolayı sürece ve etkilere dâhil olan bireylerin indirgenemez bir şekilde yaşa bağlı olduklarını belirtmektedir.

İkinci olarak Dannefer, yaşam seyri perspektifinin, yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili önemli çalışmaların ve kuşak analizlerinin yakın tarihlerde ortaya koyulmasının bireysel veya nüfusun yaşlanmasına yönelik kümülatif avantajın uygulanması için temel oluşturduğunu

¹⁹Bilimsel kariyerle ilgili yapılan araştırmalarda 'kümülatif avantaj' kavramının kullanımının, ırk eşitsizlikleri veya sağlıkla ilgili literatürde ise 'kümülatif dezavantaj' kavramının kullanımının yoğun olduğu görülmektedir (DiPrete ve Eirich, 2005, s. 11). Ferraro, Shippee ve Schafer (2009, s.414), kümülatif avantaj/dezavantaj yerine kümülatif eşitsizlik kavramının daha öz/kısa olduğunu belirtmektedirler.

²⁰Derek Price'ın (1965 akt. Dannefer, 2003; Melo, Guedes ve Mendes, 2019) ve Gunnar Myrdal'ın (1944, 1957 akt. Dannefer, 2018) de bu anlamda referans olarak verildiği görülmektedir.

²¹Corna (2013, s. 152) kümülatif eşitsizlik teorisinin, KAD ile yaşam seyri perspektiflerini ampirik değerlendirme imkânını arttıracak şekilde aksiyomlar ve önermeler üzerinden birleştirmeye çalışan bir teori olduğunu ifade etmektedir.

²²Bu çalışma, siyahların yüksek öğrenim görmesine rağmen aynı durumdaki beyazlara göre daha düşük statü kazanımlarına sahip olduğunu göstermektedir. Yazarlar bunu "ters (*perverse*)" eşitlik olarak ifade etmektedir.

²³Kümülatif avantaj ve dezavantajın literatürdeki diğer çağrışımları için bakınız. (DiPrete ve Eirich, 2005)

ifade etmektedir. Dannefer'e (2003, s. 327) göre Merton'ın tanımladığı üzere sahip olan ve sahip olmayan arasındaki farkın süreç içinde daha çok açılmasına odaklanmanın ötesinde “kapasite, mevcut kaynaklar ve yapısal konum ile bunların arasındaki etkileşim sürecinin değerlendirilmesi” önem taşımaktadır. Dannefer, Merton'ın birikimsel eşitsizliğin daha çok sonuçlarına yönelik vurgusunu, liyaketten bağımsız, kuşaklararası ve/veya toplumsal aktarımı vurgulayan, süreç içinde mevcut toplumsal sistemle ilişkisini kuran bir yaklaşımla yapıya ve işleyiş sürecine çekmektedir:

“Daha resmi bir dille, kümülatif avantaj/dezavantaj, belirli bir özellikte (para, sağlık veya statü) zaman geçtikçe bireyler arası ayrışmaya yönelik sistemik eğilim olarak tanımlanabilir. Bu tanımda iki terim özel dikkat gerektirir: “Sistemik eğilim”, ayrışmanın, üyelerin başlangıç noktasındaki ilgili konumlarından yola çıkılarak yapılan basit bir ekstrapolasyon olmadığını gösterir; sistemik eğilim, bir güçler karmaşıklığından kaynaklanır. “Bireyler arası farklılık”, kümülatif avantajın ve dezavantajın bireylerin değil, popülasyonların veya diğer kolektivitelerin (kuşaklar gibi) bir özelliği olduğunu ve bu da tanımlanabilir bir üyeler kümesinin sıralanabileceğini ifade etmektedir” (Dannefer, 2003, s. 327).

Dannefer kümülatif avantaj ve dezavantaj tartışmalarında süreç ve yapıyı öne çıkarmaktadır. Sistemik eğilim, kümülatif avantaj ve dezavantajın nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalışırken bireylerin özellikleri, tercihlerini ve eylemlerini merkeze almanın ötesinde sosyal sistemin işleyişine yönelmeyi ifade etmektedir. Dannefer KAD konusunda bireyin önemini görmezden gelmez. Ona göre (2003, s. 327) bireyler hem yaşa özgü bireysel farklılıkların varlığı ve kaynağı hem de imkânların ve kaynakların dağıtımında adaletle ilişkili sorularla ilgili oldukları için KAD açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak KAD ile yaş arasındaki ilişkiyi vurgulayan tartışmalardan (Dannefer, 1987) sonra yaşa dayalı genellemelerin ötesinde, yaşa bağlı farklılıkların üzerinde sistemik süreçlerin etkisinin ne olduğu sorusu önem kazanmıştır (Dannefer, 2003).

Diğer taraftan kuşak içi veya belirli bir yaş grubu içindeki KAD yollarının kaynak dağılımına göre nasıl çeşitlendiği de gündeme gelmektedir. Bu ise, bir kuşağın yaşlanmasında farklı örneklerin nasıl oluştuğu üzerinde politikaların veya değiştirilebilir potansiyeli olan sistem süreçlerinin etkisinin altını çizmektedir. Kısacası Dannefer'a göre (2003) KAD perspektifi bireysel eylemin önemini inkar etmez, fakat, insan eylemliliği üzerinde etkili olan yapısal gerçekliklerin gücünü vurgular. KAD

perspektifi ile yaptıkları bir çalışmada Vilhena, Valadas ve Fragoso (2019) yapı-fail geriliminin belirgin olduğu dönüm noktalarında toplumsal yapının bireysel faillikten daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla KAD, bireylerin hayatlarının yanı sıra bireyler arasındaki imkânların dağılımını düzenleyen sosyal güç ve süreçlerin gücünü anlama çabasıdır. “KAD perspektifinin öncelikli analitik ilgisi, değişime karşı oldukça dirençli olan sabit sosyal eğilimlerin – Durkheim’cı anlamda “sosyal olguların”- mantığını anlamaktır” (Dannefer, 2003, s. 334). Buna göre birikim sosyal yapıların arasındaki etkileşimin sonucu olarak bireylerin özelliği değil grup ya da kolektivitelerin özelliği olduğu ima edilmektedir. Avantajlar ve dezavantajlar sosyal olarak yapılandırılmaktadır. Makro, mezo ve mikro düzeyde etkilidir ve önemli oranda bireysel performans veya liyakatin bir özelliği değildir. Yaşlanma süreci de yaşam boyu biriken avantaj ve dezavantajların bir sonucudur (Melo, Guedes ve Mendes, 2019). Şu halde KAD teorisi, yaşlıların üzerinde etkili olan ve birikimsel eşitsizliklere yol açan sistemik süreci anlamak için yaşam seyri perspektifiyle paydaş bir ilgi alanına işaret etmektedir. Daha da önemlisi KAD teorisi, eşitsizlik oluşturan sürecin sosyal olarak inşa edildiğini özellikle vurgulamaktadır. Bu da aslında sürecin değiştirilebilirliğine yönelik bir inancı taşır (Hutchison, 2011).

Süreç, her iki perspektif için de önemli bir yere sahiptir. KAD, bireylerin yaşamları boyunca bulundukları konumlara göre edindiği avantaj ve dezavantajların, yani bir risk veya bir fırsat içinde bulundukları anların zaman içindeki yoğunluğunu, süresini, seyrini ve sonuçlarını sosyal sistemle ve kaynaklarla birlikte değerlendirmektedir.²⁴ KAD perspektifi açısından eşitsizlikler aniden ortaya çıkmaz. Yaşam seyri boyunca bireylerin cinsiyet, etnisite, yaş gibi özelliklerinin sosyal yapıdaki karşılığı ve bununla ilişkili deneyimlerinin ve sosyal konumlarının bir parçası olarak avantaj ve dezavantajların birikimi sonucu ortaya çıkarlar. Yaşlılık ise, yaşam seyri boyunca ilerleyen birikimsel sürecin sonuçlarının en belirgin haliyle yaşandığı dönem olarak ifade edilebilir. Fakat bu ifade ilerleyen yaşla birlikte durdurulamaz ve/veya sürekli olarak avantaj ve dezavantaj

²⁴Kümülatif avantaj ve dezavantaj teorisi ile kümülatif eşitsizlik teorisi arasındaki belirgin farklardan biri, faile atfedilen etki gücüyle ilgilidir. KAD birikimini kümülatif eşitsizlik teorisi olarak düzenleyen Ferraro, Shippee ve Schafer’ın (2009), insan eylemliliğine daha fazla vurgu yaptığı fark edilmektedir. İnsan failliği ile bireyin yaşam akışının olumsuz unsurlarının üstesinden gelme olasılığına vurgu yaparak yapısal ile bireysel belirleyiciler arasındaki etkileşimin altını çizmektedir (Melo, Guedes ve Mendes, 2019, s. 3). Teorinin özetlendiği beş ana maddeden (Ferraro, Shippee ve Schafer, 2009) biri, “yaşam yörüngeleri algısının yörüngelerin dizilimini etkilemesi” olarak ifade edilmektedir. Bu da bireysel etkinin önemini vurgulayan önemli bir maddedir.

birikimi anlamına gelmemektedir. Yaşlılık döneminin sosyal yapıda nasıl inşa edildiği ve etkilerinin nasıl sonuçlar doğurduğuyla ilişkili olarak birikimin seyri farklılaşabilir. Dolayısıyla birikimi belirleyen sosyal yapıyı ve yeni birikimlere kaynaklık eden önceki birikimleri dikkate almanın yanı sıra bu birikimlere rağmen ortaya çıkan kesintilerin, dönüm noktalarının ve bunların etkilerinin de dikkate alınması önemlidir. Diğer taraftan birikim eğrilerinin gidişatı (örneğin sosyal politikalar üzerinden yapılan) müdahalelerden etkilenebilmektedir (Dannefer, 1987, s. 225, 226). Birikimin genetik/biyolojik bir yönü olduğunu vurgulayan Ferraro ve Shippee de (2009, s.338) erken eşitsizlikler nedeniyle zararlı olaylar zincirini değiştirmenin birçok yolu olduğunu vurgulamaktadır.

KAD ve yaşam seyri perspektiflerinin sürece olan ortak ilgileri, süreci dikkate alan çalışmalar için farklı perspektiflerden çeşitlendirilen kapsamlı bir çerçeve sağlamaktadır. Yaşam seyri perspektifi ile yapılan sosyoekonomik statü ile ilişkili çalışmalar, yaşam seyri örüntülerinin ileri yaşamda birçok şekilde iyi olma hali üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmaktadır ve bu araştırmaların çoğunun altında yatan kavramsal çerçeve KAD teorisidir (George, 2007, s. 99).

Bir diğer payda ele aldıkları konuyu değerlendirdikleri düzeydir. Yaşam seyri perspektifinin önemli bileşenlerinden biri “insan yaşamı ve tarihsel zaman arasındaki etkileşimdir”. Bu madde, KAD için de üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur, çünkü süreç içinde avantaj ve dezavantaj birikim seyirlerine karşın, birikimin gerçekleştiği tarihsel dönemin etkisine de yönelmeyi sağlayacak bir dikkati barındırır. Sonuç olarak KAD ile yaşam seyri perspektifinin birlikte kullanılması, kavramsal çerçevelerinin tamamlayıcı veya çeşitlendirici olması açısından önemlidir. Bu birlikteliğin ilgili alana yönelik değerlendirmeleri zenginleştirme potansiyeli taşıdığını belirtmek gerekir. Burada farklı olarak, KAD perspektifinin eşitsizlikler bağlamında yaşlanma ve yaşlılığı nasıl değerlendirdiği, eşitsizliklerin sonuçları ve/veya sonuçların telafi edilebilirliği üzerinde biraz daha durmak gerekebilir.

Dezavantajların nasıl ortaya çıktığını, nasıl biriktiğini anlamak, sürekli mi yoksa belirli dönemlerde mi etkili olduğunu sosyal sistemle ilişkilendirerek ortaya koymak gerekir. KAD açısından birikimsel değerlendirilen avantajlar ve dezavantajların kısa dönemli bir etkiye sahip olması, sürecin müdahalelerden etkilendiğiyle ve sonuçlarının telafi edilebilirliğiyle ilgili imalar içerir. Uzun süren veya sürekli olan dezavantajların ileri yaşlara bıraktığı riskler ile kısa dönemli dezavantajların bıraktığı riskler, telafi

edilebilirliğine göre yaşlılık döneminde her anlamda iyi olma halini farklı ölçülerde etkileyen bir çeşitlilik (veya eşitsizlik) skalası oluşturacaktır. Dolayısıyla erken dönemde karşılaşılan dezavantajların sürekliliğini engelleyecek önlemler, daha sonraki yaşam dönemlerindeki yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Yaşlılık dönemi daha genç yaş dönemlerine göre finansal eksikliklerin veya sağlıkla ilgili sorunların aşılmasının daha zor olduğu bir dönemdir (Scharf, 2009). Öyleyse dezavantajların birikiminin önünü erken yaş dönemlerinde kesmek, birikimlerin ileriye taşınmasının getireceği risklere karşı verilen çaba ve alınan sonuçlarda da olumlu yönde bir kazanım sağlayacaktır. Tekrar vurgulanmalıdır ki birikimsel süreç mecburi bir yörüngeyi takip etmez, her yaş döneminde değiştirilebilirdir (Ferraro, Shippee ve Schafer, 2009). Yaşlılıkta da dezavantajların kısa vadeli bir fenomen olma olasılığı vardır (Heap ve Fors, 2015, s. 425).

Süreç ve sosyal sistem vurgusunun yanısıra kaynaklar da dezavantajların birikimini anlamak için temeldir. Kaynaklara ulaşım açısından bakıldığında bir yaşam alanındaki (örneğin sağlık, eğitim gibi) dezavantaj, aynı alanda ek dezavantajlara maruz kalma ihtimalini arttırmaktadır (O'Rand,[1976] 2006). Ayrıca belirli bir alanda (sağlık, finans, eğitim gibi) gerekli kaynaklara ulaşamama durumu, bir veya birden fazla alanda ortaya çıkardığı dezavantajların uzun veya sürekli bir şekilde yaşanmasına bağlı olarak zorluk deneyimini ağırlaştırabilmektedir²⁵ (Heap ve Fors, 2015, s. 412). Öyleyse KAD perspektifi açısından basitçe süreç, kaynaklar ve sosyal sistem birlikte değerlendirilmesi gereken temel unsurlardır.

Yaşam seyri ile KAD perspektifinin birbirini tamamlayan kavramsal çerçevesinin yanısıra kesişimsellik perspektifinin de burada gruplar arası farklılıklara ve bunların sosyal sistemle etkileşimi sonrası çıktılarına ek olarak farklı değişkenlerin kesişiminde eşitsizliklerin nasıl derinleştiğini anlamak için önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Kabaca özetlemek gerekirse yaşam seyri yörüngelerini yaşam seyri perspektifinin kavramsal çerçevesiyle anlarken, çeşitli grup veya kuşakların süreç içinde belirli bir sistemik eğilim sonucu sahip olduğu avantajlı veya dezavantajlı konumları değerlendirmek için KAD perspektifinin kavramsal çerçevesinden faydalanılmaktadır. Kesişimsellik ise, belirli özelliklerin (yaş, cinsiyet, ırk, etnisite gibi) tek başına veya

²⁵Çeşitli alanlardaki dezavantajların kombinasyonlarının çıktılarını kısaca değerlendiren bir çalışma için bakınız. (Heap ve Fors, 2015)

toplam olarak bir yaşam seyrini şekillendirmesi potansiyelinin yanısıra bu özelliklerin birden fazlasının kesiştikleri noktalarda daha farklı bir etki (örneğin daha avantajlı veya dezavantajlı bir konuma erişmek gibi) oluşturduğunu vurgulaması açısından oldukça önemlidir. Kesişimsellik perspektifi, biriken dezavantajı vurgulamak yerine bazı özelliklerin kesişiminin diğer durumlardan daha farklı bir duruma yol açtığına yönelik bir farkındalık oluşturmaktadır. Bazı alt gruplar sosyal olarak ayırt edici ve ilişkiseldir, ayrımcılığı mümkün kılarlar (Holman ve Walker, 2020, s. 2). Aslında bu da KAD perspektifiyle birlikte ele alındığında, belirli grupların veya kuşakların özelliklerinin bir eşitsizliğe sebep olduğunu vurguladığı gibi, bu gruplar/kuşaklar içindeki farklılıkların da farklı eşitsizlik durumlarına yol açtığını düşünmeye davet eder. Şu halde eşitsizlik grup içi farklılıklar ile farklı şekillerde deneyimleniyorsa, biriken avantaj ve dezavantajları, çıktılarını ve birikimin seyrini daha dikkatli değerlendirmek gerekmektedir. Crenshaw (1989), kesişimselliğin önemini gösterdiği makalesinde siyah kadınların eşitsizlik deneyimlerinin ırkçılık ve cinsiyetçiliğin toplamından daha farklı/fazla olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla çeşitli şekillerde eşitsizliği deneyimleyenlerin içinde bazıları bu durumu diğerlerine göre daha yoğun, derin veya uzun süre deneyimlemektedir. Nihayetinde yaşam seyri ve KAD perspektiflerine ek olarak gruplararası farklılıklar kadar grup içi farklılıkları da dikkate almak, buna yönelik bir farkındalıkla hareket etmek için kesişimsellik perspektifi önemli bir yer tutmaktadır.

KAD perspektifine yönelik eleştiriler de mevcuttur. Willson, Shuey ve Elder (2007, s.1889) çeşitli alanlarda, özellikle sağlık alanında kümülatif avantaj ile yapılan çalışmaların kesitsel veya kısa dönemli panel çalışmaları olması sebebiyle, sonuçların gerçekten de bir birikim süreciyle mi olduğu, yoksa kuşaklar arası kaynaklara dayalı farklılıklardan mı ortaya çıktığı konusunda net bir bulgu olmadığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla metodolojik olarak, KAD ve yaşam seyri perspektifleri kesitsel çalışmalarda veya kısa dönemli boylamsal çalışmalarda kullanılabilse de araştırma sonuçlarının, perspektiflerin aksiyomlarıyla uyumu açısından doğru bir değerlendirme yapılabilmesi, uzun vadeli boylamsal çalışmalara bağlı görünmektedir. Araştırma pratiğinde zaman açısından ikinci bir uyarı daha dikkate alınmalıdır. KAD perspektifi, yaşlılar arasında kümülatif bağlam içinde çeşitliliğin durumunu ortaya koymak için kesitsel verilerle yapılan çalışmaların “yaşam seyri yanılgısı”na düşebileceğini, bu yüzden boylamsal verilere dayanan çalışmaların çeşitlilik üzerine daha doğru tespitlere yol açacağını vurgulamaktadır (Dannefer, 2003, s. 328).

KAD perspektifi, indirgenemez bir şekilde yaşla ilişkilendirilirken, yaş ilerledikçe yaşam yörüngelerinde ve dolayısıyla eşitsizlik biçimlerinde çeşitliliğin arttığını öngörür. Ancak burada yaşla ilişkili önemli bir eleştiri gelmektedir. Willson, Shuey ve Elder (2007, s. 1890) bir dizi çalışmayı işaret ederek, sosyoekonomik kaynakların sağlık alanında bazı bireylere/gruplara yönelik oluşturduğu avantajların, kritik bir yaş değerine ulaştıktan sonra azaldığını, yıllar boyunca çeşitli sebeplerle gerçekleşen farklılaşmanın, bu seviyeden sonra birbirine yaklaşan yörüngeler haline geldiklerini belirtmektedir (*“tesviyeci olarak yaş (age-as-leveler) hipotezi”* (Holman ve Walker, 2020, s. 11) şeklinde ifade edilmektedir). Yani biriken avantaj, belirli bir yaş döneminden sonra yavaşlatıcı bir etki alanına girmesiyle, kritik olan yaş dönemi üzerinde önemli bir vurguya sahip olur. Bu da birikimsel etkinin oluşturduğu ayrışmanın ileri yaşlarda nasıl şekillendiğiyle ilgili dikkate alınması gereken alternatif bir değişkenin etkisine vurgu yaptığı gibi, politikaların oluşturulmasında da bu değişkenin hesaba katılması gerektiğinin altını çizmektedir. Ancak yaşın değerlendirilmesi gereken değişkenlerden biri olduğu, bu değerlendirme esnasında, daha önce bahsedildiği üzere sınıf, statü, yaşam tarzı gibi unsurlarla birlikte düşünülmesi gerektiği ve bu unsurların sosyal sistemde hangi süreci aktive ettikleri gibi daha geniş kapsamlı bir çerçeveden bakılması gerekmektedir. Ferraro ve Shippee’nin (2009, s. 336) belirttiği gibi, erken dönemde karşılaşılan ağır şartlar, belirli bir yaşa ulaşmadan ölenleri eleyerek, o yaştan sonra kalanlar üzerinde dengeleyici/tesviye edici bir etki izlenimi bırakabilir. Bu da dikkate alınan kuşağın ileri yaşlarda sağlıklı bir yörüngeye sahip olduğu sonucuna vardırabilir. Mortalite etkisinin (veya seçici ölümlülüğün) önceki yaş grupları üzerinden hesaba katılması, belirli bir kuşak hakkında yanlış bir yorum yapmanın önüne geçmek için önemlidir. Öyleyse kritik bir yaş ve üzeri için yapılan kuşağa veya popülasyona dair genelleyici çalışmalarda, daha geniş bir yaş grubunu, zaman dilimini ve süreci dikkate almak gerekmektedir.²⁶

Yaşamın erken döneminde karşılaşılan eşitsizliklerin toplumsal sistem içinde zamanla nasıl bir seyir izlediğine ve çıktılarına dikkat eden KAD perspektifi ile yapılmış farklı alanlarda çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar örneğin ekonomik ve refah düzeyindeki eşitsizlikler, eğitim kazanımlarıyla ilişkili eşitsizlikler ve sağlıkta eşitsizlikler gibi bazı

²⁶KAD perspektifi ile sağlık hakkında bir değerlendirme yaparken, sosyoekonomik alandan farklı olarak burada, insan ömrünün sınırlı doğası ve zaman içinde yaşlanma ve ölüm süreçlerinin etkisi olduğu için sadece sosyoekonomik statünün bağlı olduğu bir değişken değil, aynı zamanda mortalite oranının da etkili olduğu bir değişken olarak görülmelidir. (Willson, Shuey ve Elder, 2007, s. 1892)

alanlarda ortaya çıkan eşitsizlikleri görünür kılmaktadır. Erken kazanımlarla ilgili eşitsizliklerin ilerleyen yaşlarda çeşitli alanlardaki etkilerinin görünür kılınması toplumsal sistemin bu alanlarda çeşitli yaş grupları için nasıl işlediğiyle ilgili fikir vermektedir. Çalışmalardan da anlaşılmaktadır ki genelde bir alandaki dezavantaj, başka bir alanda da dezavantaj oluşması ihtimalini arttıracak şekilde kırılganlık oluşturur ve birden fazla boyutta aynı anda dezavantajları yaşama olasılığı yaşlılar için, daha genç yaş gruplarına göre daha yüksek görünmektedir (Heap ve Fors, 2015).

KAD yaklaşımı ile ekonomik, etnik/ırksal ve cinsiyete dayalı eşitsizlik süreçlerinin dikkate alındığı çalışmalar mevcuttur. Yine bu eşitsizliğin emeklilik, sağlık gibi alanlardaki çıktılarını değerlendiren çalışmalar da mevcuttur.²⁷

Bireysel algılara KAD perspektifine göre daha fazla önem atfeden kümülatif eşitsizlik teorisi, eşitsizliklere yönelik kişisel algının bu yörüngeleri yönlendirmede etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu nokta, ilgili alanda nitel bir çalışmanın gerekliliğini anlamak için önemlidir. Çünkü örneğin nicel yöntemle elde edilmiş ham verilerle yapılan bir çalışmada (Heap ve Fors, 2015, s. 426) çeşitli koşullara (eğitim, sağlık gibi) bakılarak yaşlılıkta yaşam yörüngelerindeki çeşitliliği bireysel algıların etkisini dikkate almaksızın açıklamaya çalışmanın eksik kaldığı vurgulanmaktadır.

Kümülatif avantajla ilişkili modellerin teorik ve politik önemini yadsımayan DiPrete ve Eirich (2005, s. 2-11), bu modellerin ironik olarak geliştirilme ve test edilmesinin kuraldan çok istisna olarak kaldığını belirtmektedir. KAD kullanımlarının çalışmalarda açıkça ifade edilmemesinin de çeşitli açılardan yanlış sonuçlara ulaşmaya sebep olabileceği uyarısını yapmaktadırlar.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kümülatif avantaj ve dezavantajla ilgili yaklaşımlar, erken dönemden başlayarak belirli özelliklere sahip grup veya kuşakların konumlarının avantajların veya dezavantajların birikimine doğru sistemik bir eğilim yörüngesini takip ettiğini vurgulamaktadır. KAD perspektifi bu birikimi, nüfusun veya grupların bir özelliği olarak (Dannefer, 2003) vurgularken, kümülatif eşitsizlik teorisi (Ferraro, Shippee ve Schafer, 2009) bireylerin algılarının da bu yörüngeleri etkilediğini vurgulamaktadır. Genel olarak süreç vurgusu önemlidir ve bu

²⁷Melo, Guedes ve Mendes (2019) belirtilen konularda yapılan çalışmaları kısaca ele almaktadır. Ayrıca başka çalışmalara dair inceleme için bakınız. (DiPrete ve Eirich, 2005)

süreci olumlu yönde etkileyecek ve eşitsizliklerin çıktılarını ve gidişatını değiştirecek müdahalelerin her yaş dönemi için mümkün olduğu vurgulanmaktadır (Ferraro, Shippee, ve Schafer, 2009; Dannefer, 2018; Heap ve Fors, 2015). Eşitsizliği takip ederken yaşam seyri perspektifinin sağladığı kavramsal çerçevenin yanısıra grup veya kuşak içi farklılaşmalarda eşitsizliklerin nasıl deneyimlendiğini anlamak için kesişimsellik perspektifi de gerekli görünmektedir.

1.4. Kesişimsellik Perspektifi

Bir sosyal özelliğin (örneğin cinsiyet, ırk, etnisite, sosyal sınıf, yaş gibi) dikkate alınarak oluşturulduğu kategoriler, farklı özelliklerin de aynı anda taşınıyor olması sebebiyle deneyimleri farklılaşan alt grupları homojenleştirme ihtimalini taşımaktadır. Bir özelliğe dayanarak oluşturulan grubun toplumsal alanla, diğer toplumsal gruplarla, kurumlarla ve bireylerle etkileşimi sonucu olarak deneyimlerini değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşımın belirlenmiş kategoriyle ilgili genel durumu resmetmesi açısından işlevsel olması veya eylemi harekete geçirmek amacıyla ‘stratejik özcülük’²⁸ prensibine yakın bir duruşa sahip olması sebebiyle benimsenmesi mümkündür. Ancak bu kategori çerçevelerinin yanı sıra, alt grupların farklı özelliklerinin aynı anda mevcut, dolayısıyla etkili olduğu, bu özelliklerin çeşitli güç ilişkileri veya toplumsal konumlar ile belirli bir tarihsel, toplumsal ve mekânsal bağlamda kesiştiği, deneyimin üzerinde tüm bu üst üste gelişlerin etkili olduğu çoklu bir bağlamdan da bakılabilir. Kesişimsellik perspektifi, bireyleri, grupları ve/veya toplulukları toplumsal alanla etkileşiminde tek bir kimliğe/özellığe indirgeyen bir yaklaşıma alternatif olarak, alt grupları, bu grupların birbiriyle etkileşimini ve farklı deneyimlerini görünür kılacak şekilde bir çerçeve çizilmesi gerektiğini savunur (Crenshaw, 1989; Torres, 2014). Bu yüzden kesişimsellik perspektifinin ana değeri, diğer türlü belirlenemeyecek olduğu için, dikkati dezavantajla karşılaşan alt gruplara doğrudan yönlendirmesidir (Holman ve Walker, 2020, s. 2).

Buradaki temel vurgulardan biri insanların cinsiyet, yaş, sınıf, eğitim durumu, sağlık durumu veya bedensel özgüllükleri gibi karakteristikleri aynı anda taşıyor olması ve bu çoklu özelliklerin farklı alt gruplar, dolayısıyla farklı deneyimler oluşturuyor olmasıdır. Holman ve Walker’ın (2020, s.2) altını çizdiği gibi, kesişimsellik için daha da önemlisi

²⁸Spivak (2005, s.477), bir kategoriye tabi olan grupların, farkı atlamak ve/veya kabul etmek üzere bir amaç için kolektif kimlik oluşturma çabasıyla ortaklığa vurgu yapmalarını ‘stratejik özcülük’ olarak ifade etmektedir.

alt gruplar sosyal olarak ayırıcı ve ilişkisel olduğu için ayrımcılığı mümkün kılmaktadır. Öyleyse belirli bir kategori oluşturulduktan sonra dikkat edilmesi gereken husus, bu kategorideki farklı karakteristiklere sahip alt grup veya bireylerin farklı eşitsizlikler deneyimleme ihtimaline karşı duyarlı olunmasıdır. Crenshaw'ın (1989, s. 152) da Siyah kadınların deneyimlerinden yola çıkarak ifade ettiği üzere, temel bir kategori (örneğin ırkçılık veya cinsiyetçilik) etrafında şekillenen eşitsizliğe karşı mücadele, alt kategorileri (örneğin Siyah kadınları) marjinalleştirme riski taşıdığı gibi amaca ulaşmayı (ırkçılığı veya ataerkilliği sonlandırmak gibi) da zorlaştırır. Dikkat edilirse, eşitsizlik deneyimlerini temel alınan birtakım özelliklere (cinsiyet, yaş, sınıf gibi) dayanarak kategorileştirirken alt grupların deneyimleri üzerinde tektipleştiren bir yaklaşım oluşması ile farklı güç/tahakküm ilişkilerinin kaçırılması, çerçeveyi baştan çizmenin veya araştırma sürecinde kesişimsellik yaklaşımına dayalı farklılıkları içeren bir çerçeve oluşturma gerekliliğine yönelik duyarlılığın, alt kategorilerin deneyimlediği güç ilişkilerini, eşitsizlikleri ve mücadele biçimlerini görmek açısından önemini vurgulamaktadır. “Kesişimsellik, geleneksel kategorizasyonları sorgulamamız için bizi teşvik etmektedir” (Holman ve Walker, 2020, s. 3).

İkinci önemli vurgu ise, grupların birbirinden bağımsız veya yalıtılmış bir şekilde var olmadıkları, eşitsizliği sürdüren kurumsallaşmış eylemlerle birbiriyle ilişkili gruplar olduğudur (Calasanti ve King, 2015, s. 193). Dolayısıyla kesişimsellikte odak noktası farklılıkların çeşitliliğiyle ilgilenmek veya bunları ortaya koymak değil, bir grubun ayrıcalığa sahip olduğu yerde başka gruba/gruplara karşın bu ayrıcalığa sahip olduğunun farkında olarak sosyal eşitsizliği ilişkisel bir şekilde ortaya koymaktır. Farkındalık kazanma çabası önemlidir, zira eşitsizlik ilişkilerinin ‘gömülü olması veya doğallaştırılmış olması, özellikle tam da bu yüzden ayrıcalıklı olanlar açısından bu ilişkilerin görünmez olmaya eğilimli olması anlamına gelir’ (Calasanti ve King, 2015, s. 195). Ayrıcalığın görünür olmaması veya doğallaşmış olması belirli bir boyutta fark edilmese de başka bir boyutta daha görünür halde bulunabilir. Rothenberg (2000'den akt. Brah ve Phoenix, 2004, s. 81) “insanların genellikle ayrıcalıklı olduklarını görmediklerini ve iyi niyetli orta sınıf beyaz liberallerin, bunu yaptıklarını inkar ederken, çocukları için ayrıcalık sağlamaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır”.

Grupların aynı anda taşıdıkları birçok sosyal özellik, gruplararası temaslarda deneyimleri farklılaştırır. Kesişimsellik çoklu kimliklerin nasıl deneyimlendiğine dair teorik bir

ilgiden türetilir (Shields, 2008). Burada birikimsel bir eşitsizlik süreci de muhtemel olmakla birlikte, KAD perspektifinden farklı olarak her temasta kompleks bir yaklaşım benimsenir. Örneğin yaşlanmaya birikimsel bir yaklaşımla bakılabileceği gibi, yaş temelinde yapılan ayrımcılıklar açısından da değerlendirilebilir. “Yaş kendi başına bir eşitsizlik kaynağıdır, çünkü ‘yaşlı olmayan’ olarak kabul edilenler, yaş ayrımcılığından yararlanır ve değerli kaynakların kontrolünü elinde tutar” (Calasanti ve King, 2015, s. 195). Yaşlanma sürecinin ve yaşlılık olgusunun kesişimsellik perspektifi ile birlikte KAD perspektifinden de ele alınması, KAD çerçevesinde kuşağın yaşı ilerledikçe büyüme olasılığı vurgulanan eşitsizliği (Dannefer, 1987), kurumsallaşmış pratikleri açığa çıkararak eylem düzeyinde görünür kılmasıdır. Kesişimsellikle birlikte süreç vurgusu daha zengin bir zeminden değerlendirilir. Her iki perspektif birden düşünüldüğünde süreç ile ifade edilenin, farklı gruplar arasındaki etkileşim sırasında üst üste biriken, katlanarak artan eşitsiz veya dezavantajlı durumu ifade ettiği düşünülmemelidir. Bu ekleme üzerine dayalı bir yaklaşımdır (Corlett ve Mavin, 2014, s. 261, 262) ve bu yaklaşım tehlike (jeopardy) kavramsallaştırmasının taşıdığı, dezavantajlı olma durumuna yol açan her özelliği diğerlerine ekleyerek çözümü bulanıklaştırma, sosyal gerçekliği kavramayı zorlaştırma ve özneleri eklenen tehlikeler üzerinden kurbanlaştırma (Arun, 2021, s. 15) risklerini taşır. Kesişimsellik açısından süreç ilerledikçe (örneğin yaşlandıkça) artan tehlikeler yaklaşımı yerine, karmaşık yollar ve/veya bağlamlar ile risklerin, eşitsizliklerin değişme ihtimali olduğu dinamik ve etkileşimsel bir süreç benimsenir. Böyle yaparak, erken dönem dezavantajların belirli bir izlek doğrultusunda hangi anlarda, hangi özel durumların kesişiminde ortaya çıktığı değerlendirilebileceği gibi, mecburi bir avantaj/dezavantaj birikim istikametini takip etmeksizin, çerçevesi belirlenmiş bir alt grubun deneyimlerine odaklanarak, eşitsizliğin nasıl şekillendiği üzerinde durulabilir. Böylece kesişimsellikle ilişkili bir süreç perspektifi kimliklerin de sosyal bağlama göre nasıl değiştiğini (tanımlandığını) keşfetme imkânı sunar (Diamond ve Butterworth, 2008, s. 375; Corlett ve Mavin, 2014, s. 265).

Kesişimsellik perspektifi, kelimenin anlamına içkin olarak sosyal hayatın farklı boyutlarının belirli bir kesişim noktasında indirgenemez, tamamen parçalarına ayrılamaz/ayrıştırılamaz olması (Brah ve Phoenix, 2004), bağlamı ve farklı unsurların kesişimlerini dikkate alması sebebiyle ‘tarih üstü/dışı’ veya ‘özcü’ tanımlamalara ve değerlendirmelere getirilen bir eleştiri, bir meydan okumadır. Bununla birlikte araştırmacıların çeşitli özellikleri yalıtılmış bir şekilde ele alma eğilimini değiştirme,

disiplinlerin önkabullerini ortaya çıkarma ve sorgulama imkânı sunmaktadır. Calasanti (2020, s. 196), etnik çalışmalar yapan araştırmacının yaşlıları dahil etmek istediğinde etnik çalışmaları bırakıp gerontolojiye devam etmesi yönündeki çevreden aldığı tavsiyelerin ve benzer örneklerin belirli alanlardaki çalışmaların belirli grupları dışlayan bir yönelimi olduğunu vurguladığını söylemektedir. Yine Calasanti'nin (2020) konuyu çalışan sosyologlara getirdiği bir eleştiri de kesişimselliğin yaşlılık çalışmalarında neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre sosyologlar cinsiyet, etnisite, sınıf gibi karakteristikler üzerinden dezavantajlı grupları ortaya koymaya çalışırken yaş faktörünün etkisi üzerinde durma konusunda dikkatsiz davranmaktadır. Kimlikler ve farklı sosyal kategoriler hakkında çalışırken, örneğin “yoksul + yaşlı + kadın” ile “yoksul yaşlı kadın” arasında fark vardır²⁹ (Walby, Armstrong ve Strid, 2012; Yuval-Davis, 2006); ilki hakkında ekleme yapılarak bir değerlendirilmeye varılırken ikincisine bakıldığında ayırt edici bir kategori olarak üzerinde durulur.

Kesişimsellik perspektifi çerçevesinde eklemeli yaklaşımla hareket etmek, genel kategorilerin altındaki farklı özelliklere sahip grup veya kategorilerin farklı eşitsizlikler deneyimlediğini ifade edebilir. Ancak bu deneyimlerin hangi tarihsel, toplumsal ve diğer belirleyici unsurların kesişimlerin odağında, nasıl bir hiyerarşik yapı içinde inşa edildiğini analiz ve ifade etmede yetersiz kalır. Kabaca belirtmek gerekirse eklemeli yaklaşım ile hareket edilirse kimliği oluşturan unsurlara odaklanılır ve bunlar eşitsizliği genel kategoriden farklı deneyimleyen alt gruplar olarak değerlendirilir. Farklı deneyimlere sebep olan kimliğin unsurlarının bütünsel olarak değerlendirildiği veya asli olarak görülerek dikkate alındığı yaklaşımda ise bu özel kimliğin diğer kimliklerle (hiyerarşik veya yatay) ilişkilerinin ortaya konduğu, bulunduğu bu konum üzerinde tarihsel ve yapısal unsurların etkisi ve (avantajlı veya dezavantajlı) konumunu inşa eden unsurlar, bunların sonuçları, analizi üzerine odaklanılır. Kesişimsellik perspektifinde iki yaklaşım da olmakla birlikte (bu yaklaşımların birbirini tamamen dışladığı iddia edilemediği gibi birbirini besleyen yönlerinin de olduğunu ifade etmek gerekir), ikinci yaklaşım kritik öneme sahiptir. Özellikle bir genel kategoride sonsuz sayıda alt kategori olabileceği ve bunun nasıl üstesinden gelineceği gibi önemli bir analiz problemini, tarihsel, toplumsal, yapısal bağlam içinde avantaj ve dezavantajlı konumlarda bulunan kimlikler, durumlar

²⁹“Siyah ve kadın” ile “siyah kadın” özelinde yapılan ayırım için bkz. (Walby, Armstrong ve Strid, 2012)

ve bunların inşası veya inşa eden failer üzerine odaklanarak aşma imkânı sunmaktadır (Yuval-Davis, 2006).

Bu tartışma kesişimsellik ile ilgili önemli bir soruya cevap verir: Kesişimsellik bir kimlik kuramı veya kimliğin kendisini analiz eden bir yaklaşım değildir; fakat genellikle son kertede kimliğe bağlanması bu iddia ile çelişkili olmaz mı? Kesişimsellik perspektifi çeşitli kimliklerin, kategorilerin veya alt kategorilerin farklılaşan deneyimleriyle sınırlı bir yaklaşım değildir. Bağlam çerçevesinde sistemik eşitsizlikleri veya güç ilişkilerini oluşturan unsurları, avantajlı ve dezavantajlı konumları ilişkisel olarak değerlendiren ve bu konumların inşasının anlaşılmasına, görünür kılınmasına yönelik analitik ve değiştirilebilirliğine yönelik politik bir ilgiyi taşıyan bir yaklaşım olarak deneyimlerden farklı/deneyimlere ek olarak/deneyimlerin ötesinde yapılara, konumsallıklara, ilişkilere ve eşitsizliğin farklı boyutlarının analizine, dinamik ve ilişkisel bir şekilde odaklanır. Kısacası “kesişimsellik sadece çoklu kimliklerle değil, ilişkisellik, analiz, sosyal bağlam, güç ilişkileri, karmaşıklık, sosyal adalet ve eşitsizliklerle de ilgilidir (Hopkins, 2019, s. 937).”

Kesişimsellik perspektifinin bir taraftan yerleşik kategorileri sorgulaması, diğer taraftan belirli özelliklerin kesiştiği kimliklerin görünmezliği sebebiyle bu kimliklerin marjinalleşmelerini (Walby, Armstrong ve Strid, 2012, s. 226) vurgulayan eleştirel yaklaşımı Foucault’nun bir dışlama ve içerme mekanizmaları bütünü olarak iktidar/bilgi kavramıyla birlikte değerlendirilebilir. Kesişimsellik perspektifi ile kimliklerin ‘gerçekliğine, doğallığına, evrensellik algısına’ dair yapılan eleştirilerin yanısıra belirli kimliklerin öne çıkmasıyla diğerlerinin azınlık olarak tanımlanması veya marjinalleştirilmesi ve böylece onların farklı sorunlarla yüzleştiğine dair azalan farkındalık, Foucault’nun söylem ve öznellik(ler)le ilgili görüşleriyle birlikte ele alınabilir. Burada güç/bilgi, belirli kimlikleri, öznellikleri bastıran bir unsur olmaktan ziyade onları söylem aracılığıyla üreten, pozitif bir güçtür. Söylem, iktidar/bilgi düzeninin normal ve anormal gibi içerleyen ve dışlayan kategorilerinin oluşturulmasında ve bu kategorilerin doğal, evrensel, gerçek olarak algılanmasında iktidarın temel aracıdır.

Söylem, yazılı veya sözlü bir dizi güç/bilgi ilişkisi, bu ilişkiyi taşıyan ifadelerdir ve bu ilişkilerle bağlantılı pratikleri ve konumları yansıtır (Ritzer ve Stepnisky, 2014; Cuff, Sharrock ve Francis, 2015). “Söylem, söylemin ‘çözümleyebileceği’ sorunların tanımlandığı bir dünya görüşünü detaylandırarak kendi hakikat etkilerini üretir. O halde

bir söylem basitçe bir görme tarzı değildir, her zaman söylemin ‘hakikati/gerçeği’ olarak görme biçimini yeniden üreten toplumsal pratiklere gömülüdür. Bu nedenle iktidar ve bilgi ayrılmaz (Knights ve Morgan, 1991, s. 253).” Her toplumun ve/veya her dönemin kendi “hakikat rejimi” vardır. Söylem türleri bu rejimin kabul ettiği, doğru olarak kodladığı veya doğru ile yanlış olan arasında ayırım yapmayı sağlayan mekanizmaları üretir. Söylemsel pratiklerle iktidar sürekli akış halindedir, her yeredir ve öznelilikler üretir. Foucault, “özne, bilgi ve iktidarla ilgili söylem ve pratik zincirlerini tarihsel olarak konumlandırma ve analiz etme girişimini "modern öznenin soykütüğü" olarak adlandırır (Rabinow, 1984, s. 7).” Çalışmalarında öznenin, özneliliğin ve/veya özneleşmenin merkezi bir noktada bulunduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “"Son yirmi yıldaki çalışmamın amacı ne iktidar fenomenini analiz etmek ne de böyle bir analizin temellerini detaylandırmaktır. Bunun yerine benim amacım...kültürümüzde insanların özne haline getirildiği farklı tarzların bir tarihini yaratmak olmuştur (Foucault, 1983, s. 208)." Burada cezalandırma veya disipline etme teknikleri uygulanırken birey pasif veya kısıtlı bir kapasiteye sahiptir. Ancak “özneleştirme” olarak adlandırılan teknik kişinin aktif bir kendilik oluşumunu vurgulamaktadır.

Foucault, modern iktidar veya hakikat rejimlerinin bizi iktidarın hem nesneleri hem de araçları olan özneler olarak üretmeye çalıştığını belirtmektedir. “Modern bireyler, kendi kimliklerinin "gerçeği"ni ortaya koyma iddiasındaki bilimsel ve idari söylemler tarafından yayılan kategorilere, sınıflandırmalara ve normlara maruz kaldıkları ve bunlara yatırım yaptıkları ölçüde kendi "normalleşmelerinin" failleri haline gelmektedirler” (Armstrong, t.y.). Gerçekliğin/doğruluğun tarihsel bir dönemde çeşitli bağlamlar içinde inşa edildiği vurgusu güçlüdür. Cinsiyet, etnisite, sağlık, meslek gibi kimliği oluşturan özellikler, bireylerin belirli alanlara dahil olmasıyla alanın hakikat rejimine ve buradaki güç ilişkilerine dahil olur. Kesişimsellik perspektifi açısından sosyal kimlikler eklemeli değildir, kesişimseldir. Bir bağlam içinde güç sahibi olan başka bir bağlam içinde madun olabilir. Bu yüzden derecelendirilemezler (Corlett ve Mavin, 2014, s. 267). Burada altı çizilmesi gereken husus, iktidar/bilginin belirli bir grup, aygıt veya statüyle sabit bir ilişkisi olmayıp akışkan olduğu ve her yerde bulunabileceğidir. Belirli kimlikler ve kategoriler üzerine kurulu organizasyonlarda veya ilişkilerde de bulunabilir. Örneğin daha önce bahsedilen ‘stratejik özcülük’ prensibi, bir kimliğin alt kimliklere vurgu yapmadan hedefler doğrultusunda herkesin bir kılınmasına vurgu yapmaktadır. Crenshaw da birden fazla kimliğin belirleyici olduğu noktalarda farklı deneyimlerin ve kimliklerin

ana amacın ‘azınlık problemi’ olarak görülüp erimemesi için belirli ırk veya cinsiyet kategorilerine dahil edilerek marjinalleştirildiğini iddia etmektedir. Crenshaw (1991, s. 1253) bu durumu “stratejik sessizlik” olarak ifade etmektedir. Farklı kimliklerin kesişiminde bulunan bir gruba ait farklı deneyimlerin görünürlüğünü belirleyen bir güç ilişkileri ağı içinde hareket edilmektedir.

McCall (2005) kesişimsellik perspektifini kullanan çalışmaların üç farklı şekilde bunu yaptıklarını belirtmektedir. Bunlardan ilki anti-kategorik (*anti-categorical*) yaklaşım, “analitik kategorilerin yapısını bozan bir metodolojiye dayanmaktadır (McCall L. , 2005, s. 1773)”. Hem yapıların hem de öznelerin çoklu, akışkan, karmaşık ve indirgenemez olduğunu vurgulayan, sabit kategorileri eleştiren çalışmalardır. Pratik analizi zorlaştırdığı için sorunludur. İkincisi kategorilerarası (*inter-categorical*) yaklaşım, “bilim insanlarının sosyal gruplar arasındaki eşitsizlik ilişkilerini ve çoklu ve çelişkili boyutlar boyunca değişen eşitsizlik konfigürasyonlarını belgelemek için mevcut analitik kategorileri geçici olarak benimsemelerini” (McCall L. , 2005, s. 1773) gerektirir. Kategoriler ile eşitsizlik oluşturan daha büyük yapılar arasında ilişki kurduğu varsayıldığı için McCall (2005) tarafından benimsenen yaklaşım olmuştur. Son olarak kategori-içi (*intra-categorical*) yaklaşım, kategoriler içindeki alt gruplara odaklanır. Crenshaw’ın yaklaşımından beslenen, analiz edilmeyen alt veya küçük grupları dikkate alan, kesişimlerde ihmal edilenlere yoğunlaşan yaklaşımlardır. Daha önce analiz edilmemiş olan bu grupların farklı deneyimlerine ve deneyimlerinin karmaşıklığına odaklanır. Kategorileri reddeden ile stratejik olarak onları kullanan diğer iki yaklaşımın ortasında değerlendirilmektedir (McCall L. , 2005). Odağı yapılardan kaydırma gibi bir sorunu beraberinde getirme riski taşımaktadır (Walby, Armstrong ve Strid, 2012, s. 227).

1.5. Toplumsal Cinsiyet Perspektifi

Yaşlılık ve yaşlanma çalışmalarının son yıllarda artmasına rağmen, toplumsal cinsiyet, etnisite, sınıf gibi özelliklerin kesişiminde yaşlılığın değerlendirildiği çalışmalar henüz ilgi görmeye başlamıştır (Venn, Davidson ve Arber, 2011, s. 71; McMullin ve Berger, 2006). Toplumsal cinsiyet ve yaşlanmanın ikisi de benzer bir biçimde “doğal fenomen” olarak düşünülür, ancak iki alanda da çalışanlar bu bakışın ötesine geçmeye çalışmaktadır (Baltes, Freund ve Horgas, 1999, s. 259). Yaş ve cinsiyet kesişimine odaklanan çalışmalar (Arber ve Ginn, 1995; Calasanti, 1996; Calasanti ve King, 2015) da benzer çabaya sahip

olmakla birlikte, kesişimsellik perspektifi tekil kategorilere/kimliklere odaklanan yaklaşımlara alternatif imkânlar sunmakta, eşitsizliğin farklı boyutlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Kesişimsellik perspektifi bölümünde de bahsedildiği gibi, belirlenmiş tekil kategorilerin içinde marjinalleştirilen, görmezden gelinen veya temsillerinin sınırlı olduğu grupların kendilerine özgü deneyim ve sorunlarına yönelik bir hassasiyetle konuya eğilmek, cinsiyetçilik, ırkçılık gibi durumlara yönelik mücadeleyi de güçlendirir.

Belirtmek gerekir ki, kesişimsel bir perspektifle toplumsal cinsiyet, sosyal konumu oluşturan veya belirleyen unsurlardan biri olarak görülür. “Kesişimsellik, insanların bir toplumda konumlanma biçiminin asla yalnızca cinsiyet ilişkileri gibi bir dizi ilişkinin sonucu olmadığı, diğer sosyal ilişki türleri ile karmaşık bir etkileşimden kaynaklandığı gerçeğine atıfta bulunur” (Bradley, Gender, 2013, s. 27).

Farklı sosyal özelliklerin kesişimlerinin ve bağlamın önemli olmasının yanı sıra, yaşlılık çalışmalarında toplumsal cinsiyete duyarlılık üç açıdan önem taşımaktadır. İlk olarak, yaşlanan toplumlardan bahsedildiğinde, nüfusun yaş yapısının 60 veya 65 yaş ve üzeri nüfusun oranının artması yönünde bir vurguya sahip olsa da cinsiyete göre bakıldığında ileri yaşlara doğru kadın nüfus oranının arttığı görülmektedir (Venn, Davidson ve Arber, 2011). Dolayısıyla yaşlanan nüfusun büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. İkincisi, yaşam seyri, kümülatif avantaj ve dezavantaj ve kesişimsellik perspektifleriyle birlikte düşünüldüğünde, sosyal hayatın çeşitli alanlarında süregiden patriarkal ilişkiler ve yapı sebebiyle eşitsizliğin dezavantajlarını daha çok deneyimleyen cinsiyet olarak kadınlar, yaşam seyri boyunca karşılaştıkları eşitsizliklerin biriken etkisini yaşlılığa taşımaktadırlar. Son olarak yaşlılık çalışmalarının seyri izlendiğinde belirli cinsiyet kategorilerinin yanı sıra sınıf, etnik ve benzeri diğer kategorilerin, diğerlerinin göz ardı edilmesine sebep olacak şekilde, öne çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla yaşlı erkekler ve yaşlı kadınların benzer özelliklere sahip gruplardan oluşmamaları sebebiyle cinsiyet, sınıf ve diğer özelliklerin kesişiminin, oluşmasını veya sürdürülmesini sağlayan hiyerarşik ilişkilerin ve avantajlı/dezavantajlı konumların farklılaşabileceği dikkate alınmalıdır. Yaşın (herkesin yaşlandıkça aynı yaşı (farklı şekillerde de olsa) deneyimliyor olmalarından dolayı) toplumsal cinsiyete göre daha akışkan bir temele sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Calasanti ve Slevin, 2001’den akt. McMullin ve Berger, 2006, s. 205); toplumsal cinsiyete diğer özelliklerin kesişimiyle birlikte ilişkiel bir bakış,

baskının erkekler ve kadınlar arasında kurulan yapısal-toplumsal ilişkilerin bir karakteristiği olabileceğini dikkate alması gibi erkeklerin kendi içindeki veya kadınların kendi içindeki gruplar arası ilişkilerin de bir özelliği olabileceğine yönelik duyarlılık barındırır (McMullin ve Berger, 2006, s. 204). Farklı özelliklerin kesiştiği grupların deneyimleri, cinsiyetin yanı sıra diğer kategorilerin karşıt birimleri arasındaki güç ilişkilerinin ve/veya hiyerarşik ilişkilerin olduğu bir alandan gelmektedir. Kısaca toplumsal cinsiyet ile birlikte diğer kategorilerin de kesişiminin ve bu kesişimlerin oluşturduğu etkilerin dikkate alınması önemli hale gelmektedir.

Yaşlılıkla ilgili ilk çalışmalar toplumsal cinsiyete göre değerlendirildiğinde, 1950’lerden sonra tartışılmaya başlayan geri çekilme, süreklilik, aktivite teorileri gibi teoriler belirli grupların deneyimlerini genelleştirdikleri, bu sebeple kadınların deneyimlerini göz ardı ettikleri (Heycox, 1997) ve bu deneyimleri güç ilişkileri içinden ele almadıkları görülmektedir (Venn, Davidson ve Arber, 2011, s. 72). Kesişimsellik perspektifinin ilişkisel yaklaşımını temele alarak bağlama göre çeşitli sosyal özelliklerin kesiştiği noktada kadınların ve erkeklerin deneyimleri ve kendilerine özgü sorunlarını ilişkisel olarak ele almak, onların diğer kategoriler ile veya diğer kategorilere rağmen deneyimlerini ve sorunlarını ele almak anlamına gelmektedir. Bu noktada hangi ilişki ağı içinde ve bağlamda ele alındığını belirtmek önemlidir, zira yaşlı kadınların deneyimleri yaşlı erkeklere göre ele alınabileceği gibi sınıf, etnik, eğitimle, sağlıkla veya diğer alt kategorilere göre oluşan ilişkilerden ileri gelebilir. Bu ilişkilerin nasıl oluştuğunun anlaşılması ve sınırlandırmanın yapılabilmesi bağlamı dikkate almakla mümkündür. Hill Collins ve Bilge’nin (2016, s. 199) de vurguladığı gibi “kesişimsellik, eleştirel sorgulama ve praksis biçimi olarak anlamını, spesifik sosyal bağlamdan kazanır”. Yaşlılık da cinsiyetle birlikte etnisite, ırk ve sınıf gibi kesişimlere duyarlı bir noktadan değerlendirildiğinde yapısal ve sosyal eşitsizliklerin yaşlılığa etkisinin farklı yönlerini görmek mümkün olacaktır. Kesişimsellik perspektifinin kimliği oluşturan çeşitli kategorilerin kesişimlerin eklemeli bir perspektifle birbirlerinden izole bir şekilde ele alınmasına alternatif bir yaklaşım olarak bölünemez, asli, konstitütif şekilde ele alınması gerektiğini iddia ettiğine dair tartışmanın altını bir kere de burada çizmek gerekir. İzole veya eklemeli yaklaşımlar somut dezavantajlarla sonuçlanır (Yuval-Davis, 2006, s. 195; 197). Kesişimsellik perspektifi bölümünde de bahsedildiği gibi, Arun ve Karademir-Arun (2011), çalışmalarında dul yaşlı kadınların ekonomik durumunu istatistiklerle

değerlendirirken, medeni hali, yaşı veya cinsiyeti ayrıştırılmış bir şekilde ele almaktan ziyade dul yaşlı kadın kimliği üzerinden bir değerlendirme yapmaktadırlar.

Bağlamla bağlantılı olarak diğer önemli nokta güç ilişkileridir. Bir grubun avantaj veya dezavantajlılığından bahsetmek, başka bir grubun ilişkisel ve hiyerarşik olarak farklı bir noktada konumlandığına işaret etmektedir. Bu sosyal konumları ortaya çıkarmak, doğal kabul edilen, normalleştirilen, dolayısıyla görünmez olan yatay veya hiyerarşik ilişkileri görmeyi mümkün kılar. Bu bölümde önceki teorilerin dikkate alındığı bir yaklaşımla toplumsal cinsiyet merceğinden cinsiyet, yaş ve diğer özelliklerin kesişiminde yaşlıların durumu, yaşlılığın kadınlaşması, yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin içinde bulunduğu farklı hiyerarşik ilişkilere dair çalışmalar ve yaşlılıkta eş kaybı ve bakım ile ilgili literatüre dair bir değerlendirme yapılarak tez çalışması açısından önemi ele alınacaktır.

2020 yılı nüfus oranlarına göre dünya 65 yaş ve üzeri nüfusunun yaklaşık %55'ini kadınlar oluştururken, %45'ini erkekler oluşturmaktadır. Türkiye'de de benzer oranlarda dağılım olduğu görülmektedir. Yaşlı nüfusun yaklaşık %44'ünü erkek nüfus, %56'sını kadın nüfus oluşturmaktadır (TÜİK, 2021). Bununla orantılı olarak hayat tabloları, 2017-2019 sonuçlarına göre, doğuştan beklenen yaşam süresi Türkiye geneli için 78,6 yıl, erkekler için 75,9 yıl ve kadınlar için 81,3 yıldır (TÜİK, 2020). Dolayısıyla yaşlı nüfus içinde kadınların oranı daha fazladır ve ortalama yaşam süresinin de kadınlarda yüksek olması beklenmektedir. Yani kadınlar daha uzun bir ömür sürme ihtimalini taşır ve bu sebeple ileri yaşlarda kadın nüfusu oranı da daha fazladır. Literatürde bu durum, 'yaşlılığın kadınlaşması' (*feminization of ageing/old age*) olarak ifade edilmektedir. Altı çizilerek belirtmek gerekirse, bu tez çalışmasıyla ilişkili olarak 60 yaş ve üzeri yaşlıların odağa alındığı toplumsal cinsiyet ve yaşlılığın/yaşlanmanın kadınlaşması tartışılıyor olsa da bu durum yalnızca 60/65 yaş ve üzeri kadınlarla sınırlı bir konu değildir; ilgili bağlama göre "yaşlı" görülen daha genç kadınlar da yaşçılıktan aynı yaş grubundaki erkeklere nazaran daha fazla etkilenebilmektedir. Literatürde cinsiyete göre farklılaşan yaş ayrımcılığıyla ilişkili algıları yaşlanmanın/yaşlılığın kadınlaşmasıyla birlikte okuyan çalışmalar vardır (Cepellos, 2021). "Yaş ayrımcılığı (*ageism*), kadınlara belirli bir şekil ve boyutta olmaları, yaşlı da olsa genç bir imaj sergilemeleri için baskı oluşturmak üzere cinsiyetçilikle kesişir (Calasanti ve Slevin, 2001, s. 54)." Bu kesişimler toplumda belirli karakteristikleri taşıyan insanlara yönelik beklentiler oluşturduğu için, yaşçılık ve cinsiyetçiliğin kesişiminde ücretli iş çevrelerinde bu beklentilerden en çok etkilenenlerin

erkeklerle ve genç kadınlara nazaran yaşlı kadınlar olduğunu söylemek mümkündür (McMullin ve Berger, 2006, s. 206). Benzer kesişimleri farklı kavramlar çerçevesinde (cinsiyetçi/cinsiyetlendirilmiş yaşçılık (*gendered ageism*) veya yaşla ilişkilendirilmiş/temellendirilmiş cinsiyetçilik (*aged sexism*)) değerlendiren çalışmalar (McMullin ve Berger, 2006) da mevcuttur. Bu durumda yaşlılığın ve yaşlanmanın kadınlaşması kavramlarının neye karşılık geldiğinin belirtilmesi, tanımlanması, ayırt edici noktalarına değinilmesi ve araştırmalarla toplumsal hayatta karşılığının olup olmadığının veya nasıl olduğunun ortaya konması önem taşımaktadır. İstatistiksel verilerden yola çıkarak yaşlılığın kadınlaşmasına dair yürütülen tartışmalar daha çok öne çıkan grup olmakla birlikte, yaş veya yaşlanmayla ilişkili toplumsal algının, sorunların ve bunların çıktılarının toplumsal cinsiyete göre nasıl faal olduğuna dair çalışmalar bu kavramların toplumsal hayattaki karşılığıyla ilgili durumu anlaşılır kılabılır. Örneğin orta yaştaki kadınların olduğundan daha yaşlı algılanmaları sebebiyle istihdama katılamamasında veya iş hayatında zorluklarla karşılaşmalarında erkeklerle göre yaşçılık (*ageism*) faktörünün daha etkili olması (Cepellos, 2021), yaşlanmanın kadınlaşmasının yaşlılıktan çok daha öncesiyle ilişkilendirilmesi gereken bir durum olduğunu göstermektedir. Kesişimsel bir yaklaşımla bakıldığında bu sadece erkeğe göre kadının durumunu veya kadına göre erkeğin durumunu anlamakla ilgili değildir. Yaş ve cinsiyetle (ayrıca bağlama göre etnisite, inanç gibi diğer özelliklerin de dahil olabileceğini akılda tutarak) ilişkili algının belirli bir eşitsizlik durumunu besleyen toplumsal hiyerarşiye hizmet ettiğini ve belirli güç ilişkilerini sürdürdüğünü gün yüzüne çıkarmakla ilgilidir. Dolayısıyla bir taraftan birbiri yerine kullanılma potansiyeli taşıyan yakın kavramların birbirlerinden farkını açıklayarak kavram karmaşasının önüne geçmek diğer taraftan toplumsal hayatta aşına olunanı açığa çıkarırken karşılık bulduğu takdirde bu kavramlarla açıklayarak hiyerarşik ve/veya güç ilişkilerine dair algıları ve pratikleri tartışmaya açmak gerekmektedir.

Kadınların yaşlanmasıyla ilgili zorluklara yönelik ilgi, yakın tarihli çalışmalarda daha yoğun olarak görülmektedir. Yaşlanma üzerine yapılan çalışmaların çoğu kadın ve erkeğin spesifik özelliklerini dikkate almamakta ve onları benzer olarak değerlendirmektedir (Lima ve Bueno, 2009 ve Mori ve Coelho, 2004'ten akt. Cepellos, 2021, s. 2). Kadınların daha uzun ömre sahip olmaları sebebiyle, birçok kadın yaşlılığı yalnızlık ve yoksulluk riski (Heycox, 1997, s. 96) ve onların hareketlerini kısıtlayan şiddet korkusu ile geçirmektedir (Bradley, 2016, s. 145). İfade edilmelidir ki burada

problem daha uzun ömre sahip olmak değildir veya diğer bir deyişle erkeklerin daha kısa ömre sahip olmaları da kendinden menkul olumlu/pozitif değerde bir durum değildir. Ömrün uzun veya kısa olmasından mütevellit yapılan çıkarımlar oldukça indirgemeci olduğu gibi, arka planda ölümü yaşamın üzerinde avantajlı gören veya kadınların durumunu erkeklere göre daimi bir dezavantaj noktasında konumlandıran varsayımlara sahiptir. Ayrıca bu yaklaşım (örneğin çifte tehlikede (*double jeopardy*) olduğu gibi) yaşlı ve kadın olmayı doğrudan dezavantajlı bir durum olarak resmetme eğilimindedir (Gibson, 1996). Diğer taraftan bütüncül değil parçalı bir toplumsal cinsiyet perspektifi, yaşlı erkeklerin ‘ayrıcılık bir gerontokrasi şeklinde idealize edilmiş görüntüsünü’ (Applegate, 1997, s. 4’ten akt. Russell, 2007, s. 177) sürdürme eğilimini besler. Oysa cinsiyete dayalı eşitsizliklerin mikro veya makro olarak farklı boyutlarda veya ekonomi, sosyal ilişkiler, psikoloji gibi birçok alanda farklılaşabileceğini, eşitsizliğin dezavantajlı ve avantajlı tarafında yer alanların değişebileceğini, eşitsizlik makasının genişleyebileceğini veya daralabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir (Baltes, Freund ve Horgas, 1999). Toplumsal gerçekliği doğru bir noktadan sorgulayabilmek ve/veya yansıtabilmek ve bahsedilen riskleri bertaraf edebilmek için toplumsal cinsiyete dair indirgemeci, parçalı, mutlak, tözcü veya tarih/toplum üstü yaklaşımlara karşın ilişkisel, bağlamı dikkate alan ve kesişimsel bir perspektife sahip çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Burada bir parantez açarak kesişimsellik literatüründe de kullanılan kavramlardan biri olan baskı olimpiyatları kavramına değinmek gerekir. İlk kez 1993 yılında Angela Davis ile yaptığı konuşma esnasında Elizabeth Martinez’in kullandığı “baskı olimpiyatları (*oppression olympics*)” kavramı, marjinalleştirilen veya dezavantajlı konumda olan çeşitli kimliklere sahip birey veya grupların hangisinin daha kötü durumda olduğunu, dolayısıyla kaynaklardan faydalanması gereken kesimin öncelikle hangi grup olacağını, açıkça veya üstü örtük biçimde bir çeşit hiyerarşi veya rekabet mantığına dayanarak ifade eden yaklaşımları vurgulamaktadır (Hancock, 2007; Ardıç, 2022). Herhangi bir kategorinin veya kimliğin içinde bulunduğu ilişkiler ve bağlamdan izole bir biçimde durumunu analiz ettikten sonra diğerleriyle kıyaslamak birkaç açıdan sorunludur. Az önce bahsedilen indirgemeci, tözcü, bağlam dışı yaklaşımlarla benzer sonuçlara ve problemlere yol açabileceği gibi, birçok kimliğin/özelliğin kesişiminde yer alan kategorilerin/grupların eksik veya yanlış anlaşılmasına, dolayısıyla temsillerinin de bu şekilde yansıtılmasına sebep olur. Bir diğer sorun toplumsal veya politik alanda, farklı

kimliklerin işbirliği yapmalarından çok ayrışmalarına ve ilgili çıkar veya kaynaklar için çatışmacı/rekabete dayalı bir tutumla hareket etmelerini sağlayan algı zemini oluşturur. Bu durum, kapsamlı kategoriler arasında, örneğin cinsiyete dayalı eşitsizliklerle etnisiteye/ırka dayalı eşitsizliklerin yarıştırılırcasına kıyaslanmasında görülebileceği gibi birer cinsiyet kategorileri olarak kadın ile erkeğin izole biçimde analiz edilip kıyaslanmasıyla veya farklı sosyal sınıflardan olan kadınların/erkeklerin kendi içlerinde kıyaslanmalarıyla da olabilir. Kısacası bağlamdan, içinde bulunduğu ilişki ağından, sahip olduğu diğer özelliklerden ve bu özelliklerin etkilerinden ve toplumsal yapıda belirlediği konumdan bağımsız bir şekilde ele almaya ve diğerleriyle rekabetçi/hiyerarşik bir kıyaslamaya dayalı yaklaşım gerçekliği kavramada ve resmetmede yetersizdir.

Tekrar yaşlılığın kadınlaşması olgusuna bakılacak olursa, yaşlı nüfus içinde kadın oranının artması, yaşlı kadınların yaşamları ve refah durumlarıyla ilgili sorunları gündeme getirmektedir. Artan yaşam süresi, yaşamın sonuna, yani yaşlılığa eklenen yıllar anlamına gelmektedir ve uzun yaşam beklentisine sahip kadınlar için bunun önemli sonuçları vardır (Davidson, DiGiacomo ve McGrath, 2011). Konuyla ilgili sorunlara değinen bazı araştırmacılar ileri yaşlarda olan ve kocasını yakında kaybetmiş kadınların özel durumlarının dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmektedir (Bennett 2009'dan ve DiGiacomo 2012'den akt. DiGiacomo, 2013, s. 818). Yaşlı kadınların potansiyel olarak daha az kaynağa ve desteğe sahip olması, eş kaybı, gelirlerinin azalması, bu azalmaya bağlı olarak asgari geçimi sağlayamaması, sağlıklı bir yaşam için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişememesi veya gerekli bakıma yetmemesi gibi önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Yaşam seyri perspektifinden bakıldığında yaşlı kadınların daha erken yaşlarda bakım veriyor olması da eş kaybı sonrası hem sağlıklarını hem ihtiyaç duyulan kaynaklara ve desteğe ulaşımı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Eşine, çocuklarına veya bir başka yakınına uzun yıllar bakım vermiş bir kadın, kendi istek ve arzularını ertelemiş olabileceği gibi, bakım sebebiyle iş hayatına katılamaması veya kısıtlı şekilde katılması, sosyal hayata katılımının sınırlı olması gibi durumlar da onun dezavantajlı durumunu beslemiş olabilir. Erkeklerle karşılaştırıldığında gelir düzeylerinin erken yaşlardan itibaren daha düşük olması (Öztürk ve Çetin, 2009; Buz, 2015), sağlık ve fonksiyonel kapasitelerinde ilerleyen yaşlarda olumsuz etkilerin görülmesinin önemli belirleyicilerden biridir (Kasper vd., 2008). Bu sorunların ileri yaşlara nasıl taşındığını anlamak için yaşam seyri ile birlikte kümülatif avantaj ve dezavantaj kuramı önemli imkânlar sağlamaktadır. KAD kuramı ile eşitsizliklerin ileri yaşlara taşındığını iddia

etmek, işlevselci teorisyenlerin iddia etme eğiliminde oldukları, sınıf ve statü farklılıklarını ortadan kaldıran unsur olarak yaş görüşüne meydan okumaktadır (Phillipson, 2013, s. 44). Teorik yönelimin sağladığı bu imkânlar doğrultusunda bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde yaşlılıkta karşılaşılan eşitsizlikleri görünür kılmak mümkün olacaktır. Ücretsiz enformel bakım vericiler olarak kadınlara dair bir sosyal politikanın olmayışı veya yetersiz oluşu da bu anlamda dikkate alınmalıdır. Belirli tarihsel ve toplumsal yapı ve sosyal ağların ve hiyerarşilerin içinden yaşam seyri, sosyal politikalar ve benzeri etkileyen unsurlarla birlikte, eşini kaybetmiş yaşlı kadınların genel deneyimlerini, tez özelinde bakım deneyimlerini ve bakıma bağlı sosyal ilişkilerini görünür kılmayı, hem bu hususta bir katkı sağlamak hem de sorunların tespiti sonrası çözüme dair tartışmaları ve pratikleri vurgulamak için önemli hale getirmektedir.

Yaşlı kadınların yanı sıra yaşlı erkeklerin de kapsama dahil edildiği bu araştırmada, 1960 ve öncesi doğumluların dikkate alınacağı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle toplumsal hayat ve iş hayatı, teknoloji, emeklilik olgusu, yaşlılığa ve/veya gençliğe bakış, roller gibi değişen unsurların ekseninde cinsiyet kategorilerine yönelik ilişkisel bir değerlendirmeye farklı deneyimlerin ve eşitsizliklerin ifade edilebileceği düşünülebilir. Bu dönemlerde değişen toplumsal yapının, yaşlılara yönelik algının ve demografik yapının etkisini anlamak önemlidir. Sanayileşmiş toplumlarda, kapitalist üretimle zenginliğin, refahın, gençliğin, üretkenliğin öne çıkması, yaşlıların sosyal statüsünde düşüslere sebep olmuştur. Erken dönem sosyologların yorumlarına bakıldığında, örneğin Talcott Parsons (1942), emekliliği toplumsal hayattan kopuş olarak değerlendirmiş, yaşlılığı bir ‘problem’ yapan şeyin yaşlılıkta karşılaşılan finansal zorluklardan ziyade ‘sosyal izolasyon’ olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan emeklilik kurumunun çalışanların yaşlılığını kolaylaştıracağına yönelik düşüncelere karşın ironik olarak yaşlıların toplumun ihtiyaçlarını karşılamada gereksiz veya daha da ötesinde toplumun üzerinde bir yük olarak görülmelerine katkıda bulunmuştur (Cowgill ve Holmes, 1972; Bradley, 2016, s. 191). Daha sonra bazı araştırmacılar (Palmore ve Manton, 1974), bu algının modernleşmenin ilk dönemlerinde böyle olduğunu ve ilerleyen aşamalarda yaşlıları destekleyen fonlarla durumun düzelebileceğini vurgulamaktadır. Daha yakın tarihli bir çalışma (Vauclair vd., 2014) ise yüksek düzeyde modernleşmenin yaşandığı ülkelerde daha düşük olduğu ülkelere nazaran yaşlı insanlara yüksek bir statü atfedildiğini bunun daha çok ekonomik kaynaklarla ilgili olduğunu göstermiştir. Ancak yaş ile cinsiyetin kesişimi dikkate alındığında, yaşlı kadınların oranının daha yüksek

olduğu ülkelerde, genel olarak yaşlıların öznel sosyal statüsünün daha düşük olduğuna yönelik bir algı olduğu görülmektedir. Ayrıca Parsons gibi sosyologların bakış açısından yaşlı kadınların durumları yorumlandığında, mevcut temel rollerini (ev içi yeniden üretim) sürdürmeleri sebebiyle gözardı edilmeleri oldukça muhtemeldir; oysa daha önce de vurgulandığı gibi ileri yaşlara doğru gittikçe nüfusun çoğunluğunu oluşturan yaşlı kadınlar aynı zamanda yoksulluk, yalnızlık, dulluk, kötü sağlık durumu gibi problemlerle daha çok karşılaşan gruptur (Russell, 2007, s. 175).

Yaş ve cinsiyet algısını, yaşlı insanlar bağlamında değerlendiren farklı çalışmalar (Garstka vd., 2004) da vardır. Bu çalışmalara bakılarak ve araştırma kapsamında 1960 ve öncesinde doğmuş olanların yaşam seyirlerini ve tarihsel koşullarını göz önünde bulundurarak, bu dönemlerde kadınların çalışma hayatına katılım oranının günümüze göre daha az olduğu düşünüldüğünde, emeklilikle ilgili algı ve yük söylemlerinden etkilenen yaşlı erkeklerin olup olmadığı ve ne şekilde etkilendikleri; diğer taraftan yaşlı kadınların hem daha çok sayıda olduklarına yönelik bir algı ile hem de çalışma hayatı ile ilişkileri neticesinde farklı alanlarla bağlarının nasıl olduğu, yaşlılıkta karşılaştığı avantaj ve dezavantajlara ek olarak yaşlı kadın ve yaşlı erkek olmanın toplumsal tahayyülde nasıl seyrettiği ve ne tür etkilerinin olduğu önemli sorulardandır. Bakım ve sosyal destek ağının da bu durumlardan nasıl etkilendiğini anlamak yapı, bakım olgusu, sosyal ilişkiler ve yaşlı birey arasındaki bağlantıyı resmedebilmek için gereklidir. Türkiye'nin yaşlanma hızı düşünüldüğünde önümüzdeki 30 yıl içinde bu algılara dair sosyolojik sorgulamaların ve emeklilik sisteminin, bakımın ve yaşlılara yönelik sosyal yardımların önemli konular haline geleceği aşıkardır. Nüfusun veya demografik yapının sadece sosyal ve ekonomik değil, aynı zamanda politik bir mesele olması (Arun, 2019), alanlarında söz sahibi olanlar (bilim insanları, ekonomistler, politika yapıcılar gibi) için bütüncül, çokdisiplinli/çok yönlü bir bakışı gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan yaşlıların yaşam kalitesini arttırmaya yönelik politikalar geliştirilmesinin ve bu politikaları geliştirirken yaşçılığın cinsiyetçilik ve ırkçılık gibi ayrımcılık türleri arasında kabul edilmesinin önemini (Özby, 2009, s. 2) vurgulamak gerekir. Yaşlılıkla ilgili olarak nüfus temelli veya istatistiksel veriler ile kıymetli sosyolojik veya politik çıkarımlar yapmanın yanı sıra, bireysel yaşamların biricikliğini ve karmaşıklığını yakalayabilmek, kültürel ve bireysel deneyim boyutlarını, cinsiyet temelli davranış kalıplarının, patriyarkal kuralların, beklentilerin değişimlerini kaçırmamak için nitel araştırmalar oldukça önemlidir (Russell, 2007, s. 174, 178).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMLAR: YAŞLILIK VE SOSYAL DESTEK

Yaş, toplumsal yapı için önemli bir kategoridir ve toplum içinde bireyin konumunu ve statüsünü etkileyebilmektedir. Toplumsal roller, haklar ve beklentiler yaşa bağlı olarak formel ve enformel biçimlerde düzenlenmektedir. Dolayısıyla yaş, kabul edilebilir veya beklenebilir davranışları ayırt etmek için başvurulacak önemli referanslardan biri olduğu için, doğum tarihine göre hesaplanan bir zaman ölçüsü olmaktan fazlasıdır. Bugün, toplumun yaşlanmasından söz edilmesinin sebebi, yalnızca yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının artması değildir. Bir toplumun yaş yapısının değişmesi, aynı zamanda o toplumun mevcut yapılarının bu değişime göre düzenlenmesi ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Sağlık hizmetleri, bakım hizmetleri, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar, istihdam politikaları ve daha birçok alan, değişen nüfus yapısının ihtiyaçlarına yanıt verebilecek şekilde yeniden yapılandırılmak zorundadır. Enformel düzeyde ise, aile içi rollerden kuşaklar arası ilişkilere kadar yaşlanmanın ve yaşlılığın anlamı değişebileceği için, bu süreçte yaşlıyı olumlu yönde destekleyecek adımların atılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İçinde bulunduğumuz bu demografik geçiş sürecinde sosyal ağlar ve sosyal ilişkiler, bir taraftan yürütülen politikalardan etkilenirken, diğer taraftan bu ağlar ve ilişkiler, kimin, hangi kaynaklara erişebilir olduğu üzerinde etkilidir. Bu sebeple yaşlıların yaşam koşullarını anlayabilmek için sahip oldukları kaynakların önemli bir boyutunu oluşturan sosyal desteği ele almak oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, eş kaybı deneyimine sahip olan yaşlıların sosyal destek ağları ve ilişkileri ele alındığı için, çalışma kapsamında önemli olan kavramlara değinilecektir. Kavramlar, farklı çalışmalarda farklı şekillerde tanımlanabildiği için, bu bölümde, yaşlılık, yaşlanma, sosyal destek ve bu kavramlarla ilgili diğer temel kavramlara değinilerek, araştırma kapsamında nasıl tanımlandıklarına açıklık getirilecektir.

2.1. Yaşlanma ve Yaşlılık

Yaşamın ilk dönemleri gelişim süreci olarak düşünülürken, yaşlanma da genellikle ileri yaşlarda başlayan bir süreç olarak algılanabilmektedir. Bu bakış açısına göre ileri yaşlar, gelişimsel sürecin büyük ölçüde sonlandığı, bilişsel ve fiziksel işlevlerin azaldığı bir “gerileme” süreci olarak anlaşılmaktadır. Ancak gerçekte yaşlanma, belirli bir kronolojik

yaştan sonra başlayan bir durum olmak yerine, insanın rahme düşmesiyle başlayan ve yaşam boyu süren bir süreçtir (Bondevik, 1994, s. 69). Diğer taraftan gelişimsel süreç açısından bakıldığında, yetişkinler de hayatlarını etkileyecek ve gelişimsel olarak anlamlı olabilecek biyolojik, psikolojik veya sosyal boyutlarda değişimler yaşayabilmektedir. Yaşa göre şekillenen toplumsal tutum ve yargılarla veya yaş ilerledikçe karşılaşılan kayıplarla baş edebilmek, ebeveynlik, emeklilik gibi değişen rollere uyum sağlamak yaş ilerledikçe kazanılan önemli deneyimlerdir ve her biri yeni bir gelişimsel süreci beraberinde getirebilir. Dolayısıyla yaşlanmayı ileri yaşlar ile, gelişimsel seyri de genç yaşlar ile özdeşleştirmek yaşam dönemlerinin anlaşılmasında eksik, hatta yaşçı (*ageist*) bir kavrayışa yol açmaktadır. Bu sebeple yaşlanmayı ve yaşlılığı anlamak için, erken yaş dönemlerinden yalıtılmış bir şekilde belirli bir yaştan sonra başlayan bir dönemi ele almak veya yalnızca fiziksel, psikolojik ve sosyal gerilemeye dayalı deneyimlere odaklanmak oldukça sorunludur. Bunun yerine, tıpkı diğer yaş dönemlerine ilişkin çalışmalarda olduğu gibi, yaşlanma ve yaşlılığı çok yönlü ve kendine özgü dinamiklerin de etkili olabileceği bir evre olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu kapsamda kronolojik yaş da “bireylerin bir özelliği olarak, biyolojik olgunlaşmanın, psikolojik gelişimin, daha büyük toplumsal kategorilere (kuşak gibi) dahil olmanın veya yaşam evresinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir” (Settersten & Mayer, 1997, s. 234).

Bir kişinin yaşını anlamlı bir şekilde değerlendirebilmek için, biyolojik, psikolojik ve sosyal yaş olmak üzere çeşitli süreçler bir arada değerlendirilmelidir (Bondevik, 1994, s. 69). Bu sebeple yaşlılığı değerlendirirken kronolojik (doğum tarihine göre) tanımın yanı sıra, biyolojik (fizyolojik fonksiyonların işlevselliğine göre), psikolojik (psiko-duygusal işlevlere göre) ve sosyal (toplumsal rollere göre) yaşa da dikkat etmek gerekir. Bu boyutlar birbiriyle ilişkilidir. Çünkü kronolojik zaman boyunca birikme eğiliminde olan çeşitli etkenler, fizyolojik, bilişsel ve davranışsal düzeyde etkilere sahiptir (Maung, 2021, s. 5).

Yaşlılık ile ilgili tanımlar, tüm dönemlere ve toplumlara, hatta aynı dönem ve toplumda yaşayan ancak farklı yaşam seyirlerine sahip bireylere göre değişebileceği gerekçesiyle, yaşlılıkla ilgili kavramları daha göreceli bir şekilde değerlendirme önerilerine de rastlanabilir (Üçok, 2022). Bazı kurum ve kuruluşlar da -örneğin Birleşmiş Milletler (BM) gibi- yaşlılık tanımını 60 yaş ve üzeri olarak belirlese de ülkelerin değişen sosyal

politikaları sebebiyle bu tanımın, bağlama veya bölgeye göre 65 yaş olarak da ele alınabileceğini belirtmektedir (Dugarova, 2017). Aslında tanımların bu kadar çeşitlilik göstermesi, yaşa yönelik formel ve enformel yaklaşımların değişiklik göstermesiyle ve cinsiyet, sınıf, etnisite/ırk gibi farklı özelliklerle bir arada etkili olmasıyla da ilgilidir. Örneğin Settersten ve Mayer (1997, s. 236), ister formel ister enformel olsun, yaş yapılandırmalarının kadınlar ve erkekler için farklı olduğuna, çünkü toplumsal cinsiyet farklılıklarının aynı zamanda yaşa bağlı olarak çeşitlendiğine dikkat çekmekte ve bu farklılığa duyarlı metodolojik araçlarının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bu çalışmanın hedeflerinden biri, yaşlanma sürecine bağlı olarak gelişen çeşitliliği yansıtarak yaşlıların heterojen bir grup olduğunu vurgulamak ve bu doğrultuda kapsayıcı adımlar atılması ve/veya politikalar geliştirilmesi gerektiği görüşünü desteklemektir. Bu amaç ile uyumlu olan perspektifler ve yöntemlerle çalışmak önemlidir. Ancak diğer taraftan Türkiye'nin neden yaşlı bir toplum olarak tanımlandığına, yaşlıların heterojen bir grup olduğunu vurgulamanın neden önemli olduğuna ve araştırmanın merkezinde yer alan kavramların hem literatürde hem de bu çalışmada nasıl tanımlandığına açıklık getirmek gerekmektedir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, eş kaybını deneyimlemiş yaşlıların sosyal destek ilişkilerinin ele alındığı bir çalışma olması sebebiyle yaşlı kategorisinin ele alınabileceği bir yaş belirlemek gerekmektedir. Bu çalışmada 60 yaş ve üzeri dikkate alınmaktadır. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi, yalnızca 60 yaş ve sonrasında yaşadıkları dönemle sınırlı bir araştırma yürütülmemekte, önceki dönemlerin son derece önemli olduğu kabul edilerek yaşam seyri ve KAD perspektiflerine başvurulmaktadır.

Yaşam seyri, yaşlının sadece bireysel yaşam öyküsünü ele almak anlamına gelmemektedir. Bireysel yaşam seyri önemli olmakla birlikte, bu seyrin etkileşim halinde olduğu tarihsel dönemi ve toplumsal yapılar ile kurumları değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda daha geniş bir perspektiften bakmaya yardımcı olacak önemli kavramlardan biri, kuşak kavramıdır.

Kuşak fenomeni yaşlının hayatını anlamada oldukça önemlidir. “Kuşak olgusunun sosyolojik açıdan kıymeti, aslında belirli bir tarihsel dönemin toplumsal, siyasal, kültürel ve benzeri koşullarının o dönemde yaşayan bireyler üzerindeki benzer ve ortak etkisini göstermesi sebebiyledir” (Nacak, 2019, s. 9). Bunun bir sonucu olarak da “bir toplumun

farklı yaş gruplarından üyeleri, yaşadıkları dönemin özelliklerini karakterlerinde ve tutumlarında yansıtmaktadırlar” (Nacak, 2019, s. 11).

Literatürde, genellikle yirmi yıllık süreçler şeklinde dönemleştirme yapıldığı görülmektedir. Kuşakla ilgili bu kategorileştirme, belirgin olaylar ile nesiller arasında bağ kurma çabası içerir. Bir kuşağın diğerinden keskin bir şekilde ayrıldığını söylemek mümkün değildir. Bir kategoriye ait kuşağın son üyeleri bir sonraki kuşağa yakın olabilir veya yakın ‘hissedebilir’. Ayrıca kuşaklar arasında olduğu gibi kuşak içinde de duygulara, düşüncelere, ait olduklarını düşündükleri gruplara veya bu grupların reddine göre farklılaşabilirler. Toplumsal değişimin hızlanması ve iletişim ile ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler de bu durumu etkileyebilir. Ancak diğer taraftan kuşak, etnik, ırksal ve ekonomik farklılıkları kesen bir unsur da olabilmektedir. Nesiller, bir olayı kabullenerek veya reddederek o olayla ilgili izler taşıyabilirler. Deneyimleri benzersiz olsa da kendi nesilleriyle tarihte bir yer paylaşırlar (Zemke, Raines ve Filipczak, 2000).

Yaşlılık ve yaşlanma çalışmalarında kuşağın dikkate alınmasının sebebi, birbirine yakın dönemde doğanların dönemin anlayışlarının, pratiklerinin, tarihsel seyir içinde yaşanan olayların etkisinde olmaları, yani yaşadıkları tarihlerde olan olayların ve gelişmelerin, o kuşaklarda doğanlarla varlık kazanması ve sürdürülmesi olarak ifade edilebilir. Örneğin daha önceki kuşaklarda fark edilir şekilde görünmezken, bebek patlaması kuşağının yaşlanmasıyla yaşlılarda madde kullanım oranının arttığını ifade eden bir araştırma (Patterson ve Jeste, 1999), kuşak eğilimlerinin içinde bulundukları tarihsel dönemde olup bitenlerle ilişkisini yansıtmaktadır. Başka bir örnek olarak, “uzun vade yok” (Sennett, 2014 [1998], s. 23-25) sloganıyla özetlenen; belirsiz, esnek ve güvencesiz yeni çalışma düzenine geçildiği ve emeklilik sistemlerinin dönüştüğü bir dönemde, giderek daha fazla sayıda ileri yaş çalışanlar, kariyer mesleklerinden kariyer sonrası istihdam olarak ifade edilen ‘köprü istihdama’ (Ruhm, 1990) geçmektedir. Yani daha önceki neslin üyelerinin önemli bir kısmı için emeklilik süreci daha belirliken, yeni kuşaklar için daha kesintili, parçalı ve belirsiz bir sürece dönüşmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri de değişmekte, buna bağlı olarak gittikçe daha fazla sayıda yaşlı çalışanlar köprü istihdama geçerken, aynı zamanda giderek daha fazla sayıda emekli tekrar iş yaşamına dönmektedir (O’Rand, 1996, s. 236).

Tarihsel kırılmalar -ekonomik kriz, savaşlar ya da kıtlık dönemleri gibi kısa sürede gerçekleşen ancak etkisi güçlü ve belirgin olaylar- kuşaklar üzerinde önemli izler bırakır.

Ancak bunun yanı sıra, etkisi daha yavaş gelişen fakat toplumsal yapı ile bireysel yaşamları derinden etkileyen tarihsel ve kurumsal değişimlerin de önemi büyüktür. İstihdam ve emeklilik sistemlerindeki dönüşümler, teknolojik ilerlemeler, sağlık alanındaki gelişmeler gibi süreçlerin etkisi daha örtük, ancak uzun vadede daha ciddi olabilir. Nitekim örnekte de vurgulandığı gibi, son yıllarda iş yaşamında yaşanan değişimler bireylerin yaşam seyrini daha farklı ve parçalı hale getirmekte, bu durum sonucunda hem farklı yaş grupları arasında hem de yaş gruplarının kendi içlerindeki eşitsizlikler artmakta ve çeşitlenmektedir (O'Rand, 1996; Dannefer, 1987; Dannefer ve Sell, 1988). Yani, bireylerin yaşam seyrirlerinin birbirinden farklılaşması, tıpkı benzerlik gösterdiği durumlarda olduğu gibi, ancak tarihsel bağlam içinde anlam kazanır. Dolayısıyla kısa sürede gerçekleşen olaylar veya uzun bir süreç içinde olgunlaşan durumlar hem kurumsal düzenlemelerin ve işleyişin etkisini hem de kuşağın önemini ortaya koymaktadır.

Kronolojik yaşa bağlı değerlendirmeler, bireylerin yaşam deneyimlerini anlamada sınırlı kalabilirken; kuşak temelli yaklaşımlar, yaşam seyri süreçlerini çözümlemede daha zengin ve bütüncül bir bakış sunabilir. Kuşak üyelerinin zaman içinde farklılaşan yaşam izleklerini -örneğin eğitim, iş hayatı, kariyer yolları, sağlık ve aile ilişkileri gibi- dikkate almak, yaşam seyrindeki çeşitliliği ve eşitsizlikleri anlamak açısından önem taşır (O'Rand, 1996, s. 230). Örneğin bireyin yaşadığı dönemde “aile” kavramının nasıl tanımlandığı veya “eğitim hakkının” nasıl ele alındığı hem kişinin hangi olanaklara erişebildiğini hem de bu erişimin hangi toplumsal norm ve kurumsal yapı tarafından belirlendiğini gösterir. Bu durum, bireyin yaşam seyrini değerlendirirken, kişisel tercihlerle birlikte ait olduğu kuşağın yapısal imkânlarını değerlendirmeyi de gerektirir. Bu bakış açısıyla yaşam seyrine erken dönemlerden itibaren kuşak perspektifiyle yaklaşmak; içselleştirilmiş toplumsal algıların, kurumsal işleyişin ve eğitimin birey üzerindeki birikimli etkilerini – avantaj veya dezavantaj şeklinde- takip etmeyi mümkün kılar. Böylece bireyin yaşamındaki bir aşamada edinilen kazanımların bir sonraki evreye nasıl aktarıldığı ve bu sürecin neden-sonuç ilişkileri içinde nasıl şekillendiği daha bütünlüklü bir şekilde anlaşılabilir.

Çalışma için 60 yaş ve üzerinin dikkate alınacağı ifade edilmişti. Bu yaş grubu yaklaşık olarak 1960 ve daha önceki yıllarda doğanları kapsamaktadır.³⁰ 1945-1960 arası doğanlar literatürde yaygın olarak ‘bebek patlaması’ (*baby boom*) kuşağı olarak ifade edilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası hızla doğum oranlarının artmasına bağlı olarak bu şekilde ifade edilmektedir. 1945 ve öncesinde doğanlar ise ‘sessiz kuşak’ veya ‘geleneksel kuşak’ olarak adlandırılmaktadır. Bu neslin doğduğu zamanlarda II. Dünya Savaşı ve ‘Büyük Buhran’ gibi önemli etkilere sahip olaylar yaşanmıştır.

Kuşak olgusunu değerlendirirken etkili tarihsel, siyasal ve toplumsal olaylara dikkat etmek gerektiği belirtilmişti. İkinci dikkat edilmesi gereken önemli husus ise, literatürdeki her kuşak kategorileştirme girişiminin evrensel olamayacağıdır. Çünkü bazen dünya çapında etkili olaylar yaşansa da bu olaylardan her coğrafi bölge veya her toplum aynı şekilde etkilenmemektedir. Diğer taraftan bölgesel olarak farklı etkilere sahip olaylar yaşaması sebebiyle, toplumlara özgü bir kuşak kategorileştirmesinin de olabileceği düşünülmelidir. Mevcut kategorileştirmeler de herkesi kapsayacak şekilde tanımlanmamış olabilir. Metodolojik olarak da yaş, kuşak ve dönemin etkilerini ayırmak oldukça zordur (Twenge, 2017). Yine de tarihsel ve toplumsal olaylar, kitlesel göçler, dramatik nüfus artışı, tüketim pratiklerinin değişimi, teknolojinin gelişimi ve kullanımının yaygınlaşması gibi önemli etkiye sahip olgular kuşakların belirli karakteristik özelliklere sahip olmasına sebep olabilir (Nacak, 2019; Zemke, Raines ve Filipczak, 2000). Bu sebeple kuşak olgusunu tek başına belirleyici bir değişken olarak almak da kuşakla ilgili tartışmaları tamamen dışlamak da yanıltıcı olabilir.

Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal seyri düşünüldüğünde, daha yerel düzeyde yaşanan olaylara veya kırılmalara göre yapılan tanımlar şu şekilde ifade edilebilir;

- (1927-1945) “Cumhuriyet kuşağı, gazete kuşağı, gelenekçiler”,
- (1946-1964) “radyo kuşağı, 68 kuşağı, sandviç kuşak, idealist kuşak”,
- (1965-1980) “televizyon kuşağı, Özal kuşağı, pop çağı kuşağı”,
- (1981-2000) “İnternet kuşağı, ben nesli, bumerang kuşağı”,
- (2001-2020) “akıllı telefon kuşağı, sosyal medya kuşağı, dijital yerliler, sanal kuşak, AVM kuşağı” olarak ifade edilmektedir (Bayhan, 2019, s. 31).

³⁰Kuşakların öne çıkan karakteristik özellikleriyle ilgili kısa bir değerlendirme için bakınız (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014; Zemke, Raines ve Filipczak, 2000; Bayhan, 2019)

Bu tanımlamalara göre, çalışmada ele alınan yaş grubu yaklaşık olarak 1927-1945 ve 1946-1964 yılları arasında doğmuş kuşaklara karşılık gelmektedir. Çalışma bağlamında önemli olduğu için kuşakla ilgili bir değerlendirme yapılmış olmakla beraber, her sosyal grubun kuşak etkisini aynı şekilde deneyimlemediği görüşünün paylaşıldığı ifade edilmelidir.

Sosyal destek kavramına geçmeden önce son olarak Türkiye’de yaşlı nüfus oranına ve yaşlanma hızına değinmek gerekir. 2024 yılı TÜİK (2025) verilerine göre, 65 yaş ve üzeri yaştaki nüfus, son beş yılda %20,7 artarak 9 milyon 112 bin kişiye yükselmiştir. Bu haliyle, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %10,6’dır. Yaşlı nüfusunun %44,6’sını erkekler ve %55,4’ünü kadınlar oluşturmaktadır.

65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %8-10’u geçtiğinde, o toplum “yaşlı” olarak tanımlanmaktadır (Gavrilov & Heuveline, 2003). Dolayısıyla Türkiye artık yaşlı bir toplumdur. Yaşlı bir toplum olmak kendi başına bir sorun olmamakla birlikte, bu dönüşümü riskli hale getiren en temel sebebin zenginleşmeden yaşlanmak olduğu (Arun, 2016; Demirbilek ve Özgür, 2017) vurgulanmaktadır. Türkiye ve Brezilya gibi ülkelerin, bilhassa çalışma çağındaki nüfusunun yaşlı nüfusundan daha fazla olduğu “demografik fırsat penceresi” dönemlerinde, bu süreci kalkınma ve refah açısından iyi bir şekilde değerlendirememesi, fırsatın “demografik kriz penceresine” dönüşmesine yol açmaktadır (Can & Avcı, 2019). Dolayısıyla belirli bir refah düzeyine ulaşmadan “çok yaşlı bir toplum” haline gelmek, daha ciddi sorunları da beraberinde getirecektir.

Yaşlıların hanelerine ilişkin veriler üzerinden bir değerlendirme, onların nasıl yaşadıkları hakkında belirli fikirler verebilir. 2023 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Yaşlı Profili Araştırması” (TÜİK, 2024d) verilerine göre, yalnız/tek başına yaşayan 65 yaş ve üzeri kişilerin oranı %20,4’tür. Yani her 5 yaşlıdan 1’i yalnız yaşamaktadır. Son 5 yılda, tek başına yaşayan yaşlı sayısında 270 bin artış olmuştur. Bu değişim, yalnız yaşayan yaşlı sayısının artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Tek başına yaşayan yaşlılar büyük ölçüde (%75) kadınlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla yalnız yaşayan yaşlı kadınların sayısında daha hızlı bir artış vardır. Yaşlıların %35,8’i eşiyle, %17’si oğlu/gelini, kızı/damadı ve torunlarıyla, %13,1’i ise eşi ve çocuklarıyla yaşamaktadır. Tek başına yaşıyor olmak, sosyal desteğin olmadığı anlamına gelmediği gibi, haneyi paylaşmak da yeterli sosyal desteğin sağlandığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla ihtiyaç ve destek durumunun ne olduğunu anlamak için niteliksel değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Ancak

burada şu yargıya varılabilir ki, geleneksel çok kuşaklı aile yapısı belirli ölçüde devam etse de tek başına yaşayan yaşlıların sayısı artmaktadır. Bu durumda, gündelik hayatta karşılanması gereken ihtiyaçların artması durumunda, tek başına yaşayan yaşlılar başta olmak üzere, genel olarak yaşlıların desteklenmesi için aile üzerinden politikalar geliştirmek yeterli olmayacaktır. Çünkü, süreklilik ve fiziksel yakınlığa dayalı destek ihtiyacı ciddi bir zaman, efor ve nitelikli müdahale becerisi gerektirmektedir. Bu sebeple, aile yapısının, aile içi ilişkilerin ve değerlerin dönüşüme uğradığı bu süreçte, yaşlıların destek alabileceğı mevcut kaynakların sınırlılıklarının saptanması ve geliştirilmesi; diğertaraftan alternatif kaynakların çoğaltılması ve çeşitlendirilmesi oldukça önemlidir. Örneğın, mevcut durumda evde bakım hizmetleri kapsamında gerçekleştirilen hizmetler ve şartlı sosyal yardımlar önemli olmakla birlikte, bu hizmetlerin ve yardımların çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, mekân gibi konularda daha kapsayıcı ve özel programları sağlayabiliyor olması, nitelikli uzmanlar eşliğinde yürütülmesi ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Sonuç olarak, çoğı kadın olmak üzere 1 buçuk milyonun üzerinde yaşlının yalnız yaşadığı (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024) ve sayılarının gün geçtikçe arttığı düşünöldüğünde, ileri yaşlara doğru karşılaşılabilecekleri riskleri kontrol altına alabilmek için kapsamlı hizmetlerin ve destek mekanizmalarının geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Yaşlılarla ilgili göze çarpan bir diğert önemli değışim, yaşlı yoksulluğunun artmasıdır. 2019 yılında yaşlı yoksulluğı oranı %14,2 iken, 2023 yılında bu oran %21,7'ye çıkmıştır (TÜİK, 2024e). Yaşlı yoksulluğunun temel nedenleri, ekonomik nedenler, toplumsal nedenler, iş gücü piyasasından kaynaklı nedenler, sağlık durumundaki değışimlerle ilgili nedenler, yerleşim yeri ve vatandaşlıkla ilgili nedenler ve son olarak sosyal güvenlik sistemiyle ilgili nedenler olarak çok boyutlu bir şekilde değerdendirilebilir (Aslan, 2024, s. 34). Ancak son yıllarda, devletin küçölmesi yönünde atılan hamlelere karşın artan enflasyon oranları, yaşlıların reel gelirini ve alım gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Sosyal güvenlik sisteminde kamu katkısının gittikçe daha sınırlı bir hale getirilmesi ve erken dönem eşitsizlikler çözölmeden emeklilik gelirinin gittikçe daha yüksek oranda bireysel katkıya dayalı sistemlere bağı hale getirilmesi hem bugünün hem de geleceğın yaşlılarının yaşam kalitesini ciddi ölçüde etkilemektedir. Bu durum, kadınları ve düşük gelir gruplarını daha ciddi bir şekilde etkilemektedir.

Bu çalışma kapsamında eş kaybı dikkate alındığı için medeni durumu yansıtan veriler de önemlidir. 2024 yılı TÜİK (2025) verilerinde, medeni durumda cinsiyete göre ciddi bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Yaşlı erkek nüfusunun %83,7'si resmi nikah ile evliyken, kadınlarda bu oran %46,9'dur. Diğer taraftan eşini kaybetmiş erkeklerin oranı %10,8'ken, eşini kaybetmiş kadınların oranı %45,7'dir. Dolayısıyla kadınların yaşamında ve sosyal ağlarında eş kaybına bağlı olarak bir değişim yaşamaları daha olasıdır.

Veriler, Türkiye'nin çok yaşlı bir toplum olma sürecinde olduğunu göstermesinin yanı sıra, yaşlıların da tek tip bir kategori altında değerlendirilemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Birçok yaşlıyı ilgilendiren ortak sorunlar olmakla beraber yaşlılık deneyimini şekillendiren toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, sağlık gibi etmenler de dikkate alınmalıdır. Sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlarla ilgili hizmetlere erişim, ekonomik güvence, destek kaynakları ve bağımsızlık düzeyleri farklılaştığı için yalnızca yaşa ve ihtiyaç düzeyiyle ilgili sınırlı kriterlere başvurmak gerçek ihtiyaçları görmeyi ve daha adil programlar geliştirebilmeyi engellemektedir. Daha uzun yaşamın daha kaliteli yaşamı garanti etmediği, dolayısıyla ileri yaşlara eriştikçe sosyal destek mekanizmalarının daha aktif ve çeşitlendirilmiş bir şekilde rol alması gerektiği aşikârdır. Bu yüzden yaşlanma deneyimini veya belirli bir boyutunu konu edinirken, yalnızca bu deneyimleri aktarmakla kalmamak; bunun yerine ilk anda görünmeyen ancak ciddi etkileri olan ve eşitsizlikleri derinleştiren yönlerini de görünür kılmak önemlidir. Bu çalışmada yaşam seyrine ve kesişimselliğe yaslanan bir perspektif ile, neden yaşlıların homojen bir sosyal kategori olarak muamele görmesi yerine farklılıklara sahip bir grup olarak değerlendirilmesi gerektiğinin sosyal adalet, hizmet ve destek açısından önemini vurgulayan tartışmalar yürütülmesi hedeflenmektedir.

Yaşlıların durumuna dair genel bir değerlendirme sonrası, bir sonraki başlıkta sosyal destek kavramı ele alınmaktadır. Sosyal destek ihtiyaçlara, koşullara, değerlere, tarafların imkânlarına ve kaynaklarına göre değiştiği için bu kavramı açıklarken geniş bir perspektiften değerlendirme yapılacaktır.

2.2. Sosyal Destek

Sosyal destek terimi, hem “sosyal” hem de “destek” bileşenlerini içermesi sebebiyle, bireyin sosyal çevresi ile kurduğu ilişkiler aracılığıyla ihtiyaçlarının karşılanması veya daha geniş anlamda, iyi oluş halinin desteklenmesine yönelik etkileşimleri

kapsamaktadır. 1970'lerin ortalarından günümüze kadar çok sayıda araştırmacı sosyal destek ile ilgili çalışmaların gelişmesine katkıda bulunmuştur (House, 1981; Antonucci, 1986; Vaux, 1988; Chappell, 1992; Drageset, 2021). Geniş bir kapsamı olması sebebiyle, bu çalışmalar sosyal desteği; yapısı, algılanışı ve/veya işlevi açısından değerlendirebilmektedir. Bu haliyle sosyal desteğin, fizyolojik sağlığa etkisinden (Uchino, 2004) suç kuramlarına (Cullen, 1994) kadar farklı alanlardan araştırmacılar tarafından çalışıldığı görülmektedir.

House (1981, s. 22), sosyal desteği “kim, kime, hangi sorunla ilgili, ne tür bir destek veriyor?” soruları üzerinden, çok boyutlu bir şekilde ele almayı önermektedir. Bu öneriye uygun bir şekilde, farklı kaynaklardan yola çıkarak sosyal desteğin türlerini ve hangi ilişki düzeyinde gerçekleştiğini dikkate alan genel bir tanım oluşturulabilir. Buna göre; duygusal destek, bilgilendirici destek, araçsal/maddi destek, aidiyet desteği ve algılanan destek mikro düzeyde, daha çok birincil ilişkiler tarafından sağlanan destek türleri olarak ele alınırken; devlet desteği, topluluk temelli destekler, politika temelli destekler ve toplumun dayanışma kapasitesi makro düzeyde sağlanan destekler olarak ifade edilebilir (House, 1981; Lin, Dean ve Ensel, 1986; Cullen, 1994; Trepte, Dienlin, & Reinecke, 2015).

Dolayısıyla sosyal desteğin çok boyutlu bir şekilde kavranmasını sağlayan zengin bir birikim vardır. Ancak kavramın tanımının yanı sıra yaklaşımların da çeşitli olması operasyonel zorluklar oluşturabilmektedir. Bu sebeple çalışmalarda tanım ve yaklaşımın iyi bir şekilde belirtilmiş olması önem taşımaktadır. Çalışmanın teorik çerçevesi tartışılırken konvoy modelinden faydalandığı ifade edilmişti. Konvoy modeli, eş kaybı sonrası bireylerin destek ağlarının nasıl sürdürüldüğünü, kimlerin bu konvoyda kalıp kimlerin çıktığını ve ne tür destekler verildiğini değerlendirmek için uygun araçları sağlamaktadır. Bu yönüyle yaşam seyri yaklaşımıyla da uyumu gözetilerek çalışma için tercih edilen yaklaşım, konvoy modeli olmuştur.

Teorik tartışmaların yanı sıra yaşlılık gibi farklı olgular üzerinden de sosyal destek çeşitli şekillerde ele alınabilmektedir. Yaşamın uzamasıyla birlikte sosyal, kişisel ve genetik faktörlerin etkisiyle kronik ve dejeneratif hastalıklarla, engellilikle, genel olarak sağlık sorunlarıyla karşılaşma ihtimali artmaktadır. Ancak bu duruma, biyolojik yaş ile kronolojik yaşı eşitlendiği bir çerçeveden bakıldığında, 60 yaş ve üstü yaşlıların farklı sağlık durumlarına ve koşullara sahip olmalarına rağmen, homojen bir şekilde

değerlendirilme riski ortaya çıkmaktadır. Yaşlanmayı sağlık sorunlarının temelinde yatan bir unsur olarak veya yaşlılığı bir sağlık sorunu olarak değerlendirmek, kronolojik yaş ile sağlık arasında doğrudan bir bağ kuran ve diğer faktörleri dışlayan yaş indirgemeci bir tutumu beslemektedir. Kalitesiz yaşam koşulları, erken dönem eşitsizliklerin sürekliliği ve birikimi veya genç yaşta ölümler dikkate alındığında kronolojik yaş temelli yaklaşımların, sağlık ile yaş arasındaki ilişkiyi açıklamada yetersiz olduğu fark edilmektedir. Her yaş döneminde olduğu gibi yaşlılık döneminde de herhangi bir sağlık veya engellilik durumu karşısında sorunun nedeni yaşa/yaşlanmaya bağlanmadan önce temel sebeplere yönelik bir arayış benimsenmelidir. Kronolojik yaştan ilerlemesiyle biyolojik yaştan değişimine bağlı olarak bedensel-fonksiyonel yavaşlama veya gerileme olabilmektedir. Fakat bu durumu, belirli bir yaş üzerindeki tüm bireylerin sorunlarının kaynağı olarak görmek, etkili diğer asli faktörleri görmezden gelmeye ve böylece sorunu tespit etme ve çözüm üretme süreçlerini yanlış yönetmeye yol açabilir. Bunun yerine, yaşlanma sürecinde etkili olan sosyokültürel, ekonomik, çevresel, biyo-politik, kişisel ve genetik faktörleri içeren bir değerlendirme, yaşam seyri ve kesişimsellik perspektifleri gibi yaklaşımlar da benimsendiğinde, ileri yaşlarda yaşam kalitesini düzenleyen örüntülerin ne olduğuna dair kapsayıcı bir bakış geliştirebilir. Biyolojik yaş ile kronolojik yaşı eşitleyen yaklaşıma alternatif olarak bütünsel bir açıdan bakmak; bedenin çeşitli fonksiyonlarındaki yavaşlama veya gerilemelerin herkes için aynı yaşta başlamadığını görmeye ve yaşam kalitesinin yaşlanma sürecini etkilediğine yönelik duyarlılık geliştirir.

O halde, yaşamın diğer dönemlerindeki yaşam kalitesi, yaşlılık döneminde önemli bir etkiye sahiptir (Kuh vd., 2014). Fonksiyonel kapasitedeki azalma, bağışıklık sisteminin zayıflaması, kronik hastalıkların birikimsel etkileri gibi biyolojik süreçler sebebiyle, yaşlılıkta sağlık sorunlarının diğer yaş gruplarına göre daha sık görülmesi beklenebilir bir durumdur. Bu çalışmada, yaşlının ihtiyaçlarını hem yalnızca yaşa indirmekten hem de yalnızca sağlık konusuyla sınırlandırmaktan kaçınmak için, sosyal desteğin çok boyutlu yapısını korunmaya özen gösterilmiştir. Bu kapsamda yaşam seyri ile kesişimsellik perspektiflerinden de yararlanılmıştır. Yaşlıların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen destek ilişkilerini sosyolojik açıdan değerlendirirken bu yaklaşımları benimsemiş olmanın, indirgemeci yaklaşımlara yönelik eleştirel bir duruş sağladığı da düşünülmektedir.

Bu çalışmada, yaşlının ihtiyaçları ve sosyal destek ilişkilerinin uzun vadede şekillendiği varsayıldığı için, konunun öznel deneyimler çerçevesinde derinleştirilmesi gerekmektedir. Bu deneyimler, yaşlının ihtiyaçlarının değişmesiyle sosyal desteğin nasıl şekillendiğini de gösterir. Örneğin, sadece alışveriş konusunda desteğe ihtiyaç duyan bir yaşlı, ortaya çıkan sağlık sorunları sebebiyle günlük yaşam aktivitelerini gerekleştirememeye ve bir başkasının desteğine ihtiyaç duyabilir. Başlangıçta, alışveriş için çocukları destek olabilirken, uzun vadeli ihtiyaçlarda formel desteğe yöneltmeleri gerekebilir. Sosyal güvenlik rejimine ve ailenin veya yaşlının sahip olduğu kaynaklara göre bu geçiş, ekonomik destek ihtiyaını beraberinde getirebilir. Bu sebeple sosyal destek ağı sabit değil; yaşlının fiziksel, ekonomik ve işlevsel durumuna bağlı olarak sürekli yeniden biçimlenen, bağlamsal ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. İhtiyaçlara ve sosyal desteğe ilişkin bu durumu göz önünde bulundurarak, bir sonraki bölümde sosyal desteğin ve bakım olgusunun literatürdeki yerine ve bu çalışmada nasıl ele alınacağına açıklık getirilecektir.

2.2.1. Sosyal destek ve bakım

Literatürde sosyal destek (*social support*) ile bakım (*care*) kavramları arasındaki sınırın nerede başlayıp nerede sona erdiğine dair açık bir görüş birliği bulunmadığından, bu kavramların çoğu zaman birbiri yerine geçecek şekilde kullanıldığı görülmektedir (Chappell ve Funk, 2011). Ancak genel olarak sosyal destek, bireylerin birbirine verdiği ve birbirinden aldığı yardım ve destek (Novak ve Campbell, 2006, s. 318) olarak tanımlanırken; bakım, sosyal desteğin özel bir biçimi olarak görülür. Sosyal destek, belirli koşullarda bakım emeğine dönüşebilir; ancak bu dönüşümün hangi sınırlar içinde gerçekleştiğine, bu sürecin nasıl müzakere edildiğine ve aile yeleri arasındaki karşılıklılık ile bağımlılık dinamiklerinin hangi durumda bakım olarak tanımlanacağına dair literatürde net bir ayrım bulunmamaktadır (Chappell ve Funk, 2011, s. 357). Bu kısımda, kısaca ilgili kavramlar ele alındıktan sonra, sosyal destek ve bakımın hangi tanımına yaslanılacağı ve operasyonel olarak nasıl değerlendirileceği ifade edilecektir.

Sosyal destek dayanışmayı içeren, bireyin algıladığı sosyal kaynaklar ağını ve memnuniyetini de tanımlayan geniş bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Zhou E. , 2014, s. 6161). Tanımı konusunda ortak bir görüşe varılamasa da çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu konusunda fikir birliği vardır. Bu kapsamda sosyal destek; formel ve enformel olarak ele alındığı gibi türleri açısından da değerlendirilebilmektedir. Tanımları

değişse de kabaca enformel destek, aile üyeleri, arkadaşlar, komşular tarafından ücretsiz veya karşılıksız şekilde sağlanan destekken; formel destek, doktorlar, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları ve evde bakım çalışanları gibi profesyonel sağlayıcılar tarafından sunulan ücretli destektir (Novak ve Campbell, 2006, s. 318).

Bir diğer değerlendirme biçimi, destek türlerinin belirlenmesidir. Örneğin Cutrone ve Russell (1990), stres türüne göre nasıl uyumlu hale getirebileceğine dair çalışmasında sosyal desteği; bilgi desteği (tavsiye, danışmanlık, yorum/geri bildirim), araçsal veya somut destek (gerekli mal ve hizmetlerin temini), duygusal destek (ilgi, şevkat, iyi hissettirme, empati, deneyim paylaşımı), değer desteği (beceri ve yeteneklere duyulan saygı) ve ağ desteği (birlikte zaman geçirme) olmak üzere beş boyutta sınıflandırmakta ve her stres türü için farklı destek biçimlerinin daha etkili olabileceğini vurgulamaktadır.³¹

Sosyal desteği daha geniş bir çerçeve olarak kabul edilebilecek sosyal sermaye ile birlikte almak, destek ilişkilerinin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu görmeyi mümkün kılmaktadır (Drageset, 2021). Bu sebeple destek ilişkileri, bireyler arası ilişkileri aşan bir zeminde; toplumsal yapılar ve sosyal sermaye bağlamında ele alınmalıdır.

Sosyal destek yapısal, işlevsel ve desteğin yönü açısından da ele alınabilir. Sosyal ağın büyüklüğü ve ilişkilerin sıklığı desteğin yapısı hakkında bilgi verirken, sunulan destek türleri ve bu desteğe karşı algılanan memnuniyet derecesi desteğin işlevini göstermektedir. Sosyal desteğin yönü ise desteği sağlayan ile alıcısı olan bireyler arasındaki dinamizmi gösterebilir.

Bakım sözcüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde (t.y), “bir şeyin iyi durumda kalması için verilen emek” olarak ifade edilmektedir. Diğer taraftan güncel Türkçe sözlükte on yedi farklı anlamı olduğu ifade edilen “bakmak” sözcüğü, bakışı bir şeyin üzerine çevirmenin yanı sıra bakım ile aynı anlamda kullanılabildiği gibi “beslemek, geçindirmek”, “ilgilenmek”, “gözetmek, korumak”, “hastayı muayene etmek”, “tedavi etmek için ilgilenmek” anlamlarına da gelmektedir. Şu halde hem bakım hem de bakmak sözcüklerinin birine verilen destek anlamında oldukça geniş bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Kavram olarak bakım “günlük yaşam aktivitelerini tek başına ve bağımsız

³¹Farklı destek türleriyle beraber çevrimiçi sosyal desteği de ele alan bir değerlendirme için bkz. Lin vd., 2015.

olarak yerine getiremeyen bireye yardım ve destek sağlanmasını ifade etmektedir” (Oğlak, 2017, s. 74). Bu anlamda bakım vermek/almak bebek, çocuk, hasta, engelli, yaşlı da dâhil olmak üzere kişinin günlük faaliyetlerini yerine getirebilmesi için bir başkasına ihtiyaç duyması halinde bu ihtiyacı karşılayan destek pratikleri olarak ifade edilebilir.

Sosyal gerontoloji alanında uzun yıllar önemli çalışmalar yapan sosyolog Neena L. Chappell (1992, s. 31) bakım (*caregiving*) kavramını sosyal desteğin bir çeşidi olarak kavramsallaştırarak “yaşlıların sağlığının kötüleşmesi ve daha önce yaptıkları alanlarda artık bağımsız olarak işlev göremedikleri için sağlanan yardım” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda bakım, yaşlı özelinde, yaşlının sağlığındaki olumsuz değişimler sebebiyle önceden yaptığı çeşitli pratikleri gerçekleştiremiyor olması ve bu yüzden ortaya bir ihtiyaç durumunun çıkması üzerine verilen destek, bakım olarak ifade edilmektedir.

Carol Thomas (1993) bakım kavramını ihtiyacın ötesinde, belirli bir kesime işaret etmeden, daha geniş bir perspektiften ele almaktadır:

“Bakım hem pratikleri hem de duygu durumlarını içeren ücretli veya ücretsiz olarak sağlanan destektir. Tamamen olmasa da yoğunlukla kadınlar tarafından, hem bağımlı hem de sağlıklı yetişkinlere ve çocuklara, kamusal alanda, ev ortamında veya çeşitli kurumsal düzenlemelerle sağlanmaktadır. Her türlü bakım ilişkisi bu tanımın içine girmektedir: Farklı formlardaki aile bakımı, farklı bağlamlarda çocuk bakımı, birçok sosyal hizmet, sağlık hizmeti ve gönüllü faaliyetler, ticari olarak yürütülen hizmetler ve kamu sektörü kapsamındakiler” (Thomas C., 1993, s. 665).³²

Dolayısıyla bakım kavramının sosyal destek kavramı gibi kapsamlı bir şekilde ele alındığı tanımlardan daha dar anlamda çeşitli gruplar üzerinden ele alındığı tanımlara kadar çeşitli tanımları vardır. Kapsam dışında içeriğin de oldukça farklı açılardan değiştiği görülmektedir. İngilizce literatürde bakımı karşılayan fakat kavrama yüklenen anlam açısından önemli farklılıklar içeren kavramlar mevcuttur. Literatürde ‘bakım, özen (göstermek), ilgili olmak’ anlamlarına gelen ‘*care*’ teriminin yanı sıra ‘bakıcılık, bakım verme, bakım pratiği’ gibi anlamlara gelen ‘*caregiving*’ ve ‘*caretaking*’ kavramları da kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu iki terimin kullanımına dair bir ayrım gözetilmemiş olsa da feminist literatürde ‘*caretaking*’ teriminin kullanımının

³²Bu tanım İngilizce literatürde ‘sosyal bakım’ olarak da ifade edilmektedir. Bakınız (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005).

‘*caregiving*’ terimine göre “okuyuculara bakımın yalnızca kadınlar tarafından verilen bir ‘hediye’ olmadığını hatırlattığı” (Parks, 2003, s. 7) ifade edilmektedir.^{33 34}

Bir diğer önemli ayrım bakım (*caregiving*) ve bakma işi (*carework*) arasında yapılmaktadır. Buna göre, terim olarak bakım verenin (*caregiver*) “bakımı karşılıksız olarak veya bakıcının istekli olacağı ve işi üstleneceği bir bedel karşılığında verebileceğini” (Meyer, *Carework: gender, class, and the welfare state*, 2000, s. 2) ima ettiği söylenerek bakma işinde bir tercihe sahip olduğu ifade edilir. Gerçekte literatüre bakıldığında bu tercih ihtimalinin “bakımın cinsiyetlendirilmiş doğası, ücretli ve ücretsiz emeğe ilişkin çeşitli talep ve beklentiler, refah devletleri aracılığıyla uygulanan desteklerin istikrarsızlığı ve uygun fiyatlı seçeneklerin azlığı üzerine ısrarcı bir ideoloji tarafından sınırlandırıldığı” (Meyer, *Carework: gender, class, and the welfare state*, 2000, s. 2) görülmektedir. Bakma pratiğinin “her zaman özgürce ve gönüllü olarak yapılmadığını” (Drentea, 2007, s. 401) vurgulamak için ve bakımın “genellikle toplumda eşitsiz olarak dağılan, zorlu bir fiziksel, zihinsel ve duygusal çalışma olduğunun farkında olmanın önemini savunmak için” (Meyer, 2000’den akt. Misra, 2007, s. 402) bakım verme (*caregiving*) ile bakma işi (*carework*) arasında ayrım yapmaktadır. Bakım verme (*caregiving*) terimi, “hizmet etiğinin bakım vereni motive ettiği varsayılan gerontolojik çalışmalardan kaynaklandığı” (Drentea, 2007, s. 401) için de bakma işi kavramı tercih edilmektedir. “Bakma işi (*carework*) basitçe, aile üyeleri ve arkadaşlar için ücretsiz bakımın yanı sıra, başkaları için ücretli bakım da dâhil olmak üzere bakma işini ifade eder” (Misra, 2007, s. 402). Bu bağlamda “bakım işleri (*caring work*) çocuklara, yaşlılara, hastalara ve engellilere bakmanın yanı sıra temizlik ve yemek pişirme gibi ev işlerini yapmayı da içerir” (Misra, 2007, s. 402).

Litt (2004) bakım işi kavramını farklı bir açıdan değerlendirmektedir. Düşük gelirli hanelerde özel ihtiyaç sahibi çocukların bakımında kadınların bakım emeğini çalıştığı araştırmasında, “bakım/bakım işi (*carework*)” kavramını “çocuklara bakmanın duygusal boyutunu çok az yakalama imkânı sağladığı” (Litt, 2004, s. 628) noktasından ele

³³Ayrıca bakınız (DeFalco, 2012).

³⁴Farklı bir açıdan değerlendirmek gerekirse, bakım veren olarak “*caregiver*” bir kişiye fiziksel, duygusal veya psikolojik destekte bulunan kimseyi ifade ederken, “*caretaker*” eş anlamlı olarak kullanıldığı durumlar olmakla birlikte daha çok, bir eşyanın veya bir yapının bakımını yapan kimseyi ifade etmektedir. Bu terimler Amerikan İngilizcesinin konuşulduğu yerlerde kullanılırken “*carer*” ise daha çok İngiliz İngilizcesinin konuşulduğu yerlerde, bir kişiye bakım sağlayan kişi anlamında kullanılmaktadır (Writing Explained, t.y.).

almaktadır. Litt (2004) bakım işini, çoklu anlamını ve pratiklerini vurgulamak için ‘doğrudan’ ve ‘savunuculuk’ bakım olmak üzere ayırarak kavramsallaştırmaktadır. Doğrudan bakım işi çocuğa verilen günlük rutin desteği içerirken, savunuculuk bakım işi kaynak yaratmak, kaybedilen kaynakları tekrar kazanmak ve alınan mevcut hizmetleri düzeltmek için girişilen müzakere süreçlerini içermek üzere, kadınların baktıkları özel ihtiyaç sahibi çocuklara gerekli olan kaynaklar için mücadelelerini içermektedir. Savunuculuk bakımının kaynaklar için mücadele üzerinden bir bakım tanımını içermesi, aslında bakım ihtiyacı olanın ve bakım verenin dinamik bir alan içinde yer aldığını vurgulaması bakımından önemlidir. Dolayısıyla bu hem bakım alan hem de bakım veren için bir eşitsizliğe işaret etmekte ve mücadele için çeşitli kaynakların (zaman gibi) tüketimini de göstererek bu duruma karşılık ödenen çeşitli bedelleri de görünür kılmaktadır.

İkinci olarak Litt’in (2004) yaptığı ikili ayırım, bakım veren üzerindeki bakım yükünün pratik, duygusal ve araçsal olmasının yanı sıra mücadele biçimlerini de içerdiğini göstermektedir. Son olarak Litt her ne kadar çalışmasını özel durumları olan çocuklar üzerinden yürütmüş olsa da oluşturduğu bu kavramsallaştırma, yaşlıların ve yaşlılara bakanların günlük rutinlerinin ve bakımlarının sistem tarafından nasıl düzenlendiğini ve bunun nasıl bir mücadele alanı oluşturduğunu göstermesi bakımından bu çalışma için oldukça önemlidir. Nitekim Litt’in (2004, s. 641) araştırmasının sonuçlarında uzun vadeli finansal güvenliği engelleyen dezavantajların birikiminin bakım kaynaklarını ve pratiklerini etkilediğini doğrudan ve savunuculuk³⁵ bakımı üzerinden ifade etmesi, ayrıca devletin refah düzenlemelerinin kadınların bakım işine bağlı olduğunu, fakat bunun da bakıcıların ekonomik savunmasızlığını güçlendirdiğin göstermesi pekâlâ yaşlı bakımı veya yaşlının bakım emeği için de tespit edilebilir sonuçlar olabilir. Bilhassa ihtiyaçların karşılanması için profesyonel bakım veya finansal destek gerektiren özel ihtiyaç sahibi yaşlıların/yaşlının baktığı kişilerin, bu kaynaklara ulaşabilirliği kadar bakım alan ile birlikte sistemin bir diğer önemli muhatabı olan bakım verenin de kaynaklara ulaşma durumu ve mücadele alanı/pratikleri önemli hale gelmektedir. Burada araştırma için bakım kavramını tanımlarken kavramın kapsamının da ifade edilmesinin önemli olduğu

³⁵Neufeld vd. (2008), Neufeld ve Harrison (2009, s. 168) savunuculuğun bakım vereni stresli ve yorucu bir duruma getirmesi fakat aynı zamanda kişiyi geliştiren bir durum olması ve savunuculukla ilişkili çeşitli stratejilerin üretilmesi konularını kronik hastalıkları olan akrabalarına bakım veren kadınlar üzerinden ele alan bir çalışma yürütmüşlerdir.

anlaşılacakla beraber Litt'in (2004) doğrudan ve savunuculuk bakımı ayrımı, bakım alanının ve bakım verenin kaynaklara erişimini ve bakım pratiklerini toplumsal yapı ve sistem ile ilişkilendirerek ele alma imkânı vermektedir.

Sosyal bakımın gelişiminde ana belirleyici faktör olarak refah devleti politikalarının etkisi görülür (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, ss. 13, 14). Ancak sosyal bakımı daha geniş bir bağlamda ele almayı sağlayan 'bakım düzenlemeleri' kavramsallaştırması, bakımı, ekonomik, kültürel, toplumsal cinsiyet, kurumsal ve yapısal olmak üzere çeşitli faktörlerin odağında ele almaktadır. Bu bağlamda bakım düzenlemeleri, ülkelere göre değişebilir, kültürel değerlere ve modellere göre sınıflandırılabilir, tutarlı veya çelişkili olabilir, aktörler düzeyinde müzakere, çatışma ve güç ilişkilerindeki değişimleri içerebilir (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 14; Pfau-Effinger, 2005, ss. 21-23). Bakım tanımını, bakım düzenlemeleri gibi bir kavramdan yola çıkarak ele almak, bakımın sadece özel alanla veya bakım ilişkisinde olan aktörlerin/ailenin tercihleri ve pratikleriyle ilişkili olmadığını, ancak kültürel sistemin, diğer sosyal aktörlerin, refah devleti politikalarının, sosyal hizmetlerin, piyasadaki düzenlemelerin, istihdam politikalarının ve sosyal yapıların da bu alanda etkileşimsel bir şekilde rol aldığını görmeyi sağlamaktadır. Dahası, sosyal bakımı çevreleyen kavramsal alanı ve bu alanın etkileşimde bulunduğu diğer rol alan unsurları açıklamak, Geissler ve Pfau-Effinger'in (2005, s.15) de belirttiği gibi, refah üretiminde sosyal bakımın organize edilme biçiminin önemini vurgulamaktadır.

Kısaca literatürde bakım kavramının farklı boyutlarda ele alınış biçimlerini özetlemek gerekirse; bazı kaynaklar (Oğlak, 2017) bakımı, günlük pratikleri yerine getiremeyenlere verilen destek/yardım olarak tanımlamaktadır. Bazı kaynaklar (Chappell, 1992) bu tanımlı yaşlı özelinde kullanılmaktadır. Farklı kaynaklar (Litt, 2004; Parks, 2003; Meyer, 2000) ise bakım ve bakım işi kavramları arasında ayrım yaparak, hem bakım pratiklerini ihtiyacı aşan bir şekilde geniş bir sosyal destek pratikleri içinden değerlendirmekte hem de kavramın kullanımı açısından emek sürecine, eşitsizliğe veya toplumsal cinsiyet ağırlığına dikkat çekmektedir. Literatürdeki bir diğer önemli vurgu da bakım olgusunun birçok faktör ile etkileşim halinde olduğudur (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005).

Bu çalışmada bakım kavramı ve bakım emeği/bakma işi kavramları literatürden yola çıkarak teorik anlamda yapısal, toplumsal ve bireysel düzeyde birçok unsurla etkileşimi olan bir zeminde değerlendirilecektir. Operasyonel anlamda şu şekilde bir kullanımla merkeze alınacaktır: Bakım kavramı, başkasının desteği olmaksızın günlük faaliyetlerini

çeşitli derecelerde yerine getiremeyen kişilere verilen bakım (bakım pratikleri, bakım işi, bakım emeği) olarak ele alınacaktır. Bu bakım, araştırma çerçevesinde, eş kaybı yaşamış yaşlının aldığı bakım da olabilir, bir başkasına verdiği bakım da olabilir. Bu durumda bakım veren, “hastalık, engellilik ve/veya yaş nedeniyle günlük yaşamın olağan faaliyetlerini bağımsız olarak gerçekleştiremeyen bir kişiye ücretli veya ücretsiz olarak yardım ve destek sağlayan kişi” (Bruhn ve Rebach, 2014, s. 5) anlamında kullanılacaktır. İkinci olarak, henüz ortaya bir ihtiyaç durumu çıkmamışken, yani ihtiyacı odağa almaksızın, sağlıklı bir yetişkin de dahil olmak üzere alınan/verilen destek yine sosyal destek çatısı altında değerlendirilecektir. Böylelikle, bir ihtiyaç durumu oluşmamışken, fakat yine de bir bireyin iyi oluş hali ve yaşam kalitesine katkı sağlayan emek ve pratikler de görünür kılınacaktır.

Bakım işi kavramı kullanılırken, burada ‘iş’ terimi, emeğe ve emek sürecine vurgu yapmak üzere kullanılmakta olup, bu işin diğer işlerden farklı olarak müzakere, anlaşma, ücretli olma durumlarının yanısıra ailevi veya bir yakınlık durumuyla ilgili sorumluluk hissiyle, sosyal ve ahlaki kabullerle ilişkili yapılan bakım hallerini de kapsadığının altı çizilmelidir. Dolayısıyla bakımla ilgili pratiklerin ve bakım işinin diğer iş ve emek süreçlerinden farklı motivasyon kaynaklarına sahip olabileceği konusunda hassas olmak gerekir. Bu kavramsal tanımlar ile yaşlının aldığı/verdiği ‘bakım’ çerçevesindeki pratiklerin yanısıra, başkalarından aldığı/başkalarına verdiği ‘bakma pratikleri’ de dikkate alınacaktır. Son olarak, sosyal destek, tüm destek biçimlerinin ve pratiklerinin dahil olduğu çatı kavram olarak kullanılacaktır. Bu bağlamla ilişkili olarak sosyal bakım da “günlük yaşamlarında yardıma ihtiyacı olan tüm insanlara gayri resmi veya profesyonel olarak ilgi gösterilmesini” (Anttonen, Baldock ve Sipilä, 2003, s. 7) ifade etmektedir.

Bakım kavramını, günlük sosyal, fiziksel, duygusal ve psikolojik ilgiyi, ücretli veya ücretsiz bir şekilde, gönüllü yada anlaşmaya dayalı, profesyonel yada ahlaki bir sorumluluk bağlamında verilen desteği tanımlamak üzere kapsamlı bir çerçevede ele almak, temel hedefi kaçırma dezavantajını taşıyabilir. Ancak diğer taraftan bakım kavramının kapsamlı olmasının en önemli avantajı, “belirli refah devletlerinde bakımın sağlanmasındaki keyfi ve politik olarak belirlenmiş farklılıkların fark edilmesini sağlayabilmesidir” (Knijn ve Kremer, 1997, s. 330). İkinci olarak sosyal bakımın ilgi, bakım sağlama, bakım veren ve bakım alan gibi temel kavramlarını çeşitli mikro ve

makro düzeydeki bağlamlarla ilişkisini vurgulamak, “insanın fiziksel ve duygusal olarak başkalarının kişisel ilgisine bağlılığını bilinçli hale getirir” (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 6).

Sosyal destek ve bakım çerçevesinde eş kaybının nasıl ele alındığını da değerlendirmek gerekir. Ölüm sebebiyle yaşanan kayıplar, çok boyutlu etkileri olan deneyimlerdir (Zara, 2011; Carr & Mooney, 2021). Kaybedilen kişinin kim olduğu, nasıl öldüğü, kalan kişiyle aralarındaki ilişkinin niteliği, gelenek ve göreneklerle şekillenen yas tutma biçimleri, sosyoekonomik etkenler, yas tutan kişinin geçmiş yaşantısı ve kişisel özellikleri kaybın etkilerini belirleyen unsurlar arasında sayılmaktadır (Zara, 2011). Süreci şekillendiren bu unsurlar sonucunda yas süreci uzun ve yıkıcı etkilere sahip olabilir, sosyal izolasyon, finansal problemler ve gündelik hayatın idamesinde zorlanma gibi uzun vadeli sorunlara da yol açabilir. Bu süreç aynı zamanda bireyin baş etme stratejilerini de geliştirdiği bir süreçtir. Sosyal destek ağı da hem kişinin desteklenmesi hem de baş etme stratejilerini geliştirmesi bakımından önemlidir. Sosyal ağın niteliğine ve nasıl algılandığına bağlı olarak kayıp sonrası stres ve sorunlarla bu ağın oluşturduğu tampon etki sebebiyle daha rahat başa çıkılabilir (Cohen & Wills, 1985); sosyal katılım ve etkileşim sürdürülebilir, yeni ilişkiler kurulabilir, yeni yetkinlikler ve beceriler de kazanılabilir (Carr & Mooney, 2021). Aile üyeleri, akrabalar, komşular ve arkadaşlardan oluşan sosyal destek aranjmanları da yalnızlığa karşı veya enformel şekilde sağladıkları bakım desteği gibi farklı destekler sunarak (Şentürk, 2018, s. 247) süreci olumlu yönde etkileyebilir. Dolayısıyla sosyal destek, kişinin karşılaştığı farklı sorunların çözülmesinde önemli bir unsur olduğu gibi eş kaybı konusunda da önemlidir.

2.2.1.1. Enformel ve formel bakım

Enformel ve formel bakıma dair ev-iş, özel-kamusal gibi geleneksel sosyolojik ikili ayrımlara benzer şekilde sınırları belirgin bir ayrım yapılamamaktadır (Waerness, 1984, s. 186). Literatürde enformel ile formel bakımın tanımına dair tam anlamıyla bir görüş birliği yoktur. Bu durumun sebebi kavramlarla ilgili derin bir anlayış geliştirmeye çalışan entelektüel bir tutum olabileceği gibi, kişisel, kültürel, cinsiyete dayalı veya bakım alanının durumuna göre şekillenen bakım anlayışıyla ilgili beklentiler ve sorumluluklar olabilir. Örneğin bir kimseye, bakım anlamında birine yardım edip etmediği sorulduğunda, yaptığı yardımı bakım olarak tanımlamak yerine sorumluluk veya yaşamın normal bir parçası olarak görüyor olduğuna dair cevap alınabilir (Zigante, 2018, s. 10). Geleneksel

yaklaşımlar ile modern yaklaşımlar arasında çeşitlenen bakım algısıyla da ilgili olabilir. Geleneksel ile modern teorilerin formel ve enformel bakım arasındaki çeşitli ilişki formlarına (birbirini tamamlayan, birbiri yerine geçen formasyonlar gibi) dair savlarıyla da ilişkilendirilebilir (Kemp, Ball ve Perkins, 2013, s. 17-20). Enformel bakımı destekleyici pratikler de (örneğin bakım veren yakınlarla maaş vermek, eğitim vermek gibi) sınırların bulanıklaşmasının sebebi olabilir (Martens, 2017, s. 27). Kısacası “formel ve enformel bakım arasındaki sınır genel olarak açık ve sabit değildir, aksine, geniş bir işbirliği, çatışma ve sürekli müzakere bölgesidir. Bu sınırlar değişmektedir ve dahası, sınırlar ideolojik ve politik nedenlerle tartışılmaktadır” (Anttonen, Baldock ve Sipilä, 2003, s. 2). Öyleyse enformel-formel bakımın tanımı yapılırken, kültürün, toplumsal cinsiyet algısının, yönetimin, sosyal politikaların, teorilerin, gelenekselden modernliğe geçişin ve bakım veren ile bakıcı arasındaki dinamik ilişkinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Formel ve enformel bakım kavramsallaştırmalarını anlamaya çalışırken bu etki ağını dikkate almak gerekmektedir.

Kısaca literatürde çeşitli bağlamlarda enformel ve formel bakımın nasıl ele alındığına bakmak gerekirse; bazı metinlerde ücretli ve/veya ücretsiz bir şekilde, genelde profesyonel olmayan anlamda, aile, arkadaşlar ve komşular tarafından verilen bakımın enformel bakım ile karşılandığı (Li ve Song, 2019; Barczyk ve Kredler, 2019; Anttonen, Baldock ve Sipilä, 2003; Becker ve Reinhard, 2018, s. 337), bazı metinlerde enformel bakıma kamu dışı gönüllü kuruluşların, özel sektörün ve organizasyonların da eklendiği (Spicker, 1995’ten akt. Mohamad-Aun ve Abu-Bakar, 2011, s.24) görülmektedir. Sektör bağlamında ele alan bazı kaynaklarda³⁶ enformel bakım (Kalaycıoğlu, Rittersberger-Tılıç, ve Çelik, 2016) veya enformel bakımın bir çeşidi (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 11) olarak, ücretli olan fakat kayıt dışı bakımı ifade etmektedir.

Li ve Song (2019, s.1), formel ve enformel bakımı ücret durumu ve eğitim üzerinden ele almaktadır:

“Yaşlı insanlar için formel bakım, genellikle bir sağlık kurumu veya bir kişi tarafından ihtiyacı olan bir kişiye sağlanan ücretli bakım hizmetlerini ifade eder. Enformel bakım, aile, yakın akrabalar, arkadaşlar ve komşular tarafından sağlanan ücretsiz bakımı ifade eder. Her iki bakım türü de çeşitli görevler içerir, ancak gayri resmi bakıcılar nadiren bu görevler için yeterli eğitim alırlar. Resmi bakıcılar bu alanda eğitilir, ancak eğitimlerinin derinliği değişir.”

³⁶Konuyla ilgili bkz. “Ücretsiz Bakım İşİ” (Sivil Sayfalar, t.y.).

Arber ve Ginn (1991) enformel bakım ve formel bakım tanımlarının yanı sıra enformel bakımı da kendi içinde ayırarak tanımlamaktadır:

“Genellikle toplumsal bakım kaynakları; gayri resmi ücretli (bireyin sahip olduğu ekonomik kaynaklardan bireysel bakım için ödeme yaparak alınan ücretli bakım hizmeti), gayri resmi ücretsiz (eş, yetişkin çocuklar-genellikle kız çocuklar, hane halkı dışında yaşayan bir akraba-genellikle kız kardeş, arkadaş ya da komşular-yakın çevre) ve resmi ücretli (refah ve sağlık hizmetleri sağlayan kent kurumları, kent hizmeti olarak inşa edilmiş kurumlardan yararlanmak) olarak sınıflandırılmaktadır” (Arber ve Ginn, 1991’den akt. Öztop, Şener ve Güven, 2008, s. 40).³⁷

Genel olarak formel bakım, yasa veya sözleşmeye dayalı düzenlemelerle ilişkilendirilmektedir (Bettio ve Plantenga, 2004, s. 86). Profesyonel anlamda organize edilmiş, ücretli, genellikle ulusal sigorta sistemi dahilindeki hizmetleri içermektedir (Portrait, Lindeboom ve Deeg, 2000, s. 514, 515).

Enformel ve formel bakım arasındaki ayrımı keskinleştiren, bakım verene, bakım verenin niteliğine veya bakım verilen mekana dayalı sınırlandırılmış tanımların enformel bakıcıların kurumsal destek zamanlarında sağladığı bakım emeğini görünmez kılması, bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve bu durum geriatrik sağlık sistemindeki “gölge işgücü” kavramıyla ifade bulmuştur (Bookman ve Kimbrel, 2011, s. 119; Bookman ve Harrington, 2007). Bu kavram özellikle çeşitli sağlık kurumlarının içinde görülmeyen ve fark edilmeyen fakat geriatrik sağlık hizmeti işgücünün bir parçası olarak önemli roller alan enformel bakıcıların emeğini ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Bookman ve Harrington, 2007, s. 1010). Dolayısıyla konvoy modelini ele alırken tartışıldığı gibi, formel ve enformel bakım ağını, ihtiyaçlara veya müzakere sürecine göre zaman içinde değişebilen, çeşitli aktörlerin bir arada rol alabileceği dinamik bir ağ olarak görmek gerekmektedir. Böylece formel ve enformel bakımı, biri uygulamadayken diğərinin mümkün olmadığı bir kavramsallaştırma³⁸ üzerine kurmaktan ziyade, birbirini destekleyen, iç içe geçen, birbiriyle etkileşim halinde olan uygulamalar olarak ele almak mümkün olacaktır. İkinci olarak, tanımların sınırlı, birbirine zıt bir şekilde ifade edilmesi,

³⁷Huzurevi ve rehabilitasyon merkezlerinde maddi durumu yetersiz olanlara ücretsiz hizmet verildiğini durumları görmek de mümkündür ve bu durum istisnai de olsa formel ücretsiz girebilir. Formel kurumsal yapıların içinde kimi hizmetlerin ücretsiz yapılması, formel ve enformel ayrımının resmi yapılarda da net bir şekilde ayrıştırılamayabileceğini göstermektedir.

³⁸Bazı teoriler, enformel ve formel destek/bakım kullanımının büyük ölçüde birbirini dışladığını öne sürmektedir (Pinquart ve Sörensen, 2002). Hiyerarşik telafi edici model (Cantor, 1991) örnek olarak verilebilir.

enformel bakımın yakın zamanlarda daha çok vurgulanan farklı gelişim yollarının görülmesini engellemektedir (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 8). Tam da burada enformel bakımın farklı formasyonlarını, dolayısıyla hem bakım veren ile alan arasında değişen ilişki biçimlerini ve aynı zamanda yine hem bakım verenin hem de bakım alanın sosyal entegrasyonu ve sosyal dışlanma durumlarını farklı açılardan vurgulayan “yarı-formel” bakım kavramını ele almak gerekir.

Bakım vermeyi bir hak olarak tanımlayan bir zeminde geliştirilen, evde verilen bakım ile refah devleti arasındaki bağlantıya dayanan ‘yarı-formel bakım’ kavramı (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005), örneğin bir annenin çocuğuna evde bakmak için istediği izni, evdeki yaşlıya bakım verenleri desteklemek üzere yapılan maddi yardım veya izin düzenlemelerini içermektedir. Bu bağlamda bakımın bebeklik, çocukluk veya yaşlılık gibi çeşitli yaşam evrelerindeki kişilerin ihtiyaçlarına göre aileleri ve yakınları tarafından karşılanması bir hak olarak ele alınmakta ve bakımı gerçekleştirenlere yönelik çeşitli destek uygulamaları yürürlüğe konmaktadır. Bakımın bir hak temelinde tanımlanması, aynı zamanda bakım emeğinin, tıpkı bir ücretli emek gibi kıymeti olan bir emek türü olduğu konusunda bir bilinç oluşmasının da önünü açmakta ve bakım vermenin bir iş alanı olarak tanımlanmasını da sağlamaktadır (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 7-s. 11; Knijn ve Kremer, 1997).

Tablo 2.1

Bakım İlişkisi, Ödeme Durumu ve Ekonomi Bağlamında Formel ve Enformel Bakım İş

Bakım türü	Bakım ilişkisinin türü	Ödeme	Ekonomi alanı
Formel bakım işi			
Formel bakım istihdamı	Standart yada atipik ³⁹ istihdam	Evet	Ekonominin tüm alanları
Formel bakım istihdamıyla birleştirilen enformel bakım emeği (çoğunlukla ailelerin yarı zamanlı çalışması)	Atipik istihdam veya belirli şemalar	Evet	Ekonominin tüm alanları

³⁹“Atipik, marjinal, tali, esnek veya koşullu isimleriyle de anılan standart dışı istihdam biçimlerinin... çalışma şekilleri; normal çalışma süresinden az fakat devamlı, özel bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu zamanlarda kısa süreli, geçici ya da mevsimlik olabilmektedir... Standart dışı istihdam biçimlerinde çalışanların çoğu kadındır. Ayrıca öğrenciler ve emekliler de bu çalışma biçiminde çoğunluktadır” (Güloğlu, Korkmaz ve Kip, 2003, s. 76, 77).

Tablo 2.1 (Devam) *Bakım İlişkisi, Ödeme Durumu ve Ekonomi Bağlamında Formel ve Enformel Bakım İşi*

Enformel bakım işinin farklı formları			
Enformel bakım istihdamı ⁴⁰	Standart veya atipik fakat kayıtdışı istihdam	Evet	Piyasalaştırılmış ev ekonomisi
Enformel aile bakımı (akraba veya arkadaşlar)	Formel olmayan, dayanışmaya dayalı ilişkiler	Hayır	Dayanışmaya dayalı enformel ev ekonomisi
Yarı-formel aile bakımı (akraba veya arkadaşlar)	Refah devleti tarafından düzenlenmiş bakım ilişkileri	Evet (örneğin çocuk bakımı ödenekleri)	Dayanışmaya dayalı enformel ev ekonomisi
Gönüllü bakım işi	Formel olmayan, dayanışmaya dayalı ilişkiler	Hayır (bir tür karşılık olarak mümkün olabilir)	Dayanışmaya dayalı enformel ekonomi(devlet, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, sivil toplum)

Kaynak: Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 9

Enformel bakımın farklı türleri olduğunu vurgulamak, daha önce de değinildiği gibi, bakım veren ile alan arasındaki ilişkinin, bakımın niteliğinin ve bakım emeğinin değerinin nasıl değiştiğini ve çeşitlendiğini gösterdiği gibi bakım veren ile alanın sosyal politikalar aracılığıyla toplumla ilişkisinin nasıl değişebileceğini ve çeşitlenebileceğini göstermektedir. Bakım alana ve bakım verene çeşitli maddi destekler sağlamak, bakım konusunda bilgilendirmek, eğitim vermek, sosyal hayata katılım imkânlarını arttıran uygulamalar oluşturmak ve bunları yürürlüğe koymak bakım ilişkisine dahil olan bireylerin toplumsal hayata ve istihdam olanaklarına katılımı noktasında önemli kaynaklardır. Klasik ikili ayrımında enformel bakım, önemli bir oranını kadınların oluşturduğu bakıcıların, bakım işi sebebiyle sosyal olarak dışlanmasına yol açtığı bir bakım olarak ele alınırken, formel bakım istihdamı kadınların toplumsal hayata katılımını arttırarak ‘modern’ bir kodlamayla ‘kadın dostu’ olarak görülmektedir (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 7). Fakat yarı-formel bakım kavramıyla, enformel bakımın çeşitliliğini ve yeni formlarını vurgulamak, bu anlamda yeni bir yaklaşım tarzına kapı aralamaktadır. Geissler ve Pfau-Effinger (2005, s. 12), bu anlamda enformel bakımın, “büyük ölçüde gizli ve ücretsiz olma özelliğini ve ev kadınlarının evliliğiyle güçlü bağlantısını kaybettiğini” savunmaktadır. Son olarak yarı-formel bakıma dahil edilebilecek bir bakım

⁴⁰Bu istihdam biçimi yukarıda Arber ve Ginn’den (1991) aktarılan enformel ücretli ayrımına benzetilmektedir.

türü de aile tarafından kayıt dışı bir şekilde, yani iş kanunu ve sosyal güvenlik haklarından mahrum kalarak ve Avrupa’da da giderek artan göçmenlerin (neredeyse tamamı kadın) istihdamıdır (Geissler ve Pfau-Effinger, 2005, s. 10).

Enformel ve formel bakımın tanımlarından sonra bu bakım türlerinin alıcılarının kimler olduğuna bakmak da önem taşımaktadır. Enformel veya formel bakım alan yaşlıların farklı karakteristik özellikleri olduğuna dair çalışmalar vardır (Li ve Song, 2019, s. 3; Coley vd., 2015). Bu çalışmalara göre, “formel bakım alıcıları enformel bakım alan yaşlılara göre daha yaşlı ve daha yüksek sosyoekonomik duruma sahip olma eğilimindedir” (Li ve Song, 2019, s. 3). Günlük yaşam aktivitelerini ve bilişsel fonksiyonları konusunda sınırlılıkları olanlar formel bakıma daha bağlı olma olasılıkları yüksektir (Coley vd., 2015). Ayrıca enformel bakım alamayanların formel bakım almaya daha yatkın olduğu vurgulanmaktadır (Li vd., 2017). Son olarak “yaşlılar, kısa vadeli ihtiyaçlar, ev işleri ve duygusal destekle ilgilenmek için enformel bakıcıları tercih edebilirken, uzun süreli bakım ihtiyaçları için formel bakımı tercih etmektedirler” (Li ve Song, 2019, s. 5, 6). Literatürdeki bu sonuçlardan yola çıkarak sosyodemografik özelliklerin, sahip olunan ekonomik ve sosyal kaynakların, tercihlerin, beklentilerin, ihtiyaçların ve sağlık durumunun formel veya enformel bakım alma durumunu etkilediği söylenebilir.

Enformel ve formel bakımın olumlu ve olumsuz sonuçları olabilir. Bu sonuçlar bakımın, bakım verenin ve bakım alanın çeşitli niteliklerinden, kaynakların yeterliliğinden, süreç içinde karşılaşılan farklı faktörlerden ve bakım alanın beklentilerinden etkilenebilir. Genel olarak olumlu çıktıları değerlendirmek gerekirse; bazı çalışmalara göre formel bakım, enformel bakım alanlara kıyasla, yaşlıların profesyonel destek ile işlevsel problemlerinin iyileşmesinde daha önemli bir destek sunmaktadır (Lee, Barken, ve Gonzales, 2018). Ancak diğer taraftan yaşlının formel veya enformel bakım konusundaki tercihleri de (örneğin kurumsal hizmetlerden çok evde formel veya enformel bakım almayı istemesi gibi) bakım deneyimine dair değerlendirmeleri etkileyebilmektedir (Li ve Song, 2019, s. 5). “Yaşlıların büyük çoğunluğu yerinde yaşlanmayı tercih etmektedir” (Torres ve Cao, 2019, s. 1). Enformel bakım ve formel bakım hizmetleri, aile, arkadaşlar, yakınlar, profesyoneller tarafından ev içinde veya ev ile bağlantıyı kesmeyecek şekilde verilebilen bir destek olarak okunduğunda, yerinde yaşlanma için destek imkânları

sunmaktadır (Low vd., 2019). Yani yaşlının evde bakımı, yaşlının yerinde yaşlanmasını sağlamaktadır (Li ve Song, 2019, s. 2).

Şunu da belirtmek gerekir ki, formel bakıma nazaran enformel bakım daha yaygındır ve yaşlılar formel bakım alsalar da enformel bakımın daha baskın olduğu görülmektedir (Noelker ve Wallace, 1985). Bu açıdan formel bakım hizmetlerine erişimin, ulusal ekonomiler için maliyet hesapları çerçevesinde yürütülen politikalar ve destekler ile bakıldığında, zorluğunun etkisinin hesaba katılması gerekmektedir. Formel bakımın doğrudan bir çıktısı olarak değerlendirilemese de ulaşılabilirlik anlamında zorlukların olması, bu sebeple bakımın formel hizmetlerden ziyade daha çok enformel bakım ağırları ile yürütülmesi, yaşlıların tercih haklarının kısıtlı olduğunu göstermekte, dolayısıyla enformel bakımla ilişkili çıktıların daha yoğun yaşandığı noktasında fikir yürütülmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan yaşlıların önündeki bakım seçeneklerinin ne olduğunu bilmesi de önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Pinquart ve Sörensen, 2002).

Yaşlılara zarar veren veya zarar verme ihtimallerini barındıran, kasıtlı veya kasıtsız olarak, bakım çıktılarını olumsuz etkileyen bakım pratikleri olabilir.⁴¹ Olumsuz çıktıların bakıldığında; enformel ve formel bakıcıların bakım yükünün bir sonucu olarak (Anetzberger, 2000), bakıcının önceki kötü ilişkilerin, bakım kaygısının veya saldırgan davranış algısının bir sonucu olarak (Orfila vd., 2018) yaşlıların veya genel anlamda bakım alanların çeşitli şekillerde istismarı söz konusu olmaktadır. Bakımın faydasını yükselten en önemli unsurlardan biri, “bakıcıların kendi yaşlanma ve hastalık süreçleriyle başa çıkabilmesi ve bakım alanın da bunu yapmasına yardımcı olabilmesidir” (Bruhn ve Rebach, 2014, s. 163). Bilhassa birlikte yaşlanan eşlerde, sağlık sorunlarının aynı zamanlarda baş göstermesi, bakım yönünü değiştirebileceği gibi niteliğini de olumsuz yönde etkileyebilir.

⁴¹Reay ve Browne (2001) yaşlıların kötü muameleye maruz kalmasına sebep olan faktörler ile koruyucu faktörleri değerlendirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

21. yüzyılda dünyayı etkileyen en önemli demografik değişimlerinden biri nüfusun yaşlanmasıdır. Nüfusun yaşlanması nüfus ihtiyaçlarında kapsamlı değişiklikleri beraberinde getirir (Bloom ve Luca, 2016). Bir toplumun yaşlanma sürecine hazır olmaması sağlık, bakım, eğitim, istihdam ve sosyal ilişkiler gibi birçok alanda çeşitli riskler barındırır (Arun, 2018, s. 24). Son yıllarda, yaşam süresinin uzaması ve toplam doğurganlık hızının nüfusun yenilenme oranı olarak kabul edilen 2,05 veya 2,1 oranlarına (Holzmann, 2005; Yüceşahin, Adalı, & Türkyılmaz, 2016) doğru gerilemesiyle⁴² Türkiye’de ileri yaş gruplarının payı büyümeye başlamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yapısal, ekonomik ve kurumsal alanlarıyla nüfusun yaşlanmasına hazır olmaması bu konuda yapılacak araştırmaların önemini artırmıştır. Nüfusun yaşlanması ve ekonomi ile ilişkisi (Günsoy & Tekeli, 2015), sosyal sigorta sistemlerinin yeniden düzenlenmesi (Sarıtaş, 2020), yaşlılık ve farklı boyutlarıyla eşitsizlik (Arun, 2016), yaşlıların yaşam kalitesinin iyileştirilmesiyle üretim ve tüketim faaliyetlerine dahil edilmesi (Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017; Aslan, Gültekin ve Irmak, 2023), ileri yaşta çalışma (Çınay, 2023), yoksulluk ve sosyal dışlanma (Özsoy & Gürler, 2021), sağlık ve uzun vadeli bakım hizmetleri ve bunlara ayrılan kaynaklar (Değirmenci, 2022), göç ve değişen bakım örüntüleri (Danış, 2023) ve yaşlılara yönelik ayrımcılık (Esendemir, 2021) gibi birçok konuda hem akademik hem de kamusal alanda tartışmalar sürdürülmektedir. Bu çalışmanın ardındaki temel motivasyon da bu tartışma iklimi içerisinde oluşmuş bir ilgi neticesinde; yaşlanma sürecine odaklanarak eş kaybı deneyimi çerçevesinde sosyal desteği çok boyutlu bir şekilde ele alabilmektir. Bu çaba; yaşlıların homojen bir sosyal kategori olarak değerlendirilmesi yerine, farklı kaynakların, sosyal konumların ve ilişki ağlarının kesişimde, sosyal eşitsizlikleri farklı şekillerde deneyimlediklerini yansıtabilme amacını da içermektedir. Böylece bu çalışmanın, yaşlılık deneyimlerine ilişkin genelleyici ve indirgemeci yaklaşımların ötesine geçerek, hem literatüre hem de sosyal politika tartışmalarına naçizane bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

⁴²TÜİK (2019a) verilerine göre 2018’den itibaren toplam doğurganlık hızının 2,1’in altına düştüğü görülmektedir.

2023 TÜİK (2024a) verilerine göre Türkiye’nin toplam doğurganlık hızı 1,51 olarak açıklanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin zenginleşmeden yaşlanması, bu ülkelerin yaşlılarının ekonomik açıdan yoksulluk (Arun, 2016) ile sosyal açıdan yalnızlık sorunlarıyla daha ciddi bir biçimde yüzleşmesini beraberinde getirir (Longman, 2004). Sosyolojide, sosyal ilişkilerin bireylerin yaşamları üzerinde etkili unsurlardan biri olduğu Durkheim'ın *İntihar* (1951 [1897]) adlı çalışmasından beri vurgulanmaktadır. Yaşlılık, uzun bir yaşamın ardından gelen bir dönem olduğu ve bu süreçte sosyoekonomik durumda ve sosyal ilişkilerde birçok değişiklik yaşandığı için bu değişikliklerin yaşlıların yaşamını nasıl etkilediği sorusu önemli hale gelmektedir. Yaşamın uzamasıyla samimi ilişkilerin kurulduğu insanların kaybedilmesi, sosyal rollerin azalması veya etkisinin zayıflaması, fizyolojik değişimler, sağlık durumunun değişmesi, gelirin değişmesi, yaşlılara yönelik yaşçı yargılar ve beklentiler gibi sebepler yaşlılıkta sosyal ağların daralmasına, yalnızlığa ve izole bir hayat yaşamaya yol açabilir. Bu sebeple sosyal ağlar ile yaşlı bireylerin esenliği arasındaki ilişki dikkatle üzerinde durulması gereken konulardan biridir.

Evliliğe yaklaşımın değiştiği bir dönemde, örneğin sağlık veya stres üzerinde medeni durumun etkisini tekrar gözden geçirmek gerekse de (Hung vd., 2019) bugünün yaşlılarıyla yapılan çalışmalarda, yaşlılık döneminde sosyal desteği ve duygusal doyumu sağlayan en önemli kişilerden birinin eş olduğu görülmektedir (Polat & Bayrak Kahraman, 2013; Softa, Bayraktar & Uğuz, 2016). Yaşlılık döneminde, anlaşmazlıkların veya stresin kaynağı olmayan bir eşin veya bir partnerin varlığının (Murphy, Glaser, & Grundy, 1997) yaşlının psiko-sosyal ve ekonomik refahı üzerinde olumlu bir etki oluşturduğunu ifade eden çalışmalar (Manzoli vd., 2007; Zissimopoulos, Karney, & Rauer, 2015) bulunmaktadır. Eşin ölümü de yaşlının hayatını etkileyen en önemli olaylardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Powers, Bisconti, & Bergeman, 2014; Szabó vd., 2020). Kayıp sonrası süreçte etkili olan başlıca faktörler arasında sosyal çevre, bu çevreyle olan ilişkilerin kalitesi, alınan doyum ve destek biçimleri de sayılmaktadır (Cornwell & Laumann, 2015). Eş kaybı deneyimini ve sosyal ilişkilerde yaşanan dönüşümü ele almak sürecin nasıl yaşandığını, hangi sorunlarla karşılaşıldığını, kimlerden, nasıl destek alındığını, ihtiyaçların ve ilişkilerin nasıl değiştiğini, baş etme stratejilerini ve bunların sosyal yapıyla ilişkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu öneme binaen araştırmada, eş kaybı deneyimine ve eşin ölümü sonrası sosyal destek ilişkilerinde yaşanan dönüşümün yaşlılık dönemi üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

Araştırmanın amacı eş kaybı deneyimi ile değişen sosyal destek ilişkilerini anlamak ve bu kapsamda yaşlılığın nasıl şekillendiği konusunda açıklayıcı bir sonuca ulaşmaktır. Araştırma, amacıyla ve araştırmacının perspektifiyle uyumlu bir şekilde bağlamı, doğal ortamı ve deneyimleri ele alma imkânı tanıyan ve “nasıl” ile “neden” boyutlarına odaklanan nitel araştırma (Yıldırım ve Şimşek, 2018) yöntemiyle yürütülmüştür. Çalışılan konu hakkında birbirleriyle ilişkili kavramların sistematik bir şekilde ele alındığı bir çerçeve veya teori ile sonuçlandırılmak istendiği için nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram tercih edilmiştir. Bu bölümde, araştırma sürecini daha şeffaf hale getirebilmek için ontolojik ve epistemolojik yaklaşım hakkında kısa bir tartışma yürütüldükten sonra araştırmanın metodolojisi üzerinde durulacak ve inşacı temellendirilmiş kuram ele alınacaktır. Önceki bölümlerde, araştırma kapsamında yararlanılan perspektiflerden bahsedilmiştir. Araştırmanın metodolojisinin ele alındığı bu bölümden itibaren yeri geldikçe bu perspektiflerin araştırma kapsamında nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır. Ancak en temel katkılarını burada da ifade etmek gerekirse, perspektifler, saha çalışması esnasında, geniş bir açıdan ve eleştirel bir şekilde bakmayı sağlarken, aynı zamanda araştırmacının konumu ve katılımcılarla etkileşim gibi konular üzerine düşünmeyi teşvik etmiştir. Veri analizi sürecinde de araştırmacının teorik hassasiyetini geliştirmesine katkıda bulunmuştur.

Araştırmacının ontolojik ve epistemolojik varsayımları, tercih ettiği metodoloji ve konuya yaklaşımı araştırmayı şekillendiren temeller olduğu için bu konudaki kabullere değinmek gerekir. Kısaca ifade etmek gerekirse, ontoloji gerçeğin ne olduğu ve ona nasıl ulaşılabileceğiyle ilgili varsayımları tartışmayı gerektirirken, epistemoloji, ontolojiyle ilgili varsayımlarla da ilişkili olarak, bilginin doğasına ve ne kadarının ulaşılabilir olduğuna dair varsayımları içerir (Annells, 1996, s.384; Dikeçligil, 2009). Bilim anlayışı açısından değerlendirildiğinde, bilimsel paradigmalardan bu temellere ilişkin farklılaşan varsayımlara sahip olduğu görülmektedir. Bu paradigmaları karşılaştırmak çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak burada, ilgili olduğu kısımlar itibarıyla araştırmanın temel varsayımlarının nasıl şekillendiği ifade edilecektir. Bunu ifade etmek, araştırmacının nasıl bir seyir izlediğini ve yaklaşımının nasıl değiştiğini görmek açısından da önemlidir.

Literatürde iki temel ontolojik yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar realizm ile rölativizmdir. Sosyal gerçeklik açısından bakıldığında da bu yaklaşımlara paralel bir

değerlendirme yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin Bryman (2016, s. 28) iki temel sosyal ontolojiden söz eder: Nesnecilik ve inşacılık. İlki, sosyal gerçekliğin sosyal aktörlerin dışında olduğunu kabul ederken ikincisi, sosyal gerçekliğin sosyal aktörlerin algı ve eylemlerinin inşası olarak düşünülmesi gerektiği görüşüne dayanır (Bryman, 2016, s. 29). Bu iki yaklaşımdan birine yaklaşan farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, örneğin eleştirel gerçekçilik gibi, ikisinin arasında konumlanan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Guba, 1990).

Bu çalışmada, insan algısının dışında bir gerçekliğin olduğu varsayılmakla birlikte söz konusu bir sosyal gerçeklik olduğunda, insan algısının sosyal gerçekliğin anlaşılmasında önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple bilginin elde edilmeye çalışıldığı gerçeklik, yalnızca insan algısı ve deneyimi veya yalnızca algılananın ötesindeki bir gerçeklik olarak değerlendirilmemektedir. Bu şekilde, eleştirel realizmin öncüsü Roy Bhaskar'ın dikkat çektiği (1975) ontik ve epistemik hatadan kaçınılacağı umulmaktadır. Buna göre, varlığın algılanan bilgiye indirgenmesi sorunu ontik hataya; gerçeklik hakkındaki kişinin bilgisinin veya inancının, gerçekliğin ebedi bilgisi haline dönüşmesi epistemik hataya yol açmaktadır (Elder-Vass, 2022). Burada, algılanan gerçekliğin bilgisinin, edinilmeye çalışılan gerçekliğin belirli bir parçası olduğu ve ilk anda fark edilemeyen veya görünür olmayan farklı boyutlarının da olabileceği vurgulanmaktadır. Bu anlamda çalışmada, sosyal inşacılığı eleştirel realist bir ontolojik temelde değerlendiren *realist sosyal inşacılığa* (Elder-Vass, 2012a) yakın bir yaklaşım benimsenmiştir.

Realist sosyal inşacılık; dil, söylem ve kültür gibi unsurların sosyal ontolojisini geliştirerek ilgili fenomeni şekillendiren güç ve mekanizmalar hakkında bir anlayış geliştirmeyi amaçlar (Elder-Vass, 2012b, s.12). Bu yaklaşım görünenin ardındaki görünmeyen yapılar ve güçlere yaptığı vurguyla eleştirel sosyal bilim paradigması ile ortak bir paydaya da sahiptir. Ele alınan fenomen ve veri analizi açısından bunun neye karşılık geldiğini ifade etmek gerekirse; veriler olguyu anlamak için önemlidir, ancak veriler tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamdan edinildiği için, bu verilerin ötesinde farklı katmanların yorumlanmasına ihtiyaç duyulur (Harper, 2011, s. 90). Diğer taraftan; bu katmanlarla bireyin teması, sosyal inşalar ile belirlenir. Realist sosyal inşacılık, epistemolojik açıdan rölativist nüanslara sahip olsa da realist ontolojiyle kurulan bağ sebebiyle, insanların belirli konularla nasıl etkileşime girdiğinin sosyal bir inşa olduğunu,

ancak bunların maddi bir temelle de bağı olduğunu savunur (Harper, 2011, s. 211). Kısaca, ontolojik olarak, ‘bilinç ve deneyimlerden bağımsız bir gerçeklik vardır’ ile ‘bilinç ve deneyimler ile kavranan çoklu gerçeklikler vardır’ arasında sürdürülen tartışmada uç yaklaşımları benimseme yolu tercih edilmemiş, ılımlı bir inşacı yaklaşım olarak değerlendirilen realist sosyal inşacılığa yakın bir konum benimsenmiştir. Bu ontolojik kabul epistemolojik kabulü de hazırlamış, elde edilmeye çalışılan bilginin hem algılanan gerçeklik dolayımıyla hem de farklı sosyal yapı veya boyutlardan edinileceği varsayılmıştır.

Araştırmanın konusu ve amacına uygun şekilde ontolojik ve epistemolojik varsayımları bu şekilde belirtilmiş da araştırma sürecini her açıdan bu temel üzerinde şekillendirmek, bazı konularda farkındalık kazandıkça mümkün olmuş, metodolojik yaklaşım da bu süreçten etkilenmiştir. Araştırmacının kendi konumuna ve katılımcılara dair yaklaşımının değişmesi, metodolojik tercihleri de etkilemiştir. Örneğin, tez kapsamında saha çalışmalarına geçildiğinde, daha nesnel bir yaklaşım benimsemiştir. Bu yaklaşım ile; mümkün olduğunca objektif bir yaklaşım benimsenerek, süreç üzerinde araştırmacının etkisinin en az seviyeye çekilmesi hedeflemiştir. İlk başta eleştirel realizmin ontolojik yaklaşımını temel alan klasik temellendirilmiş kuramın “gerçek anlam” arayışı ve objektivist epistemolojiye dayanarak oluşturulan araştırmacının nesnel olabileceği varsayımı (Annells, 1996, s. 386), bu varsayımla uyumlu bulunmuştur. Ancak ilk görüşmelerin analizinde, etkileşimler ve konumlar üzerine düşünme ve araştırmadaki önemini ifade edebilme kaygısı, klasik temellendirilmiş kuramın pozitivism etkisinde şekillenen ‘araştırmacının konumu’ ile ilgili anlayışıyla uyumlu bulunmamıştır. Araştırmanın varsayımları yeniden gözden geçirilmiştir. Gerçekten de modern anlamda bilimsel olarak kabul gören çalışmalar araştırmacının öznelliğini bir kenara koyduğu bir anlayışa dayandığı için (Mruck & Breuer, 2003, s. 190-191), araştırmacıların özdeşünümsel sorgulamalar yapması, varsayımlarını daha dikkatle değerlendirmesi ve bunlardan söz edebilmesi gibi konular arka planda kalabilmektedir. Bu etkiyi fark etmek; saha deneyimleri, deneyimlerin analizi, öz-değerlendirmeler ve analiz üzerine yapılan geri bildirimler ile mümkün olmuştur.

Katılımcılarla ilk görüşme deneyimleri, yöntem literatürü ve düşüncelerini paylaşan akademik danışmanların geri bildirimleriyle pozitivism etkisinin hissedildiği başlangıçtaki yaklaşım gözden geçirilmiştir. İlk görüşmelerden sonra katılımcı ile

araştırmacı arasındaki etkileşim, anlam üretimi ve konumlar üzerine düşünme ihtiyacına karşılık inşacı bir yaklaşımla hareket etmenin daha uygun olduğuna kanaat getirilmiştir. Araştırmacının, 'araştırma sürecini inşa eden taraflardan biri' olduğunun kabul edilmesi ve bu etkinin nasıl olduğu üzerine yoğunlaşmak, araştırmacının kendisine dair farkındalığını ve süreci yönetme becerilerini geliştirecek kaynaklara yönelmesini de teşvik etmiştir. Araştırmacının süreci inşa eden taraflardan biri olarak görülmesi ilk anda, araştırmada gereken belirli bir nesnellik ölçütünü sağlamanın önünde engel gibi algılanabilir. Ancak burada inşa ile kast edilen şey, süreci manipüle etmek anlamına gelmemektedir. Araştırmacıyı dışarıda bırakan veya etkisini görmezden gelen bir yolla nesnel olmaya çalışmak yerine araştırmacının etkisini göz önünde bulundurmak ve bunu tartışmaya açmak araştırmayı etkileyen unsurları görünür kılmakta ve araştırma sürecini daha şeffaf hale getirmektedir. Bu sebeple inşacı bir yaklaşım, araştırmacının kabulleri ve araştırmanın ihtiyaçlarıyla daha uyumlu görülmüş, araştırmada klasik temellendirilmiş kuram yerine inşacı temellendirilmiş kuram tercih edilmiştir. İnşacı yaklaşımda araştırmacı, süreci etkileyen taraflardan biri olarak kabul edilir (Adom, Yeboah ve Ankrah, 2016). Bu durum, araştırmacının kendi konumunu da değerlendirmesini gerekli kılar.

Süreç içerisinde araştırmayı şekillendiren bir diğer önemli etken, tez izleme komitesi toplantılarında akademik danışmanların verdiği öneriler olmuştur. İnşacı bir yaklaşımla da örtüşen en önemli önerilerden biri; verilerin yanı sıra sahayı ve araştırmacıyı araştırmada daha çok görünür kılmanın süreci daha iyi yansıtacağıdır. Bu kapsamda; hem araştırmacının etkisini anlayabilmek hem de sahayı ve etkileşimleri daha iyi değerlendirebilmek için düşünümsellik literatüründen faydalanılmıştır. İnşacı temellendirilmiş kuramda izlenen yol ve teknikler de düşünümsel bir şekilde ilerleme olanağı sağlamıştır. İlerleyen bölümde bu olanağı neden diğerlerinin değil de inşacı temellendirilmiş kuramın sağladığı daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilecektir. Süreç içindeki deneyim ve kazanımlar, inşacı temellendirilmiş kuram ile araştırmayı yürütmenin daha nitelikli bir araştırmaya yol açacağı inancını güçlendirmiştir.

Araştırmacının yaşlılık ve yaşlanmayı nasıl ele aldığı da araştırmayı şekillendiren önemli bir etmendir. Ancak buna geçmeden önce, araştırma konusunun eş kaybı deneyimlerini içermesi ve katılımcıların da yaşlılar olması sebebiyle bazı etik hususlardan söz etmek gerekir. Katılımcılara araştırmanın amacı, konusu, verilerin yalnızca bilimsel araştırma

kapsamında kullanılacağı ve gizlilik hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ancak diğer önemli etik meseleler görüşme süreci esnasında belirlenmiştir. Konu sebebiyle genel olarak bir hassas bir tutum benimsenmekle beraber, daha spesifik anlarda duyarlılık ve empati geliştirebilmeye ve doğru karar alabilmeye dikkat edilmiştir. Bu sebeple eş kaybı veya katılımcılar için hassas olabilecek başka bir konu konuşulduğunda, araştırmacının sorumluluğu doğrultusunda; görüşmeyi doğru bir şekilde yönetebilmek ve görüşme sonlandığında katılımcıyı zor bir durumda bırakmamak için dikkatli bir çaba gösterilmiştir. Eş kaybını ve sonrasını konuşmak her katılımcıyı aynı şekilde etkileyebilir, ancak konunun hassas olduğunu kabul ederek başlamak ve katılımcıyı tanıdıkça görüşmeyi ona göre yönlendirmek araştırmanın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için daha doğru bir tedbirdir. Bu sebeple eş kaybı ile ilgili sorular katılımcıyı tanıdıktan ve belirli bir samimiyet kurulduktan sonra, onun duygusal ve bilişsel durumu dikkate alınarak yöneltmiştir. Zaman zaman katılımcıların yanında farklı yakınlarının olması ile eş kaybını konuşmak, bir babanın kaybını konuşmak anlamına da gelmiştir. Bu durum, onların da duygu durumlarını dikkate almayı gerektirmiştir.

Burada önemli bir gerilime dikkat çekmek yerinde olacaktır: Katılımcıların durumunu dikkate almak ile nitelikli veri toplamak. Bu gerilimi azaltmak için çeşitli yollar izlenmiştir. Birincisi ve en önemlisi; böyle anlarda katılımcının iyi olma halini korumaya öncelik verilmesinin en temel etik ilke olduğunu kabul etmektir. Bu kapsamda çeşitli sebeplerle yoğun duygular yaşayan veya fizyolojik rahatsızlıkları sebebiyle zorlanan katılımcılara görüşmeyi ertelemek, ara vermek, konuyu değiştirmek veya devam etmek gibi farklı tercihlerinin olduğu hatırlatılmıştır. Uzun süren görüşmeler esnasında molalar verilmiştir. Katılımcı, öneriler sonrası ilgili konuyu konuşmaya devam etmek istediği takdirde, mümkün olduğunca dikkatli bir şekilde görüşmeye devam edilmiştir. Görüşmelerin tek seferde tamamlanamadığı durumlarda da görüşmeler farklı günlerde devam etmiştir. Bu stratejiler süreç içinde geliştirilmiştir. Hassas bir anda devam etmek veya konuyu değiştirmek konusunda kararsızlığın yaşandığı ilk görüşmelerin analizi, izlenebilecek yollar hakkında fikir edinmeyi sağlamıştır. Araştırmacının hem kendi duygu ve kararlarını hem de katılımcı açısından durumu değerlendirmesi düşünümSELLİĞİN etik sorumluluklara karşı farkındalık kazanmada da önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Bulguları ele alırken yeri geldikçe bu konularla ilgili araştırmacı notları paylaşılacaktır.

Sözü edilen gerilimi azaltmak için ikinci olarak; hem duygu durumu açısından olumsuz sonuçlar doğurabilme ihtimali sebebiyle hem de eş kaybı sonrası sosyal ilişkilerin nasıl değiştiğini anlayabilmek için daha doğru bir yol olacağı düşünülerek, eş kaybı sonrası en az iki yıl geçmiş olma şartı aranmıştır. Gerçekten de eşini uzun zaman önce kaybedenlere göre yakın zamanda kaybedenler hem eş kaybı konusunda hem de farklı konularda daha duygu yüklü ifadelerde bulunmuşlar veya yaşadıkları hüznü çeşitli tepkilerle yansıtmışlardır. Bu şekilde duygularını yansıtan kişilerin daha çok kadın katılımcılar olduğunu da belirtmek gerekir. Neden daha çok kadınların olduğu, bu çalışma kapsamında, duygularını hangi bağlamlarda ve nasıl ifade ettikleri, araştırmacı ile kurdukları ilişki veya kaybın onlar için ne anlama geldiği üzerinden yapılacak değerlendirmelerle belirli bir ölçüde cevaplanabilir. Ancak konunun farklı boyutları olabileceği göz önünde bulundurulursa bu konudaki kısıtlı veriyle daha kapsamlı bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir.

Araştırmayı şekillendiren önemli unsurlardan biri olarak tekrar araştırmacının yaklaşımına dönülecek olursa; giriş bölümünde de bahsedildiği üzere, bu çalışmada yalnızca yaşlılığa odaklanmak yerine yaşlanma sürecinin dikkate alındığı bir yaklaşım benimsenmiştir. Şüphesiz kronolojik yaş, sosyal yaşın inşasında bir belirleyicidir, ancak yaşlılığın nasıl yaşandığı yaşlılık öncesinden başlayan bir değerlendirmeye daha doğru bir şekilde anlaşılabilir. Yalnızca yaşlılık dönemi ile sınırlı kalmak, bu dönemde karşılaşılan sorunların nasıl ortaya çıktığını anlama konusunda eksik analizlere sebep olabilir (Arun, 2020) veya dahası; sorunları, yaşa bağlı sorunlar olarak görmeye yol açabilir. Bu açıdan yaşam seyri ve kesişimsellik perspektifleri, farklı sosyal unsurların kesişimde şekillenen geçmiş deneyimlerin yaşlılık üzerindeki etkisini dikkate almayı sağlamıştır. Bu sayede, sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet ve sosyal sermaye gibi farklı sosyal boyutların yaşlılık deneyimini nasıl etkilediği daha bütünlüklü bir şekilde değerlendirilebilmiştir. Ayrıca bu perspektifler, bağlama göre değişen konumları ve ilişki ağlarının niteliğini farklı açılardan ele almayı sağladığı için, deneyimlerin çeşitliliğine dair analizler de derinleştirilmiştir.

Hem araştırmacının yaklaşımını hem de metodolojik bilgi ve deneyimini geliştiren diğer yaklaşımlar arasında; kümülatif avantaj ve dezavantaj perspektifi ile konvoy modeli olduğu da tekrar ifade edilebilir. Sözü geçen perspektifler önceki bölümlerde daha detaylı bir şekilde ele alınmış ve önemi üzerinde durulmuştu. İlerleyen kısımlarda da

perspektiflerin araştırma açısından önemi kısaca yeniden hatırlatılacaktır. Her biriyle ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; sürece odaklanan bir anlayışı araştırmaya yerleştirebilmek ve bunun nasıl olabileceği konusunda fikir edinmek için yaşam seyri perspektifinden yararlanılmıştır. Kesişimsellik perspektifi ise bu süreç içinde eşitsizliğin çıktığı bağlamları ve konumları anlamayı sağlayan bir çerçeve sunmuştur. Yaşam seyri içerisinde karşılaşılan eşitsizlikleri ve fırsatları daha geniş bir açıda düşünmek ve bunların etkisinin yaşlılığa nasıl taşındığını anlamak için kümülatif avantaj ve dezavantaj teorisi değerlendirilmiştir. Konvoy modeli ise araştırmanın merkezinde olan sosyal destek konusu üzerine çalışırken bu ağı farklı boyutlarıyla somut bir şekilde görebilmeyi sağladığı için araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Araştırma; eş kaybı deneyimini, zaman içinde değişen sosyal destek ilişkilerini ve bu değişimin etkilerinin yaşlılıkta “nasıl” yaşandığını anlamayı amaçladığı için nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmalarda katılımcıların bakış açılarına ayrıcalık tanınır ve onların öznel anlam dünyalarını ve eylemlerini bağlamla birlikte ortaya koymak amaçlanır (Fossey vd., 2002; Denzin ve Lincoln, 2005). Eş kaybı da son derece önemli deneyimlerden biridir ve kişinin dünyasını nasıl etkilediği, bireylerin bakış açılarına başvurarak anlaşılabilir. Yaşlandıkça, samimi ilişkilerin kurulduğu birinin kaybı daha da önemli hale gelmektedir (Cartensen, Isaacowitz, & Charles, 1999). Eş kaybı psikolojik, sosyal, davranışsal veya fizyolojik sorunlar gibi çok çeşitli sağlık etkilerini (Das, 2013; Hülür vd. 2022), sosyoekonomik problemleri (Meyer, Wolf ve Himes, 2006), sosyal izolasyonu ve yalnızlığı (Chambers, 2005) beraberinde getirebilmektedir. Nitel yöntemle yürütülecek bir araştırma, eş kaybı deneyimini ve bu deneyime bağlı olarak yaşamın farklı boyutlarında görülen değişimi ve karşılaşılan sorunları katılımcıların öznel deneyimlerinden yola çıkarak anlamaya imkân tanır. Aynı zamanda; katılımcıların sorunları ve ihtiyaçları sosyal konum ve bağlam odaklı bir zeminden ele alındığı için, bu sorun ve ihtiyaçları doğru tespit edebilmek ve kapsayıcı girişimler geliştirebilmek için çeşitli veriler sunar.

Bu çalışmanın nitel bir araştırma tasarımıyla yürütülmesinin öncelikli sebebi katılımcıların deneyimlerine ilgi duyulmasıdır. Deneyimler, belirli bir sosyal konum ve sosyal bağlam içinde elde edildiği için, eş kaybı sonrası yaşamı şekillendiren unsurların çeşitliliğini ve bu unsurlar arasındaki bağlantıları gösterebilir. Ancak eş kaybının etkilerinin oldukça geniş olması sebebiyle çalışmada sınırlandırmaya gidilerek, değişen

sosyal çevre ve sosyal destek ilişkileri boyutuna odaklanılmıştır. Bu anlamda eş kaybı öncesi ve sonrası sosyal destek ağında görülen değişimler, karşılaşılan sorunlar, ortaya çıkan ihtiyaçlar ve destek ağının katılımcıların yaşamı üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Sosyal destek ve bakım konularının ele alındığı bölümlerde de tartışıldığı üzere, konu sadece yaşlının aldığı destek veya bakım temelinde, tek yönlü bir akış olduğu varsayımıyla sınırlandırılmamış, karşılıklılık, müzakere süreçleri, değişim gibi çeşitli ilişkileri de görebilecek şekilde geniş tutulmaya çalışılmıştır.

Literatürde eş kaybının etkileri ile sosyal çevrenin ve destek ağının değişimi arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar olmakla beraber, öznel deneyimleri yansıtan çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Öznel deneyimleri sosyal konumlar ve ilişkiler çerçevesinde ele alarak, literatüre anlamlı bir katkı yapılacağı düşünülmektedir. İkinci olarak; yapılan çalışmalarda, sosyal destek kapsamında formel/enformel veya destek türleri kapsamında birçok kavramsallaştırma girişiminin olduğu görülmekle beraber, eş kaybının önemine dair yapılan tartışmalara binaen, bu deneyim odağında sosyal desteğe dair kapsamlı bir çerçeveye ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. İnşacı temellendirilmiş kuram yöntemi ile, farklı bağlam ve süreçleri dikkate alarak ihtiyaç duyulan kavramsal veya teorik çerçeveyi oluşturabilmek suretiyle bu anlamda naçizane bir katkı sunabilmek amaçlanmıştır.

Temellendirilmiş kuram ile yürütülmüş çalışmaları incelerken fark edilen bir konuya dikkat çekmek gerekir. Temellendirilmiş kuramın, araştırmanın başlangıcında veya analiz sonuçlanana kadar literatürü okumamayı veya temasın sınırlandırılmayı savunan bir yaklaşım olduğu hakkında bir yanlışlık vardır (Andrew, 2006). Bunun kaynağı olarak Glaser ve Strauss'un *keşif* kitabı gösterilse de temellendirilmiş kuramın ortaya koyulduğu bu ilk eserin yayınlandığı dönemde hipotez sınama ve tümdengelim yaklaşımlarının hâkim olduğunu, bu iki yazarın ise teori veya hipotez sınama yerine ampirik veriden yola çıkma amacı taşıdığını, dolayısıyla literatüre ilişkin yaklaşımlarının da bu çerçevede şekillendiğini hatırlamak gerekir. Ortak çalışmalarından sonra temellendirilmiş kurama ilişkin kendi yaklaşımlarını geliştirerek farklı yollar izlemelerine ve literatür konusunda da farklı bakış açıları geliştirmelerine rağmen ikisinin de (Glaser 1978; Strauss & Corbin, 1994) literatürü teorik duyarlılığın kaynaklarından biri olarak gördüklerinin altı çizilmelidir. Temellendirilmiş kuram çalışmalarında veriden teori oluşturmak için mevcut kavramlardan ziyade verinin öncelik kazandığı doğrudur; ancak buradan yola çıkarak bir literatür taramasının yapıp yapılmamasına ilişkin bir çıkarım yapmak yerine hangi

literatüre ne zaman ve ne oranda bakılması gerektiğine dair bir tartışma yürütmek daha doğru olur (Dunne, 2011). Bu çalışmada da sosyal destek ilişkilerini, süreci ve bağlamı ele alırken konuyla ilgili daha önce yapılmış araştırmaları göz ardı etmemenin önemli olduğu ve araştırmanın başlangıcında bunlardan haberdar olmanın hangi konularda eksiklik olduğunu görmek veya hangi konularla karşılaşabileceğine dair fikir edinmek açısından daha faydalı olacağı kabul edilmiştir.

Bu çalışmada inşacı bir yaklaşım benimsendiği ve araştırma sürecinde de araştırmacının konumu üzerine durulduğundan bahsedilmişti. Bu konudaki arayışlar sonucu “eş-inşacı olarak araştırmacı” yaklaşımı benimsenmiştir. Buna göre araştırmacının varlığı, bir ‘tabula rasa’ gibi, literatüre dair ön bilgisi olmayan veya mevcut kültürel bağlama ilişkin bir birikimi olmayan ve araştırmanın dışında konumlanarak sürecin dışında kalabilen biri olarak görülmemiştir. Nitekim gerçekliğin de bilgisine bir ‘keşifle’, yani gerçekliğin bir yerde keşfedilmeyi bekliyor olduğu ve araştırmacının onu pür bir yansızlıkla gözlemleyebileceği ve keşfedebileceği kabulüyle ulaşılamayacağı, katılımcılarla araştırmacının karşılıklı etkileşimi ile sürecin inşa edildiği ve gerçekliğin bu bağlamdan anlaşılmaya çalışıldığı varsayımı kabul edilmiştir. Bu bağlamda literatür de; kuramın kendisine temellendirildiği, sahayı sınırlandıran veya şekillendiren bir unsur olarak kullanılmadığı sürece, araştırmacının teorik hassasiyetini geliştiren kaynaklardan biri olarak kabul edilmiş ve bu yaklaşım doğrultusunda, araştırmanın başlangıcından itibaren literatürle temas sürdürülmüştür. Bir çalışmanın neden tercih edildiği, neden o konuyu çalışmaya ihtiyaç duyulduğu, konunun literatürde çalışılma oranı ve ne şekilde çalışıldığı gibi temel sorular gerek araştırma önerisinde gerekse etik kurul başvurusunda ifade edilmesi gereken konulardır. Bu durum, araştırmanın başından itibaren literatürle temasa geçmeyi gerektirir. Diğer taraftan ister konuya hâkim bir araştırmacı olsun isterse konuyu ilk kez ele alan bir araştırmacı olsun, temellendirilmiş kuram araştırması yaparken önceden sahip olunan kavramların sahayı şekillendirici etkisinden kaçmanın yolu literatürden uzak kalmak değil -ki konuya hakim bir araştırmacı için bu yolu izlemek faydasız olurdu-; veri analizi esnasında ortaya çıkan kodlar ve kategoriler arasında sürekli sistematik karşılaştırma yapmak ve oluşan bu çerçeveden yola çıkarak teorik örnekleme ile devam etmektir. Bu öneri, Glaser ve Strauss’un (1967) her türlü ön yargı veya ön kavramdan sıyrılmak için belirlediği stratejilerden biridir.

Sahada karşılaşılabacak farklı durumları anlayabilmek, sahayı ve verileri aşinalık durumundan çıkararak analiz unsuru haline getirmek, görünür kılmak ve yorumlayabilmek için eleştirel bir zemin sağlayan kaynaklara ihtiyaç vardır. Araştırmacının konuya dair önceden sahip olduğu bilgi birikimi ve literatürle birlikte temellendirilmiş kuramın sunduğu sürekli karşılaştırma, satır satır veya paragraf paragraf kodlama bu kaynaklar arasında sayılabilir. Bu çerçevede yapılan ilk görüşmeler analiz edildikten sonra literatürde konuyla ilgili birikim göz ardı edilmeden diğer görüşmelere devam edilmiştir. Bu çalışmada böyle bir yol izlenmesinin en önemli faydası saha açısından, araştırmacının aşinalığından sıyrılarak deneyime ve bağlama ilişkin anlayışını çeşitlendirecek şekilde veri toplama ve analiz sürecini yönetme becerisi kazanmasıyken; literatürde ise mümkün olduğunca diğer çalışmalarla benzerlik veya farklılık ilişkisi kurmak suretiyle bu çalışmanın bulgularını literatürdeki yerine konumlandırmak olmuştur.

Araştırmanın temel varsayımlarına, metodolojisine ve araştırmacının konumuna ilişkin bu girişten sonra yöntem olarak tercih edilen temellendirilmiş kurama odaklanılacaktır. Daha önce de bahsedildiği gibi, inşacı bir paradigmaya yakın varsayımlar benimsendiği ve araştırmanın ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap verdiği düşünüldüğü için temellendirilmiş kuram yöntemleri arasından inşacı temellendirilmiş kuram seçilmiştir. Bu sebeple inşacı temellendirilmiş kuramın ayırt edici yönlerine de değinilecektir.

3.1. Temellendirilmiş Kuram (Gömülü Teori)

Dönemin mevcut teorilerinin sosyolojik araştırmalar üzerinde baskın olduğu gerekçesiyle (Willig, 2008, s. 34) ilk olarak 1967’de Anselm Strauss ve Barney G. Glaser tarafından “*The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*” adlı eserde ele alınan ve gömülü teori veya temellendirilmiş kuram olarak da çevrilen *grounded teori* araştırmacılara ampirik verilerden yola çıkarak bir teori ortaya koyma imkânı sunmaktadır (Glaser & Strauss, 1967). 1960’larda sosyal bilimler alanında yürütülen araştırmalar üzerinde hâkim olan kantitatif ve dedüktif ideolojilere veya pozitivist yaklaşımın hakimiyetine karşı geliştirilen temellendirilmiş kuram için araştırmacılar hem nicel hem de nitel araştırma geleneklerinin yaklaşımlarını birleştirerek nitel araştırmayı betimleyici, önyargılı, izlenimci bir yaklaşım olarak görülmenin ötesine taşımayı hedeflemişlerdir (Levers, 2013; McCall & Edwards, 2021, s. 94). Bu hedef doğrultusunda temellendirilmiş kuramın amacı, ilgi duyulan bir fenomen hakkında sistematik ve sürekli

karşılaştırmalı bir araştırma süreci sonucunda teorik bir anlayış geliştirmektir. Yoğunlukla nitel araştırmalarda kullanılan temellendirilmiş kuram⁴³ belirli bir çerçevede düzenlemiş hipotezleri sınamayı veya bir olgu için “ne” olduğuna yönelik soruları cevaplamayı hedeflemez. Glaser ve Strauss (1974, s. 1) *keşif* kitabında, sosyolojik metot üzerine yazılmış çalışmaların büyük oranda gerçeklerin nasıl daha doğru gözlemlenebileceği ve teorinin nasıl daha kesin bir biçimde test edilebileceği; yani temelde teorinin doğrulanmasına dair konuları dikkate aldıklarını belirtmektedir. Gelişiminin diğer araştırma yöntemleriyle eşit derecede önem arz ettiğini ifade ettikleri eserde veriden teori keşfetme, bir diğer deyişle temellendirilmiş kuram üzerine yoğunlaşmışlardır. Özetle temellendirilmiş kuram nitel araştırmanın izlenimci, sistematik olmayan ve önyargısız bir araştırma yöntemi olarak değerlendirildiği ve teori sınamanın baskın sosyal bilim pratiği olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Ortaya koyduğu yöntem ile temellendirilmiş kuramın önceliği “veriden teori keşfetmek” (Glaser & Strauss, 1967, s. 1), “nasıl” olduğunu veriler üzerine “temellendirerek” (Dunne, 2011, s. 111) ortaya koymaktır.

İlk yaklaşım ile sonrasında geliştirilen temellendirilmiş kuram yaklaşımları arasında farklılıklar olsa da kuramın genel birtakım esaslarından bahsedilebilir. Temellendirilmiş kuram ile yürütülen bir araştırmada veri toplama ile veri analizinin eş zamanlı gerçekleştirilmesi, tümevarımsal ve tümdengelimsel akıl yürütme biçimlerinin birlikte kullanıldığı bir yaklaşımla verilerin kodlanması ve kategorilerin oluşturulması, ortaya çıkan kategoriler çerçevesinde teorik örnekleme ile yeni veriler toplanması ve doygunluğa ulaşana kadar devam eden bu süreç boyunca teorik not (*memo*) tutulması bu esaslar arasında sayılabilir (Rosenbaum, More, & Steane, 2016).

Temellendirilmiş kuram nitel analiz sürecinin karmaşık yapısını çözme ve insan yaşamının anlarını anlama olanağı tanıyarak araştırmacıların çalışmalarıyla daha yakından ilgilenmelerini sağlar (Charmaz, 2011, s. 165) Bu metodoloji, belirli bir dizi yöntem ve karşılaştırmalı analiz süreci ile toplanan geniş veri çeşitliliğiyle başlayan, tümdengelim ve tümevarımsal akıl yürütme süreçlerinin harmanlandığı, aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen bir yaklaşımdır (Sutton, Reinking, & Arnold, 2011, s. 46).

⁴³Nitel temellendirilmiş kuram üzerine bir tartışma için bkz. (Glaser, 2008)

Temellendirilmiş kuram yönteminde veri toplama ve analizin eş zamanlı olarak devam ettiği bir metodolojik süreci içermesi sebebiyle araştırmanın aşamaları lineer bir şekilde ilerlemez; bunun yerine örnekleme, veri toplama ve analiz adımları arasında dönüşümlü bir ilerleyiş söz konusudur. Bu süreçte verilerden kategorilerin oluşturulduğu, kategorilerin sürekli karşılaştırmalı analiz ile karşılaştırıldığı ve kategoriler arası ilişkileri betimleyen kuramsal not yazımının gerçekleştirildiği bir yol izlenir (Çelik & Ekşi, 2018, s. 20). Temellendirilmiş kuram çalışmalarında kuramsal not yazımı, bir diğer adıyla *memo* tutmak, kategoriler arası ilişkilerin anlaşılması için önemlidir.

İlk olarak Strauss ve Glaser'in ortaya koyduğu ve günümüzde Glaserci veya klasik temellendirilmiş kuram olarak da bilinen öncü yaklaşıma göre araştırmacı teori peşinde olmalı ve bu yeni teori verilerin gözlemlenmesine dayandırılmalıdır (Sutton, Reinking, & Arnold, 2011). Sonrasında geliştirilecek olan farklı temellendirilmiş kuram metodolojileri araştırmanın amacının soyut bir kuram geliştirmenin yanı sıra derin bir anlayış elde etme olabileceğini de iddia ederken; araştırmacının rolünü de yorumlayıcı veya inşa eden olarak farklı şekillerde tanımlamışlardır (McCall & Edwards, 2021). Farklı temellendirilmiş kuram metodolojilerine kısaca değinmek, bu çalışmada tercih edilen inşacı temellendirilmiş kuramı anlamayı kolaylaştıracaktır.

Üzerine tartışmaların başladığı 1960 sonlarından bu yana araştırma probleminin seçimi, araştırma soruları, literatür taraması, örnekleme, veri toplama, kodlama ve analiz üzerine Glaser ve Strauss'un bireysel olarak farklı yorumlar geliştirmeleri ve farklı disiplinlerden ve paradigmalardan araştırmacıların da tartışmalara dahil olmasıyla temellendirilmiş kuram hakkında farklı yaklaşımlar önerilmiştir. Temellendirilmiş kuramın kullanımının yaygınlaşmasıyla gündeme gelen sorularla beraber kuramın araştırma sürecinde kullanılacak araştırma prosedürleri olarak görülmesinden (metot) bir araştırma deseni olarak (metodoloji) ele alınmasına kadar birçok farklı versiyon geliştirilmiştir. McCall ve Edwards (2021) bu durumun temellendirilmiş teorinin karmaşıklığını ortaya koymanın yanı sıra uygulanması ve sonuçlarının kavranışıyla ilgili zorluklara yol açtığını ifade etmektedir.

Temellendirilmiş kuram ile ilgili yaklaşımlar arasında literatürde üç yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. McCall ve Edwards (2021, s. 95, 96) bu yaklaşımları şu şekilde özetlemiştir:

Tablo 3.1*Klasik, Pragmatik ve İnşacı Temellendirilmiş Kuram Yaklaşımlarının Karşılaştırılması*

	Klasik T.K. (Glaser ve Strauss,1967)	Pragmatik T.K. (Strauss ve Corbin, 1990,1998)	İnşacı T.K. (Charmaz, 2006, 2014)
Ontoloji	Eleştirel gerçekçi	Yorumsamacı	İnşacı
Epistemoloji	Nesnel/objektif	Pragmatik	Öznel/subjektif
Araştırmacının Rolü	Gözlemci (<i>observer</i>)	Yorumlayıcı (<i>interpreter</i>)	Bütünleşik eş-inşacı (<i>Integrated co-constructor</i>)
Amaç	Soyut teori ve anlam	Soyut teori veya derinlemesine anlayış	Soyut teori ve derin anlam
Uygulama	Katı ve temel süreçlere bağlılığı teşvik etmesi	Kullanılabilecek, reddedilebilecek veya görmezden gelinebilecek bir dizi araç sağlanması	Süreç içindeki esnekliğin vurgulanması; mekanik uygulamaya karşı direnç
Literatür taramasının rolü	Problemin belirlenmesi için genel bir okuma; teorinin oluşturulmasından sonra odaklanılmış okuma	Literatür çalışılacak fenomen hakkında ne bilindiği ve nasıl kurulacağı konularında hizmet eder	Araştırma argümanı geliştirmek için ilk okuma yapılabilir, daha sonra yapılacak okuma ortaya çıkan teori ile öncekiler arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmak için kullanılabilir.
Çıktılar	Zamanı ve bağlamı aşan genelleştirilmiş teori	Zamana ve bağlama bağlı öznel teori veya teori olmayan açıklama	Zamana ve bağlama bağlı öznel ve açıklayıcı teori

Kaynak: McCall ve Edwards 2021, ss. 95, 96

Klasik temellendirilmiş kuram, Glaser'in nesnel yaklaşımı ile Strauss'un pragmatist yaklaşımının bir sonucu olarak, dönemin pozitivist paradigmasının da etkisiyle dışsal bir gerçekliği, nesnel ve değerlerden bağımsız bir yaklaşımla *keşfetmek* amacıyla temel süreçlere bağlı kalınan bir metodolojik süreç önermektedir. Araştırmacıya, araştırmanın amacına ve gidişatına göre daha esnek bir şekilde yapılandırılabilen pragmatik temellendirilmiş kuram ise klasiğe göre yorumsamacı bir noktadan yaklaşmaktadır. Bu yöntemde karşılaştırmalı analize olan vurgu "açık, seçici ve eksensel kodlama" gibi önerdikleri prosedürlerle analizin doğrulanmasına kaydırılmıştır. Katı bir araştırma süreci

yerine bağlama ve amaca göre değişebilen araştırma sürecini benimsemişlerdir. İnşacı temellendirilmiş kuram ise Charmaz'ın inşacı ve rölativist yaklaşımıyla ilişkili olarak, gerçekliğin bireyler tarafından inşa edildiği ve birçok formda olabileceği bir epistemolojik zemine sahiptir. Bu sebeple araştırmada sürecin, eylemlerin ve etkileşimlerin belirli bağlam ve zaman içinde açıklanması önem kazanmıştır (McCall & Edwards, 2021). Burada McCall ve Edwards'ın yaptığı analizden farklı olarak Charmaz (2000), Strauss ve Corbin'in yaklaşımının da pozitivist ve nesnel unsurlar taşıdığını vurgulamaktadır.

Temellendirilmiş kuramın metodoloji olarak kullanılması ile metot olarak kullanılması arasındaki ayrıma da dikkat etmek gerekir. Bahsedilen üç temellendirilmiş kuram deseni, temellendirilmiş kuramı metodoloji; yani dünya görüşü, paradigma, prensipler, fikirler ve sistematik yaklaşım olarak birçok bileşeni açısından ele almaktadır. Diğer nitel desenlerle birlikte araştırma metodu olarak ele alındığı çalışmalarda ise veri toplama ve analiz süreci gibi araştırmada izlenen adımlar açısından da kullanılmaktadır. Bu araştırmalarda, daha önce var olan teorilerin yeniden değerlendirilmesi mümkündür. Araştırmalar, oluşturulmuş yeni bir teori yerine derinleştirilmiş açıklamalar ile sonuçlanır (McCall & Edwards, 2021).

Bu çalışmada inşacı temellendirilmiş kuramın tercih edilmesinin sebeplerinden bahsedilmiştir. Kısaca farklı temellendirilmiş kuram yöntemlerinin karşılaştırıldığı bu kısımda da inşacı temellendirilmiş kuramın, araştırmanın amacı ve varsayımlarıyla uygun olduğu anlaşılmaktadır. Charmaz'ın inşacı yaklaşımı, diğer iki temellendirilmiş kuram yaklaşımına göre etkileşime ve araştırmacının konumuna dair çok daha farklı bir yaklaşım sergiler. Araştırmacı, araştırmanın dışında konumlanarak dış gerçekliği mümkün olduğu kadar doğru ve objektif bir şekilde resmetmeye çalışan bir araştırmacı konumunda değildir. Bunun yerine araştırmacı, verinin toplanması ve teorinin oluşturulması süreçlerinde 'inşa eden' taraflardan biri olarak değerlendirilir. Charmaz (2000), inşacı temellendirilmiş kuramın gücünü ampirik dünyayı anlama amacıyla kullandığı araçlarda görür. Açık uçlu bir temellendirilmiş kuram pratiği olması, yorumlayıcı bir anlamaya dayanması, verinin gerçekliği yerine inşasına odaklanması ve buna bağlı olarak araştırmacının bizzat kendisinin bir veri elde etme aracı olması, dolayısıyla düşünümseelliği önemli ve gerekli kılması bunlar arasında sayılabilir.

İnşacı temellendirilmiş kuramın araştırmada nasıl uygulandığından bahsetmek araştırma sürecini somutlaştıracaktır. Bulgular değerlendirilirken araştırma sürecinde karşılaşılan önemli noktalara değinilmekle birlikte burada, genel bir bilgilendirme amacıyla sürecin nasıl sürdürüldüğünden kısaca bahsedilecektir.

Araştırma, temellendirilmiş kurama uygun adımlarla ilerlenmiştir. İlk veriler toplandıktan sonra analize geçilmiştir. Verilerin analizi araştırmacının yaklaşımını şekillendirirken, ortaya çıkan kodlar bir sonraki veri toplama sürecini belirlemiştir. İlk veriler 2020’de Kovid-19 pandemi döneminde, yaşlılar için sokağa çıkma kısıtlamalarının olduğu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde telefon ile yürütülen görüşmelerin analizi sonrası ilerleyen süreçte yüz yüze görüşmeler de yapılmıştır. İlk görüşmelerde eş kaybı sonrası yalnızlık, sosyal çevrenin etkisi, eğitim, ekonomik durum, sağlık gibi faktörlerin etkisinin öne çıktığı kodlarla beraber, sosyal desteğin farklı boyutlarına ilişkin kodlar da oluşmuştur. İlk görüşmeler kadınlarla gerçekleştirilirken ilerleyen görüşmelerde erkeklerin de eklenmesiyle günlük yaşamın idamesi, kaybedilen eşe işlevsel bağımlılık ve yeniden evlilik konularıyla ilgili kodlar belirginleşmiştir. Önceki veriler, yeni oluşan kodlar çerçevesinde yeniden değerlendirilmiştir. Oluşan kod ve kategorilere göre saha çalışmalarının yürütülmesi ve bu çalışmaların analizi sonrası yeniden kod ve kategorilerin değerlendirilmesi süreci düzenli bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır.

Araştırma süreci boyunca hem saha hem de analiz esnasında mümkün olduğunca not tutulmuştur. Bu notlar araştırma mekânı, görüşme anı, araştırmacının izlenimleri ve hisleri, kodların oluşturulması, ne anlama geldikleri, hangi kodların veya kategorilerin birbirleriyle ilişkili olduğu gibi farklı konuları içermektedir. Bulgular aktarılırken ilgili yerlerde bu notlara da değinilmektedir.

3.2. Araştırmanın Örneklem Seçim Tekniği ve Katılımcıların Belirlenmesi

Çalışmanın örnekleminin belirlenmesinde amaçsal, teorik ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle, araştırmanın amacı doğrultusunda uygun katılımcıları belirlemek için amaçsal örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın amacı eş kaybını deneyimlemiş yaşlıların bu deneyimini ve eş kaybı sonrası değişen sosyal destek ilişkilerini anlamaktır. Bu sebeple eş kaybını deneyimleyen, 60 yaş veya üzeri kadın ve erkek katılımcılarla görüşülmüştür. İlk görüşmelere 2020 yılı Nisan ayında

başlanmıştır. Bu dönemde 65 yaş ve üzeri için sokağa çıkma kısıtlaması sebebiyle görüşmeler telefon ile gerçekleştirilmiştir. 2021 Mart'a kadar bu şekilde yapılan dokuz görüşmenin üçü eski eşin ölümü üzerinden yapıldığı için iptal edilmiştir. Görüşme yapılan ilk katılımcılardan üçüyle sonrasında yüz yüze de görüşülmüştür. Yapılan bu ilk görüşmeler sonrası ortaya çıkan kod ve kategoriler çerçevesinde yeni görüşmelere kademeli olarak devam edilmiştir. Veri analizi ve saha çalışmalarının birlikte devam ettiği veri toplama süreci 2023 yılı sonunda tamamlanmıştır. Yapılan son görüşmeler ile 20 kadın 14 erkek olmak üzere toplam 34 kişi ile görüşülmüştür.

Katılımcılarla görüşme sürecinden bahsetmeden önce temellendirilmiş kuramda örnekleme ile ilgili bazı konulara değinmek gerekir. Temellendirilmiş kuramın ayırt edici özelliklerinden biri teorik örneklemenin kullanılıyor olmasıdır. Teorik örnekleme, araştırma sorularının belirlenmesi, sınanması veya yeni veriler bulunana kadar örneklemeyle devam edilmesi gibi amaçları içeren bir örnekleme türü değildir. Bu haliyle de diğer nitel araştırma örnekleme türlerinden ayrılmaktadır. Teorik örnekleme ile araştırma boyunca ortaya çıkan kategorileri geliştirmek amacıyla veri toplamaya devam edilir. Teorik örnekleme ile, kavramların geliştirilmesi ve kategorilerin teorik özelliklerinin doygunluğa ulaşması için örnekleme yapılır. Bir diğer deyişle “geliştirilen teorinin ihtiyaçlarına” göre katılımcılar seçilir (Morse & Clark, 2019, s. 146). Bunun için ilk önce, ilgi duyulan fenomen veya konuya dair belirli bir grupla yapılan görüşmeler sonrası toplanan ilk veriler analiz edilir ve tanımlanmaya başlayan kod ve kategoriler ortaya çıktıkça teorik örnekleme ile bu kategoriler üzerinde çalışılır. Teorik örnekleme, kategoriler üzerindeki odağı daraltmak için kullanılabileceği gibi oluşan kategorileri derinleştirmek, geliştirmek ve açıklamak için de kullanılabilir. Bu süreçte örneklemede aranan özelliklerde farklılaşma olabilir veya görüşme soruları değişebilir (Charmaz, 2015, s. 273-315).

Bu çalışmada amaçsal örnekleme tekniği ile ilk veriler toplandıktan sonra deşifreleri yapılarak analiz edilmiştir. Kovid-19 sebebiyle görüşmelerin ancak telefon ile gerçekleştirilebildiği ilk görüşmelerin analizi sonrası ilk kodlar oluşturulmuştur. Sokağa çıkma kısıtlamalarının kaldırılmasından ve görüşülmek istenen yaşlıların da hastalık riskine karşı aldığı tedbir ve tutumlarında değişiklik olduktan sonra yüz yüze görüşme imkânı doğmuştur. Yapılan yeni görüşmelerin analizi sonrası ortaya çıkan bazı kategoriler araştırmanın gidişatını etkilemiştir. Analiz kısmı ayrıca açıklanacaktır. Ancak

burada asıl değinilmek istenen husus, analiz sürecinin örneklemini nasıl şekillendirdiğidir. Örneğin ilk grupta yer alan katılımcı (Mahir) eşini erken dönemde kaybetmiş ve yeniden evlenmiştir. Veri analizinde, katılımcı için eşi sosyal desteğin önemli bir parçasıdır. Sonraki katılımcılarla yapılan görüşmelerde bu konu belirginleşmiştir. Şöyle ki; birkaç katılımcının, imkân olması halinde yeniden evlenmelerinin kendileri için faydalı olabileceğini farklı şekillerde ifade etmesiyle yeniden evlilik üzerine oluşan kod ve kategorileri geliştirmek amacıyla bu konuda sorular yeniden şekillendirilmiş ve önceki katılımcılardan da konuya ilişkin veri toplanmaya çalışılmıştır. Bu aşamada yeniden evlenmiş yaşlıları da araştırmaya dahil etmek ve deneyime başvurmak iyi bir seçenek olsa da araştırmanın sınırlı veri toplama süresi içinde ilgili örnekleme ulaşamadığı için dahil edilememiştir. Ancak yine de katılımcılara konuyla ilgili sorular sorulduğunda elde edilen cevaplar neticesinde, yaşlılıkta eş desteği ile toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü arasındaki ilişkiye dair çeşitli tartışmalar yürütülmüştür.

Konunun eş kaybıyla ilgili olması çok sayıda görüşme teklifinin reddedilmesinin temel sebeplerinden biri olmuştur. Eşin ölümü bireyi etkileyen en önemli olaylardan biridir (Bolano ve Arpino, 2020). Eş kaybını konuşmak kayıpla ilişkili duyguları tekrar uyandırabilir. Bu durum her ne kadar görüşmenin geçerliliğiyle ilgili bir gösterge olsa da (Morse & Clark, 2019, s. 150), eşin ölümüne ilişkin anlam ve duygu dünyasına bağlı olarak çeşitli sağlık sorunlarının ortaya çıkması ihtimalini taşır. Eş kaybı deneyimini konuşmak katılımcıların ruhsal ve fizyolojik sağlığını etkileyebilecek bir konu olduğu için katılımcıların, eş kaybı deneyiminden sonra en az iki yıl geçmiş kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Belirli bir süre geçmiş olması eş kaybı sonrası değişen sosyal çevre ve destek ilişkilerinin de nasıl şekillendiğinin anlaşılması için önemlidir. Yapılan görüşmelerde bir erkek katılımcı hariç, tüm katılımcılar bu kritere uymaktadır. Bahsedilen erkek katılımcı (Nazif) ise eşiyle yıllar öncesinden ayrı yaşamaya başladıkları fakat boşanmadıkları için görüştüğümüz yıl içinde eşini kaybetmiş olsa da bu konuda konuşmanın onu etkilemeyeceğini ve sosyal ilişkilerinin bu durumdan fazla etkilenmediğini ifade ettiği için katılımcı olarak araştırma kapsamında tutulmuştur.

Toplanan ilk verilerin analizi sonrası ortaya çıkan kategoriler ve yeni sorular çerçevesinde kategorilere yönelik doygunluk sağlama veya sorulan yeni sorulara cevap bulma amacıyla teorik örnekleme tekniği ile devam edildiğinden bahsedilmişti. Burada örneklem seçimiyle ilgili bir başka deneyime dikkat çekmek gerekir. Görüşmelerin yaklaşık üçte

biri yapıldıktan sonra görüŖülen bir katılımcının sosyal destek ağında kurumun yer alması konuyla ilgili yeni kodlar ve sorular ortaya ıkarmıŖtır. EŖ kaybı sonrası sosyal destek ağında kurumsal yapıların varlığına dair soruların ortaya çıkmasıyla eŖitli kurum ve kuruluŖlardan hizmet alan yaŖlılarla da temas kurulmaya alıŖılmıŖtır. Bu ereve de EskiŖehir TepebaŖı Belediyesi Sağlık İŖleri Müdürlüğü'nün yürüttüğü TEBEV kapsamında evde hizmet alan yaŖlılar (2 erkek – 1 kadın) ile aynı kuruma bağlı Metin zğt YaŖam Merkezi'nde yaŖayan yaŖlılarla (2 kadın- 2 erkek) grŖlmŖtir. GrŖme sayısını belirleyen etmenler arasında katılımcıların konuyla ilgili konuŖmaya gönüllü olmamaları, bazı katılımcıların iŖitme, nefes darlığı sorunları gibi eŖitli sağlık sorunlarının olması veya ses kaydının alınmasını kendi güvenlikleri açısından sakıncalı bir durum olarak görmeleri sayılabilir.

AraŖtırma konusu, araŖtırmaya katılımı belirleyen en önemli etkenlerden biri olduğu gibi kurumda kalan yaŖlılara ulaŖma imkânını da belirlemiŖtir. AraŖtırma konusunun eŖin ölümüyle iliŖkili olması çok sayıda yaŖlının grŖmeyi reddetmesinin sebeplerinden biridir. Diğer taraftan kurumlarda ikamet eden katılımcı arayışı esnasında da önemli bir faktör olmuŖtur. AraŖtırma kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na baŖvurulmuŖ, ancak konunun hassasiyeti sebebiyle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı yaŖlılara hizmet veren kurumlarda kalan yaŖlılarla grŖmek mümkün olmamıŖtır. AraŖtırma konusunun hassas bir konu olması ve kurumdaki yaŖlıların bundan etkilenebileceği gerekçesiyle araŖtırma talebi reddedilmiŖtir. Alternatif olarak kabul edilebilecek benzer bir hizmeti EskiŖehir TepebaŖı Belediyesi sağladığı için yapılan baŖvuru zerine TepebaŖı Belediyesi Sağlık Hizmetleri Müdürlüğü, Metin zğt YaŖam Merkezi'nde yaŖayan yaŖlılarla grŖme izni vermiŖtir. Kurumda kalan yaŖlıların çoğu eŖini kaybetmiŖ yaŖlılardır. Burada gerekleŖtirilen grŖmeler kurum personeli eŖliėinde yrtlmŖtir.

Örneklemin büyüklüğüne de değinmek gerekir. Nitel bir araŖtırmada örneklem büyüklüğünü, yani araŖtırmaya katılan katılımcı sayısını belirleyen unsurlardan biri, katılımcıların araŖtırılan fenomene uygunluğu; bir diğeri ise katılımcılardan toplanan verilerin araŖtırılan fenomen hakkında doğgun bir içeriğe sahip veya kapsamlı olmasıdır (Morse & Clark, 2019, s. 146). Yapılan ilk grŖmelerde eŖini 30'lu yaŖlarında (grŖmenin yapıldığı tarihten yaklaŖık 40 yıl önce) kaybeden ve sonrasında yeniden evlenen bir erkek katılımcıyla (Mahir) yapılan grŖmede; benzer Ŗekilde eŖini 20'li

yaşların sonunda (görüşmenin yapıldığı tarihten yaklaşık 35 yıl önce) kaybeden ve hem çalışarak hem de ailesinden destek alarak hayatını sürdüren bir kadın katılımcıyla (Emel) yapılan görüşmede, eş kaybı deneyimin üzerinden uzun yıllar geçtiği için eş kaybı deneyimi ile ilgili yeteri kadar kapsamlı ve derin cevaplar alınamamıştır. Ancak destek ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından önemli kabul edilebilecek veriler sundukları için araştırmada tutulmuştur. Yine de ilk husus sebebiyle sonraki görüşmelerde mümkün olduğunca eş kaybı deneyimini 50'li yaşlar veya sonrasında deneyimlemiş katılımcılar ile görüşülmüştür.

Amaçsal ve sonrasında teorik örnekleme tekniğiyle elde edilen veriler çerçevesinde geliştirilen teori doygunluğa ulaştığında araştırma için yeterli olan örneklem sayısına ulaşılmış olur. Dolayısıyla araştırmanın/geliştirilen teorinin ihtiyacına göre kaç kişiyle görüşüleceği hesaplanamayacağı için araştırmanın başlangıcında net bir katılımcı sayısı belirlemek mümkün değildir (Morse & Clark, 2019, s. 146). Bu çalışmanın da eş kaybı ve sosyal destek ilişkilerine odaklanıyor olması ve katılımcıların her soruyu aynı yoğunlukta veya derinlikte cevaplamıyor olması sebebiyle 34 katılımcıyla görüşmeler tamamlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme yapılması planlanmıştır ve bu kapsamda görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme notları tutulmakla birlikte araştırmanın temel veri toplama aracı hazırlanan görüşme formudur (Ek-I). Formda yer alan sorular yedi başlık altında hazırlanmıştır:

- (1) Katılımcıyı, ailesini ve ekonomik durumunu anlamaya yönelik sorular
- (2) Eş ile ilgili sorular
- (3) Eş kaybının ilk dönemlerine ilişkin sorular
- (4) Eş kaybı sonrası sosyal ilişkiler ve ekonomik durum
- (5) Yeniden evlilik ile ilgili düşünceler
- (6) Güncel durumu, günlük yaşamı ve sosyal ilişkileri anlamaya yönelik sorular
- (7) Yaşlılık ile ilgili düşünceler

Hazırlanan soru formu dışında katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda farklı alt sorular da sorulmuştur. Bu yöntem ile katılımcılardan derinlemesine bilgi elde edilmesi hedeflenmiştir.

Hazırlanan soru formunda bireyin sosyal çevresini ve destek ilişkilerini ifade edebilmesini somutlaştırmak ve kolaylaştırmak amacıyla konvoy modeli kapsamında oluşturulmuş sosyal destek çemberi sorusuna yer verilmiştir. Görsel bir forma dayanan soru katılımcıların genel bilgileri vermesini ve buradan yola çıkarak ayrıntılar üzerinde konuşabilmeyi sağlamıştır.

Görüşmeye başlamadan önce araştırmacı, kendisi hakkında ve çalıştığı konuyla ilgili bilgilendirme yapmıştır. Katılımcıların gizliliği, hakları, araştırmacının etik sorumluluğu, görüşmelerin kaydı ve saklanması ile ilgili hususlara dair açıklama yapılmış ve gönüllü olan yaşlılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma Gönüllü Katılım Formu'nda yer alan hususlara değinilmiş, ancak bazı katılımcılar formu imzalamayı uygun bulmamıştır. Formu imzalamak istemeyen katılımcıların gönüllü katılımlarını ve ses kaydına onay verdiklerini ifade ettikleri sözlü onayları ses kaydına alınmıştır.

Eş kaybı ve sosyal destek ilişkilerine odaklanılan araştırmada geçmişte yaşanan olaylar, düşünceler, geçmiş durumlar önemli yere sahiptir. Bu sebeple, veri toplamak amacıyla eş kaybını retrospektif bir şekilde çalışmanın da zorluklarından bahsetmek gerekir. Ölüm olgusu, bireylerin içinde bulundukları duygusal, sosyal ve ekonomik durumlar kadar sosyo-kültürel etkenlerle de iç içe geçerek algılanır ve ifade edilir. Ölüme ilişkin algının, içinde bulunulan durum ve sosyal kodlarla şekillenmesi geçmiş algılama ve anlatma üzerinde de bir kırılma yaratmaktadır. Ölüm öncesi ve sonrası değişim veya süreklilik örüntülerini ortaya çıkarmaya çalışırken kişinin yaşamını geçmişe dönük bir şekilde ele almak suretiyle o günkü algısına ve anlatımına başvuru retrospektif bakışta kişinin özlemlerinin, yas sürecinin, duygu durumunun, sınıfsal ve sosyo-kültürel arkaplanının bir filtre olarak çalıştığını bilmek önemlidir. Katılımcıların da zaman zaman eşlerinden bahsederken 'ölmüş, gitmiş kişinin ardından konuşulmasının' veya 'üzerimde hakkı var, o yüzden...' diye başlayan ifadelerinin ölüm olgusunun bizatihi kendisinin 'moral bir tedbir' olarak geçmiş ve şimdiyi algılama ve anlatma üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durum ölümün bağlam ve sosyal inşa ile ilişkin bağlantılarını ortaya çıkarsa da yaşanan gerçekliği tam olarak yakalayamama, sorunların, eşitsizliklerin üstünü örtme, mevcut duruma ilişkin her şeyi ölüme bağlama veya farklı önyargılar oluşturmak suretiyle diğer faktörlerin ortaya çıkarılmasını engelleme gibi sorunlara sebep olabilir. Bu da araştırmada hedeflenen ölüm ile değişen sosyal destek ilişkilerini mümkün olduğunca kişinin o günkü algısından sıyrılarak daha genel halini resmedecek şekilde anlatmanın önünde bir engel

teşkil eder. Örneğin bazı çalışmalar (Schrader & vd., 1990), depresyonlu kimselerin geçmişteki depresif anlarını daha yoğun ve aşırı bir şekilde ifade ettiklerini belirtmektedir. Benzer bir durumla eşini kaybetmiş yaşlılarla geçmiş bugünden ele alan bir yöntemle çalışırken de karşılaşılabilir. Ancak bir kere daha ifade etmek gerekir ki, ölümle beraber form değiştiren algılamının kendisi de ölüm olgusunun sosyal inşasını anlamak için son derece önemlidir. Nitekim mevcut sorunların diğer başka faktörler değil de ölümle ilişkilendirilmesinin kendisi sosyal anlamda ölüm olgusunun bir işlevi olduğuna işaret etmektedir. Ölümün hangi bağlamda, konuyu nasıl etkilediği ne zaman konuşulduğu ne zaman konuşmayı kesen bir sebep olduğu, kimlerin konuştuğu veya konuşmadığı gibi sorular işlevinin ne olduğuna ilişkin fikirler verebilir. Bir diğer önemli nokta da; konuya dair anlatının kişinin bu olayı anlatırken kendisini nasıl konumlandığını, kimliğini nasıl yeniden kurguladığını ve yaşamının nasıl yeniden şekillendirdiğini gösterme ihtimali taşımasıdır.

Veri toplama sürecinin nasıl gerçekleştirildiği üç grupta değerlendirilebilir (Şekil 3.1). İlk katılımcılarla yapılan görüşmeler ve analizi daha uzun bir zamana yayılmıştır. Bu dönemde yapılan dokuz görüşmeden üçü, belirlenen kriterlere uygunluk sağlamadığı için araştırma kapsamından çıkarılmıştır. İlk görüşme aralığının uzun olmasının sebepleri arasında; ilk görüşmelerde birçok konu üzerinde dikkatle durulması ve bu görüşmelerin deşifre ile analizlerinin uzun sürmesi, Kovid-19 sebebiyle katılımcılarla telefon ile görüşülmesi ve uzun süren görüşmelerin bir sonraki uygun zamana ertelenmesi, yöntem ve literatüre ilişkin taramaların devam etmesi ve araştırmacının farklı akademik çalışmalar yürütmesi sayılabilir. İkinci ve üçüncü aşamada ise veri toplama ve analiz sürecine odaklanılmıştır.

Şekil 3.1

Görüşmelerin Gerçekleştirilme ve Analiz Edilme Aralığına Göre Gruplandırılması

Kovid-19 pandemi döneminde yapılan görüşmelerde pandeminin etkisi olduğundan bahsetmek gerekir. Meltem, Emel, Sevgi ve Zehra ile bu dönemde telefon ile görüşülmüştür. Emel ile bu dönemde yüz yüze görüşmek de mümkün olmuştur. Meltem ve Zehra ile de pandemi sonrasında yüz yüze görüşme yapılmıştır. Pandemi döneminde telefon ile görüşülen iki katılımcı, Meltem ve Sevgi, görüşme esnasında eş kaybı ve yalnızlıkla ilgili konularda yoğun duygular yaşamıştır. Tek başına yaşayan iki katılımcı gerek yas sürecinin etkisiyle gerekse sokağa çıkma kısıtlamaları sebebiyle daha yoğun bir yalnızlık hissetmiş olabilirler. Nitekim katılımcılarla 2023 yılında yeniden görüşüldüğünde, sosyal çevreleriyle iletişimlerinin arttığı gözlemlenmiş, komşuluk ilişkilerinin yeniden canlanması ve onlar üzerindeki etkisi görüşmelere de yansımıştır. Bu sebeple, veri toplama sürecinin başlangıcında gerçekleştirilen görüşmeler yakın dönemde toplanan verilere göre daha erken bir tarihte yürütülmüş olduğu için araştırmanın güvenilirliğini arttırmanın bir yolu olarak, ilk katılımcılarla yeni görüşmeler yürütülmüştür. Güncel durumları anlaşılmaya çalışılmıştır. 2023'ün mart ayında Sevgi⁴⁴ ile, nisan ayında Meltem ile, temmuz ayında Emel ile ve ekim ayında Zehra ile tekrar görüşülmüştür. Verilerin önemli bölümü 2023 sonuna kadar toplanmış, ancak analiz

⁴⁴Sevgi ile yapılan görüşmelerin tamamı telefonda yürütülmüştür. Diğer tüm katılımcılarla yüz yüze görüşme yapılmıştır.

aşamasında derinleştirilmeye ihtiyaç duyulan yerler için 2024 yılı başlarında da bazı katılımcılarla kısa görüşmeler de yürütülmüştür.

Veri toplama sürecinde amaçsal, kartopu ve teorik örnekleme ile belirlenen katılımcıların dışında, eş kaybını yaşamış yaşlıları gözlemleyen ve bu konuda bilgi sahibi olan kişilerin görüşlerine de başvurulmuştur. Bir fenomeni deneyimleyen bireylerin yanı sıra bu fenomeni deneyimleyenleri gözlemleyenlerin görüşlerine başvurmak (Morse & Clark, 2019, s. 149) çalışma kapsamında elde edilen verilerin derinliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunmuştur. Bu kişiler yaşlı katılımcıların yanında yer alan ve zaman zaman görüşmeye katılan evlatlar, komşu, arkadaş ve kurum personeli olabildiği gibi görüşme esnasında bulunmayan ancak yaşlılara hizmet veren kurum ve projelerde yer alan kişileri de içermektedir. Bu kişilerle farklı bir soru formu eşliğinde ayrı görüşmeler yürütülmemiştir.

Kurumda kalan ve TEBEV'den hizmet alan yaşlılarla gerçekleştirilen görüşmeler esnasında, kurum personeli de görüşme ortamında bulunmuştur. Katılımcılar, personelin bulunmasının kendilerini etkilemeyeceğini belirtmiş olsa da personelin bazı konularda yorum yapması görüşme sürecini belirli ölçüde etkilemiştir. Ancak bu durumu, görüşme sürecini olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü kurumda kalan yaşlıların durumu hassas olabileceğinden, personel sahip olduğu bilgi ve deneyimler doğrultusunda, sürecin katılımcılar üzerinde olumsuz bir etki bırakmayacak şekilde ilerlemesi için çabalamakta ve bu niyetle görüşmeye müdahale etmektedir. Bunun, katılımcı açısından da farklı bir etkileşim olduğunu ve katılımcıların bu duruma verdikleri tepkinin de önemli olduğunu belirtmek gerekir. Katılımcıların sağlık sorunlarının olması ve psikolojik veya duygusal olarak kırılgan olabilmeleri sebebiyle bu tür müdahalelerin önemli olduğu düşünülmektedir. Yetkili ve personelin paylaştığı deneyim ve bilgiler katılımcılarla yürütülen görüşmeler bağlamında araştırmacı notları olarak kaydedilmiştir. TEBEV ile ilgili tutulan notlar kurum yetkilisine iletilerek bilgilerin doğruluğuna ve paylaşılabileceğine dair onay alınmıştır.

3.4. Veri Analizi Süreci

Katılımcıların gizliliği için veriler deşifre edilirken katılımcılara ve katılımcıların bahsettikleri isimlere takma isimler verilmiştir. Çalışma boyunca bu isimler kullanılmıştır. Verilerin analizine başlamadan önce deşifre metni okunmuş ve ön notlar tutulmuştur. Bu notlar katılımcıyı anlamayı, görüşme hakkında ilk izlenimleri ve ilk göze

çarpan konuları not etmeyi sağlamıştır. Daha sonra inşacı temellendirilmiş kuramın kodlama tekniğine uygun olarak açık/başlangıç kodlama, odaklı kodlama ve teorik kodlama aşamaları takip edilmiştir (Charmaz, 2015).

Deşifre metni okunduktan sonra veri analizinin ilk aşaması açık kodlama veya başlangıç kodlamasıdır⁴⁵. Başlangıç kodlama aşaması ile verileri doğru şekilde tanımlayan kodların belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu kodlar, kodlanan bölümü en iyi şekilde tanımlamak için belirlenmiş sözcük veya sözcük grubuyla oluşturulduğu gibi katılımcının ifadesinde yer alan bir sözcük veya sözcük grubundan doğrudan alıntılanarak da (*in-vivo kodlama*) oluşturulmuştur. Charmaz (2015) başlangıç kodlaması aşamasında satır satır veya paragraf paragraf kodlama uygulamalarının, araştırmacıyı veriyle en üst düzeyde etkileşime geçirdiği ve verideki farklı nüansları fark etmeyi mümkün kıldığı için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu teknik aynı zamanda katılımcıyla hem fikir olma durumunda çeşitli varsayımları kabul ederek onları yeniden oluşturma riskinden kaçınmayı sağlar (Charmaz, 2015, s. 190).

Charmaz (2011) aynı zamanda başlangıç aşamasında yapılan kodlamaların mümkün olduğunca sosyal ve psikolojik süreçleri ve eylemleri tanımlaması gerektiğini belirtmekte ve bu kodların verilere benzer tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. Eylemleri isimleştirerek (ulaç halinde) kodlama yapmanın eylemi koruduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3.2

Başlangıç Kodlaması/Açık kodlama Örneği

Gençliğinde zayıf ve uzun boylu olduğunu vurgulama	Ben zayıftım böyle, uzun boylu. Ben şimdi espri yapıyorum. Ya diyorum, ben Cansu Dere gibiymişim ama kıymetimi bilmemişler (Gülüyor).
Fiziğinin kıymetinin bilinmemesi	Şimdiki devirde olaymışım ben manken gibi... Mesela diyorum işte Cansu Dere falan gibi.
Aynı fizikle bu devirde kıymetli olacağı inancı	O zaman, ‘aman çok zayıf da Meltem’den gelin olmaz, ölüm mölür!’ derlerdi. Kayınbabam da on kat yük yığar, benim gelinim altına sandalye koymadan yükünü yığar derdi.

⁴⁵Charmaz (2015), ilk kodlama aşaması için başlangıç kodlaması kavramını kullanırken bir diğer inşacı temellendirilmiş kuramcı Bryant (2017) kodlamanın ilk aşamasını başlangıç kodlamasıyla birlikte açık kodlama olarak da ifade etmektedir. Burada da her iki kavram ilk aşamada gerçekleştirilen kodlamayı ifade etmek için kullanılacaktır.

Tablo 3.2 (Devamı) *Başlangıç Kodlaması/Açık kodlama Örneği*

Eskiden zayıf kadının yetersiz görülmesi	Gerçekten de on kat yatağı yığardım ben üs üstüne, biliyor musun? Öyle boylu posluydum.
Zayıf ama güçlü olduğunu vurgulama	Dee o zamanın gerici insanlar, aman şişman olsun, şalvar giysin, döküm döküm dursun, memeli olsun, göbekli olsun. Öyle derlerdi insanlar. 40 seneden sonra benim modam geldi ama (cümleyi tamamlamıyor ve gülmeye başlıyor) ...
Eskiden kilolu kadınların beğenilmesi	(Meltem, 69)
Memo 43⁴⁶: <i>Dönemin anlayışına göre evlenecek kadının zayıf olmaması gerektiği yargısından bahsediyor. Katılımcı, bu konuşmanın bağlamını kendi fiziğiyle ilişkilendirerek ele alıyor. Kendisinin zayıf olduğundan bahsettikten hemen sonra güçlü olduğunu da belirtiyor. Zayıf ama güçlü olduğunu genelde aynı anda vurgulamasının sebebinin 'zayıf olduğu için öleceği' fikrine, yani temelde zayıflığı sebebiyle değersizleştirilmeye karşı kendine bir argüman geliştirmeye çalışması olduğunu düşünüyorum. Bu çatışma zihnine iyice yerleşmiş gibi duruyor. Üçüncü kez zayıf ama güçlü olduğunu peş peşe söylüyor. Diğer taraftan, aynı fiziğe sahip olup gençliğini bu dönemde yaşasaydı, kıymetinin bilineceğini söylüyor. Yani şu an zayıf bir fiziğe sahip olanların daha kıymetli olduğunu düşünmekle beraber konuyu kendi değerine bağlıyor. Bu durumu anlatış tarzında değerli hissetme, saygı ve hürmet veya bir takdir arzusu var gibi görünüyor. Mizahi bir anlatımı olduğu göze çarpıyor. Bu şekilde, eskiden belirleyici olan beğenileri ve kendisini değersiz hissettiren kişileri eleştiriyor olabilir. 'O zaman gerici insanlar' demesi bu beğenilere ve belki de hissettirdiği şeylere karşı bir tepki, eleştiri veya direnme biçimi gibi görünüyor.</i>	

Bu çalışmada yaşam seyri perspektifinden faydalanmak veri hacmini etkileyen temel unsurlardan biri olmuştur. Eş kaybı ve sosyal destek ilişkilerine odaklanırken mevcut durumu hazırlayan faktörler ve daha derin ve uzun vadede etkisi olan sosyal yapı unsurları anlaşılmalı çalışıldığı için görüşmenin kapsamı geniş tutulmaya çalışılmış, alınan cevaplara karşın bu cevapları daha iyi anlamayı sağlayacak alt sorular sorulmuştur. Bu durum, bilhassa ilk görüşmelerin uzun sürmesine, zaman zaman konunun dağılmasına ve

⁴⁶Analiz esnasında alınan notlar Memo 1, Memo 2, Memo 3... şeklinde tutulmuştur. Veri analizi esnasında deşifre metinleri tekrar tekrar incelendiği ve diğer veriler ile sürekli bir karşılaştırma yapıldığı için tutulan memoların numaraları katılımcı sırasına göre düzenli bir şekilde gitmemektedir. Örneğin Memo 16 ikinci katılımcı olan Emel'in görüşmesine dair notları içerirken, Memo 63 birinci katılımcı olan Meltem'in görüşme notları içinde yer almaktadır. Memo numaralandırmaları, gerektiği takdirde ilgili notlara ve veriye kolaylıkla ulaşabilmek için MAXQDA projesinde olduğu haliyle buraya aktarılacaktır. Sahaya ilişkin notlar ise 'saha notları' olarak ifade edilecektir.

daha fazla ham verinin oluşmasına yol açmıştır. Başlangıç kodlaması aşamasında ilgili veriler mümkün olduğunca satır satır veya paragraf paragraf kodlanmış, ancak konunun dağıldığı yerler olması sebebiyle ilk görüşmede önemli miktarda (yaklaşık 540 kod) kod oluşmuştur. Bu durum veriyi organize etmekte zorluklara yol açtığı için araştırmayla doğrudan ilgili olmayan, yani araştırma sorularına ilişkin bir cevap taşımayan bölümler “ilgili olmayan veri” olarak kodlanmıştır. Görüşme bütünü gözetilerek bu koda dahil edilen yerler tekrar kontrol edilmiştir. Bu işlemin sistematik ve araştırmanın bütünlüğünü koruyacak şekilde yapılmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 3.3

“İlgili Olmayan Veri” Kodlama Örneği

İlgili olmayan veri	Çingen arkadaşım vardı, Neriman. Onun babası... Bizim evimiz okula yakındı Nur kızım. Evimizin üst yanındaydı okul. Neriman'ın babası da Afyonluydu. Sözüm yabana, çingeneydi. Oraya konarlardı, Bahri Amca'nın bir güzel karısı vardı, Sezen. O da ölmüş. O teyzeye çok üzülüm. Şey eee... Onun kızı Neriman büyümüş. Araya araya beni buldu biliyor musun?... Onların şalvarını pek severdim. (Meltem, 69)

Kodlamanın ikinci aşaması odak kodlama (*focus/focused coding*) olarak ifade edilmektedir. Bu aşamada amaç, soyutlama düzeyini arttırmak için ilk kodlamanın yapıldığı büyük veriyi, dolayısıyla ayrıntılardan ödün vermeden önceden oluşmuş kodları yeniden kullanmaktır (Bobbink, Larkin, & Probst, 2024). İlk kodlar oluştuktan sonra teorinin oluşabilmesi için bu aşamada kategorilerin oluşturulması ve/veya gözden geçirilmesi ve bu kategorilerin özelliklerinin belirlenmesi gerekir.

Üçüncü aşama teorik kodlama aşamasıdır. Ortaya çıkan kodların temel amacı kodları ve verileri teorik hale getirmek olduğu için, teorik kodlama aşamasında kategoriler arasında bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Kategoriler arası ilişkilerin belirlenmesi ve çekirdek kategori veya kategorilerin oluşması ile bütünlük sağlanır.

Temellendirilmiş kuramda açık kodlama sonrası oluşan kod ve kategoriler ilk çerçeveyi oluşturmaktadır. Ancak bu çerçeve değişmez veya mutlak belirleyici değildir. Yeni veriler elde edildikçe farklı kod ve kategorilerin oluşması mümkündür. İlk verilerin analizi sonrası bu kodlar ve kategoriler ekseninde teorik örneklemeye gidilerek oluşan kod ve kategoriler derinleştirilmeye çalışılır. Ham veriden soyutlama aşamasına geçildiği

bu süreçte yeni veriler elde edildikçe önceki verilerle sürekli karşılaştırma yapılır. Bu süreç, kod ve kategorilerin netleşmesini sağlayarak teorik doygunluğa ulaşmayı mümkün kıldığı gibi analizde yer alan boşlukları dolduracak şekilde hareket etmeyi sağlar. Ancak analiz sürecinde, derinleştirilmeye çalışılan kod ve kategorilere uymayan veya belirli bir aşamaya kadar fark edilemeyen beklenmedik konuların görünür olması mümkündür. Bu noktada teorik hassasiyeti geliştirmek, araştırmayla ilgili olabilecek farklı unsurları erken bir aşamada görebilmek için önemlidir. Satır satır kodlama tekniği de böyle bir durumu erken bir aşamada fark etmeyi sağlayabilir. Temellendirilmiş kuramda veri kodlama sürecinin esnekliği ve sürekli karşılaştırma metodunun kullanılması, oluşan yeni kodları önceki kodlarla karşılaştırmaya ve aralarında bir ilişki kurmaya veya yeni kod ile konuyu araştırmanın bir parçası haline getirmeyi mümkün kılmaktadır. Esnek yapısı sebebiyle temellendirilmiş kuram, kodlara ilişkin nicelik/yoğunluk dışında kalan fakat araştırma için önemli olan durumları da araştırmaya dahil etme imkânı sunar. Bu aynı zamanda, yürütülen nitel bir araştırma üzerinde niceliği belirleyici kılan olası bir pozitivist etkiyi de tespit etmeyi ve dönüştürmeyi mümkün kılar.

3.5. Araştırmanın Güven Duyulabilirliği

Bir araştırma sürecinin nasıl yürütüldüğü ve bulgularının ne ölçüde inandırıcı, tutarlı ve ikna edici olduğu, o araştırmanın güvenilirlik ve geçerlik ölçütlerine uygunluğunu ortaya koyar. Her paradigmanın, sosyal gerçekliğe ve bilgiye bakışına göre şekillenen metodolojisi, araştırma tasarımının yanı sıra bir araştırmanın güvenilirlik ve geçerlik ölçütlerini de belirlemektedir. Nicel araştırmalarda olduğu gibi nitel araştırmalar için de araştırmanın güvenilirliğine ilişkin çeşitli kriterler vardır. Dolayısıyla nitel yöntemle yürütülen bir araştırmanın güvenilirliğini –ya da nitel araştırmalarda sıkça kullanılan ifadeyle güven duyulabilirliğini- sağlayabilmek için bu ölçütlere dikkat etmek gerekmektedir. Önceki kısımlarda araştırmanın varsayımları, araştırma süreci, araştırmacının konumu gibi konular aktarılmış olsa da burada, araştırmanın güvenilirliğine ilişkin olarak bu ölçütler çerçevesinde nelere dikkat edildiğine yönelik toparlayıcı bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır.

Nitel araştırmanın güven duyulabilirlik ölçütleri araştırmacılara göre değişse de Lincoln ve Guba'nın (1985) ele aldığı ölçütler birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir (Connelly, 2016). Bu ölçütler, güvenilirlik/inandırıcılık (*credibility*), aktarılabilirlik

(*transferability*), güvenilirlik/tutarlılık (*dependability*) ve doğrulanabilirlik (*confirmability*) olarak belirlenmiştir (Lincoln & Guba, 1985, ss. 294-301). Bu araştırmada güven duyulabilirliği arttırmaya yönelik olarak neler yapıldığı, bahsedilen bu ölçütler çerçevesinde ele alınacaktır.

İlk ölçüt olarak inandırıcılık için, araştırmanın amacıyla veri toplama aracının uyumlu olması ve çalışılan olgunun doğru bir biçimde yansıtılması için veri yorumlama sürecinin doğru bir şekilde yürütülebilmesi esastır (Arslan, 2022). Araştırma bulgularının, ele alınan gerçeklik ile ne kadar uygun düştüğünü açıklamak ve bulgularının güvenilirliğini/inandırıcılığını yükseltmek için şu tekniklere odaklanılabilir (Lincoln & Guba, 1985, s. 301):

- Güvenilir bulguların ve yorumların ortaya çıkma olasılığını arttıran etkinlikler (uzun süreli katılım, sürekli gözlem, üçleme)
- Araştırma süreci üzerinde dışsal bir denetleme/kontrol (akran veya uzman değerlendirmesi)
- Daha fazla bilgi elde edildikçe çalışmanın sorularını, varsayımlarını gözden geçirme (negatif vaka analizi)
- Ön bulguların ve yorumların arşivlenmiş “ham verilerle” karşılaştırılarak kontrol edilmesi (referans yeterliliği)
- Bulguların ve yorumların katılımcılar tarafından doğrulanması (katılımcı doğrulama).

Nitel yöntemle çalışan bir araştırmacının sahada uzun süre kalması, gözlem yapması ve katılımcılarla temasını arttırması, doğru verileri elde edebilmek için ihtiyaç duyulan güvenin sağlanması yolunda önemli bir adımdır. Ancak, katılımın uzunluğu aşırı özdeşleşmeye ve araştırmacının profesyonel mesafesini kaybetmesine yol açmamalıdır. Dolayısıyla saha çalışması esnasında, bağlamı ve ilişkileri iyi bir şekilde tanımlamak maksadıyla yeterli bir süre geçirmek gerekir.

Araştırma açısından temel sınırlılıklardan biri araştırmanın saha çalışmasına ayrılan sürenin kısıtlı oluşu, bir diğeri ise, araştırmanın eş kaybı gibi hassas bir konu etrafında yürütülmesidir. İlki için geliştirilen ve temellendirilmiş kuram seyrine de uygun düşen strateji, ilk görüşmelerden kapsamlı ve derinlemesine veri toplandıktan sonra, analiz ve saha arasında gidip gelen aşamada, destek ilişkileri etrafında ortaya çıkan kodların

derinleştirilmesi ve araştırma için ayrılan süre zarfında şekillenen kavramsal çerçeveye odaklanılmasıdır. Daha rafine bir çerçeveye odaklanmak, veri toplama ve analiz süreçlerini de kolaylaştırmıştır.

Saha sürecinde eş kaybını deneyimlemiş yaşlılara ulaşmanın ve bu özel deneyimden yola çıkarak onların destek ilişkilerini konuşmaya ikna etmenin zorluğu ifade edilmişti. Bu durum, sahaya ayrılan sürede nitelikli veri toplama çabası üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Öte yandan, gönüllü olan yaşlıların sağlık durumları, duygu durumları veya görüşme bağlamını belirleyen çeşitli dışsal unsurlar sebebiyle, her katılımcıdan aynı derinlikte ve kapsamda veri elde etmek mümkün olmamıştır. Bu konuda iki stratejinin destekleyici olacağı düşünülmüştür. İlki, katılımcılarla yapılan görüşmeler arasındaki farklılıkları, görüşme sürecini etkileyen sebepler olarak değerlendirmek ve saha notları olarak kaydetmektir. Bulgular kısmında, ilgili yerlerde bu notlar paylaşılarak veri elde etme süreci okuyucuya yansıtılmaya çalışılmıştır. Verinin niteliği, araştırmanın geçerliği açısından temel unsurlardan biri (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 257) olduğundan, izlenen bir diğer strateji ise, hem daha önce görüşülen katılımcılardan hem de yeni katılımcılardan, yeterli veri seti oluşuncaya kadar veri toplamaya devam etmek olmuştur. Bu şekilde, araştırma sonunda 34 kişiye ulaşılmıştır.

Araştırmayı etkileyebilecek önyargı ve çarpıtmalar da güvenilirliği etkileyebilmektedir. Hem araştırmacı hem de katılımcılar, sahip oldukları ön kabuller ve değerleri sebebiyle süreci çarpıtma eğiliminde olabilir. Araştırmacının mesafesini koruyabilmesi ve varsayımlarının etkisini test edebilmesi için bazı araştırmacılar (Lincoln & Guba, 1985) araştırma notları tutmayı önermektedir. Lincoln ve Guba'ya (1985, s. 302) göre, eğer araştırmacının tuttuğu notlar ve yorumlar sürekli olarak örtüşüyorsa ya sahada yeterince zaman geçirmemiştir ya da kendi varsayımlarına veya etnosantrik duruşuna sıkı sıkıya bağlıdır.

Bu çalışmada, saha notları ve memolar, araştırma seyrini takip etmeyi sağlayan önemli kaynaklar olmuştur. Daha önce, araştırmanın temel varsayımları çerçevesinde realist sosyal inşacılığın benimsendiğinden, ancak süreç içinde bu yönelimin farklı deneyimlerle sınındığından ve nihayetinde, araştırmacının konumunun, veri toplama sürecinin ve araştırmayla ilgili diğer aşamaların bu yaklaşıma uyumlu hale gelmesinin süreç içinde gerçekleştiğinden bahsedilmişti. Bu süreç, yalnızca varsayımların sınındığı bir süreç olmamış, araştırmanın gidişatını da belirlemiştir. Örneğin, başlangıçta klasik

temellendirilmiş kurama yakın durarak, araştırmacının yeterince mesafeli olduğu takdirde sürecin son derece objektif bir şekilde ilerleyeceği varsayımı, görüşmeler gerçekleştirildikçe yeniden değerlendirilmiştir. Bu durum, yalnızca araştırmacı olarak konumu nasıl tanımlamak gerektiğiyle ilgili bir sorgulama süreci olmasının ötesinde, katılımcılarla nasıl iletişim kurulacağı, sürecin nasıl yönetileceği gibi önemli soruları sormayı ve bunlar üzerinde çalışmayı gerektirmiştir. Tutulan saha notları ise refleksif bir şekilde düşünmeyi sağlarken, aynı zamanda sürecin nasıl ilerlediğiyle ilgili bir hafıza oluşturmuştur. Bu seyrin tüm notlarını paylaşmak mümkün olmamakla beraber, güvenilirliği sağlamak amacıyla, süreci etkileyen en önemli noktalara hem metodoloji bölümünde hem de bulgulara yer verilmiştir.

Gözlemler çerçevesinde tutulan saha notları ve veri analizi sürecinde yazılan memolar veri çeşitliliği sağlamıştır. Veri çeşitliliği, güven duyulabilirliğin ilk kriterini güçlendirmek için önerilen çeşitleme/üçleme (triangulation) tekniği kapsamında değerlendirilmektedir. Veri çeşitliliğiyle beraber, metodolojik çeşitleme (nitel ve nicel metodu birlikte kullanma), teori veya perspektif çeşitlemesi (farklı teorik lensler ile veriyi analiz etme) ve araştırmacı çeşitlemesi (aynı veri setini analiz eden farklı araştırmacıların olması) olarak dört temel çeşitleme tipinden bahsedilmektedir (Denzin, 1978). Bu dört teknik, başlangıçta araştırmacılar tarafından çoğunlukla veriyi doğrulama amacıyla kullanılmıştır. Ancak sonraki çalışmalarda, farklı yöntemleri sistematik biçimde bir araya getirmek suretiyle, çeşitli veri türleri ve bakış açıları arasında zenginleştirici ve tamamlayıcı bir bağ kurulması amacıyla kullanılabileceği kabul edilmiştir (Flick, 2019, s. 135, 136). Denzin (2012) de daha güncel çalışmalarında, çeşitleme kavramının evrimini ve nitel araştırmalardaki işlevini yeniden ele alarak, çeşitlemenin sadece doğrulama amacıyla değil, aynı zamanda araştırma bulgularını zenginleştirmek ve derinleştirmek için de kullanılabileceğini vurgulamıştır. Çalışma kapsamında da görüşmeden elde edilen verilerin yanı sıra saha notları ve memolar, süreci daha iyi yansıtmayı, bulguları daha açıklayıcı ve derinlemesine bir şekilde sunmayı sağlamaktadır.

Temellendirilmiş kuramın da yapısal olarak bir tür çeşitleme tekniği içerdiği söylenebilir (Beuving & Vries, 2015, ss. 42-45). Temellendirilmiş kuramın sistematik ve yinelemeli işleyişine uygun olarak, kodlama ile sürekli karşılaştırma süreçlerinin eş zamanlı sürdürülmesi, veriler arasında gidip gelme ve yeni verilerle öncekileri karşılaştırma yoluyla, çarpıtmalar veya önyargı durumlarına karşı bir farkındalık oluşmaktadır. Bu da

refleksiviteyi güçlendirmektedir. Örneğin, Meltem ile yapılan görüşmeden elde edilen verilerde, destek ilişkilerinde, önceden beri süregelen iyi ilişkilerin devam etmesinin etkili olduğu yönündeki ilk çıkarım, daha sonradan yeni verilerde fark edilen bir bakış açısıyla tekrar sınanmış ve ilişkileri iyi tutma yönünde bilinçli bir çabanın da oldukça etkili olduğu fark edilmiştir. Dolayısıyla temellendirilmiş kuramın kendine has süreci, araştırmacının ilk anda edindiği bir izlenimden yola çıkarak veriyi düzenlemesi veya kontrol etmeye çalışması yerine, çarpıtmaları azaltarak gerçekliğe daha uygun bir yoruma ulaşması amacıyla veriler arasında müzakere yaparak dolaşmaya teşvik etmektedir. Tekrar belirtmek gerekir ki, bu analizde saha notlarına ve memolara dönmek, süreci daha iyi değerlendirmeyi sağlamıştır.

Verileri daha iyi bir şekilde yorumlamayı mümkün kılan perspektif/teori çeşitlemesi ve araştırmacı çeşitlemesi gibi çeşitleme türlerinden de yararlanılmıştır. Yaşam seyri, kesişimsellik, konvoy modeli ve KAD gibi yaklaşımların bu çalışma kapsamında neden önemli olduğuna ve nasıl değerlendirildiğine daha önce değinilmişti. Bu perspektiflerin sunduğu kuramsal zemin, aynı veriyi farklı açılardan değerlendirmeye ve bu değerlendirmeleri karşılaştırmaya veya birbirini tamamlayacak şekilde düzenleyemeye teşvik ederek analizi derinleştirmiştir. Örneğin okur-yazarlığı olmayan veya daha düşük seviyede olan katılımcıların bu durumlarının yaşam seyri üzerindeki etkilerine dikkat edilirken, bir taraftan da bu seyrin içinde şekillendiği toplumsal sistemin nasıl bir dezavantaj birikimi oluşturduğu sorgulanmıştır. Ayrıca kesişimsel bir bakış açısıyla, bu durumun neden bazı katılımcılarda ciddi eşitsizliklere yol açarken, bazılarında bu etkilerinin daha sınırlı olduğu üzerine düşünmek gerekmiştir.

Doktora tezi sürecinde gerçekleştirilen tez izleme jürileri, araştırma sürecinin her aşamasıyla ilgili, farklı akademik birikimlere sahip uzmanlardan geri bildirimler alınmasına ve sürecin kontrollü bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamıştır. Jüri toplantıları dışında, bireysel görüşmelerle veri toplama ve analiz süreci üzerinde durulmuştur. Bu toplantılar ve birikimlerin paylaşımı, araştırmanın ihtiyaçlarını doğru bir şekilde belirlemek, süreci ve verileri farklı açılardan değerlendirmek ve bu değerlendirmeler üzerinde tartışarak izlenebilecek yollar üzerinde düşünmek açısından çalışmaya önemli katkılar sunmuştur.

Katılımcılardan toplanan veriler analiz edilirken, bu veriler hakkındaki analizlerin, değerlendirmelerin, yorumların veya çıkarımların doğru olup olmadığına ilişkin teyit

alabilmek için, bazı katılımcılarla (Meltem, Sevgi, Tarık) tekrar görüşülmüştür. Yapılan değerlendirmeler paylaşıldığında, örneğin Meltem, değerlendirmelerle ilgili bazı boşlukları tamamlamak adına aile ilişkilerini detaylandırmış; Sevgi, ilk görüşmede Kovid-19 pandemisinin etkisini anlamaya yönelik yeni eklemeler yapmış; Tarık ise değerlendirmelerle hemfikir kalmak suretiyle yaşlılıkla ilgili daha farklı konuların da çalışılması gerektiğini düşündüğünü eklemiştir. Ancak çeşitli konularda yeterli derinlikte veri alınamayan bazı katılımcılarla, sağlık sorunları başta olmak üzere, tekrar görüşme yapabilmek mümkün olmamıştır. Daha önce belirtildiği gibi, bu durum, daha fazla sayıda katılımcıyla görüşme yaparak düzenlenmeye çalışılmıştır. Bulgular ele alınırken ilgili katılımcıların durumlarına değinilmektedir. Buraya kadar ifade edilen aşamaların ve tekniklerin, inandırıcılık açısından çalışmayı güçlendirdiği düşünülmektedir.

Aktarılabirlik, nitel araştırmalarda önemli olan bir diğer ölçüttür. Nitel araştırmalarda olgu, karmaşık değişkenlerin etkili olduğu bir ortamda araştırıldığı için, bu değişkenlerden etkilenme yoğunluğu, basit düzeyde incelenen değişkenlerin ele alındığı nicel araştırmalar göre daha fazladır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 281). Bu yüzden nicel araştırmalardaki genelleme yerine aktarılabirlik, yani elde edilen sonuçların, başka benzer ortamlara veya durumlara uygulanabilirliğine dikkat edilir. Bu kapsamda iki yöntemle dikkat edilebilir: Amaçlı örnekleme ve ayrıntılı betimleme (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 282).

Bu araştırmada amaçsal ve teorik örneklemenin kullanıldığından bahsedilmiştir. Buna göre, araştırmanın konusu gereği, eş kaybını deneyimlemiş 60 yaş ve üzeri yaşlılarla görüşülmesi planlanmıştır. Veri toplama ve analiz süreci, ortaya çıkan kodlara ve araştırmanın ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş, 20 kadın ve 14 erkek katılımcı olmak üzere 34 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların özellikleri, yaşamlarıyla ilgili dikkat çeken noktalar ve bunlarla ilgili tutulan görüşme notları, bulgular bölümünde yer alan ilgili başlıklar altında paylaşılmıştır.

Amaçsal örnekleme konusunda araştırmacıların sıklıkla yaptığı hatalardan biri, bu örnekleme tekniği ile ulaşılan bulguların, istatistiksel genelleme mantığı ile genellenmesi; yani belirli bir sonucu, örneklemin çekildiği daha büyük bir evrene yansıtma işlemidir (Beuving & Vries, 2015, s. 57). Bu durum hem nitel araştırma mantığıyla hem de teorik örneklemenin amacıyla uyuşmamaktadır. Belirlenen konunun niteliğinin derinleştirilmesi, farklı bakış açılarıyla koşulların değerlendirilmesiyle ve hangi

unsurların nasıl etkili olduğunu ortaya koymakla mümkündür. Temellendirilmiş kuramda da ortaya çıkan kod ve kategorilere göre örnekleme yapıldığı için, ihtiyaç duyulan konuları derinleştirmek üzere amaçsal örnekleme sürecinin esnekliğinden faydalanılır. Bu çalışmada da ortaya çıkan kod ve kategorilere göre, belirli alanlarda derinleşmek üzere daha rafine bir çerçeveye odaklanılmıştır. Diğer taraftan veri toplama sürecinde, katılımcıların tanıdığı yalnız ve ihtiyaç sahibi yaşlıların çeşitli kurum ve kuruluşlardan yardım aldığının öğrenilmesi üzerine, destek sürecinin ve bu süreçte rol alan aktörlerinin nasıl farklılaştığını anlayabilmek amacıyla, sosyal yardım alan veya farklı kurumlarda kalan eşini kaybetmiş yaşlılara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde kurumda kalan dört katılımcıya (Ayşe, Neşe, Nazif, Burak) ve sosyal yardım veya destek alan üç katılımcıyla (Ceyda, İsmail, Bekir) görüşülmüştür.

Aktarılabirliği güçlendiren ikinci yöntem ayrıntılı betimlemedir. Araştırma bulgularının okuyucu açısından daha anlamlı ve anlaşılır kılınması amacıyla katılımcılardan yapılan doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bu bağlamda, yalnızca eş kaybı deneyimleri ve sosyal destek ilişkileri değil, aynı zamanda bu deneyim ve ilişkileri analiz etmeyi ve anlamayı sağlayan eğitim, sınıf, toplumsal cinsiyet, mekân, yaşam biçimleri ve sosyal ağlarıyla ilgili diğer veriler de paylaşılmıştır. Böylece kabaca demografik verilere değinmek veya sadece doğrudan alıntılar üzerinden bir içerik değerlendirmesi yapmak yerine, deneyimlerin içinde şekillendiği sosyal bağlamın etkisi farklı boyutlarıyla görünür kılınmıştır. Bu amaç doğrultusunda, söz edilen konularla ilgili başlıklar açılarak, içinde yaşadıkları bağlam ve bu doğrultuda katılımcıların ifadeleri ele alınmıştır.

Böylece okuyucunun, araştırma boyunca toplanan malzemelerin gerçekliğini ve uygunluğunu değerlendirmesi ve çalışma bulgularının başka bir bağlama aktarılıp aktarılamayacağına dair bir “analitik genelleme” (Yin, 2014) yapabilmesi mümkün olacaktır.

Tutarlılık ve bütünlüğü sağlamak amacıyla, hem temellendirilmiş kuram yöntemi çerçevesinde veri toplama ile analiz aşamaları arasındaki ilişkinin korunmasına hem de araştırmanın çeşitli aşamalarına (literatür taraması, uzman görüşü/kontrolü gibi) dair çalışmaların süreç boyunca devam etmesine dikkat edilmiştir. Yöntemsel temellere sadık kalarak, belirli kavramlara ve fikirlere giderek daha fazla odaklanılmış, bu doğrultuda yöntem de esnek tutulmuştur. Hem metodoloji bölümünde neyin neden tercih edildiği hem de bulgularda yapılan yorumların neye dayandığı açıklanmıştır.

Söz edilen teknik ve gerekçelerin doğrulanabilirlik kriterine katkısı olmakla beraber, bu kapsamda son olarak araştırmacının etkisinin nasıl düzenlendiğiyle ilgili bir noktaya değinilebilir.

Bilhassa ilk görüşmelerde, bazı durumlar karşısında -örneğin, Meltem'in eş kaybını anlatırken ağladığını duyduğumda veya Gülseren'in çocuk aldırma zorunda kaldığını ifade ettiğinde-, anlık tepkisel ifadelerden kaçınmak mümkün olmamıştır. Bu şekilde verilen tepkiler, belirli ölçüde görüşmeyi de etkileyebilecek unsurlar olabilir. Bu gibi durumlar, araştırmacı olarak etik sorumlulukları daha dikkatli bir şekilde ele almaya ve hassas anlarda görüşmenin nasıl yürütülebileceğiyle ilgili benzer çalışmalara dair bir arayışın başlamasına yol açmıştır. Dolayısıyla, araştırma sürecinin her anının kontrol edilebilir olması veya karşılaşılabilecek tüm olasılıkları önceden değerlendirerek hassas anların tümüne hazır olmak mümkün değildir. Ancak bu tür durumlarla karşılaşmak, bir sonraki durumda ne yapılabileceğiyle ilgili bir arayış ve değerlendirmeyi teşvik ederek araştırmacının görüşme becerilerinin gelişmesini sağlayabilir. Dolayısıyla araştırma tasarımına uygun bir şekilde araştırmayı yürütmek önemli olmakla beraber, araştırmacının yaklaşımını geliştirmesi de tutarlılığa katkıda bulunmaktadır.

Araştırmanın güven duyulabilirlik kriterlerine katkı sağlayabilecek bir diğer konu araştırmacının pozisyonelliği veya konumudur. Bir araştırmacının kim olduğuna, araştırma konusunu neden tercih ettiğine ve konumunun araştırma üzerindeki etkisine dair bilgilendirmeler, araştırmayı ve süreci daha iyi anlamayı sağlayacaktır. Bu sebeple metodoloji bölümünün son kısmı araştırmacının kimliği ve konumuna dair bir değerlendirmeye ayrılmıştır.

3.6. Araştırmacının Kimliği ve Konumu

Doktora ders dönemi sürecinde, Türkiye'deki farklı toplumsal sorunları ele aldığımız bir derste, içinde bulunduğumuz demografik dönüşüme rağmen yaşlılık ve yaşlanmayla ilgili çalışmaların sınırlı oluşu dikkatimi çekmişti. Son derece önemli bir konuda ciddi bir boşluk olması, şüphesiz bu eksikliği gidermeye yönelik çalışmaların anlamlı ve özgün bir katkı yapma potansiyelini arttırmaktadır ve bir araştırmacı için özgün bir katkı sunabilmek oldukça önemlidir. Bu sebeple, bu konu üzerinde çalışabileceğimi düşündüm. Doktora sürecinde çalışmak için not aldığım başka konular da vardı. Ancak yaşlılık üzerine çalışabileceğimi düşündüğümünden beri zihnim sürekli anneannem ve babaannem

ile ilgili hatıralarım üzerinde geziniyordu. Bu hatıralar konunun seçiminde önemli olduğu için kısaca bunlardan bahsetmek isterim.

Küçüklüğümünden itibaren, çeşitli sebeplerle önce, on yaşıma kadar anneannem, daha sonrasında ise on sekiz yaşıma kadar babaannem ile aynı hanede yaşamış, ilerleyen yıllarda da daha seyrek de olsa teması sürdürmeye devam etmiş biri olarak, onların nasıl yaşlandığına tanıklık etme imkânım oldu. Her ikisinin de çocuklarının yanı sıra torunlarının üzerinde de ciddi bir bakım emeği var. Küçükken pek anlamasam da şimdilerde düşündüğümde, harcadıkları emeğin ne kadar kıymetli ve bilhassa anneannemin yaşadığı mağduriyetlerin aslında ne kadar ciddi olduğunu anlıyorum. Onlara her zaman derin bir sevgi ve saygı beslemekle birlikte, içinde bulundukları koşullara rağmen bize harcadıkları emek için, şimdilerde büyük bir minnet duyuyorum.

İkisinin de hayatı birçok açıdan farklıydı. Eşi, oğulları ve iki torunuyla yaşayan anneannem tarafında çoğu zaman ciddi tartışmalar gündeme geliyordu. Hane içinde huzursuzluk yoğundu. Böyle bir ortamda evin tüm işlerini anneannem çoğu zaman tek başına yapıyordu. Zamanla dizlerinde sorunlar başlayınca işleri aynı şekilde yürütemedi. Evin gittikçe dağıldığı fark edilebiliyordu. Kritik sağlık sorunları başladığında kızları ve gelinleri destek veriyordu fakat bu destekler düzensiz ve seyrekti. On yaşında oradan ayrıldıktan sonra uzun bir süre görüşmedik. Daha sonrasında uzun aralıklarla yaptığım ziyaretlerde, karşılanmayı bekleyen kişisel ihtiyaçları ve halledilmeyi bekleyen ev işleri için onlara yardım ediyordum. İhtiyaçlarının sınırlı bir şekilde karşılanıyor oluşu, onun ve dedemin ne kadar yalnız ve ihtiyaç sahibi olduğunu gösteriyordu. Seksen yaşlarına vardığında ve sağlık sorunları ciddileştiğinde, kızları ve gelinleri gerek bakıcı tutarak gerekse kendileri bakarak destek olsalar da genel bir değerlendirmeye ne yazık ki, son yılları oldukça zor geçti. 2022 yılında, sekiz ay arayla önce dedemi, sonra anneannemi kaybettik.

Eşini görece erken yaşta kaybetmiş babaannem ise, kayıp sonrası, köyden kente henüz göç etmiş ve yerleşmeye çalışan çocuklarının evleri arasında bir süre dolaştı. Sonrasında evli oğullarından birinde sabit bir şekilde yaşamaya başladı. Daha geleneksel değerlerin ve ilişkilerin olduğu babaannem tarafında, zaman zaman geliniyle çatışmalar olsa da bu durumlar seyrek yaşanıyordu. Genel olarak ona saygı duyuluyordu. Gün içinde karşılıklı olarak birbirleri için yaptıkları işler vardı. Babaannemin çocuklarıyla, akrabalarıyla ve komşularıyla ilişkileri zengin, güçlü ve tatmin ediciydi. Onun yaşamını değiştiren dönüm

noktası, on yılı aşkın bir süre önce kentten köye geri dönmeleri idi. Zamanla arkadaşlık ilişkileri kayboldu ve öncesinde katıldığı sosyal faaliyetler göçle birlikte kesildi. Çocuklarına destek olmak amacıyla bahçe/tarla işleriyle yoğun bir şekilde ilgilenmek zorunda hissettiği için, yüksek olasılıkla bu durum sağlığını etkiledi. Son yıllarında ciddi sağlık sorunları yaşadı ve tez savunma tarihine yakın bir günde sevgili babaannemi de kaybettik.

Bu deneyim ve gözlemler üzerine düşünmek, yaşlıların yaşam kalitesine ve bakım ihtiyaçlarına yönelik ilgimi derinleştirdi. Ancak destek ve bakım oldukça kapsamlı bir alan olduğu için, daha spesifik bir durum üzerinden sınırlama yapmam gerekiyordu. Yalnızlık, gelir kaybı gibi diğer sorunlarla da kesişebilen bir durum olması sebebiyle, eş kaybının yaşlıların hayatında oldukça önemli bir dönüm noktası olabileceğini düşündüm ve araştırmamı bu deneyim üzerine temellendirmeye karar verdim.

Pozisyonellik için değinilmesi gereken bir diğer konu araştırmacının kimliğidir. Bu noktada kim olduğuma geçmeden önce, bağlamın da oldukça önemli olduğuna dikkat çekmek isterim. Araştırmacının konumunun akışkan olduğunu, yani her an ve her bağlamda aynı şekilde değerlendirilmediğini vurgulayan Thomson ve Gunter (2010) ‘akışkan kimlik’ kavramıyla, katılımcıların algılarının ve kültürel bağlamlarının araştırmacının konumunu değiştirebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla benim kim olduğum kadar, kimliğimin belirli yönlerinin öne çıkmasını veya etkili olmasını sağlayan bağlamlara değinmek de önemlidir.

Daha önce, ‘eş-inşacı olarak araştırmacı’ yaklaşımını benimsediğimden ve kendimi sürecin dışında değil, sürecin içinde biri olarak konumladığımdan bahsetmiştim. Dolayısıyla araştırmanın dışında kalarak değil, nasıl etkilemiş olabileceğim üzerinde durarak ve bunu belirterek objektifliği arttırabilirim. Bu süreçte, hem araştırmacı olarak konumumu hem de bu konumu şekillendiren bağlamları ve katılımcılarla etkileşimleri nasıl değerlendirebileceğim noktasında düşünümsellik literatüründen sıklıkla faydalandım. Yöntemsel düşünümsellik/refleksivitenin temel amacı, araştırmacının değerleri, inançları, mevcut bilgisi ve yargılarını dikkate alarak, araştırma bulgularının güvenilirliği ve inandırıcılığını arttırmaktır (Cutcliffe, 2003, s. 137). Düşünümsellik, araştırmacının kendi görüş ve duruşuna yönelik bir farkındalık geliştirmesi sebebiyle pozisyonelliği beslerken; aynı zamanda içinde bulunduğu kültürel, politik ve toplumsal bağlama karşı duyarlılık geliştirmesini destekler (Holmes, 2020, s. 2).

Düşünümsel bir çabanın sonucu fark ettiğim önemli noktalardan biri, görüşmeye yalnızca çeşitli değerler, deneyimler ve bilgilerle donanmış, bağlam ve etkileşimlerle şekillenen bir konumda başlamıyordum; aynı zamanda karşımdaki kişiyle daha iyi bir ilişki kurabilmek amacıyla, duruma ve bağlama göre belirli bir konumlanışı hedefliyordum. Zaman zaman bazı katılımcıların da konumsallığına dair bilinç bir çaba içinde olduklarını hissettim. Bazı cümleler, bu konumlanışları belirgin bir şekilde yansıtıyordu. Kimliklerimize dair çeşitli yönler, kültürel referanslar, inanç ve değerler katılımcılarla kurulan ilişkilerde yakınlık kurma veya mesafeli olma tutumlarını yansıtıyordu. Bu konumlanışların çeşitliliği ve akışkanlığı, çoğunlukla etnografik çalışmalarda ontolojik bir zemine referansla “emik” ve “etik” olarak ifade edilen, farklı çalışmalarda ise “içeriden bakış/anlatım” ve “dışarıdan bakış/anlatım” biçiminde karşılık bulan pozisyonel duruşların sabit değil, sürece göre şekillenen ve müzakere edilen haller olduğunu göstermekteydi (Holmes, 2020).

Pozisyonelliğin nasıl şekillendiğine dair bu kısa değerlendirmeden sonra, kendi kimliğime odaklanarak, görüşmeler sırasında hangi anlarda ve nasıl konumlandığımı yansıtan örneklerden bahsedebilirim. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak; kimi zaman bir kadın, kimi zaman bir kamu personeli ya da bir “hoca”, kimi zaman bir anne ve bir eş olarak tanımlandığım oldu. Bazı anlarda mesafe oldukça hissedilirken, bazı anlarda ise ‘kızları’ gibi benimsendim. Bir görüşmede bir erkek katılımcı, eşini kaybetmiş erkeklerin gömleklerinden tanınabildiği, çünkü onları ütüleyen eşlerinin olmadığından bahsederken, benim de evli bir kadın olduğumu hatırlatarak, eşimi ütüsüz bir gömlekle işe gönderip göndermeyeceğimi sordu. Cevap almak için değil, ‘eş olmaya ilişkin bir görevim’ olduğunu ima ederek sordu ve hemen ardından kendisi cevapladı: ‘Göndermezsin’. Mesele benim ne yapıp yapmayacağım üzerine tartışmak olmadığı için, katılımcının görüşlerini etkilememek ve konunun akışını devam ettirmek üzere bana biçilen bu rolü kabul ettim ve “tabii” dedim.

Bir kadın katılımcıya soru formunun sonlarında yer alan yeniden evlilik ile ilgili düşüncelerini sorarken, bu konu ile ilgili arkadaşlarının yaptığı nükteli konuşmalardan bahsetti. Bu konuşmalar bizi güldürdü. Katılımcının, o andan sonra havası değişti ve ilerleyen birkaç soruyu da nüktedan bir şekilde cevapladı. Bu durum görüşmenin başında olsaydı, bu kadar yoğun bir samimiyetle görüşmenin sağlıklı bir biçimde devam etmesi mümkün olmazdı. Ancak son anlarda yükselen bu samimi havadan sonra bana bir

arkadaşı gibi yaklaştı ve onu tekrar ziyaret etmemi istemiş gibi ziyaretine gelebileceğimi birkaç kez ifade etti.

Kendi konumlanışına dair belirgin ifadelerimden bazıları, katılımcılara nasıl hitap ettiğimden anlaşılıyordu. Bazı kadın katılımcılara “teyze” şeklinde hitap ederken, bazılarına bu hitabı kullanmadım. Erkeklerden bazılarına ise “amca” derken, diğer başka erkek katılımcılara bu şekilde hitap etmedim. Bu hitabı belirleyen bir sebep, sahip olduğum kültürel ve sosyal birikimlere göre belirli düzeyde samimiyet kurma çabasıyla da ilgiliydi. Ancak diğer taraftan bazı durumlarda, bana ‘kızım’ diye hitap edildiğinde, kurulmak istenen düzeyli samimiyete bir onay niteliğindeydi. Bu şekillerde hitap etmediğim kimseler de benimle ‘kızım’ diye konuşan veya konuşabilecek kimseler değillerdi. Dolayısıyla görüşmeler duygusal ve kültürel bir etkileşim alanıydı. Bu süreçte, doğru bir iletişim dili kurabilmek amacıyla, gerektiğinde daha resmi, gerektiğindeyse daha samimi hitap şekilleriyle araştırmacı-katılımcı ilişkisini doğru bir şekilde biçimlendirmeye çalıştım.

Bazen görüşmeler esnasında fark edebildiğim, bazense veri analizi esnasında fark ettiğim bu konumlanışlar ve etkileşim biçimlerine yönelik değerlendirme çabalarım, beni, katılımcıları ve görüşme sürecini etkileyen unsurları daha iyi anlamamı sağladı. Bu, yalnızca araştırma becerileri açısından değil, aynı zamanda verileri daha bütüncül bir şekilde değerlendirebilmek için de önemliydi. Bulguları ele alırken, ilgili olan notları paylaşarak bu bütünlüğü okuyucuya da vermeye çalıştım.

3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma süreci aktarılırken karşılaşılan çeşitli zorluklardan ve sınırlılıklardan bahsedilmişti. Burada, araştırmayı sınırlandıran zorlukların ve sınırlılıkların toparlayıcı bir şekilde ele alınması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın eş kaybı deneyimleri odağında gerçekleştiriliyor olması katılımcı bulma konusunda önemli bir belirleyici olmuştur. Birçok kişi, konunun mahremiyetini öne sürerek veya duygu yoğunluğu sebebiyle görüşmeyi istememiştir. Görüşme talebi iletilen yaşlı bir kadın, ölen kocasının ona yaptıklarını hatırlamak istemediğini, diğer bir kadın ise eşi öldükten sonra çocuklarının onu çok yalnız bırakması sebebiyle bu duyguları tekrar yaşamak istemediğini dile getirmiştir.

Bir diğerk önemli sınırlılık hem görüşmeyi reddeden hem de katılımcılar arasında yer alan kişilerin çeşitli sağlık sorunlarının olmasıdır. Reddedenler ile görüşme yapılmazken, katılımcı olmayı kabul edenler ile görüşmeler birkaç kez yapılmıştır. Bu noktada görüşme esnasında yanımızda olan farklı kişiler de yardımcı olmuştur. Katılımcıların yanında kızlarının, torunlarının, gelinlerinin, arkadaşlarının veya personelin bulunduğu durumlar olmuştur. İşitme engeli sebebiyle soruyu yüksek sesle tekrar etme, hatırlamadığı bir anıyı hatırlamasında yardımcı olma gibi anlarda yardımcı olmuşlardır.

Araştırma kapsamında ses kaydının alınıyor olması, kurumda kalan birçok yaşlının görüşmeyi reddetmesine yol açmıştır. Bazı katılımcılar da başlangıçta tedirginliklerini dile getirseler de zamanla soruların belirginleşmesi ve güven ortamının oluşması, onların bu konudaki tutumlarını olumlu yönde etkilemiştir.

Araştırmanın, kesitsel bir araştırma olması sebebiyle verilerin bir kısmı retrospektif anlatılar olarak toplanmıştır. Katılımcıların yaşam deneyimleri ve ilişkilerine dair veriler, onların anlatıları üzerinden değerlendirilmiştir.

Kovid-19 dönemi dışında, yüz yüze görüşme amacı ile zaman kısıtlaması arasında bir denge kurabilmek için bir katılımcı hariç Eskişehir’de ikamet eden katılımcılarla görüşülmüştür. Bu katılımcıların önemli bölümü kentte yaşamaktadır. Kır örneklemini zenginleştirilmek istense de ulaşılan kişiler konuyla ilgili deneyimlerini paylaşmak istemediği için kırdaki yaşayan sınırlı sayıda katılımcı yer almıştır.

Son olarak, araştırmanın örneklemini sebebiyle destek ilişkileri konusu, katılımcıların algı ve aktarımlarıyla sınırlıdır. Dolayısıyla destek ilişkilerinin tek tarafı üzerinden bir analiz yürütölmektedir. İlişkide olan diğerk tarafları, zaman zaman görüşme esnasında orada bulundukları için dinlemek mümkün olmuş olsa da araştırmada tüm tarafların dahil edildiği bir tasarım belirlenmemiştir. Araştırmanın bahsedilen sınırlılıkları aynı zamanda gelecek araştırmalar için bir öneri olarak da değerlendirilebilir. Farklı tarafların dahil olduğu, mekân çeşitliliğine sahip boylamsal çalışmaların zengin bulgular sunacağı düşünülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

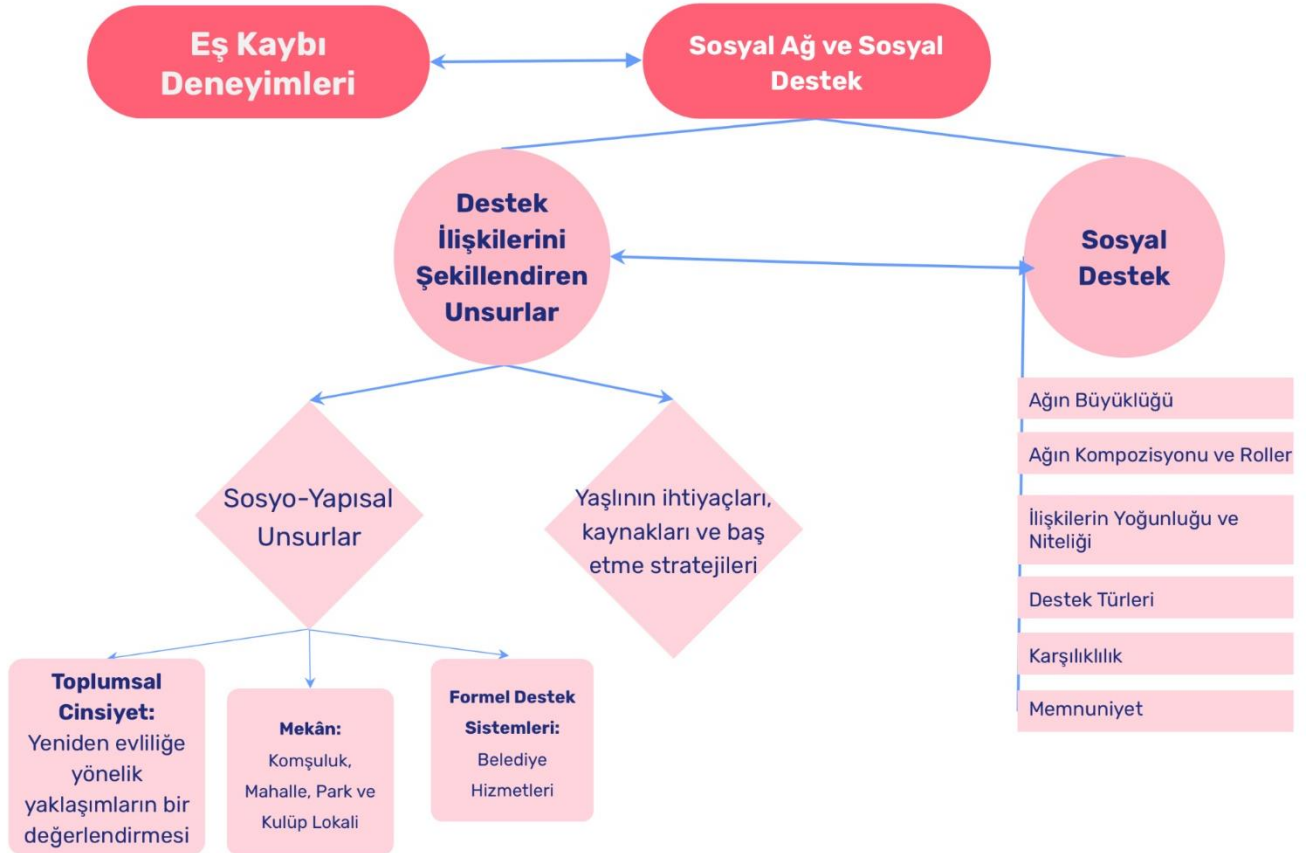
4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmanın bulgularına yer verilecektir. Bulguları aktarırken; öncelikle katılımcılara dair genel bilgilere değinilecektir. Ardından, katılımcıların ekonomik sermayeleri ile sınıfsal konumlarının analizi ve eğitim durumları üzerine bir tartışma yürütülerek katılımcıların kim oldukları ve nasıl bir bağlamda yaşadıklarına dair bir çerçeve çizilecektir.

Takip eden başlıklarda bulgular, veri analizi çerçevesinde oluşan temel kategorilere göre; eş kaybı deneyimleri ve sosyal destek olmak üzere iki ana eksenle değerlendirilecektir (Şekil 4.1). Sosyal ağ ve sosyal destek kategorisi, iki temel alt kategori üzerinden ele alınacaktır.

Şekil 4.1

Kategoriler, Alt Kategoriler ve Temalar

Destek ilişkilerini şekillendiren unsurlar veri analizi sonucu belirginleşen temalardan yola çıkarak; hem sosyo-yapısal düzeyde (toplumsal cinsiyet, sınıf, mekân ve formel destek sistemleri) hem de yaşlının ihtiyaçları, kaynakları ve baş etme stratejileri kapsamında mikro düzeyde değerlendirilecektir. Katılımcıların ağlarının şekillenmesinde önemli olan bu çok katmanlı unsurlara değinmek, destek ilişkilerinin nasıl bir bağlamda oluştuğunu ve sürdürüldüğünü anlamak bakımından oldukça önemlidir.

Sosyal destek kategorisine gelindiğinde, katılımcıların sosyal destek ağlarının ele alındığı kavramsal çerçeveyi daha iyi ifade edebilmek için öncelikle sürece dair bir değerlendirme yapılacaktır. Sürecin anlaşılmasında, temaların ortaya çıktığı ilk aşamalarda bilhassa ilk katılımcılara ilişkin bulgular önemli olduğu için, bu katılımcılara ilişkin veriler ve analiz süreci detaylandırılacaktır. Daha sonra bulgular, oluşturulan alt kategoriler eşliğinde paylaşılacaktır. Katılımcıların değerlendirilmesiyle başlayan, onların deneyimleri ve içinde bulundukları bağlamın boyutlarıyla devam eden bulgular bölümü, sosyal destek ağının ele alınmasıyla tamamlanacaktır.

4.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Bu bölümde katılımcılara ilişkin genel bilgiler kapsamında, yaş, eğitim durumu, eşin ölüm yılı, eşin ölüm yaşı, eşin ölümünde katılımcının yaşı, evlilik süreleri ve hane yapısına değinilmiştir.

Tablo 4.1’de katılımcılara dair genel bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 4.1

Katılımcılara Dair Genel Bilgiler

	Katılımcı (Takma ad)	Yaşı (2023)	Eğitim durumu	Eşinin ölüm yılı	Eşinin ölüm yaşı	Eşi öldüğünde katılımcının yaşı	Evlilik süresi	Hane yapısı
1	Meltem	69	İlkokul terk	2017	68	63	42 yıl	Tek başına yaşıyor
2	Emel	63	İlkokul	1987	25	27	14 ay	Tek başına yaşıyor
3	Sevgi	65+	Okur- yazar değil	2018	Yaşlı	60+	(30 yılı aşkın)	Tek başına yaşıyor
4	Zehra	82	Okur- yazar	1999	65	58	39 yıl	Kızı
5	Gülseren	83	Okur- yazar	1998	71	58	38 yıl	Tek başına yaşıyor
6	Müzeyyen	84	Okur- yazar değil	2017	78	78	60 yıl	Tek başına yaşıyor (Aile apartmanı)

Tablo 4.1 (Devamı) *Katılımcılara Dair Genel Bilgiler*

7	Feride	80	Okur-yazar değil	2021	86	78	63 yıl	Kızı (Aile apartmanı)
8	Bahar	83	İlkokul terk	2018	83	78	60 yıl	Tek başına yaşıyor
9	Ayten	78	İlkokul	2018	82	73	56 yıl	Torunu (Aile apartmanı)
10	Ceyda	82	İlkokul	2021	85	78	60 yıl	Tek başına yaşıyor
11	Handan	80	İlkokul	2020	81	77	58 yıl	Oğlu, gelini, torunlar
12	Derya	70	Lise (ileri yaşta)	2021	80	68	30 yıl	Tek başına yaşıyor
13	İkbal	78	İlkokul	1990	55	45	30 yıl	Oğlu, gelini
14	Kardelen	63	İlkokul terk	2021	61	61	41 yıl	Tek başına yaşıyor
15	Lale	70	İlkokul	2020	79	67	58 yıl	Tek başına yaşıyor
16	Ayşe	73	Okur-yazar değil	2014	84	64	64 yıl (II. eş)	Kurumda kalıyor
17	Neşe	65	İlkokul	2011	68	53	21 yıl (II. eş)	Kurumda kalıyor
18	Çiğdem	70	Üniversite	2007	54	52	30 yıl	Tek başına yaşıyor
19	Elif	63	Lise	1996	42	35	17 yıl	Tek başına yaşıyor
20	Mine	67	Lise	2014	61	58	39 yıl	Tek başına yaşıyor
21	Hasan	70	Lise terk	2010	50	58	27 yıl	Tek başına yaşıyor
22	Mahir	77	Lise	1978	38	34	6 yıl	Evli, eşiyle yaşıyor
23	Tarık	80	Üniversite terk	1999	47	56	8 yıl	Tek başına yaşıyor
24	Selim	84	İlkokul terk	2019	80	80	64 yıl	Tek başına yaşıyor
25	Kemal	74	Üniversite terk	2019	60	69	39 yıl	Tek başına yaşıyor
26	Celal	87	Üniversite	2002	63	65	40 yıl	Tek başına yaşıyor
27	Ümit	72	Lise	2019	60	68	29 yıl	Tek başına yaşıyor
28	Halil	60	Doktora	2013	52	50	20 yıl	Tek başına yaşıyor
29	İsmail	81	İlkokul	2010	62	68	40 yıl	Tek başına yaşıyor
30	Bekir	87	İlkokul	2008	70	72	56 yıl	Tek başına yaşıyor
31	Ferhat	63	İlkokul	2020	57	60	33 yıl	Kızı
32	Arif	75	İlkokul	2003	60	62	36 yıl	Oğlu, gelini, torunlar
33	Burak	81	Lise terk	2012	60	68	35 yıl	Kurumda kalıyor
34	Nazif	91	İlkokul terk	2023	75+	90	41 yıl (II. eş)	Kurumda kalıyor

Katılımcılara verilen isimler, takma isimlerdir. Sırasıyla veriler incelendiğinde; kadın ve erkek katılımcıların ortalama yaşının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların eğitim durumları kadın katılımcılara göre daha iyidir. Kadınlar arasında okur-yazar olmayan veya kurumsal eğitimin dışında okuma yazma öğrenen kadınlar da bulunmaktadır. 8 katılımcı eş kaybını 60 yaşından önce deneyimlemişken 26 katılımcı 60 yaşından sonra bu deneyimi yaşamıştır. Eşlerin ölüm yaşları da benzer bir dağılım göstermektedir. Bu da katılımcıların çoğunun yaşlılık döneminde eş kaybını deneyimledikleri anlamına gelmektedir. Eşlerini 60 yaşından önce kaybeden katılımcıların deneyimleri, diğer katılımcılara göre değişen noktalara sahiptir. Bu konu eş kaybı deneyimlerinin ele alındığı başlıkta tartışılacaktır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (22 katılımcı) tek başına yaşamaktadır. Birçok katılımcının yaşadığı yere yakın muhitlerde çocukları ikamet etmektedir. Bazı katılımcıların kardeşleri veya uzak akrabaları da yakın yerlerde yaşamaktadır. Bu yakınlık destek ilişkilerinin önemli bir bileşenidir.

Kurum hizmeti alan bir yaşlıya dair deneyimlerini anlatan bir katılımcı ile yapılan görüşmenin ardından, sosyal destek ağlarında kurumların rolünü anlamak amacıyla, kurumlardan hizmet alan katılımcıların dahil edilmesi planlanmıştır. Kurumda kalmak veya hizmet almak aynı zamanda yeni sosyal ilişkiler kurmanın da bir yolu olabilmektedir. Bu sebeple, eş kaybı sonrası yaşlı bireylerin iyi oluşlarını etkileyen bir unsur olarak kurumda gelişen sosyal ilişkileri anlayabilmek önemlidir. Bu bağlamda, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'nin evde bakım ve sağlık hizmetini kapsayan TEBEV'den destek alan iki erkek (İsmail ve Bekir) ile bir kadın (Ceyda) katılımcı ve Metin Özöğüt Yaşam Merkezi'nde (MÖYM) ikamet eden iki kadın (Ayşe ve Neşe) ve iki erkek (Burak ve Nazif) katılımcı ile görüşme yapılmıştır.

4.2. Katılımcıların Ekonomik Sermayeleri ve Sınıfsal Konumlarının Analizi

Bu bölümde katılımcıların ekonomik sermayeleri değerlendirilecek ve sınıfsal konumlarının nasıl ele alındığından bahsedilecektir. Sosyal sınıfın analizine dair farklı yaklaşımlar olması, bu analizin, bilhassa gündelik yaşam pratikleri içindeki görünürlüğünü ve işlevini tartışmalı hale getirmektedir. Sınıf yapısı analizlerinde veya sınıf oluşumunda deneyimlerin rolünü vurgulayan çeşitli yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Sosyal sınıf yaşlılığın nasıl deneyimlendiği üzerindeki önemli

belirleyicilerden biri olsa da, gerontoloji alanında politik ekonomi perspektifinin gelişimine kadar yaşlılığa büyük ölçüde sınıfsız bir bakışın hâkim olduğu görülmektedir (Walker & Foster, 2006, s. 47). Bu durum, yaşlılık ve yaşlanma alanında sosyal sınıf analizinin nasıl yapılabileceğiyle ilgili bir tasavvur geliştirmeyi güçleştirmektedir.

Bu çalışmada sınıfsal bir kavrayış için Pierre Bourdieu'nün (2015 [1979]; 1986) sınıf ve sermaye kuramından faydalanılacaktır. Bu seçimin öncelikli sebepleri; Bourdieu'nün kuramının deneyim-temelli bir yaklaşım içermesi (Wright, 2017 [1989], s. 352) ve toplumsal mekânı çok boyutlu değerlendirmesi, dolayısıyla ekonomi gibi tek bir nedensel mekanizmaya indirgememesidir (Swartz, 2015, s. 205).

Bourdieu (2015, 1986), temel olarak dört tür sermayeden bahsetmektedir: Ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye. Ekonomik sermaye, klasik sermaye anlayışıyla aynıdır. Piyasada mübadele değeri olan para, mülkiyet, mülkiyet hakları, toprak, finansal kaynaklar gibi varlıklar ekonomik sermaye olarak değerlendirilir. Burada da katılımcıların gelir, mülkiyet ve sahip oldukları diğer maddi kaynaklar ekonomik sermaye kavramı ile karşılanmaktadır. Katılımcıların ekonomik sermayelerinin, içinde bulundukları bağlamda ne anlama geldiğinin veya yaşamlarını nasıl şekillendirdiğinin tam olarak anlaşılabilmesi için ülke ekonomisinin bir tasvirini çizmek gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle, bağlamı değerlendirebilmek adına bazı güncel veriler ele alınacak, daha sonra katılımcıların ekonomik sermayeleri üzerinde durulacaktır.

Ekonomik sermaye, sosyal sınıf analizi için oldukça önemlidir. Ancak ekonomik sermaye, sosyal sınıfın tek bileşeni olmadığı gibi sınıfsal konumla ilgili deneyimleri anlamak açısından da yeterli değildir. Ekonomik sermaye ile beraber kültürel sermaye ve sosyal sermayenin ele alınması, sosyal sınıf analizini derinleştirmektedir. Bourdieu için, mesleğin veya gelirin yanı sıra hayat tarzı, beğeniler, eğitim vasıfları, toplumsal cinsiyet ve yaş da sınıf tahlili için oldukça önemlidir (Swartz, 2015, s. 206). Bu çalışmada da katılımcıların sınıfsal konumlarının analizinde çeşitli verilerden faydalanılmaktadır. Katılımcıların gelirleri ve mülkiyetlerinin yanı sıra eğitim vasıfları, mesleki hayatı, sosyal güvenlik sistemleriyle bağları, sosyal aktivitelere katılımları, yaşam standartları, sosyal çevreleri, rutinleri, sağlık okuryazarlığı, kendilerini tanımlama ve deneyimlerini yorumlama biçimi, beğenileri, gelecekle ilgili beklenti veya kaygıları, olayları başka olay veya olgularla ilişkilendirmeleri, sosyal hizmetlerden haberdar olma biçimleri ve hizmetlere erişimleri gibi, katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen farklı

konulardaki veriler, sosyal sınıfın etkilerini görünür kılarak bu konuda çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır. Konuyla ilgili bulgular sunulurken farklı sınıfsal konumlar arasında karşılaştırma yapmaya ve konumları ilişkisel bir şekilde ele almaya dikkat edilmiştir.

Önceki bölümlerde yürütülen tartışmalarda, yaşam seyri perspektifi ve kümülatif avantaj ve dezavantaj kuramının (KAD) araştırma süreci açısından neden önemli olduğu ele alınmıştı. Bu yaklaşımlar, sosyal sınıfın yaşam seyri boyunca nasıl şekillendiğine ve yaşlılık deneyimini nasıl etkilediğine de dikkat çektikleri için (Dannefer, 2003) sınıf analizini destekleyen yaklaşımlardır. Bu sebeple, sınıf analizi için ihtiyaç duyulan veri setinin oluşmasında, bu yaklaşım ve kuramların önemli katkılar sağladığını belirtmek gerekir.

Yaşlılık dönemine odaklanan sınırlı bir yaklaşım ve buna bağlı olarak geliştirilecek bir sınıf analizi yerine yaşlanma sürecinin ele alınması, daha uzun sürede gelişen ve daha köklü etkileri görmeyi mümkün kılmaktadır. Yaşlılıkla sınırlı bir yaklaşım, yaşlıların yaşam boyu sahip olduğu ve yaşlılığa taşıdığı sınıfsal farklılıkları göz ardı etme veya etkilerini sınırlı bir şekilde kavrama gibi sorunları beraberinde getirebilir. Oysa, yaşlıların yaşamları boyunca biriktirdikleri sınıfsal farklılıklar, yaşlılık deneyimlerini çeşitlendiren temel unsurlardan biridir. Yaşam seyri perspektifi ve KAD, bu süreci farklı boyutlarıyla analiz edebilmek için önemlidir.

Sosyal sınıf, katılımcıların deneyimlerini şekillendiren önemli bir unsur olmakla beraber, toplumsal cinsiyet ve sağlık gibi diğer unsurlarla beraber bir etki oluşturduğu için, bulguları aktarırken bu unsurların etkisini kesişimsel bir bakışla ele almaya özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda kesişimsellik perspektifi, avantajlı/öncelikli veya dezavantajlı bir konumu diğerine göre anlamaya ve güç ile konumlar arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye katkı sağlamıştır. Bireylerin belirli bir özelliği, belirli bir bağlamda öncelikli veya dezavantajlı olmasını sağlarken, başka bir bağlamda farklı bir özelliğinin öne çıkması sebebiyle tam tersi bir konumda yer alabilir. Bir durumda avantajlı veya öncelikli birilerinin olması, dezavantajlı birilerinin de olduğu anlamına gelmektedir. Önceliğe sahip olan ile olmayan arasında yaşanan konumsal değişimleri de ilişkisel bir yaklaşımla değerlendirebilmek kesişimsel bir perspektif analizi açısından önemlidir. Bu tür bir analiz yalnızca kimliklerin sabit ve tek yönlü olmadığına veya hangi kimliğin avantajlı/dezavantajlı olduğuna yönelik bir çıkarım ile sınırlı kalmaz; bu konumları

oluşturan ve değiştiren güç ilişkilerini, ağlarını ve/veya yapılarını da gösterir. Dolayısıyla kesişimsel bir perspektif, sınıf analizini farklı açılardan çeşitlendirmeyi sağlamaktadır. Bourdieu'nün kuramsal çerçevesinin tercih edilmesinin bir sebebi de bu perspektiflerle uyumlu bir şekilde kullanılabileceğidir.

Katılımcıların ekonomik sermayeleri yaşamlarını belirleyen önemli bir unsur olduğu için, bu bölümde ülke ekonomisine dair bazı göstergelere değinildikten sonra katılımcıların gelir ve mülkiyetlerine yer verilecektir. Katılımcıların sınıfsal konumlarının görünümleri ise, bulguların aktarıldığı diğer başlıklar boyunca veriler, deneyimler ve saha notları çerçevesinde yansıtılacaktır.

Katılımcılarla uzun bir zaman aralığında görüşüldüğünden bahsedilmişti. Katılımcıların gelirlerini eşitlemek amacıyla yeniden kısa görüşmeler yapılarak gelir durumları öğrenilmiştir. 2024 yılına göre ifade edilecek gelir durumlarına geçmeden önce bu yıl için bazı ekonomik göstergelere değinmek, katılımcıların hangi şartlarda geçinmeye çalıştığını resmetmesi açısından önemlidir. Katılımcıların çoğunun geçim kaynağı emekli ve/veya dul ve yetim aylıkları olduğu için 2024 yılının enflasyon verileri ve zam oranlarına bakılabilir. Bu veriler bugünkü ekonomik durumu tasvir etmek için başvurulabilecek önemli göstergelerdir.

Emekliler ile hak sahiplerinin alacağı zammı belirleyen önemli faktörlerden biri TÜİK tarafından açıklanan enflasyon oranlarıdır. Zam oranı, yılda iki kez (ocak ve temmuz aylarında), değişen enflasyon oranına göre yapılır. TÜİK (2024b), “Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Haziran 2024” verilerinde, haziran ayı enflasyon oranında %1,64 artış olduğunu, yıllık enflasyonun ise bir önceki yılın aynı ayına göre %71,60 olduğunu belirtmiştir. Yeditepe Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi'nden akademisyenler ve ekonomi uzmanlarından oluşan Enflasyon Araştırma Grubu (ENAG) ise aylık enflasyonu %4,27 ve yıllık enflasyonu %113,08 olarak açıklamıştır (ENAG, 2024). İstanbul genelini dikkate alan İstanbul Ticaret Odası (İTO) verilerine göre aylık enflasyon %3,42 ve yıllık enflasyon %82,14 olarak açıklanmıştır (İTO, 2024). TÜİK ile diğer kurumların açıkladığı oranlar arasında ciddi bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır (Tablo 4.2).

Tablo 4.2*TÜİK, ENAG ve İTO'ya Göre Aylık ve Yıllık Enflasyon Oranı*

TÜFE Oranları	Aylık (Haziran 2024) %	Yıllık (Haziran 2024) %
TÜİK	1,64	71,60
ENAG	4,27	113,08
İTO (İstanbul geneli)	3,42	82,14

2024 Haziran verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Ocak ve temmuz aylarında yapılan zamların TÜİK'in aralık ve haziran aylarında açıkladığı enflasyon oranına göre yapıldığı düşünüldüğünde, aralık ve haziran aylarında açıklanan enflasyon oranına da bakılabilir (Tablo 4.3). Bu verilerde, aralık ve haziran aylarının diğer aylara göre belirli oranda farklı olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 4.3*TÜİK Aylara Göre Enflasyon Oranı*

	Aralık (2023)	Ocak (2024)	Şubat (2024)	Mart (2024)	Nisan (2024)	Mayıs (2024)	Haziran (2024)	Temmuz (2024)
Enflasyon Oranı (%)	2,93	6,70	4,53	3,16	3,18	3,37	1,64	3,23

Aralık 2023'ten Temmuz 2024'e kadar olan veriler dikkate alınmıştır.

Yüksek enflasyon alım gücünü olumsuz yönde etkilerken, zam oranlarının belirlendiği aylarda enflasyon oranının düşük olması, ihtiyaç duyulan zammın yansımamasına sebep olmaktadır. Enflasyon farkının kök maaşa uygulandığı düşünüldüğünde, emeklilerin ve hak sahiplerinin önemli bir bölümüne verilen zammın reel olarak yansımadığı görülmektedir. Kök aylık, bir kişinin çalışma hayatında kazandığı ortalama aylık gelire göre hesaplanan emekli maaşının ham halidir. Yani emekli ödemelerini hesaplarken herhangi bir ek ödeme veya zam eklenmeden önceki baz alınan başlangıç maaşıdır. Emekli maaşlarına zam yapıldığı aylarda, eğer kişinin kök maaşı en düşük emekli aylığının altındaysa, verilen zam reel zam oranından farklılaşmaktadır. Örneğin kök maaşı 6 bin TL olan bir emekli, 2023 sonunda en düşük emekli maaşı olarak belirlenen 7 bin 500 TL gelire sahiptir. 2024 ocak zammı (%49,25) mevcut maaşı 7 bin 500 TL yerine kök maaş üzerinden hesaplanır (yani bu örnekte 6 bin TL) ve bu emeklinin maaşı yaklaşık 9 bin TL olur. Bu sebeple reel artış %33 olmuş olur. Kök maaş değil de zamlı maaş üzerinden artışın ne kadar yansıyacağına dair bir senaryo oluşturulursa, aradaki fark daha açık bir şekilde görülebilir (Tablo 4.4).

Tablo 4.4*Emekli Maaşı Artış Tablosu (Kök Maaş ve Zamlı Maaş Üzerinden)*

	Kök Maaş	Mevcut Maaş (2023 sonu Devlet tamamlaması ile birlikte)	Açıklanan Zam Oranı (2024 Ocak)	Zamlı Maaş	En düşük maaş tamamlaması (Ocak 2024)	Sonuç Maaşı	Reel Artış Oranı
Kök Maaş Üzerinden Zam Alındığı Durumda	6 bin	7 bin 500 TL	%49,25	8.955 TL (6.000x1,4925)	10 bin TL'den az olduğu için 10 bin TL'ye tamamlanıyor	10 bin TL	%33,33
Zamlı Maaş Üzerinden Zam Alındığı Durumda	6 bin	7 bin 500 TL	%49,25	11.193 TL (7.500x1,4925)	-	11 bin 193 TL	%49,25
Kök maaşı yüksek olanın zam seyri	20 bin	-	%49,25	29.850 TL (20.000x1,4925)	-	29 bin 850 TL	%49,25

Tablo 4.4'te kök maaşı düşük olan emeklinin maaşına yansıyan artışın gerçekte ne kadar düşük olduğu açıkça görülmektedir. Diğer taraftan, kök maaş yerine zamlı maaş üzerinden bir zam uygulamasının yürütülmesi durumunda düşük maaşlı emeklilerin alacağı zam oranının ciddi bir fark oluştuğu da görülmektedir. Bu durum kök maaşın, en düşük emekli aylığının altında kalanlar için, yani alt gelir grupları için ne kadar etkileyici bir unsur olduğunu göstermektedir.

Emekli aylığı hesaplama yöntemi ilk önce 1999, daha sonra 2008 yıllarında değiştirilmiştir. Bu durum 1999 (4447 sayılı Kanun) öncesi, 08.09.1999 ila 1.10.2008 (5510 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesi) arası ve bu tarihten sonra sigortalı olanlar için farklı hesaplamaların yapıldığı üç grup oluşmasına yol açmıştır.⁴⁷ Son düzenleme olan ve 2008'de yürürlüğe giren 5510 sayılı Kanun ile birlikte milli gelirdeki artış hızından alınan %100'lük pay, %30'a düşürülmüş, dolayısıyla güncelleme katsayısı geriye çekilmiştir. Öncesinde 4447 sayılı Kanun ile asgari aylık bağlama oranı %70'ten %35'e düşürülmüştü, yeni düzenlemede de bu oran %35 olarak devam etmiştir. Bu düzenlemeler, emekli maaşlarının asgari ücret karşısında erimesinin de sebepleridir. Bu

⁴⁷Üç ayrı hesaplama yöntemini bir arada ele alan bir çalışma için bakınız (Okumuş ve Öztürk, 2020).

sistemin alt gelir gruplarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir (Okumuş ve Öztürk, 2020).

Sonuç olarak kök maaşı düşük olan emeklilerin yapılan zamdan tam anlamıyla faydalanamadığı söylenebilir. Enflasyon artışına bağlı olarak alım gücünün hızlı düşüşüyle birlikte değerlendirildiğinde, bu durum sonucunda yaşlı yoksulluğunun artacağı öngörülebilir. TÜİK (2024e) verilerine göre 2019 yılında %14,3 olan yaşlı yoksulluğunun 2023'te %21,7'ye çıkması halihazırda 65 yaş üstü nüfusta yoksulluk oranının hızla arttığının bir göstergesidir. Aynı yıl gelir dağılım eşitsizliğinin önemli göstergelerinden olan Gini katsayısının bir önceki yıla göre 0,005 puan artarak 0,420 (TÜİK, 2024c) olarak hesaplanması⁴⁸, en yoksul kesimin ülke gelirinden aldığı payın daha da azaldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla en yoksul kesim ve bunlar arasında emekliler ile daha düşük gelire sahip dul ve yetim aylığı alanlar için artan gelir eşitsizliği daha derin bir yoksulluğun ortaya çıkacağını habercisidir.

Maaş tamamlama uygulaması açısından düşünüldüğünde de sorunlar vardır. Kök maaşı 6 bin TL olan emeklinin 10 bin TL maaş alması (yaklaşık %66 oranında bir artış), yapılan maaş zammına (%49,25) göre daha hızlı bir artış gibi görünmektedir. Ancak bu gerçek bir zam değil, bir tamamlamadır ve bu durumu oluşturan sebep kök maaş uygulamasıdır. Bu sebeple maaş tamamlama uygulaması, bu sistem içinde, düşük emekli maaşlarına yapılan gerçek zam oranını görmeyi engellemektedir. Alınan zam kararının yüksek gelirli emeklilerin maaşına doğrudan yansıdığı düşünüldüğünde, bir tamamlama uygulaması olmaması durumunda düşük gelirli emeklinin bu eşitsizlikten çok daha fazla etkileneceği aşikârdır. Bir diğer sorun, belirlenen her taban aylığı düzeyinde, yüksek oranda prim ödemiş veya daha uzun süre çalışmış olan emeklilerin de reel zam oranı düşmekte ve bu durum gittikçe taban aylıklarında birleşmelerine yol açmaktadır. Yani emekliler zamanla taban olarak belirlenen en alt seviyedeki meblağa göre gelir elde edecek ve gittikçe daha fazla emekli en düşük ödeme seviyesinde birleşecektir. Geçtiğimiz zam dönemlerinde 7 bin 500 TL, 10 bin TL ve son olarak 12 bin 500 TL olarak belirlenen taban ödemelerinin artmasıyla, kök maaşı bu meblağlardan daha az olanlar için açıklanan zamlar reel olarak yansımayacaktır ve taban olarak belirlenen meblağı almaya devam edeceklerdir. Bu

⁴⁸“Gini katsayısı, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir” (TÜİK, 2024c, s.1). OECD ülkelerinin 2018 ortalaması 0,31'dir (Akarca, 2023). TÜİK (2019b) verilerine göre aynı yıl Türkiye'de 0,408'dir. Hesaplamalarda dikkate alınan faktörler değişebildiği için farklı kaynaklar farklı sonuçlar verebilmektedir.

durumda sistemin, prim kazancı ve prim ödemesi fazla olanları aşağı çektiği söylenebilir. Kısacası, yaşlıların önemli bir bölümünü ilgilendiren ekonomi politikalarının yeniden düzenlenmesi gerektiği, çünkü mevcut sistemde yaşlının gelirinin değerinin hızla eridiği, geçim sıkıntılarının arttığı ve bu sorunlar karşısında gittikçe daha fazla sayıda yaşlının daha dezavantajlı bir duruma geçtiği söylenebilir.

Katılımcılar arasında bir çalışan erkek dışında erkeklerin tamamı emekli aylığıyla geçinirken, kadınlar arasında dul ve yetim aylığı ile geçinenler daha fazladır. Türkiye genelinde emekli maaşı alan erkeklerin kadınlara göre daha yüksek olduğu, dul ve yetim aylığı alanlarda ise kadınların daha fazla olduğu TÜİK 2022 verilerinde de görülmektedir (Tablo 4.5).

Tablo 4.5

TÜİK 2022 Verilerine Göre Emekli ve Dul Yetim Maaşı Alan Kişi Sayısı

	Kadın	Erkek	Toplam
Emekli/yaşlı maaşı alan kişi sayısı	2.756.000	7.647.000	10.403.000
Dul/yetim maaşı alan kişi sayısı	3.768.000	287.000	4.054.000

Kaynak: (TÜİK, 2023)

Bu tabloda, emekli maaşı alan kadın sayısının erkeklere göre daha az olmasının temel nedeni, kadınların çalışma hayatına ve kayıtlı istihdama katılım oranlarının daha yakın dönemde artmaya başlamış olmasıdır. Bu oran günümüzde de erkeklere göre kadınlarda daha düşüktür. 2023 yılı TÜİK verilerine göre, 15 ve üzeri yaş grubunun işgücüne katılım oranı %53,1 iken, bu oran kadınlarda %35,1, erkeklerde ise %71,4'tür. Ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılım oranının arttığı da görülmektedir (TÜİK, 2024b). Benzer bir durum katılımcılar için de söylenebilir. Eğitim durumu daha iyi olan kadın katılımcılar genellikle güvenceli işlerde çalışmışken, eğitim seviyesi düştükçe kadın katılımcıların iş hayatına dair sınırlı deneyimleri olduğu ve çoğunlukla güvencesiz şekilde çalıştıkları görülmektedir. 1960 ve öncesi doğanların ele alındığı bu çalışmada kadın katılımcıların içinde bulundukları yaşam koşulları düşünüldüğünde, işgücüne katılımı ve emeklilik hakkından faydalanma imkânının daha da sınırlı olduğu söylenebilir.

Tablo 4.5'teki veriler doğrultusunda, gelecekte emeklilik hakkına sahip olan kadınların oranının ne olacağına dair de bir tahmin yürütülebilir. Kadınların işgücüne katılımının az

olması, daha düşük ücretle veya güvencesiz şekilde çalışmaları gibi durumlar emeklilik hayatlarını şekillendirecektir. Son yıllarda, PAY-G (*pay-as-you-go*) olarak da bilinen, nesiller arası dayanışmaya dayanan geleneksel emekliliğe ek olarak Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) hayata geçirilmiştir. Bireysel birikim ve fon yönetimine dayanan bu sistemde kadınların emeklilik için gerekli ve yeterli birikimi yapamaması durumunda, yaşlılık dönemlerinde ekonomik sorunlarla karşılaşma olasılığı artmaktadır (Şahin, Rittersberger-Tılıç, & Elveren, 2010). Bugün yaşlı kadınların önemli bir bölümü, emekli maaşından daha az olan dul ve yetim aylığıyla geçinirken ciddi finansal sorunlarla karşılaşmaktadır. Mevcut hesaplama yöntemleri ve emeklilik sistemi, geleceğin yaşlı kadınlarının daha zor şartlarda yaşamalarına yol açabilir. Çünkü bugün genç kadınların çeşitli sebeplerle işgücüne katılamaması veya düşük ücretle güvencesiz bir şekilde çalışmasının ortaya çıkardığı sorunlar yaşlılığa taşınarak, sağlık problemleriyle veya sosyal ağın daralmasının getirdiği sorunlarla kesişebilir, geleceğin yaşlı kadınlarını daha derin bir yoksullukla karşı karşıya bırakabilir. Kadınların sosyal koruma haklarını şekillendiren etmenler toplumsal cinsiyet ve konumsal güç ilişkileriyle bağlantılı olduğu için, bu konuda duyarlılık geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç, emeklilik sisteminin toplumsal cinsiyet ve yaşam seyri açısından da düşünülmesinin son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet perspektifi belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlam içinde kadınların içinde bulunduğu eşitsizlikleri telafi edici politikalar üretme imkânı sunarken, yaşam seyri perspektifi ise hem bireysel hem de sosyal koruma sistemi düzeyinde analiz edilebilecek riskleri tanımlamayı ve buna göre politika üretmeyi sağlar (Erhel, 2008, s. 158). Bu sebeple bugünün ve yarının yaşlıları için daha kapsayıcı ve uzun erimli süreçleri dikkate alan politikalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Tekrar katılımcılara dönüldüğünde, kadın katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak neden çalışma hayatına katılamadıkları veya çalışsalar bile neden emekli olamadıkları konusunda daha detaylı bir değerlendirme yapılabilir. Bu değerlendirme, katılımcıların bugün içinde bulundukları toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin erken dönemlerden itibaren nasıl şekillendiğini de gösterir. Bu bağlamda; kadınların eğitim durumu, yaşadıkları yer, sahip oldukları iş imkânları, toplumsal cinsiyete dayalı yargılar, toplumsal cinsiyet rolleri, çalışma biçimleri ve çalışma süreleri mevcut emeklilik durumlarını şekillendiren unsurlardır.

Eğitim durumu, kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli faktörlerden biri (OECD, 2023) olmakla birlikte, tek başına belirleyici bir etken olarak almak eksik bir analize yol açabilir (Standing, 1976). Eğitim durumu, çalışma hayatına katılımı belirleyen toplumsal, ekonomik, coğrafi ve tarihsel faktörlerle birlikte şekillenmektedir. Örneğin bazı katılımcıların çocukluğunu kırsal yerde geçirmiş olmaları eğitim imkânlarına erişimlerini sınırlandırmış, ileri yaşlara doğru da işgücüne katılımını etkileyen bir faktör olmuştur. Göç hikayesi olan kadınlar, çocukluk dönemlerinde yaşadıkları yerde eğitim ve güvenceli iş imkânlarının sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan bu kadınların çoğu küçüklükten itibaren günlük yaşamlarının önemli bir bölümünü rençberlik ve hayvancılık gibi işlerle geçirmişlerdir. Dolayısıyla onların kurumsal eğitime katılımını belirleyen sınırlılıkların olduğu ve bu durumun gelecekte iş imkânlarını da belirlediği söylenebilir. Bu konu daha detaylı bir şekilde, katılımcıların eğitim durumlarının ele alındığı bir sonraki başlıkta tartışılacaktır.

Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü katılımcıların çalışma hayatıyla ilişkisini belirleyen bir diğer etkidir. Erkeğin evin geçimini sağlama; kadının ise ev işleri, çocukların bakımı gibi işlerle ilgili aldığı sorumluluklar onların çalışma hayatıyla ilişkisini ve emeklilik durumlarını belirlemektedir. Örneğin, katılımcılardan Sevgi (65+) ⁴⁹, küçüklüğünde rençberlik yapmıştır. Evlendikten sonra eşi kente göç etmiş, kendisi de köyde kalmıştır. Bu süreçte eşi belirli dönemlerde tarla işlerine yardım etmek için gelirken zaman zaman da Sevgi, kentteki yaşadıkları eve gitmiştir. İlk bebek doğduğunda kocası onun sadece çocuklara bakmasını istemiştir. Daha sonra tarla işlerine son vermeleriyle Sevgi de çocuklarla birlikte şehre göç etmiştir. O dönemlerde neden çalışmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Eşimle evlendikten sonra biz rençberlik... Biz adamla evlendik ya, benim çocuğum çocuğum oldu. Adam da demir çelikte çalışıyordu, Karabük’te. E bir kişi ne kadar şey eder, durur, yapabilir? Ben dedi, rençberliği bırakacağım dedi. Sen dedi, bebelere bak dedi, ben senin her şeyini getiririm dedi. Yani bizim her şeyimiz hazırды. Aynı bu şehirde oturduğum gibi köyde de aynı oturuyordum ben. E bebelere üstü üstüne geldi. Melik ile Erdi vardı. Birer ikişer yaş araları var yani. Sen dedi, benim bebelere bak dedi. Bebelere bırakma, yıkma dedi.” (Sevgi, 65+)

⁴⁹Sevgi okuryazar olmadığı için kaç yaşında olduğunu bilmiyor. 65 yaş ve üzeri olduğunu Covid-19 esnasında, yaşlılara yönelik sokağa çıkma kısıtlamalarının olduğu dönemde dışarı çıkarsa ceza alacağını ifade ettiğinden anlıyoruz.

Toplumsal cinsiyete dayalı kabuller ve ataerki kadın katılımcıların eğitim ve iş hayatına katılımını belirlemektedir. Meltem (69) Eskişehir’e göç ettikten sonra fabrikada çalışmak istemiş, fakat eşi, hem kadınların sadece memuriyet gibi belirli işlerde çalışabileceği kabulü hem de başkalarının kendisiyle ilgili düşünceleri sebebiyle eşinin çalışmasına izin vermemiştir.

“(Eskişehir’e geldiğimde) çok gençtim Nur kızım. 30 yaşlarındaydım. 20 yaşında gelin oldum. 10 sene çiftlik köyünde durdum. 30 yaşındaydım. 31-32 yaşında. O zaman dedim ki eşime, ya babam çok merak etti. Beni şu X firması var ya, dikiş şeyleri, dikiş fabrikaları, hala X firması mı, Emirdağlı mıymış müdürü? Ya ben dedim şeye, işe tık dedim, çalışayım dedim, biliyor musun eşime? Bizde kadın çalışmaz diye, eskiden Emirdağlılar çok... ne bileyim kaba mıydı neydi? Bizde kadın çalışmaz diye çalıştırmadı. Çalışaymışım Nur kızım, emekli olacaktım. Bir başlangıcım olaymış, ya bir BAĞ-KUR’um ya bir sigortam. Eşim çalıştırmadı. Derler ki, Veli (eşi) ailesine bakamamış çalıştırır diye. O zaman insanlar çok mu gericiymiş, adet mi öyleymiş? Sadece mesela öğre... Sen şey araştırma görevlisi, öğretmensin, memursun. Kadınlar, öyle kadınlar çalışırdı, kızlar.” (Meltem, 69)

Meltem’den yapılan bu alıntıda, erkeğin ekmeği kazanan, kadının evi çekip çeviren olarak belirli aile içi rollerinin olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan kadınların belirli işlerde çalışabileceğine dair bir kabulün olduğu da görülmektedir; ki bu kabul, beyaz yakalı işlerle ilgili olduğu için eğitim düzeyinin yüksek olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Son olarak erkeğin, eşinin çalışmasına müsaade etmemesi ataerki toplumsal normlarla şekillenen ve Meltem’in bugün sosyal haklarını belirleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadın katılımcıların güvencesiz veya enformel şekilde çalışmaları da emeklilik durumları üzerinde etkili olmuştur. Kadınlar çocuklarına, eşlerine ve hanedeki yaşlılara bakım emeği verdikleri gibi, hayvancılık, bahçecilik, tarla gibi işlerle de ilgilenmişlerdir. Çalıştıkları zamanlarda ise güvencesiz şekilde çalışmışlardır. Emel bakıcılık yaparak, Kardelen önce tarlada sonra fabrikada, Derya terzilik yaparak, Ayşe gündeliğe giderek, Elif çeşitli ürünler hazırlayıp enformel yollarla satarak gelir elde etmeye çalışmışlar, bu süreçte prim ödemelerini kendisi yapan Ayşe hariç, ya çalışma biçimleri sebebiyle ya da çalıştıkları yer sigorta yapmadığı için emeklilik hakkı elde edememişlerdir.

Bazı katılımcıların uzun yıllar çalışmasına rağmen kendi emeklilik gelirlerinin olmadığı ve oldukça düşük bir gelir sağlayan dul ve yetim aylığı ile geçinmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin Müzeyyen (84), 30 yılı aşkın bir süre boyunca seyyar köftecilik

işi için neredeyse her gün emek harcamıştır. Emeklilikten sonra ek bir gelir kaynağına ihtiyaç duyan eşi köfteci dükkânı açmış, fakat iş yapamadığı için sonrasında seyyar satışa geçmiştir. Müzeyyen ise pişirilmek üzere hazırladığı 5 kiloluk köfteyi satış yaptıkları yere, bazen toplu taşımayla bazen de yayan şekilde götürmüştür. Uzun yıllar gündelik hayatının bir parçası olan bu iş için hem köfteleri hazırlamakla uğraşmış hem de zaman zaman ulaştırma kısmını üstlenmiştir. Bu iş yükünü şu şekilde ifade etmektedir:

“O (eşi) demiryolunda çalışıyordu, ben buradan köfte yapıyordum. Beş kilo kıyma getiriyordum ta Akarbaşı’ndan. Oradan alıyordum beş kilo kıymayı, askeriye’nin içinden sırtıma yayan geliyordum. Buraya 26 (numaralı otobüs) çalışıyordu. 15 kuruştur bilet o zaman. Ben ona vereceğim parayı ekmek alırım derdim. Duydun mu? Ondan sonra gelir kıymayı yapardım. Bu gelin yok (sonrasında gelininden çok destek aldığı için onu vurguluyor) ... Okur yazarlığım yok ya, ortasına komşunun kızına kâğıt soktururdum. Otobüsü beklerdik. Bazı gelirdi bir tane oradan, bazı da gelmezdi. Aman derdim, ona vereceğim parayı derdim, ekmek alırım bir tane derdim. Hadi bakalım buradan yayan ta istasyona. O Adalar merdivenin üstünden... Varırdım. Ondan sonra bir tane çırak tuttuk. Akşamleyin beşte çıkardı ya işçiler demiryolundan. Ondan sonra oraya eletirdim, oturdum. “Bak Fehmi (eşi), ben şu kadar saydım, bak hesabını sorarım sana, kârını getir” derdim. Nereye getirecek? Gelen yiyor, giden yiyor. Bir şey etmezdi. “Ya, sevap olur.” Gelene verirdi. Kâr da yoktu ha! Diyeceğim çok eziyetler çektim ben. Başımda tepsilerle köfte götürüyordum diye istasyonlara neler çektim.” (Müzeyyen, 84)

Çiftin seyyar satıcılığa başlaması, enformel bir ekonomik faaliyete geçiş yaptıkları anlamına gelmektedir. Enformel ekonomik faaliyetler, hukuken statüsü tanınmamış olan veya tanınsa da kurallara uygun işlemeyen ve kurumsallaşamayan bir yapı arz eden üretim ve çalışma ilişkilerini içermektedir (Şişman, 2011, s. 13). Seyyar satıcılık işsiz kalma veya gelirin yetmemesi gibi durumlarda bireyin geçimini sağlamak amacıyla başvurduğu en yaygın enformel yollardan biridir (Özkul & Kanyılmaz, 2012, s. 48). Müzeyyen ailesini geçindirme, çocuklarını evlendirme ve eski evlerini yaptırma gibi sebeplerle o dönemlerde daha fazla gelire ihtiyacı olduklarını ifade etmiştir. Yaptıkları iş sebebiyle sigorta da yapamadıkları için, Müzeyyen bugün eşinden ve babasından kalan dul ve yetim aylığı ile geçinmektedir. Aile apartmanında yaşadığından dolayı da ihtiyacı oldukça çocukları finansal açıdan destek olmaktadır.

Buraya kadar, katılımcıların bugün ekonomik durumlarını şekillendiren etmenlere yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Buradan sonra katılımcıların mevcut durumları değerlendirilecektir. Katılımcıların ekonomik sermayelerine dair bulgular

tablo 4.6’da paylaşılmıştır. Bir erkek katılımcı (Halil) sigortalı bir işte çalışmaya devam ederken diğer katılımcıların tamamı emekli maaşı veya dul ve yetim aylığı alan hak sahiplerinden oluşmaktadır. Kadınların beşi emekliyken, tüm erkek katılımcıların emekli olduğu görülmektedir. En düşük gelire sahip olanlar arasında dul ve yetim aylığı alan kadınlar olduğu görülmektedir (Bahar, Derya, Kardelen). Bu tabloya göre kadınların ortalama geliri yaklaşık 17 bin TL civarındayken erkeklerin ortalama geliri 27 bin TL civarındadır. Çalışan erkeğin (Halil) geliri çıkarıldığında, kalan erkeklerin ortalama geliri yaklaşık 24 bin TL olarak hesaplanmaktadır. Erkeklerin ortalama gelirinin kadınların ortalama gelirine göre daha fazla olmasının sebepleri, az önce de ifade edildiği gibi, kadınların eğitim ve iş hayatına katılımını etkileyen koşullarla ilişkilidir. Ancak burada erkeklerin de gelir grubu açısından homojen olmadığı görülmektedir.

Tablo 4.6*Katılımcıların Ekonomik Sermayeleri*

Katılımcı	Mülkiyet ve diğer finansal kaynaklar	Yaklaşık Geliri (2024) ⁵⁰
Meltem	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Çocukları destek oluyor.	15 bin
Emel	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Zaman zaman bakıcılık yapıyor.	11 bin
Sevgi	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Dul gelinine destek oluyor.	11 bin
Zehra	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Kiracısı var. Evini kızıyla paylaşıyor.	15 bin
Gülseren	Emekli. Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Çocukları destek oluyor.	15 bin
Müzeyyen	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor.	20 bin
Feride	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Kiracısı var. Kızlarına destek oluyor ve evini onlarla paylaşıyor.	40 bin
Bahar	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Çocukları destek oluyor.	8 bin
Ayten	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Evini torunuyla paylaşıyor.	15 bin
Ceyda	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor.	10 bin
Handan	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Evini oğlu, gelini ve torunlarıyla paylaşıyor.	11 bin
Derya	Hak sahibi (eş). Kirada kalıyor. Oğlu destek oluyor.	10 bin
İkbal	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor. Kiracısı var. Evini oğlu ve geliniyle paylaşıyor.	10 bin
Kardelen	Hak sahibi (eş). Kirada kalıyor. El işi yapıp satıyor. Kızına destek oluyor.	8 bin
Lale	Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor.	10 bin

Ayşe	Kurumda kalıyor. Emekli. Hak sahibi (eş).	15 bin
Neşe	Kurumda kalıyor. Emekli. Hak sahibi (eş).	24 bin
Çiğdem	Emekli. Hak sahibi (eş). Kendi evinde kalıyor.	34 bin
Elif	Hak sahibi (baba). Kardeşleri destek oluyor, el işi veya hamur işi yapıp satıyor. Kendi evinde yaşıyor.	20 bin
Mine	Emekli. Hak sahibi (eş). Kendi evinde kalıyor.	30 bin
Hasan	Emekli. Kendi evinde kalıyor.	25 bin
Mahir	Emekli. Kendi evinde yaşıyor. Kiracısı var.	50 bin
Tarık	Emekli. Kendi evinde yaşıyor.	40 bin
Selim	Emekli. Kendi evinde yaşıyor.	20 bin
Kemal	Emekli. Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor.	32 bin
Celal	Emekli. Kendi evinde yaşıyor. Çocuklarına destek veriyor.	25 bin
Ümit	Emekli. Hak sahibi (eş). Kendi evinde yaşıyor.	20 bin
Halil	Çalışıyor. Kendi evinde yaşıyor. Kardeşlerine destek veriyor.	80 bin
İsmail	Emekli. Kendi evinde yaşıyor. Oğlu destek oluyor.	15 bin
Bekir	Emekli. Kendi evinde yaşıyor.	14 bin
Ferhat	Emekli. Kirada kalıyor.	13 bin
Arif	Emekli. Oğlu ve gelininin evinde kalıyor.	13 bin
Burak	Emekli. Kurumda kalıyor. Çocuklarına destek veriyor.	20 bin
Nazif	Emekli. Kurumda kalıyor.	18 bin

⁵⁰2024 Haziran ayında 1 Dolar yaklaşık 32,00 TL, 1 Euro yaklaşık 35,00 TL'dir. Asgari ücret ise yaklaşık 17 bin TL'dir.

Katılımcıların çoğu kendi evinde yaşamaktadır. Kirada yaşayan bir erkek ve iki kadın katılımcı, gelirlerinin de düşük olması sebebiyle kira giderini karşılamakta zorlanmaktadır. Katılımcılardan Derya'ya kirasını ödemesinde oğlu destek verirken, eski bir evde kirada yaşayan Kardelen dul ve yetim aylığıyla ve sattığı patiklerden kazandığı para ile geçinmeye ve aynı zamanda da kızına destek olmaya çalışmaktadır. Kirada kalan bir diğer katılımcı Ferhat ise, ruh sağlığı sorunları olan 30 yaşındaki kızıyla birlikte eski bir evde yaşamakta ve tek geçim kaynağı emekli maaşı olduğu için giderlerini karşılamakta zorlanmaktadır. Kızı da çalışmak istemiş ancak rahatsızlığı nüksettiği zaman kontrolünü kaybettiği için hiçbir yerde uzun süre çalışamamıştır. Genel bir değerlendirmeye Kardelen ile Ferhat'ın katılımcılar arasında geçim sıkıntısını şiddetli bir şekilde yaşayan katılımcılar olduğu ifade edilebilir. Her ikisi de iş aramakta, ancak Ferhat kızı sebebiyle, Kardelen ise sağlık sorunlarını da düşünerek yapabileceği tek iş olduğunu belirttiği çocuk bakıcılığı için kimseyi bulamaması sebebiyle çalışamamaktadır.

Daha üst sosyal sınıftan olan katılımcılar; kamu personeli olarak çalışmaya devam eden Halil, emekli olan Mahir ile Tarık ve kadınlardan da Feride ile Çiğdem'dir. Mahir'in emekli maaşının yanı sıra kira gelirlerinin de olması sebebiyle geliri yüksektir. Tarık yüksek düzeyde prim ödemiş bir mühendis olarak emekli olmuştur. Feride'nin gelirinin yüksek olmasının sebebi Almanya'dan ve Türkiye'den çifte emekliliği olan eşinden kalan maaş ve kira geliri alıyor olmasıdır. Çiğdem ise üst düzey yöneticilik yaptıktan sonra emekli olmuştur.

Katılımcılardan bazıları çocuklarından finansal destek alırken, bazıları da çocuklarıyla veya diğer akrabalarıyla evini paylaşmakta ve finansal destek vermektedir. Bu durum destek ilişkilerinin yönünün tek taraflı olmadığını vurgulamak açısından önemlidir.

4.3. Katılımcıların Eğitim Durumu

Katılımcıların eğitim düzeyleri kadınlara ve erkeklere göre farklılık göstermektedir. Kadın katılımcıların eğitim düzeyi erkeklere göre daha düşüktür. Tablo 4.7'de cinsiyete göre katılımcıların eğitim düzeyi gösterilmektedir.

Tablo 4.7*Cinsiyete Göre Katılımcıların Eğitim Düzeyi*

Eğitim Düzeyi	Kadın	Erkek
Okur-yazar değil	4	-
Okur-yazar	5	2
İlkokul	7	4
Ortaokul	-	2
Lise	3	4
Lisans ve üzeri	1	2
Toplam	20	14

Not: Mezuniyet durumu dikkate alınmıştır.

Katılımcıların, yaşamlarının erken dönemlerinde avantaj veya dezavantajlarla karşılaşmalarında etkili olan eğitim durumları, bugün de yaşamlarını şekillendirmektedir. Bu sebeple katılımcıların eğitime erişim imkânları ve eğitim kazanımları değerlendirilmiş, bu kazanımların ve daha geniş kapsamda kültürel sermayenin ileri yaşlarda ve eş kaybı sonrasında karşılaştıkları sorunlar ile ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kadın katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, onların eğitime erişim imkânlarını sınırlandıran birçok faktör olduğu görülmektedir. Bu etmenler ataerkil toplumsal yapı, yoksulluk ve kırdaki eğitim imkânı olarak üç başlıkta değerlendirilebilir. Daha detaylı bir değerlendirmede ise şu unsurlar göze çarpmaktadır: Anne ve/veya babanın erken ölümü, ailelerin kız çocuklarının eğitim alma fikrine karşı olmaları veya eğitimlerini desteklememeleri, ailenin erkek çocuklarının eğitime öncelik vermesi, erken yaş dönemlerinde okul olmayan veya okulun geç açıldığı kırsal bölgelerde yaşamaları, yoksulluk, erken yaşta evlendirilmeleri, bahçecilik, tarla, pazar, hayvancılık, ev işleri gibi işlerle ilgilenmeleri veya aile üyelerine bakım verme, evi idare etme gibi sorumluluklarının olması kadın katılımcıların önemli bir kısmının okula hiç gidememeleri veya eğitimlerini yarıda bırakmalarına yol açan temel sebeplerdir.

Katılımcılardan Ayşe köyde imkân olmadığını söylerken, Müzeyyen yapılacak başka işleri olduğu için okula gidemediğini söylemiştir:

“Ben hiç okumadım. Çünkü benim annem babam ölmüş. Biz köydeyiz. Köyde de okul yoktu, bir şey yoktu. Büyüdük, yetiştik işte böyle böyle derken bu yaşa geldik.” (Ayşe, 73)

“Müzeyyen: Biz üç kardeş, iki kardeş, -birini sayma, o okuyordu. Ondan sonracamız, affedersin, çok damda beygirlerimiz vardı, biliyor musun, hani onlara bakardık. Biz, kardeşimle ben, o çifte giderdik, pulluk olurdu, belki siz bilmezsiniz. O pulluğu eşek tutardı, ben beygirlerin önünden giderdim. Ondan sonra tarlada çift sürerdik. Akşamleyin gelirdik. Koyunlarımız vardı affedersin, avluda inekler vardı. Belki yüz- yüz elli tane çulluk deriz, biz hindi deriz, annem onlara bakardı. Ertesi gün yine tarlaya giderdik... Ah keşkelerim (*okula*) gitseydim de... Buraya okullar açıldı, okumam yazmam... (*Gelini araya giriyor*)

Gelini: Okula gitseymiş de ohoo... (*Gülüştürüyor*)

Müzeyyen: Buraya okul açıldı ama vakit yoktu...” (Müzeyyen, 84)

Meltem ise küçük yaşta hem tarla ve ev işleri yaptığı için hem kendinden küçük kardeşlerine hem de annesine bakmak zorunda kaldığı için okula devam edememiştir:

“Eğitim... (*Birkaç saniye duraksadı*). Bizim köyümüzde ilkokuldu kızım. Babam beni okutacaktı, annem hasta oldu. 7 sene yattı. Onun için okul şeyim geçti, okuyamadım ilkokulu... Babam beni okutmayı çok istiyordu. Erzurumlu hocam vardı, Tevfik Hocam, Meltem’den çok güzel öğretmen olur, derdi. Ben kendimden büyük çocuklara ders verirdim, biliyor musun? 1 yaşındayken, şey 1 diyorum, bire giderken ikiye giderken... O zaman çocuğuz, kız çocuğu. Çocuklar çok okumazdı. 15 yaşındaki çocuklara da eee ilkokul dersi verirdim. Hala birinci sınıf dersi verirdim. A, B, Ali topu at... Öyle ders verirdim. Babam da heveslenirdi okutmaya. Annem hastalanınca ne hocaya gidebildim ne okuyabildim. Derya kızım (*adımı karıştırıyor*), çocukluğum öyle bir şey geçti. İş tuta tuta. Beş yaşında anama bakmaya başladım, beş yaşında.” (Meltem, 69)

Meltem burada kendisinden büyük çocuklara ders verdiğini söyleyerek önceki jenerasyonun eğitim imkânlarıyla ilgili de bilgi vermektedir. Muhtemelen ya okul geç açıldığı için ya da eğitime yavaş yavaş önem atfedildiği için bu öğrenciler 15 yaşında, kendilerinden daha küçük yaşlardaki öğrencilerden okuma yazma öğrenmektedirler. Kız çocuğu olduğunu vurgulaması ise, kız çocuklarının okula gitmelerinin daha zor olduğunu belirtmek ve buna rağmen babası istediği için kendisinin gidebildiğini ifade etmektir.

Bazı kadınlar, evi idare etmek durumunda kaldıkları veya erkek kardeşlerine öncelik verildiği için eğitim hayatına dahil olamamıştır. Zehra gibi, çocukluğunda pazarda alım-satım işleri yapan kadınlar, okuryazarlık ve hesaplama becerilerini geliştirebilmiştir. Zaman içinde bu becerilerini devam ettirecek benzer durumlarla karşılaşmaları, okur-yazar olmasalar bile, bugün örneğin kendi başına alışveriş yapabilmelerine olanak sağlamıştır.

“Biz şimdi, ne çocukluğumuzda okuduk. Okutmadılar çünkü. Babam... Dedim ya hani bazı şeyler geçti (*babasının kaza geçirdiğini hatırlatıyor*). Biz kazaya (*ilçeye*) çıktık ama kazaya çıkınca da üstümüzde başımızda yok. Tanıdığımız bir kimse yok (*annesini erken yaşta kaybediyor*). Bir akrabamız var birkaç tane... Ondan sonra işte, biz kazada sekiz-on sene varla yokun arasında. Babam sebze ciydi. Ben de gider onun hesabını toplardım. Satılacak varsa satardım. Hiç okula gitmedim. Ama hepsini bilirim... Çocukları okuturken, oğlanlara. Şimdi bana şey etmeye başladılar köyde, “Anne”, “e?”. “Bu ne D’nin altında?” ... Ondan sonra şu ne? Jandarma. Öyle öyle önce kız kardeşime. Bizim, hiç, beş kızın beşi de okumadı. Oğlanlar okudu, bizi okutmadılar. Bütçe yoktu. Maddi durum yok. Ana yok. Oğlanlar okudu, oğlanlar canavar gibi. Okuyacak tipler. Biri öğretmen oldu. Ama anam yok, evde bir idare eden yok. Ben baktım.” (Zehra, 82)

Okur-yazar olmayan, yaşını bilmediğinden kovid-19 döneminde sokağa çıkma kısıtlamalarından ceza alacağını birileri kendisine söylediği için 65 yaşa yakın bir yaşta olduğunu tahmin ettiğimiz Sevgi, eşini kaybettikten sonra en zorlandığı işlerden birinin alışveriş yapmak olduğunu söylemiştir:

“Her şeyde zorlanıyor insan tatlım. Pazara giderken o adamla (*eşi*) giderdim. O alışveriş yapardı, ben yanında çanta gibi bir şeydim. O alırdı mesela, kaç... O şeyleri okurdu. Ama ben şimdi mesela kıyafet olsun, ucuz olsa da alıyorum, okumuşluğum yok. O şeyleri okuyamıyorum. Kağıtları okuyamıyorum. Çok zorlanıyorum ben öyle şeylerde. Adam mesela 50 milyon para veriyon, 50 milyon ister üstünü versin ister vermesin, geri döner gelirsin. Adam verirse verirsin... Mesela kaç lira döneceğini bilemiyorum. 100 milyonluk 50 milyonluk para var, biliyon mu 20’yi falan?... Ama adam kendisi olunca her şeyi alıyordu... (*Şimdi*) tanıdıktan alıyorsun, başkasından almaya çalışmıyorsun. Tanıdık yerden başka yerde almam.” (Sevgi, 65+)

Okur-yazarlığı olmayan Sevgi, 2018 yılında eşini kaybettikten sonra, zaman zaman farklı işlerde çocuklarından ve komşularından destek alsa da bu desteğe erişimin mümkün olmadığı dönemlerde alışveriş gibi işleri yapmakta zorlanmaktadır. Ancak tanıdığı yerlerden alışveriş yaparak bu konuda bir çözüm stratejisi geliştirmiştir.

Erkeklerin de eğitim hayatını şekillendiren etmenler de çeşitlidir. Bazıları kurumsal eğitim hayatına girmiş ancak çeşitli sebeplerle ayrılmak durumunda kalmıştır. Örneğin, ilkokula başlayan, ancak gördüğü kötü muamele ve fiziksel şiddet sebebiyle okulu bırakmak durumunda kalan Selim, askerliğe gittiğinde okur-yazarlığını ve pazarcılık yaparak temel düzeyde hesaplama becerisini geliştirmiş, ancak kurumsal eğitime devam etmemiştir. Eğitim hayatından ayrılışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Ya okula başladık. Köyde ilkokul vardı. Bir de o zaman üçüncü sınıfa kadardı. Bizim gittiğimizde beşinci sınıflar başladı. ‘Selim gel buraya’, diyordu öğretmen. Beşinci sınıfa giden delikanlı büyük çocuklar mesela, 17- 18 yaşındakiler falan vardı böyle. Onlara bir hesap söylüyor, yapamıyormuş. “Selim yap!”, ben yapıyordum. “At bunlara birer tokat!” diyordu. Ne kadar yanlış bir hareket yani! Onlara ben zorla falan tokat atıyordum, attırıyordum bana. Dışarı çıkıyordum, beni dövüyorlardı. Ben artık okula gitmiyordum. Ben okula mokula gitmedim yani.” (Selim, 84)

Kadınların eğitim hayatını etkileyen finansal olanakların sınırlılığı faktörü, bazı erkek katılımcıların da ifadelerine yansımaktadır. Erkek katılımcıların mesleki eğitim aldıktan sonra iş hayatına girmeleri de kurumsal eğitimi terk etmelerinin sebepleri arasındadır. Bazı erkek katılımcılar üniversite hayatında çeşitli politik sorunların yol açtığı zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin bu tür bir durumla karşılaşan Kemal için ailesi, üniversite eğitimini farklı bir ilde tamamlamasını istemiş, ancak bu mümkün olmadığı için üniversiteyi tamamlayamamıştır. Ancak kurumsal eğitimin dışında kendini farklı şekillerde geliştirdiğini, örneğin işi sebebiyle yabancı dil öğrendiğini ve dünyanın farklı yerlerinden birçok insanla tanıştığını belirtmektedir.

Sonuç olarak katılımcıların eğitim durumları, bugün bulundukları konumların ve deneyimlerinin anlaşılmasında önemlidir. Kurumsal eğitim, eğitime ilişkin deneyimlerin veya kültürel sermayenin tek bileşeni olmasa da önemli bir unsurdur. Ancak kurumsal eğitim dışında, katılımcıların farklı şekillerde kültürel sermayelerini arttıracak stratejiler geliştirdikleri de görülmektedir. Bu yüzden kültürel sermayeye ilişkin bir analizde, kurumsal eğitimi aşan ve aktör olarak hangi stratejileri geliştirdiklerini içeren bir perspektiften bakmak gerekmektedir.

4.4. Eş Kaybı Deneyimleri

Yaşam süresinin uzamasıyla birlikte sosyal ağda istemsiz kayıpların yaşanma olasılığı artmaktadır. Eş, çocuk, akraba, arkadaş gibi yakınların ölümü, yaşlanma sürecinde önemli dönüm noktalarına dönüşebilmektedir. İleri yaşlara doğru farklı sebeplerle gittikçe daralan sosyal ağlarda yaşanan bu kayıplar, yaşlılık döneminde çeşitli sorunları beraberinde getirebilmektedir. Eş; sevgi ve yakınlık kadar destek sağlama veya bakım verme gibi rolleri sebebiyle de sosyal ağın önemli bir üyesi olduğu için (Ouden vd., 2023, s. 559) kaybı yaşayanın hayatını birçok açıdan etkileyebilmektedir. Eş kaybı bazı çalışmalarda, yaşlılıkta yalnızlığın en önemli belirleyicilerinden biri olarak ifade

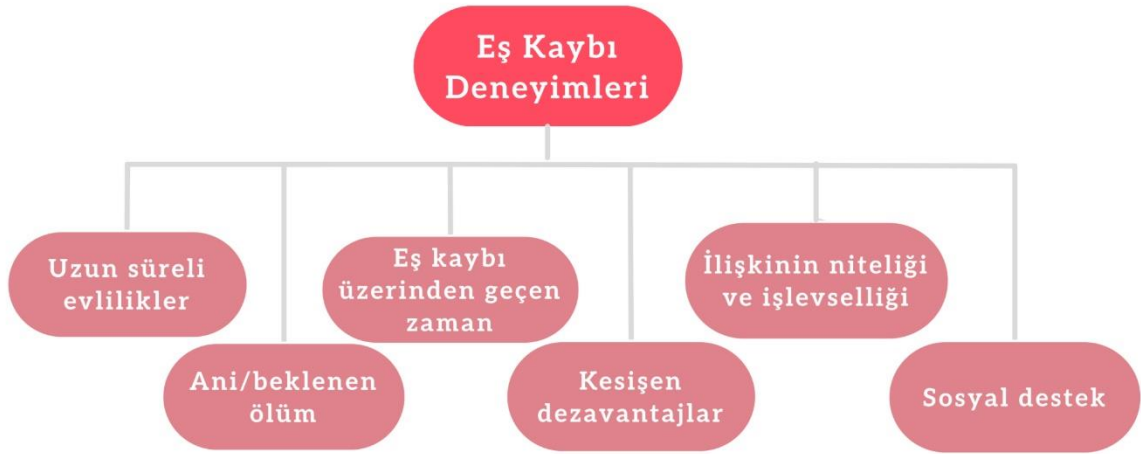
edilmektedir (Aartsen & Jylhä, 2011). Bu araştırmada da eş kaybının çok çeşitli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Eş kaybı, yalnızca kaybın yaşandığı belirli bir zaman diliminde değil, ilerleyen yıllarda da farklı etkilere sahiptir. Bulgular, ‘eşin yokluğunu’ veya ‘dul olmayı’ öne çıkaran bağlamların zaman içinde ortaya çıkabildiğini göstermiştir. Bu sebeple eş kaybı ve bu kaybın oluşturduğu bekârlık durumu, kayıpla ilgili deneyimleri geniş bir perspektiften ele almayı gerektirmiştir.

Örnekleme belirlenirken, eş kaybını deneyimlemiş yaşlıların araştırmaya dahil edilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların ölüm zamanıyla ilgili deneyimleri ve yas süreci de dikkate alınmakla birlikte, araştırmanın temel amacına uygun olarak, sosyal destek ilişkilerine odaklanılmıştır. İlk katılımcılar, kayıp ve yas döneminde daha yoğun bir destekten bahsederken, bu desteğin zamanla değiştiğini ifade etmiştir. Bu sebeple sosyal desteği yas dönemini aşacak şekilde anlayabilmek için kaybın üzerinden en az iki yıl geçmiş olmasına dikkat edilmiştir. İki yıl geçmiş olması, aynı zamanda, yas sürecinin başında olan kişilerin duygu durumlarının oluşturacağı riskleri de azaltmak için önemli bir zaman dilimi olarak görülmektedir. Bazı çalışmalara göre (Carnelley, Wortman ve Kessler, 1999; Bisconti, Bergeman ve Boker, 2006; Colvin ve Cide, 2021) 3 ila 6 ay arası akut dönem ve 2 yıl içindeki süreç ise, doğrusal olmasa da duygusal dalgalanmaların kademeli bir şekilde olumlu yönde gelişme gösterdiği dönem olarak ifade edilmektedir.

Burada öncelikle katılımcıların kaybı ne zaman yaşadıklarına dair bilgilere ve kaybın üzerinden geçen zamana ilişkin bir değerlendirmeye yer verilecektir. Bu değerlendirmede, kaybın üzerinden geçen yıl ile beraber kayıp zamanı çocukların yaşının da önemli olduğuna değinilmektedir. Daha sonra şekil 4.2’de belirtildiği üzere, eş kaybı deneyimleri altında oluşan temalar sırasıyla ele alınacaktır.

Şekil 4.2

Eş Kaybı Deneyimlerinin Alt Temaları

Katılımcılar, eş kaybı üzerinden geçen yıla göre ve eşini 50 yaşından önce veya sonra kaybetmiş olma durumuna göre bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak bu kapsamda asıl belirleyici olanın, eşini hangi yaşta kaybettiğiyle beraber, kayıp döneminde bakıma veya aile desteğine ihtiyaç duyan bir çocuğunun olup olmaması olduğu görülmüştür (Şekil 4.3). Bu konuda katılımcıları değerlendirmeden önce, bu değerlendirmenin hangi gerekçeyle yapıldığına açıklık getirmek gerekir.

Literatürde eş kaybı konusunda başvurulabilecek dönemleştirme girişimleri arasında yas sürecini konu edinen (Kübler-Ross, 1969) çalışmalar bulunmaktadır. Yas sürecine odaklanan araştırmalarda, kayıp sonrası 1 ila 2 yıllık zaman zarfını dikkate almak daha uygunken, sosyal ilişkilerle ilgili deneyimleri anlamak için daha uzun bir döneme bakmak gerekebilir. Tez kapsamında eş kaybı deneyimi önemli olmakla birlikte bu konu, sosyal destek ilişkileriyle bağlantılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu sebeple, eş kaybına ve yas sürecine ilişkin deneyimlerin detaylarına nazaran, eş kaybı sonrası sosyal destek ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ortaya koymak daha önemlidir.

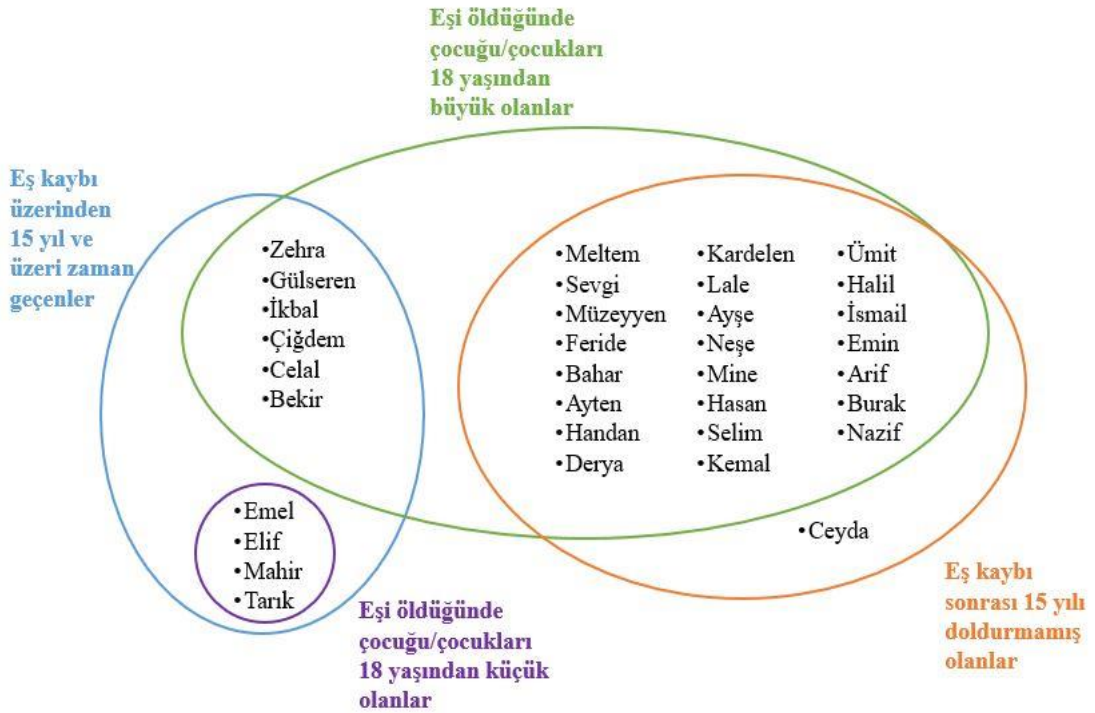
15 yıl, yas sürecinin tamamlandığı, sosyal ilişkilerin ve başa çıkma yöntemlerinin görece daha yerleşik bir hale geldiği ve sonuçlarının da buna göre değerlendirilebileceği bir zaman dilimi olarak ele alınabilir. Katılımcıların geneline bakıldığında ciddi farklılıklar içeren, milat olarak kabul edilebilecek bir zaman dilimi öne çıkmamaktadır. Fakat kurumda kalmaya başlayan katılımcıların eş kaybı üzerinden 9 ila 13 yıl geçmiş olması

verisinden yola çıkarak, onlar için önemli değişimlerin devam ettiği bir süreçte oldukları düşünülebilir. Onların durumunu gözeterek katılımcılar, eş kaybı üzerinden 15 yıldan fazla zaman geçmiş olanlar ile henüz 15 yılı doldurmamış olanlar olarak değerlendirilebilir. Bu değerlendirme, eş kaybı üzerinden geçen zamanın araştırma açısından etkisini ele alabilmek amacıyla yapılmaktadır.

Eşini kaybedeli 15 yıl ve daha fazla zaman geçen 10 katılımcı vardır (Şekil 4.3). Bu katılımcılar Emel (36 yıl), Zehra (24 yıl), Gülseren (25 yıl), İkbâl (33 yıl), Çiğdem (18 yıl), Elif (28 yıl), Mahir (43 yıl), Tarık (35 yıl), Celal (22 yıl) ve Bekir'dir (15 yıl). Bu katılımcılar arasında sağlık durumu sebebiyle geçmişini anımsamakta zorlanan tek katılımcı İkbâl olmuştur. 78 yaşındaki İkbâl, şeker hastalığı sebebiyle geçmişe dair ayrıntıları iyi anımsayamadığını dile getirmiş, ancak kabaca olayların nasıl geliştiğini aktarabilmiştir. Onun dışında diğer katılımcılar eşin ölüm anı, yanında olan kişiler ve sonrasında gelişen seyre dair önemli noktalara değinebilmişlerdir. Böylelikle onların bugünkü sosyal destek ağlarının yaşlanma seyrindeki gelişimini anlamak mümkün olmuştur.

Şekil 4.3

Eşin Ölümü Üzerinden Geçen Zaman ve Eş Kaybında Çocukların Yaşı

Diğer katılımcılara göre eşini çok genç yaşta kaybeden 3 katılımcı vardır: Emel 27 yaşında, Mahir 34 yaşında ve Elif 35 yaşında eşini kaybetmiştir. 3 katılımcının da eşini kaybettiği dönemde bakım verdikleri 18 yaşın altında çocukları vardır. 18 yaş altı çocuğu olan ve bu konuda destek almış bir diğer katılımcı da Tarık'tır. Diğer katılımcıların tamamının eş kaybını yaşadığı dönemde çocukları 18 yaşını geçmiştir. Bu çocukların birçoğu da evli ve çocuk sahibidir. Eş kaybının yaşandığı dönem çocukları küçük olan bu dört katılımcının, çocuklarının da ihtiyaçlarına bağlı olarak daha farklı bir yaşam seyri ve destek biçimi oluştuğu görülmektedir: Mahir (77) 34 yaşındayken eşini (29) kanser sebebiyle kaybetmiş ve ailesinin teşvikiyle kayıptan sekiz ay sonra yeniden evlenmiştir. 2 ve 6 yaşlarında çocukları olduğu ve ailesi kendisine evlenecek birini bulduğu için yeniden evlendiğini belirtmiştir. Şimdilerde beraber yaşamaya devam ettiği eşinin, evlendiği günden itibaren küçük çocuklarının bakımında, eğitiminde ve ev içi işlerde çokça sorumluluk aldığını belirtmiştir.

Bir diğer katılımcı Emel (63) 27 yaşındayken, eşini (25) trafik kazasında kaybetmiştir. 14 aylık evliliklerinden 4 aylık ikiz bebeği olan Emel, aile apartmanına, kız kardeşinin yanına taşınmıştır. Burada bir süre anne ve babasının maddi ve manevi desteğiyle geçindikten sonra evin kalabalık olması sebebiyle kiraya çıkmıştır. Dul ve yetim aylığı ve ailesinden aldığı cüzi desteğin yanı sıra 20 yıl sigortasız bir şekilde bebek/çocuk bakıcılığı yaparak geçinmiştir. Bu süreçte kendisini çocuklarına adadığını ifade etmektedir.

Benzer bir adayışı Elif (63) de belirtmiştir. 38 yaşındayken 17 yıllık eşini (45) beyin kanamasından kaybettiğinde, iki kızı (15 ve 17) ve bir oğluna (10) bakmak için sigortasız bir şekilde çeşitli işlerde çalışmış, örgü işleri, hamur işi yapıp satmış ve kardeşlerinin de desteğiyle ailesini geçindirmiştir. Bahsedilen iki kadın katılımcı da kendileriyle evlenmek isteyenlerin olduğunu fakat tekrar evlenmeyi istemediklerini, eşlerinden kalan maaş, aile desteği ve kendi çabalarıyla geçindikleri için evliliğe gerek duymadıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla asgari düzeyde de olsa ekonomik bağımsızlığa sahip olmaları, belirli düzeyde sosyal sermayelerinin olması ve çocuklarına karşı sorumlulukları olduğunu hissetmeleri onların yaşamlarını şekillendiren önemli unsurlar olmuştur. Konvoy modeli, 'destek ağlarının yaşam boyu bireyle birlikte hareket ettiği bir konvoy şeklinde düşünülmesini' (Kahn & Antonucci, 1980) önermektedir. Eşini erken yaşta kaybetmiş katılımcıların deneyimleri de hem yaşam seyri hem de konvoy modeli

çerçevesinde, kayıptan itibaren geliştirdikleri ilişkilerin ilerleyen yaşam evrelerindeki etkisini görmeye imkân tanımıştır. Bu katılımcıların o zamanki destek ilişkilerini bugün de sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Mahir eşiyle, Emel kız kardeşleri ve annesiyle, Elif ise kardeşleriyle destek ilişkilerini devam ettirmektedir.

Aslında yapılan bu analize de dayanarak, katılımcıların eş kaybı üzerinden geçen yıl hakkında dikkate alınabilecek en önemli belirleyicilerden birinin, eş kaybını yaşadıklarında bakmakla yükümlü oldukları çocuklarının olup olmaması olduğu söylenebilir. Bu sebeple 56 yaş gibi görece daha ileri bir yaşta eşini kaybetmiş olmasına rağmen eşini kaybettiğinde bakıma ihtiyaç duyan çocukları olan Tarık'ı (80) da değerlendirmek gerekir. Eşi (47) öldüğünde 5 ve 6 yaşlarında iki çocuğu olan Tarık, bakım konusunda annesinden ve ablasından destek almıştır. Bu sayede çalışmaya devam edebilmiştir. İşi sebebiyle (mühendis) hareketli bir yaşam sürdürdüğü için çocuklarının bakımını önemli oranda annesine ve ablasına bıraktığını belirtmiştir. Annesi, bir-iki kez dile getirirse de yeniden evlenmeyi hiç düşünmemiştir. Elbette ki bu katılımcıların eşlerini genç yaşta kaybettikleri dönemde çalışma hayatına daha rahat katılabilecekleri bir yaşta olmaları (Neumark, Burn, & Button, 2017), anne-babaları, kardeşleri gibi birincil derecede destek veren akrabalarının hayatta olması, tekrar evlenmeleri gibi durumların daha olası olması (Connidis & Barnett, 2019) da önemli farklılıklardandır. Ancak verilerden yola çıkarak bahsedilen dört katılımcının önemli bir farkı, bakım ihtiyacı olan çocuklarının varlığı ve bu çerçevede gelişen destek ilişkileridir.

Şekil 4.3'ten yola çıkarak Ceyda'nın (82) durumuna da değinmek gerekir. Ceyda, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'nden TEBEV kapsamında destek katılımcılardan biridir. 2023 yılında görüşme yapıldığında, eşini pandeminin başında kaybetmesinin üzerinden 3 yıl geçmiştir. Katılımcılar arasında, çocuk sahibi olmayı istemiş fakat biyolojik sebeplerle olamamış (infertilite) iki katılımcıdan biridir. Ceyda, çocuğunun olmamasını üzümlere ifade etmiştir. Ona bakacak birinin olmamasını, çocuğunun olmamasına bağlamaktadır. Yakın zamanda kanser tedavisi gören, şimdilerde yürümekte ve görmekte zorlanan Ceyda'nın eş kaybından sonra en önemli sorunlarından biri yalnızlıktır. Ziyarete birlikte gittiğimiz personel de onun en ciddi sorununun yalnızlık olduğunu dile getirmiştir.

Bir diğer biyolojik olarak infertil olan katılımcı İkbâl'in durumu ise biraz farklıdır. İkbâl (78) ve eşi, çocukları olmayan bir aileyken hasta ve iki çocuk sahibi kız kardeşinin bakımını üstlenmiş, bu süreçte kız kardeşinin hastalığa yenik düşmesi sonucunda, İkbâl

ile kocası kız kardeşinin iki çocuğunu evlatlık almıştır. Hayatı boyunca Eskişehir'in bir köyünde⁵¹ yaşayan İkbâl 45 yaşındayken eşini (55) kaybettiğinde, evlatlık edindiği kızı evlenmiş ve oğlu da evlenmek üzere olan bir yetişkindir. Bu süreçte ve sonrasında İkbâl'e erkek kardeşleri, oğlu ve gelini destek olmuştur. Şimdilerde de bakımını büyük oranda gelini üstlenmiş görünmektedir.

Eş kaybı deneyimini şekillendiren unsurlara geçildiğinde, bu unsurlardan biri uzun yıllar süren evlilikler yaşamalarıdır. Çoğu katılımcı eşleriyle 30 yılı aşkın bir zaman dilimini beraber geçirmişlerdir. Bir kaybın ne kadar önemli olduğu, kaybedilen kişinin, kalanların hayatında edindiği yer ile yakından ilişkilidir (Carr, 2004). Elbette ki uzun yıllar birinin sosyal ağının bir parçası olmak, onun ölümünü önemli yapan tek etken değildir. Kısa süreli fakat güçlü bağların kurulduğu bir kişinin ölümü de son derece etkili olabileceği gibi; tam tersi bir durumda, uzun yıllar evli olunan bir kişinin ölümü ciddi bir etki oluşturmayabilir. Konuyla ilgili olarak Selim, Mine ve Nazif arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Selim, 64 yıllık evliliği sonrası kayıp ile yaşadıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Yani bizim hiç problemimiz olmadı. Geçimsizliktir, şudur budur. Şimdi evlilik hemen bitiyor, bakıyoruz... (*Eş kaybını kast ederek*) valla ben iyice sudan çıkmış balığa benzettim kendimi (*güliyor*). Hakkıyla tam, çok kişi (*bunu yapamıyor demek istiyor*) ... Biz ne bileyim, çok iyi hayat sürdük biz. 64 sene, dile kolay, değil mi? ... Yani kolay değil hayat.” (Selim, 84)

Mine, 40 yıllık ilişkilerinin sonunda eşinin kaybını “bağlılık” ile “bağımlılık” arasında bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır:

“Şimdi evden ayrılmışım orta okul bitince. Yatılı okumuşum. Okul biter bitmez evlenmişim. Âşık olup evlenmişim. Şimdi burada hem bağ var hem de bağımlılık var. Öyle olunca ikisi birden var. Her şeyi birlikte yapıyorsunuz. Yani yanındaki o desteğin gidiverince, şimdi ben ne yapacağım diyorsun. Yani dışarıdaki hayata uyum sağlamak, kendinle kalabilmeyi öğrenmek... Çünkü baştan hiç yalnız kalmadım yani. Bir anda yalnız kaldım. Yani öğretmen olup bir yerlere gidip yalnız yaşayıp da evlenmemiş olsaydım bu kadar acı çekmez miydim, bilemiyorum. Ama Allah ne yazdıysa doğru yazmıştır... Kendimi yorumluyorum; bağlı mıydım, bağımlı mıydım? İkisi birden vardı. E şimdi ne yapacağım? Şimdi Allah bana 40

⁵¹Katılımcının özel durumu ve yaşadığı yerdeki nüfusun azlığı sebebiyle kimliğini koruma amacıyla köyün adı verilememektedir.

yıllık bir sevgi, anlayış, birlikte olma nasip etmiş. Güzel ömür geçirmişiz... Ama şimdi bakıyorum 40 yıl rüyaymış, hiç.” (Mine, 67)

Selim ve Mine, eş kaybı sonrası yeni bir hale geçmenin getirdiği zorlukları vurgulamaktadır. Her iki katılımcı da evliliklerini değerli ve anlamlı görerek bu ifadeleri dile getirmektedir. Tam tersi bir örnek ise yaklaşık 41 yıl resmi nikah ile evli kalmış Nazif’in (91) durumudur. Eşiyle nitelikli ilişkilerinin olmadığını belirten Nazif, eşinin ölümünden üç ay sonra ölüm haberini aldığını ifade etmiştir.

“Tek başıma 18 sene kaldım. Yine de mahkemeye vermedim. Çocuklarımın şerefini korudum yani. Bu nasıl babadan anadan ayrılmışlar da bu çocuklar evlenecekler? Onları düşündüm... Çocuklara da çok yalan söyledim, biliyorum. Çocuklar da biraz soğudu benden. Ondan sonra kardeşim dedi, ‘ya yenge ölmüş abi’ dedi. ‘Yok ya!’ dedim. Haberim yok.” (Nazif, 91)

Nazif, 41 yıl hukuken evli olmasına rağmen son 18 yıldır fiilen ayrı yaşamaktadırlar. Eşiyle evliliği sembolik bir şekilde devam etmiştir. Diğer katılımcılar için eşleriyle ilişkilerinin niteliğinin sürekli olarak iyi olduğunu söylemek zordur; ancak bu kadar uzun süre kopuk bir ilişki deneyimine sahip bir başka katılımcı da yoktur. Genel olarak katılımcıların çoğu, kaybettikleri eşlerinin onlar için önemli olduğunu ve kaybın onları etkilediğini dile getirmektedir.

Ölüm, bilhassa günümüz modern toplumlarında yaşlılıkla ilişkilendirildiği için (Spellman, 2017, s. 167) ölümün beklenen bir şekilde gerçekleşmesi ile beklenmedik bir şekilde gerçekleşmesi de kaybın etkisini belirleyebilmektedir. Nefes almakta güçlük çeken eşinin gittikçe daha da zorlandığını fark eden Handan ile şeker hastalığının ilerlemesinden ötürü eşinin öleceğini tahmin eden Ayten, kayba hazırlıklı olduklarını dile getirmektedir:

“Psikolojik olarak... Hep çokçası yani böyle zorla bindirip götürüyoruz arabaya, nefes alamadığı için. Orada oksijen veriliyor, kalp şeyi, takviyesi bağlıyorlar. Bir-iki gün yattı mı düzeliyor geliyor...Ama bekliyorduk yani... E tabi sen de burada hazırlığını yapıyorsun. Haber veriyorsun konuya komşuya, akrabaya. Gelebilen geldi.” (Handan, 80)

“40 yıl, 50 yıl hiç ayrılmadık. Kıra da beraber gittik iş de beraber yaptık. Hep bir yerde yattık. Ölüm de geçirdik, düğün de yaptık...Son zamanlarda da helalleştik... Torunum da vardı yanımda. O yüzden güvensiz olmadım. Yalnız kalmadım. Hiç yalnız hissetmedim onlar olduğu için.” (Ayten, 78)

Hem Handan’ın hem de Ayten’in ifadelerinden ölümü bekledikleri ve bunu kabullenerek hazırlıklar yaptıkları veya helallik istedikleri göze çarpmaktadır. Eşlerinin ölebileceğini

kabul etmeleri, vedalaşabilmeleri onların bu süreci duygusal açıdan daha kolay atlatmalarını sağlayan stratejiler olabilir. Diğer taraftan her iki katılımcının da haneyi paylaştıkları aile üyelerinin olması destek ilişkileri açısından önemlidir. Kaza sebebiyle eşlerini kaybeden Emel ve Tarık, var olan kronik hastalıklarının aniden şiddetlenmesiyle veya ani kalp krizleri sebebiyle eşlerini kaybeden Sevgi, Gülseren, Ceyda, Hasan, Mahir, Ferhat ve İsmail bu kayıpları diğer katılımcılara göre daha ağır yaşamış görünmektedir.

“Kalpte pıhtı şey... O da (*eşini kastediyor*) oğlana dayanamadı. Oğlandan sonra öldü. Yatakta ölüsünü buldum ben. Gelinim işe gitti, gelinle oğlan. Tek bir başıma ben vardım evde. Çocuğa bakıyordum. O öldükten sonra hiç! Dünyalarım zindan oldu. Dünyalarım karardı... Ne bileyim tek başımdım, hayatım zindan.” (Sevgi, 65+)

Eş kaybı üzerinden geçen zaman, kayıp deneyimini dönüştürmektedir. Kaybın üzerinden geçen zaman dilimi çeşitlilik göstermektedir. Eşini birkaç ay önce kaybeden katılımcı (Nazif) olduğu gibi 43 yıl önce kaybeden katılımcı (Mahir) da bulunmaktadır. Eşini yakın dönemde kaybetmiş bazı katılımcılar kayıp deneyimlerini ve sonrasındaki süreci daha yoğun duygularla ifade ederken, daha uzun süre geçmiş olanlar duygusal yoğunluk, anlamlandırma biçimi, destek kaynaklarının etkisi ve uyum stratejileri gibi çeşitli açılardan farklılaşabilmektedir. Bu durum, kaybın kısa ve uzun vadede nasıl deneyimlendiğini tasvir etmektedir.

Saha Notu: İlk görüşme deneyimim, Meltem.

15 Nisan 2020

*Bugün 66 yaşındaki Meltem ile görüştim. Pandemi sebebiyle çocuklarıyla bile seyrek görüştüğü için kızı, annesinin yalnızca görüşmeyi telefonda yürütebileceğini söyledi. Bu sebeple ilk görüşmem de telefon ile gerçekleşti... **Meltem eşini iki yıl önce kaybetmiş.** Bir süre konuştuktan sonra konu eş kaybına gelince **sesinde titremeler başladı.** Önce, eşinin öldüğünü fark ettiğindeki korkusunu, sonra komşulardan bağırarak yardım isteyişini ve nihayet onu dindirmeye çalışan sağlık ekiplerine yönelik kızgınlığını ifade etti. Ancak asıl duygularının yükseldiği an, eşinin cenazesinde nasıl ağıt yaktığını anlatmasıyla başladı. Ağladığı sesinden belli oluyordu. O an katılımcıyı bölmeden ne yapabileceğim üzerine düşündüm. Tam olarak ne yapabileceğimi kestiremediğim ve katılımcıyı da kötü bir şekilde etkilemek istemediğim için konuyu değiştirmeye çalıştım. Eşi için Allah'tan rahmet dileyip sağlıkla ilgili sorular sordum. Fakat konu kısa sürede yine eşine gelince duyguları yükseldi. Görüşme başında şekeri ve tansiyonu olduğunu söylemişti. Pandemi sebebiyle de çoğunlukla yalnız vakit geçiriyor. Bir aydır 65 yaş ve üzeri için sokağa çıkma yasağı var. Kısacası bir aydır, bir nevi çevresinden ve toplumdan izole bir hayat yaşıyor da diyebilirim. Bunların hepsini düşününce tedirgin oldum ve konuyu kapatmak en iyi çözüm gibi geldi. O da yorulduğunu söyleyince*

görüşmenin devamı için farklı bir gün kararlaştırdık. Şu an duygularımı değerlendirmeye çalışıyorum. Sanırım panikledim. İki yıl kısa bir süre. Yas süreci belli ki devam ediyor. Acısını dün gibi hissediyor ve tüm ayrıntıları hatırlıyor. Söylediği ağrıtları, cenazede ona söylenilenleri, kızının halini vs hatırladıkça duyguları yükseliyor. Görüşmeyi sonlandırmaktan başka ne yapabilirdim bilmiyorum. Bu konuları konuşmak sandığımdan daha zor olacak. Katılımcıları yormadan, görüşmeyi de çok yönlendirmeden süreci yönetmenin yollarını aramalıyım...

Daha erken dönemde eşini kaybedenlerin izlediği çeşitli yolları ve bunların yaşlılığa taşınan sonuçlarını değerlendirmek, ileri yaşlarda eşini kaybedenlerden nasıl farklılaştığını görmek açısından çeşitli fikirler vermektedir. Ölüme yaklaşımın ve yas sürecinin yanı sıra, sosyal ilişkiler, sorumluluklar, sosyal roller ve kaynaklar erken bir dönemde yaşanan kayıpta daha farklı bir formasyona sahip olduğu için şüphesiz daha farklı bir yaşlılık deneyimi hazırlamaktadır.

Eş kaybının üzerinden çok uzun yıllar geçen kişilerin deneyimleri söz konusuysa, bu durum bir dezavantaja da dönüşebilmektedir. Zamanın etkisiyle beraber hafızayı etkileyen sağlık sorunları da varsa eş kaybı dönemini ve sonrasındaki gelişmeleri derinlemesine konuşmak zordur. Bu çalışma esnasında da her katılımcıdan eş kaybı deneyiminin her aşamasına dair benzer nitelikte veri elde edilememiştir. Eş kaybının üzerinden uzun zaman geçmiş olmasının yanı sıra, sağlık durumları ve kişisel tercihleri de bu durum üzerinde etkili olmuştur.

Bazı deneyimler, eş kaybıyla doğrudan ilişkilendirilemeyecek gibi görünse de uzun vadede “eşin yokluğunu” da kapsayacak şekilde kesişen dezavantajların oluşturduğu bağlama göre değişebilmektedir. Örneğin 25 yıl önce eşini kaybeden Gülseren yalnızlığını, eşinin ve kardeşlerinin ölmüş olmasıyla ilişkilendirmektedir. Gülseren, zaman zaman onu ziyaret eden çocukları aracılığıyla alışveriş ve ev temizliği ihtiyacını karşılamakta, ancak çoğu zaman tek başına kalmaktadır. Yürümekte zorlandığı için merdivenleri inerken bir kaza geçirmekten korkmaktadır. Zaman zaman kapı önüne kadar çıkıp sokağa çıkmış diğer komşularıyla görüşmektedir. Eşinin ölümünün yanı sıra kardeşlerinin tamamını kaybetmiş olması, hissettiği yalnızlığı şiddetlendirmiştir. “Allah beni böyle tek bıraktı” diyerek durumunu tasvir etmektedir. Son yıllarında daha olgun bir şekilde ilişki yürüttüklerini düşündüğü eşinin kaybı sonrası 25 yıl geçmiş olmasına rağmen, yaşadığı yalnızlık, tüm bu kayıplara yeni anlamlar kazandırmaktadır. Dolayısıyla

kaybın üzerinden geçen zamanın etkisi, ilişkilerin (değişen) niteliği ve belirli düzeyde bir bağımlılık ilişkisinin kurulmuş olması önemli belirleyicilerdir; ancak kayıplar, yeni bağlamlar içinde inşa edildiği için, oldukça uzun erimli etkiler oluşturan yapısal faktörlerle de ilişkilendirilmelidir. Gülseren'in bağlamında, kendi kişisel yaklaşımı da etkili olabilir; fakat bundan daha yoğun bir şekilde, hem sağlık ve sosyal sermaye açısından dezavantajlı konumunun hem de geleneksel değerlere göre şekillenen yaşamında dul yaşlı bir kadın olmanın, onun yaşamı ve düşünceleri üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Gülseren “*erkek olan yere girmediğini*” ve “*yoldan erkek geçtiğinde katiyen bakmadığını*” belirttiğinde, yaşam boyu içselleştirdiği toplumsal cinsiyet normlarının, kamusal alanda dul ve yaşlı bir kadın olarak “nasıl olması gerektiğine” dair sınırları nasıl belirlediğini de yansıtmaktadır.

“Köylerde çok (*laf söz*) oluyordu. Gidemecen yerler oluyordu. Oluyordu. Tarlaya gençler yalnız gidemiyordu. ‘Aaa, falanca tarlada görüşmüş, falanca falan yerde görüşmüş!’ Böyle deniyordu yavrum.” (Gülseren, 83)

Memo 86: *Gülseren, eşinden fiziksel şiddet görmüş ve eşi kumar oynadığı için kendisi kiremit fabrikasında çalışarak evi uzun dönem zorluklarla tek başına geçindirmiş bir kadın. Köyden kente geldiklerinde de ciddi bir yoksulluk yaşamışlar. Evlilikten pişman olmuş. “Diktatör”, yani sinirli biri olmuş. Gülseren’in buradaki alıntısı, toplumsal cinsiyet normları ile mizacının ve hareket alanının nasıl şekillendiğine dair erken yaş dönemlerinden bir örnek. Gençliğinden beri içselleştirdiği bu normlar, yaşlılığını da şekillendirmeye devam ediyor.*

Eş kaybı deneyimini ve sonrasındaki süreci şekillendiren unsurlardan bir diğeri, ölen eş ile kurulan ilişkinin niteliği ve işlevselliğidir. Ölen eşin katılımcının hayatına sağladığı katkı ve bu katkının eksikliğinin ortaya çıkardığı boşluğun sonrasında doldurulup doldurulamadığı kayıp deneyimi üzerinde belirleyicidir. Bu tema da bağlamı oluşturan diğer unsurların kesişimiyle yakından ilişkilidir. Kişinin sahip olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye, sağlık durumu ve bunları dönüştürebilme becerisiyle geliştirdiği stratejiler işlevsel bağımlılığı etkilemektedir. Eş ile kurulan ilişkinin niteliğine ilişkin bir örnek olarak kurumda kalan Burak’ın ifadelerine bakılabilir:

“(Eş kaybı) muhakkak ki bana çok zordu. Çok zor geldi. Çünkü eşime çok düşkündüm. Çok severdim, e o kadar mülayim bir insandı ki, yani bir dediğimi iki etmez. Ağzımdan bir laf çıksın, ‘ah hanım, şöyle bir pırasa yemeği olsa da yesek’ desem, o gün pırasa hazırda yani. Yani demek istediğimi anlayın artık. Öyle bir yaşıntım oldu. Allah razı olsun ondan.” (Burak, 81)

Bir ilişkideki duygusal yakınlık, iletişim yoğunluğu, memnuniyet, güven ve sevgi düzeyi o ilişkinin niteliğini belirleyen özelliklerdir (Fletcher, Simpson, & Thomas, 2000). Burak, eşine düşkünlüğünü, onun kendisine yönelik ilgisini ve ona minnetini vurgularken ilişkinin niteliğini tasvir etmektedir. Eşiyle ilişkisinin niteliği, kayıp sonrası süreci de etkilemektedir. Ancak ilişkinin niteliğiyle birlikte bağımlılık boyutunu da değerlendirmek gerekir. Deborah Carr (2004), bireyin eşi hayatı boyunca ona olan duygusal ve işlevsel bağımlılığının, kayıp sonrası psikolojik uyumunu doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Bu da ilişkinin yalnızca “iyi” veya “kötü” bir ilişki olarak değerlendirilmesinden öte, bağımlılık düzeyinin kayıp sonrası süreci şekillendirdiğine işaret etmektedir. Nitekim Burak’ın ilerleyen anlatıları da bu durumu yansıtmaktadır. Eşi, çoğu zaman ev içi sorumlulukları tek başına üstlenmiş ve Burak’ın bu işlere dahil olmasını istememiştir. Bu nedenle, eşinin vefatının ardından Burak, özellikle gündelik yaşam becerileri konusunda işlevsel bağımlılığın ortaya çıkardığı bir boşlukla karşı karşıya kalmıştır:

“Yalnızlık çok zor. Bana hiç (iş) düşürmezdi. Hatta bir gün bir balık aldım da geldim. Onun da halsiz, rahatsız olduğunu biliyorum. Mutfağa koydum onları, dedim ‘ben temizleyeyim hanım’. ‘Çekil oradan!’ dedi bana, ‘sen ne anlarsın balıktan!’ (Gülüyoruz). Ama o haliyle o balıkları bile bana temizletmedi.” (Burak, 81)

İlişkinin niteliği bakımından karşıt bir örnek olarak, eşiyle ilişkileri iyi olmayan ve boşanmadan 18 yıl ayrı yaşayan Nazif, eşinin ölümünden üç ay sonra ölüm haberini almış ve bu durum onun hayatında bir değişiklik oluşturmamıştır. Eşinin uzun süredir hayatında aktif bir yerinin olmaması ve bağlarının kopmuş olması, Nazif’in bu kaybı duygusal ya da işlevsel bir yitim olarak değil, yalnızca resmi olarak evli olduğu kişinin kaybı olarak değerlendirmesine yol açmıştır. Hem ilişkinin niteliği hem de işlevi bakımından halihazırda zayıf olan bağlar, herhangi bir kırılma yaratmamıştır.

Sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye, genel olarak farklı deneyimlerin oluşmasında önemli olmakla birlikte ilişkinin işlevselliğinin oluşturduğu boşluğun değişmesini sağlayabilmektedir. Teknolojiyi ve dijital imkânları kullanabilmek ve bu konuda stratejiler geliştirebilmek işlevsel bağımlılığı değiştirebilmektedir. Örneğin Halil’in, kayıp sonrası güçlükler yaşadığı çeşitli ev içi işleri öğrenmesinde Youtube’dan faydalanması, onun kültürel sermayesinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Benzer bir durum Kemal’de de görülmektedir.

“Ütü yapmayı çok bilmiyordum ben. Eşim yapardı. Sonra gittim, dedim ki, ya bu gömlek nasıl ütüleniyormuş dedim. Youtube’a açtım baktım, gömleğin nasıl ütülendiğini öğrendim. Nereden başlayıp nereye doğru gidiyorsun? Ona göre önce kollarını ütüle işte, sonra yakasını ütüle, sonra çevire çevire ütüle. Bunu ütücüden öğrendim ben, Youtube’dan... Mesela ilk yıllarda şey yapardım, mesela yemek nasıl yapılıyor? Açardım Youtube’dan, bakardım ben.” (Halil, 60)

“Bir mutfakta yaşıyorum, bir de oda. Kendim temizlerim. Öbür odalara falan giren yok zaten. Bir de oğlumun girdiği yer vardı işte. Derken Youtube’dan açtım kendim, oğlum evlenince Youtube’dan açtım, yemek yapmayı öğrendim. E şimdi kendim yapıyorum her şeyi. Hiçbir sorun yok. Önemli olan sağlık. Elin ayağın tutması. Dün akşam semizotu yaptım, harika!... Yemekte zorlanmadım, temizlikte zorlanmadım. Her şeyin zaten, biliyorsun makinesi var. Çamaşırdaki zorlanmadım. Bir tek yorgana kılıfını geçirirken zorlandım. Tamam mı? *(Gülüştürüyor. Gözleri yaşarıyor ve sesi boğuklaşarak ‘tamam mı’ diyor)*. Onu da öğrendim ama! Tersten böyle ellerimi köşeye koyarak...” (Kemal, 74)

Bourdieu’ye göre kültürel sermaye üç farklı biçimde var olabilir: Yetenek, bilgi, beceri gibi içselleştirilmiş halde; tablo, kitap ve benzeri mallarla nesnelleştirilmiş halde ve öğretim yoluyla elde edilen unvanlarla kurumsallaştırılmış halde (Jourdain & Naulin, 2016, s. 107; Bourdieu, 1986). Halil ve Kemal’in ifadeleri, içselleştirilmiş kültürel sermayenin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Teknolojik araçları ve ortamları kullanarak yemek pişirme ve ütü yapma gibi ev içi becerileri öğrenmeleri bu işlerle ilgili sorunlarını çözmelerini sağlamış görünmektedir. Halil ve Kemal’in durumu, Carr’ın (2004) vurguladığı, eşe olan işlevsel bağ ile ilgili bulgularla örtüşmektedir. Carr, erkeklerin ev işlerine dair bilgi ve becerilerini eş kaybı sonrası ortaya çıkan ihtiyaçlarına göre dönüştürülebildiğine ve özsaygıları ile bağımsızlıklarını geliştirdiklerine değinmektedir. Kemal’in yaptığı semizotu yemeğini övmesi de bu anlamda, özgüveninin bir yansıması olabilir.

Her erkek eş kaybından sonra benzer beceriler geliştirememektedir. Örneğin eşi vefat ettikten sonra lokantalarda yemek yemeğe başladığını söyleyen Bekir, Celal ve Ümit daha farklı deneyimlere sahiptir. Ümit, zaman zaman yemek hazırlasa da bunu alışkanlık haline getirmenin zor olduğunu vurgularken Bekir ve Celal yemek hazırlamakta son derece sınırlı becerileri olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla kişilerin sahip olduğu kaynakları kullanarak bağımlılıklarını dönüştürebilme kapasitesi aynı değildir. Bazen bireyler kaynaklarını dönüştürmek veya becerilerini geliştirmek yerine, eşin yokluğunda ortaya çıkan ihtiyaçları hazır çözümlerle gidermektedir. Bu tür bir başa çıkma biçimi,

kişinin becerilerini geliştirmemekle birlikte mevcut bağımlılığın sadece görünümünü değiştirmekle sonuçlanabilir. Lokantaya gitmek bu kapsamda değerlendirilebilir. Çözüm olarak değerlendirilen bir diğer düşünce de yeniden evlenmektir.⁵² Bu çözümlerin ardında bir tür erkeklik inşası da etkili olabilir. Belirgin bir ifadeye rastlanmasa da Celal ve Bekir'in yeniden evlenmeye yönelik olumlu yaklaşımları ve bilhassa Bekir'in ona bakacak bir kadınla evlenmek istemesi, “kadın işi” olarak görülen bu alanlardan kaçınarak “erkeklik” inşasını sürdürmelerini olanaklı kılabilir.

Sosyal destek hem kayıp anında hem de daha sonrasında yoğun bir etkiye sahip faktörlerden biridir. Eşini 6 yıl önce kaybeden Meltem ile yaklaşık 2 yıl önce kaybeden Feride, duygusal olarak eş kaybından ciddi şekilde etkilenseler de güçlü sosyal ağları ve ekonomik sermayeleri sebebiyle hem yas sürecinde hem de sonrasında duygusal destek alabilmişlerdir. Bu da onların süreci daha kolay bir şekilde atlatmalarını sağlamıştır.

“Vefattan sonra Hamide devamlı geldi, kızım. Melek de yanımdaydı, Emine de yanımdaydı (diğer kızları). Onlarla geçirdim. Oğlan bırakmadı. Her gelişinde sordu, ‘anne, paran var mı? Yeterli mi?’ E aylıklar kesiliyor ölünce ya. Kesintiye uğruyor. Hala soruyor, dün yine sordu... İşte çocuklarla geçirdik... Çocuklarla beraberiz. Torunlarım da çok iyi. ‘Anneanne, anneanne!’ hep şey yaparlar. Aynı binadayız zaten. Melekle burada kalıyoruz... Hep beraber yattık, beraber yedik... Komşular zaten akrabalarımız. Yabancı komşu değil yani... Hiç kızlarım, çocuklarım zorluk çektilermediler yani... O damat zaten ilgilene ilgilene... Her şeye koştu, koşar da. Cenazede falan bize hiç şey etmedi yani. Ney lazımsa paraya turaya bakmadı. Durumu da dört dörtlük, çok iyi...” (Feride, 80)

Meltem de Feride gibi, akrabalarının ikamet ettiği bir semtte oturmaktadır. Komşularının ve akrabalarının yanı sıra kendisine yakın olan kızı ve damadı da yoğun destek vermektedir. Komşularıyla geliştirdiği güçlü ilişkiler, ihtiyacı olduğunda başvurabileceği destek kaynaklarını zenginleştirmektedir.

Çiğdem de kayıp sonrası yas sürecinde duygusal olarak zorlanan, ancak bu durumu ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesiyle dönüştürebilen katılımcılardandır.

“Bir sene kendimle mücadele ettim ve hayata küstüm. Ben dostlarım sayesinde yönlenme yaptım hayatımda. Yağlı boya resim kurslarına gittim... Birtakım derneklere girdim. Ve gezmelere başladım. Yurtiçi yurtdışı gezilerine katıldım. Allah’ım o kadar büyük ki! Dört sene sonra, eşimden dört sene sonra bana bir torun verdi. Sevgim biraz azalmıştı insanlara

⁵²Konuya dair bulgular “Toplumsal cinsiyet: Yeniden Evliliğe Yönelik Yaklaşımların Bir Değerlendirmesi” başlığında tartışılmaktadır.

karşı. İsyanım vardı. Ama torun bunu sildi. Bana tekrar sevgiyi gösterdi... Ve ben gönüllü olarak onu büyötmeyi kabullendim.” (Çiğdem, 70)

Çiğdem’in sosyal ağı dar olmakla beraber, kızıyla ve torunuyla kurduğı derin ilişki ve arkadaşlarından aldığı önerilerle hobilere, derneklere ve gezilere katılması onun eş kaybı sonrasında hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Sınıfsal konumu benzer olan üniversite mezunu Halil de kayıp sonrası sosyal ve ekonomik sermayesini dönüştürerek Çiğdem’in baş etme biçimlerine benzer stratejileri uygulamıştır:

“Biraz uyku uyumada problem yaşadım ben... Gece 12:00’de yatıyordum, 3 buçukta kalkıyordum... Böyle bir buçuk yıl sürdü. O herhalde, kaybın etkisiyle oldu... İşte arkadaşlarımla kampa gidiyorum. Akşamları oturuyoruz işte kamp ateşinde, ertesi gün dönüyoruz... Yani böyle bir arkadaş, bir de çok yakın arkadaş grubum da oldu onlardan... Kendim bu etkinliklere katıldım. Ya öyle oturup da bütün gün Didem’i (eşi) düşünmedim yani. Ama öyle bir uykusuzluk problemi yaşadım. Bir tek yaşadığım o. Ama kendimde böyle bir büyük çökkünlük, bir yılgınlık falan olmadı. O doğa etkinlikleri iyi geldi bana... Biraz böyle doğa yürüyüşleri, bisiklet falan o tür şeyleri de yaptım. Kendi elimde olan malzemelerle yayınlara devam ettim...Okçuluğa gittik arkadaşlarla... İşte bir sürü emekliyiz. Kiminin eşi hala çalışıyor, kendi emekli olmuş. Çocuklarla uğraşıyoruz falan diyorlar...” (Halil, 60)

Çiğdem ve Halil, birden çok alana ilgi duymakta ve bunlarla ilgili gerekli teçhizat ve malzemeleri alabilmekte veya etkinliklere katılabilmektedir. Üniversite mezunu Çiğdem ile benzer bir gelire sahip olan, ancak kurumsal eğitim olanaklarına erişememiş olmasıyla kültürel sermayesi farklılaşan Feride’nin, sahip olduğu ekonomik ve sosyal kaynakları dönüştürme veya bunlardan faydalanma biçimi de farklılaşmaktadır. Çiğdem ve Halil, arkadaşlarının önerileri doğrultusunda sahip oldukları ekonomik sermayeleriyle ilgi alanlarına yatırım yapabilirlerken; Feride gelirini büyük oranda hanenin gündelik ihtiyaçlarını gözeterek veya yaz aylarında ailece planladıkları tatillere çıkarak kullanmaktadır. Feride, sahip olduğu ekonomik sermayesini, geleneksel ve karşılıklı destek ilişkileri içinde kolektif bir kaynak kullanımına dönüştürmüşken, Çiğdem ve Halil, kültürel sermayelerinin de etkisiyle gelirlerini daha çok bireysel gelişime ve ilgi alanlarına yöneltmiştir.

Sosyal destek ağları, kayıp sonrası süreci şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Bu konu takip eden bölümlerde daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak katılımcıların geneline ilişkin bir ön değerlendirme yapılırsa, sosyal desteğin önemli bir parçasını katılımcıların evlatlarının oluşturduğu görölmektedir. Meltem, Feride, İkbâl,

Hasan, Selim, Ümit gibi çoğu katılımcı için aileleri hem yas sürecinde hem de sonrasında çeşitli destekler vermektedir. Bu destekler, katılımcıların eş kaybı sonrası ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılaması ve yaşlının yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemesi sebebiyle oldukça önemlidir. Çocuklarından destek alan katılımcılara nazaran, çocukları da dahil destek ağı dar olan katılımcıların eş kaybı sonrası baş etmede zorlandıkları veya karşılayamadıkları ihtiyaçları, sosyal desteğin kayıp sonrası süreçte ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Destek ağı son derece sınırlı olan Bekir bakım konusunda, Ferhat ise hem borçları hem de ruhsal desteğe ihtiyaç duyan yetişkin kızının kendisine olan bağımlılığı sebebiyle ciddi sorunlar yaşamaktadır. Farklı biçimlerde sağlık sorunlarıyla uğraşıyor olmaları ve sosyal ağlarının zayıf olması, dezavantajlı durumlarını daha da şiddetlendirmektedir. Çocuklarından sınırlı destek alan Gülseren, Bahar, Kardelen, Lale, Celal ve İsmail de yalnızlık sorununu öne çıkarmışlardır. İsmail, eş kaybı sonrası tek başına yaşamaya başlamış ve yalnızlık sebebiyle zamanla depresyona girmiştir. Nihayetinde komşularının çözüm olarak TEBEV'e başvurmasıyla, sosyal etkinliklere katılmaya başlamış, bu faaliyetler eş kaybı sonrası sürece olumlu katkı sağlamıştır.

Eş kaybı deneyimlerine dair öne çıkan bu bulgular, deneyimi şekillendiren birçok unsurun olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda deneyimler sosyal temasların önemini de göstermektedir. Bir sonraki başlıktan itibaren destek ilişkilerini şekillendiren sosyo-yapısal ve mikro düzey unsurlara değinildikten sonra sosyal destek kategorisi ve alt kategorilerine değinilecektir. Sosyal destek, eş kaybı zemininden ele alınmaya çalışıldığı için eş kaybıyla ilgili deneyimler yeri geldikçe ilgili başlıklar bağlamında tartışılmaya devam edecektir.

4.5. Destek İlişkilerini Şekillendiren Unsurlar

Sosyal destek, kişinin ihtiyaçlarından sahip olduğu kaynaklara ve bireysel çabasından içinde bulunduğu sosyal bağlama kadar birçok faktör tarafından şekillenmektedir. Bu çalışmada destek ilişkilerini şekillendiren unsurlar iki düzeyde ele alınmaktadır. Orta düzeyde sosyo-yapısal unsurlar ile ilişkilendirilerek ele alınırken mikro düzeyde yaşlının özellikleri, ihtiyaçları ve kaynakları kapsamında değerlendirilmektedir.

4.5.1. Sosyo-yapısal unsurlar

Bireylerin yaşamları, tercihleri ve toplumsal konumları üzerinde etkili olan geniş ölçekli yapılar, kurumlar ve/veya normatif düzenlemeler sosyo-yapısal unsurlar kapsamında değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet rejimleri, sosyal sınıf yapısı, eğitim sistemi, mekânsal örüntüler, sosyal politikalar, kurumlar ve kamusal hizmetler bu kapsamda insan hayatını ve ilişkilerini şekillendiren önemli yapısal unsurlardır.

Yaşam seyri ve konvoy modelinde tartışılan çerçeveye uygun olarak yaşlıların deneyimlerinden yola çıkmak, onların yaşamını şekillendiren bu yapısal unsurların etkisini değerlendirebilmeye imkân tanımıştır. Hem eş kaybı deneyimine hem de sosyal desteğe ilişkin bulgularda yapısal unsurlar çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Ancak daha spesifik noktaları açığa çıkaran ve birçok katılımcı tarafından dile getirilen veriler bir sosyal inşa veya örüntü olarak değerlendirebilmek için ayrı bir tartışma açmak gerekmiştir. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet, mekân ve kurumsal hizmetlere ilişkin veriler sosyo-yapısal unsurlar temasının alt temalarını oluşturmuştur. Bu bulguların paylaşılması, sosyal desteğin daha büyük ölçekli düzeylerle ilişkisini kurmakla beraber, ilişkileri şekillendiren unsurlara yönelik daha derinlemesine bir analiz geliştirmeyi de mümkün kılmaktadır.

4.5.1.1. Toplumsal cinsiyet: Yeniden evliliğe yönelik yaklaşımların bir değerlendirmesi

Araştırma bulgularında göze çarpan önemli bir nokta, kadınların erkeklere kıyasla hem komşularıyla hem de arkadaşlarıyla daha yoğun bir destek ilişkisi içinde olmasıdır. Erkekler daha dar sosyal destek ağlarına sahiptir ve karşılaştıkları çeşitli sorunların çözümlerinden biri olarak yeniden evlilik seçeneği üzerinde durmaktadırlar. Ancak kadınlar için aynı değerlendirme söz konusu değildir. Bu konudaki farklılaşan yaklaşımlar daha derin sosyal yapı ve ilişkilerin etkisini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, kadınların sosyal destek ilişkilerindeki belirgin yoğunluk ve çeşitliliği veya erkeklerin önemli kısmının tam tersi bir durumda olmasının nedenini anlamak için yeniden evliliğe dair görüşler hem kesişimsel hem de toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılacak bir analiz

ile çözümlenebilir. Yeniden evlilikle ilgili düşünceler, onları etkileyen sebepler ve motivasyonlar bağlamında sosyal yapıyla ilişkilendirilerek değerlendirilebilir (Şekil 4.4).

Şekil 4.4

Yeniden Evlilik Düşüncesini Etkileyen Sebepler ve Motivasyonlar

Bulgular, kadın ve erkek katılımcıların deneyimlerinin birçok noktada farklılaştığını ve yaşam seyrinde karşılaşılan avantaj ile dezavantajların kesenlerinden birinin toplumsal cinsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Bulguların paylaşıldığı tüm bölümlerde toplumsal cinsiyetin etkisi, diğer etkili unsurlarla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Bu bölümde ise yeniden evliliğe yönelik yaklaşımlar temelinde bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirme, kadın ve erkek olmak ile ilgili inşaları, eş kaybı sonrası işlevsel bağımlılığı, sosyal çevrenin etkisini, kararların ardındaki motivasyonları ve eşitsizliklerin farklı görünümünü içermektedir.

Kadın ve erkek katılımcıların yeniden evliliğe yaklaşımları büyük oranda ataerki etrafında şekillenmektedir. Erken yaş dönemlerinden itibaren sosyalleşme süreci içinde edinilen değerlerin yanı sıra, eğitimden iş yaşamına kadar, kadınların ve erkeklerin karşılaştığı fırsatlar bu yapılanma içinde şekillenmektedir. Görüşme içerikleri değerlendirildiğinde, kadın katılımcıların önemli oranda gündelik yaşamlarına dair

işlerinden ve ilişkilerinden bahsetmelerine karşın erkeklerin yoğunlukla meslek hayatından söz ettikleri göze çarpmaktadır. Bu durum en temelde toplumsal cinsiyet kodlarına göre şekillenen yaşam seyirlerine sahip olduklarını yansıtmaktadır.

Katılımcılar arasında eşini kaybettikten sonrası yeniden evlenen tek katılımcı, eş kaybını 34 yaşında deneyimleyen Mahir'dir. Bununla birlikte, yeniden evlenmeyi düşünen ve bu konuda girişimlerde bulunan başka katılımcılar da bulunmaktadır. Özellikle erkek katılımcılar arasında, yeni bir partnerle birlikte olma veya evlenme isteğini ifade edenler daha fazladır. Bu istekler genellikle yalnızlık, gündelik hayatın paylaşımı, sağlıkla ilgili endişeler, bakım ihtiyacı, belirli sosyal faaliyetlere katılım, seyahat ve güvenlik gibi nedenlerle ilişkilendirilmektedir. Buradan anlaşılabileceği üzere katılımcıların yeniden evlilikle ilgili görüşleri, bireysel istek ve ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda sosyal ilişkiler, toplumsal yapı ve kültür gibi unsurların etkisiyle de şekillenmektedir.

Yeniden evlilik isteğinin ağırlıklı olarak erkek katılımcılar tarafından dile getirilmesinin temel sebepleri arasında kültürel değerler ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkili olduğunu yansıtan veriler vardır. Kadınların büyük bir bölümü, ölen eşleriyle aralarındaki iş bölümünü düşünerek ve bazen bunu bir özgürleşme çerçevesinde yorumlayarak yeniden evliliğe olumsuz bakarken; erkekler de evliyken bu iş bölümünün avantajlı tarafında oldukları için yeniden evliliğe olumlu yaklaşmaktadır. Hem erkek hem kadın katılımcılar arasında ölen eşe yönelik bağlılığının onları yeniden evlilik düşüncesinden uzaklaştırdığını dile getirenler de vardır. Ancak katılımcıların yeniden evliliğe dair düşünceleri yoğun olarak eş kaybı sonrası ortaya çıkan ihtiyaçlar ve sosyal faktörler ile önceki yaşamlarına yönelik değerlendirmeler etrafında şekillenmektedir.

Yeniden evliliği düşünenler arasında erkek katılımcıların yoğun olduğu ifade edilmişti. Bunun en önemli sebeplerinden biri, sosyal çevrenin etkisidir. Erkek katılımcıların sosyal çevresinin, onları yeniden evliliğe teşvik etmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Erkek katılımcıların bir kısmı, arkadaşlarının onları teşvik ettiğinden bahsetmektedir. Eş kaybı sonrası yeniden evlenen tek erkek katılımcı olan Mahir de ailesinin teşviğiyle evlilik yaptığını belirtmiştir. Erkek katılımcıların ailelerinin ve bilhassa arkadaşlarının bu konuyu zaman zaman gündeme getirdiği görülmektedir. Dolayısıyla yeniden evlilik, erkeklerin çevresinde daha fazla konuşulan ve değerlendirilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın katılımcılar, kadınların yeniden evliliğine yönelik çeşitli kültürel kodlarla belirlenen sınırlılıkların olduğunu dile getirmekte ve belirli şartlarda olan

kadınların evlenebileceğini düşünmektedir. Bu da yeniden evliliği kadınlar için, erkeklerde olduğu kadar bir gündem haline getirmemektedir. Öncelikle erkek katılımcıların çevresi tarafından nasıl teşvik edildiğine dair ifadelerle bakılabilir.

“Şimdi geçenlerde gene bir şey söylediler, hatta kulüpte de söylediler. Dediler, “ya İranlı bir bayan var. İlle (*bir görüş*) ... Çok güzel, böyle yani, manken gibi” falan. Bir kızı varmış burada, üniversiteye gidiyormuş. Eee (*düşünüyor*)... Bir oğlu varmış İran’da, doktormuş. Kimi kimsesi yokmuş. Yani ne bir sigortası var ne bir geliri var ne bir şeyi var falan. İlle bir şey yaptılar, tanıştıralım sizi gör...” (Hasan, 70)

Hasan, kendisini evlendirmek isteyen arkadaşları olduğundan bahsetmektedir. En sık vakit geçirdiği yerlerden biri olan kulüp lokalindeki arkadaşlarının, Hasan’ı bir eş adayıyla tanışmaya ikna etme çabasına girdikleri anlaşılmaktadır. Kendisi yeniden evliliğe olumlu yaklaştığı için ara ara önerilen kişilerle görüştüğünü de ifade etmiş, ancak çeşitli sebeplerle bu görüşmelerin evlilikle sonuçlanmadığını belirtmiştir. Hasan’ın ifadelerinde, tanıştırılmak istenen kadının göçmen olması, güzel olması gibi özelliklerinin yanı sıra kimi kimsesinin olmaması, sigortasının ve gelirinin olmaması gibi konuların vurgulandığı görülmektedir. Görüştürülmek istenen kadının bir güzellik salonunda görülmesi üzerine, bu hizmetin ucuz olmadığını, dolayısıyla durumunun sanıldığı gibi kötü olmayacağını düşünerek tanışmaktan vazgeçmiştir.

Kadının mağduriyetinin vurgulanması Hasan’ın çevresine özgü bir durum değildir. Benzer bir vurgu Arif ile arkadaşları arasındaki sohbetlerde de görülmektedir. Sınıfsal konum, sosyal çevre veya vatandaşlık haklarıyla ilgili konularda dezavantajlı durumda olan kadınlar, ileri yaştaki erkekler için en ideal eş gruplarından biri olarak görülmektedir. Bu durum farklı boyutlarıyla değerlendirilebilir. Erkeklerin evlenme isteği önemli oranda bakım, hane içi üretim veya yeniden üretim sorumluluğunun devredilmesi gibi sebeplerle ilgili olduğu için, bu ihtiyaçlarını karşılayabilecek, genç ve emeği üzerinde denetim kurulabilir kadınları eş adayı olarak değerlendirmektedirler. Kadının emeğine karşılık evlenmek isteyen erkekler özel mülkiyet, gelir veya vatandaşlık hakkı gibi sahip oldukları avantajları öne çıkarmaktadırlar.

Bunun bir tür ataerkil pazarlık (Kandiyoti, 1998) olduğu iddia edilebilir. Ancak görece genç kadının emeği ile daha yaşlı olan erkeğin özel mülkiyetinin, gelirinin veya toplumsal statüsünün alışveriş süreci basit bir değiş-tokuş ilişkisine indirgemek eksik bir değerlendirme olur. Çünkü bu süreç müzakere sürecini şekillendiren unsurların etkisine

bağlı olarak, uyumu veya iş birliğini içerdiği gibi çatışmaları ve değişimi de içermektedir. Örneğin kadınların ölüm aylığı (dul ve yetim aylığı) alıyor olmaları, belirli ölçüde ekonomik özerklik sağladığı için evlilik bir seçenek olmaktan uzaklaşmaktadır. Evlenmek isteyen ancak özerkliğini korumaya çalışan kadınlar karşısında erkekler, kadınların ölüm aylığı alıyor olmalarını kendileri için olumsuz etki oluşturan bir durum olarak değerlendirebilmektedir. Çünkü; maaş faktörü sebebiyle kadınların evlenmek istemediğini düşünen erkekler, ancak daha fazla gelir ve mülkiyeti olmaları ve bunları eşine vermesi durumunda evlenebilecek birini bulabileceklerini düşünmektedir. Bu da ekonomik kaynak üzerinde denetim ve kullanım hakkıyla ilgili çatışmalara yön veren bir etki oluşturabilir. Hasan'ın daha önce evlilik için görüştüğü ancak sonra reddettiği partneriyle ayrılma sebebi, Hasan'ın mülkiyetini kendi üzerine geçirilmesini talep etmesidir. Bu durum Hasan açısından güvencesizlik oluşturduğu için partneriyle ilişkisini tamamen sonlandırmıştır. Burada aynı zamanda, bir partnerle uzun süreli ilişkinin ancak evlilik üzerinden düşünüldüğü veya bir partnerin olmasının önemli ölçüde evlilik motivasyonu ile ilişkili olduğu da söylenebilir.

Evlenmek isteyen kadın ve erkekler eşlerinden kalan gelir hakkını kaybetmemek için farklı birliktelikleri de tercih edebilmektedir. Örneğin resmi nikah yerine imam nikahı ile birliktelik kurabilmektedir. Katılımcılar arasında bu tür birlikteliğe sahip olan biri yoktur. Ancak bu tür birliktelikleri bildiğini söyleyen katılımcılar olmuştur. Farklı birliktelikler resmi evlilikten daha farklı dinamiklere sahip olabilir. Birliktelik türüne göre ilişkiler, dolayısıyla ataerkil pazarlık stratejileri de farklı dinamiklere sahip olabilir. Dolayısıyla burada önemli oranda resmi evlilik üzerinden bir değerlendirme gerçekleştirildiğinin altı çizilmelidir.

Hasan evlilik niyetini gerçekleştiremezken, Bekir, eşinin ölümünden sonra yeniden evlenmiş ve boşanmış biridir. Bekir'in yaptığı evlilik, Hasan'ın güvensiz hissettiği seyrin deneyimlenmiş hali gibidir. 2008'de eşinin ölümünden birkaç yıl sonra tekrar evlenmiş, ancak evlendiği kişi, Bekir'in mülkiyetini resmi olarak üstüne aldıktan sonra ayrı yaşamayı istemiştir. Bu durum uzun bir dava sürecine yol açmış ve sonunda Bekir, mülkiyetini geri alarak boşanmıştır. Bugün ise, olası bir evlilik durumunda evini, evleneceği kişiye vermeyi düşündüğünü ve sağlık sorunları sebebiyle bu evlilikten beklentisini şu şekilde dile getirmektedir:

“Bekir: Benim şimdi, eğer ki bana şu lazım bu lazım kimse değin sorarsa, derdimi anlatacak kimsem yok. Bir kadın bulursak diyorum. Kime söyleyeyim ben? Bu evleri ona vereyim. Var mı mezarına götürmüş? Hiç olmazsa, öbür tarafta bir Allah razı olsun derse bana, bana Allah razı olsun derse ne mutlu! O da yeter. O da ne mutlu derse (*sesi ağlamaklı*)... Böyle bakıcı birini deyim bulursam, ama bilemiyorum öyle bir şey bulunur mu bulunmaz mı? Kaç şeye vereyim dedim. Bilmem kimisi de seni diyor kazıklarlar. Ondan olmaz diyorlar. Yani bilmiyorum artık... Yani demek istediğim, hepsi bu, derdim bu. Şimdi bana baksın, baksın bana, anladın mı? Evleri olduğu gibi veririm, hiç sorunsuz. Yalnız, (*bana*) baksın...

... (*Yaşadığı evlilik girişiminde maddi açıdan dolandırıldığını anlatıyor.*)

Araştırmacı: Peki güvenilecek misiniz tekrar?

Bekir: Yavrum bana şimdi bir kaşık su verecek yok. Kim bakar bana?” (Bekir, 87)

Bekir, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi TEBEV kapsamında ev temizliği hizmeti gibi sınırlı destek alan katılımcılardan biridir. İşitme kaybı, fiziksel kabiliyetlerde azalma ve farklı kronik hastalıkları sebebiyle ev içi işleri yapmakta zorlanmaktadır. Yalnız ölmekten korktuğunu dile getiren katılımcı bilhassa bakım sebebiyle evlenmeye ihtiyaç duymaktadır. Maaşı olduğu için bakım veya yemek konusunda herhangi bir sosyal yardımdan faydalanamamaktadır. Diğer taraftan maaşı yetersiz olduğundan kendisi için özel bakıcı tutamadığı gibi herhangi bir yerden yemek desteği de alamamaktadır. Bu şartlar altında yeniden evliliği ihtiyaçlarını karşılayabileceği en iyi yol olarak değerlendirmektedir. Bekir’in durumu, sosyal yardım kriterlerinin yeniden değerlendirilmesi ve özel bakım masraflarını karşılama konusunda emeklilerin gelirinin desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bekir, ilk önce çözüm olarak lokantalarda yemeye başlamış, daha sonra dışarı çıkamayacak kadar sağlığı kötüleşince birileri aracılığıyla edindiği malzemeler ile basit yiyecekler hazırlama yönünde bir strateji geliştirmiştir.

Eş kaybından sonra lokantalarda yemek yemeği bir çözüm stratejisi olarak benimseyen Bekir gibi başka erkek katılımcılar da vardır. Dolayısıyla onların bu konudaki becerilerini destekleyecek veya çeşitli zorlukları olan yaşlılara yemek ve diğer temel ihtiyaçlarını temin edecek kapsamlı sosyal destek programlarına ihtiyaç olduğu da anlaşılmaktadır. Bekir’in belediyenin sağladığı sosyal destek projelerinden faydalanması, mahalle muhtarı aracılığıyla gerçekleşmiştir. Başka katılımcılar da var olan destek programlarından haberi olmadığını veya bunlardan nasıl yararlanabileceklerini bilmediklerini dile getirmiştir. Bu da yalnız yaşayan, çeşitli sağlık sorunları olan veya hizmet, kurumsal bilgi ve belge ile

sağlık okuryazarlığı becerileri yeterli olmayan yaşlılara ulaşabilmek ve onların kendi ihtiyaçları bağlamında seslerini duyurabilmeleri için yeni düzenlemelere veya farklı destek ağlarının geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Erkekler için yeniden evliliği teşvik eden bir unsur olarak sosyal ağların etkisinden bahsedilmiştir. Erkek katılımcıların arkadaşları, olası bir bakım ihtiyacı açısından da konuyu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, yeniden evlenmeyi düşünmediği halde arkadaşlarının kendisini teşvik ettiği katılımcılar vardır. Evlenmeyi düşünmeyen Ferhat'ın ve Arif'in arkadaş çevresi buna örnektir. Burada, bilhassa Ferhat'ın arkadaşlarının yeniden evliliği belirli düzeyde bakım emeği üzerinden düşündüğü göze çarpmaktadır.

“Evlen falan diyorlar ama ben istemiyorum. Ne gereği var? Arkadaşlar diyor. Yarın yaşlandığında perişan olursun, zor olur, illa bir ekmek su verecek, suyu alıverecek kişi şart diyorlar, görüşlere göre. Yaşlıların dediği de bu. Şükür Allah'ımıza, şimdilik iyiyiz.” (Ferhat, 63)

“Arkadaşlar diyordu bana. Dinleyip geçiyordum ben onları... Çocuklarım var, evlenmeyeceğim dedim. Pişman da değilim... Evde aile olsun diye diyorlar... Erkeklerle bir yerde oturdun mu muhakkak derler, bana az önce de dediler. Kahvede, toplu yerlerde. Şaka soran da olur ciddi diyen de... Ya Arif Amca falan... Yaşlanınca evlenmenin anlamı kalmaz. Geçinemezsin zaten. Senin bir sürü torunun olmuş, e onun da var. Yani çekiniyorsun.” (Arif, 75)

Her iki katılımcı da arkadaşları tarafından teşvik edilse de farklı motivasyonlar ile bu düşüncede olmadıklarını belirtmektedir. Her iki katılımcı da haneyi başkalarıyla paylaşmaktadır. Ferhat, psikolojik sağlığı sebebiyle destek ilişkilerinin yoğun olduğu kızıyla yaşarken, Arif, oğlu, gelini ve torunlarıyla yaşamaktadır. Dolayısıyla evlenmeyi düşünen erkeklerden farklı olarak, yalnız olmadıklarını ve mevcut durumlarından memnun olduklarını vurgulamaktadırlar.

Arkadaşlarının teşvikiyle evlenmeyi düşünen, ancak evlatları sebebiyle bu isteğini gerçekleştiremeyen katılımcılar da vardır. Celal, doğru eşi bulmakta zorlanma gibi başka sebepler de sayarken çocuklarının asıl sebep olduğunu ifade etmektedir. Celal'e göre çocukları, kendilerine kalacak miras sebebiyle babalarının evlenmesini istememektedir:

“Celal: Yeniden evlenmeyi düşündüm, düşündüm de benim istediğim bana gelmedi, bana gelecek olanı da ben almadım. (*Eşim öldükten*) 5 sene sonra denedim. Onu da ben

düşünmedim. Ben düşünmedim. Eş dost ahbap... Ama çocuklarım hiçbir zaman benim evlenmemi istemediler.

Araştırmacı: Mevzu nedir?

Celal: Mevzu mu? Mevzu mal (*vurgulu ve yüksek sesle söyledi*)! Kız, annemin yatağında kimse yatmasın, oğlan bilmem ne... Asıl mesele mülkiyet. Ha, verdim de onlara. Vereceğimi de verdim de... Her ikisine de birer daire verdim. Ondan sonra müstakil bir ev verdim D...’de (*mahalle adı*). Hadi miras olarak. Miras olarak üçte ikisini verdim. Servetimin üçte ikisini verdim. Şimdi kız yine olmaz der.

Araştırmacı: Hâlâ mülkiyetten dolayı mı?

Celal: Evet! Hayır, mülkiyet diye bir şey de kalmadı!” (Celal, 87)

Celal’in durumu, yaşlıların yeniden evlilik isteğiyle aile arasındaki dinamiğin maddi kaygılar ile nasıl belirlendiğini gösteren bir örnektir. Belirli bir finansal kaynağı olan yaşlı erkeklerin, bu kaynakları sebebiyle tercihlerinin üzerinde başkalarının kontrolü olması, maddi kaynaklarını yönetme hakkının ihlal edilmesi ve özerkliğinin zedelenmesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca bunun, yaşlının esenliğini ve duygu durumunu olumsuz yönde etkileyen bir durum olduğu da göze çarpmaktadır. Katılımcının çocuklarıyla arasındaki bu ilişkiyi anlatırken ses tonunu yükseltmesi ve vurgulu bir şekilde konuşması, çocuklarına karşı hislerinin bir yansımasıdır. Babalarını, maddi varlıkları ile değerlendiren ve ilişkilerini belirli düzeyde bu maddi kaynakların bölüşümü üzerinden kuran çocukları, babalarının evlilik tercihini etkilemekte ve onun yalnızlıkla baş edebileceğini düşündüğü yol üzerinde belirleyici olmaktadır. 65 yaşındayken eşini kaybeden Celal, yalnızlığın ve tek başına cemiyetlere katılamamanın yaşadığı önemli sorunlardan ikisi olduğunu ifade etmektedir. Hayatının önemli bir dönüm noktası olarak gördüğü eş kaybından beri geçen 22 yıllık süreçte uyku hapıyla uyuyabildiğini, gündüzleri bir şekilde geçirdiğini ancak geceleri yalnızlığın ağır geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla yalnızlığın ciddi bir sorun olduğu yaşlıların birliktelikle ilgili tercihlerinin engellenmesi ve bu durumun yaşlının geliri veya mülkiyeti üzerindeki mücadeleler ile kesişmesi uzun vadeli kaygılara, duygusal ve psikolojik sorunlara ve çatışmalara yol açabilmektedir. Diğer taraftan bu müdahaleler yaşlının çözüm stratejisi olarak belirlediği yolları denemesini de engellemektedir. Celal, sosyal aidiyet ve duygusal ihtiyaçlarını öğretmenevinin çay bahçesinde tanıştığı arkadaşlarıyla karşılamaya çalışmaktadır.

Yalnızlık sebebiyle evlenmek istemesine rağmen, oğlunun bu duruma karşı çıkması sebebiyle evlenmeyen bir diğer katılımcı İsmail'dir. İsmail'in durumu, ataerkil pazarlık çerçevesinde değerlendirilen süreci de destekleyen ve bu konudaki beklentileri yansıtan önemli bir örnektir. İsmail, eşinin ölümünden iki yıl sonra, 70 yaşındayken, kendisinden 4 yaş büyük biriyle evlenmek istemiştir. Katılımcı, evleneceği kadının kendisinden daha yaşlı olması sebebiyle oğlunun bu evliliği onaylamadığını dile getirmektedir:

“(Eşinin ölümünü kast ederek) iki sene sonra bir kendinden talip çıktı. Tanıştık. Benden altı, (düzeltiyor), dört yaş büyüktü. Oğlan kabul etmedi. Dedi, ‘anneme baktın, yetmiyor mu?’ Ben hanıma altı sene baktım...Şu anda gelen, altmış beş yaş üstünde, abdestli namazı kılan biriyle evleneceğim. Ama abdest alıp namaz kılması lazım. Yemeğini de yaparım ama.”
(İsmail, 81)

Ölümünden belirli bir süre önce annesine bakan babasının bu durumunu göz önünde bulunduran oğlu, aynı bakım yükünü üstlenme ihtimali sebebiyle “iyi niyetli bir girişim” olarak babasının evlenme girişiminde belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, yaşlı bir erkeğin ancak daha genç bir kadınla yapacağı evlilik uygun görülmekte, bu düşünce bir norma dönüşerek çocukları vasıtasıyla yaşlı erkeklerin kararları üzerinde belirleyici olabilmektedir. Dolayısıyla yaş, cinsiyet ve medeni durumun kesişimi; yaşlı dul bir erkek olmanın kendine özgü bir eşitsizlik biçimi oluşturmaya neden olmaktadır. Yaşlı olması sebebiyle oğlunun denetimine açık hale gelmesi, dul olması nedeniyle yeniden evliliğe yönelik toplumsal kabullerin dışında kalması ve erkek olması dolayısıyla bakım alması beklenen bir konumda yer alması eşitsizliğin çok katmanlı yapısının nasıl birleştiğini göstermektedir. Bu eşitsizlik, yaşlının kararlarını sınırlamakta, toplumsal ve ailevi hiyerarşiye işaret ederek yaşlının konumunu ikincilleştirmekte ve ‘iyi niyetli’ bir müdahale olarak meşrulaşmaktadır.

Yalnızlığın kendisi için önemli bir sorun olduğunu söyleyen İsmail, yemek yapabildiğini ve bu konuda evleneceği kişiye destek olabileceğini ifade ederken dul yaşlı erkeklere yönelik işlevsel bağımlılık düşüncesinin de farkında gibidir. Bu vurgu, yemek yapabiliyor olduğunu söylemekten ziyade çeşitli rolleri üstleneceğini belirtmekle ilgilidir. Yemek yaparak destek olacağı biriyle evlenebileceğini söylerken; bir taraftan hem oğlunun “sağlıklı bir kadın” beklentisini karşılayabileceğini ima etmekte, diğer taraftan toplumun “bakım almak için evlenen erkek” yönündeki algısına karşı kendi katkısını ve özerkliğini vurgulamaktadır. Bu yönüyle İsmail, hem geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini

sürdürebileceği hem de bu rollere sınırlı bir şekilde müdahale edebileceği bir evlilik tahayyül etmektedir.

Dul erkekler için yeniden evlilik konusu daha çok gündeme gelse bile, bulgular bu sürecin bireysel tercihlerle yönetilmediğini, aile fertlerinin tutumları ve yaşlı erkeklerin evliliğine dair toplumsal kabullerin, onların özerkliğini sınırlayıcı biçimde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar yaş, cinsiyet, ebeveynlik kimliği ve toplumsal cinsiyet normlarına göre bakım emeğinin alıcısı olarak konumlandırımlarının kesiştiği bir noktadan değerlendirilmektedir. Sosyoekonomik durumun iyi olmasının yaşlı erkeklerin evlilik ihtimalini arttırdığını belirten araştırmalar (Smith, Zick, & Duncan, 1991) sosyoekonomik durumun önemli bir bileşen olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bulgularda da görüldüğü üzere, toplumsal beklentilere göre aile bağları ve yaş gibi etmenler de aynı anda etkili olabilmektedir. Böyle bir kesişim durumunda, gelir ve mülkiyet durumu dezavantaja da dönüşebilmekte, evlatlar, yaşlının geliri ve mülkiyeti üzerinde hak iddia ederek süreci tersi bir yönde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla belirli bir değişkene bakarak mutlak avantajlı-dezavantajlı konumlar belirlemek yerine akışkanlığa ve konumların nasıl değiştiğine yönelik bir hassasiyet ile yaklaşmanın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar ele alınan katılımcılarda, eş kaybı sonrası karşılaşılan çeşitli eşitsizlikler bağlamında evlilik kararlarının nasıl şekillendiği ifade edilmiştir. Yalnızlık, yeniden evliliği düşünen katılımcıların önemli bir motivasyonu olarak göze çarpmaktadır. Ancak burada yalnızlığın hangi bağlamda kullanıldığı konusunu açmak gerekir. Çünkü yalnızlık olarak ifade edilen durum, herkes için aynı anlama gelmemektedir. Yalnızlık, bazı durumlarda duygusal bir ihtiyacı ifade ederken bazı durumlarda günlük işlerin gerçekleştirilmesi çerçevesinde düşünülmektedir. Hastalık veya ölüm anında yalnız olmaktan korkmak, hayatı biriyle paylaşmak, duygusal ve cinsel yakınlık kurmak gibi bağlamları; hane içi üretim çerçevesinde ele alan bağlamlardan farklılaştıran noktaları değerlendirmek gerekir. Çünkü ilk gruptakiler hem bazı kadınlar için hem de erkekler için evliliği arzu edilebilir hale getirirken, ikinci bağlam, bilhassa kadınlar için evlilikten kaçınma sebebidir.

Bakım veya ev içi işlerin gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda dul kadınlar ile dul erkeklerin yeniden evliliğe bakışı arasındaki bu farklılık oldukça önemlidir. Örneğin, Ferhat'ın alıntısından anlaşıldığı gibi, erkekler, yeniden evliliğe teşvikinde bakımın

alıcısı olarak konumlandırılmaktadır. Kadınların yeniden evliliği gündeme almamasının temel sebebi de bakım veren veya ev içi günlük işleri yapan olarak konumlandırılmalarıyla ilgilidir. Kadınların birçoğu, önceki evlilik deneyimleri ve kendilerinden beklenen sorumluluklarından yola çıkarak evliliği düşünmemekte ve teklifleri reddetmektedirler. Dolayısıyla yalnızlık önemli bir konu olmakla birlikte toplumsal cinsiyet perspektifinden hareketle, yalnızlığın aynı anlama gelecek şekilde ifade edilmediği görülmektedir.

Hasan, yalnızlığı sebebiyle evlenmek istediğini söyleyen katılımcılardan biridir. Ev işlerini kendisi yapmaktadır. Ancak olası bir evliliği, destek veya belirli düzeyde bir bakım emeği üzerinden düşünmektedir:

“Bir ara aklıma gelmiyor da değil. Neden? İşte demin dediğim gibi, şurada yatarken başıma bir şey gelse, telefona uzanamayacak mecalim olmasa, bir yudum su bana belki ilaç olacak. Sürünerek gitmem lazım. Hani bu yönden. Bir yönden de diyorum ya, elin kadıncağızını bana hemşire gibi niye düşünüyorum diyorum. Onun da bir hayatı var, yaşaması lazım, ben diyorum. Ben öyle düşünüyorum.” (Hasan, 70)

Ümit ise evlenmeyi düşünmese de eş kaybının erkekler açısından daha zor olduğunu, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünden edinilen kazanımlarla ilişkilendirerek ifade etmektedir:

“(Eş kaybı) erkekler için daha zor. Mesela benim elimden gelen olur, olmayan olur. En basitinden yemek işi, temizlik işi, evi bakım... Benim gibi yalnız yaşayanlar için zordur yani. Bayan her şeyi yapabildiği için... Yani bu evin içini değerlendirdiğimde, dörtte üçü yaşamın çünkü, evde geçecek. Bayanlar daha avantajlı olduğu için diyorum. Erkekler zorlanır yani... Ev, yemek, ev işleri, temizlik işleri, çocuk bakımı bilmem neler... Bunlar bayanlar için daha normal şeyler. Ama bir erkek bunları yapamaz yani. He ben yapıyorum, yarım yamalak da olsa yapıyorum, karnımı doyuruyorum, temizliğimi de yapıyorum, ama gene de zorlanıyorsun... Eşin olsa şimdi diyorsun, en azından ben camı silerken o mesela evi şey yapar dersin. Şimdi yalnız olduğunda zorlanıyorsun tabi ama bayan onda zorlanmaz. Ama tabi gene o bayanın yapısına da bağlı. Genelde bayanlar avantajlıdır, erkekler zorlanır yani.” (Ümit, 72)

Ümit açısından, kadınlar ev içi işler ve bakım rolleriyle özdeşleştirilirken, erkekler bu alanlarda yetersiz kalmaktadır. Kadınları avantajlı olarak nitelendirmesi, erken dönemlerden itibaren sosyalleşme süreci içerisinde içselleştirilen toplumsal cinsiyet rollerinden ileri gelmektedir. Bu bağlamda ev içi işler kadınlar için normal işler olarak düşünülmektedir. Kadın katılımcılar da bu konuda benzer gözlem ve görüşlere sahiptir.

Birçoğu eş kaybının ve yalnız yaşamanın erkekler için daha zor olacağını söylemiştir. Bu zorluğun sebebini ev işlerini yapamamaları ve sosyal ilişkilerdeki daralma gibi konulara bağlamaktadırlar. Örneğin Meltem, eşinin durumunu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ben eşime derdim, ben ölünce evlen, perişan olma derdim. Çarşafarla uyku setlerini açma, daha hiç açmadım, torunlarıma vereceğim, ikinci kariya verme derdim. Kıskanır mışım demek ki Nur kızım (*kahkaha atıyor*). Öyle derdim. O da derdi ki, kadın eve girdi mi senin uyku setini açacağım derdi, beni kızdırırdı. Ama hep derdim ben, evlen diye. Çünkü şey, eee, Veli (*eşi*) bir yumurta kırmasını bile bilmezdi, perişan olurdu, üstü başı kirlenirdi... İlla ki evi güzelleştiren kadın, biliyor musun? Senin de aklında olsun, bu sözümü hiç unutma Nur kızım.” (Meltem, 69)

Handan, kendi deneyiminden ve gözleminden yola çıkarak, neden erkekler için yalnızlığın zor olduğunu ev işi ve sosyal çevrenin yaklaşımına bağlayarak şu şekilde ifade etmektedir:

“Handan: Evi çekip çeviren kadın. O, çoluklu çocuklu da kalsa, kadın kaldı mı çocuklara hiçbir şey olmuyor. Bakılıyor, büyüyor, okuyor, her şeyi oluyor. Amma erkek kaldı mı, erkek evlenmeden olmuyor... Bir tane yeni akrabam, gene bayağı yaşlı. Eşi öldü. Şimdi yine o da seksene yakın yaşı. O adam şimdiye kadar, o kadın evde doyurduysa o evi (*cümleye devam etmiyor*) ... Şimdi o adam sıkıntıda ki, ‘ne zormuş bu ev işi’ diyor şimdi. Ne zor. Senesi gelmedi daha...

Handan’ın yaşlı erkek kardeşi: Bir de kim olursa olsun kapısını dahi açmıyorlar. Kadınlar yine hiç boş kalmaz, ama erkek yalnız kaldığında kimse kapısını açmaz.

Handan: Bak benim teyzemin kızıydı. Hiç durmadan birbirimize telefon arardık, gelirdik giderdik. Şimdi ta öleli biz kapıyı açmadık. Yani erkeğin kapısı açılmıyor. Allah erkekleri alsın ileri (*gülüyor*). Bize soracak değil de... Kadın geri kaldı mı kadının kapısını herkes açıyor, herkes açıyor.” (Handan, 80)

Katılımcıların önemli bir bölümü bu konuda Meltem, Handan ve Ümit ile benzer düşünceleri paylaşmaktadır. Dolayısıyla erkeklerin kadınlara göre, eş kaybından sonra evlenmeye daha eğilimli olmalarının, ev içi işlerle ilgili becerilerin yeterli olmaması ve sosyal ağlarındaki daralma ile ilişkilendirildiği söylenebilir. Eş kaybı sonrası gündelik işlerle ilgili ihtiyaçların ortaya çıkması, zamanla fiziksel ve bilişsel becerilerde görülen azalmaya bağlı olabileceği gibi, biraz önce de ifade edildiği üzere, geleneksel aile yapısındaki iş bölümü anlayışı ile edinilmiş eğilimlerle de son derece ilgilidir. Erkeklerin günlük işlerdeki destek ihtiyacı; ataerkinin şekillendirdiği geleneksel aile yapısındaki iş bölümünde kadının ev işlerinden sorumlu olduğu, erkeğin ise para kazanan rolünde

olduğu iş bölümünün yaşlılığa taşınan bir etkisidir. Gerçekte, her erkek ve her kadın yaşamı boyunca, toplumsal cinsiyete göre belirlenmiş bu rollerle uyumlu eğilimler edinmeyebilirler. Dolayısıyla benzer değerlendirme ve beklentilere de sahip olmayabilirler. Nitekim, 1960 ve öncesinde doğanların yaşadığı dönemde, geleneksel ataerkil aile yapısına bağlı olarak görülen baskın iş bölümü modernleşme, aile yapısının değişimi, nesiller arası ilişkilerdeki dönüşümler ve toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimle devam eden bir dönüşüm süreci içindeyken (Weiss, 2000; Agree, 2017), yaşlıların da iş bölümü hakkındaki toplumsal algısı değişebilir. Ancak ataerkil bir toplumsal yapıda sosyalleşme süreci boyunca edinilen toplumsal inşanın, katılımcıların bu konudaki görüşlerini ve tercihlerini önemli ölçüde şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Yaşam seyrinde benzer bir toplumsal iş bölümü örüntüsünden bahsetmeyen kadın katılımcılar da dahil olmak üzere tüm kadınlar, erkeklerin bakım emeği için bir kadın ile evlenmek istediği kanısına sahiptir.

Kadın katılımcıların büyük çoğunluğu, evlilikten finansal kaynak sağlanması dışında, bir kadının eş kaybı sonrası evlilik yapmasını “yük” olarak değerlendirmektedir. Kadın katılımcılar, eşini kaybeden erkeklerin hane içi işlerdeki becerilerinin yeterli olmamasını kast ederek onların evlenmesini uygun görmektedir. Ancak bu sorumlulukları veya yükü bir kadının üstlenecek olması sebebiyle de kadınların yeniden evliliğini ‘son çare’ olarak kabul edilebilir bir seçenek olarak görmektedirler.

“Emekli maaşı olduğu sürece kadınlar evlenmiyor. İhtiyacı olan mecburen evlenecek. Ama ihtiyacı olmayan da kahr çekmek istemiyor... Eskiden mesela bizim köylerde kadınlar, yokluktan herhalde, dört kocaya, beş kocaya varmış kadınlar tanıyorum... Onlar mağdur durumda oldukları için. Yoksa bir gelirleri olsa gitmez.” (Zehra, 82)

Kadınlar evlenmiyor, hele bu yıllarda hiç evlenmiyor... Rahatı var. Ne yapacak adamı? Ağrıyan (*düzeltiliyor*), ağrımayan başına ağrı mı sokacak evlenip de? Adamlar yapamıyor.” (Derya, 70)

“Evlenmeyi hiç düşünmedim yavrum. Adam aylık bıraktı. Ne gerek var? Yediğim bir dilim ekmek. Aylık olmasaydı oğlan bakacaktı mecbur. Ama aylık var. Valla şuradan kalk da şuraya otur demezler. Gelin de oğlan da. Çünkü para var. Para var, huzur var. Para olmayınca huzur da olmuyor.” (İkbal, 78)

“Eşimi kaybettikten birkaç sene sonra, işte böyle birliktelik düşünür müsünüz, evlenir misiniz diye bana şu bu falan diyorlardı. Zaten eşini kaybeden erkek hemen eş arıyor. Çünkü kendine baktıracak. Bizim (*kadınları kast ediyor*) öyle bir sorunumuz yok ki. Hatta kızım dedi ki,

anne böyle bir boşluğun varsa... *(Cümleyi kesiyor)* yalnız evlenme dedi. Birliktelik yaşayabilirsin, ama ne olursa olsun evlenme dedi. Kızım ben deli miyim, dedim... Asla öyle bir şey düşünmem. Ama benim yetmiş yaşında bir arkadaşım, üç tane koca devirdi derler ya eskiler. Evlendi, öldüler. Ben yalnız yaşayamam dedi, 70 yaşından sonra şimdi birisiyle beraber. Ben böyle hayretler içerisindeyim. Ama kendisini nasıl savunuyor biliyor musun? Ben diyor, duvara bakmayı sevmem. Bana iltifat edilmesini severim... Diyorum ki; duvara bakma, televizyon seyret, müzik koy, onu dinle. Eline bir şey al, bir şey yap, bir kitap oku... Aaaa ben onları yapamam diyor. Mutlaka yanımda başımı yaslayacak bir omuz ararım diyor. Ben böyle bir omuza ihtiyaç duymadım. Çünkü benim omuzlarım dik zaten.” (Çiğdem, 70)

Katılımcıların ifadelerinde öne çıkan noktalar; ekonomik bağımsızlık, daha özgür bir yaşam, evliliğin yük veya sorumluluk olarak değerlendirilmesi ve bununla bağlantılı olarak bireysel özerkliklerini koruma çabaları olduğu görülmektedir. Kısacası erkek ve kadın katılımcılar evliliği farklı açılardan değerlendirmektedir. Ataerkil yapı içinde belirlenen kadın-erkek rolleri sebebiyle erkekler evliliğin onlar için sağlayacağı pratik, sosyal ve duygusal destek avantajlarından faydalanmak için evliliğe olumlu bakarken; kadınlar evliliği yeni yükümlülükler olarak görmekte ve açıkça düşünmediklerini dile getirmektedir. Kadınlar az da olsa belirli bir düzenli gelirlerinin olmasını, özerkliklerini sürdürebilmeleri için yeterli görmektedirler.

Ailenin bir kadın için ne ifade ettiği toplumsal cinsiyetle son derece ilişkili olduğu için, yeni bir evlilik ilişkisinin de nasıl tahayyül edildiği üzerinde belirleyicidir. Meltem’e göre, aile ilişkilerinin devamlılığını sağlayan, evliliği sürdüren, çevre ile ilişkileri düzenleyen büyük oranda ailenin yetişkin kadınlarıdır. Bugün boşanmaların artmasının sebebini anlatırken eşiyle tartışmalarına ve hatta eşinin fiziksel şiddet uyguladığına değinmiş, ancak her şeye rağmen sabırlı olduğunu ve ailesini, bilhassa çocuklarını önemsedğini söylemiştir. Sonrasında, şimdiki evliliklerin bitmesini kadınların iş gücüne katılımına ve değişen değerlerine bağlamıştır. Kadınlara yönelik şiddeti de değişen toplumsal düzende erkeklerin mağdur olmasıyla ilişkilendirmektedir.

“Şeyde, bu evliliği sürdüren kadınlar. Fedakârlık yapanlar. Dürüst, çok dürüst olan da kadınlar. Yuvayı şimdi çözüyorum. Hemen kadınlar, gençler ayrılıyor. Sevgili oluyor, konuşuyor. Biz hiç görüşmedik, konuşmadık, görücü usulü evlendik ama o zamana denk ben kimseyle görmedim, konuşmadım. Allah’ın emri diye eşime boyun bükmek zorunda kaldım. Çünkü bir daha bir şey edemem. Zaten de ben Nur kızım, sana demeyi unuttum. Ben hiç eşime öldü demiyorum. Köye gideyim, orada kapıya bakıyorum, akşam sabah gelecek.

Burada bakıyorum akşam sabah gelecek. Evlilik zaten aklımdan gelmez, geçmez düşünmem bile. Aynı eşim var gibi hareket ediyorum.” (Meltem, 69)

“Evliliği ayakta tutan, bak sen de evliymişsin, evlilik hayatını biliyorsun. Yuveyı ayakta tutan kadın. Kimi kadınlar ‘ben çalışıyorum, kalk salata yap, ben çalışıyorum sen de yemek yap, sen çalışıyorsun ben de çalışıyorum.’ Akşamcak kadın ölüyor. Akşamcak kadınlar neden ölüyor? Erkeklerin elinden arabayı aldılar, çalışmayı aldılar. Her şeyi aldılar. Böylece şahsen ben, benim tahminim öyle. ‘E sen neysen ben oyum’ (*diyor kadınlar*). Ama öyle dememek lazım. Kadın, eee... Ben diyorum ki aileyi ayakta tutan kadın. Mesela ben eee... O kadar fedakârlık yaptım ya, diyorum ya, eşime kendimi eş yapayım, evimi ayakta tutayım (*diye*). Eşim beni bir de çok dövdü biliyor musun, Nur kızım? Mesela Esin kızım kucaktaydı, Esin miydi, Çağla mıydı?... (*O zaman*) boşanmayı düşünmüştüm... Çünkü o sopa çok gücüne gitti. Hiç suçum yok Nur kızım.” (Meltem, 69)

Katılımcının, kocasına boyun büktüğünü, yuveyı ayakta tutanın, fedakârlık yapanın kadın olduğunu söylemesi, diğer taraftan “suçsuz” olduğu halde şiddet görmesi ataerkil yapının etkisinin en belirgin göstergeleridir. Bu yapının bir mağduru olsa da ifadeleri doğrultusunda Meltem, kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerinin değişmesini ve erkek egemen yapının dönüşümünü hem aile birliği açısından hem de kadınların mağduriyetlerinin giderilmesi bakımından sorunlu görmektedir. Aile birliğini sürdürebilmek için hayatını ve kişiliğini eşine uyumlu hale getirmeyi bir sorumluluk olarak üstlenmesi ve ona ağır gelmesine rağmen bunu kadınların yapması gereken bir görev olarak görmesi erkek egemen yapının normlarını güçlü bir şekilde içselleştirdiğini yansıtmaktadır. Meltem’in içinde bulunduğu bağlamda bu içselleştirme sürecinin, kocasının ve diğer kadınların da katkıda bulunduğu, normlarını hiçbir zorlukla karşılaşmadan dayatan bir sistem içinde gerçekleştiği söylenebilir. Ataerkil değerlerin ve güç ilişkilerinin içselleştirilmesi aynı zamanda onların yeniden üretimini de beraberinde getirmiş, bu durum verdiği tavsiyelere de yansımıştır.

Bu süreç, Meltem’in kendisini “fedakâr, uyumlu, girişken, sabırlı, güçlü” bir kişiliğe sahip, “erkek gibi bir kadın” olarak tanımlamasına yol açmıştır. Bu bağlamda aile, erkeğin oldukça güçlü, kadının ise erkeğin bu konumuna göre kurgulanan bir konumda bulunduğu hiyerarşik ve ilişkisel bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple aileyi, yalnızca sosyalleşme süreci sonucunda edinilen alışkanlıkların, kültürel değerlerin ve toplumsal cinsiyet rollerin aktarıldığı ve sürdürüldüğü bir alan olarak değil, aynı zamanda aile üyeleri arasındaki hiyerarşik ilişkilerin, otorite dinamiklerinin ve toplumsal güç mekanizmalarının yeniden üretildiği bir yapı olarak ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla

aile içi ilişkiler dayanışma ve bağlılık gibi unsurları içerdiği gibi egemenlik, bağımlılık, çatışma, itaat ve karşılıklılık gibi unsurları da içerir. Kadınlar da önceki evliliklerindeki konumlarının da etkisiyle, eş kaybı sonrası yaşadıkları bağımsızlığı kaybedeceklerini düşündüğü bir karar alma konusunda çekincelidir.

Bu konudaki istisnai bir yaklaşıma sahip tek katılımcı olan Sevgi'ye de değinmek gerekir. Sevgi, yeniden evliliğe olumlu bakan tek kadın katılımcıdır. Ancak Sevgi'nin de hangi bağlamda bu konuyu ele aldığı önem taşımaktadır. Sevgi ile ilk görüşme pandemi döneminde gerçekleştirilmiştir. Yaşlıların sokağa çıkma yasağının olduğu günlerde yalnızca çocuklarıyla sınırlı görüşme imkânına sahip olduğunu belirten Sevgi, yoğun bir yalnızlık hissiden bahsetmiş, konuyla ilgili konuşurken ağlayarak duygularını yansıtmıştır. O günlerde yapılan görüşmede evliliğe neden olumlu baktığını şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Mesela ben şimdi evlensem benim uşaklar bana karşı gelemmez. Niye karşı gelemmez? Bana da bir hayat arkadaşı lazım. Akşam girdi miydi şöyle, o adam ile muhabbet etmek lazım. Bir öksürdü müydü bana bir bardak su getirmesi lazım. Ben ona bakacağım o bana bakacak. Ama kimse karşı gelemmez ki. Evlenirim, niye evlenmeyeyim ki? Mesela ben öksürdüm hadi, kalkıp da bir su alamadım. Adam (*burada*) olacak, bize bir su getirecek.” (Sevgi, 65+)

Bu alıntıda, Sevgi'nin duygusal ve pratik destek ile iletişimi önemseydiği ve desteğin karşılıklılığına vurgu yaptığı görülmektedir. 2023 yılında yapılan görüşmede arkadaşlarıyla görüşme imkânlarının arttığını söyleyen Sevgi, kaybın etkisinin de hafıfladığından bahsetmiştir. Evlilik konusunda ise arkadaşlarıyla çokça şakalaştığını, evliliğe karşı olmadığını fakat bu konuda ciddi bir düşüncesinin veya girişiminin de olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla ilk görüşmede yas sürecinin yoğun bir şekilde devam etmesi, pandemi döneminde yaşlıların sokağa çıkma yasağının etkisi ve bunun bir sonucu olarak yalnızlık duygusu baskınken, yakın zamanda yapılan görüşmede sosyal ilişkilerinin değiştiği ve bunun yalnızlık hissini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Saha Notu: Araştırmacı-Katılımcı Etkileşimi

(16.03.2023)

Bugün Sevgi Hanım ile ikinci kez konuştuk. Eskişehir dışındaki tek katılımcı olan Sevgi, Gebze'de tek başına yaşıyor. Görüşmeyi telefonla gerçekleştirdik. Yakın muhitte bir kızı, bir oğlu ve vefat eden oğlunun eşi oturuyor. 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla oğlunu ve sonra da eşini kaybetmiş, ardından pandemi sürecinin başlamasıyla çevresiyle nitelikli bir iletişim kuramamış, kimseyle eskisi gibi görüşmemiş. O yüzden farklı bir yas süreci var.

Bu görüşmemizde, bir öncekinin üzerinden zaman geçtiği için biraz eski konulara yeniden değindik. Daha önce yaptığımız görüşmeye göre Sevgi'nin çok daha neşeli olması dikkatimi çekti. Bu değişimde, kapanma sürecinin bitmesinin, geçen sürenin ve sorduğum soruların etkili olabileceğini düşünüyorum. Çünkü ilk görüşmeyi yaptığımız günlerde, çocukları dışında neredeyse kimseyle görüşemiyordu. Ne kadar yalnız hissettiğini anlatırken duygulanıyordu ve evini bir “zindan” olarak tanımlıyordu. Kapanma sonrası süreçte, dul olan iki kadın arkadaşıyla sık sık görüştüğünü, bu süreçte eş kaybına biraz daha alıştığını ifade etti.

Bu görüşme esnasında, daha önceden evliliğe olumlu baktığını bildiğim için bu konuda düşüncelerinde bir değişim olup olmadığını sordum. Bu soru onu çok güldürdü ve görüşmenin seyri değişti. Buraya kadar olan soruları, biraz daha ciddiyetle ve dramatik bir tonda cevaplandırırken, sonrasında arkadaşlarıyla yaptığı nükteli konuşmalara değinmeye başladı. Bu esnada birlikte güldük. Bu andan sonra, aslında çok neşeli bir insan olduğunu sık sık vurguladı. Komşularının onu daha önce bu kadar iyi tanımadıklarına pişman olduğunu dile getirdi. Neşeli olduğunu ifade ettikçe görüşmedeki performansını da bu hale yönlendiriyor gibiydi. Bu davranışın, kaybın etkileriyle başa çıkmada bir yöntem olabileceğini düşündüm.

Görüşme giderek daha samimi bir hal aldı, ancak zaman zaman soruları nükteli bağlamlardan çıkarıp düşüncelerini daha derinlemesine ele almak zorlaştı. Burada nükteli bağlam üzerinden kurulan etkileşimin bir süre devam etmesini önemsedim. Çünkü yapılandırılmış sorulara hemen geçmek, akışı keskin bir şekilde değiştirmek anlamına gelebilirdi. Bu da katılımcıyı pasifleştiren, onu daha dikkatli ifadeler kullanmaya yönelten hiyerarşik bir araştırmacı-araştırılan ilişkisine yol açabilirdi. Sevgi ile gerçekleştirdiğimiz bu görüşme, araştırmacı ile katılımcı arasındaki etkileşimi çeşitlendiren anlatı performansı, karakteristik özelliklerin vurgulanmasının önemi ve süreci yönlendirebilme becerisi gibi farklı unsurlara dair fikirler edinmemi sağladı. Sevgi'nin kendi hikayesini yeniden inşa etme biçimi, retrospektif bir şekilde geçmişi yeniden ifade ederken bağlamın son derece önemli olduğunu ortaya koydu.

Sevgi ile gerçekleştirilen görüşme bağlamın önemini ortaya koymaktadır. Pandemi sürecinde yaşlıların deneyimlediği sosyal izolasyon ve sağlık risklerinden duydukları endişelerin yalnızlık hissini olumsuz yönde etkilediğini gösteren araştırmalar (Tamkoç, Kök, & Atalay, 2023) vardır. Sevgi ile gerçekleştirilen ilk görüşmede bu bağlamın etkili olduğu anlaşılmaktadır. İkinci görüşmede ise, sosyal ilişkilerinin nitelik ve nicelik bakımından daha iyi bir hale geldiğini ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla sosyal izolasyona yol açan ortamın değişmesi duygu durumunu, algılanan ihtiyaçları ve beklentileri değiştirebilmektedir.

Sosyal ağın değişimi yeniden evlilikle ilgili olarak sıklıkla vurgulanan bir diğer unsurdur. Erkeklerin eşini kaybettikten sonra sosyal ilişkilerinin ve toplumda nasıl konumlandırıldığının değişmesi onların evliliğe yaklaşımını ve beklentilerini şekillendirmektedir. Sosyal ağların değişimi hem günlük işlerde sağlanan pratik destek açısından hem de sosyal izolasyon açısından iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Kadın katılımcılara bakıldığında, ciddi bir fiziksel veya bilişsel kaybı olmadığı sürece, ileri yaşlarında da gündelik işlerini belirli düzeyde gerçekleştirebildikleri ve bu ihtiyaçlarını karşılamak için, çocuklarından veya bilhassa gelinlerinden destek alabildikleri görülmektedir. Bu desteğin yoğunluğu erkeklerin çevresinden aldığı desteğe göre daha fazla olmakla birlikte sıklığı ve sürekliliği de daha belirgin bir şekilde fark edilmektedir. İkinci olarak, dul veya bekar erkeğe yönelik yaklaşımın bir sosyal damga niteliği taşıyarak kadınlara kıyasla daha çok sosyal izolasyona yol açtığı ifade edilebilir. Daha önce, bekar erkeğe kimsenin kapı açmadığını ifade eden Handan'dan yapılan alıntı da bu durum görülmektedir. Selim ve Celal de bu konuda şu ifadeleri paylaşmıştır:

“Erkekler için durum zor. Mesela orada komşularla ilişkileri arasında olsun, zor. O caddede, parkta denk gelsen, şey etsen de şey etmiyorlar mesela. Ben bir iki kadınlara şey ettim, korona davasında, dedim maskelerinizi takın, bak takmıyorsunuz olmuyor diye izah ettim. Böyle konuşurum yani. Ama erkek bekar kaldı mı çekiniyor herkes demek ki, bana öyle geliyor. Belki laf olur diye mi çekiniyorlar? Olur mesela, işte hacı abi ile falanca konuşuyordu, laf da ederler. Milletin ağzını şey edemezsin ki.” (Selim, 84)

“Meslek hayatımdaki çevremle bir değişme olmadı. Sadece eş dost ahabap arasında mesafe uzadı. Gerek siyasi çevremde gerekse dernekçilik gibi sosyal şeylerde herhangi bir değişiklik yok. Sadece onların toplantısında veya o şeysinde... Eşli bir yemekte, eşimle beraber gitmemin icabet ettiği yerlerde zor oluyor.” (Celal, 87)

Kadınlarda ise yeniden evlenene yönelik bir sosyal damganın olduğundan ve yeniden evlenen kadına yönelik tutumları etkilediğinden bahsedilebilir. Meltem, uzak aile üyelerinden eş kaybı sonrası yeniden evlenen bir akrabalarını ‘ayıpladıklarından’ bahsetmektedir. “*Bacım acından mı ölmüş de utanmamış evlenmeye... dal gibi üç tane oğlun var*” sözleri, bir kadının ancak ekonomik sorunları varsa evlenebileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla dulluk bir sosyal damga olarak, tıpkı bir turnusol kâğıdı gibi, toplumsal cinsiyet kodlarına göre farklı bağlamlarda farklı anlam ve işlevlere sahiptir. Yeniden evlilik söz konusu olduğunda dul erkeklerin evliliği kabul görürken, dul kadınların evliliği dışlama sebebi olabilmektedir.

Sonuç olarak birçok katılımcının ifadelerinde, eş kaybının erkeklerin sosyal çevresini kadınlara kıyasla daha derinden etkilediği vurgusu vardır. Bu vurgunun en temel sebepleri arasında işlevsel bağımlılık ve yalnızlık öne çıkmaktadır. Sosyal ağın daralması, farklı sosyal destek türlerinin teminini de etkilemektedir. Ağın daralması sebebiyle destek ilişkilerinin de zayıfladığını ifade ederek erkeklerin evliliğini daha olası gören katılımcılar bulunmaktadır. Eş kaybı sonrası dul erkeklerin sosyal ağlarında ve sosyal çevreye katılımlarında kadınlara göre daha dikkat çeken düşüşler olduğunu (Yoon, Park, & Kim, 2022) veya dul erkeklerin sosyal ağlarındaki azalmanın sosyal destek eksikliğine yol açabileceğini (Klaus, 2021) ifade eden çalışmalar bulunmaktadır. Burada da benzer bulgular olmakla birlikte, eş kaybı açısından düşünüldüğünde, kayıp sonrası erkeklerin ve kadınların sosyal ağlarında görülen farklı yöndeki değişimlerin, onların evliliğe bakışını etkileyen faktörlerden biri olduğu görülmektedir.

4.5.1.2. Mekân: Komşuluk, mahalle, park, kulüp lokali

Katılımcıların sosyalleşme olanakları, gündelik aktivitelerden duygusal ihtiyaçlara kadar birçok konu üzerinde etkilidir. Mekân, bu olanakları şekillendiren unsurlardan biridir. Gittikçe yaşlanan nüfusa karşı kentsel ve kırsal alanın imkânları içerisinde yaşlıların nasıl sosyalleştiğini anlamak, onların sosyal destek ağının nasıl oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Bulgularda da yaşlıların sosyal ilişkilerini belirleyen etmenler arasında mekân ve bu mekân bağlamında farklı şekillerde gerçekleşen sosyalleşme süreçlerinin etkili olduğu görülmektedir. Mekâna ilişkin çeşitli ifadeler vardır. Ancak bilhassa kadın katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak üç temanın belirginleştiği görülmektedir. Bunlar; komşuluk kültürü, mahalle kültürü ve park kültürü olarak değerlendirilmektedir. Bu üç mekân ve sosyalleşme biçimini temsilen üç katılımcının bir kıyaslaması yapılacaktır. Bu katılımcılar Meltem, Zehra ve Kardelen'dir. Daha sonra erkek katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak, öne çıkan tek mekân olarak bir futbol kulübünün lokalindeki pratikleri ve etkileşimleri lokal kültürü kapsamında değerlendirilecektir.

Meltem, Eskişehir'in merkezinde, Fatih Mahallesi'nde Kanal26'ya yakın bir muhitte yaşamaktadır. Eskişehir'in diğer bölgelerine nazaran yüksek binaların, dar sokakların ve akan bir trafiğin olduğu bir caddenin hemen arkasındaki sokaklardan birinde, yeni yapılmış bir binada ikamet etmektedir. Meltem'in hayatında komşuluk ilişkisi çok önemli bir yerde durur. Günlük hayatının bir parçası olarak sık sık komşularını davet etmekte

veya komşularını ziyaret etmektedir. Misafirlerini ağırladığı dairesinde çay, kahve ve çeşitli hamur işi yiyecekler ikram etmeye özen göstermektedir. Komşuluk ilişkilerinin onu yordugunu söyleyen kızına, *‘onların eline sağlık demesi benim yorgunluğumu alıyor’* diyerek, onlarla ilişkisini önemsedğini vurgulamaktadır.

“Sevdiğim kişiler gelirse gözleme yapmaya kalkıyorum. O da beni yoruyor tabi de. Onlar da çok güzel olmuş Meltem Teyze, eline sağlık falan deyince. O mutluluk beni, beni bir hafta mutlu yaşıyor. Diyorum ya, gençlere veya arkadaşlarıma kaç sene akraba günü yaptım, komşu günü yaptım...” (Meltem, 69)

Meltem, akrabalık ve komşuluk ilişkilerine sürekli emek verdiğini, ziyaretleri önemsedğini ve fedakârlıklar yaptığını birkaç kez dile getirmiştir. Bugün de komşularının ihtiyacı olduğu konularda onlara destek vermektedir. Diğer taraftan kendisinin bir ihtiyacı olduğunda da komşularından destek beklemektedir. Yakın yerde yaşayan bir kızı olsa da bir şeye ihtiyacı olduğunda, öncelikle komşularıyla haberleşmeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Komşularla ilişkilerine bilinçli bir yatırım yaparak destek ilişkilerini güçlendirdiği söylenebilir. Çünkü kızıyla ilişkileri çeşitli sebeplerle (örneğin torununa artık bakmıyor olması) değişebilmektedir. Bu bağlamda komşuluk ev ziyaretlerini, gün etkinliklerini ve el emeği ürünü yiyecek-icecek paylaşımlarını içermekte ve destek ilişkilerinin korunmasını sağlamaktadır.

Meltem bu ziyaretlerle komşularından yoğun olarak duygusal ve araçsal destek sağlamakta ve onlara da destek vermektedir. En zorlandığı konu ulaşımıdır. Bu yüzden hastaneye veya yaklaşık iki saat uzaklıktaki köyüne gidebilmek için kızına ve komşularına başvurmaktadır. Birisi götürmeyi kabul ettiğinde, tam karşılığı veremese de yakıt ücretine katkıda bulunmak, köyden meyve, sebze veya süt ürünleri getirmek, gözleme yapmak, küçük hediyeler almak suretiyle edilen yardıma bir karşılık vermeye çalışmaktadır. Geliştirdiği strateji, kendi destek ağı içinde karşılıklılığı önemseyen ve güvenilir bir kişi olarak itibar kazanmasına yol açıyor olabilir. Çünkü çoğu kişi tarafından sevildiğini ve sayıldığını ifade etmektedir.

Mahalle kültürü daha çok sokağın kullanımıyla ilişkilidir. Köksal Alver (2010), mahallenin hem bir mekân biçimi hem de belli bir hayat tarzı olduğunu ifade etmekte, mahallenin asıl ögesinin insan ilişkileri ve mekânsal biçimler olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Zehra’nın deneyimleri oldukça önemlidir. Zehra, yaşadığı muhitin sakinleri tarafından sokağın nasıl bir etkileşim sağladığını çeşitli şekillerde ifade etmiştir. Kısaca

tasvir etmek gerekirse Zehra, kent merkezinin dışına doğru, Emek Mahallesi’nde, iki-üç katlı binaların olduğu bir sokakta kızıyla beraber iki katlı bir evde yaşamaktadır. Kızı çalıştığı için gün içinde evde tek başına kalmaktadır. Böyle günlerde dışarıda bir buluşma oluyorsa, vaktini kapı önünde komşularıyla geçirmektedir. Sokak, orada yaşayanların buluşma ve görüşme mekânına dönüşmektedir.

“Öyle fazla samimi olduğumuz kimse yok. Varsa iki komşu... Kadınlarla daha çok, üç- dört tane bizim yaşta kadın var. Onlar benim kapının önüne gelirler. Bazen ben onların kapısının önüne giderim. Hani çok değil yarım saat- bir saat otururuz, sohbet ederiz. Başkaları da gelir onun yanı sıra. Ha, gençler de gelir. Çoluk çocuğunu gezdirmek için çıkanlar da gelir.” (Zehra, 82)

Kovid-19 döneminde telefonla görüşülen katılımcı ile daha sonra yüz yüze görüşüldüğünde bu geleneğin devam ettiğini belirtmiştir. Önce kapının önünü yıkadığını, ikindiye doğru kuruyunca kilim serdiğini ve komşularının da o vakitlerde kendisine eşlik ettiğini ifade etmektedir. Tek başına kaldığı zamanlar komşularla bu şekilde vakit geçirmesi ona duygusal bir destek sağlayarak iyi oluş haline olumlu etki ediyor olabilir. Katılımcı bu süreçte arada eve girip çıkarak günlük hareket süresini de arttırmaktadır.

Sokaktan geçen diğer sakinler de zaman zaman buradaki ilişkilere dahil olmaktadır. İlişkilerin kurulma biçimi komşuluk ilişkilerine nazaran sokakta daha spontane bir şekilde gelişmektedir. Sokağın veya mahallenin sakinleri ile duygusal destek dışında araçsal destek gibi farklı türleriyle de destek ilişkileri kurulabilmektedir. Zehra bazen yabancılarla da bu tür bir iletişim kurduğundan bahsetmektedir. Son yıllarda uzun mesafeli yürüyüş yapamadığı için pazara gitmek yerine pazara giden komşularından veya tanımadığı kişilerden bazı malzemeleri almasını rica ettiğini belirtmiştir. Başka bir gün, bahçedeki kedinin onu tırmalamasının hemen ardından sokağa çıkıp komşularından kızını aramalarını rica ettiğini belirtmektedir.

Saha Notu: Zehra’nın ihtiyaçları ve ilişkileri

Katılımcıyla görüşmemiz tamamlandıktan sonra kızıyla beraber üçümüz kahve içtik, sohbe devam ettik. Yaklaşık bir saat kadar birçok konudan konuştuk. Sohbetin bir yerinde kızı, çalıştığı için alışveriş yapmaya vakit bulmakta zorlandığından bahsederken Zehra, aklına gelen bir anısını paylaştı: Semt pazarının kurulduğu gün yoldan geçen bir adama pazara gidip gitmediğini sormuş. İki kilo domates söylemiş. Adam da almış, domatesleri vermiş ve parasını da almamış. Adamın bu yaptığını minnet duyarak

anlatıyordu. Benzer şeyi pazara giden komşularından, sokaktaki gençlerden de rica edermiş.

Zehra, yazın sokaktaki farklı etkileşimlerin bir parçası olurken, kışa doğru bu durum değişmektedir. Kışın herkes evine çekildiğinde Zehra da vaktinin çoğunu evinde geçirmektedir. Kızı, kışın annesinin hareketliliğinin çok düştüğünü, çünkü sürekli televizyon izlediğini, üşendiği için yiyecek bir şey de hazırlamadığını söylemiştir. Eski kiracıları çıktıktan ve komşular değiştikten sonra evi ziyarete gelen çok fazla kişinin olmadığını da ifade etmişlerdir. Mahalle sakinlerinin değişmesi yalnızca komşuluk ilişkilerini değil, sokakta kurulan etkileşimlerin üyelerini de değiştirmektedir. 40-50 yıllık mahalle deneyimini paylaşan Zehra, sağlığı sebebiyle çıkamayanların olduğunu, arkadaşlarından bazılarının öldüğünü, bazılarının da köye göç ettiğini ifade etmiştir. Bu durum onun sosyal çevresinin daralmasına sebep olmaktadır. Gidenlerin yerine gelenler ile sokakta temas edilse de daha derin ilişkilerin kurulmadığı ve ziyaret rutininin oluşmadığı anlaşılmaktadır. Yine de yazın sokakta birileri oturduğunda mahallenin yeni sakinleri de bu etkileşimlere katılabilmekte ve hepsi olmasa da bazıları bu kültürünün bir parçası olabilmektedir. Sokak bu anlamda Zehra'nın yeni insanlarla bağ kurmasını sağladığı için de önemlidir. Diğer taraftan yeni insanlarla tanışmak, sosyal ağı etkilediği gibi mekân aidiyetinin de devamlılığını sağlıyor olabilir. Mekâna yönelik bu tür bağlılıkların yaşlıların kimlik duygusunu, güvenlik algısını ve iyi oluş halini desteklediğini vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır (Wiles vd., 2009). Zehra'nın şu ifadeleri bu bağlılığın bir göstergesi olarak yorumlanabilir:

“Allah razı olsun, bizim mahallemizde ayrı bir şeylik var, yakınlık. Kimisi domates kaynatır çıkar, kimi erik getirir, kimi üzüm getirir. Kavun karpuz getirir. Onlar kapıda oturur toplanır yeriz. Hepimiz birbirimize bağlıyız. Çay yaparlar, çıkarırlar. Bazıları da değişik şeyler yapar, getirir... Biz oturduğumuz eve oturalı 30-33 sene oldu, arkaya indirme yaptık. Orada oturduk 10 sene de. 45 sene oldu neredeyse geleli. Hiç kimse öte git demedi.” (Zehra, 82)

Mahalle bu haliyle fiziksel bir yer olmanın ötesinde, farklı anlam ve pratiklerle yeniden inşa edilen bir mekândır. Gün boyu kızı işte olan Zehra için bu pratikler, kendisini yalnız hissetmesini engelleyerek duygusal bir destek sağlamaktadır. Önceden komşuluk ilişkilerinin yoğun olduğunu söyleyen Zehra, son yıllarda sağlığının kötüleştiğinden ve sosyal çevresinin daraldığından bahsetmekte ve bu anlamda sokakta gelişen ilişkileri daha öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla yaşamını değiştiren sağlık ve sosyal çevreyle ilgili bu iki

duruma karşılık mahalle kültürünün devamlılığı, onun mevcut bağlarını ve iyi oluş halini koruduğu söylenebilir.

“Önce ablam vardı, ablam öldü. Eltim vardı, biz eltimle kardeş gibiydik...Şuraya buraya gidelim derdik. Bazen de komşulara gittiğimiz olurdu. Gün yaptık bir zaman, bir 10-15 sene. Komşularla gün yapıyorduk. Birbirimize gidip geliyorduk işte. Şimdi pek fazla imkânım da olmadı zaten. Bir de safra keseme ameliyat olalı 2 sene oldu.” (Zehra, 82)

Araştırmada sosyal ilişkiler bağlamında öne çıkan bir diğer mekân parklardır. Kardelen ile parkta gerçekleştirilen görüşme esnasında, parkın birbirini tanıyanların buluşma noktası olduğu kadar yeni ilişkilerin kurulmasına yönelik bir işlevi olduğu anlaşılmıştır. Görüşme esnasında farklı kadınların dahil olmasıyla konu dağılsa da bu durum aynı zamanda parkta vuku bulan bir ilişki dinamiğini görünür kılmıştır. Aralarında geçen şu konuşma parkın işlevini göstermektedir:

Araştırmacı: Siz ne zaman tanıştınız, hepiniz?

Derya: Yedi ay oldu.

Lale: Buralarda tanıştık.

Derya: Ben yedi ay oldum geleli.

Araştırmacı: Siz yedi ay. Siz hepiniz tanışık mısınız?

Derya: Onlar, onlar tanışık (*Kardelen ile Lale'yi göstererek*).

Kardelen: Baya bir seneyi geçti mi?

Lale: İki sene mi oluyor?

Araştırmacı: Parkta mı tanıştınız hepiniz?

Kardelen: He he (*onaylama*), böyle parkta.

Araştırmacı: Evet. Görüşüyorsunuz yani?

Kardelen: Şey yaptım, o benim numaramı aldı, ben onun numarasını. Bunu tanıımıyordum, öyle denk geldi.

Araştırmacı: Teyze, senin telefonun yok. Nasıl çağırıyorlar seni? (*Ek Katılımcı I'e hitaben*)

Kardelen: Kendi geliyor buralara.

Ek Katılımcı I: Buralarda buluşuyoruz, parklarda. Ben anlamam telefondan.”

Kardelen ile iki kez görüşülmüş, ikisi de parklarda gerçekleştirilmiştir. Lale ile de bu sayede tanışılmıştır. Bu parklar orta halli bir mahallede (Şirintepe) yer almaktadır ve katılımcıların evlerine yakın parklardır. Parklarda çocuk oyun alanları, yürüyüş alanı, spor aletleri ve banklar bulunmaktadır. Görüşme için buluşulan parklar mahalle pazarının

kurulduğu sokağa yakın olduğu için, bilhassa pazarın kurulduğu günlerde yaşlı kadınlar bu parklarda mola verdiği ifade etmiştir. İlk buluşma pazarın kurulduğu gün gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple zamanla görüşmeye farklı kadınlar da dahil olmuşlardır. İkinci buluşmada da benzer bir durumun olması ve nasıl tanıştıklarının sorulmasıyla parkın bu kadınlar için nasıl bir mekân olduğu belirginleşmiştir. Onlar açısından tanışma ve sosyalleşme için parklar önemli yerler olarak ifade edilmiştir.

Saha Notu

Kardelen ile muhtarlığın yanındaki parkta tanışmıştık. Yanında arkadaşları da vardı. Arkadaşlarıyla da parkta otururken tanışmışlar. Birbirini parkta tanımış bu kadınlarla sohbet ettim. Aralarında ikisi iyi arkadaştı (Kardelen ve Derya). Onlar da parkta tanışmışlar. Zaman zaman çay yapıp veya atıştırmalık bir şeyler alıp buluştukları da oluyormuş. Ancak çoğunlukla, şöyle bir gezinmeye parka çıkıyorlar ve o an kim gelirse parkta görüşüyorlarmış...

İlerleyen günlerde yakın olan başka bir parkta görüşmek üzere buluştuğumuzda geçen gün görüştüğümüz kadınlardan ikisi de parktaydı. Yanımıza geldiler. Onlar dışında, çevrede gezinen, içimizden birini tanıyan ve sohbet etmek için oturan başka yaşlı kadınlar oldu. Bazıları birbirini tanıyordu. Bazıları ise birbirlerinin isimlerini ve nerede yaşadıklarını sordu. İçlerinden biri telefon kullanmadığını söyledi. O yüzden kimseyi arayıp planlama yapmadan yakındaki parklara bakındığını ve tanıdık birini görürse oturduğunu belirtti. Böyle zamanlarda bazen de (o gün olduğu gibi) yeni birileriyle tanışıyormuş. Görüşmenin başında Kardelen ile baş başaydık. Kayıtlı-kayıt dışı dört saatlik görüşmenin sonunda ise altı kişi olduk. Bir orta yaşlı evli ve çocuğuyla gelen kadın dışında diğer dördü yaşlı ve dul kadınlardı. Kardelen nüktedan bir şekilde, “yazık, hep kocasız bunlar” dedi. Birbirlerini bu şekilde parkta bulduklarını söylediler.

Erkuş ve Balun (2022, s. 93) Safranbolu’da gerçekleştirdikleri araştırmalarında, kent meydanını önemli bir alana dönüştüren özelliğin akran birlikteliği yaratması olduğunu belirtmekte, aynı zamanda diğer yaş gruplarıyla da etkileşimi sağladığına yönelik örnekler vermektedir. Burada da akran birlikteliğinin sağlanması ve daha genç bir kadının, çocuğuyla birlikte görüşme yapılan yere gelmesi ile uzun zaman sohbet etmesi söz konusu etkileşimlere örnek olabilir. Bununla beraber göze çarpan önemli bir nokta, parkı sosyalleşme amacıyla kullanan yaşlı kadın katılımcıların ve onların arkadaşlarının benzer ekonomik sermayeye ve eğitim düzeyine sahip olmalarıdır. Diğer taraftan telefon ve teknoloji kullanımlarının da sınırlı olduğu, bu sebeple parkları gezmek suretiyle

arkadaşlarıyla görüşebildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, parklarda tanışan bu kadınlar arasında samimi ve derin ilişkilerin gelişmesini etkileyebilmektedir. Telefon kullanabilen Kardelen ve Derya, zamanla birbirlerini evlerine davet ettikleri için aralarındaki bağı güçlendirirken, diğer katılımcıların daha yüzeysel ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak burada oluşturulan tema çerçevesinde erkek katılımcıların mekâna dair ifadeleri değerlendirildiğinde, benzer etkileşimlerin aynı şekilde vurgulanmadığı görülmektedir. Kurumda kalmadan evvel arkadaşıyla arada birbirlerini ziyaret ettiklerini belirten Burak, seyrek de olsa benzer bir ziyareti gerçekleştiren Hasan, arkadaşlarıyla kahvede görüştüğünü söyleyen Ferhat ve Arif dışında komşuluk, mahalle veya park kültürüne dair ifadeler yer almamaktadır. Tam aksine, eşini kaybettikten sonra insanların, bilhassa da kadın çevrelerinin eskisi gibi selam vermediğini belirten katılımcılar olmuştur. Burak ve Bekir gibi bazı erkek katılımcıların, onlara yemek getiren komşuları olmuştur. Ancak sürekli etkileşimlerin sağlandığı, mekân bağlamında bir örüntü veya rutini içeren tek örnek Mahir, Hasan ve Tarık'ın haftada birkaç kez ziyaret ettikleri futbol kulübü lokalidir. Lokalin yaşlı müdavimleri Kırım Tatarlarıdır ve yaklaşık 40 yılı aşkın geçmişleri olan kimselerdir. Etnisite ile birlikte futbol sevgisi ve kulübün etrafında şekillenen uzun süreli deneyim paylaşımı uzun süren dostluklarına derinlik katmıştır. İçlerinden biri birkaç gün gelmediğinde arayıp sormaları, kulüp dışında farklı sosyal etkinliklere birlikte katılmaları, maçlara gitmeleri, genç futbolcularla ilgilenmeleri onların duygusal esenliğiyle beraber aidiyet duygularını koruması oldukça muhtemeldir.

Katılımcılardan Mahir, Hasan ve Tarık haftanın belirli günleri diğer arkadaşlarıyla da bir araya gelerek çeşitli oyunlar oynamakta ve sohbet etmektedirler. Önceden beri futbolla yoğun bir şekilde ilgilenen ve takımı önemseyen Mahir ise gençleri teşvik ettiğinden ve onları desteklediğinden bahsetmektedir. Bu etkileşim, daha genç yaşta erkeklerin de zaman zaman lokale gelmesini ve lokalin diğer üyeleriyle temas etmesini sağlamaktadır.

“Günlük buraya 4-5 saat ayırıyoruz. Ben onun dışında evdeyim yani, evden dışarı pek çıkmam. Burada kafalar barışıyor, antenler uyuşuyor (*güleşiyoruz*). İlk eşim varken de ben kulüpteydim. 18 yaşında futbolcu olarak geldim, 24 yaşında başkan oldum. Öyle. Hem futbolcuydum hem başkan hem malzemeci hem sponsor... Ben gençleri seviyorum. Onlarla olmaktan mutluyum ki bu yaşa kadar yöneticilik yaptım. Ufakları daha çok seviyorum. Büyükler biraz papaz oluyor. Mesela 20 yaşından sonra diyelim... Gençlerle de aram iyidir, yaşlılarla da. Sayar severim de işte yaşlılardan da ancak buradaki üyelerimizle. Önceden,

pandemiden önce daha çok cemiyetçiydik ama biraz daha kabuğumuza çekildik.” (Mahir, 77)

Tarık da arkadaşlarıyla olan ilişkilerini detaylandırmıştır:

“Ben günde, 14:00’te, 15:00’te giderim, akşam 17:00’de dönerim eve. Oraya vardıktan sonra okey oynuyoruz (gülüyor). Yani mesela haftanın dört günü diyelim. 2 gün oynarsın. Onda da ikişer oyun oynarsın. Böyle sabahtan akşama şeyi yok. 12:00’de açılır zaten mesela... Para ile oynanmaz bizde. Şeyde duymuşsundur, X Spor. Kumar oynarlardı. Bizde kumar yoktur. Mesela ben gelirim, 10 kişi gelir, ben 10 çay söylerim. Maksat muhabbet. Benim avukat arkadaşlar var. Onlar Y kulübü falan, orada kumar oynar. Bizde olmaz.” (Tarık, 80)

Bu ilişkilerin sürmesinde mekân olarak kulüp lokalinin etkili olduğu söylenebilir. Uzun yıllar aynı mekânı ve bu mekân etrafında birçok deneyimi paylaşmaları, bugün duygusal destek, aidiyet desteği, araçsal destek gibi aralarında birçok destek ilişkisinin oluşmasını sağlamıştır.

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak gerçekleştirilen mekâna yönelik analizde, komşuluk (apartman daireleri), mahalle, park ve kulüp lokali olmak üzere dört mekân öne çıkmıştır. Bu mekânların kullanımı ve sosyal ilişkiler toplumsal cinsiyet, sınıf, yaş, etnisite gibi farklı unsurlar ile şekillenmektedir. Kadın katılımcıların ifadeleri ilk üç mekânda yoğunlaşırken, erkek katılımcıların ifadelerinde lokal öne çıkmıştır. Kadınlar daha yerel mekânları yoğun olarak kullanırken, lokal farklı yerlerden gelen erkeklerin kullandığı bir mekândır. Kadın katılımcıların sosyal çevreleri görece daha benzer özelliklere sahipken, lokale gelen erkekler meslek, gelir ve eğitim açısından farklılaşmaktadır. Lokal, etnisite ve ortak ilgi alanları üzerinden de birliğin sağlandığı bir mekândır. Diğer mekânlarda benzer bir ortaklığı gösteren bir bulgu yoktur, ancak gün içinde veya haftanın birkaç günü bu mekânlar üzerinden etkileşimler sürdürülmeye devam etmektedir.

Son olarak mekânın aynı zamanda görüşmeyi de şekillendiren bir unsur olduğuna değinmek amacıyla, araştırmacının konuyla ilgili deneyim ve düşüncelerini içeren saha notu aşağıda paylaşılmaktadır.

Saha Notu: Tarık ile Görüşme (19 Ocak 2023)

80 yaşındaki Tarık ile görüşmeyi ofiste gerçekleştirdik...

Mahir’in ve Hasan’ın da arkadaşı olan Tarık ile ofiste görüşme deneyimim, lokalde görüştüğüm Mahir ve evinde görüştüğüm Hasan ile olan deneyimimden farklıydı. Mahir

ile sabah saatlerinde, henüz lokal yeni açılıyorken görüşmüştük. Evli olduğu için eşinin duymasını istemediğinden lokalde görüşmek istemiş. Kulübün müdavimi olan erkekler gelmeden görüşmeyi yapalım diye düşünerek aracı olan eşime sabah saatlerinde görüşebileceğimizi söylemiş. Mekânın biraz basık ve havasız olması, oranın sahibinin, metal askılı tepside kırmızı beyaz çay tabağında küçük bardaklarla çay servis etmesi, biraz sonra erkeklerin gelecek olması gibi izlenim ve düşünceler kahvehanedeymişiz hissi vermişti. Bana 'hoca hanım' diye hitap ediyordu.

Hasan ile evinde görüşmüştük. Görüşme esnasında evini tanıtmayı, fotoğrafları göstermesi, çay yapması, paket bisküvi ikramlarında bulunması daha samimi bir ortam oluşturmuştu. 'Sen artık benim kızsın, ne zaman isterseniz uğrayın' diye yolculamıştı.

Bugün Tarık ile ofiste görüşmemizde ise 'ev sahibi' gibi hissettim. Kantinden içecek söyledik. Karşılıklı sandalyelere oturduk ve çay kahve içtik. Diğer iki katılımcıda olduğu gibi eşim yanımdaydı. Çıkmayı teklif ettiğinde, gizli saklı bir şeyi olmadığını söyleyerek kalmasını istedi. Onlar birbirlerini tanıdıkları için Tarık daha rahat konuşuyor gibiydi. Tarık, bir-iki kez lokalde neler yaşadığından bahsetti ve eşim olayların arka planını bildiği için hemen anladı. Bu tür sohbetler başlangıçtan itibaren ciddi -belki biraz gergin- geçen görüşmeyi yumuşatmıştı. Uzunca meslek hayatını anlattıktan sonra bu kesilmeler ile farklı konulara geçmek de benim için daha kolay oldu... Tarık, bana 'siz' diye, eşime ise 'hoca' diye hitap ediyordu.

Sorular tamamlandığında bir buçuk saatlik kayıtlı görüşme sonrası bir süre daha üçümüz sohbete devam ettik...

Üçünü bir arada kıyaslayınca aslında hitap şekilleri sanki o mekânın verdiği havayı da yansıtmaktadır. Bir kadın araştırmacı olmamın da etkili olması oldukça muhtemel olmakla birlikte farklı mekânlarda bu özelliklerimizin kesişmesi daha farklı bir etki oluşturuyor gibidir. Bizi tanıştıran eşimin, aslında onun konuşkan olduğunu söylemesine rağmen Mahir'in benimle daha mesafeli konuşması, onunla görüşmemizi derinleştirmekte zorlanmam; diğer taraftan Hasan'ın çeşitli eşyalardan bahsederken detaylara değinmesi, konuları açarak ifade etmesi, arada bana tavsiyeler vermesi; Tarık'ın resmi bir şekilde konuşmaya başlaması, konu lokale geldiğinde biraz daha rahatlaması gibi durumlar hem zihinlerimizde birbirimizi sosyal olarak nasıl konumlandığımıza dair izleri hem de mekânın etkisini aynı anda yansıtıyor olabilir.

4.5.1.3. Formel destek sistemleri: Belediye hizmetleri

Katılımcılar arasında, dört kişinin Tepebaşı Belediyesi Metin Özöğüt Yaşam Merkezi'nde (MÖYM) yaşadığından ve üç kişinin de TEBEV kapsamında sunulan hizmetlerden faydalandığından bahsedilmişti. Her iki hizmet de katılımcıların yaşamında önemli etkilere sahip oldukları için burada, aldıkları hizmetlere ilişkin kişisel

değerlendirmeleri ve bu süreçte tutulan saha notları üzerinden bir analiz yürütülecektir. Bu bölümde, Türkiye’de sürdürülen formel destek sistemlerini ve uygulamalarını kapsamlı bir şekilde ele almak amaçlanmamaktadır. Böyle bir değerlendirmenin, bu çalışmanın sınırlarını aşması sebebiyle de yapılması mümkün görünmemektedir. Araştırmanın verileri çerçevesinde, söz edilen formel destek biçimlerini derinlemesine bir şekilde ele almak hedeflenmektedir. Bu kapsamda ilgili formel destek biçimleri, katılımcıların yalnızlık sorunu, gündelik yaşamda destek ihtiyacı, hizmetlerin gerçekleştirilmesi, etkileri ve yaşlılara sunduğu olanaklar boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Destek ilişkilerini şekillendiren unsurlardan biri olan formel destek mekanizmaları, eş kaybı gibi yaşamda kırılma yaratan olayların veya aile üyeleri başta olmak üzere, sosyal çevrenin diğer üyeleriyle değişen ilişkilerin oluşturduğu boşlukları doldurmada kritik bir işleve sahip görünmektedir. Burada, formel destek mekanizmalarının başarısını, desteğin varlığına ve pratikte gerçekleştiriliyor olmasına bağlamaktan öte, ortaya çıkan ihtiyaçları ne ölçüde doldurduyuyla ilişkilendirmenin daha doğru bir yaklaşım olduğu savunulmaktadır. Bu konuyu tartışmanın, formel desteğin, duygusal ve sosyal ihtiyaçları içerecek şekilde, çeşitliliğinin geliştirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Hem MÖYM’de ikamet eden katılımcılar (Ayşe, Neşe, Burak, Nazif) hem de TEBEV’den hizmet alan katılımcılar (Ceyda, İsmail, Bedrettin), aldıkları hizmetten genel olarak memnun olduklarını dile getirmiştir. MÖYM’de iki kişilik odalarda kalan yaşlılar için diyetisyenler kontrolünde yemek hizmeti, sağlık çalışanları aracılığıyla sağlık kontrolü, ilaç takibi, grup egzersizleri, bilişsel, işitsel ve bellek konularında çalışmalar yürütülmektedir. Resim, müzik gibi atölyeler ve çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmektedir (Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2024). TEBEV kapsamında ise 65 yaş üstü olan, 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması” hakkındaki Kanun’a tabi olanlar hizmet alabilenler arasındadır. Bu hizmetler periyodik sağlık bakımı, tıbbi malzeme desteği gibi sağlık hizmetleri, psikolojik danışmanlık, ziyaret ve sosyal etkinlikler gibi psikolojik ve sosyal-kültürel hizmetler ile sıcak yemek, gıda, ikinci el eşya, ev temizliği, halı yıkama, tamirat gibi sosyal hizmetler olarak ifade edilmektedir (Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 2025). Katılımcıların hangi hizmetleri aldığı ise sahip oldukları kaynaklara, öncelikli olarak belirlenen ihtiyaçlarına

veya kendi tercihlerine göre değişebilmektedir.⁵³ Kurumda kalan katılımcılar, farklı uzmanlıklara sahip personellerle gün içinde temasta oldukları için evde destek alanlara göre daha çeşitli ve daha sürekli destekler almaktadır. Evde destek alan yaşlılar ise belirli destekleri alabilmekte, kurumda kalanlara göre daha fazla karşılanmayı bekleyen ihtiyaçlara sahiptir.

Her iki grupta da göze çarpan en önemli konunun yalnızlık olduğu görülmektedir. Yalnızlık, bu katılımcıların gerek evde hizmet alması gerekse kurumda yaşamaya başlamalarının temel nedenlerinden biridir. Diğer taraftan bu noktada bilhassa evde destek alanların, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri derin bağları kurmaya yönelik olanakların sınırlı görünmektedir. TEBEV’den hizmet alan katılımcılar tek başına yaşayan ve yalnızlığı bir sorun olarak tanımlayan katılımcılarken, kurumda kalan katılımcılar, yalnızlık sebebiyle kurumda kalmaya başladığını ifade etmektedir.

“Yalnız kalmaktan çok korkuyordum (*sessizce ağlıyor*). Bitişikte eltimin, (*düzeltiliyor*) aman görümcemin damadı var bitişliğimizde (*ağlayarak konuşuyor* ve “biz” olarak ifade etmesi *dikkat çekiyor*). İlacı ödünç almıştı, yazdırıp geldi...” (Ceyda, 82)

“Şuraya geliyorlar mesela (*bahçesini gösteriyor*), “vay, cennet gibi!” E cennetin kendi başına tadı olmaz ki! Komşuyu bırak akrabalık kalmıyor... Yalnızlık... Dedim ya, (*eşimi kaybettikten sonra*) akrabalık kalmıyor, komşuluk kalmıyor.” (İsmail, 81)

“Şimdi bir insan, acaba benim şimdi bak... (*Arada kekeliyor, çene kaslarını tam olarak kontrol edemiyor*). Derdimi yanacak (*tamamlayamıyor*)... Hayatımın sonu bu. Derdimi anlatacak kimsem yok. Sen nesin diyen yok. Sen ölü müsün, diri misin diyen yok.” (Bekir, 87)

“(*Eşim ölünce*) evde kaldım. Yalnız yaşamaya... (*düzeltiliyor*) yaşadım. (*Çocuklar*), otur evinde, gitme bir yere dedi. Baktım duramayacağım. Artık epey durdum. En iyisi gideyim, dedim çocuklarıma. Onların da karıları var, gelinleri var. Buraya geldim. Allah razı olsun, burası... Bir elim yağda bir elim balda. Maaşım var. Her şeyi saldırsam var, ama yok, tadı yok dünyanın.” (Ayşe, 73)

“Yalnızlık çektim tabi. Dedim ya işte, oğlum gelin var, ama yalnızım. Aynı evdeyim ama yalnızım (*kuruma yerleşmeden önceki halinden bahsediyor*).” (Neşe, 65)

⁵³Katılımcıların hangi tür destekleri aldığına “Sosyal destek ağının oluşturulması/destek türleri” başlığında yer verilmiştir.

“Yalnızlık. Yalnızlık zor. Bir eve girdiğin zaman bir ses olması şart. Hayatta bir ses olması şart. Eve yalnız girince insan bambaşka oluyor, şuuru bozuluyor. Ama bir ses olunca, konuşan birisi olunca iyi...” (Nazif, 91)

“Ben, burada, evde yalnızlıktan bıktım. Kendime güvenimi kaybettim. Herhangi bir tehlikeli durumda beni arayacak soracak kimse yok. Beni haberdar edecek, durumumu bildirecek kimse yok evde.” (Burak, 81)

Sosyal desteğin boyutlarının ele alındığı bölümde yalnızlık konusu, ağın büyüklüğüyle de ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Tekrar ifade etmek gerekirse, burada formel desteğin nasıl bir etkiye sahip olduğu açısından bir değerlendirme yürütülecektir. Bu sebeple, bu ifadelerde yalnızlık ile hangi konular arasında ilişki kurulduğu ve formel desteğin bu konuda etkisinin ne olduğu soruları odağa alınmaktadır.

Yalnızlıkla ilgili ifadelerin her birinde ayrı bir bağlamın olduğu ve farklı konuların vurgulandığı görülmektedir. Yalnızlığın, Ceyda’da korku, İsmail’de paylaşma ihtiyacı, Bekir’de öz-değer veya aidiyet, Ayşe’de anlam kaybı, Neşe’de beraberlik içinde yalnızlık, Nazif’te duyulmak, görülmek, iletişim kurmak ve Burak’ta özgüven ve güvenlik hissi ile ilişkilendirildiği söylenebilir. Dolayısıyla yalnızlık, benzerliklere de sahip olmakla beraber, her birinin endişelerini yansıtan ayrı yönleri de ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıların aldıkları desteklere dair memnuniyetlerini veya gün içinde neler yaptıklarını dile getirdikleri ifadeler de neyi önemsediklerini yansıtmaktadır:

“Ceyda: Ararlar sorarlar ama ben de huzurevine gitmek istiyorum.

Personel: Niye?

Ceyda: Aman ne yapacağım? Bunlar yürümüyor ki artık kızım *(dizlerini ovalayarak konuşuyor)*.” (Ceyda, 82)

“Allah razı olsun... (Ama) başkanım eskiden geziye falan götürürdü. Bu virüs davasına bu sefer iki kere gittik. Bir sefer geziye gittik, bir sefer iftara gittik... Vallahi ben hatta bugün onu bekliyordum, yalan değil *(Gülüyoruz. Bizim, gezi etkinliği haberi getirdiğimizi düşünmüş)*. (İsmail, 81)

“Allah razı olsun. 3-4 sene oldu... Allah razı olsun, iyi insanlar var. Şeye, muhtar dedi ki, sana dedi, belediyeden bakıcı yollayalım dedi. Anladın mı? (Bu ifade söz alışkanlığı olmuş, gerçekten anlayıp anlamadığımızı sormuyor) Şeylerimizle ben konuşayım, dedi. Derken, Allah razı olsun... hepsinden, cümbür cümlemizden. Sizlerden de Allah razı olsun. *(Ses tonu ağlayacak gibi bir izlenim veriyor)*. (Bekir, 87)

“Ben çok mutluyum. Yemin ederim, çok mutluyum! Hepsinden de mutluyum. Allah razı olsun. Burada sevgi gördüm, insanlık gördüm, çok saygı gördüm. Yemin ederim. Ben başka hiçbir yanı... Böyle yerde yaşamak istiyorum bundan sonra.” (Neşe, 65)

“Burada kahvaltımızı yapıyoruz. Geziyoruz, yani bahçeyi. Bütün gün yatıyoruz. Ama memnunuz. Hiç olmazsa ‘sen niye şuraya gidiyorsun, buraya gidiyorsun’ diyen yok.” (Nazif, 91)

“Burada sabahleyin, şeye kadar, kahvaltı saatine kadar yatıyorum. Bir şey yapmıyorum. Gözüm görmüyor, kulağım az duyuyor, yani bir şey yapamıyorum... Öyle yani, onlardan mahrum olunca, yani gözle kulak insanın hayatını dolduran şeyler, biliyorsun... Ama bu yaşta insan... *(cümlesini tamamlamıyor)*. Ben ölümü bekliyorum.

Personel: Aaa, öyle deme canım!

Burak: Yoo, ciddi söylüyorum. Bir an önce ölsem de... Ama çocuklarım diyor, benden faydalaniyor şimdi. Benim maaşımdan faydalaniyorlar. Onları mahrum etmemek için yaşayabilmek... Ölümü bir kurtuluş olarak kabul ediyorum. Hastanede birkaç gün yattım ben. Oranın hayatını biliyorum; çekilen ıstırapları, yaşanan acıları falan gördüm. Ya oraya düşmeden Allah canımı alsın istiyorum...” (Burak, 81)

“Şimdi buradayım, sevgili kardeşlerimle, arkadaşlarımla. Çok güzel günlerimiz geçiyor. Sağ olsunlar büyük alaka gösteriyorlar, sevgi gösteriyorlar. Her türlü ihtiyacımızı gideriyorlar yani.” (Burak, 81)

Gerek evde hizmet alan gerekse kurumda kalan katılımcıların memnuniyetleri, aynı zamanda minnetlerini ifade etme biçimi olarak bir çeşit teşekkür gibidir. Bunun dışında, kuruma geçiş için destek, sosyal faaliyet, bakım desteği ve değer görmek ile ilgili belirgin noktalar öne çıkmaktadır. Kurumda kalan katılımcılardan, yürümekte zorlanan Nazif ve hem işitme hem de görme kaybı yaşayan Burak’ın ifadelerinde, işlevsel bir yoksunluğun yanı sıra duygusal bir kaybın da yansımaları görülmektedir. Bu yüzden onun için kurumda arkadaşlarından ve personelden gördüğü duygusal destek son derece önemlidir. Kurumda kalanların günlük temasları ve evde kalan yaşlılar için çeşitli sosyal faaliyetler düzenlenmesi, yalnızlığı belirli ölçüde hafifletme işlevine sahiptir. Ancak sürekliliğe sahip bir destek mekanizması bağlamında düşünülürse, mevcut hizmetler, yaşlıların yalnızlık sorununu çözebilmelerine yönelik sınırlı fırsatlardan biridir. Sosyal ilişkileri ve bireyin duygusal ve sosyal iyi oluşunu geliştirecek mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sahada tutulan notlar da bu konuyla ilgili önemli deneyimleri içermektedir:

Saha Notu: TEBEV deneyimi (Temmuz 2023)

Sahada çalışan TEBEV personellerini ve yaşlıları ziyaret etmeden önce, proje yetkilisi, hayata geçirildiği dönemden itibaren projeye ilgili dönüşümlerden ve deneyimlerinden bahsetti. Bahsettiği konuları sıralamak gerekirse:

- *Projenin kuruluş amacı, “hayatı kolaylaştırmak”. Bütün işlerin personel tarafından gerçekleştirilmesi “destek” olmaktan çıkarak “müdahale”ye dönebileceği için, onların da çaba göstereceği ve yatağa bağlanmayacağı şekilde hizmet veriliyor.*
- *Projenin hayata geçirildiği ilk zamanlar, alana çıkan öğrenciler ve personeller, yaşlıların ve özel gereksinimli bireylerin farklı ihtiyaçların olduğu fark ediyor. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere, çeşitli kriterler geliştirilerek, ihtiyaç sahiplerine ulaşmaya çalışılıyor. Genellikle muhtarlar ve komşular, ihtiyaç sahiplerini tanıyor ve yetkililere bildiriyor.*
- *Proje kapsamında 65 yaşını doldurmuş ve gelir durumu düşük olan yaşlılar ile yaş sınırı gözetilmeksizin sigortası olmayan, evde bakıma ihtiyaç duyan hastalar hizmetlerden faydalanabiliyor.*
- *Talep geldiğinde personel, söz konusu ihtiyaç sahibinin evine giderek gözlemlerde bulunuyor ve ihtiyaç sahibi olduğu belirlendikten sonra (bazı durumlarda kriterler uymasa bile, dikkatli bir değerlendirme sonucu ciddi anlamda ihtiyaç sahibi olduğu gözlemlendiyse) esneklik gösterilebiliyor.*
- *Yardım/destek sistemleriyle ilgili iyileştirmelere ihtiyaç var. Ortak bir sistem olmadığı için, farklı kurumlara, hangi taleplerin yapıldığı ve hangilerinin karşılandığı takip edilemiyor. Örneğin gıda talebinde bulunduyorsa, iki kurum birden destek sağlıyor. Talep edenin evinde tüketebileceğinden fazla gıda ürünü bulunabiliyor. Ortak sistemin olmaması, kaynağın doğru şekilde yönetimini engelliyor. Yaklaşık 6-7 yıl önce ortak sistem yapılması önerilmiş, ancak hayata geçirilmemiş.*
- *Tek başına yaşayan yaşlılar için imdat butonu veya bileklik sistemi geliştirilmeli. Hızlı müdahale yapılmalı.*
- *Hizmet verilen hanelerin yaklaşık %70 ila %80’inin çocukları var, ancak destek alamıyorlar. Bayramdan bayrama ziyaret ediyorlar.*
- *Yaşlıların en ciddi sorunlarından biri yalnızlık. Destek alan birçok yaşlı çocuklarından çok personeli görüyor. Ev temizliği talep eden yaşlıların önemli bir kısmının aslında sohbet etmek istiyor. Kahve içmek istediklerinde veya yemek istediklerinde yardımcı olmaya çalışıyorlar. Pazara çıkamıyorsa, inisiyatif alarak pazar alışverişinde destek oluyorlar.*
- *Personelin kişisel gözlemine göre, kadın yaşlılar evlatlarından ve gelinlerinden daha çok destek görürken, erkekler daha yalnız kalıyor.*
- *En çok talep sağlık hizmetleri ve ev temizliği konularında oluyor.*
- *Büyük gruplarla gezi, piknik, iftar gibi sosyal faaliyetler gerçekleştiriliyor. Kovid-19 dönemi sonrası bu faaliyetlerin tekrar başlamasıyla ilgili çok talep olmuş.*

- *Tekerlekli sandalye, medikal yatak, erzak gibi bağışlar yapılıyor. Bu bağışlar çok kıymetli, çünkü talep sayısı çok olduğu için yeterli kaynağı sağlamakta zorlanılıyor.*

Saha notları, hizmet ve taleplerle ilgili birçok önemli noktaya değinmektedir. Yaşlının hayatını kolaylaştırmak için verilen çeşitli hizmetler ve sosyal faaliyetler önemli olmakla birlikte, hizmetlerin, yaşlıyı “yatağa bağlamayacak” şekilde ayarlanmaya çalışılıyor olması dikkat çekicidir. Bu konu, önceki alıntıları da dikkate alarak daha geniş bir çerçeveden; hizmetlerin yeterliliği ile yaşlının sahip olduğu kaynak ve fırsatlara ilişkin bir tartışma zemininden derinleştirilebilir. Bireysel kaynak ve eyleme kapasitesi, öznel anlamlar ve kurumsal sınırları kendilerine özgü bir bağlam içinde birlikte tartışma olanağı verdiği için yapabilirlikler yaklaşımı temelinde bir tartışma yürütülmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Yapabilirlikler (*capability*) yaklaşımı, bireylerin sadece gelir, mal ve hizmet gibi kaynaklara sahip olmasının refahını sağlamak için yeterli olmadığını, esasen bu kaynakları kullanarak hangi işlevleri gerçekleştirebildiklerinin belirleyici olduğunu vurguladığı için (Sen, 1992, s. 39), uygun bir tartışma zemini sunmaktadır. Bireyin kaynakları kullanma veya dönüştürme kapasitesi, sahip olduğu kaynaklarla beraber, onun zihinsel ve fiziksel özellikleri tarafından da belirlenmektedir (Robeyns, Sen's capability approach and feminist concerns, 2008, s. 85). Örneğin, aynı gelire sahip olan iki kişi, farklı özellikleri sebebiyle bu geliri farklı şekillerde dönüştürebilir veya tekerlekli sandalyeye ihtiyaç duyan iki kişiden biri, bunu kullanabileceği bir konutta yaşarken, diğeri için kullanma alanı sınırlı olabilir. Dolayısıyla, gelir ya da mallar araç olarak ve yapabilirlikler de doğrudan insan hayatının kalitesini belirleyen özgürlükler olarak kabul edildiğinden; kimin daha iyi yaşadığını anlamak için neye sahip olduklarıyla birlikte, bunlarla neler yapabildiklerine bakılmalıdır. Aynı şekilde, bilhassa finansal kaynaklar olmak üzere, bireylere sunulan maddi mal ve hizmetlerin yanı sıra, bu mal ve hizmetler aracılığıyla bireylerin hangi işlevleri yerine getirebildiğine dikkat etmek gerekir. Örneğin saha notunda söz edilen gıda desteğinin, ihtiyaç sahibi yaşlılara ulaşması kadar, bu desteğin yaşlının “yeterince doğru beslenebildiğine” olanak tanıyıp tanımadığı da önemlidir. Eğer gıda desteği, yaşlının ihtiyaç duyduğu besin değerlerine sahip değilse veya yaşlının bunları hazırlayarak yemek yapabilme gibi bir olanağı yoksa, yardımın “belirli düzeyde” yapılmış olması, yaşlıyı “hayata bağlamak” veya yaşlının refahına

katkıda bulunmak yerine, onun için bir külfete de dönüşebilir. Bu gıdalar bozulursa ortaya bir hijyen sorunu çıkarabilir veya yaşlının fark etmeden bunları tüketmeye devam etmesine yol açabilir.

Yaşlıya sunulan formel destek, ihtiyaçların en iyi karşılanabileceği şekilde kaynakların kullanımını hedefliyorsa, yaşlı bireylerin gerçek “yapabilirlik setlerini” (sağlıklı olabilme, toplum hayatına katılabılme, güvende yaşama, iyi beslenme, seçim yapabilme gibi) geliştirmeyi de içermelidir. Yaşam boyu birikerek yaşlılığa taşınan ve sosyal konumu belirleyen eşitsizlikleri çözümlemek, kaynakların etkin biçimde kullanılabileceği duygusal, sosyal ve çevresel şartların sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak, yalnızlık, anlam kaybı veya aidiyet hissi eksikliği gibi görünmez kalan ancak yaşamsal öneme sahip ihtiyaçların karşılanamaması durumunda, onların, algısal olarak seçim yapma özgürlüğü olumsuz etkilenmekte ve yapabilirlik alanı da daralmaktadır. Dolayısıyla formel destek mekanizmasının başarısı, “yapılıyor” olmasından öte, ihtiyacı doğru bir şekilde “karşılıyor” olmasıyla ölçülmelidir.

Bu noktada tekrar saha notlarına ve katılımcılara dönüldüğünde, ihtiyacın saptanması konusunda gözleme başvurulması, hizmetlerin geliştirilmesini ve ihtiyacın doğru bir şekilde tespit edilmesini sağlamaktadır. Projenin gerçekleştirildiği ilk zamanlardan bu yana, gözlem ve görüşmeler ile hizmetlerin geliştirildiği ifade edilmiştir. Ceyda da personele kurumda kalmak istediğinden bahsetmiş, bu talebi yetkili kişilere iletilmiştir. Diğer taraftan Ceyda’nın ilk deneyimlerinde de bu gözlemin neden önemli olduğunu ortaya koyan ifadeler vardır:

“Biz hastanedeyken, kızlar işte Ankara’dan hacının yeğenleri gelmiş. Ondan sonra belediyeye gitmişler onlar. Onlar bilir her şeyi. Ondan sonra bir gün geldik, kapı çalındı. Bir bayan var, bir erkek. Kömür istemişsiniz bizden diye. ‘Yok canım, biz ne yapacağız kömürü’ dedik... (*Hastanede*) bu Tepebaşı’nda yatıyordum. Gene bu sefer (kızlar) ben kanser deyince, o zaman yattığım zaman daha henüz belli değil... Yine gitmişler, anlatmışlar. Bir gün Hakan Bey (*proje ekibinin yürütücüsü/üst yetkili*) gelmiş. Şeyden zile basmış, bu balkondan bakmış.... Ondan sonra ben de çıktım ki ne var, kim var diye. Hakan Bey, ‘yenge kapıyı aç’ dedi. Kapıyı açtım, bir geldi, oturduk, anlattık, konuştuk. Raporlarımıza, ilaçlarımıza baktı. Hani zaten çocuk da yok. Güzel, göndeririz, dedi. (*Eşim*) hayattaydı. Ben kanser oldum da o zaman kızlar gelmeye başladı. 2017’de...” (Ceyda, 82)

Ceyda, eşinin hayatta olduğu son günlerde, kendisinin kanser olduğunu öğrendikten sonra destek ihtiyacı artmıştır. O ve eşi, gönülsüz çocuksuz (infertil) çiftler oldukları için, bu ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir çocuğu olmadığına vurgu yapmaktadır. Ceyda'nın kendisi için gerekli hizmet alabilmesine, onu ziyarete gelen akrabalarının aracılık ettiği ve bu başvurunun iki kere tekrar edildiği ifade edilmektedir. Burada iki önemli konu göze çarpmaktadır: İlk olarak, talebin yanlış ifade edilmesi veya yanlış anlaşılmasıyla ilgili bir durum söz konusudur. Bu sebeple Ceyda'nın ihtiyacına karşılık gelmeyen yardım, geri çevrilmiştir. Bu durum sonrası Ceyda'nın durumu takip edilmemiş görünmektedir. Bunun sebebi hizmetlerin, belirlenen kriterlere uyan ihtiyaç sahibi yaşlılara verilmesiyle ilgili olabilir. İkinci başvuru sonrası yetkili personel, Ceyda'yı ziyarete giderek doğrudan gözlem yapmakta ve ihtiyacına karşılık gelebilecek uygun hizmeti belirlemektedir. Ceyda'ya, ayda bir ev temizliği ve belirli zamanlarda sağlık kontrolü hizmetleri temin edilmektedir. Bunlar dışında Ceyda'nın yürümekte ve kendine yemek hazırlamakta zorlandığı, görme konusunda sorun yaşadığı için Kur'an okumak gibi, önceki rutinin parçası olan pratikleri devam ettiremediği ve "takatinin, halinin" olmadığı ifadelerinde yer almaktadır. Bu yüzden ciddi bir bakım ihtiyacı olduğunu ve kurumda yaşamak istediğini dile getirmiştir. Bunu ifade edebilmesi ve talebinin dikkate alınması da oldukça önemlidir.

Formel desteklerin bireysel duruma özgü biçimde sistematik olarak değerlendirilmesi hem daha adil hem de daha işlevsel hizmet düzenlemelerine zemin hazırlayabilir. Ancak diğer taraftan bu düzenlemelerin, yapabilirlikler yaklaşımına bağlı bir temelden ele alınması, özellikle kaynak kısıtları ve öznenin sınırlarının belirlenmesi açısından bazı güçlükler içermektedir. Bireylerin yapabilirliği gibi kurumların da yapabilirliği ellerindeki kaynakları ve araçları kullanabilme kapasitesine bağlıdır. Halihazırda, hizmet esnasında sahada yapılan gözlem ve görüşmeler ile hizmetlerde iyileştirmeler yapılmaktadır. Ancak hizmetlerin daha etkili olabilmesi için kurumların bütçe, personel, ulaşım araçları, kurumlar arası koordinasyon, etkili teknolojik sistemler ve altyapı konularında desteklenmesi gerekmektedir. İkinci olarak, yaklaşımın bağlama yaptığı güçlü vurgu (Chiappero-Martinetti, 2008), hangi işlevlerin değerli kabul edileceği ya da ölçüleceği konusunda öznenin sınırlarını karmaşıktırmakta (Robeyns, 2006), bazı açılardan bu durum yaklaşımın güçlü yanı olsa da operasyonel anlamda belirsizlikler oluşturmaktadır. Yapabilirlikler yaklaşımının çokça eleştirildiği bu yönü, hizmetler için de geçerlidir. Bireyselleştirme ilkesine göre gerçekleştirilmese de kişilerin ihtiyaçlarına

en doğru yanıtı verebilecek hizmetlerin sunulmaya çalışıldığı; ancak bu çaba ile kaynaklar arasında bir denge oluşturmada zorlanıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, yaşlıların refahı hem sahip oldukları kaynaklarla hem de bu kaynaklarla neleri gerçekleştirebildikleriyle ilgilidir. Benzer şekilde, yaşlıların ihtiyaçlarını doğru ve yeterli bir biçimde karşılayacak hizmetlerin sunulabilmesi de kurumların kaynakları ve dönüştürebilme kapasiteleriyle ilişkilidir. Bulgular, yalnızlık başta olmak üzere kurumlardan çeşitli hizmetler alan yaşlıların duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının görünürlüğünün az olduğunu, ancak bu ihtiyaçların yaşlının yaşam kalitesi veya hayata bakışı üzerinde son derece etkili olduğunu göstermektedir.

Yaşlının ihtiyaçları, kaynakları ve dönüştürebilme kapasitesi üzerine bir analiz, kurumlardan hizmet alan yaşlılarla beraber diğer yaşlıları da içermektedir. Araştırmada benimsenen yaklaşımlar çerçevesinde daha geniş sosyal yapıların yanı sıra bireysel eylemlilik de dikkate alınmaktadır. Bu sebeple bir sonraki bölümde sosyal destek ilişkilerini şekillendiren unsurlar temasının alt teması olarak ‘yaşlının kaynakları, ihtiyaçları ve baş etme stratejilerine’ değinilecektir.

4.5.2. Yaşlının kaynakları, ihtiyaçları ve baş etme stratejileri

Sosyal desteğin önemli belirleyicilerinden biri bireylerin ihtiyaçlarıdır. Ancak sosyal destek, ihtiyaçlara karşılık gelen pratiklerle sınırlı değildir. Bu çalışmada sosyal desteğin yalnızca ihtiyaç durumunda sağlanan pratiklerle sınırlandırılmadığı, aynı zamanda kişinin iyi oluş haline katkı sağlayan destek biçimlerinin de değerlendirildiği belirtilmişti. Bu yaklaşım, karşılanan-karşılanmayan ihtiyaçlarla sınırlı bir analizden ziyade sebeplere ve ilişkilere odaklanmayı da sağlamaktadır. Örneğin tek başına yaşayan bazı yaşlılar yalnızlık sorunu olduğunu ifade ediyorsa, analizin amacı sosyal destek çerçevesinde yalnızca bu deneyimi tasvir etmek veya ihtiyacın nasıl karşılanacağına odaklanmak değildir. Bunun yerine, benzer bir deneyimi yaşayan yaşlıların farklı kaynaklara, sosyal konumlara ve izledikleri farklı yaşam yörüngelerine sahip olabileceklerini göz önünde bulundurarak, bu deneyimi şekillendiren unsurların karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır.

Sosyal destek, ihtiyaçlara indirgenmeden, daha geniş bir bağlamda, kişinin iyi oluş haline katkı sunan ilişkiler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu ilişkiler, tarafların içinde bulundukları bağlama göre şekillenmektedir. Yaşlının ve destek ilişkisi içinde olduğu

kişilerin ekonomik, sosyal ve diğer kaynakları ile bu kaynakları dönüştürme becerileri veya baş etme stratejileri, sosyal desteğin bileşenleri olarak ele alınabilir. Dolayısıyla sosyal destek, ihtiyaçların yanı sıra kaynaklarla da ilişkilidir. Bu kaynaklar sosyal, kültürel ve ekonomik kaynakları içerebilmektedir.

Bir diğer etkili unsur ise yaşlının özellikleri, becerileri ve beklentileridir. Bireylerin geliştirdikleri stratejiler, sahip oldukları kaynaklarla da ilişkili olmak üzere, bunları dönüştürebilme veya anlam üretme becerilerini de yansıtır. Bu stratejiler, yaşlıların pasif destek alıcıları olmadığını veya ‘muhtaç’ görünümlele sınırlı bir yaşama sahip olmadıklarını göstermek açısından son derece önemlidir. Yaşam seyri ve konvoy modeli de tarihsel ve toplumsal bağlamın yanı sıra insan eylemliliğine de yer açmaktadır. Araştırma verileri de bu eylemliliği yansıtmaktadır. Bu bölümde söz konusu veriler, sosyal destekle bağlantılı olarak analiz edilmiş ve ‘yaşlının kaynakları, ihtiyaçları ve baş etme stratejileri’ temasını oluşturmuştur.

Katılımcıların kaynakları, ihtiyaçları ve baş etme stratejileri çeşitlilik göstermektedir. İhtiyaçlar arasında yoğun olarak öne çıkan konular; sağlık sorunları, ekonomik sorunlar, yalnızlık sorunu ve bakım ihtiyacıdır. Baş etme stratejileri ise kaynaklara, sosyalleşme sürecinde içselleştirilen çeşitli toplumsal değerlere ve becerilere göre değişmektedir. İhtiyaçlar, kaynaklar ve baş etme stratejileri iç içe olduğu için bulguların sunumunda, bu unsurların yalıtılmış bir şekilde ele alınması yerine aralarındaki bağlantının korunarak aktarılması amaçlanmıştır.

Katılımcıların günlük rutininde gerçekleştirdiği çeşitli pratikler, eş kaybı sonrası buldukları baş etme stratejileriyle bağlantılı olabilmektedir. Örneğin Kenan, yaklaşık 5 yıl önce eşini kaybettiğinde ciddi bir yalnızlık yaşadığını, o dönem sigara içmeye başladığını ve iki yıl boyunca bilhassa geceleri geçirmekte zorlandığını, ancak zamanla yalnızlığa alıştığını ifade etmektedir. Bu süreçte gezilere katılmasının, evcil hayvan sahiplenmesinin, yürüyüşlere çıkmasının ve bisiklet sürmesinin onun iyi oluş halini koruduğunu ifade etmektedir. Eş kaybının yanı sıra sağlık, yalnızlık gibi farklı sorunlar yaşayan yaşlıların gündelik yaşam rutinlerini mevcut imkânları çerçevesinde devam ettirmesi onların iyi oluş hallerini koruyor görünmektedir.

“Sabah kalktık mı kahvaltı yaparız. Giderim ben ekmeğimi alır gelirim. Ondan sonra ne yiyeceksek onu pişirir, yaparız. Yemekleri akşamdan yaparım. Akşam yemeğini yaparım. Yani yemek de yaparız.” (Ferhat, 63)

“(Kayıp sonrasını kast ederek) yemekte zorlanmadım, temizlikte zorlanmadım. Her şeyin zaten biliyorsun, makinesi var. Çamaşırdı zorlanmadım. Bir tek yorgana kılıfı geçirirken zorlandım, tamam mı? (Gülüşüyoruz ama gözleri yaşıyor)” (Kemal, 74)

“Önce namaz kılıyorum. Sabah namazımı kılıyorum. Ondan sonra benim bir duam var, onu mutlaka dinliyorum, çok seviyorum onu. Kendim dua ediyorum. Ondan sonra kahvaltı ediyorum. O gün mutlaka yapılacak bir şey vardır. İki gün dışarı çıkmazsam ben kendimi hasta hissediyorum.” (Mine, 67)

“Şimdi bu antiripop (bir ilaç ismini söylemeye çalışıyor) mu? Bu ondan ama günde on sekiz tane ilaç kullanıyorum. Günde. Şunu al (bana ilaçların gün gün ayrıldığı bir kutu veriyor). Şu ilaçlar (kenarda sehpanın üzerinde duran ilaç kutularını gösteriyor. Onları gün gün elime verdiği kutuya taksim ettiğini ifade ediyor). İlaçtan anlarsanız kutular orada. Şimdi burada ne? Dört dört yutuyorum bunu şimdi... Bende damar tıkanıklığı varmış. Kalp damar. Bunu (ilaçlardan birini gösteriyor) otuz sene, otuz sene olmuştur, yutuyorum.” (Bekir, 87)

Başkalarıyla yaşayan kadın katılımcılarda öne çıkan durum, gündelik pratikler çerçevesinde sosyal ağı diğer üyelerinin de iyi oluş haline katkıda bulunmalarıdır.

“Torun evvel gün geldi. Misafir gelecekmiş. Yazın iki sefer, üç sefer halı yıkar arkada. ‘Ne oldu?’ ‘E babaanne 750-800’e yıkıyorlarmış.’ ‘Kız ne oldu ki?’ dedim. ‘E babaanne ben o kadar para veremem’ dedi... Arkada gider var, kuyu var. Şu boyda (elini bir metre kadar yukarıda tutarak). Dolmuş kuyu. Gider. Üç gün oldu ydu paklayalı, tertemiz şey ettim. Baktım hep üstüne silkmiş, çalkalanıyor. Ondan sonra onu çıkardım. Semih (oğlu) gelmiş, arkadan ‘Ana! İşe devam mı?’ ‘Hee, devam!’ dedim. ‘Allah Allah, duramıyorsun ana ya!’ dedi. ‘Oğlum ne yapayım, kuyu dolmuş’ dedim.” (Müzeyyen, 84)

“Yine gittim bak Ramazan’da. Gelinlerin evini de temizledim, dışarıları da temizledim. Çatıları da çaktım, kiremitleri de yaptım. (Eşin vefatından sonrasını kast ederek) hiçbir şeyde zorlanmadım...” (Ayten, 78)

“Sabah kalktık. Evde, kırdı aynı şeyler. Kıra çıkarsam kıra gidiyorum... Ben şu bahçedeyim. Evvel giderdim de artık şu bahçedeyim. Bak, yok yok! Suluyorum, kazıyorum, topluyorum. O şekil. Evde yemek ihtiyaçları olursa onları yapıyorum, onlar köye giderken... Çok şükür sağlığım iyi. Bir dizlerimden ameliyat oldum amma onun da hiçbir zararı yok, iyiyim... Tabi bazı tansiyonum yükseliyor amma onu da tansiyon hapımız var, kullanıyoruz işte.” (Handan, 80)

Hanede farklı kişilerle yaşayan kadınlar gündelik işlerle ilgili araçsal destek sağlamakta, bazıları duygusal ve maddi destekler de vermektedir. Diğer taraftan haneyi başkalarıyla paylaşan erkek katılımcılardan oğlu, gelini ve torunlarıyla yaşayan Arif ile eşiyle yaşayan Mahir daha çok maddi destek verirken, Ferhat, sağlık sorunu olan kızına farklı türlerde

destek vermektedir. Burada, katılımcıların sahip oldukları kaynakların ve becerilerin yanı sıra destek verdikleri kişilerin ihtiyaçları da belirleyici rol oynamaktadır. Bilhassa kadın katılımcılar, yaşam seyri sürecinde edindiği becerileri başkalarının yararına kullanarak emek harcamaktadır. Diğer taraftan bu becerilerin önemli oranda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün etkisiyle şekillendiği de dikkat çekmektedir. Kadın katılımcılar, ev içi emeğe dayalı pratikler aracılığıyla hem kendi iyi oluşlarını sürdürmeye çalışmakta hem de başkalarına destek sunmaktadır. Buna karşılık erkek katılımcılar arasında maddi desteğin daha belirgin bir destek biçimi olarak öne çıktığı görülmektedir.

Tek başına yaşayan ve sağlık sorunları sebebiyle sosyal ağı dar olan bazı katılımcılar için de günlük yaşam pratiklerini sürdürebilmek oldukça önemlidir. Katılımcılardan Bahar, sosyal çevresinin ve destek ağının dar olduğunu belirtmektedir. Destek ihtiyacı konusunda büyük ölçüde yakın aile bireylerine başvurmaktadır. Yalnız kaldığı zamanlarda günlük işleriyle ilgilendiğini belirtmektedir:

“Geçmiyor ki günler. Mecbur Kur’an okuyorum. Azıcık okuyayım da eğleneyim (*oyalanmak anlamında*) diye. Bazı televizyona bakıyorum, bazı te dışarı. Oraya çıkıp oturuyorum. E başka çoluk çocuk olmayınca, başka ne yapacaksın? Anca okumakla eğleniyorum biraz da.”
(Bahar, 83)

Tek başına yaşayan Ceyda’nın ise sağlığının kötüleşmesi sebebiyle gün geçtikçe ev içi işlerle ilgili yapabildiği pratiklerde zorlanmaktadır. Ceyda, eş kaybından sonra yalnız olduğundan beri yemek yapmak istemediği gibi yemek yapmakta da zorlandığını, dizlerinin ayaktayken ve yürürken acıdığını, önceden yaptığı yemeği artık tam yapamadığını ve örneğin dünkü yaptığı yemeği çöpe atmak durumunda kaldığını ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak Ceyda’nın, yetersiz beslenme, yeterince hareket edememe sebebiyle hareket kabiliyetini zamanla yitirme, düşme, izole bir hayat sürdüğü için depresyon, anksiyete ve neticede daha bağımlı bir hale gelme riskleriyle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Gündelik yaşam pratiklerinde gittikçe zorlanan Ceyda, kuruma yerleşerek formel bakım almanın en iyi çözüm olduğunu düşünmektedir.

Günlük yaşam pratikleriyle ilgili bulgular şunu göstermesi açısından son derece önemlidir: Katılımcıların bir kısmı sağlık sorunlarına, belirli kısmı da duygusal ve sosyal ihtiyaçlarına veya yaşları sebebiyle günlük işleri yapmaktan alıkonulmaya yönelik kısıtlamalara rağmen bu işleri yapmaya devam etmektedir. Dahası, önceden edinmemiş oldukları becerileri öğrenmek ve sürdürebilmek amacıyla efor sarf etmektedirler.

Bağımsızlıklarını ve gündelik yaşam rutinlerini korumak için gösterdikleri mücadele onların iyi oluş haline de etki etmektedir. Tazelenme Üniversitesi öğrencisi olan Mine, yaşlıya yönelik yaşçılığın görünümünü şu şekilde dile getirmektedir:

“Şimdi biz yaşlılarımıza gereken değeri vermiyoruz. Yani yaşlıya bakmak demek; konuşmasın, sessiz olsun, karnı doysun, şikâyet etmesin. Yaşlı budur. Böyle olsun istiyor (onlara) bakanlar... Bir birey gibi görmüyoruz...” (Mine, 67)

Yaşlıların fiziksel kapasitelerindeki azalmanın yanı sıra sosyal rollerini ve toplumsal entegrasyonlarını kaybetmeleri onların günlük rutinini ve bağımsızlıklarını etkileyen unsurlar arasındadır. Bu anlamda yaşlıların, uyum sağlama, sosyal destek arama, kendine güvenme veya bağımsızlığını sürdürme ve sorun çözme odaklı stratejiler geliştirdiğini belirten araştırmalar vardır (Dockendorff, 2014). Mine’nin hem ameliyat olduğu için yürümekte zorlanmasına hem de yaşlılara yönelik olumsuz algıya ve pasifleştirme eğilimlerine karşın düzenli olarak dışarı çıktığı, Tazelenme’de gerçekleşen derslere ve etkinliklere katıldığı, bu şekilde iyi oluş halini koruduğu görülmektedir.

Katılımcıların otonomisini koruma çabası da göze çarpmaktadır. Yaşam merkezinde kalmak istediğini ifade eden Neşe’nin oğlu, annesinin bu kararı ile beş çocuğunun kendisine bakamadığını ima ettiğini ve buna kızdığını belirtmiş, kararını değiştiremediğinde ise argo ifadelerle sert tepki vermiştir.

“(Metin Özöğüt Yaşam Merkezi’ni) arkadaşım tavsiye etti. İşte oğlanla gelinle duruyordum ya... Ya dedim, bana buradan ev bulalım, veyahut da oraya gideceğim... Öyle olunca oğlan çık kızdı. İşte buraya geleceğim diye, sen dedi, huzurevlerinde uyuyacaksın dedi, senin beş tane çocuğun var dedi. Sabahın köründe beni s... (argo ifade) etti. Ama ben garanti gideceğim dedim... Sen madem bizim kafamızı yere egeceksin, bir annelerine bakamadılar mı huzurevine gitti, diye. Tutucu aileler, tutucu... Halbuki burası huzurevi değil, yaşam merkezi.” (Neşe, 65)

Toplumsal beklenti ve normlara göre şekillenen oğlunun sınırlayıcı tutumuna rağmen Neşe’nin aldığı kararı hayata geçirmesi, karar verme özgürlüğünü koruma çabasının önemli bir örneğidir. Bunu gerçekleştirirken hem sosyal hem de ekonomik sermayesinden faydalanmış, arkadaşlarının önerileri ile ücretli olan söz konusu kuruma geçiş sağlamıştır.

Bazı katılımcılar, sosyal, duygusal ve fiziksel ihtiyaçları sebebiyle yeniden evliliği bir çözüm olarak düşünmektedir. Örneğin, kronik rahatsızlıkları olan katılımcılardan Selim, sosyal destek ağı geniş ve ilişkileri yoğun olsa da zaman zaman geçirdiği epilepsi krizleri

sebebiyle yalnızlığı bir sorun olarak görmekte ve yeniden evlenmeyi düşünmektedir. Bekir ise sağlığının gittikçe kötüleşmesi ve yemek yapma becerilerini geliştiremediği için benzer bir düşünceye sahiptir. Bu durum, sosyal sermayenin sorunların çözümünde önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Çoğu katılımcı çeşitli sorunlarla başa çıkabilmek için sosyal çevreleriyle temas halindedir. Diğer taraftan sosyal ağın korunması da bir çaba gerektirebilir. Bu bağlamda destek ilişkilerini koruyucu stratejilerin nasıl geliştirdiğinden de bahsedilebilir. Örneğin Meltem, toplu taşıma ile seyahat etmekten çekindiği için, kısa mesafeli ulaşım ihtiyacının yanı sıra Eskişehir’e komşu ildeki köyüne gitmek istediğinde ve çocuklarından destek alamadığı durumlarda da komşularından yardım istemektedir. Bu talebinin hem zaman hem de maliyet açısından bir yük olduğunu düşündüğü için komşularına bu desteğin karşılığında çeşitli ikramlar hazırlamakta, hediyeler vermekte veya sembolik bir ücret ödemeyi tercih etmektedir.

“Şurada bir genç gelin var, şey, eşini de kendisini de çok seviyorum. Adı neydi? Pelin. Dün de düşündüm, Pelin bayramda beni aramadı diye. Pelin’e giderim, bir kahve içerim... Yazın onun eşini dedim, Rasim’e dedim. Petrolünü doldurayım demiştim kızım. Köye gidelim, kayıplar oldu diye. Pelin’e, ‘Pelin’im’ dedim, ‘eşinin gönlünü kadın eder, Rasim’e bir söyle’ dedim, ‘valla kayıplar dökülür dururlar Veli (vefat eden eşi) abinin’, dedim. Kızım getirelim de yiyelim bari, üç şey, reçel yapın. Dur dedi, ‘Meltem Teyze ben bir konuşayım Rasim ile’. O da sağ olsun beni sever... İki yüz liralık benzinini doldurdum. Baktım az geldi, köy uzak geldi, yüz lira da eline sıkıştırdım. Ama kayısı yerlere yorgan olmuş! Rasim dedi, ben bahçeyi sularım. Ben de yukarıyı... Öyle bir gün dolandık geldik. Öyle iyi komşularım var. Gençlerle arkadaş oluyorum Nur’um gari... Ben de onları sevip sayıyorum işte, gücümün yettiği kadar hani, yük olmasın diye veriyorum.” (Meltem, 69)

Memo 63: Meltem’in, kadının aile içindeki rolü ve sorumluluklarına dair vurguları, ev içi işleri ve aile içi ilişkileri sürdürme rolünü kadına yüklediğini gösteriyor. Komşusu Pelin’e yönelik ifadeleri dışında, daha öncesinde de bana tavsiye verirken ve boşanmaların arttığından bahsederken kadınların bağları koruması gerektiğini vurgulamıştı. Dolayısıyla kadınların sosyal sermaye oluşturma ve sürdürme konusunda toplumsal cinsiyet ekseninde şekillenen sorumlulukları var. Bu durum ileri yaşlara doğru, cinsiyete göre farklılaşan sosyal ağların ve sosyalleşme becerilerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunuyor olabilir. Destek ağları, içselleştirilen değerler sonucu oluşmuş bu eğilimler ve beceriler sayesinde farklılaşıyor olabilir.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, Meltem’in temas halinde olduğu komşularının veya akrabalarının daha çok kadınlardan oluştuğudur. Oğlu ve damadı

dışında çok az erkekten, genelde kadınlar aracılığıyla kurulan bir ilişki üzerinden destek almaktadır. Bu da sosyalleşme sürecinde edindiği toplumsal cinsiyet rolleri ve değerler ile ilişkili olabilir. Dolayısıyla baş etme konusunda önemli bir kaynak olan sosyal sermayeyi şekillendiren unsurların dinamik olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Duygusal ihtiyaçlarını vurgulayan bir yaşlının yaş, sosyal sınıf, sağlık, toplumsal cinsiyet gibi eşitsizliklerin kesiştiği bir konumda olması; ancak gündelik yaşamdaki pratiklerini sürdürme çabası üzerinden bir baş etme stratejisi geliştirmesiyle; önceleri yalnızlık hisseden fakat sınıfsal avantajını farklı topluluklara katılma yönünde bir stratejiye dönüştüren yaşlının sosyal konumu ve kaynakları karşılaştırılarak daha derin eşitsizliklerin görünümüleri değerlendirilebilir. Bu konu sosyal ağ ve sosyal destek ilişkileri çerçevesinde farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümden itibaren, sosyal destek ağı çerçevesinde eşitsizliğin farklı boyutları, ağın yapısı, ihtiyaçlar, kaynaklar ve baş etme stratejileri birlikte ele alınmaya devam edecektir.

4.6. Sosyal Ağ ve Sosyal Destek

Eş kaybı sonrası kişinin iyi oluş halini ve hayat düzenlemelerini etkileyen önemli faktörlerden biri sosyal ağı ve bu ağın özellikleridir. Katılımcıların sosyal destek ağlarının alt temalarına geçmeden önce çalışma kapsamında bu ağların nasıl analiz edildiğini ve değerlendirildiğine açıklık getirmek gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle sosyal destek ağının nasıl oluşturulduğu ifade edilecektir. Daha sonra sosyal destek ağının alt temaları ele alınacaktır.

4.6.1. Sosyal destek ağının ve destek türlerinin oluşturulması

Çalışma kapsamında katılımcıların sosyal destek ağını anlayabilmek için konuyla ilgili çeşitli sorular sorulmuştur. Sosyal ağın niceliğini ve niteliğini anlamaya yönelik sorularla birlikte konvoy modeli çerçevesinde önerilen sosyal konvoy ölçüm analizi tekniğinden de faydalanılmıştır (bakınız Ek-I). Bu kapsamda katılımcılara, eş merkezli üç çemberden oluşan bir görsel sunulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular, katılımcıların sosyal ağlarını ve bu ağlara dair algılarının farklı boyutlarını ortaya koyabilecek şekilde hazırlanmış, katılımcının verdiği cevaplar doğrultusunda yeni sorularla konu, mümkün olduğunca derinleştirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra veriler ve görüşme süreci bütüncül bir şekilde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Sosyal destek ağıını anlamaya yönelik soruların yanı sıra, bu ağı haritalamaya olanak tanıyan tekniğin, farklı toplumsal ve kültürel bağlamlara uygulanabilirliği ve basit bir yapıya sahip olması sayesinde, katılımcıların konuya ilişkin net ifadeler kullanmaları ve sosyal ilişkileri kendi perspektiflerinden aktarmaları mümkün olmuştur. Katılımcılara doğrudan şekli göstererek soru yöneltilmesi, belirli roller üzerinden bir yakınlık düzeyi belirlemek ve değerlendirme yapmak yerine, onların kendi bakış açılarından sosyal ağlarını görmeyi ve ilişkilerini anlamayı sağlamıştır. Örneğin, yakınlık derecesini evlatlar ya da akrabalar gibi biyolojik bağlara göre tanımlamak yerine, katılımcının algısını merkeze almak, akraba olmayan kişilerin de katılımcı için ne kadar yakın ve önemli olabildiğini göstermektedir. Yakınlık hissi ile akrabalık arasındaki ilişki konusunda, katılımcıların sosyal ağları belirli düzeyde benzerlikler taşımakla birlikte farklı yönlerde sahiptir. Kullanılan yöntem ve görüşmelerin derinleştirilmesi, bu konuda farklı katılımcılar arasında kıyaslama yapmaya elverişli verinin toplanmasına imkân tanımıştır. Veri analizi sonucunda sosyal destek ağı, altı alt tema/boyut üzerinden ele alınmıştır (Şekil 4.5). Bulguların önemli bir kısmını oluşturan sosyal destek ağı bu temalar çerçevesinde açıklanacaktır. Ancak öncelikle kısaca bu temaların nasıl oluştuğuna değinmek gerekmektedir.

Sosyal destek ağının temel boyutlarının veriden yola çıkarak nasıl oluşturulduğunu açıklayabilmek için, ilk katılımcılardan elde edilen verilerin değerlendirme sürecini açmak gerekir. Çünkü ilk katılımcılardan elde edilen veriler, sonraki katılımcılarda hangi konulara odaklanılacağı üzerinde bir belirleyici olarak sürecin devamına rehberlik etmektedir (Ligita vd., 2020). Bu doğrultuda teorik örnekleme, ilerleyen süreçte kodlar ve kategoriler arasındaki ilişkileri netleştirmeye yardımcı olmuştur.

Şekil 4.5

Sosyal Destek Ağı ve Alt Temaları

Bilhassa ilk grup katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin analizi ile sosyal desteğin temel boyutları oluşturulmuş; bu anlamda, gerçekleştirilen ilk görüşmeden (Meltem) nitelikli ve derinlikli veri elde edilmiş olması, sosyal desteğin alt temalarını önemli oranda şekillendirmiştir. Bu yüzden hem analiz sürecini şeffaflaştırmak hem de bulgular için bir değerlendirme zemini oluşturmak amacıyla ilk katılımcılardan elde edilen verilerin analizi detaylandırılacaktır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta; görme veya duymayla ilgili sağlık sorunları olan katılımcılar için görsel soruyu sorma biçimi değiştirilmiştir. Her katılımcı, aynı soruya farklı niteliklerde cevap vermiştir. Bazı katılımcılarla (örneğin İkbâl) gerçekleştirilen görüşmeler, sağlık sorunları sebebiyle görme ve işitmede sorun yaşadıkları için daha kısa sürebilmiştir. Ancak böyle görüşmelerde veri bütünlüğü değerlendirilerek bir destek haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde bütün katılımcıların destek ağı haritalandırılarak karşılaştırmalı bir yöntemle yorumlama yapılmıştır.

Sosyal desteğin farklı boyutlarının nasıl oluşturulduğunu aktarabilmek için, formda yer alan şekil içeren sorudan (Ek-I) yola çıkarak önce ağın ifade edilişi, daha sonra boyutları detaylandırılabilir (Şekil 4.2). Bu soruda katılımcılardan en içteki çemberden en dış çembere doğru desteğin veya ilişki yoğunluğunun gittikçe azaldığı kişileri tanımlamaları istenmiştir. Daha sonra sözü edilen bu kişilerle kurulan ilişkilerin yapısı ve yoğunluğu ele alınmıştır. Destek ağındaki kişilerle ilişkilerin yoğunluğu, hangi konularda destek

verdikleri, katılımcıların onlara verdiği destekler ve bu desteklerden memnuniyet düzeyleri gibi farklı sorular yöneltmiştir.

Katılımcıların sosyal destek ilişkilerini şekillendiren unsurlar, sosyo-yapısal unsurlar ve daha bireysel düzeyde yaşının ihtiyaçları, kaynakları ve baş etme stratejileri çerçevesinde ele alınmıştır. Sosyal destek bu düzeylerle ilişkili olmakla birlikte farklı alt temalara sahiptir. Bu alt temaların nasıl oluşturulduğunu açıklayabilmek için, diğer düzeylerle bağı korumaya da özen göstererek kısaca analiz süreci aktarılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda ilk katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelere, haritalamanın ve destek ağının alt temalarının nasıl oluşturulduğuna bakılabilir.

İlk katılımcı Meltem, 2017’de eşini kaybettikten sonra tek başına yaşamaya başlamış, çevresiyle yoğun ve duygusal doyum sağlayan ilişkileri olan bir katılımcıdır. Eşi hayattayken alışveriş, hastane işleri ve ulaşım ile ilgili farklı konularda birlikte hareket ederlerken, eşinin vefatının ardından bu konularda destek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. En zorlandığı konu ise ulaşım. Araç kullanmayı bilmemesi ve ulaşım konusundaki alışkanlıkları nedeniyle, hastane ziyaretleri, alışveriş, şehir içi veya şehir dışı seyahat gibi konularda aracı olan kişilerden destek almakta ve bu destek ilişkilerini düzenleyen çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Ulaşım konusunda zorlanırken, diğer ihtiyaçları için kolayca destek alabilmekte ve aynı zamanda farklı şekillerde destekler de vermektedir. Dolayısıyla karşılıklı destek ilişkileriyle şekillenen bir destek ağına sahiptir ve bu ağ onun iyi oluş halini korumaktadır. Katılımcının bu ilişkilerini değerlendirmek, sosyal destek ağıyla ilgili temel kategorilerin oluşmasını sağlamıştır.

Meltem’in ve bir sonraki katılımcı Emel’in destek ağı, üçüncü katılımcı olan Sevgi’nin ağından nicelik bakımından farklılaştığında ve bu durumun destek ilişkilerini belirleyen önemli bir unsur olduğu anlaşıldığında, ‘ağın büyüklüğü’ teması oluşturulmuştur. Ağın niceliği, belirli bir sayı belirtmek yerine yoğunluk durumuna göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin asıl meselesi niceliği tasvir etmekten öte, bir yoğunluk durumu belirleyerek bunun sebep ve sonuçlarını değerlendirmek, böylece farklılaşan ağ büyüklüklerinin etkileri karşılaştırmaktır. Sonraki katılımcılarda da ağın büyüklüğü bu şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır.

Sevgi, eş kaybı sonrası sosyal ağının daraldığını, eşli olarak görüştükleri arkadaşlarıyla artık görüşemediğini dile getirmiştir. Daha sonraki görüşmede ise eşini kaybetmiş başka

kadınlarla görüşmeye başladığını belirtmiştir. Bu durum destek ağının dinamik bir yapıda olduğunu göstermekle beraber, eş kaybı öncesi ve sonrası destek ağında yaşanan giriş-çıkışlar veya hareketlilik üzerine bir ilgi uyandırmıştır. Bu kapsamda ağın üyelerinin nasıl değiştiği anlaşılmaya çalışılmış, ‘ağın kompozisyonu ve roller’ teması oluşturulmuştur.

Mevcut durumda destek ağının anlaşılmasında görsel soruya verilen cevaplardan faydalanılmıştır. Katılımcıların görsel soruya verdikleri cevap ile görüşme geneli değerlendirildiğinde farklılaşmalar olabildiği gözlemlenmiştir. Bu noktada katılımcının desteği nasıl ifade ettiğine öncelik verilmiştir. Örneğin Meltem’in destek ağıyla ilişkili ifadelerinden yola çıkarak şekil 4.6’da belirtilen ağı ulaşılmaktadır.

Şekil 4.6

Meltem’in şekil üzerinde gösterdiği haliyle sosyal destek ağı

Şekil 4.7

Meltem ile yapılan görüşmenin genelinden hareketle destek yoğunluğuna göre oluşturulan sosyal destek ağı

Meltem’in yoğun olarak destek aldığı kimselerin başında iki kızı ve oğlu gelmektedir. Hastane işleri, alışveriş, seyahat, finansal destek gibi farklı konularda yakın yerde oturan kızı ve onun eşinden daha çok destek almakla birlikte, farklı illerde yaşayan diğer iki çocuğundan da destek almaktadır. İl dışında yaşayan çocukları bazı dönemlerde yoğun, bazı dönemlerde ise daha seyrek bir şekilde farklı türlerde destekler sağlamaktadır.

Görüşmenin bütünü değerlendirildiğinde de çocuklarından aldığı sosyal desteğin yoğunluğunun birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin zaman zaman il dışında yaşayan kızına ve oğluna bir veya iki aylığına kalmaya gittiği dönemlerde, onlar annelerinin her ihtiyacıyla ilgilenmekte ve karşılıklı destek yoğunluğu artmaktadır. Ancak Eskişehir’de, kendi evinde olduğu zamanlarda Meltem’in günlük yaşamındaki birçok ihtiyacıyla yakın yerde yaşayan kızı (Çağla) ve damadı ilgilenmektedir. Onların sağladığı araçsal desteğin daha uzun bir periyoda yayıldığı ve yoğun olduğu söylenebilir. Bu destek, bazı dönemlerde günlük, bazı dönemlerde ise haftalık ziyaretler eşliğinde

gerçekleşmektedir. Bu ziyaretlerin ve desteğin daha çok kızı tarafından üstlenildiği görülmektedir. Öte yandan bu esnada diğer çocukları ise telefonla iletişim kurarak duygusal veya psikolojik iyi oluş haline veya ihtiyaç ortaya çıkması durumunda finansal destek sağlayarak maddi durumuna katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla burada çocukların destek yoğunluğu ve biçimlerinin temelde fiziki/coğrafi mesafe ile şekillendiği söylenebilir.

Görüşme genelinden yakın yerde yaşayan kızının daha çok destek verdiği anlaşılmakla birlikte, Meltem, çocuklarını destek çemberlerinde konumlandırırken bu duruma göre bir değerlendirmeye gitmemiştir. Çünkü, kendisine yakın oturan kızının diğerlerine nazaran biraz daha fazla destek verdiğini belirtse de çocuklarının tümünü en çok destek verenler alanına yerleştirmek istemiştir. Onların da kendi imkânları doğrultusunda ellerinden geldikince destek sağlamaya çalıştıklarını belirtmiştir.

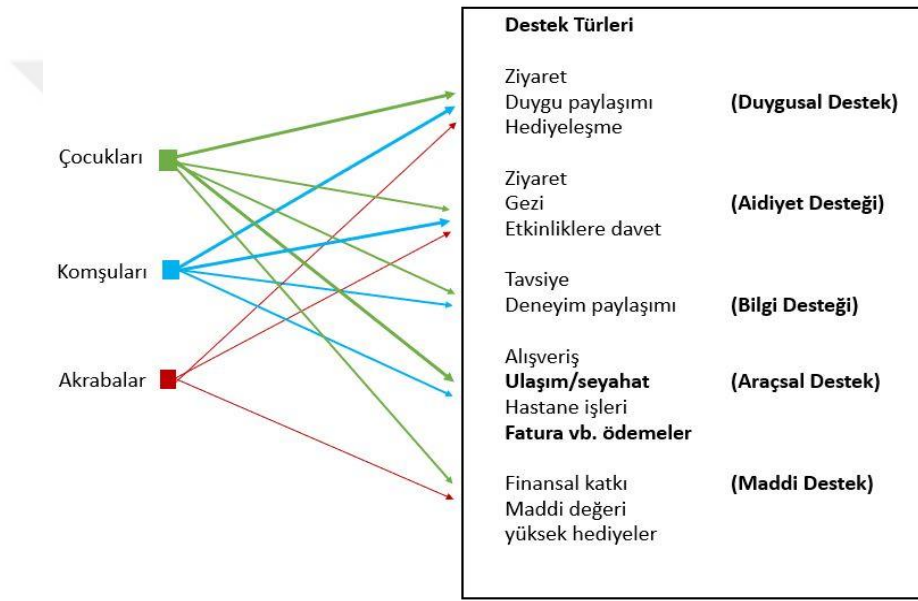
Bu nokta şunu göstermesi bakımından önemlidir: Çocuklarından veya farklı kişilerden farklı yoğunlukta destek alıyor olsa bile, katılımcı soruyu cevaplandırırken yalnızca gerçekte aldığı desteğin yoğunluğunu düşünerek bir cevap vermemektedir. Kişisel sebeplerle, memnuniyet düzeyiyle, yakınlık hissiyle, duygularıyla, beklentileriyle veya toplumsal norm ve değerlerin etkisiyle bir değerlendirme yapabilmektedir. Bu sebeple öznel değerlendirme sürecine etki eden farklı motivasyonların olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Öznel değerlendirmeler kişisel yaşam seyrinin ve toplumsal faktörlerin etkisini yansıtmaktadır. Konvoy modelinin önerdiği çerçevede bunu anlamak için uygun bir zemin sunmaktadır. Model, tarihsel ve toplumsal bağlamın yanı sıra kişisel özelliklere ve yargılara da alan açarak aralarındaki dinamik ilişkiyi görmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla öznel yargılar hem katılımcının algı ve düşüncelerini öğrenmek için hem de destek ağını etkileyen unsurları gösterebileceği için oldukça önemlidir.

Bazı çalışmalar (Yeh & Lo, 2004) bireyin yaşam memnuniyeti üzerinde öznel duygusal desteğin gerçek destekten daha fazla etkisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca öznel yargılar, genellikle araçsal destek kapsamına giren pratiklerle eşitlenen destek ve bakım ilişkilerinin içeriğinin genişletilmesini sağlayarak ilgi ve duygusal emek boyutunu da tartışmayı sağlar. Bu nedenle, destek ağını anlamaya çalışırken yalnızca desteğin “ne kadar” olduğuna değil, aynı zamanda katılımcı tarafından desteğin “nasıl” değerlendirildiğine de odaklanmak gerekir. Örneğin burada öznel yargılar yerine,

yalnızca destek uygulamalarını ve destek bağlantılarını betimleyen ifadeler üzerinde durarak desteğin yoğunluğunu ortaya çıkarmaya yönelik bir değerlendirme yapılsaydı şekil 4.7'deki gibi bir destek ağı oluşturulurdu. Bu ağın şekil 4.6'dan farklılaştığı görülmektedir. Bu sebeple, katılımcıların sosyal ağ haritalamasını yaparken ve değerlendirirken onların öznel algısına, duygularına ve değerlendirmelerine öncelik verildiği ifade edilmelidir.

Şekil 4.8

Eş Kaybı Sonrası Meltem'in Sosyal Destek Ağı ve Destek Türleri

Meltem'in destek ağında yer alan kişileri konumlandırdıktan sonra bu ağdaki kişilerle destek ilişkileri anlaşılmalı çalışılmıştır. Bu bağlamda oluşturulan alt temalardan biri 'destek türleridir'. Örneğin Meltem'in çocukları araçsal ve duygusal destek sağlarken, komşuları, bilhassa ziyaretler veya davetler ile hem duygusal hem de aidiyet desteği sağlamakta, yakın yerde yaşamaları sebebiyle günlük işlerde yardım etmekte, ulaşım konusunda destek vermekte, tavsiye veya deneyim paylaşımı gibi bilgi destekleri de sunmaktadır. Bu destek ilişkilerinin belirli bir kısmı günlük hayatın akışı içinde gerçekleşmektedir. Meltem, ihtiyaçlarına yönelik farklı kişilerden farklı yoğunluklarda ve nitelikte destek almaktadır. Bu da bir diğer alt tema olarak 'ilişkilerin yoğunluğu ve

niteliği' temasının oluşmasını sağlamıştır. Şekil 4.8'de Meltem'in destek ağı ve bu ağda yer alan kişilerin sağladığı destek türleri belirtilmiştir.

Bu çalışmanın amaçlarından biri, sosyal desteği gerek kapsamıyla gerek türleriyle dar ve sınırlandırılmış bir kavrayışla ele almanın sınırlılıklarına dikkat çekmektir. Dar bir çerçeveden değerlendirmek, destek ilişkilerinin derinliğini anlamayı zorlaştırabilir. Somut yardımlarla veya fizyolojik ihtiyaçlara yönelik pratiklerle sınırlandırılmış, genellikle ölçülebilir olana indirgenen sosyal destek yaklaşımları, sosyal desteğin oluşma ve sürdürülme süreci ile toplumsal ve duygusal boyutlarını göz ardı etmektedir. Örneğin, ziyaret pratiğini yalnızca sosyal etkileşimin bir unsuru olarak görüp duygusal çıktıları ve destek boyutu açısından ele almamak, sosyal desteğin oluştuğu bağlamı ve süreci de dışarıda bırakmak anlamına gelir. Bu da toplumsal ve kültürel zeminin destek ilişkilerini nasıl inşa ettiğini kaçırmaya neden olabilir. Geleneksel ve ataerkil toplumlarda güç ilişkilerini göz ardı eden sınırlı bir yaklaşım, sosyal desteği yalnızca bakım, ev içi işler ve alışveriş gibi araçsal destek biçimleriyle ilişkilendirerek, bu işlerin büyük ölçüde kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini betimlemekle yetinebilir. Oysa bu işlerin neden ağırlıklı olarak kadınlar tarafından gerçekleştirdiğini anlamak için sorumlulukların ve işin cinsiyetlendirilmiş yapısı ile bu rollerin sosyalleşme süreci içinde yeniden üretimini tartışmaya açmak gerekmektedir. Kişinin iyi oluş haline etki eden sosyal desteği dar bir tanımla anlık, ölçülebilir veya yüzeysel pratiklere indirmek, bu ilişkileri düzenleyen toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, statü, etnisite, eğitim durumu veya diğer başka etmenlerden oluşan daha geniş ve uzun vadeli toplumsal inşaları analiz etmeyi güçleştirmektedir. Konumlar ve ilişkiler de bu unsurlardan etkilendiği için daha derin bir analiz yapabilmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple bu çalışmada sosyal desteğe dair kavramsallaştırmalar, toplumsal yapı ve toplumsal ilişkilerin daha derin dinamikleri çerçevesinde tartışılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan destek türleri çerçevesinde devam eden analizler ile doygunluğa ulaşılmıştır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler sosyal destek ağıyla ilgili olarak; ağın büyüklüğü, ağı oluşturan kişilerin kim olduğu, bu kişilerle kurulan ilişkinin türü veya roller (ağın kompozisyonu), destek ilişkilerinin yoğunluğu ve türleri ile ilgilidir. Son olarak karşılıklılık ve memnuniyet konularına değinmek gerekir.

Sosyal destek ilişkilerini ele alırken, yaşlıyı pasif alıcı olarak konumlandırmaya yol açacak şekilde destek ilişkilerindeki karşılıklılığın çoğu zaman değerlendirmeye

alınmadığı görülmektedir. Oysa destek ilişkilerindeki karşılıklılık, bireylerin aktif-pasif ya da sağlayıcı/alıcı konumları arasında nasıl akışkan bir hareketlilik içinde oldukları hakkında önemli veriler sunar.

Birçok katılımcının destek ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici unsurlardan biri, onların sağladığı desteklerdir. Meltem'in torun bakımı, Emel'in ve Sevgi'nin finansal desteği, Hasan'ın oğlunun işine destek vermesi gibi ilk katılımcılardan edinilen veriler 'karşılıklılık temasını' belirginleştirmiştir. Karşılıklılığın bu ilişkilerde belirleyici bir rol oynadığı, destek verme ve destek alma süreçlerinin kültürel değerler, inanışlar, sorumluluk duygusu, vefa veya borç algısı gibi farklı unsurlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Karşılıklılık, ihtiyaç ve içselleştirilmiş değerlerin yanı sıra, geçmiş destek ilişkileri ve süreç içindeki değişikliklere göre de şekillenmektedir. Yani belirli bir anda verilen desteğin ardında, çok daha öncesinde o kişiden veya yakınlarından alınmış bir destek ve bu destek ilişkisiyle paylaşılan ortak kültürel değerler ve beklentiler belirleyici olabilmektedir. Bu sebeple süreç perspektifiyle bakmak bu temanın analizi için de oldukça önemlidir.

Son olarak katılımcılar destek ilişkileriyle ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Desteğe verilen karşılık, desteğin yeterliliği veya hangi konularda kimden destek almayı bekledikleri gibi konular 'memnuniyet teması' altında değerlendirilmektedir. Oluşturulan bu temalar tablo 4.8'de gösterilmektedir.

Tablo 4.8*Sosyal Destek Ağının Kategorileri ve Alt Kodları*

Çekirdek Kategori	Alt Temalar	Kodlar
Sosyal Destek Ağı	Ağın Büyüklüğü	Sınırlı ağ yapısı
		Geniş ağ yapısı
	Ağın Kompozisyonu (Roller)	Aile
		Arkadaşlar
		Komşular
		Formel bakım verenler
		Diğer (muhtar, tanıdık olmayan kişiler vb.)
	İlişkilerin Yoğunluğu ve Niteliği	Sık ve düzenli görüşme
		Belirli zamanlarda görüşme
		Seyrek görüşme
	Destek Türleri	Duygusal Destek
		Aidiyet Desteği
		Bilgi Desteği
		Araçsal Destek
		Maddi Destek
		Formel Bakım ve Destek
	Karşılıklılık	Tek yönlü destek
		Karşılıklı destek
	Memnuniyet/ Doyum	Yeterli destek
		Yetersiz destek

Sosyal destek ağının alt temalarının nasıl oluşturulduğu ifade edildi. Takip eden başlıklarda sırasıyla bu temalarla değinilerek bulgular tartışmaya açılacaktır.

4.6.1.1. Ağın büyüklüğü

Sosyal destek ağının büyüklüğü, katılımcıların destek ağlarında yer alan kişilerin niceliksel durumunu ve etkisini anlamaya yönelik bir boyutudur. Ağın büyüklüğünü değerlendirirken, veriler sayılara indirgenerek tartışılmamaktadır. Destek ağının büyüklüğü, sınırlı destek ağı ile geniş destek ağı çerçevesinde; sağlık, sınıf, yalnızlık, bakım gibi konular üzerinden derinleştirilerek değerlendirilmektedir. Bu şekilde bir değerlendirme, ağın büyüklüğünün etkilerine veya sosyal destek kaynağının potansiyeline dair yorum yapma imkânı tanımaktadır.

Belirtmek gerekir ki, destek ağının büyük olması, desteğin niteliğinin de o oranda daha iyi olduğu anlamına gelmemektedir. Literatürde de geniş sosyal ağlara sahip bireylerin daha geniş destek kaynağı olduğu ve bunun yaşlıların yaşam kalitesi üzerinde etkili olduğu ifade edilmekle birlikte, ağın niteliğinin (yakınlık, desteğin kalitesi, samimiyet gibi) niceliğinden (sosyal çevrenin büyüklüğü, temas sıklığı gibi) daha önemli olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar (Pinquart & Sörensen, 2000) bulunmaktadır. Yani bu araştırmalara göre sosyal ağın büyüklüğü belirli bir dereceye kadar önemlidir. Çok sayıda kişi ile sık sık görüşülmesi, ilişkilerin niteliğiyle ilgili olumlu bir yorum yapabilmek için tek başına yeterli bir veri değildir. Niceliksel bir boyutun niteliği de kapsayacak şekilde genişletilmesi yanlış çıkarımlara yol açabilir. Dolayısıyla ağın büyüklüğü ile ilişkilerin niteliği arasındaki ilişki, niceliğe bağlı kalmadan, daha geniş bir bağlam içinde düşünülmelidir.

Ağın niteliğinin ve kalitesinin daha önemli olması, ağın büyüklüğüne dair verilerin önemsiz olduğu anlamına da gelmemektedir. Sosyal ağın büyüklüğünü ve algılanan sosyal desteği, mutluluğu belirleyen önemli faktörler olarak tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Chan & Lee, 2006). Ağın büyüklüğü, sosyal destek kapsamında değerlendirilen grubun bağlamını, potansiyel destek kaynaklarını, desteğin çeşitliliğini ve ilişkileri daha iyi anlamak için veriler sunabilir. Ağ daha geniş veya daha dar yapan sebepler üzerinde düşünmeye sevk edebilir. Bu nedenle, burada katılımcıların sosyal destek ağlarının büyüklüğü farklı açılardan ele alınmaktadır. Ağın büyüklüğünün ardından, ilişkilerin niteliğinin, sıklığının veya düzenliliğinin değerlendirilmesiyle sosyal desteğe dair daha anlamlı ve bütüncül değerlendirmeler yapılacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların sosyal ağındaki herkesi kapsayacak şekilde veri toplandığını varsayıp bu ağ içinden destek ağının tüm üyelerini net bir sayıyla ifade etmek mümkün değildir. Bu durumun birkaç sebebi vardır: Birincisi, araştırma kesitsel bir araştırma olduğu için görüşme bağlamında katılımcının o an hatırladığı kişiler değerlendirilmektedir. İkinci sebep, ilişkilerin dinamik ve değişken olmasıdır. Üçüncüsü, arkadaşlardan veya akrabalarından bahsederken genel ifadeler kullanılması, dolayısıyla kaç kişiden bahsedildiğinin bilinmemesidir. Son olarak, destek algısının sübjektif olması sebebiyle gerçekte destek veren tüm kişilerden söz edilip edilmediğinin bilinemeyeceğidir. Dolayısıyla burada katılımcılarla yapılan görüşmelerden yola çıkarak ağın büyüklüğü hakkında genel bir çıkarım yapılarak hareket edilebilir.

Katılımcıların çocukları başta olmak üzere, yakın ve/veya uzak akrabalarıyla, komşularıyla, arkadaşlarıyla, formel bakım verenlerle, kurum görevlileri veya yetkilileriyle çeşitli düzeylerde destek ilişkisi içinde oldukları görülmektedir. Destek ağının büyüklüğü açısından en çarpıcı bulgulardan biri, eş kaybı sonrası destek ağı çerçevesinde, kadın katılımcıların erkeklere göre daha fazla kişiden bahsetmeleridir. Yani kadınlar hem nicelik hem de çeşitlilik açısından daha geniş bir sosyal destek ağına sahip olduklarını ifade etmektedirler. Bir diğer önemli bulgu, yürüme, işitme, görme gibi konularda ciddi sağlık sorunları olan katılımcıların destek ağlarının yanı sıra sosyal ağlarının da çok sınırlı olmasıdır. Bu durum bazı katılımcılar için sosyal hayattan ve ilişkilerden istemsiz bir şekilde izole olmak anlamına gelmekte, yalnızlık veya ihtiyaç anında gerekli desteğe ulaşamama gibi önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Sırasıyla destek ağı dar ve geniş olan katılımcıların durumları ele alınabilir.

Öncelikle sosyal destek ağı dar olanlara bakıldığında, bu katılımcıların ağlarının daralmasının çeşitli sebepleri olduğu görülmektedir. Kişisel olarak daha dar bir çevre ile iletişim kurmayı tercih edenlerin yanı sıra sağlık sorunları, yaşlanma sürecinde ölüm sebebiyle yaşanan kayıplar, taşınma, maddi imkânların sınırlı olması, dul olma sebebiyle dışlanma ve samimi ilişkiler kurmada zorlanma bu sebepler arasındadır. Destek ağı dar olan katılımcılardan bazıları sosyal ağını tercihen belirli kişilerle sınırlı tutarken, önemli bir bölümü bilinçli bir seçimden ziyade mevcut imkânlarının ve içinde bulundukları bağlamın sonucu olarak bu şekilde ağlara sahiptirler. Burada önemli bir nokta, sosyal ağı diğer katılımcılara göre daha dar olan ve temas kurdukları kişileri bilinçli olarak sınırlandırdığını ifade eden katılımcıların eğitim ve gelir durumunun diğer katılımcılardan daha iyi olduğu görülmektedir.

Ağın büyüklüğü; sınırlı ve geniş ağlara sahip olanlar olarak iki grup halinde ele alınabilir. Birinci grupta yer alan katılımcılara çocukları, arkadaşları, resmi görevliler veya katılımcının ihtiyaç sahibi olduğunu bilen ve bu yüzden destek olan kişiler destek olmaktadır, ancak bu kişilerin sayısı oldukça azdır. Gülseren, Bahar, Ceyda, Kardelen, Lale, Ayşe, Çiğdem, Tarık, Kemal, Celal, İsmail, Bekir, Ferhat, Burak ve Nazif yer alır. Bu katılımcılar arasında sosyal destek ağını bilinçli bir şekilde sınırlandıran katılımcılar ise Çiğdem, Tarık ve Kemal'dir. Sosyal ağları geniş ancak destek ağları dar olan bu katılımcıların sağlık durumlarının iyi, gelirinin ve eğitim seviyesinin yüksek, mesleki olarak da beyaz yakalı işlerde çalışmış olmaları sebebiyle üst sınıftan oldukları

söylenbilir. Diğer katılımcılar orta ve alt sınıftandır. Gülseren, Bahar, Ceyda, Kardelen, Lale, Ayşe, Celal, İsmail, Bekir, Burak ve Nazif için yalnızlığın mevcut durumda ciddi bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Bu katılımcılardan da Bahar, Ceyda ve Bekir'in yürüme başta olmak üzere farklı konularda sağlık sorunlarının olması, sosyal ağlarının da dar olmasında ve sosyal hayattan izole olmalarında etkilidir. Kurumda kalan Burak ve Nazif de hem ciddi sağlık sorunları hem de yalnızlık sorunu olsa da kurumda kalan personel ve diğer yaşlılarla temas halinde oldukları ve çeşitli faaliyetlere katıldıkları için öncesinde ifade edilen katılımcılar gibi yoğun bir yalnızlık sorunu belirtmemişlerdir. Yalnızlığın sübjektif olarak farklılaştığını göstermesi açısından katılımcıları karşılaştırmak önemlidir. Bir önemi de; hem yalnızlıkla başa çıkma konusunda hangi stratejilerin geliştirildiğini görmek hem de yalnızlık halinin veya algısının çıktılarının nasıl farklılaştığını anlamakla ilgilidir. İlgili veriler değerlendirilirken konu tartışmaya açılacaktır.

İkinci grupta yer alanların tamamının sosyal destek ağında çocukları yer almakla birlikte arkadaş, akraba gibi çevrelerin de desteği vardır. Bu grupta yer alan katılımcıların destek ağında formel destek sağlayan kurum veya birey yoktur. Meltem, Emel, Sevgi, Zehra, Müzeyyen, Feride, Ayten, Handan, Derya, Neşe, Elif, Mine, Hasan, Mahir, Selim, Ümit, Halil ve Arif bu grup içinde yer alır. Kronik rahatsızlıkları olanlar olmakla birlikte genel olarak sağlık durumlarının daha iyi olduğu söylenebilir. Bu katılımcılar alternatif kaynaklara sahip olduğu için ihtiyaçları da daha hızlı karşılanmaktadır. Bazı bağlamlar ihtiyaçları geciktirebilmekte veya bazı ihtiyaçlar destek ağından sağlanan ihtiyaçlar ile karşılanamamaktadır. Örneğin, Kovid-19 pandemi döneminde Sevgi, yalnızlığın onun için önemli bir sorun olduğunu belirtse de sonra yapılan görüşmede komşularıyla ilişkilerinin gelişmesi sebebiyle destek ağının da genişlediği ve bu çevresiyle karşılıklı olarak duygusal destek veya aidiyet desteği sağladığı anlaşılmaktadır. Bir diğer örnek, bu grupta yalnızlık sorunu olduğunu belirten tek katılımcı, Selim'dir. Sosyal ağı ve destek ağı geniş olan Selim yalnızlığı, çocuklarının ziyaret edemediği, evde uzun süre tek vakit geçirdiği zamanlarda veya daha samimi bir ilişkiye ihtiyaç duyduğu zamanlarda hissetmektedir. Destek çevresinin geniş olması, yalnızlığı daha derin bir sorun olarak yaşanmasını engellemektedir.

Öncelikle ilk grup ele alınabilir. Bu grupta yer alan katılımcılardan bazıları için gittikçe daralan veya oldukça sınırlı bir ağı sahip olmalarının temel sebeplerinden birinin sağlık

sorunlarının ortaya çıkması veya şiddetlenmesi olduğu görülmektedir. Sağlık sorunları, katılımcıların ihtiyaçlarının yanı sıra ilişkilerini de belirleyen önemli bir etkidir. Örneğin 83 yaşındaki Bahar'ın destek ağı, iki oğlu ve komşusu olan az sayıda uzak akrabası ile sınırlıdır. Kendisine yakın oturan oğlu, bu desteğin önemli bir bölümünü sağlayan kişiye, diğer oğlu ve kızı ile gelinleri daha az destek olmaktadır. Bahar, yürümekte ve merdiven çıkıp inmekte güçlük çektiği için bilhassa kış aylarında evinden dışarı çıkamamakta, komşularla olan sınırlı etkileşimi daha da azalmaktadır. Oğulları ve kızı haricinde, akrabalık bağı bulunan komşuları, seyrek de olsa ziyaret etmektedir. Bahar daha genç dönemlerinde uzak akrabalarıyla, komşularıyla daha sık iletişim halindeyken ve destek ilişkileri bu ağ içinde şekillenirken zamanla bunun değiştiğini belirtmiştir. 78 yaşında, sağlığının iyi olmamasından ötürü günlük aktivitelerinin gittikçe sınırlandığı ve sosyal ilişkilerinin de oldukça azaldığı bir dönemde eşini kaybetmiştir. Bahar için bu kayıp, onun en önemli destek kaynağını yitirmesi anlamına gelmiş ve ardından ciddi bir yalnızlık sorunuyla karşılaşmıştır. Eşinden sonra karşılaştığı bu zorluğu şu şekilde ifade etmektedir:

“En çok yalnızlık oldu yavrum. Yalnızlık. (*Ölen eşini kast ederek*) yine istediğini gider alırdı. Eli ayağı tutardı. Eee, şimdi oğlanlara da diyorum da kendi beyin gibi (*cümlesini tamamlamıyor, kendi beyin gibi olmuyor demek istiyor*) ... Hani onlar da alıyor da söylediğimde, ama beyim kendiliğinden gider alır getiriyordu... Onları da (*alınan malzemeleri*) oğlan, küçük oğlum, devamlı aldı. Ne istediysem onu aldı getirdi.” (Bahar, 83)

Dolayısıyla Bahar'ın durumu, eş kaybının ileri yaşlardaki olası etkilerine dair önemli bir örnektir. Bahar'ın görüşme esnasında yanımızda bulunan akrabasıyla diyalogu, destek ağını, kendi bağlamından yola çıkarak nasıl değerlendirdiğini yansıtmaktadır. Uzak akrabası olan 40'lı yaşlarındaki bu kadının annesi de eşini yakın zamanda kaybetmiş bir kadındır. Kendisini onun annesiyle kıyaslayan Bahar, kız evlatların sayısının çok olmasını bakım konusunda önemli bir imkân olarak görmektedir:

“Bahar: Bunların hepsi kız yavrum, bakarlar. Hepsi kız. Zaten geline bir şey yetirmezler de.

Akrabası: (*Bana dönerek*) annem için diyor. Biz dört kızız.

Bahar: Allah o günlere bırakmasın. Üç gün yatak, dördüncü gün toprak versin Cenâb-ı Allah. Ölüm temizlik. Ölüm temizlik ama Allah ne yarattıysa o olacak. (*Düzeltiyor*) Ne yazdıysa.” (Bahar, 83)

Bahar kız çocuklarını bakım konusunda önemli kaynak olarak görürken gelinleri de bu kapsamda değerlendirmektedir. Katılımcı, evli olan kızıyla yaklaşık bir ay kadar kalmış, ancak orada rahatsızlık verdiği düşüncesiyle ev içinde rahat hareket edemediği için kendi evine geri dönmüştür. Bahar'ın şimdilerde yemek yapmakta da zorlandığını belirten akrabası, gelinlerin bu konuda yeterli desteği vermediğini ifade ederek, yaşlının bakımında ve desteklenmesinde öncelikli sorumluluğa sahip olanlardan birinin gelinler olduğu görüşünü yansıtmıştır. Yakın yerde oturan oğlunun eşi zaman zaman destek vermekle birlikte, yeterli desteği mevcut destek ağından temin edemediği ve daha çok ihtiyaç sahibi birine dönüşmekle ilgili korkuları olduğu anlaşılmaktadır:

“Araştırmacı: Bakıma ihtiyacınız olduğunu düşünüyor musunuz?”

Bahar: Yavrum, düşünmüyorum şimdi, bilmiyorum.

Akrabası: Hani kendimi gezdirebiliyorum diyor ya kendi...

Bahar: Bakarlar. Düşünmüyorum hiç. Bu sabah yine lafı oldu da öyle diyor Ahmet (*yakın yerde oturan küçük oğlu*). Öyle bir yatsan bile diyor, eve gitmem, burada yatarım da sana bakarım diyor.

Akrabası: Tabi öyle, bakar.

Bahar: Öbürleri ister gelsinler ister gelmesinler diyor.

Akrabası: Bakar bakar.

Bahar: Ben seninle burada yatarım, seni burada bakarım diyor. Bana, sen hiç üzülme diyor. Üzülüyorum.

Araştırmacı: Evin temizliğini çocuklar mı yapıyor?

Bahar: Kızla gelin geliyor, yapıyor ikisi.

Araştırmacı: Yemek falan? Siz kendiniz mi...? (*Hemen cevaplıyor*)

Bahar: Yemek bazı kendim yapıyorum, bazı o dediğim oğlanın karısı yolluyor her akşam.

Akrabası: Bak şimdi, bir gelini var böyle abdestli namazlı. Namazının üstünden kalkmıyor hiç, ilgilenmiyor yani. Kaynanasının temizliği mi, yemeği mi, bir şeyi mi... Hiç! Hep o Kur'an okuyacak, ibadet edecek. Hep bir öyle ibadetle. Aslında o ibadeti yap da büyüğünün gönlünü al. Önemli olan büyüklerin gönlünü alabilmek... Bir kızıyla işte buradaki oğlunun karısı. Her zaman onlar yapıyor, işini görüyorlar.” (Bahar, 83)

Akrabasının da vurguladığı noktalardan biri, gelinlerden birinin yeterince destek vermemesidir. Bu yargı, daha önce tartışıldığı gibi, geleneksel ataerkil değerler çerçevesinde bakım emeğinin yoğun olarak kadınlara yüklenmesiyle ilgilidir. Burada ise evlilikle birlikte oğlunun eşi, yalnızca eş rolüyle sınırlı bir rol çerçevesinde

değerlendirilmemektedir. Aynı zamanda kocasının ailesine destek vermesi veya hizmet etmesi beklentisinin de geliştiği görülmektedir.

Özetle, Bahar'ın sosyal çevresinin ve destek ağının dar olması, Bahar'ı destek ihtiyacı konusunda büyük ölçüde yakın aile bireylerine bağımlı kılmaktadır. Aile, onun için en temel sosyal destek ağıdır. Kız evlatlardan ve gelinlerden destek konusunda beklentilerin olduğu göze çarparken, diğer taraftan yakın yerde yaşayan oğlunun ve gelinin kendisini daha çok desteklemesi sebebiyle fiziki mesafenin etkili olduğu da anlaşılmaktadır. Bahar için bakım, öncelikli olarak ailenin, aile içinde de yine öncelikli olarak kızların ve/veya gelinlerin sorumluluğundadır.

Belediyenin TEBEV kapsamında ev temizliği desteği alan 82 yaşındaki Ceyda'nın destek ağı da oldukça sınırlıdır. Ceyda ve eşi, infertilite nedeniyle çocuk sahibi olamamıştır. Dört yıl önce eşinin ölümüyle birlikte ciddi bir yalnızlık sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Şimdilerde ise görme, işitme ve yürümede güçlükler yaşaması, günlük yaşamında rahatça hareket edebilmesini zorlaştırmaktadır. Evi giriş katı olsa da basamak olduğu için dışarı çıkarken zorlanmaktadır. Komşusu olan uzaktan akrabası alışveriş, fatura, yemek gibi konularda belirli düzeyde destek verebilmektedir. TEBEV kapsamında görevli personeller de belirli aralıklarla ve belirli amaçlarla destek verebilmektedir. Yalnızlığın ciddi bir sorun olduğunu söyleyen Ceyda, huzurevine gitmeyi düşünmektedir. Tıpkı diğer hizmet alanlar gibi Ceyda'nın da derin bir yalnızlık problemi yaşadığını vurgulayan personel, ellerinden geldiğince kendilerine destek olmaya çalıştıklarını, temizlik amacıyla gitseler bile bununla kalmayıp bazen yaşlıların ihtiyaçlarını alışveriş yaparak temin ettiklerini veya çay kahve hazırlayıp onlarla kısa süre de olsa sohbet ettiklerini ifade etmiştir.

Saha Notu: TEBEV deneyimi (Temmuz 2023)

...Belediye binasındaki ofiste yaklaşık bir saat boyunca TEBEV'den (Tepebaşı Belediyesi Evde Bakım ve Sağlık Hizmetleri Projesi), yaşlıların durumundan, hizmette karşılaştıkları sorunlardan, artan talepten, değişen değerlerden ve yapılan hizmetlerden bahsettikten sonra temizlik için evlere gitmiş olan iki ekibe yiyecek bir şeyler götürmek ve yaşlıları ziyaret etmek amacıyla yola çıktık. İlk ekip, Funda Hanım'ın evindeydi. Sağ gözü gittikçe kapanmış, sol gözü bulanık gören altmışlarında bir kadındı. Evde iki kadın temizlik yapıyordu. Üç odalı ferah bir evde yalnız yaşıyordu. Biz salona geçtik. Etrafta televizyon, vitrin, sehpa, üzerine örtüler serilmiş koltuklar bulunuyordu. Orta halli bir kimsenin evi gibiydi. Temizlik yapıldığı için deterjan kokusu vardı. Camlar açık, ev havalandırılıyordu.

Giriş katında, yerden bir metre yükseklikte, camlarda demir parmaklıkları olan bu yer kendi eviydi.

Funda Hanım, temizliğe gelen kadınlardan pazara gitmelerini rica etmiş. Temizlik personeli durumu yetkili üst personele söylerken o sırada bir komşusu camdan bağırıp, ihtiyacı varsa alabileceğini söyledi. Funda Hanım da para getirmeye gitti. Yetkili personel diğer personellere, “bir isteği olursa yapın kızım, bırakmayın. Bana haber verin, yeter” dedi. Yaklaşık beş dakika oturduktan sonra diğer ekibe gitmek üzere oradan ayrıldık. Kapıdan çıkarken Funda Hanım tansiyon ve şeker kontrolüne gelebilirler mi diye sordu. Yetkili, araca bindikten hemen sonra sağlık ekibini arayarak yaşlının adını söyledi ve en geç yarına kadar gelmelerini rica etti.

Diğer ekip de başka bir yaşlı kadının (Ceyda) evinde temizlik yapıyordu. Yine ev benzer şekilde birinci kattaydı. Diğer eve göre biraz daha karanlıktı. Ziyaret ettiğimiz bir önceki eve yakın yerde oturan Ceyda Hanım da ihtiyaçlarının alınmasını istedi. Öğrendim ki o gün mahallenin pazarı kuruluyormuş. Her iki kadın da o yüzden ihtiyaçlarının pazardan alınmasını istemiş.

Ceyda Hanım’ın sol kulağında bir kitle çıkmış, ameliyat olmuş. Hemen yan tarafta oturan görüncesinin damadı yardımcı olmuş hastane süreçlerinde. Personele hastane işlerinde eskiden eşinin yardımcı olduğunu andığı sırada gözleri doldu. “Amcan varken o ilgilenirdi” dediğinde, sanki destek veren kişiye yük olduğu düşüncesiyle mahcup hissediyor gibiydi. Şimdi alışverişini de bahsettiği akrabası yapıyormuş. Ona dualar ederek anıyordu. Kısa bir süre konuştuktan sonra kalkacağımız esnada biraz daha oturmamızı istedi. Sohbet etmek istiyor gibiydi. Personel başka uğrayacağı yerler olduğunu söyleyerek daha sonra geleceğini belirtti ve oradan ayrıldık.

Araca bindiğimizde personel, yaşlıların temizlik hizmeti için kendilerini arasalar da aslında oturup sohbet etmek istediklerini söyledi. “Ben kızlara (temizlik görevlilerini kast ediyorum; eğer kahve çay içelim derlerse mutlaka için, reddetmeyin, gönlünü yapın.” Sadece (gönülsüz) çocuksuz yaşlıların değil, çocukları olanların da çok yalnız olduklarını da ekledi.

Ceyda’nın proje kapsamında aldığı hizmetin, onun için yalnızca bir temizlik hizmeti olmadığı anlaşılmaktadır. Fiziksel sağlığıyla ilgili sorunları sebebiyle bir bakım ihtiyacının göze çarpmasının yanı sıra sosyal ağının dar ve sosyal etkileşimlerinin az olması, onun eşinden sonra duygusal desteğe olan ihtiyacını da arttırmıştır. Yaşlılar için duygusal destek, onların öznel sağlığı, psikolojik, sosyal ve duygusal iyi oluşları için oldukça önemlidir; ancak buna rağmen yalnızlığı, depresyonu, önlenabilir hastalıkları, bu kapsamda ortaya çıkacak maliyeti ve erken ölümleri engelleyebilecek ciddi bir duygusal destek eksikliğinin olduğu literatürde de vurgulanmaktadır (Devkota vd., 2023). Ceyda,

mevcut destek ağının yetersiz olması sebebiyle ihtiyaçları karşılanamadığı için hem fiziksel bakıma hem de duygusal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Personel, hizmet verdikleri birçok yaşlının benzer bir durumda olduğunu belirtirken bir sorun olarak yalnızlığın yaşlılar arasında ne kadar yaygın olduğunu da vurgulamaktadır. Destek ağının sınırlılığı ve desteğin düzensiz olması Ceyda'nın durumunu daha da kırılgan hale getirmektedir.

Ceyda gibi, TEBEV kapsamında hizmet alan diğer iki erkek katılımcı da (İsmail ve Bekir) yalnızlık sorunu yaşamaktadır. Bekir yürümede, duymada, görmede ve konuşmada güçlük çekmektedir. Dışarı çıkamadığı için bir apartmanın ikinci katındaki evinin penceresinden dışarıdan geçenlere seslenip onlardan bir şeyler almalarını rica ettiğini belirttiği ifadeleri, yaşadığı sorunları yansıttığı gibi geliştirdiği çözüm stratejisini de göstermektedir:

“Şimdi bu ipi, ip var orada. Onu da bu sefer, o ipi sallıyorum oradan. Ya, yani bir şey diyemem. Yalnız kadınlara da söylemeye utanıyorum. Ekmek, bazıları alıyorum, ipimi sallıyorum. Kancası var, oradan getiriyorum. Alıyorum ama başka bir şey aldıramıyorum *(sesinde ağlayacakmış gibi bir incelve)*. He mesela şöyle bir şey oldu. Ya nasıl anlatayım? Buradan bir tane, bir çocuğa, çocuk değil de bayağı yaştın benzemesin senin gibi biri. “Abi” dedim ya, “sen, sana zahmet, bana şu iple, para var kutuda, iple salayım, bana iki tane ekmek alıversene!”. Onun arkasından, ben onu görmedim. Arkasından üç tane kadın geliyormuş. Şuraya geldiler buradan. Geldiler. Orada, onlara ben buradan bakıyorum. Benim elimde ip. Üç arkadaş. Bir tanesi genç. O kadınlara dedi ki, siz burada durun dedi. Oradan ayrıldı geldi bana, ben alayım dede dedi bana. Aaah yavrum! Allah razı olsun!... Gitti aldı geldi. Parayı aldın mı dedim, benden olsun dedi. Ya olur mu yavrum, benim maaşım var, şeyim var, olmaz...” (Bekir, 87)

Sadece tanıştığı olan birinin zaman zaman ona yardım ettiğini de şu şekilde ifade etmektedir:

“Şimdi bir insan, acaba benim şimdi bak... *(Arada kekeleyor, çene kaslarını tam olarak kontrol edemiyor)*. Derdimi yanacak *(tamamlayamıyor)*... Hayatımın sonu bu. Derdimi anlatacak kimsem yok. Sen nesen diyen yok. Sen ölü müsün, diri misin diyen yok. Olduğuna göre *(sesinde ağlayacak gibi bir ton var)* ... Allah razı olsun. Şimdi birini bıraktım birinize. Neyse, bir eee... Bu evleri şeye verirken, bir müteahhit var. Ali diye bir müteahhit. Evleri, bu evleri şeye, kiraya verdi o... Derken burada beni hastaneye giderken falan görmüş, tanımış. Buradan aşağı iğneye falan götürürken, anladın mı? O bana sahip çıktı o zaman. Bir iki falan derken, Allah razı olsun. Hala daha sahip çıkmaya uğraşır. Onun da tabi çok işi var, gücü var. Müteahhit herif gidip geliyor. Bana ilgileniyor, o geliyor. O olmazsa ölüyorum *(sesi titriyor)*!” (Bekir, 87)

“O müteahhit, bana ilgileniyor. Şöyle; bankadan benim paramı alıyor. Bana veriyor, kuruşu kuruşuna. Tabii onun çok işi var. Anladın mı? Arar, sana ne lazım diyor. İşte mesela o alışverişleri, bilmem neleri şeyden alıyor, o alıyor, getiriyor paramla. Anladın mı? Getiriyor. Oradan, getirdiği yerden işte, oradan yazıyor buraya, alacağımızı vereceğimizi. Yani bunun kadar doğru adam! Yani ne bileyim anlatamam... ‘Ya abi’, ‘abi ya’ diyorum. O benden küçük. Abi diyorum, anladın mı? (Sesinde ağlama tonu).” (Bekir, 87)

Bekir’in buradaki son ifadesi, yaşı küçük olduğu halde kendisine yardım eden bu kişiye “abi” demesini vurgulaması, statünün değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan içsel bir çatışmayı yansıtıyor olabilir. Geleneksel değerlerin hâkim olduğu bir bağlamda veya düşünce yapısında ileri yaş hürmet, saygınlık ve itibar için önemli bir belirleyici olarak kabul edilir. Ancak modernleşme süreciyle beraber yaşlının toplumsal statüsünde değişimler meydana gelmiştir (Kalaycı & Özkul, 2017). Hem geleneksel toplumda hem de modernleşme sürecinde gerçekte hangi yaşlının böyle bir statüye sahip olduğu üzerine düşünme gerekliliği ayrı bir konu olmakla beraber, Bekir, çalışma hayatından bahsederek kendi bağlamını aydınlatmıştır:

“Araştırmacı: Hiç kuruma gitmeyi düşündünüz mü?

Bekir: İşte oralara duramam ben. Ruhumu sıkar. Damar tıkanıklığı var zaten bende, anladın mı? Duramam, duramam. Çünkü kimsenin işinde çalışmadım, baba zanaatıydı. Orada çalıştığım yerde de. Bu çocukluğumda babamın yanında yetiştim. Buraya geldik... 25 sene çalıştık... Yani oradan emekli oldum... (Konuşurken zorlanıyor) Çok şükür ben oralara gitmeyi düşünmüyorum... Hiç olmazsa burayı (evini kast ediyor) bir insana verip de (daha önceki konuşma bağlamından yola çıkarsak, burada yüksek ihtimalle evliliği kast ediyor) bana Allah razı olsun desinler.” (Bekir, 87)

Bekir bu ifadesinde kurumda kalma fikri olmadığını belirtirken, genç yaşlarında yaptığı mesleğinden yola çıkmaktadır. Mesleğini icra ederken kimsenin astı olmadığını, kurumda kalması halinde ise başkasının otoritesi altında olacağı düşüncesiyle bunu istemediğini ima etmektedir. Dolayısıyla mesleki kimliği ve çalışma hayatındaki bağımsızlığı, onun şu an özerklik duygusunu etkileyen durumundan oldukça farklıdır. Yaşlılıkta bağımlılık ve statü arasındaki bu ilişki, biyolojik yaşın tek başına evrensel bir saygınlık veya itibar sağlamadığını, dolayısıyla yaşlı ile varsayılan belirli toplumsal statüler arasındaki ilişkiye eleştirel yaklaşmak gerektiğini göstermektedir. Toplumsal statülerin diğer başka toplumsal statülere göre inşa edilen dinamik bir boyutu olduğunu ve bu süreçte yaşa, cinsiyete, sınıfa ve diğer başka unsurlara göre şekillenen çatışmaların olabileceğini

görmek ön kabulleri sorgulamak ve içsel çatışmaları daha geniş bir akışkan sürecin parçası olarak anlamaya çalışmak ile mümkün görünmektedir.

Tekrar sosyal ağa döndüğünde, Bekir çocuklarından üç kızının hayatta olduğunu, ancak mülkiyet ve borç konuları sebebiyle aralarının bozulduğunu, onların farklı şehirlerde yaşadıklarını, yakın zamanda yaptıkları bir görüşmeye kadar yaklaşık 15 yıldır aramadıklarını, görüşmediklerini ve ilişkilerinin hala zayıf olduğunu söylemiştir. Önceden komşularından yemek getirenler de olmuş, ancak uzun süre önce bu durum da sonlanmıştı. Kısacası Bekir'in sosyal ağında, sözünü ettiği müteahhit ve TEBEV personeli dışında kimsenin olmadığı anlaşılmaktadır. *“Derdimi anlatacak kimsem yok, sen ölü müsün diri misin diyen yok”* ifadesi, yaşadığı yalnızlığın derinliğini vurgulamaktadır. Sağlık durumu da iyi olmadığı için Ceyda ile benzer risklerle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Eş kaybının üzerinden 15 yıl geçen Bekir, yalnız yaşamının zor olduğunu, kendisine bakmayı kabul edecek birini bulduğu takdirde evlenmeyi ve evini karısına bırakmayı çözüm olarak görmektedir.

TEBEV'den destek alan 81 yaşındaki İsmail'in de sosyal destek ağı oldukça sınırlıdır. Uzak bir şehirde yaşayan oğlu, ailesiyle birlikte zaman zaman ziyarete gelmektedir. Maddi açıdan bir ihtiyacı olduğunda destek olmaktadır. Ancak İsmail, genelde evinde yalnız yaşayan bir yaşlıdır. Fiziksel sağlığı iyi olmasına rağmen, yalnız olduğu için yemek yapma konusunda isteksizlik yaşadığını ifade etmektedir. Yalnızlık, onun en önemli sorunlardan biridir. Baş etme stratejisi olarak, TEBEV kapsamında düzenlenen sosyal etkinliklere katıldığını söylemiştir. Daha önce ruhsal sorunlar da yaşayan İsmail de Bekir'in çözümüne benzer bir şekilde, evliliğin yalnızlığı hafifleteceğini düşünmektedir.

Hem katılımcıların ifadeleri hem de personelin deneyimleri, TEBEV kapsamında hizmet alan yaşlılar için yalnızlığın ve sosyal izolasyonun ciddi bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Eş kaybından sonra, sosyal ağlarının son derece sınırlı olması ve hem duygusal hem de destek anlamında mevcut ilişkilerinin yüzeysel olması sebebiyle yalnızlık ve sosyal izolasyon onlar için öncelikli sorunlar arasındadır. Yalnızlığın, onların bireysel bir tercihi olmadığını; bunun yerine, sahip oldukları imkânların sınırlı olması, değişen aile dinamikleri, ortaya çıkan veya şiddetlenen sağlık sorunları ve toplumsal yapı ile ilişkili olduğunu vurgulamak gerekir. TEBEV'den nasıl haberdar oldukları ya da hizmet almaya nasıl başladıkları da yalnızlıklarının boyutunu gözler önüne sermektedir. Ceyda, başka bir şehirden ziyaretine gelen uzak akrabalarının belediyeye başvurması

sebebiyle, Bekir, durumundan haberdar olan mahalle muhtarının belediyeye durumu bildirmesi sonucu ve İsmail de ciddi bir depresyon yaşadığı dönemde komşularının durumu bildirmesi üzerine TEBEV kapsamında çeşitli destekler almaya veya etkinliklere katılmaya başlamışlardır.⁵⁴ Personelin, kendilerinden hizmet almak isteyen yaşlıların sayısının oldukça yüksek olduğunu belirtmesi ise benzer sorunlar yaşayan veya benzer ihtiyaçları olan yaşlıların ne kadar yaygın olduğu üzerine düşündürmektedir.

Bu noktada, kurumda kalan katılımcılardan Burak, Nazif ve Ayşe'ye de değinilebilir. Söz edilen üç katılımcı dışında, Neşe de kurumda kalmaktadır. Ancak Neşe'nin kurum dışında arkadaş çevresi de önemli bir destek kaynağı olduğu için o, bu gruptan farklılaşmaktadır.

Burak, Nazif ve Ayşe'nin gündelik yaşamını etkileyen çeşitli sağlık sorunları vardır. Burak görme ve işitmede, Nazif yürümede, Ayşe ise konuşmada sorunlar yaşamaktadır. Bunlar dışında çeşitli kronik rahatsızlıkları da vardır.

Saha Notu: Tepebaşı Belediyesi Metin Özöğüt Yaşam Merkezi Deneyimi

Öncelikle kurum müdürü ile görüştim. Soruları ve diğer ilgili belgeleri inceledikten sonra beni birkaç yaşlı ile tanıştırdı. Kendimi tanıtip araştırmayı izah ettim. Araştırmada ses kaydı alınacağı için görüşmeyi reddettiler. Yeni yaşlıların lobiye inmesini beklerken kuruma dair bazı bilgiler edindim.

Bilhassa kadınlar olmak üzere kalanların çoğunun finansal sebeplerle orada olduklarını öğrendim. Bir diğer sebep ise çocuklarıyla aralarında iyi bir iletişimin olmamasıydı. Bilhassa eşi vefat ettikten sonra gelenler daha çokmuş. Burada kalan birçok yaşlının ya eşinin öldüğünü ya da boşanmış olduklarını ifade etti. Kalanların çoğu erkek ve onlar için yalnızlık en önemli sebeplerden biri. Yaşlılar arasında psikolojik sorunları olan ve bu konuda kurumdan destek alanlar var. Desteğin bu yaşlılar için çok faydalı çıktıkları olduğunu, kuruma sorunlarıyla gelenlerin, burada bir süre sonra kendilerini daha iyi hissettiklerini söyledi. Bu bilgi araştırma açısından önemli. Çünkü oldukça hassas olan söz konusu yaşlılarla eş kaybı üzerine konuşmak riskli olabilir. Öyle sanıyorum ki, eşin ölümünü kurumda kalan yaşlılarla konuşmak, sadece eşe değil, daha geniş bir sosyal çevreye ve yaşam düzenlemelerine olan özlemi de çağrıştırabilir.

Olası riskler sebebiyle görüşmeleri personel eşliğinde yürütme kararı aldık. Bu, benim için de önemli. Çünkü onlar kurumda kalanları uzun süredir tanıdıkları için, olası bir riskli durumda müdahale edebilirler...

⁵⁴Tepebaşı Belediyesi Evde Bakım ve Sağlık Hizmetleri Projesi (TEBEV), hizmete başladığı 2012'den bu yana özellikle 65 yaş üstü özel gereksinimli, sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşayan ve/veya kendi bakımını sağlayamayan bireylere sağlık hizmetleri, psikolojik ve sosyal/kültürel hizmetler sunmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. "TEBEV Evinizde" (Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, t.y.)

...Kurum hakkında bilgi edindikten sonra tekrar lobiye, koridora çıktım ve sormadığım yaşlılara gönüllü katılımcı olmak isteyip istemediklerini sordum. Hiçbiri kabul etmeyince koltukta oturdum, markete çıkmış yaşlıların dönmesini bekledim. Beklerken, diğer koltukta oturan yaşlılar benden bahsediyorlardı. Araştırmacı olduğumdan, görüşmek istediğimden ama ses kaydı aldığımdan. Ses kaydının sorun olabileceğini düşünmüştüm, ama ilk kez burada ciddi bir engel oldu. Yeni gelen başka biri olup olmadığını kontrol etmek için koridora çıktım. Personel birini bulup bulamadığımı sorduğu esnada bugün görüştüğüm Ayşe Hanım'la karşılaştık. Personel hemen beni tanıttı. Ayşe Hanım “seve seve yardımcı olurum” diyerek kabul etti. Kimseyle görüşemeyeceğimi düşünürken bir anda kabul ettiği için çok mutlu oldum.

Görüşme esnasında personel her an yanımda durmadı, ara ara gelip kontrol etti, görüşmenin nasıl gittiğini sordu, cevaplamak istemediği soru olursa geçebileceğini hatırlattı.

Katılımcının konuşmada güçlük yaşadığını fark ettim. Bir yerde sebebini anlamadığım bir şekilde duygulandı. Sağlık sorunlarını düşünerek, sesinin titrediği, gözlerinin dolduğu ve heyecandan konuşmasının zorlaştığı yerlerde konuyu değiştirdim. Bu şekilde görüşmeyi tamamladık.

Ayşe Hanım ile görüşme bittikten sonra geç olduğu için birkaç kişiyle daha görüşebilmek niyetiyle haftaya tekrar gelip gelemeyeceğimi sordum. Kabul ettiler. Haftaya tekrar gideceğim...

73 yaşında olan Ayşe, annesi erken yaşta vefat ettiği için henüz 13-14 yaşlarındayken evlenmek zorunda kalmış ve yaklaşık 16 yıl sonra eşi vefat etmiştir. 50'lerinde ikinci eşiyle evlenmiş ve 2014 yılında da ikinci eşini kaybetmiştir. İlk evliliğinden olan üç çocuğunu kendi çabalarıyla evlendirmiş ve ikinci eşinin ölümünden sonra da yalnız kalınca, kalan mülkiyeti çocukları arasında bölüştürerek kuruma geçmiştir. Onun kurumda kalmayı istemesinin temel sebebi yalnızlık. Sağlık sorunları da artınca, tek başına yaşamanın gittikçe zor olacağı düşüncesiyle bu kararı aldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar çocukları onu, kendileriyle kalmaya ikna etmeye çalışsa da Ayşe, ilk eşinin annesine uzun süre bakım verdiği dönemi hatırlayarak ve uzun vadede sorun çıkabileceğini düşünerek kurumda kalmayı istemiştir.

“Aklımda yıllardır var. Çünkü benim kayınvalidemi kimse istemedi. Bana geliyordu. “E kızım hep sen mi bakacaksın bana?” “Olsun anne”, “olmaz!”. Üç tane kızı var. Bir de iki de oğlan, benim eşimle birlikte... Benim çocuklar da beni almak istediler. Ben gideceğim yavrum dedim. Bak dedim, yavrum dedim, gün gelir dedim, gelinin suratı gülmez, ben çok üzülürüm dedim. Ne olursunuz bana engel olmayın dedim. Azıcık kalbim rahatsız ya, ondan böyle şeyli konuşuyorum ben (kesik kesik ve titreyerek konuşuyor, konuşurken zorlanıyor).

Zaten günde bak, hemen hemen on beş tane hapım var. İiyorım. Kalp hastasıyım...” (Ayşe, 73)

Kurumda kalan diğ er katılımcı Burak, eşini 2010 yılında, kendisi 68 yaşındayken kaybetmiş, sonrasında yalnızlık en ciddi problemlerinden biri olmuştur. Eşinin ölümüyle birlikte komşu ve arkadaş çevresinin gittikçe kendisinden koptuğunu, yalnızca arada yemek getiren birilerinin olduğunu ve bu durumun onu rencide ettiğini, fakat zamanla normal karşıladığını ifade etmiştir. Kuruma yerleşmenin, yalnızlığa ve ev içinde karşılaşılabileceğı olası risklere yönelik bir çözüm olduğunu düşünerek 2021’de evden kuruma geçmiştir.

“Ben, burada, evde yalnızlıktan bıktım. Kendime güvenimi kaybettim. Herhangi bir tehlikeli durumda beni arayacak soracak kimse yok. Beni haberdar edecek, durumumu bildirecek kimse yok evde.” (Burak, 81)

“Burak: Yalnız durdum. Gelen giden olmadı. Yalnız işte! Yemek falan getirirlerdi. O da benim gücüme gitmez değildi, giderdi. Giderdi de artık normal karşılardım.

Personel: Onlar da sizi düşündükleri için...

Burak: Evet. O hareketleri sevgi alameti olarak karşılardım, evet.” (Burak, 81)

Çok sayıda ameliyat geçirmiş ve yürümekte zorlanan bir katılımcı olan 91 yaşındaki Nazif de yalnızlık sebebiyle kurumda kalmaya başladığını belirtmektedir. Nazif eşini 2023 yılında kaybetse de kayıptan önce 18 yıl ayrı yaşamışlardır. Boşanmak istese de eşini nafaka istediğı için boşanma kararının verilmediğini ve sürecin boşanmayla sonuçlanmadığını ifade etmektedir. Eşinin ölümünü, ölümünden üç ay sonra öğrenen Nazif, 18 yıllık süreçte annelerinin bilinçli çabası neticesinde çocuklarıyla da arasının açıldığını, bu sebeple onlarla çok seyrek görüştüğünü, genel olarak yalnız olduğunu ve nihayetinde birinin önerisiyle kuruma yerleştiğini söylemiştir.

“Yalnızlık. Yalnızlık zor. Bir eve girdiğın zaman bir ses olması şart. Hayatta bir ses olması şart. Eve yalnız girince insan bambaşka oluyor, şuuru bozuluyor. Ama bir ses olunca, konuşan birisi olunca iyi... Bir de oda arkadaşım var, ahir dünya evladım olsun... Sözümü dinler. Ne desem. Doğalımız o. Bak şurada çok erkekler, kadınlar var. Bir dolap için birbirlerini yiyorlar. Geçen gün iki şeftali için birbirlerini şey... Bizim bir dolabımız var. O alır gelir koyar, ben alırım. Bizde sorun yoktur. Hepsini biz birbirimizinkini yeriz. Bir şeyler koyarız, meyve koyarız. Ben yemezsem bekler beni. Hep beraber yeriz. Bu kadar sahipleniriz.” (Nazif, 91)

Diğer kurumda kalan katılımcılar gibi, Nazif'in destek ağında personel önemli bir yer tutmaktadır. Kurum dışından ise, hayatta kalan son erkek kardeşi destek olmaktadır. Kardeşi her hafta ziyaretine gelmektedir. Kızı ve oğlu, Nazif'in kurumda kaldığı altı ay süresince iki kez ziyaretine gelmiştir.

Ayşe, Burak ve Nazif'in sağlık sorunlarıyla beraber yalnızlığı, gittikçe daha riskli bir durum olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Eş kaybı, Burak için sosyal ilişkilerinde bir kırılma noktasıyken, Ayşe'nin ifadelerinde sağlığın daha önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Nazif ise daha çok kardeşleriyle destek ilişkisi içinde olmuş, yaşı ilerledikçe iki kardeşinin ölümünü görmüş, şimdilerde ise tek kalan kardeşiyle destek bağıını sürdürebilmektedir. Ayşe ve Burak için aile ilişkileri önemlidir. Her ikisinin de çocukları kendisine destek vermekte ve iki katılımcı da aldıkları gelirden çocuklarına maddi destek vermektedir. Nazif ise, iki çocuğu ve ölen eşiyle uzun süredir zayıf bağları olan ve büyük ölçüde yalnız yaşamış bir katılımcıdır. Süreç içinde, kardeşlerinin veya onların eşlerinin ev içi işlerde destek verdiğinden bahsetmesi dışında başka bir destek ilişkisinden söz etmemiştir. Bu destek ağının gittikçe daralması neticesinde tanıdığı bir kimsenin kendisine önermesi üzerine kuruma yerleşmiştir. Kurumda ise oda arkadaşıyla geliştirdiği ilişkinin onun için değerli olduğu görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, formel bakım sağlayan personelin, kurumda kalan yaşlıların temel destek kaynaklarından biri haline gelmesi, düzenli kontrollerin gerçekleştirilmesi ve kurum bünyesinde çeşitli kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerinin düzenlenmesi, yaşlıların yalnızlık ve sosyal izolasyon sorunlarının yanı sıra fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarıyla da başa çıkmalarında önemli destek mekanizmaları olduğu görülmektedir. Kurum personelinin sunduğu duygusal emek, katılımcıların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, yaşlıları olumlu yönde etkileyebilmektedir. Kurumun, yalnızca bakım hizmeti sağlayan bir mekân olarak düzenlenmesi yerine “yaşam merkezi” olarak tasarlanması, burada kalan yaşlıların sosyal, kültürel ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetleri de zenginleştirmiş görünmektedir.

Son yıllarda yaşlı ebeveynlerin çocuklarıyla yaşamasını destekleyen normların ve beklentilerin varlığını sürdürse de bunun değiştiğini ve farklı biçimler aldığını vurgulayan çalışmalar vardır (Takagi & Silverstein, 2006; Sever, 2020). Türkiye gibi, benzer norm ve beklentilere sahip ülkelerin modernleşme ve nüfusun yaşlanması serüveni diğer ülkelerden farklı olabilmektedir. Toplumların değişmesiyle birlikte değişen bireysel

norm, değer ve beklentiler ile yapısal ve/veya kurumsal unsurlarının uyumlu olmaması, yapısal gecikmeyi (Riley, Kahn ve Foner, 1994) doğurur. Geleneksel aile destek sistemlerinin çözülmesi, yaşlıların bakımında ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde, önemli ölçüde bakım ve muhtaçlık odaklı olan ve temelde yaşlının bakımının aileye bırakıldığı bir modele göre şekillenen hizmetlerin değişmesi gerektiğini göstermektedir. Yaşlı nüfusun hızla arttığı düşünüldüğünde, yalnızlığın birçok yaşlı için önemli bir sorun olmaya devam edeceği tahmin edilebilir. Yoğun olarak kurumsal bir bakım hizmeti sunma odaklı yaklaşımlar da hem kaynakları iyi kullanabilme hem de yaşlıların taleplerine yönelik doğru bir aksiyom alabilme açısından yeterli olmayabilir. Bunun yerine yaşlıların toplumsal hayata katılımını destekleyecek adımlar atılabilir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü 2017 tarihli bir raporunda (WHO, Age-friendly environments in Europe, 2017) yaşlılar için yaş-dostu, sağlıklı şehirlerin geliştirilmesi kapsamında geliştirilebilecek sosyal, yapısal, ekonomik ve sivil imkânları değerlendirmektedir. Yaşamın daha uzun bir aralığı dikkate alınarak farklı olanakların arttırılması ve bilhassa yaşlıların bunlardan haberdar olmasını sağlamak üzere yaygın medya araçlarının kullanılması da oldukça önemli konular arasındadır.

Tekrar destek ağı dar olan diğer katılımcılara dönüldüğünde, bu katılımcılar arasında Gülseren de yer almaktadır. Tansiyon, şeker, kolesterol gibi rahatsızlıkları olan ve son yıllarda yürümekte de zorlanan Gülseren'e, iki oğlu ve zaman zaman da torunu destek olmaktadır. Gülseren'i, iki oğlu ve torunu ziyaret etmekte, alışverişini veya ödemelerini yapmaktadır. Aile üyeleri dışında, yürümekte güçlük çekse de mahalleye çıkıp sokakta oturarak komşularıyla görüşebilmektedir. Ancak samimi olduğu arkadaşlarının vefatı ve yeni komşuların taşınmasıyla kalanlarla olan ilişkilerinden edindiği doyum da değişmiştir. Daha önce torunuyla birlikte kalırken, 4 yıl önce torununun evlenmesiyle tek kalmaya başladığını ve yalnızlığının daha da arttığını belirtmektedir. Eşini 25 yıl önce kaybetmiş olmasına rağmen, yaşlılık dönemine girdikçe bu kaybın etkilerini farklı bir şekilde deneyimlediğini dile getirmektedir:

“Araştırmacı: Yalnız hissettiğiniz oluyor mu?”

Gülseren: Oluyor tabi. Gece akşamları yalnız çok zor oluyor. Çok zor oluyor. Ev hışır hışır ediyor yavrum. İlk anlamıyorsun, gençken. Amma yaşlıyken anlıyorsun. İçeriler... Böyle burada oturuyorsun amma acaba neyi bu hışırtı diyorsun. Ben hiç anlamazdım. Bu yaşa geldim, hışırıyor evin içi!” (Gülseren, 83)

Daha dezavantajlı durumda olan katılımcıların sosyal ağlarının zamanla daralması, onları daha kaygılı hale getirebilmekte veya yaşamdan beklentisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Örneğin Gülseren'in, henüz sorulara ve kayda geçmeden önce ilk olarak yalnızlığını dile getirmesi bunun bir göstergesidir. Evde tek kaldığını söyledikten hemen sonra, kardeşlerinin ve eşinin kaybını vurgulayarak “*Allah beni böyle tek bıraktı*” demesi, sosyal çevresindeki kayıpların onun yalnızlık algısını nasıl derinleştirdiğini göstermektedir. Gittikçe daha fazla sayıda insanın ileri yaşlara doğru benzer bir yalnızlıkla karşılaşma ihtimali düşünüldüğünde, bu konuda destek mekanizmalarına ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Destek ağı dar olan Celal de benzer bir duruma dikkat çekmektedir. 20 yılı aşkın bir süre önce eşini kaybeden Celal, sosyal çevresinden kimselerin ölümünün, onun yalnızlığının sebeplerinden biri olduğunu belirtmektedir.

“Araştırmacı: En dışta (çemberde) kimler var?”

Celal: En dıştakilerin merhabadan başka hiçbir faydası yok.

Araştırmacı: Arkadaşlarınız mı?

Celal: Arkadaşlar, komşular... Şimdi arkadaş var ama onlarla da yaş seviyesi var. Bir yere kadar. O da emekli öğretmen. Öğretmendir ama zaten 10- 15 yaş küçüktür. Yani şeyinin kalmaması çok önemli... Emsalinin kalmaması da çok önemli.

Araştırmacı: Yani tabii, sizin yaşıınız daha ileri. Birçok kayıp arkadaşınız olmuştur.

Celal: Tabii. Tabii. Her gün arkadaş durumundan kan kaybediyorsun. Belirli bir yaştan sonra da şey yapmak, arkadaşlık kurmak çok zor. Çok zor... Yani dernekte, partide, şurada burada gençler ilgilenir. Ama o da belirli bir yere kadar. Belirli bir yere kadardır.” (Celal, 87)

Celal, eşi varken son derece geniş olan sosyal ağının eşinin ölümüyle birlikte zamanla daraldığını ve ilişkilerin yüzeysel kaldığını ifade etmiştir. Önceden akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin yoğun olduğunu, destek ağının daha iyi olduğunu, fakat şimdi neredeyse tamamen kaybolduğunu vurgulamıştır. Yalnızlık onun için de büyük bir sorundur.

“Celal: Şimdi yalnızlık tabii çok kötü bir şey. Çok kötü bir şey. Gündüz nasıl olsa vakit geçiyor da geceler çok uzun. O uyuşturucu şeyi olmasa, Xanax diye bir hap alıyorum ben. O olmasa geceler de şey. Geceler de yani benim için çok zor... 21-22 senedir kullanırım (*eşinin öldüğü zamana denk geliyor*).

Araştırmacı: Sürekli?

Celal: Hep (evet anlamında kafasını sallıyor). Ben ne kadar... Doktorlar 15 gün kullan kes dedilerse de kesemiyorum artık. Alışkanlık yaptı.

Araştırmacı: Kullanmazsanız uyuyamazsınız, öyle mi?

Celal: Uyuyamam. Uyuyamam. Kafama bir şey takarım. Ondan sonra o kafamda döner durur. Halbuki çok basit bir şey. Problem olacak bir şey değil ama.” (Celal, 87)

Hem Celal hem de Gülseren’in ortak vurgusu düşünüldüğünde, yaşlılığın ileri dönemlerinde akran kaybı ve yeni ilişkilerin kurulmasının zorluğu yalnızlık sorununu şiddetlendirmektedir. Sağlık sorunları ve düşük gelir gibi diğer dezavantajlar da söz konusu olduğunda sosyal izolasyon riski de artmaktadır. Eş kaybının yalnızlığın önemli bir belirleyicisi olduğunu vurgulayan çalışmalara (Beal, 2006) ek olarak, zamanla ağın diğer üyelerinin kaybının bu yalnızlığı şiddetlendirdiği görülmektedir. Gittikçe şiddetlenen yalnızlık sorunu, yaşam kalitesini ve yaşamdan memnuniyeti doğrudan etkilemektedir.

Katılımcıların evleriyle ilgili algılarının değişmesi de yaşlılıkta yalnızlığın, bireylerin mekânsal deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Örneğin Bahar, Ayşe, Lale, Kardelen, İsmail, Bekir ve Selim’de de benzer anlamları veren ifadeler vardır. Bu katılımcıların ortak özellikleri eğitim seviyelerinin daha düşük olması ve orta veya alt sınıf mensubu olmalarıdır. Bazılarının da günlük yaşamını etkileyen sağlık sorunlarının olması, bu dezavantajlara eklenmektedir. Ekonomik ve sağlıkla ilgili kısıtları olan yaşlılar, alternatif çözüm yolları üretmekte daha fazla zorlanabilmektedir. Eğitim düzeyi de hem yıllar içinde eğitim sermayesine bağlı avantaj ve dezavantajlar sebebiyle hem de yalnızlıkla başa çıkmada alternatif yollar geliştirebilmeye katkıda bulunma ihtimali sebebiyle yaşlıların yalnızlığını ve mekânsal deneyimlerini farklı şekilde etkileyebilir. Eş kaybından sonra bir süre yoğun bir yalnızlık hissetseler de sonraki süreçte farklı kaynaklarını kullanarak alternatif yollara başvuran, eğitim durumu daha yüksek, sağlığı daha iyi ve sınıf olarak üst sınıf mensubu katılımcılar ile (örneğin Çiğdem, Kemal, Tarık gibi) karşılaştırma yapıldığında, biriken dezavantajların ve dezavantajlı konumların keşişiminin etkisi açıkça görünmektedir.

Sosyal destek ağını kendi isteğiyle dar tutan Çiğdem, hem sağlık hem de finansal anlamda durumunun iyi olduğunu ve kendine ait uğraşlarıyla mutlu olduğunu belirtmiş, kızı, damadı ve torununun dışında bir destek ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir. Sosyal faaliyetlere katılımı yüksek olan Çiğdem’in sosyal çevresi geniş olsa da destek

ilişkilerinin sınırlı olduğunu belirtmesi desteği nasıl algıladığıyla ilgili olabileceği gibi, nicelikten daha çok niteliğin, ilişkilerin derinliğinin ve sürdürülebilirliğin destek ilişkileri açısından daha önemli olduğunun da bir göstergesi olabilir. Çiğdem, 15 yıl önce eşini kaybettiğinde uzun süre yalnızlığa alışmakta zorlandığını, fakat zamanla yeni faaliyetlere katılarak ve sosyal ilişkiler kurarak bu durumu aştığını, torununun bakımına destek verdiği süreçte de hayata yeniden bağlandığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Kızım o zaman 24 yaşındaydı. Ve o da yeni evliydi. Ben tamamen yalnız kalmıştım. Oturduğum ev bile beni rahatsız ediyordu. Çünkü her yerde onu görüyordum. Gece uykularım yoktu. Bir sene kendimle mücadele ettim ve hayata küstüm. Ben dostlarım sayesinde yönlenme yaptım hayatımda... Allah’ım o kadar büyük ki! Dört sene sonra, eşimden dört sene sonra bana bir torun verdi. Sevgim biraz azalmıştı insanlara karşı. İsyanım vardı. Ama torun bunu sildi. Bana tekrar sevgiyi gösterdi... Ve ben gönüllü olarak onu büyütmeyi kabullendim. O bana bir dönüşüm oldu. Hayata geri döndürdü. Ve ben eski neşemi kazandım... Dostlarımı da ayıklamaya başladım eşimden sonra. Bazı insanların gerçek yüzünü gördüm. Tamam, bütün insanları seviyorum ama herkes çok iyi değil. Onları da seçtim ve dost sayımı azalttım. Yalnızlığı kendi kendime yaşamayı öğrendim. Bu da beni mutlu ediyor. Hala çok mutluyum bu konuda. Gezmeleri de hiç ihmal etmiyorum... Tabi arkadaş gruplarım oluştu. Ve birçok dostlar edindim. Sonra otururken buranın, Tazelenme Üniversitesi’nin açıldığını duydum...Ve dedim ki, benim okulum, niye geçmiyorum? Geldim... Burada tabii ki benim onlar saygı çerçevesinde arkadaşım. Dostum olamazlar. Dost olmak için çok uzun yıllar gerekir, bir şeyleri paylaşmanız gerekir. Ben sadece yardımcı olmak için onların yanındayım. Belirli mesafe ve muhabbetle.” (Çiğdem, 70)

Çiğdem, söz edilen diğer katılımcılar gibi sosyal ağı dar olan bir katılımcıdır. Ancak diğer katılımcılarla arasında ciddi farklılıklar vardır. Öncelikle Çiğdem, bilinçli bir tercihle destek ağını kızı, damadı ve torunu ile sınırlı tuttuğunu ifade etmektedir. Yeni kurduğu ilişkiler, sosyal teması arttırmakla beraber, belirli bir düzeyde sürdürülmekte ve samimi ilişkilere dönüşmemektedir. Çiğdem’in sosyal ağı dönüşmüş olsa da bireysel baş etme stratejileri, eğitim, sınıf ve sağlık durumu yalnızlık deneyimini diğer katılımcılardan oldukça farklılaştırmıştır. Yalnızlığa bir çözüm geliştirebilme amacıyla sahip olduğu kaynaklar çerçevesinde, planlı veya proaktif bir şekilde farklı stratejiler geliştirebilmiştir.

Sağlık ve gelir durumu iyi olan 80 yaşındaki Tarık’ın destek ağı oğlu ve kızı ile sınırlıdır, ancak sosyal ağı geniştir. Tarık, 56 yaşındayken eşini kaybettikten sonra iki çocuğu ile birlikte aile apartmanında yaşamaya ve iş hayatına devam etmiştir. Sorumlulukları sebebiyle kendisini uzun süre yalnız hissetmediğini ve ağır bir yalnızlık durumu

yaşamadığını belirtmektedir. Zamanla çocuklarının evlenmesiyle, yaşlı ebeveynlerinin ve kardeşlerinin ölümüyle tek kaldığından bahsetse de bunu bir sorun olarak değerlendirmemektedir. Hayatı boyunca kitaplarla ve futbolla ilgilendiğini, bu sebeple hem okumaya devam ettiğini hem de düzenli olarak bir spor kulübünün lokaline gittiğini, oradaki gençlerle ve diğer yaşlılarla vakit geçirdiğini ve oyuncuları farklı şekillerde desteklediğini belirtmektedir.

Destek ağı dar olan bir diğer katılımcı 74 yaşındaki Kemal, kızı ve oğlu ile destek ilişkisi bağlamında temasta olan katılımcılardan biridir. Arkadaş ve komşu çevresi geniş olsa da onlarla düzeyli bir ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Eğitim seviyesi yüksek, sağlık durumu ve geliri iyi olan Kemal, günlük rutini olarak köpeğiyle birlikte yürüyüşlere çıkmakta, gideceği yerlere bisikletle gitmeyi tercih etmekte ve bu alışkanlıkların onun sağlığını koruduğunu düşünmektedir. Bu süreçte oldukça aktif bir yaşam sürmeye devam ederek çeşitli gezilere katılmış ve sonrasında hem meslek hayatı boyunca hem de gezilerde tanıştığı farklı ülkelerden insanlarla sosyal medya aracılığıyla bağlantılarını sürdürmüştür. Zaman zaman şehirdeki arkadaşlarıyla yemek etkinlikleri düzenlemekte, farklı konularda makaleleri okumakta ve öğretmenevi bahçesi gibi ortamlarda farklı meslek gruplarından emekli insanlarla belirli bir düzeyde sohbet etmektedir.

“Şimdi ben yeniliklere açığım. Yaşım ileri olduğu halde. Telefonum bir gün arızalandı, kendimi eksik, aşırı eksik hissettim. İşim gücüm telefonla. Bankalar, sosyal medya... Instagram, Facebook, Twitter, hepsi... Ayrıca kendi kurduğum gruplar var. WhatsApp grupları. Ta mesela lise son sınıf arkadaşlarıyla hep beraber hala her gün görüşürüz, konuşuruz... Onlarla yılda bir yemek yeriz. Hocalar var grupta (*üniversiteden hocalarını veya hoca arkadaşlarını kast ediyor*) ... Mesela makaleleri çok okurum. Limitsiz internetim.”
(Kemal, 74)

Üç katılımcının da geniş bir sosyal ağı olmasına rağmen, destek algıları yalnızca çocuklarıyla sınırlıdır. Bununla birlikte, sosyal çevrelerindeki arkadaşlar ve komşuların varlığı, iyi oluş hallerine olumlu katkı sağlamakta; bu sayede yalnızlık ve sosyal izolasyondan bahsedilmemektedir. Diğer taraftan, onların sosyal destek ağının oluşumuna katkı sunan ve ilk anda yaşadıkları yalnızlık durumuyla baş edebilmelerini sağlayan temel sebeplerden biri, farklı türden sermayelere bir arada sahip olmalarıdır. Ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayelerinin diğer katılımcıların çoğuna göre daha iyi olması sorunlarla baş edebilecek kaynaklarının da iyi olduğu anlamına gelmektedir. Yaşam seyri ve kümülatif avantaj ve dezavantaj (KAD) kuramı açısından

değerlendirildiğinde de birikimsel bir avantaj seyrinin olması, kendi ihtiyaçlarına uygun hizmetlere erişimini de kolaylaştırmakta ve sorunların kısa süreli olmasını, kişinin esenliğinin korunmasını ve sosyal hayata katılımının devamlılığını sağlamaktadır. KAD kuramı bağlamında dezavantajların birikimi de sistematik bir şekilde gerçekleşmektedir (Dannefer, 2003; Dannefer, 2018). Bilhassa kadınların düşük eğitim düzeyi, iş yaşamına katılamamaları veya sigortasız işlerde çalışmaları ve bakım yükü toplumsal cinsiyet, ekonomik eşitsizlikler ve kır-kent bağlamında mekâna bağlı oluşan eşitsizliklerin yansımaları olarak yıllar içinde birikimsel bir etkiyle yaşlılığa taşınmakta ve bu durum yaşlılık dönemindeki eşitsizlikleri daha da derinleştirmektedir.

Destek ağı daha geniş katılımcılara geçildiğinde, bu katılımcıların farklı kişilerden çeşitli konularda destekler alabildikleri görülmektedir. Zehra, Müzeyyen, İkbâl, Feride, Ayten, Handan, Mahir ve Arif aile fertleriyle veya aile apartmanında yaşarken diğerleri yalnız yaşamaktadır. Neşe ise kurumda kalmaktadır. Aile fertleriyle birlikte yaşayan katılımcılar için birlikte yaşadıkları kimseler destek ağının önemli bir parçasıdır. Ancak destek ağları sadece bu kişilerle sınırlı değildir. Akrabaları, arkadaşları ve komşuları da destek ağında yer almaktadır.

Destek ağında birçok kişinin olmasının avantajlarından biri, katılımcının ihtiyaç duyduğu bir konuda alternatiflerinin olmasıdır. Örneğin alışveriş, hastane işleri, ev içi işler gibi araçsal destekleri veya bilgi desteği, aidiyet desteği gibi destekleri sağlayan birçok kişi vardır. Bu durumun onların yaşam memnuniyetini de olumlu yönde etkilediğini düşündüren ifadeleri vardır.

“Hayatımdan çok memnunum. Çok çok, dağlar kadar memnunum! Memnun değilim dersem yalan söylemiş olurum. Çünkü, Allah bin kere razı olsun çocuklarımdan da gelinlerden de. Çok baktılar. Hepsi de.” (Müzeyyen, 84)

“Ailem, yakınım olduğu için benim danışacağım kişiler kız kardeşlerim, kocaları, damatlarımız oluyor. Onlar da çok bize yardımcı olurlar her konuda. Bir danışırsam yakın çevremden benim halamın damadı var mesela, ona sorarım. Çevrem zaten çok kalabalık. Akraba çevresi var.” (Emel, 63)

“İyi komşularım var. İstemeden gelip destek olanlar var. Arabam şey oldu benim... Böyle çukur olmuş, içine de kar dolmuş. Benim arabam da girdi ona. Kardan görmedim. Sonra patinaj yapıyordum. ‘Ya Allah, nasıl çıkacağım buradan?’ falan derken iki tane komşu geldiler, ittiler falan. Yardım ettiler. Şimdi öyle komşularımız var yani.” (Halil, 60)

Aile fertleriyle yaşayanların en önemli destekçilerinin hane içindeki kadınlar olduğu görülmektedir. Ayten hariç, diğer tüm katılımcıların yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyen ve destek verenlerin kadınlar olduğu görülmektedir. Ayten ise yetişkin erkek torunuyla yaşamakta ve ev içi işleri kendisi sürdürmektedir. Bir desteğe ihtiyacı olduğunda ise genellikle torunu ve ölen oğlunun eşinden, yani gelininden destek almaktadır.

Haneyi aile üyeleriyle paylaşan katılımcılardan biri Arif'tir. 75 yaşında, Eskişehir'in bir köyünde yaşayan Arif'in oğlu, evlendikten sonra da evde kalmış, Arif oğlu, gelini ve torunlarıyla beraber yaşayamaya başlamıştır. Zaman zaman şehir merkezinde yaşayan kızlarında da kalmaktadır. Birçok erkek için çocuklarının evinde kalmanın zor olduğunu belirten Arif, çocuklarıyla ilişkilerinin iyi olduğunu belirtmiştir.

Destek ağı geniş olan katılımcıların destek ilişkilerinin de daha yoğun olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu destek ilişkilerinde karşılıklılığın olması önemli bir durumdur. Destek ilişkilerinin yoğunluğu ve karşılıklılık ilerleyen başlıklarda ele alınacaktır.

Sonuç olarak hem kadınlar hem de erkekler arasında sosyal ağlarının oldukça dar olduğunu ifade eden katılımcılar vardır. Sosyal ağları dar olan bu katılımcıların önemli bir kısmı sosyal etkileşimlerinin az olduğunu, ihtiyaç duydukları konularda yeterli desteği sağlayamadıklarını ve yalnızlık, sorunlarla baş etmede güçlük çekme gibi problemler yaşadıklarını belirtmektedir. Yürüme, görme, işitme gibi günlük hayatı sürdürebilmek için önemli konularda ciddi sağlık sorunları yaşanması sosyal ağları zayıflatan önemli etkenlerden biridir. Ayrıca, eş kaybı sonrası mülkiyet veya finansal konularla ilgili anlaşmazlıklar ve hane içi geçimsizlikler, daha önce samimi olunan veya belirli düzeyde görüşülen kişilerle ilişkilerin zayıflamasına yol açabilmektedir. Bir diğer etken ise, ileri yaşlara doğru ölüm sebebiyle sosyal çevrenin daralması ve bu ilişkiler yerine yeni samimi ilişkilerin kurulmasının zor olmasıdır. Dolayısıyla ağın büyüklüğü, sayılan bu faktörlere bağlı olarak daralabilmektedir. Bazı katılımcıların ise, eş kaybı sonrasında sosyal ağları daralsa da kaybın üzerinden belirli bir süre geçtikten sonra sosyal ağlarını genişletebilmişlerdir. Bu ilişkiler katılımcıların iyi oluşuna katkıda bulursa da destek açısından sınırlı çıktılara sahip olabilmektedir.

Destek ağı dar olanlara göre destek ağı daha büyük katılımcıların ağlarının yapısı ve ilişkileri de çeşitlenmektedir. Bu katılımcıların destek ağlarının kompozisyonunun

değiştirdiği, destek ilişkilerinin farklılaştığı ve farklı türlerde desteklerden bahsettikleri görülmektedir. Bu sebeple bir sonraki bölümde ağı oluşturan kişiler ve rolleriyle ilgili bulgular tartışmaya açılacak, daha sonra ilişkilerin yoğunluğu, niteliği ve destek türlerine değinilecektir.

4.6.1.2. Ağın kompozisyonu ve roller

Katılımcıların sosyal çevrelerinde yer alan kişilerle aralarındaki ilişkinin türü ve bu kişilerin üstlendiği roller ‘ağın kompozisyonu’ olarak ifade edilmektedir. Sosyal desteğin kimlerden ve hangi rol çerçevesinde temin edildiğini veya kime ve hangi rol çerçevesinde destek verildiğini anlamak için destek ağını teşkil eden üyelerin kim olduğunu ortaya koymak gerekmiş ve konuyla ilgili veriler ağın kompozisyonunu oluşturmuştur.

Daha önce de bahsedildiği gibi, katılımcıların sosyal destek ağı anlaşılmasına çalışılırken biyolojik veya coğrafi yakınlığa dayalı bir çerçeve belirlemek yerine, destek algısından yola çıkılmıştır. Bu kapsamda, çeşitli açık uçlu soruların yanı sıra sosyal ağı haritalandırmayı ve destek ilişkilerini somutlaştırmayı sağlayacak görsel sorudan da (bakınız Ek-I) faydalanılmıştır. Soru kapsamında söz edilen kişilerin kim olduklarının açıklık kazanmasına özen gösterilmiştir.

Katılımcıların yakın veya uzak aile üyeleri, arkadaşlar, komşular, formel destek sağlayan uzmanlar veya diğer personeller gibi farklı destek kaynakları olduğu görülmektedir. Sosyal destek üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda (Seeman & Berkman, 1988; Golden vd., 2009) farklı kişiler ve rollerden bahsedilmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, bu kişi veya ilişkiler dört gruba ayrılabilir. Bunlar; aile üyeleri veya birincil ilişkiler (eş, çocuk, kardeş), belirli düzeyde samimiyetin kurulduğu kişiler veya ikincil ilişkiler (uzak akrabalar, arkadaşlar, komşular), formel veya resmi destek sağlayan kurum veya uzmanlar (devlet kurumları, sosyal hizmet uzmanları gibi), son olarak topluluklar (sivil toplum örgütleri, dini topluluklar, gönüllüler gibi) olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada katılımcıların ağları kapsamında ilk üç gruptan bahsedilirken, topluluk desteği alan katılımcı olmadığı ifade edilmelidir.

Destek ağında, formel veya resmi destek sağlayan kurum ve uzmanlar olan sınırlı sayıda katılımcıya ulaşılabildiği için, formel bakım sağlayıcıların daha az olduğu görülmektedir. Araştırma özelinde bu durum, araştırmanın veri toplama sürecinde ilgili katılımcılara ulaşamamaya ilgili bir durum olarak yorumlanabilir. Ancak literatürde de vurgulanan

önemli bir nokta, aile bireylerinin diğer aile üyelerine fiziksel ve duygusal destek sağlama işlevinin, dünyada birçok toplumda varlığını güçlü bir şekilde sürdürmeye devam ettiğidir (Zhou vd., 2024, s. 2). Diğer taraftan, formel destek almayan ve yoksulluk, yalnızlık gibi birtakım ciddi sorunlarla baş etmeye çalışan katılımcılar düşünüldüğünde, bu katılımcıların destek ihtiyacını enformel kaynaklardan karşılamasının önemli bir sebebi de ihtiyaçları doğrultusunda edinebilecekleri formel desteğin sınırlılığı veya desteğe erişim ile ilgili sorunlar olmasıdır. Hızla yaşlanan gelişmekte olan ülkelerin yaşlılara sunduğu mevcut hizmetlerin sınırlılığı ve destek ile bakım konularında ailenin öncelikli birim olarak görülmesi (Palloni, Pinto, & Wong, 2009) formel destek biçimlerinin geliştirilmesini ve yaygınlaşmasını engellemek veya ertelemek yerine, farklı mekanizmaların oluşturulmasına ve ailenin daha güçlü bir şekilde desteklenmesine yönelik teşvik edici sebepler olarak değerlendirilmelidir.

Nüfus yapısının ve aile dinamiklerinin hızla değiştiği bu süreçte, farklı sosyal organizasyon türlerinin geliştirilmesi, yaşlıların sosyal ağlarını güçlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Literatürün de bu konuda geliştirilmeye ihtiyacı olduğu görülmektedir. Örneğin, uzlaşılmış bir tanımlı olmasa da başarılı yaşlanma kavramı çoğu zaman yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan sağlık sorunları veya engellilikle geçen sürenin mümkün olduğunca azaltılması olarak anlaşılmaktadır. Oysa yaşlılar için başarılı yaşlanmanın, fiziksel sağlıktan ziyade sosyal katılım ile daha yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Depp & Jeste, 2006). Bu bağlamda sosyal ağın yapısı ve sosyal katılımı sağlayan kişilerin ve rollerin anlaşılması oldukça önemlidir.

Bu çalışmadaki birçok katılımcı için de eş kaybından sonra sosyal ağın en önemli bileşeninin çocukları ve onların eşleri olduğu görülmektedir. Torun, kardeşler ve diğer akrabalar da bazı katılımcıların ağlarında önemli roller üstlenebilmektedir. Ancak önemli bir kısmı için çocuklar, en önemli destek ilişkilerinin kurulduğu kişilerdir. Evlatlar, ebeveyninin eş kaybının ardından belirli süre birlikte yaşama ve yas sürecinde eşlik etme gibi psikolojik iyi oluşa olumlu katkıda bulunan destekler verirken, aynı zamanda daha uzun vadede de farklı destekler vermeye devam etmektedir.

Kadın katılımcıların destek ağlarında, kızları veya gelinlerinin daha yoğun destek verdiği görülmektedir. Erkek katılımcıların destek ağlarında da kızların ve gelinlerin yer aldığı kimseler vardır, ancak kızlar ve oğullar çoğu zaman aynı düzeyde vurgulanmaktadır. Bu durum ihtiyaçlarla ilgili olabileceği gibi, kurulan bağlarla ve toplumsal cinsiyet

normlarıyla ilgili olabilmektedir. Bunun dışında, coğrafi yakınlık/uzaklık da destek ilişkilerini etkileyebilmekte, dolayısıyla destek çerçevesinde söz edilen kişileri ve ilişki yoğunluklarını belirleyebilmektedir.

Evlatlarla beraber onların eşlerinin de önemli destek kaynakları arasında olduğu örnekler vardır. Destek ağında gelinin, damadın veya her ikisinin bulunduğu örnekler vardır. Ancak gelinleriyle olan destek ilişkilerinden bahseden katılımcı sayısı, damatlara göre çok daha fazladır.

Bilhassa kadın katılımcılarda, yerel ağlarında bulunan akrabalar ve komşularla olan destek ilişkileri de dikkat çekmektedir. Erkek katılımcılar arasında da yerel ağın üyeleriyle etkileşim ve destek ilişkileri olmakla birlikte, kadın katılımcıların bu konuda daha fazla sayıda kişiyle temas halinde oldukları görülmektedir. Bunun sebepleri arasında komşularla karşılıklı ziyaretleşmeler, birlikte yapılan etkinlikler ve sosyal sermayeyi sürdürmeye yönelik önceden edinilmiş eğilimlerin sürdürülmesi sayılabilir.

Katılımcıların önemli bir kısmının destek ağında arkadaşları da yer almaktadır. Bu arkadaşlar eski iş arkadaşları, eski komşuları, çeşitli topluluklardan veya faaliyetlerden tanıştıkları insanlar olabilmektedir. Arkadaşlarla destek ilişkileri pratik destekler düzeyinde daha sınırlı kalmaktadır. Arkadaşlarla iletişimin sürdürülmesi daha çok sosyal ağın genel bir özelliği olarak görülse de, yalnızlık ve sosyal izolasyonu engellemesi sebebiyle bu çalışmada duygusal destek bağlamında önemli görülmektedir. Destek ağında arkadaşlarından veya komşularından bahsetmeyen katılımcıların ciddi sağlık sorunları olan katılımcılar olduğu görülmektedir. Kurumda kalmaya başlayan bazı katılımcılar da burada kurduğu ilişkiler sonrası destek ağına arkadaşlarının eklendiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla destek ağının dinamik yapısı, ağın kompozisyonunu da şekillendirmektedir.

4.6.1.3. İlişkilerin yoğunluğu ve niteliği

Bu kısımda, katılımcıların sosyal destek ilişkilerinin yoğunluğuna değinilecektir. Sosyal destek ağındaki kişilerle ne sıklıkla iletişim kurdukları, eş kaybı sonrası iletişim yoğunluğunun nasıl değiştiği ve bunu şekillendiren sosyal faktörlerin neler olduğu açısından bir değerlendirme yapılacaktır.

Destek ilişkilerinin yoğunluğu, sosyal ağın dinamik olması sebebiyle bağlama, ihtiyaçlara veya çeşitli sosyal faktörlere bağlı olarak zaman içinde değişim gösterebilir. Bu sebeple,

destek ağının büyüklüğüne yönelik bir analizde olduğu gibi, ilişkilerin yoğunluğunu ve bu yoğunluğun ilişkiler üzerindeki etkisini niceliksel ifadelerle kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Ancak ilişki yoğunlukları, seyrek görüşme, belirli zamanlarda görüşme ve son olarak sık ve düzenli görüşme altında değerlendirilebilir. Çalışmanın amacı çerçevesinde ifade etmek gerekirse, ilişkilerin yoğunluğunu tartışmanın önemi, ilişkilerin nasıl şekillendiğini ve deneyimlendiğini anlamakla ilgilidir.

İkinci olarak, ilişkilerin yoğunluğunu tartışmak; hangi dönemlerde ve hangi sebeplerle bu ilişkilerin daha yoğun ya da daha seyrek olduğunu ve bu farklılıkların ardındaki nedenleri ele almayı sağlamaktadır. Bu bağlamda, iletişim yoğunluğunun eş kaybı başta olmak üzere, toplumsal cinsiyet, sınıfsal konum, sağlık durumu, sosyal sermaye, birlikte yaşama biçimleri ve diğer yaşam düzenlemeleri çerçevesinde nasıl farklılaştığını anlamak için de konunun farklı yönleriyle ele alınması önem arz etmektedir.

Son olarak, ilişkilerin yoğunluğunu tartışmak sadece bir durum tasviri veya bağlamı açıklığa kavuşturma meselesiyle sınırlı değildir. Katılımcılar, yoğun bir destek ilişkisi içinde olabilirler; ancak bu yoğunluğun nasıl algılandığını veya sebeplerini değerlendirmek için daha derinlemesine bir analize ihtiyaç vardır. İlişki yoğunluğu; toplumsal değerler, bağlılık, coğrafi yakınlık, kişisel stratejiler gibi çeşitli etmenlere bağlı olarak değişebilmektedir.

Ağın büyüklüğü gibi ilişki yoğunluğunun da niceliksel bir değerlendirmeye sınırlı kalmamasına önem verilmiştir. Veriler, yoğunluk ile nitelik arasında önemli bir bağ olduğunu göstermektedir. Ancak buna uymayan bağlamların da olduğu görülmüştür. Burada, kısaca ilişki yoğunluğunu etkileyen unsurlar tartışıldıktan sonra ilişkilerin niteliği merceğe alınarak farklı bağlamların bir arada değerlendirildiği bir süreç izlenecektir.

İlişki yoğunluğunu etkileyen önemli unsurlar arasında toplumsal değerlerin, ebeveyn-evlat ilişkisinin ve fiziksel yakınlığın olduğu görülmektedir. Destek ağındaki kişilerle sık sık ve düzenli görüşen katılımcılardan olan Meltem'in uzakta olan çocukları, belirli düzeyde duygusal destek sağlamakla beraber, anneleriyle kurdukları ilişkilerinin ardında 'başkalarının ne düşüneceğine' dair bir motivasyona sahiptir.

“Şey mesela oğlum da yakın, o Ali. Devamlı arar, söz verdim ona. ‘Köyde perişan oluyorsun, hadi babam gibi ölür kalırsan! Tuttular da Meltem Hanımı köye bıraktılar, öldürdüler.

Başımıza kakık olmasın' (diyor). Oğlum, ölürsem nerede olursan ol vade ya, dedim..." (Meltem, 69)

Meltem'in evlatlarının motivasyonuna yönelik tepkisi, kaderci bir tutumu yansıtmaktadır. "Vade", genellikle inançla bağlantılı olarak ifade edilmekte ve Allah'ın kişiye takdir ettiği yaşam süresini ifade etmektedir. İnançla şekillenen kaderci bir tutuma başvurusu, yalnızca bireysel bir teslimiyetin ifadesi değil, aynı zamanda toplumsal beklentilere karşı oğlunu korumaya yönelik bir çabanın da parçası olabilir.

Ebeveyn-evlat ilişkisi ve toplumun bu ilişkiye yüklediği değer ile beklentiler, ilişki kurma davranışında etkilidir. Meltem örneğinde, annelerine bir şey olması durumunda evlatların, sosyal çevreleri tarafından bu durumdan sorumlu tutulacağına yönelik bir algı olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse destek ilişkileri yalnızca ihtiyaç bağlamında ortaya çıkmamakta, sevgi, kaygı gibi duygularla veya sosyal algı ve çekincelerle de şekillenmektedir. Destek ilişkilerindeki duygusal katmanları, toplumsal rol ve beklentileri değerlendirmeden sadece ihtiyaç → (talep) → destek bağlantısı üzerinden anlamaya çalışmak, farklı içsel ve dışsal motivasyonların etkisini görmeyi engelleyebilir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; çalışmada destek verenlerle görüşme yapılmadığı için, onların motivasyonlarıyla ilgili diğer katılımcıların aktardığı kadarıyla sınırlı veri mevcuttur. Katılımcıların destek verenlerle ilgili bu tür ifadeleri, destek ilişkilerini kuran motivasyonlara yönelik farkındalığa sahip olduklarını göstermektedir.

Evlatlarla birlikte yaşama ve ebeveyne bakım verme konuları için de benzer bir motivasyondan bahsedilebilir. Kurumda kalan Neşe ve Ayşe'nin deneyimlerinde bu durum oldukça belirgindir. Yalnız yaşamak istemeyen Ayşe, daha önce uzun süre bakım verdiği dönemdeki deneyimlerine dayanarak, çocuklarının ısrarlarına rağmen kurumda kalmayı tercih etmiştir. Oğlu ve gelini ile yaşayan Neşe ise, uzun süre evde bir gerilim ve anlaşmazlık havası içinde yaşadığını, bundan uzaklaşmak için kurumda kalmak istediğini, bu durumun bir süre tartışma konusu olduğunu ve nihayetinde nahoş bir tartışma sonrası kuruma geçebildiğini belirtmiştir:

"Neşe: (Kurumu) arkadaşlarım tavsiye etti. İşte oğlanla gelinle duruyordum ya, yani oğlum ikinciye evlendi ya. Baktım gelin biraz huzursuz olmaya başladı. Ben dedim ya ev bulacağım ya da buraya gideceğim. Burasını arkadaşlarım diyordu. Oğlunla, gelinle uğraşma, gel buraya, çok güzel burası diye. Tabi Eskişehir'e nam olmuş bir yer. Onlar da bana böyle tavsiye ettiler... Dedim, ya bana buradan ev bulalım. Veyahut oraya gideceğim. Ya da siz

kafanıza göre bir ev bulun, çıkın dedim. Benim eşyam bana yeter. Zaten bütün eşya benimdi. Her şeyim. Oğlanda yoktu. Bir koltuk, bir yatak odası vardı. Bir şey yoktu yani, beraber oturuyoruz diye. Olanları da sattık. Öyle olunca oğlum çok kızdı. İşte buraya geleceğim dedim. Sen dedi, huzurevlerinde uyuyacaksan dedi, beş tane çocuğun var dedi. Sabahın köründe beni s...(argo ifade) etti. Ama ben artık garanti gideceğim dedim. “Sen madem bizim kafamızı yere eğceksin, bir annelerine bakamadılar mı da huzur evine gitti” diye. Tutucu aileler. Tutucu.

Personel: Halbuki burası huzurevi değil, yaşam merkezi. Hiç onu hissettirmedik.

Neşe: Hayır, onu bilemiyor ki! Kesinlikle öyle. O kadar güzel bir ortamımız var ki!” (Neşe, 65)

Meltem’de olduğu gibi, Neşe’nin anlatılarında da çocukların tutumu üzerinde toplumsal beklentilerle şekillenen bir sorumluluk duygusunun varlığı sezilmektedir. Yaşlı ebeveynin bakımı, toplum nezdinde ‘iyi bir evlat olma’ statüsüne karşılık gelirken, bu beklentileri karşılayamamak ‘başın yere eğilmesine’, yani topluma karşı bir tür utanç ve mahcubiyet hissine yol açmaktadır. Kolektif olarak inşa edilen bir anlayış çerçevesinde üretilen bireysel vicdani tutum, iki yönlü bir çıktıya sahip olabilmektedir. Meltem’in durumunda korumacı ve yalnız bırakmama çabasına dayalı bir ilgiye dönüşmüşken; Neşe’nin bağlamında denetleyici, baskılayıcı ve kararları sınırlandırıcı bir forma bürünmüş görünmektedir. Dolayısıyla toplumsal kabul ve değerler, uygulamada, ilişkinin gerek yoğunluğu gerekse niteliği üzerinde farklı etkilere sahiptir. Bir örnekte toplumsal değerler sosyal temasın artmasını sağlarken, başka bir örnekte, değerlerle uyumlu olduğunu gösterebilme gayretiyle tahakküme veya yıpratıcı müdahalelere dönüşebilmektedir.

Neşe’nin deneyimleri, destek ilişkilerindeki yoğunluk ile desteğin niteliği arasındaki bağ üzerine düşündürmektedir. Beraber yaşadıkları dönemde oğlu ve geliniyle ilişkileri yoğun olsa da Neşe, ihtiyaç duyduğu desteğe rahatça ulaşamadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla genel anlamda yoğun bir sosyal temasa sahip olmak destek ilişkilerinin geliştiği anlamına gelmemekte, destek ilişkilerinden alınan doyum ve desteğin kalitesinin ilişki yoğunluğuyla doğru orantılı olmadığını göstermektedir:

“Ben oğlumla gelinimle yaşadım. Kaldım. Yani gelinle oğlanı uyandıramıyorum. Ayaklarım aşırı ağrı yapıyor. Gece uyuyamıyorum. Balıkesir’deki (gizlilik amacıyla şehir adı değiştirilmiştir) büyük oğlumlayken. Ben onun yanında kaldım. Ayaklarım ağrıyor, aşırı. İlaç süreceğim. Eee... “Gelin kalk, Serpil (gelini). Ayaklarım çok acıdı. Ney yapacağım? Yağ mı

süreceğiz, ilaç mı süreceğiz?” diyemiyorsun. Diyemiyorsun. Yani yine kendi kendime mücadele ediyorum. Varken yok! (*Vurgulu söylüyor*). Varken yokluk yaşıyor insan. Daha da zor. Ben o zaman ondan dedim. Burasını da tanıtınca... Doktorumuz, hemşiremiz, her şeyimiz var. Ben de dedim o zaman, burada niye bu üzüntüyü yaşıyorum. 6 ay oldu geleli... Ben çok mutluyum. Yemin ederim, çok mutluyum! Hepsinden de mutluyum. Allah razı olsun. Burada sevgi gördüm, insanlık gördüm, çok saygı gördüm. Yemin ederim. Ben başka hiçbir yanı... Böyle yerde yaşamak istiyorum bundan sonra.” (Neşe, 65)

Dolayısıyla birlikte yaşamak, yaşlıların ihtiyaç duyduğu desteği alabildikleri anlamına gelmemektedir. Fiziksel ve biyolojik yakınlık; samimi bağları veya işlevsel desteği beraberinde getirmemektedir. Gündelik işler gerçekleştirilirken temel düzeydeki ihtiyaçlar karşılanırsa da ciddi sağlık durumları söz konusu olduğunda, bu ihtiyaçların karşılanması için gerekli desteğin sağlanamadığı görülmektedir. Finansal sorunlar yaşamadığı ve ailesi yanında olduğu halde katılımcının “varken yok” demesi; kaliteli bir yaşam sürdürebilmek için sosyal ve ekonomik sermayenin varlığının her zaman yeterli olmadığını da göstermektedir. Kaynaklar kadar, içinde bulunulan bağlam çerçevesinde o kaynaklarla ne yapılabildiği de oldukça önemlidir. Diğer taraftan, toplumsal değerlere dayalı geliştirilen retorikğin uygulamada yetersiz olduğu ve bir “destek yanılsaması” oluşturduğu görülmektedir. Yaşlıların aileleriyle kalıyor olması “destek varmış gibi” bir ortam ve algı oluşturmakta, ancak Neşe gibi yaşlılar için bu durum, onların yalnızlığının ve yaşadıkları gerilimlerin maskelenmesiyle sonuçlanmaktadır.

Birlikte yaşama, haneyi ailenin diğer üyeleriyle paylaşan çoğu katılımcıda iletişim yoğunluğunu ve karşılıklı destek ilişkilerini arttırmaktadır. Ancak Neşe’de de görüldüğü üzere, destek yoğunluğu veya desteğin kalitesi iletişim yoğunluğuyla her zaman doğru orantılı olmamaktadır. Birlikte yaşama deneyimi, katılımcılara ve onların kendilerine özgü bağlamlarına göre değişebilmektedir. Birlikte yaşamanın bir başka boyutu, yalnız yaşayan yaşlılarla karşılaştırılarak ele alındığında daha anlaşılır olacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, başkalarıyla aynı hanede yaşayan katılımcılar, çeşitli aile üyeleriyle birlikte yaşamaktadır. Bazı katılımcılar aile apartmanında yaşadığı için, onlar da haneyi başkalarıyla paylaşanlar ile birlikte değerlendirilebilir. Bu katılımcılar çoğunlukla evlatlarıyla yaşamaktadır. Zehra ve Ferhat kızıyla, Müzeyyen aile apartmanında oğlu, gelini ve torunlarıyla, Feride iki dul kızıyla, Ayten erkek torunuyla, Handan, İkbâl ve Arif oğlu, gelini ve torunlarıyla ve son olarak Mahir eşiyle yaşamaktadır. Evli olan Mahir dışında diğerlerinin destek ilişkileri, çocuklarıyla oldukça

yoğun bir şekilde seyretmektedir. Kızların da oğulların da neredeyse eşit düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak oğullarıyla aynı yerde yaşayan katılımcılara, çoğunlukla gelinleri destek olmaktadır. Bazı katılımcılar damatlarından da destek almaktadır. Ancak genel olarak, bu katılımcılara kızlarının ve gelinlerinin daha yoğun destek verdiği düşünüldüğünde, destek ilişkilerinde kadınların öne çıktığı görülmektedir. Katılımcılara destek veren bu kadınların bazı özellikleri veya çevreleriyle kurdukları ilişkiler, onların bakım ve destek ilişkilerini düzenleyebilmektedir. Zehra'nın kızı ile arasındaki ilişki bunun bir örneğidir.

Zehra, yaşadığı haneyi kızıyla paylaşan katılımcılardan biridir. Kızı, altı kardeş içinde evlenmeyen tek kişidir. Kızı, Zehra'nın destek ağındaki en önemli kişidir ve günlük rutin içinde karşılıklı olarak birbirlerine çeşitli şekillerde destek olmaktadır. Ancak Zehra'nın bazı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasıyla yemek yapma gibi konularda zorlandığından, kızı daha çok sorumluluk üstlenmek durumunda kalmıştır. Kızı, diğer kardeşlerin bu konuda destek vermekten çekindiğini ve kendisinin de gelecekle ilgili endişeleri olduğunu dile getirmiştir.

Saha Notu: Zehra'nın kızıyla görüşme

Katılımcıyla görüşmemiz tamamlandıktan sonra kızıyla beraber üçümüz kahve içtik, sohbete devam ettik...

Zehra bahçede bazı işleri halletmeye çıkınca kızıyla konuştuk. Kızı, sigortalı bir işte çalışmakla birlikte ev içi işleri ve alışveriş gibi diğer işleri de çoğunlukla kendisi yapıyor. Annesi yaşlandıkça ve sağlığı bozuldukça, örneğin onun yıkanmasında yardımcı olma gibi yeni işlerle ilgileniyor. Yaptığı işlerin önemini, "annem, ben olmasaydım ve o burada yalnız yaşasaydı, bu kadar yaşayamazdı" diyerek ifade ediyor. Bu konuda diğer kardeşlerin destek verme durumunu konuştuk ve yeterli desteği alamadığından bahsetti.

Şu an annesinin sağlığının genel olarak iyi olduğunu, fakat yaşı ilerledikçe olası bir bakım ihtiyacı durumunda kendisinin tek başına yetemeyeceğini ve yakın olan kardeşlerin bu işlere çok az destek vermesinin kendisine yapılan bir haksızlık olduğunu söyledi. Tüm bu işleri çoğunlukla tek başına yapmasının sebebi annesiyle birlikte yaşaması. Kardeşlerden ikisi yurt dışında yaşıyor. Yakında oturan diğer üç kardeş ve onların eşleri, bayram temizliği gibi konularda yardımcı oluyorlar; ancak daha fazlasını yapmaktan çekiniyorlar. Kızına göre diğer kardeşler, eğer daha fazla destek verirlerse o işlerin onlara kalacağından korkuyorlar. "Korkma, kalmaz!" diye vurgulu bir şekilde söylemesi, bu konuda ciddi bir çatışma durumuna işaret ediyor gibiydi.

Kardeşleriyle bunları konuştukları halde, sürecin aynı devam ettiğini söyledi. Destek ihtiyacı varken diğerlerinin çekinceli davranması, aslında bakımın çocuklar arasında paylaşılan veya müzakere edilen bir süreç olarak yönetilmekten ziyade, birinin üzerine “bırakılan” veya o kişinin üzerine “yapışan” bir sorumluluk olarak algılandığını gösteriyor. Bu durum, aralarında ciddi bir sorun gibi duruyor.

Bakım verenlerin durumu oldukça önemli. Zehra’nın kızı, halihazırda ciddi bir bakım emeği sarf ederken annesinin sağlığını yitirmesi durumunda bakım yükünün artacağından endişe duyuyor. Belirli derecede tükenmişlik yaşıyor. Bu durum onlar için gelecekte daha ciddi bir krize dönüşebilir.

Zehra’nın kızıdan yoğun destek almasının temel sebeplerinden biri, birlikte yaşamalarıdır. Ancak diğer kardeşlerin vermesi beklenen desteğin yokluğu da kızının bu konuda daha fazla sorumluluk almasına yol açmıştır. Dolayısıyla destek ilişkisinin yoğunluğunu belirleyen bir unsur da bakıma ihtiyacı olanın veya bakım verenin alternatif bir kaynağının olup olmamasıyla ilgilidir. Sosyal destek ağı dar olan katılımcılarda alternatif kaynağın olmaması, yoğun bir destek ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte bakım verenin tükenmişliği veya bakım alanın kendini yük olarak görmesi gibi çeşitli sorunlara yol açabilir.

Ağın büyüklüğü ile ilgili kısımda destek ağı dar olan katılımcılardan bahsedilmişti. İlişki yoğunluğu açısından destek ağı dar olan katılımcılara bakıldığında, çocuğu olmayan Ceyda ve evlatlarıyla ilişkileri iyi olmayan Bekir ile Nazif dışında, diğer katılımcıların evlatlarıyla sıkı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu katılımcılardan Gülseren, Bahar ve İkbâl’in, evlatlarına bakım konusunda yoğun bir şekilde ihtiyaç duydukları destek ilişkilerinin olduğu söylenebilir. Eş kaybı, ekonomik durumun değişmesi, sağlığın bozulması, sosyal çevrenin yitimi gibi faktörler bu katılımcıların sosyal ağlarının zamanla daralmasına yol açmıştır. Ancak bununla beraber evlatlarıyla olan ilişkilerini sürdürmeye devam etmektedirler. Gülseren, yaşlanan oğullarıyla eskisine göre daha az görüştüğünü belirtirken; Bahar ve İkbâl ise evlatlarıyla daha yoğun destek ilişkilerinin olduğundan bahsetmektedir. Oğlu ve geliniyle birlikte yaşayan İkbâl’in hem en yoğun desteği aldığı hem de desteğin niteliğinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Destek yoğunluğu ile niteliği arasındaki ilişkiyi düzenleyen farklı bağlamlara sahip katılımcılardan yola çıkarak, katılımcıların destek ilişkilerini yönetme yetkinliği üzerine bir değerlendirme yapılabilir. Destek mekanizmasının kişinin ihtiyaçlarına uygun olup

olmadığını belirleyen temel unsurlardan biri, kişinin kendi destek sürecini yönetme yetkinliği ve kapasitesidir. Bu bağlamda yaşlının kendi ihtiyaçlarını ifade edebilme ve destek sürecini yönetebilme gücü, destek sürecini yönetebilme yetkinliği olarak ifade edilebilir.

Katılımcıların içinde bulunduğu bağlamda, destek ilişkileri üzerinde yetkinliklerinin nasıl değiştii ve dışsal etkenlere ne kadar bağımlı olduğunu anlamak için bazı sorular sorulabilir: Katılımcı, destek alma sürecinde ne kadar aktif veya pasiftir? Fiziki yakınlık veya birlikte yaşama/ ayrı yaşama durumları ne kadar etkilemektedir? Destek mekanizması, ilişkiler ve şekillendiren faktörler çerçevesinde nasıl ifade edilebilir? Destek ilişkilerinin niteliğini anlamaya yönelik bu sorular doğrultusunda, veriler değerlendirildiğinde, tablo 4.9 oluşturulmuştur.

İkbal'in bağlamında, destek alma süreci gündelik yaşam akışında gerçekleştiği için daha doğal, hızla temin edilebilir ve öngörülebilir hale gelmektedir. İkbal'in, Gülseren ve Bahar'a nazaran, ihtiyaçlarını dile getirmesi ve temin edebilmesi için başkasının programını beklemesi gerekmediğinden ihtiyaç inisiyatifi daha yüksektir. Çünkü ihtiyaçlarını dile getirmede ve temin sürecine müdahale etmede daha fazla kontrol sahibidir. Oğlu ve gelininden yeterli desteği aldığını belirtmekte ve onlara dua ederek memnuniyetini yansıtmaktadır.

Diğer taraftan Gülseren ve Bahar İkbal'e göre, çocukların uygun oldukları zaman dilimlerini daha fazla beklemek durumundadır. Destek süreci ziyaretlerle gerçekleştiği için, destek talebinde bulunma konusunda daha çekingen olabilirler. Bu durumu daha maliyetli veya yük olarak görüp süreç üzerinde daha pasif bir rol benimseyebilirler veya mecburi olarak pasif kalabilirler. Bu durumda onların ihtiyaç inisiyatifinin daha az olduğu söylenebilir.

Tablo 4.9

Katılımcıların Yaşam Biçimleri ve İlişkilerine Göre Destek Sürecini Yönetme Yetkinlikleri ve Destek Mekanizmaları

Yaşam Biçimi ve İlişkilerin Yoğunluğu	Destek sürecini yönetme yetkinliği	Destek mekanizması
Birlikte yaşama (İlişkisel kopukluk, yoğunluk belirli düzeyde ancak yetersiz destek) (Neşe – kurum öncesi yaşamı)	Düşük (<i>Gerilim ve çatışmalar sebebiyle destek talebinde bulunamama, ihtiyaçları bastırma</i>)	Toplumsal normlara dayanan normatif destek söylemi; ancak pratikte yetersiz destek ve ihtiyacı ifade edememe/bastırma ile sonuçlanan bir ortam.
Birlikte yaşama (Destekleyici ilişkiler, destek yoğunluğu yüksek, yeterli destek) (İkbal, Zehra, Ayten, Feride, Arif)	Yüksek (<i>Destek talebinin ve desteğe erişimin hızlı olması, ekonomik katkı sayesinde destek ilişkilerinde daha meşru bir konum ve süreci daha aktif yönetebilme yetisi</i>)	Günlük yaşamın akışı içinde gerçekleştirilen destek ve iletişim. Planlı destek/bakım düzenlemeleri yerine paylaşılan mekânda, gündelik düzeyde süreklilik kazanmış pratikler eşliğinde destek.
Tek başına yaşama (Dar sosyal destek ağı, belirli düzeyde görüşme) (Gülseren, Bahar, Lale)	Düşük (<i>Desteği talep etme veya temin etme için uygun zamanı beklemek, süreci takip veya sürece müdahale konularında daha pasif olma veya dışarıda kalma</i>)	Talebe veya ziyaretlere bağlı, genellikle araçsal destek. Seyrek ilişkisel entegrasyon. Duygusal ve sosyal katılımı ilgili ihtiyaçların yeterince karşılanamaması.
Tek başına yaşama (Geniş sosyal destek ağı, sık görüşme) (Meltem)	Yüksek (<i>İhtiyaçları ifade etme, süreci yönetme ve farklı sosyal kaynaklara başvurma</i>)	Talep ve ziyaretlerle birlikte, günlük hayatın içinde, farklı kişilerle kurulan yoğun iletişim zemininde şekillenen destek.

Tablo 4.9, çalışmada yer alan katılımcıların bağlamları kıyaslanarak oluşturulmuştur. Hane içindeki dinamikler, çatışmalar, roller ve sosyal konumlar ilişkilerin niteliğini değiştirebilir. Aile içi güç dengeleri, yaşının ihtiyacı ne kadar rahat ifade ettiği konusunda etkili olabilir. Örneğin İkbal, eve sağladığı ekonomik katkının önemli olduğunu vurgulamaktadır:

“(Hayatımdan) memnunum tabii ki, oğlan gelin bakıyor. Bakmazlarsa bundan sonrasına... Şimdi bakıyorlar. Para var huzur var yani. Parayı oğlan alıyor. Beraber yiyoruz... O gelin de olunca, beni bakıyor.” (İkbal, 78)

Ölen eşiyle inşa ettikleri evde oğlu ve geliniyle yaşayan İkbal, eşinden kalan maaş ile oğlu ve geliniyle karşılıklı faydaya dayalı bir ilişkilerinin olduğunu ima etmektedir. “*Para var huzur var*” ve “*beraber yiyoruz*” ifadeleri, maddi güç ile destek ilişkilerinin iç içe geçtiği bir zeminde ilişkilerin devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla birlikte yaşamanın yanı sıra yaşlının ekonomik sermayesi, destek mekanizmasının nasıl olacağını etkileyen unsurlardan biridir.

İkbal’de de görüldüğü üzere katılımcıların sosyal çevresine sunduğu destek, ilişkilerin yoğunluğunu belirleyen bir diğer etkidir. Bu bağlamda ekonomik destek, bilgi desteği gibi farklı destekler olsa da torun bakımı, destek yoğunluğunu etkileyen unsurlar arasında öne çıkmaktadır. Torun bakımı sürecinde daha yoğun olan ilişkiler, bakım sürecinin sonlanmasıyla azalabilmektedir. Örneğin Meltem ve Lale’nin ifadelerinden, belirli dönemlerde torunlarına bakarken çocuklarıyla ilişkilerinin daha yoğun seyrettiği, ancak torun bakımı sonlandığında veya seyredildiğinde, ilişkilerin yoğunluğunun da azaldığı anlaşılmaktadır. Sosyal ağı daha geniş olan ve çocuklarıyla ilişkilerini farklı biçimlerde sürdüren Meltem için bu durum yalnızlıkla sonuçlanmazken; eşini yaklaşık üç yıl önce kaybeden ve sosyal ağı dar olan Lale, şimdilerde daha az görüştüklerini söylemektedir:

“(Şimdi) kendim duruyorum yavrum. Hiç gelen bile olmaz. Ayda bir gelirlerse haydi o geliş.” (Lale, 70)

Eş kaybından sonra çocuklarıyla ilişkilerinin iyice azaldığını vurgulayan Lale, kendi evinde tek başına yaşamakta ve dul ve yetim aylığıyla geçinmektedir. Lale, çocuklarıyla zaman içinde zayıflayan ilişkilerinin nedenine doğrudan değinmese de sahip olduğu maddi kaynaklarının kontrolü ve kullanımı açısından endişeleri olduğuna dair imalarda bulunmuştur:

“Gavurluk, gavurluk! Oğlanlar, kızlar gavurluk. İşleri güçleri gavurluk. (Genel yaşlıları ima ederek) güçleri yetse, daha elindeki aylığı da alırlar. Valla alırlar. Sen ne yapacaksın diyen olmaz... Adam (eşi) varken kızlar ayrılmıyordu hiç. O öldü, hadiiii! Kızlar ilerledi... Soğuduk zaten.” (Lale, 70)

Eşinin hayatta olduğu zamanlarda kızlarıyla ilişkileri daha iyiymken, eşinin ölümüyle birlikte iki kızıyla da bağı aynı şekilde devam etmemiştir. Eş kaybı onun için, yakın aile

üyeleriyle sosyal bağlarını bir arada tutan bir halkanın kopması anlamına gelmiştir. Bu süreç, Lale'nin nitelikli ve samimi ilişkilerden oluşan sosyal çevresinin daralmasına neden olmuştur.

Lale'nin durumu, ilişkilerin yoğunluğuna ve niteliğine ilişkin farklı bir yönü görmeyi de sağlamıştır. Eşini kaybettikten sonra ailevi ilişkileri zayıflamış; ancak yeni bir sosyal çevreyle temasa geçmiştir. Yalnızlıkla başa çıkabilmek amacıyla zaman zaman parklarda yeni tanıştığı kadınlarla vaktini geçiren Lale, bu şekilde yeni bir sosyal çevre edinmektedir. Ancak burada kurduğu ilişkiler rastlantısal bir seyrinde devam etmekte ve park buluşmalarıyla sınırlı kalmaktadır. Bu yüzden yeni ilişkilerinde bir derinleşmeden bahsetmek zordur. Dolayısıyla eş kaybı sonrası kızlarıyla kurduğu samimi ilişkiler zayıflarken, yüzeysel kalan ve spontane gelişen ilişkileri artmıştır. Bu ilişkilerin derinleşmemesinin olası bir sebebi, güvene dayalı ilişkilerin gelişmesinin zaman alması veya daha zor olmasıdır. Çünkü Lale, eşini kaybettiğinden beri akşam ezanından sonra dışarı çıkmadığını, kimseye kapıyı açmadığını ve kapıyı kilitlemeye başladığını belirtmiştir. Güven algısındaki bu değişim, yeni kurduğu ilişkilere yönelik tedbirli tutumunda da görünmektedir.

Yaşları da yakın olan Meltem ile Lale, benzer eğitim düzeyine ve sağlık durumuna sahip olmasına rağmen Meltem, ekonomik sermayesi üzerinde daha yetkin, sosyal sermayesini koruma çalışmaları daha aktif ve bunlarla bağlantılı olarak girişken olarak tanımladığı kimliğiyle daha avantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Lale'nin sosyal sermayesi daha dar ve kırılımandır. Ekonomik sermayesi üzerindeki yetkinliğiyle ilgili kaygıları bulunmaktadır. Onların çocuklarıyla kurdukları ilişki, destek algılarını ve hangi konularda ne tür endişeler geliştirdiklerini etkilemektedir.

Çocuklarla ebeveynler arasında kurulan etkileşim, her iki tarafın sahip olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerine, kişisel çıkarlarına veya beklentilerine göre değişmektedir. Mevcut verilerle kesin bir çıkarım yapmak mümkün olmamakla birlikte, Meltem'in çocuklarının görece daha üst bir sınıfsal konumda olması; diğer taraftan Lale'nin çocuklarının daha alt sınıfsal bir konumda yer alması, aile içi ilişkilerde katılımcıların ekonomik sermayeleri üzerindeki müzakere biçimlerini etkiliyor olabilir. Meltem için çocukları ekonomik destek kaynağıyken, Lale'nin durumunda, kendisi çocukları için bir kaynak olarak algılanıyor görünmektedir. Böyle bir bağlamda yaşlının ekonomik sermayesi potansiyel bir gerilim veya çatışma unsuruna dönüşebilir.

Dolayısıyla sermayeler, sahip olunan ve olanaklar sunan şeyler olmakla birlikte, ilişkiler içinde farklı stratejilerin parçası haline gelebilmekte ve farklı değerlere sahip olabilmektedir. Lale, ekonomik sermayesine veya onun üzerindeki yetkinliğine yönelik potansiyel taleplerden korunmak için sınır çizmeye yönelik bir strateji benimsemiş görünmektedir. Diğer taraftan Meltem’de böyle bir talep veya gerilim nesnesi olduğuna dair bir algı yoktur; bunun yerine, ilişkilerini canlı tutabilmek ve taleplerini dile getirebilmek için ekonomik sermayesini ilişkisel sürekliliği desteklemek amacıyla bir dolaşım nesnesi olarak değerlendirmektedir.

İlişkilerin yoğunluğunu etkileyen bir diğer unsur, dul kadın veya dul erkek olmaktır. Çiğdem ve Elif, dul kadın olmanın bazı kadınlar ve erkekler tarafından farklı şekillerde yorumlandığını ve bu yorumların rahatsız edici pratiklere dönüştüğünü ifade etmekte, bu yüzden ilişkilerini sınırlandırmak durumunda kaldıklarından bahsetmektedir.

“Böyle ailece görüştüğümüz birileri vardı. Düğüne gitmiştik. Masada otururken, eşi de olduğu halde mesela, oturduk böyle. Şey olunca, mmm... Beyinin ayağı böyle hani... *(cümleyi tamamlamıyor, sağ ayağını öne, bana doğru uzatarak ayağıyla dokunduğunu ima ediyor)*. Şey olunca orada, şu belimin direği kırıldı hissettim! Yani ‘acaba iş var mı? Acaba bir şey yapar mıyım?’ diye. O beni çok yıktı. Çünkü böyle güvendiğim bir kişiydi. O beni çok yıktı. O zaman şuramda *(elini göğsüne koyuyor)* bir şey hissettim, benim. Hani arada birbirimize arkadaşlarla şu yaşta bile mesela şakalaşır, şey yaparız ama onu hissettim.” (Elif, 63)

Güvenli bir ilişkisinin olduğunu düşündüğü birinden fiziksel taciz olarak iletilen “sınama” mesajı, Elif’in güvenini derinden sarsmıştır. Ataerkil yapının bir ürünü olarak yorumlanabilecek bu durum, kadınların yaşamı ve/veya bedeni üzerindeki erkek denetiminin sadece gençken veya evliken değil, yaşlanma sürecinde dulluk gibi farklı deneyimlerle birlikte de sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu durum, katılımcıların ilişkilerini ve ilişkilerinin niteliğini etkileyebilmektedir. Benzer bir deneyimi yaşayan Çiğdem de ifadelerinde bu değişimden açıkça bahsetmektedir:

“Toplum *(dul olmaya)* pek iyi bakmıyor gibi geliyor bana. Özellikle erkekler. Şimdi nasıl olsa dul düşüncesiyle bakıyorlar. Ben de artık insanları çok iyi tanıdığım için, o tür yaklaşan insanlardan uzaklaşıyorum. Ben gene aynı bireyim diyorum. Dulum ama aynı bireyim. Ben bir Çiğdem’im diyorum. Bilmem kimin karısı değilim artık, ama Çiğdem’im... “Nasıl olsa dul ya, ne olacak, iki yemek yesem ne olacak?” düşüncesi. Ben dul olduğumda çalışıyordum mesela. Bir sene çalıştım. Beni şirkette gören... Ben orada yalnız çalışırım. Hiçbir birime bağlı değil. Direkt patrona bilgi hazırlıyordum. Şimdi satın almaya geliyor, ‘e Çiğdem

Hanımcım, bir de senin yanında çay içelim dedik.’ E benim eşim sağken benim yanıma çay içmeye gelmiyorsun ama! Şimdi ben dulum diye mi geliyorsun? ‘Kusura bakmayın benim çok acil bir işim var, size çay ısmarlayamayacağım’ deyip kaçıyordum. Yani erkeklerin bakış açısı çok farklı. Ben de onu hemen anlarım... Yani onu hissediyorsunuz. O yüzden yeni arkadaşlarda daha kibar, daha saygılı ilişkiler.” (Çiğdem, 70)

Eş kaybı sonrası kadınların dul olma deneyimlerinde göze çarpan erkeklere yönelik sosyal güvenin yitimi hem Elif’in hem de Çiğdem’in sosyal ilişkilerini daraltmasına yol açmıştır. Yalnızca sosyal ağlarında yer alan erkekler değil kadın çevresi de “dul” damgası üzerinden bir tutum geliştirmektedir.

“Eşim ölmeden önce hepsi geliyorlardı. Yemeğe geliyorlardı, oturmaya geliyorlardı. Onun için çok gücüme gitti. O gelenler, yemeğimi yiyenler... Tabi onların eşleri de var. Hiçbiri arayıp sormadılar. Hatta birkaç tanesi çocuklarını evlendirdiler, düğün davetiyesi vermediler. Ben de biraz patavatsız mı denir bilmiyorum, pat diye dedim, neden çağırmiyorsunuz çocuğunuzun düğününe dedim. E sen dulsun diye çağırmiyoruz, dediler. Dullar katılamaz mı, dedim. Şimdi kendi kocalarından korkuyorlar herhalde. Tamam, o zaman ben de dul kategorisinden sizinle görüşmüyorum artık o halde, dedim. Madem ben dulum dedim, siz evlisiniz ve bana uymuyorsunuz dedim.” (Çiğdem, 70)

“Eşim öldükten sonraki ilk sene ben mecburen yemeklere katılıyordum. Çünkü çalışıyordum o dönemde. Eşlik ettim yıl sonu yemeği, ay yemeği, bir başarı yemeği bilmem nesi... E tabi gece de 12:00’den önce gelinmiyor eve. Sonra bana, kayıinvalidem o dönemde yaşıyordu. Kızım dedi, millet çok konuşuyor. Konuşsunlar dedim. Ben eşim varken de bunları yapıyordum. Ben kendimi biliyorum. İnsanların konuşmasına da karışamam. İstedikleri gibi konuşsunlar, hiç umurumda değil. Siz de beni biliyorsunuz. Neden ağızlarını kapatmıyorsunuz, dedim. Peki dedi, bir daha o mevzu açılmadı... Mekânı değiştirmenin rahatlığıyla (taşındığını kast ediyor) bu laftan sözden kurtuldum. Şimdi benim oturduğum apartmanda benim eşimi kimse bilmiyor. Ve çok nezih bir apartman. Genellikle doktorlar var. O yüzden yani kim ne derse desin. Umurumda değil. Benim çizgim belli.” (Çiğdem, 70)

Dul bir kadının, daha önce arkadaşı olduğu evli kadınlar tarafından dışlanması, kadınlar arasındaki eşitsizliğin medeni duruma göre nasıl şekillendiğine dair çarpıcı bir örnektir. Hem erkek hem de kadın çevresi tarafından katılımcının medeni durumu etrafında şekillenen tutumlar, dulluğun ilişkilerin yoğunluğu ve niteliği üzerinde ciddi etkilere sahip bir statü olduğunu ve eş kaybının ilişkilerde önemli kırılmalar yarattığını göstermektedir.

İkinci önemli nokta, dulluk ile birlikte gelişen bir toplumsal kontrolün devreye girmesidir. Eşini kaybeden dul bir kadının devam ettirdiği rutini, eşi yokken farklı bir şekilde

değerlendirilebilmektedir. Evliyken kocasının kontrol alanı içinde yorumlanan bazı davranışlar -örneğin “gece geç gelme” gibi- eşin yokluğunda toplumun denetimine açılabilir. Benzer bir kırılma ve denetim hali Sevgi’nin hikayesinde de vardır:

“(Tanıdık komşular) var da ne kadar arayabilirsin? Ne kadar komşuya gidebilirsin? Her zaman gidemiyorsun ki tatlım. Kendin, eşin gibi olmuyor. Evlerine gidilmiyor. Kardeşin yakın olsa girip çıkarsın. Ama elin yabancısına girip çıkamıyorsun. Biri laf eder. Ne kadar olsa da çekiniyorsun. Sana ne diyorum, bir dul karısın. Daha benim yaşımdan ne olur, başımdan ne olur? Beni görse, dersin kırk beşinde. Maşallahım var. Hareketlerimle. Hareketliyim yani. Emme dört duvarın arasına giriyorsun (*ağlamaklı bir ses tonu*). Ne kadar desen ellere gidilmiyor tatlım. El kocasını kıskanır.” (Sevgi, 65+)

Çevresindeki evli kadınların ve eşlerinin durumunu düşünerek dul kadına yönelik toplumsal baskıyı içselleştiren Sevgi, bunu bir otokontrole dönüştürerek ilişkilerini sınırlandırma yoluna gitmiştir. Toplum içinde “bir dul kadın” olmak, o role uygun bir davranış olarak evli çevresiyle ilişkilerini sınırlandırma beklentisini beraberinde getirmektedir. Doğrudan bir yasaklamadan ziyade, ahlaki normların içselleştirilmesi yoluyla işleyen bu toplumsal beklenti, Sevgi’nin “dört duvar arasında kalmasıyla”, yani görünürlüğünü de sınırlamasıyla sonuçlanmıştır.

Her iki kadın da eş kaybı sonrası belirli düzeyde sosyal ilişkilerini sınırlandırmak durumunda kalmıştır ve her ikisi de benzer bir toplumsal denetim ile karşı karşıyadır. Ancak daha üst sınıfsal bir konumda yer alan Çiğdem, kültürel ve ekonomik sermayesini kullanarak gezilere, sosyal etkinliklere veya kurumsal eğitime katılarak bu beklentiyle ilgili sınırlara karşı koyup kendi kararlarını uygulamaya devam edebilirken, okuryazarlığı olmayan ve sınırlı ekonomik sermayesi olan daha alt sosyal sınıftan Sevgi, çocukları ve ilerleyen süreçte de mahallede eşini kaybeden diğer dul kadınlardan oluşan bir çevre ile temasını sürdürmeye devam etmiştir. Farklı sermayelere sahip bu kadınların toplumsal denetim karşısında geliştirdikleri tepkilerle birlikte mekânsal özgürlüklerinin veya hareketliliklerinin nasıl şekillendiği de oldukça dikkat çekicidir. Çiğdem, daha üst sosyal sınıftan insanların yaşadığı “nezih” bir apartmana taşınıp anonimlik içinde özgürlüğünü korumakta ve sosyal faaliyetlerle hareket alanını geniş tutmaktadır. Okuryazar olmadığı ve basit matematiksel işlemleri yapamadığı için benzer yerlerden alışveriş yapan, numaraları bilmediği için otobüs gibi toplu taşıma araçlarını kullanamayan Sevgi, toplumsal denetimi içselleştirerek sınırlı bir mekânda, sınırlı olanaklarla hareket edebilmektedir. Dolayısıyla dulluk, bir kadının toplumla, çevresiyle ve hatta kendisiyle

olan ilişkilerindeki gerilimleri, normatif beklentileri ve sınıfsal farklılıkların etkisini açığa çıkaran bir deneyimdir.

Erkek katılımcılardan bazıları da dul olmanın, ilişkilerin yoğunluğunu ve niteliğini değiştirdiğini ifade etmektedir:

“Ya herkes çekimser gibi geliyor. İnsan hissediyor. Ben şu an böyle hissediyorum. Mesela hanım diyordu, sen, ben ölürsem ne yapacaksın diyordu. Ben, ‘hayır, herkesle konuşurum’ diyordum. Konuşuyordum ben. Hâl hatır. Bütün kadınlara soruyordum, böyle şey diyordum. Şimdi, sonra hakikatten baktım, herkes çekilmeye başladı. Bir ikisiyle şey yaptım, sohbet edelim dedim böyle. Çekimser kaldılar. Bir daha da ben uzaklaştım. Eşli de olsalar eşsizler de olsa, uzaklaştı. Yani böyle herkes kendine bir çeki düzen veriyor herhalde, bilmiyorum. Böyle olunca insan bayağı yalnızlığı hissediyor. Her şeyde böyle eski günleri hatırlıyorsun. O günler yok yani, bir daha geri gelmiyor.” (Selim, 84)

Kadınların yaşadığı dışlanma ve yalnızlaşmaya benzer bir durumu erkeklerin de yaşadığının bir örneği olarak Selim, daha önceki sosyal ilişkilerini eşi olduğu için devam ettirebilmiş olduğunu vurgulamaktadır. Kadınlarda toplumsal denetimin yoğunluğu göze çarparken, Selim’in durumunda, sosyal çevresindeki kadınların geri çekildiği görülmektedir. Handan ile görüşürken, onu bir süreliğine ziyaret eden erkek kardeşi de komşularını örnek vererek, erkeklerin daha fazla yalnızlıkla yüzleştüğünü dile getirmektedir:

“Handan’ın kardeşi: Kim olursa olsun (*eşini kaybeden erkeğin*) kapısını dahi açmıyorlar. Kadınlar yine hiç boş kalmaz, ama erkek yalnız kaldığında kimse kapısını açmaz.

Handan: Bak benim teyzemin kızıydı (*bahsedilen erkeğin karısını kast ediyor*). Hiç durmadan birbirimize telefon arardık. Gelirdik giderdik. Şimdi ta eşi öleli, biz kapıyı açmadık. Yani erkeğin kapısı açılmıyor. Allah erkekleri alsın ileri (*güliyor*). Bize soracak değil de... Kadın geri kaldı mı kadının kapısını herkes açıyor.” (Handan, 80)

Handan ve kardeşi, eş kaybının erkekler için daha zor olduğunu ve bunun bir sebebinin, çevresindeki insanların geri çekilmesi sebebiyle yalnız bırakılma hali olduğunu vurgulayan katılımcılardandır. Kadınların dulluk deneyiminde de yalnızlık veya sosyal mesafe göze çarpan bir konu olmakla birlikte, toplumsal algıda dul erkeklerin yalnızlığına dair daha baskın bir kanaat olduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal cinsiyete göre değişen dulluk deneyimleriyle beraber, toplumsal algıdaki bu farklılık, sonuçları itibarıyla da değerlendirilmeye değerdir.

TÜİK (2024) 2023 yılı “Türkiye Yaşlı Profili Araştırması” verilerine göre, yalnız yaşayan 65 ve üstü yaştaki kişilerin oranı %20,4’tür. Erkeklerin %11,9’u yalnız yaşarken, kadınların %27,2’si yalnız yaşamaktadır. Tek başına bu veriler ile sosyal çevrenin ne kadar geniş veya etkileşimlerin ne kadar yoğun olduğuyula ilgili kesin bir çıkarım yapmak mümkün değildir, ancak bu konularla ilgili yorum yapabilmek için belirli ölçüde imkân sunmaktadır. “Erkeğin hiçbir yere sığamadığına, fakat kadının her yere sığabileceğine” yönelik toplumsal algı, katılımcıların bir kısmı tarafından da paylaşılan bir düşüncedir. Bu ifade, eşini kaybeden erkeklerin yalnızlaştığı, kadınların ise çevrelerinde destek alabileceği birilerinin olduğunu ifade etmektedir. Bu algıya göre kadınlar, genelde yalnız değillerdir veya yalnızlıkları daha başa çıkılabilir. Bu durum, yalnız kalan kadınların ihtiyaçlarının fark edilmesini ve onların yalnızlık deneyimlerine yönelik bir toplumsal duyarlılığın gelişmesini zorlaştırabilir. Diğer taraftan, onların destek aldığı varsayımı, ihtiyaç duydukları bakım ve desteğin üstünü örterek, fark edilmeyen bir yalnızlık içinde kalmalarına yol açabilir.

Erkekler de eş kaybı sonrası yalnızlık sorunuyla karşılaşmaktadır. Toplumsal algıda, erkeklerin yalnız kalma ihtimalinin daha yüksek olduğu yer edinmiştir. Bunun bir sebebi, çocuklarla birlikte yaşamanın erkeğin karar verici, yönetici, otorite olma gibi hegemonik erkeklik idealleriyle çelişme durumu veya bakım ihtiyacını evli bir kadının karşılaması gerektiğiyle ilgili bir algı olabilir:

“Erkeğin (eşini kaybetmesi) daha zor. Çünkü erkek her yere sığamıyor, kadın her yere sığabilir. Çünkü mesela çocuklarına gider, oraya buraya gider, bir şey olmaz. Çocuklarında yani, daha rahat yaşar yani. Durabilir. Ben duramıyorum mesela. Hemen canım sıkılı veriyor. Şimdi kendi, insanın kendi evi daha başka. Serbest serbest şey ediyorsun.” (Selim, 84)

“Gülüm, erkek kadının yanına sığamıyor. Ama kadın kimin yanına olsa gitse sığmıyor. Ama bak şimdi, bunlar böyle şimdi *(buluştuğumuz ev sahibinin dul kızlarıyla yaşadığını vurguluyor)*. Bunlar *(kast ettiği kadınlar)* ... Damatlar ölmeyip kızlar ölseydi nereye sığınır? Mecbur evlenmek zorunda kalırlardı... Erkek olmuyor. Kadın gene nereye olsa sığıyor... Erkek, erkeğin işi ağır. Erkek, kızın yanında dursa bir banyo yaptırabilir misin? Yaptıramazsın. Damada yap desen olur mu? Olmaz. Bu sığamaz.” (Ayten, 78)

Selim’in ifadelerinde, başkasıyla yaşamaktansa kendi evinde yaşamanın daha “serbest” olması, yaşam alanı üzerindeki kontrol, rahatlık ve özgürlük anlamlarına gelmektedir. Ayten’in ifadesinde ise, bir erkeğe bakanın eşi olduğuna veya olması gerektiğine yönelik

güçlü algı, erkeklerin neden başka yere “sığamadığının” altında yatan temel sebeptir. Evlilik de bu soruna yönelik en makul çözümdür.

Calasanti (2004, s. 311) toplumsal cinsiyet kimliğinin benlik algısı açısından taşıdığı önemi göz önünde bulundurarak, bireylerin sağlık sorunları nedeniyle tehdit altına giren toplumsal cinsiyet kimliklerini korumaya çalışabileceklerinden ve bunu başaramadıklarında daha fazla stres hissedebileceklerinden bahsetmektedir. Eş kaybı gibi önemli bir kırılma da, sağlık sorunlarının oluşturduğu tehdide benzer şekilde, toplumsal cinsiyet kimliklerini koruma çalışmalarını gerektirebilir. Buna göre; erkeğin özerkliğini ve otoritesini koruma amacıyla yapabileceği tercihler, onu yalnız kalmak veya evlenmek arasında değerlendirmeye yol açarken; kadının uyum sağlama, bağ kurma, bakım verme veya idare etme ile özdeşleştirilmesi, onun destek alabileceği düşüncesini besliyor olabilir. Buradan yola çıkarak, erkeklerin yalnız kaldığına yönelik bir algının varlığı söz konusu olsa da bu algının her zaman pratik bir desteğe dönüşmediği söylenebilir.

Sonuç olarak, katılımcıların sosyal çevreleriyle ilişkilerinin yoğunluğunu ve niteliğini etkileyen faktörler; yaşam biçimi (birlikte ya da yalnız yaşama), sosyal ağın büyüklüğü ve ulaşılabilirliği, katılımcıların sermayeleri, sağlık durumları, toplumsal cinsiyete dayalı algılar, dulluk deneyimi ve kültürel, dini veya ahlaki normlar olarak sıralanabilir.

Destek ağının büyüklüğü, ilişkilerin yoğunluğu ve niteliğiyle beraber sosyal desteğin bir diğer önemli boyutu, sosyal çevreden ne tür destekler alındığıdır. Bu destekler, katılımcıların ihtiyaçlarına göre şekillendiği gibi, sosyal ağın büyüklüğü ve ilişkilerin yoğunluğuyla da şekillenen bir yapıya sahiptir. Bir sonraki başlıkta, bu bağlantıya da dikkat edilerek destek türlerine değinilecektir.

4.6.1.4. Destek türleri

Destek türleri, katılımcıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik veya onların iyi oluş haline katkı sağlayan; temin ettiği veya sağladığı destek biçimlerini ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar destek ilişkilerini sabit bir ilişki biçimi olarak ele almak yerine, bağlama bağlı bir olasılık olarak değerlendirmekte ve bu sebeple destek türlerini belirlemek yerine ilişkilerde neyin aktarıldığına yoğunlaşmaktadır (Wellman, 1981). Odaklı yaklaşım olarak ifade edilen görüşe yakın araştırmacılar ise, sosyal ağ ile sosyal destek arasındaki farkı belirginleştirmek amacıyla ve/veya ağların niteliğini ayrıntılı bir şekilde değerlendirebilmek için destek türlerini tanımlamaktadır (Vaux, 1988; House ve Kahn,

1985; Thoits, 2011). Bu çalışmalarda, destek türleri farklı şekillerde kategorize edilmektedir.

Destek türlerine geçmeden önce, destek türlerinin oluşturulmasında önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Metodoloji kısmında da belirtildiği gibi, bu çalışmanın örneklemini 60 yaş ve üzeri yaşlılardan oluşmaktadır. Görüşme esnasında farklı kişiler bulunsa da temel veri yaşlılardan elde edilmiştir. Burada bahsedilecek destek türleri, onların algıladığı ve ifade ettiği destek pratikleri üzerinden kategorileştirilmiştir. Bunu vurgulamak önemlidir, çünkü; katılımcı farklı destekler alıyor ve bunları algılamıyor veya hatırlamıyor olabilir; diğer taraftan gerçekte öyle bir destek yokken var olduğuna yönelik bir izlenim edinmiş olabilir. Dolayısıyla desteğin varlığı ile algılanışı her zaman örtüşmeyebilir. Ancak bu durum, alınan destek ile desteğin mevcudiyetine dair algının çoğu zaman farklı olduğu anlamına da gelmez. Destek ile destek algısının doğru orantılı olduğuna dair çalışmalar (Wethington & Kessler, 1986) mevcuttur. Bilhassa sosyal desteğin işlevine odaklanan araştırmalarda, desteğin işlevinin varlığına dair önemli kanıtlardan birinin, bireyin öznel değerlendirmelerin – yani kişinin kendini sevilmiş, ait ve birine bağlı hissedip hissetmediğiyle ilgili bilişsel-duygusal duygu durumu- varlığı olduğu belirtilmektedir (Vaux, 1988, s. 18). Bu çalışmanın verileri, önemli oranda katılımcılarla yapılan görüşmelere dayandığı için, algılanan yönünün ön planda olduğu vurgulanmıştır. Gözlem, görüşme gibi farklı tekniklerin uzun vadede bir arada kullanıldığı çalışmalar, karmaşık bir dinamiğin olduğu destek ilişkilerini uygulama ve algı boyutlarıyla daha iyi sunacaktır. Diğer taraftan “algılanan destek” ile ilgili çalışmalar da önemlidir. Örneğin Uchino (2004), bilhassa algılanan duygusal desteğin, fiziksel sağlık ve yaşam süresi üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Kısacası bireyin iyi oluş halini sürdürebilmesinde, duygusal olarak destekleyici etkinliklerin varlığı ve sürekliliği gibi durumlar oldukça belirleyicidir (Vaux, 1988).

İkinci önemli nokta desteği kategorileştirme ile ilgilidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, desteğin dinamizmini sabitlediği için destek türlerinin tanımlanmasına sıcak bakmayan araştırmacılar vardır (Wellman, 1981). Bu kapsamda sosyal destek türlerine dair kategorileştirme girişimlerine yönelik önemli eleştirilerden biri, gerçek yaşamda sosyal destek türlerinin iç içe geçtiği ve birbirinden kolayca ayrıştırılamayacağıdır (Kort-Butler, 2017). Bu durum, burada paylaşılacak araştırma verilerinde de dikkat çekmektedir. Karmaşık ilişkilerin hâkim olduğu gündelik yaşam içinde gerçekleşen pratiklerin veya

şekillenen algıların birbirlerinden tamamen yalıtılarak kategorize edilmesi mümkün olmadığı gibi, amaç da bu değildir. Bunun yerine amaç, karmaşık ilişkilerdeki örüntüleri saptamak, görünür kılmak veya konuyu analitik bir şekilde ele alabilecek kavramsal araçlar geliştirmektir. Oluşturulan kategoriler, alandaki çeşitliliği daraltarak sınırlı bir çerçeveye dayatıyorsa, bu eleştiri yerindedir. Ancak teorik kategorilerin gerçek hayattaki karşılıklarının çoğu zaman iç içe geçmesi analitik süreci zorlaştırırsa da bu kategoriler, sosyal desteği daha iyi anlamayı ve açıklamayı sağlamaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınacak destek türleri hem kişiler arası enformel destekleri hem de kurumsal yapılar tarafından sunulan formel destekleri içermektedir. Verilerin analizi sonucunda farklı destek biçimleri altı başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar, duygusal destek, bilgi desteği, araçsal destek, maddi destek, aidiyet desteği ve formel bakım ve destek olarak kategorize edilmiştir. Bu bölümde sırasıyla, bu destek türleriyle ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

Duygusal destek; duygu paylaşımları, tanınma, değer görme, ilgi, ziyaretler, telefon görüşmeleri ve hediyeleşme gibi pratikleri içermektedir. Farklı çalışmalarda, sevgi, şefkat, değer verilme, cesaretlendirme ve sempati ifade etme bu destek türü altında değerlendirilebilmektedir (Thoits, 2011, s. 146).

Duygusal destek, yaşlının duygusal ihtiyaçlarının karşılaması ve stres, yalnızlık gibi çeşitli sorunlarla başa çıkmasına yardımcı olması bakımından önemli destek türlerinden biridir. Duygusal desteğin varlığına dair algı veya inancın, sosyal desteğin fiilen alınmasından daha güçlü bir biçimde ruh sağlığı üzerinde etkili olduğunu ifade eden çalışmalar vardır (Thoits, 1995, s. 64). Bu çalışmada da yalnızlık sorunu yaşayan katılımcıların anlatılarında duygusal desteğin eksikliğinin hissedildiğine dair ifadeler, bu desteğin önemini göstermektedir.

Sağlık sorunları olan ve yalnız hisseden Bahar'ın en önemli destekçisi oğlu, Bahar'a sevgisini göstermektedir:

“Bu ikinci oğlum, o yanımda duran işte. Duruyor dediğim karşıda. O daha çok ilgileniyor benimle. Gelir oturur yanıma, öpmeden anasının suratını, gitmez. O kadar böyle...! (Heyecanlanıyor). Gelir, hemen boynuma sarılır. Hemen yanaklarımdan öper. O öyledir. Öteki gelir anca misafir gibi oturur işte. O da öyle. Herkesin huyu türlü türlü.” (Bahar, 83)

Bahar, küçük oğlunun davranışlarını anlatırken aralarındaki içtenliği, ifade ediş şeklinde de yansıtmaktadır. Diğer oğluna ise “misafir gibi” tanımını yapması, aynı duygusal yoğunluğu ona karşı hissetmediğini göstermektedir. Ağın büyüklüğü başlığında ele alındığı gibi, sosyal ağı oldukça dar olan Bahar için küçük oğlunun duygusal desteği oldukça önemli hale gelmektedir.

Katılımcılara duygusal destek en çok evlatları tarafından sağlanmaktadır. Telefonla arayarak ilgilerini göstermeleri bu yollardan biridir. Örneğin Ümit, kızının da oğlunun da her gün aradığını belirtmektedir:

“Bade (*kızı*), her gün arar. Hatta ben sabahları yürüyüş yaparım, onun iş yerine yakın, Vişnelik’in orada. Yemek yapar getirir yavrum. Haftada bir, haftada iki falan böyle, “baba gel gene sana yemek getirdim”. “Kızım zahmet etme ya, uğraşma. Hem orada çalışıyorsun hem burada bilmem...” (Ümit, 72)

Ümit’in ifadelerinde de tıpkı Bahar’da olduğu gibi, samimiyetin yoğunluğunu vurgulayan ifadeler vardır. “Yavrum” diyerek şefkat göstermesi ve karşılıklı olarak birbirlerine değer verdiklerini gösteren ifadeler kullanmaları, duygusal doyuma katkı sağlamaktadır.

Aile apartmanındaki dairesinde tek başına yaşayan Müzeyyen, eşini kaybettikten sonra yas sürecinde duygusal olarak zorlandığını ifade etmektedir. Bu süreçte hissettiği tedirginliğe karşın, gelini ve yetişkin torunu bir süre onunla birlikte kalarak bu endişelerle mücadele etmesine yardımcı olmuştur:

“Gelini: Şe eee... Eşi öldükten sonra... Dediniz ya eşin öldükten sonra ne yaptınız diye, eşi öldükten sonra bayağı bir zor günler geçirdi. Şimdi alıştı sürekli 3-4 senedir hemen hemen. Ben kaldım. Korkuyorum dedi, geceleri geliyor dedi, kapıya geliyor dedi. Ben yattım bir hafta, Haldun (*torunu*) yattı bir hafta. Öyle öyle devam ettik. Ondan sonra ‘anne’ dedim, ‘bu böyle olacak’. Yani ‘sen buna alışacaksın’.

Müzeyyen: E kapıya geliyor, “Müzeyyen” diye bağırıyor.

Araştırmacı: Kim?

Müzeyyen: Deden.

Gelini: Eşi. Ona öyle geliyor.

Müzeyyen: Korkmuyorum da böyle bir tedirgin oldum. Değil mi Aysun? (*Geline hitaben*) ... Kızım Allah’a şükür bakıyor bunlar bana. Semih de (*oğlu*) torunlarım da bakıyorlar.” (Müzeyyen, 84)

Yas süreci önemli bir aşamadır. Bu süreçte depresyon, endişe gibi durumlara karşı aile üyelerinin vereceği destek, daha ciddi sorunların ortaya çıkmasında koruyucu görevi gördüğü için oldukça önemlidir (Buur vd., 2025). Müzeyyen, yas sürecinde yaşadığı bu duygular karşısında, fiziki yakınlığa da bağlı olarak, ailesinden destek alabilmiş biridir.

Katılımcılar desteğin yalnızca alıcısı değil, aynı zamanda sağlayıcısıdır. Katılımcılardan Feride, çocuklarına ve sosyal ağın diğer üyelerine maddi ve araçsal destek sağlamakla beraber duygusal destek verdiğini de vurgulamaktadır. Bu desteklerin karşılıklılığı, aralarındaki bağları güçlendiriyor görünmektedir:

“Kimin olursa olsun, bir üzüntüsü var, şeysi var. Onu karşılarım, ondan sonra kalırım. Şey olurum yani, eş olurum, arkadaş yani... Kardeşim falan ölünce, mevlit okuttum, öyle geldik.”
(Feride, 80)

Diğer destek türleri üzerinden de yoğun bir etkileşimi olan Feride’nin destek kaynakları da oldukça zengindir. Okuryazar olmamasına rağmen gelirinin iyi olmasını, kızlarının yanında olmasını ve kendi işini kendisinin görebildiğini söyleyerek sağlığının iyi olduğunu belirtmesi onun fizyolojik ve duygu durumlarının yanı sıra yaşam kalitesini de olumlu yönde etkilemektedir.

Aidiyet desteği; duygusal destekle oldukça yakından ilişkilidir. Analiz düzeyinde duygusal destek, duyguların paylaşımı ve ilgi gibi konularla bağlantılıyken ve daha çok samimi ilişkiler etrafında şekillenirken; aidiyet desteği, sosyal çevre veya sosyal gruplarla kurulan ilişkilerde bir bağlılığın/aidiyetin hissedilmesi, kabul görme veya görünür olma ile bağlantılı pratiklere karşılık gelmektedir.

Desteğin diğer boyutlarında olduğu gibi, türleriyle ilgili kısımda da bağlam önemlidir. Yerel pratikler, değerler ve kültürel unsurlar destek biçimlerini veya içeriğini etkileyebilmektedir. Örneğin Elif, maddi anlamda oldukça zorlandığı bir dönemde, eşini kaybettikten sonra kardeşinin eşinin gönderdiği parayla terlik satın alıp satarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Yolda karşılaştığı komşularının, arkadaşlarının bir kısmının destek amaçlı bu terlikleri alması ve Elif’in bu tutumunu takdir etmeleri, onun değer gördüğünü ve Elif’in de bunu belirtmesi, bu takdire kıymet verdiğini yansıtmaktadır.

“Kardeşimin eşi, o zamanın parasıyla 40 bin lira büyük bir paraydı, yollamıştı. Ben de onu bankadan çektiğim zaman, ya dedim, ben bu parayı harcayacağım. Yine bitecek bu para. O zaman Tozman Çarşısı vardı, bilmiyorum, biliyor musun? O para da yanımda. Terlik. Bayan terlik, erkek terliği satan yere gittim. O para da yanımda, 40 lira. O terlikleri aldım, o 40 lira

parayı oraya bağladım. Para yok. Çantalarla yolda yürürken (burada iki eliyle kocaman poşetler taşıyormuş gibi yaparak yana kaldırıyor), ‘ay ben bunları aldım ama, satamazsam, elimde kalırsa acaba ne olur’ dedim. Yolda gelirken bir eş dost tanıdıklarım gördü işte. Ne yapıyorsun falan deyince, işte ‘terlik aldım, bunları satmayı düşünüyorum’. Günlerimiz vardı (*kadınların bir araya toplandıkları etkinlik*) ... Çevrem de durumumu biliyordu hani. Aza şükredeceksin. Aza ben şükrettim... Bir anımı da hiç unutamıyorum. Yine böyle apartmanda otururken, o gün için o kadar ihtiyacım varmış ki paraya. Bir şeyler alınacakmış artık eve mi şeye mi, hatırlayamıyorum o kadar. Bunalmışım ki anlatamam yani! Kapı çaldı. Komşumuzun annesi, üniversitede kızı okuyormuş burada... Böyle günümüzde terlik satınca, herkes alınca, ben indikten sonra demişler, ‘eşi vefat etti ama biz onu çok takdir ediyoruz, hep bir şeyler yapıyor ya, el işi yapıyor şey yapıyor. Maaşı bağlandı ama kimseden bir şey beklemiyor’. Deyince kapı çaldı, geldi. ‘Girebilir miyim?’ ‘Buyurun’. Çayımızı falan içtik. O gün çıkarttı, şey fitre miydi neydi hatırlamıyorum, elime verdi. Hani derler ya, ihtiyacın olduğunda Hızır gelir, ya ben onu yaşadım!” (Elif, 63)

Elif’in anlatısı, maddi destek (kardeşinin eşinin para göndermesi, komşunun fitre vermesi), duygusal destek (kendisiyle ilgilenildiğini hissetmesi) ve aidiyet desteğinin (sosyal çevresi tarafından kabul görmüş ve destekleniyor oluşu) iç içe geçmiş bir şekilde deneyimlendiğini göstermektedir. Aynı zamanda Elif, azla yetindiğini ve çabaladığını belirterek, zorluklar karşısında kendisini emek veren ve kimseye yük olmamaya çalışan bir özne olarak konumlamaktadır. Diğer taraftan “Hızır” ile ilgili ifadesi, desteğe yönelik manevi düzeyde de bir anlamlandırma yaptığını göstermektedir. Bu ifade aynı zamanda, sarf ettiği çabadan ötürü, aldığı desteğin ‘hak edilmiş’ olduğuna yönelik bir meşruluk hissiyle ilgili olabilir.

Celal’in deneyimi, aidiyet desteğinin eksikliğine yönelik bir örnektir. Celal, eşini kaybettikten sonra sosyal ağının gittikçe daraldığını, üye olduğu derneklerin eşli toplantılarında konumunun değiştiğini ve gittikçe daha fazla yalnızlık hissettiğini belirtmiştir. Yalnızlık hissi, toplumsal dışlanma, statü yitimi ve toplumsal cinsiyet normları, onun deneyiminde iç içe geçmektedir:

“(Eş kaybindan sonra yaşama bakışında) çok değişiklikler oldu. Bir defa şimdi hiçbir şeyden zevk almıyorum. Şarkıdır, türküdür, bilmem nedir... Hiçbirinden zevk almıyorum. Sevdiğim şeyleri de sevmey oldum. Bir defa öyle bir toplumuz ki, bekâr kaldın mı bittin! Apartmanda iki tane dul bayan var. Benimle asansöre dahi binmezler. Bir yere gidiyorsun, bir düğün oluyor. Mecburen gitmem gerekir, yalnız kalıyorsun. E mensup olduğum derneklerde sosyal faaliyet oluyor, e gidiyorsun, yalnız kalıyorsun. Her ne kadar arkadaşlar oraya belirli bir yere

oturtuyorlarsa da o işin şeysi olmuyor, sosyal yönü tam olmuyor... Seni ayrı yere koyuyor. En çok üzen de o oluyor.” (Celal, 87)

Celal’in ifadelerinde, eşini kaybettikten sonra belirginleşen bir statü kaybı ve buna bağlı olarak bir sosyal dışlanma ve görünürlüğün yitimi söz konusudur. “*Bekar kaldın mı bittin!*” ifadesi, toplumsal alanda ve çeşitli sosyal gruplar arasında medeni durumun statü ve sosyal aidiyet üzerindeki etkisini göstermektedir. Bireyin, etkinliklere, sivil veya siyasi derneklere, faaliyetlere, kulüplere ve diğer toplumsal örgütlere katılımı, onun sosyal çevresiyle olan etkileşimini ve bu çevreye yönelik aidiyet hissini gösterir (Lin, Dean, & Ensel, 1986, s. 19). Bu tür katılımlar, sosyal çevrenin bir parçası olma ve aidiyet hissetme açısından önemliyken, Celal’in durumunda aidiyet hissiyatın olumsuz şekilde etkilendiği görülmektedir.

Sosyal aidiyetin nasıl inşa edildiğine ve bunun nasıl bir destek ilişkisine dönüştüğüne yönelik önemli bir deneyimi Ayten paylaşmıştır. Katılımcı, kendi yaptığı yiyecekleri hem yakınlarına hem de markette çalışanlar gibi tanışıklığının sınırlı olduğu kimselere ikram etmektedir.

“(Eşimin ölmesiyle ilişkilerim) hiç değişmedi. Herkese de iyilik yaparım, hiç şey yapmam. A’dakilere (market ismi) hamur yaparım. “Aaa Ayten Teyze!” (Onları şaşırttığını belirtiyor). Geçen gün ne diyor? “Neredesin bu yakınlar?” “Yavrum bu yakınlar da azıcık hastaydım.” Yine hamur götürürüm onlara... “Ayten Teyze” diyor, “o yaptığın börekten bana ayrıyeten yapıp getireceksin.” Evet dedim (gülüyor). Pazartesi günü alayım ıspanak, yapacağım sana, dedim. Söz verdim sana dedim.” (Ayten, 78)

Ayten’in paylaşımı hem duygusal hem de aidiyet desteği kapsamında değerlendirilebilir. Bu etkileşim onun görünürlüğünü arttırması bakımından aidiyet desteği sağlarken; bu kişilerin kendisiyle ilgilenmesi duygusal bir doyum sağlamaktadır. Market çalışanlarının ona adıyla hitap etmesi, kendisini gördüklerinde olumlu tepkiler vermeleri, yaptığı ikramları övmeleri, değer ve ilgilerini açıkça göstermeleri, Ayten’i tanınan, değer atfedilen ve takdir edilen biri olarak görünür kılmaktadır. Aralarındaki etkileşim sonucu aldığı olumlu geri bildirimler, Ayten’in sembolik bir görünürlük kazandığını ve bundan duygusal bir doyum edindiğini yansıtmaktadır. Ayten’in bağlamında araçsal destek, duygusal destek ve aidiyet desteği, yalın bir biçimde alınan veya verilen destekler değil, sosyal etkileşim içinde inşa edilen ve karşılıklılık üzerinden anlam kazanan bir alışveriş unsuru halinde elde edilmektedir. Çalışanların Ayten’in ikramlarını kabul etmediği, dolayısıyla olumlu geri bildirimler yerine bir reddedişin olduğu bir durumda bu çaba,

duygusal doyum yerine reddedilişe bağı çeşitli olumsuz duygulara yol açabilir; yaptığı iş, anlamlı olmaktan çıkarak değersizlik hissini tetikleyebilir. Dolayısıyla duygusal destek ve doyum, toplumsal tanınma ve aidiyet hissi ile son derece ilişkilidir.

Celal'in ve Ayten'in deneyimleri birlikte değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyetin her iki katılımcının kayıp deneyimini, sosyal ve sembolik sermayeden faydalanma ve sürdürme biçimlerini farklılaştıran unsurlardan biri olduğu görülmektedir. Celal, yaşamı boyunca gerek mesleği (öğretmen, idareci) gerek tanınırlığı (eski bir milletvekili ile kan bağı) gerekse siyasi ve sivil faaliyetleriyle (particilik, dernekçilik) kamusal alanda daha fazla yer almıştır. Bu seyri anlatırken dile getirdiği saygınlık ve itibara ilişkin ifadeler, sembolik sermayesinin gücünü vurgulamaktadır. Sahip olduğu sosyal statü ve toplumsal kabul, eş kaybından etkilenmiş, görünürlüğü gittikçe azalmış ve hissedilir derecede dışlanmalar yaşamıştır. Yaşamı süresince inşa edilen sosyal statüsü ve buna bağı olarak şekillenen erkeklik algısı sarsılmıştır. Diğer yandan Ayten, toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir şekilde hem eşine hem de çocuklarına bakım emeği harcamış, akrabalarıyla ve komşularıyla ilişkilerine yatırım yapmış ve eşinin ölümünden sonra da ev içi üretim becerileriyle sosyal ilişkilerini canlı tutmaya devam etmiştir.

Katılımcıların içinde bulundukları sosyal çevreleri, onların varlığına ve yaptıklarına anlam katmaktadır. Ayten'in yaptığı, sosyal çevresinde bir karşılık bulurken, Celal'in değişen sembolik sermayesi, sosyal çevresiyle etkileşimini eskisi gibi devam ettirmesi veya yerine yeni ilişkiler koyabilmesi için yeterli olmamıştır. Hatta "bekâr" veya "dul" bir erkek olması bir sosyal damga olarak, mesafe koyma yönündeki eğilimleri beslemiştir. Bu durum Celal'in duygusal destek alabileceği ve sosyal aidiyeti hissedebileceği yolları da daraltmıştır.

Eş kaybından sonra yaşantısını değiştiren ve eşli sosyal etkinliklerde rahat hissetmediği için bu etkinliklere yönelik ilgisini veya gruplara yönelik aidiyet hissini kaybeden katılımcılardan bir diğeri Mine'dir. Tazelenme öğrencisi olan Mine, eşinden sonra en zorlandığı konulardan birisinin bu his olduğunu ve tercihlerini bu duyguyla belirlediğini ifade etmektedir:

"Eşim olmayınca yemeğe gitmek, ne bileyim müziğe gitmek, bir yere... Eskiden onlar vardı. Bir yerlere gitmek, müzik dinlemek, oturmak... Sosyal etkinlikler fazlaydı, gezi fazlaydı. E şimdi ben kendime göre daha küçük bir çemberin içerisindeyim. Gezilere falan gittim ama

yani eşli olan hiçbir yere gitmedim. Eşimle gitmem gereken hiçbir yere. Çünkü eşlilerin yanında hiç rahat hissedemiyordum, gitmedim onlara.” (Mine, 67)

Mine için bu aidiyet hissini yeniden canlandıran yerlerden birisi, Tazelenme niversitesi olmuştur:

“Tazelenme’yi bir arkadaşım önerdi bana. Ben de zaten okumayı çok seviyordum. Buraya geldim, yazıldım, kayıt oldum, başladım. Çok mutluyum. Yani çok güzel. Yeni bir şeyler öğreniyorsunuz, arkadaşlarla beraber oluyorsunuz. Bir aradasınız. Gerekli bir şeyler yapılıyor, yani gününüz zevkli geçiyor. Sabah kalkınca hevesle geliyorsunuz. Yani yaşlıları da sabahleyin yataktan kaldıracak bir hevesleri olmalı. Çünkü artık yolum belli, gidiş yolum belli. Hastalıklar var... Sabahleyin uyanmak için bir sebep olmalı! Yataktan çıkmak için... Yani burada ben çok şanslıyım, bu ortamda olmaktan. Ama bizim binlerce yaşlımız, böyle bir evin içerisinde, böyle kapalı. Komşusunda varsa bir yaşlısı onunla görüşecek. Çünkü gençler yaşlılarla görüşmek istemiyor, oturmak istemiyor. Bir de anlamıyorlar. Karnını doyurduk, üstün de temiz. (*Gliyor*). Ne istiyorsun ki diyorlar...” (Mine, 67)

Mine’nin anlattıklarında, yaşlıların kendilerini nasıl hissettiklerine ve toplumun onlara nasıl yaklaştığına dair düşünceleri dikkat çekicidir. Tazelenme ğrencisi olmak onun için bir ayrıcalıktır. Onu ‘sabahleyin yataktan kaldıran bir sebeptir’. Diğer taraftan her yaşlının benzer bir imkna sahip olmadığını, çünkü çevresindeki insanların onlardan beklentilerinin yaşlıları sınırlandırdığını belirtmektedir. Ona göre bunların temel sebeplerinden biri eğitim, bir diğer de yaşlıya yönelik eskiden yapılan muamelenin devam etmesidir:

“Eğitim şart işte! Daha yani küçük yaştan itibaren bir eğitim olduğu zaman, onun annesine babasına yaklaşımı da başka oluyor. Anne babanın da başka oluyor. Mesela biz böyle bir aile olmasaydık, yani çocuğum derdi ki, ‘benim yanımda oturacaksın anne’, ‘tamam’. Öyleydi eskiden. ‘Nasılsın anne, iyi misin?’, ‘karnın doyuyor, sırtın pek, sesini çıkartma, otur!’ . Ama işte gönül öyle değil. Ama bu ortamları bildiğin için istiyorsun. Çevremde ok! ...Eskiden yleymiş işte. Yaşlı dediğin köşesine çekilir. Hele 60 yaş, oooo! O zaman çok büyük bir yaş. 60 yaşında insan bir yere çıkmaz, oturur köşesinde.” (Mine, 67)

Mine’den yapılan son iki alıntıda, yaşlıların fizyolojik ihtiyaçlarına dikkat edildiği ve bu ihtiyaçların karşılandığı; ancak duygusal ihtiyaçlarının görülmediği, hatta yok sayıldığı bir algının olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin, yaşlandıkça sosyal ağında kayıplar yaşamasına rağmen sosyal hayatla temasını devam ettirebilmesi ve farklı sosyal gruplarla veya topluluklar içinde bulunabilmesi, onun sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılaması

için bir fırsat olduğu gibi sağlığını ve yaşam kalitesini koruyabilmesi için de önemlidir (Boekel, Cloin ve Luijkx, 2019).

Katılımcılar arasında, eş kaybı sonrası halihazırda yoğun olan ilişkilerinin daha da yoğunlaştığını belirten ve bu durumdan memnun olan katılımcılar da vardır. Bu katılımcılardan Feride, eşi varken gelen aile üyelerinin, kayıp sonrası daha yoğun bir şekilde ziyaret ettiklerini ve bunun onu daha iyi hissettirdiğini dile getirmiştir. Ziyaretler ve davetler onu olumlu yönde etkilemektedir.

“O (eşi) varken de yardımcı oluyorlardı. O gittikten sonra da daha şey oldu...Valla haftada üç-dört sefer görüşüyoruz. Hiç durmazlar. Bir gün geçer kız gelir, damat gelir. Ehliyeti de var. O da araba kullanır... Öyle gelirler yani...Evvelden de geliyorlardı, şimdi de geliyorlar yani. Eşleriyle... Beni yemeğe götürüyorlar.” (Feride, 80)

Bilgi desteği; karar alma süreçlerinde veya çeşitli sorunların çözümünde sağlanan rehberlik desteği olarak ifade edilebilir. Katılımcılar, eş kaybından sonra bazı işleri gerçekleştirmede nasıl yapabileceklerine dair bilgilendirmeye veya müzakere etmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin Elif, eş kaybından sonra en çok zorlandığı konulardan birinin çocukların eğitim ve evlilik süreçlerinde çeşitli konularda karar alıp uygulamasının zorluğundan bahsetmiştir.

“Babalarının eksikliğini evlerini kurmada hissettim, hastalıklarında hissettim. Hani oğlan on yaşındaydı. Kızım tam on yedi- on sekiz. Tam ergenlik zamanlarıydı. Çok şey yaşadım... Oğlanın okuması için çok uğraştım. Ama çocuk arkadaş kurbanı. Tamam liseyi bitirdi ama ben isterdim daha iyi yerlere gelsinler. Ama hocaları ile görüştüğüm zaman, “hiç üzülme, taşı sıkırsa suyunu çıkarır”. Her mesleği de yapıyor. İşsiz kalmıyor.” (Elif, 63)

Elif, çocuklarının hasta olduğu zamanları vurgulayarak, eşinin yokluğunun gündelik hayatın içinde karşılaşılan farklı sorunlar karşısında da hissedilir olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan önemli olaylara ve süreçlere ilişkin karar alma veya yürütme aşamalarında eşinin eksikliğini hissettiğini belirtirken, okuldaki “hocaları” gibi farklı kişilerin yol gösterici nitelikteki geri bildirimlerine dayanmaktadır.

Bir diğer örnek Meltem’dir. Katılımcı, eşinin ölümünden sonra binanın faturalarının ödenmesinde ne yapacağını bilememiş, komşularından destek almıştır. Komşuları birkaç kez pratik olarak destek vererek nasıl yapacağını göstermişlerdir.

Tavsiyeler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bilhassa doktor tavsiyeleri paylaşımlarının daha yoğun olduğu görülmektedir.

Bazı erkek katılımcılar ev içi işlerle ilgili çevrelerinden bilgi desteği edinmektedir. Örneğin Halil, eş kaybı sonrası Youtube gibi ortamları kullandığı gibi çevresine de başvurmaktadır. Annesinden destek alarak dikiş dikmeyi öğrendiğini ifade etmiştir.

Tazelenme Üniversitesi öğrencileri de yoğun bilgi desteği almaktadır. Program kapsamında yemek yapımı, tamirat ve sağlığı koruyucu bilgi ve uygulamalardan haberdar olarak farklı konularda yetkinlik kazanmaktadırlar.

“Mesela ağız diş sağlığı bakımı, akılcı ilaç kullanımı, sağlık bilgileri. Ondan sonra bu beynimizle ilgili müzikle terapi. Sonra yine beynimizle ilgili D...(hoca ismi) geldi mesela. Çok aniden böyle bir şeyler yaptı ve herkes şaşırıyor. Hep bunlar işte bizi düzeltmek için. Müzik dersi, tiyatro dersi. Ondan sonra hukuk dersi... Kişisel bakım dersi. Mikrobiyoloji. Her ortamda mikrop var. Nasıl korunacağız? Ve çok güzel hocalar. Anlatımları çok güzel.” (Çiğdem, 70)

Katılımcılardan bazıları sosyal yardımlar hakkında bilgi sahibi olmak istediklerini ama beceremediklerini ifade etmiştir. Eğitim seviyesi düşük olan alt sınıftan Kardelen, belediyenin veya valiliğin yardımlarına başvurmak istediğini, ancak tek başına yolculuk yapamadığı, nerede olduklarını ve nasıl başvuracağını bilmediği için başvuramadığını dile getirmektedir.

Uzun zaman torununa bakan, ancak kendisinden uzaklaştırıldığı için göremeyen Neşe de hukuki yollara başvurmak istediğini ancak nasıl bir süreç izleyeceğini bilemediğini belirtmiştir.

Son iki katılımcının durumu, yaşlılara ulaşmak ve onların ihtiyaçlarına karşılık verecek hizmetleri erişilebilir ve anlaşılır kılmanın önemine işaret etmektedir. Hizmetlerin varlığı, bireylerin bu hizmetlere dair bilgiye ulaşma, başvuru süreçlerini anlama ve fiziksel olarak erişme kapasiteleriyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle düşük eğitim düzeyine ve sınırlı sosyal sermayeye sahip yaşlılar için, bilgi eksikliği ve süreçlerin karmaşıklığı önemli bir engel oluşturmaktadır. Bilgi desteği çerçevesinde edinilen bulgular, hizmetlerin yaşlılara uygun bir şekilde tasarlanması ve onların aktif katılımını mümkün kılacak destek mekanizmaları geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araçsal destek; gündelik hayat içinde doğrudan sağlanan pratik yardımları ifade etmektedir. Yaşlının bakım veya ev içi işlerde aldığı veya verdiği destekler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Alışveriş yapma, ulaşım sağlama, fatura işlemleri, tamirat işleri,

ev içi işler, hastane gibi çeşitli kurumlara giderken eşlik etme veya yönlendirme gibi konularda sağlanan destekleri içermektedir.

Çeşitli çalışmalarda (House, 1981) finansal ve ayni destek de araçsal destek kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çalışmada mali ve ayni destekler, maddi destek kapsamında değerlendirilmekte, araçsal destek kapsamında pratik yardımlar ele alınmaktadır. Bunun sebebi, farklı kaynakların önemine dikkat çekebilmektir. Yaşlının aldığı veya verdiği desteğin temel belirleyicileri arasında, kişilerin sahip olduğu imkân ve kaynaklar oldukça önemli bir yer tutar. Maddi destek, ekonomik sermaye ile bağlantılıyken araçsal destek, ekonomik sermayenin yanı sıra zaman, emek ve fiziksel katkı ile ilişkilidir. Bu tür bir destek, günlük yaşamla ilgili işlere yönelik bir ilgiyi veya bakım emeğini gerektirebilmektedir. İkinci sebep ise, araçsal destek, belirli bir fiziki yakınlık gerektirebilmektedir; finansal destekte ise bu yakınlığa her zaman ihtiyaç yoktur.

Aile desteğinin, sosyal hayata katılım sağlamada önemli bir bileşen olduğunu vurgulayan çalışmalar vardır (Akyıldız, 2024). Bazı çalışmalar ise aile ilişkilerinin niteliğinin, destek ilişkilerinde önemli bir belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Merz vd., 2009). Bu ilişkiler, araçsal desteğin yoğunluğunu da etkileyebilmektedir. Örneğin Feride, eşi ile birlikte Almanya’da çalışırken (eşi fabrikada, kendisi çilek toplama işinde) iki kızının dul kalmasıyla Eskişehir’e geri dönmüş ve dört torununun bakımında onlara destek olmuştur. Aynı apartmanda yaşayan kızları bugün, eşini kaybeden annelerine hem araçsal destek türünde hem de diğer türlerde destek sunmaktadır. Bu destekler, birlikte yaşama sebebiyle, gündelik hayatın içinde karşılıklı halde de olabilmektedir.

Fiziki yakınlık veya birlikte yaşama önemli bir unsurdur. Evlatlarıyla veya torunlarıyla birlikte yaşayan yaşlıların gündelik yaşamında, bu destek türüyle ilgili pratikler yoğun olduğu görülmektedir. Örneğin çalışan erkek torunuyla birlikte yaşayan ve yaşadığı muhitteki sosyal ağıyla destek ilişkileri yoğun olan Ayten, ev içi işlerde torununa destek olmaktadır. Diğer taraftan hasta olduğunda ilk olarak beraber yaşadığı torunu yardımcı olmaktadır. Uzun vadeli sağlık kontrolleri söz konusu olduğundaysa, yakın yerde yaşayan evlatları veya diğer akrabaları da destek vermektedir.

“Hasta oluyoruz, çocuklara angarya oluyoruz. Mesela doktor bana iğne yazdı. Osman da götürdü (*birlikte yaşadığı torunu*), Cengiz de (oğlu) götürdü. Arzu’nun Mahmut’u da götürdü. Torunum Mahmut... (*Bir gün*) Osman’ın bacak böyle (*şışmış olduğunu gösteriyor*). Ondan sonra yavrum o da götürdü (*torunu Mahmut’u kast ediyor*). Akşam-sabah iğne yazdı

doktor, 24 saat vuruluyoruz. 12 saatte bir. Arkadaşlarım var, damadım da var. Allah razı olsun, o da götürdü.” (Ayten, 78)

Ayten, sağlığı bozulursa çocuklara yük olacağı endişesiyle çok dua ettiğini dile getirmiştir. Bu kaygıyı burada da “angarya olduğunu” ifade ederek yansıtmaktadır. Sosyal destek ağının geniş olması sebebiyle ihtiyaç anında tek bir kaynağa bağımlılık söz konusu değildir. Ancak bu görece zengin destek ağının, daha çok enformel ilişkiler üzerine kurulmuş olması, Ayten’in endişelerini bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü enformel destek bireyler arası ilişkilere, gönüllülüğe ve karşılıklılığa göre şekillendiği için, hangi bağlamlarda desteğin alınabileceği veya alınamayacağı belirsiz olabilmektedir. Bu belirsizlik, ileri bir sağlık sorununun tahayyülünde “yük olmakla” ilgili endişelere yol açabilmektedir.

Ailenin verdiği araçsal destek, kurumda kalan yaşlılar için de önemlidir. Burak’ın kızı ve oğlu en az iki haftada bir ziyarete gelmekte ve kızı, Burak’ın ilaçlarını temin etmektedir.

“Bugün kurumdakiler hemen yardım eder. Kurum dışında oğlum gelir, kızım gelir. Kızım ilaçlarımı alıyor zaten, devamlı. Doktor olduğu için ona telefon ederler. Oğlum hemen hemen her hafta, iki haftada bir gelir gider. Kontrol eder yavrum.” (Burak, 81)

Burak’ın ilaçlarının temininde kurum, kızı ile iletişim kurmakta ve süreci takip etmektedir. İşbirliğiyle yürütülen bir araçsal destek formatı oluşturulduğu söylenebilir.

Ev içi işlerde verilen destekler oldukça önemlidir. Kadın katılımcılar arasında tamirat, boya, badana gibi işlerde destek aldığını ifade edenler olmuştur. Kadın ve erkek katılımcılar arasında ev temizliğinde destek aldığını belirtenler vardır. Bazı katılımcılar TEBEV kapsamında bu konuda destek alırken, bazıları evlatlarından destek almaktadır. Birlikte yaşayan kadın katılımcılar arasında ev içi işlere ve temizliğe destek veren katılımcılar da bulunmaktadır.

Yemek, eş kaybından sonra bilhassa erkek katılımcıların zorlandığı bir konudur. Bu kapsamda zaman zaman komşularının da destek verdiği görülmekle birlikte, evlatları da destek verebilmektedir. Örneğin kuruma geçmeden önce Burak, böyle bir destek aldığından bahsetmektedir. Bekir de son zamanlarda kesilmekle beraber, komşularının yemek ikramında bulunduklarını ifade etmiştir. Ümit de kızının arada yemek yapıp getirdiğinden bahsetmektedir. Yemek yapmakta zorlanan Ceyda, yakın yerde oturan komşusundan veya TEBEV görevlisi geldiğinde bu tür bir destek alabilmektedir.

Bazı kadın katılımcılar tamirat, alışveriş ve ulaşım konusunda desteğe ihtiyaç duymaktadır. Sosyal çevresi geniş olan katılımcılar bu konuda hızla desteğe erişirken, bazı katılımcılar evlatlarının uygun olduğu vakti beklediğini belirtmiştir. Ulaşım konusu, eğitim düzeyi düşük yaşlı kadınlar için oldukça önemli bir sorundur. Onların hareket alanını daraltmakta ve toplumsal hayata katılımını sınırlandırmaktadır. Bazı kadın katılımcılar hastaneye veya farklı yerlere gitmek için evlatlarına ihtiyaç duymakta ve onlar olmadan gidememektedirler. Dolayısıyla araçsal destek yaşının hareket etme kapasitesi ve kamusal alanlara erişimiyle doğrudan ilgilidir.

Maddi destek; parasal/mali yardımları, çeşitli hediyeleşme biçimlerini ve doğrudan para verilmeden, ihtiyaç duyulan şeyin temin edilmesi yoluyla gerçekleştirilen ayni yardımları kapsamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, bazı çalışmalar (House, 1981) maddi desteği araçsal veya somut/maddi (*tangible*) destek altında da değerlendirmektedir.

Katılımcıların birçoğunun maddi destek veriyor olması oldukça dikkat çekicidir. Katılımcılar, sahip oldukları ekonomik kaynaklara göre evlatlarına destek olmaktadır. Aynı evde yaşadığı oğlundan, gelininden ve torunlarından çeşitli şekillerde destek alan Arif, aynı zamanda onlara çeşitli şekillerde destek olmaktadır. Bu desteklerden birisi, emekli maaşından haneye yaptığı finansal katkı ve ayni yardımlardır:

“Geçimimiz çok şükür iyi. Geçimimiz iyi, şikâyet yok. Onlar çalışıyor. Ben maaşım ile... (devam etmiyor, destek oluyorum demek istiyor). Geline “ne lazım?” (diye soruyorum), şu lazım. Yani dolap mı lazım, alıyorum. Ne lazımsa hepsini alıyoruz... Akıllı telefon aldım bir tane, şey yaptım, denedim falan. Dedim ben sevmeydim bunu, tuttum geline verdim. Sonra bir tane daha aldım, tuttum onu da toruna verdim... Onlar da destek olur bana. Ben de onlara destek oluyorum. Kızlar daha çok. Şehre gittiğimde ne lazımsa; telefon gelinin elinde, “şu lazım, bu lazım”. Kızlara yine soruyoruz, ihtiyacın var mı? Arada onları da görüyoruz (ihtiyaçlarını karşılama anlamında görmek ifadesini kullanıyor). Eee biz şimdi iki adım gittik mi onlar da iki adım gelir. Esirgemem hiç. Ha, biz ne kadar verimiz? 50 verimiz, 100 verimiz, 200 verimiz. Öyle olur yani. Onlar kalkıp istemiyorlar ama. Böyle daha rahat hissediyorum.” (Arif, 75)

Burada Arif’in açıkça finansal ve ayni destek sağladığı anlaşılmaktadır. Eve dolap alması, kendisine aldığı akıllı telefon cihazlarını gelinine ve torununa vermesi ve torunlarına verdiği parasal destek, ayni ve finansal desteklerin örneğidir. Aynı zamanda karşılıklıktan bahsetmektedir. Bu tür bir destek ilişkisinin onu daha rahat hissettirdiğini de eklemektedir. İhtiyaçları olmasa veya bir şey almasa bile, çevresindekilere bunu

soruyor olması onun, aile üyelerine gösterdiği ilgiyi yansıtmaktadır. Diğer taraftan kendini daha iyi hissediyor olması, verdiği destek sayesinde ilişkilerinde daha iyi bir konumda olmasıyla veya öz-değerini korumasıyla ilgili olabileceği gibi ebeveynlik sorumluluğunu yerine getirdiği algısıyla da ilgili olabilir. Dolayısıyla burada, maddi destek ile duygusal doyumun iç içe geçtiği bir bağlam söz konusudur.

Çocuklarına maddi destek verdiğini belirten katılımcılardan bir diğeri Burak'tır. Burak'ın bunu ifade ettiği bağlam oldukça dikkat çekicidir:

“Burada sabahleyin, şeye kadar, kahvaltı saatine kadar yatıyorum. Bir şey yapmıyorum. Gözüm görmüyor, kulağım az duyuyor, yani bir şey yapamıyorum... Öyle yani, onlardan mahrum olunca, yani gözle kulak insanın hayatını dolduran şeyler, biliyorsun... Ama bu yaşta insan... *(cümlesini tamamlamıyor)*. Ben ölümü bekliyorum.

Personel: Aaa, öyle deme canım!

Burak: Yoo, ciddi söylüyorum. Bir an önce ölsem de... Ama çocuklarım diyorum, benden faydalaniyor şimdi. Benim maaşımdan faydalaniyorlar. Onları mahrum etmemek için yaşayabilmek... Ölümü bir kurtuluş olarak kabul ediyorum. Hastanede birkaç gün yattım ben. Oranın hayatını biliyorum; çekilen ıstırapları, yaşanan acıları falan gördüm. Ya oraya düşmeden Allah canımı alsın istiyorum...” (Burak, 81)

Burak, görüşme esnasında çocuklarına çok düşkün olduğunu ve onlara, ihtiyaç duydukları zaman maddi destek verdiğini vurgulamıştır. Eşini kaybettikten sonra onlara rahatsızlık vermek istemediği için yaklaşık on bir sene tek başına yaşadığını ifade etmiş, sonrasında artan sağlık sorunlarının da etkisiyle yalnızlık gittikçe daha ciddi bir sorun olduğu için kurumda kalmaya başlamıştır. Çocuklarına verdiği maddi destek, ekonomik katkı sağlayan bir baba rolünü devam ettirmesiyle beraber, varlığına anlam kattığı ve yaşamak için gerekçe olarak vurguladığı önemli bir noktadır. Eşini kaybettikten sonra gittikçe yalnız hissetmesi, ardından görme ve duyma yetilerinin azalması ve hastanede yaşadığı deneyimler onun yaşamla bağını sarsmıştır. Buna karşın, çocukları karşısında “onlara destek olan bir baba” olduğunu vurgulaması ve bu bağ zemininde şekillenen destek ilişkisi yaşamla bağını inşa etmektedir.

Üst sınıftan çalışmaya devam eden ve geliri yüksek olan Halil, kardeşleriyle birlikte annesinin yaşadığı evi yeniden yaptırdıklarını ifade etmektedir. Ayrıca kardeşlerine de zaman zaman maddi destek vermektedir.

“Mesela büyük olduğum için, en büyük olduğum için biraz ben şey yapıyorum. Yani maddi manevi böyle kardeşlerimizle aram iyidir. Mesela para lazım olur, bir şeyi ödeyemez, ben veririm kardeşime. “Ya ben de ödeyemedim sana” der, “ya ne zaman paran olursa ödersin” ya da “ödeme”, derim... Sonra annemin işte bu evi eskiydi... Yaptırırız evin içini dedim... Kardeşimin tanıdığı ustalar varmış. Dedi, sen gel fayansları, sen mutfak dolaplarını yap. İşte biz de verdik parasını. Sen gel boya badana yap. Dört kardeş vereceğiz. İki kardeşimin durumu iyi değildi. Onların yerine de ben verdim. Annemin evini yaptırık.”

Diğer katılımcılar arasında da gelirleriyle evlatlarına veya hane üyelerine destek verdiğini belirten katılımcılar olmuştur. Yaşlıların gelirlerini bu şekilde değerlendirmeleri bağlama göre, evlat-ebeveyn ilişkisi veya kendi kimliğiyle ilgili bir değer durumunu yansıtmaktadır. Hem kadın hem de erkek katılımcılar arasında bu tür destekler verdiğini belirten çok sayıda katılımcı olmuştur. Ekonomik kaynakları zayıf olan katılımcıların da bu anlamda zaman zaman destek sağladıkları dikkat çekmektedir. Ancak bazı durumlarda istismarın da olduğu hissedilmektedir. Örneğin Kardelen işlemleri gerçekleştiremediği için kartını kızına vermiş, ancak kızının aldığını anladıktan sonra oğluna teslim etmiştir. Oğlu, maaşını çekerek ve alışverişini yaparak araçsal destek sağlamaktadır. Ancak Kardelen her iki çocuğuna da maddi destek sağladığını, zaman zaman da onlardan aldığını ifade etmektedir.

“Ay başı geldi mi, bir gelir oğlan, maaşımı çekiverir. Kız ondan küstü benimle. Ama ben oğlana da yardım ediyorum, ona da. Kıza versem (kartı kast ediyor) üç beş alıyor. Oğlan almıyor. Oğlan fişine kadar getiriyor.” (Kardelen)

Sağladıkları maddi desteğe karşın katılımcıların çoğu çocuklarından çeşitli ayni destekler almaktadır. Mutfak malzemeleri, ev ihtiyaçları, kömür gibi çeşitli malzemeler bazı durumlarda ücreti alınsa da çoğu zaman ücret ödemediklerini ifade etmektedir. Doğrudan parasal yardımı daha çok katılımcılar sağlarken ayni yardımları daha çok evlatların sağlaması dikkat çekicidir. Bu durum kaynaklar ve ihtiyaçlar bağlamına göre şekillendiği gibi ‘karşılıksız’ olarak görülen ancak belirli düzeyde karşılıklılığın üzerine kurulan bir alışveriş ilişkisi olabilir. Destek ilişkileri bağlamında gelişen örtük beklentiler, yükümlülükler veya sorumluluk algısı rol oynuyor olabilir.

Formel bakım ve destek; diğer destek biçimlerini kapsayan, ancak aile, arkadaş gibi enformel sosyal çevre yerine, kurumların sağladığı desteği ifade etmektedir. Bu

kapsamda, TEBEV kapsamında destek alan yaşlılar ile Metin Özöğüt Yaşam Merkezi'nde (MÖYM) yaşayan yaşlı katılımcıların deneyimlerine yer verilecektir.⁵⁵

TEBEV, yaşlılara evde destek vermek amacıyla yürütülen bir projeyken; MYÖM, yaşlıların kaldığı Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'ne bağlı bir yaşam merkezidir. MYÖM'deki yaşlılar, oda arkadaşlarından personele kadar gün içinde birçok kişiyle temas ederken ve uzmanlardan farklı türlerde destek alırken; TEBEV kapsamında verilen destekler uzun aralıklarla gerçekleştirilen ziyaretler ve hizmetleri içermektedir.

TEBEV hizmeti alan katılımcılar ev temizliği konusunda destek almaktadır. Ancak personel, ihtiyaç olduğu takdirde basit yiyecekler hazırlama veya alışveriş yapma gibi çeşitli konularda destek verebilmektedir. Arada gerçekleştirilen sosyal etkinliklerin de onların iyi oluş haline katkı sağladığı düşünülmektedir. MYÖM'deki katılımcılar ise, sağlık kontrolleri, ilaç takibi, yeme-içme, alışveriş, iletişim kurma, sosyal faaliyetlere katılma gibi birçok konuda destek almaktadır.

Formel destek alan bütün katılımcılar yalnızlıkla ilgili önemli deneyimlere sahiptir. Ancak TEBEV'den hizmet alan ve tek başına yaşayan Ceyda, İsmail ve Bekir'in yalnızlık sorunu fiziksel veya psikolojik sorunlarla, gündelik yaşamla ilgili rutinlerin kaybolmasıyla ve toplumla temas kurmakta zorlanma gibi farklı unsurlarla kesişerek daha ciddi bir etki oluşturmaktadır. MYÖM'de kalan Ayşe, Neşe, Burak ve Nazif için yalnızlık, tek başına yaşadıkları dönemle ilgili deneyimleri anlatırken ciddi bir sorun olarak dile getirdikleri, şimdilerde ise anlam kaybı ve derin ilişkiler kuramama gibi duygusal sorunların ardında hissedilen bir durumdur. Ancak kurumda kalmaya başladıklarından itibaren gün içinde personel ve diğer yaşlılarla temas halinde olmaları onlara duygusal ve araçsal destek sağlamıştır. Kurumda olmanın en önemli avantajı, bir şey olması halinde anlık müdahale edecek birilerinin varlığıdır.

Kuruma yerleşen katılımcılar, belirli bir alışma süreci sonrasını atlattıktan sonra aldıkları hizmetlerden memnuniyetlerini dile getirmektedir.

“Alıştım buraya yavrum. Burası o kadar güzel ki! Yani insanın arkadaşına da hasreti kalmıyor, dosta da hasreti kalmıyor. Yani her türlü alaka bakım var. Onun için çarşıya bile gitmek istemiyorum. Gitmiyorum. Yani daha doğrusu, gitsem ne olacak. Hep gördüğüm gezdiğim yerler, bildiğim insanlar. Yalnız markete gidiyoruz işte, alışveriş yapıyoruz, ihtiyaçlarımızı,

⁵⁵Daha önce “Formel Destek Sistemleri: Belediye Hizmetleri” başlığında bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için burada destek türlerine kısaca değinilecektir.

canımın istediklerini alıyorum işte... Şimdi buradayım, sevgili kardeşlerimle, arkadaşlarımla. Çok güzel günlerimiz geçiyor. Sağ olsunlar büyük alaka gösteriyorlar, sevgi gösteriyorlar. Her türlü ihtiyacımızı gideriyorlar yani.” (Burak, 81)

Burak, eşini kaybettikten sonra on sene boyunca yemeklerini kendi hazırlamış, ancak görme sorunu (sarı nokta) artınca bir buçuk yıl TEBEV’in sıcak yemek hizmetinden faydalanmış, yalnızlığın gittikçe daha güvensiz hissettirmesiyle arkadaşının önerisi doğrultusunda kuruma yerleşmiştir. Kızı ve oğlu ile ilişkileri iyi olmasına karşın, onların vakti olmadığı ve onlara rahatsızlık vermek istemediği için kurumu daha iyi bir seçenek olarak değerlendirmiştir.

“(Kızım) evde kalmıyor yavrum. Hem evde kalmıyor hem de benimle ilgilenemez, vakti yok. Gidiyor vazifeye, hastaneye gidiyor. Bir cumartesi pazar. Sonra oturup evde kalamam ben devamlı, evde kalamam. Çıkarım ben. Hürriyete alışmış bir insanım.” (Burak, 81)

Yaşlının desteklenmesinde sorumluluğu önemli ölçüde aileye veren rejimlerde, değişen aile yapıları ve bakım rolü atfedilen kadının iş yaşamına katılması, uygulamada bu desteğin her bağlamda sürdürülebilir olamayacağını göstermektedir. Burak’ın evli oğluyla veya bekar kızıyla yaşamak istememesinin sebeplerinden biri, onların gündelik yaşam akışında ek olarak üstlendikleri bir sorumluluk olarak görülecek olmasının verdiği rahatsızlıktır. Dolayısıyla modern toplum, aile yapısını ve aile üyelerinin yaşamını değiştirirken, yaşlılar da bu değişim karşısında, destek ve bakım sorumluluğu konusunda aileye bir “yük” olmak veya onların bu sorumluluğu almaları halinde “evde durarak” onların kendileri için endişe etmeyecekleri bir hayat yaşamak istemediklerini vurgulamaktadır. Bu değişim, bilhassa sağlığın yitimiyle, yaşlılar için formel destek veren kurumların önemini daha da arttırmaktadır.

Sosyal faaliyetlerin duygusal destek için oldukça önemli olduğunu vurgulayan katılımcılar olduğu ifade edilmişti. Örneğin TEBEV’den hizmet alan katılımcılardan İsmail, gezi ve piknik organizasyonlarından duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Kurumda kalan katılımcılar da çeşitli etkinliklere katıldıklarından ve bu durumun onları olumlu etkilediğinden bahsetmektedir.

“Katılırım ben, hepsine katılırım. Her şeye açığım. Spora falan. Markete. Bunlar biliyor beni hepsi zaten. Ben o gün de işte gittik, kitap şeyi. Yukarıdan indim, hadi yallah! *(Bazı etkinliklere gelişigüzel gittiğinden bahsediyor).*” (Ayşe, 73)

Kuruma geçmeden önce tek başınalığı çeşitli sebeplerle sorun olarak ifade eden katılımcıların kuruma geçtikten sonra yalnızlık veya güvensizlik gibi hislerinin değiştiği anlaşılmaktadır. Bu durum, yaşlının sosyal çevreyle yeniden etkileşime geçmesini mümkün kılan bir ortam oluşturulduğunda, olumsuz duyguların yerini aidiyet ve güven duygularına bırakabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak katılımcıların farklı türlerde destekler aldığı ve sağladığı görülmektedir. Destek türlerinin her biri farklı bir forma sahip olsa da gerçek yaşamda iç içe geçmiş halde olmaları oldukça olasıdır. Çalışma bulguları da bu durum yansıtmaktadır.

4.6.1.5. Karşılıklılık

Karşılıklılık (*reciprocity*), özellikle 1980'lerden sonra, enformel bakıma ilginin artmaya başladığı bir dönemde önem kazanmıştır (Chappell ve Funk, 2011, s. 356). Böylece, önceden var olan yaşlıların toplumdan ve sosyal ilişkilerden geri çekildiği veya izole olduğu yönündeki anlayış değişmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, yaşlıların pasif alıcılar olmadıklarını, aktif katılımcılar olduklarını vurgulamaktadır. Dinamik ilişkilerin kalitesi açısından da önemli olan karşılıklılık, sosyal entegrasyonu da güçlendirmektedir (Chappell ve Funk, 2011).

Bu kapsamda yaşlıların sosyal ilişkilerinde karşılıklılığın önemli olduğunu vurgulayan yaklaşımlar vardır. Bunlardan birisi sosyal değişim kuramıdır. Buna göre tek yönlü ilişkiler (desteğin yalnızca alındığı veya verildiği durumlar) psikolojik sorunlara yol açma riski taşıırken; karşılıklı ilişkiler, yaşlı bireylerin psikolojik esenliğe katkı sağlamaktadır (Kim & Kim, 2003). Wu (2014, s.352), sosyal destek alışverişlerinin sadece karşılıklılık oluşturmak için değil, duygusal bağların ve aidiyet duygusunun kurulmasında da önemli olduğunu söylemektedir.

Bu çalışmada da destek ilişkilerinin karşılıklı olmasının, yaşlıların iyi oluşuna ve sosyal entegrasyonuna katkı sağladığı görülmektedir. Bulgular paylaşılırken birçok noktada karşılıklılığın olduğu vurgulanmış ve ilgili veriler paylaşılırken tartışmaya açılmıştır. Burada, diğer temalarda paylaşılan verilerle tekrara düşmeden konunun kısaca ele alınması planlanmaktadır.

Oğlu, gelini ve torunlarıyla aynı evde yaşayan Arif, gündelik yaşamıyla ilgili birçok konuda onlardan destek alırken, kendisi de emekli maaşından finansal ve aynı destek

sağlamaktadır. Eve çeşitli malzemeler almakta ve torunlarına harçlık vermektedir. Bu karşılıklılık durumu, onu daha rahat hissettirmektedir:

“Onlar kalkıp istemiyorlar ama. Böyle daha rahat hissediyorum. Tabii, oraya gelmişsin artık. Yapılacak bir şey kalmamış. ‘Aman ya, ben istediğim gibi yaparım!’ (*‘Harcarım’ anlamına gelecek şekilde, kinayeli konuşuyor*). Bunlar bitmiş. Mesela gençler ne de olsa, merak ederler. Alırım ben de.” (Arif, 75)

Arif, sorumluluk almakta, harcamalarını bu sorumluluk duygusuyla yaptığını ifade etmektedir. Daha önce maddi destek kısmındaki paylaşılan ifadeleri de göz önünde bulundurulduğunda buradaki ifadeleri, Arif’in kendi gelirini karşılıklı bir destek ilişkisini sürdürmenin aracı olarak kullandığını göstermektedir. Sosyal değişim teorisi çerçevesinde karşılıklılık üzerine bir araştırma gerçekleştiren Kim ve Kim (2003) hem destek veren hem de destek alan yaşlıların, diğerlerine göre daha yüksek yaşam doyumuna sahip olduğunu belirtmektedir.

Bu noktada karşılıklılığın nasıl gerçekleştiğine açıklık getirmek gerekir. Karşılıklı destek pratiklerini şekillendiren sebepler arasında ihtiyaçlar ve kaynaklar bulunmaktadır. Ancak bunlar dışında, toplumsal normlar ve değerler de destek ilişkilerinin karşılıklı hale gelmesini sağlıyor görünmektedir. Arif’in kendini bu şekilde mutlu hissetmesinin önemli bir sebebi, erkeğin “ekmek kazanan” rolü çerçevesinde edindiği sorumluluk hissini olması muhtemeldir. Yaşam boyu edinilen sosyo-psikolojik kazanımların yaşlılıkta da farklı alanlar ve ilişkilerde devam edebileceğini vurgulamak önemlidir. Çünkü sosyal değişim kuramını temel alarak geliştiren bazı diğer kuramlar, biçim değişse de içselleştirilmiş belirli norm ve değerlerin devamlılığının olduğu durumlarda, bunun nasıl gerçekleştiğini irdelemiyor görünmektedir.

Sosyal değişim kuramı, karşılıklılık ilişkisini anlamak için önemli araçlar sunmaktadır. Bu kuramı, yaşlıların durumuna uyarlayan James Dowd (1975), yaş ilerledikçe sosyal etkileşimdeki ödül-maliyet oranının, bireyin sosyal statüsüne (yaşlı olmak gibi) ve kişisel kaynaklarına (ekonomik sermaye, güç, sağlık gibi) bağlı olarak değiştiğini ileri sürmektedir. Buna göre, yaşlılıkla birlikte sağlık, gelir ve toplumsal rollerde yaşanan kayıplar sebebiyle yaşlılar, dengesiz ve eşitsiz değişim ilişkilerine maruz kalmaktadır (Dowd, 1975). Teori, yaşlıların, bilhassa birincil ilişkilerindeki uzun vadeli karşılıklılık seyrini dikkate almaması sebebiyle eleştirilmiştir (Wan & Antonucci, 2016). Burada da Arif’in ifadeleri, sadece bugünkü bağlamı içinde düşünüldüğünde, bir karşılıklılık

dengesi kurmaya çalışıyor gibi görünebilir. Ancak Arif, eşini kaybettikten sonra çocuklarıyla ilgilendiğini ve çevresinin, kendisini evlendirmeye yönelik girişimlerini reddettiğini de ifade etmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla Arif, 10 yılı aşkın bir süre önce eşini kaybettiğinden beri, dört kızı ve bir oğluna, evlilik gibi önemli süreçler de dahil olmak üzere, uzun süredir destek olmaktadır. O halde karşılıklılığı geliştiren unsurlar arasında, yalnızca belirli bir andaki ilişkileri ele almak ve bu ilişkilere bir çeşit maliyet- kâr/ödül hesabıyla yaklaşmak eksik bir yaklaşım olur. Bu sebeple hem yaşam seyri süreci boyunca şekillenen ilişkilerin hem de ilişkileri düzenleyen toplumsal normların üzerinde durmak gerekir.

Bazı bağlamlarda geçmişte kurulan destek ilişkileri, ilerleyen yıllarda bir beklentiye dönüşerek karşılıklılık durumunu veya ilişkileri etkileyebilmektedir. Örneğin Meltem, uzun yıllar ikamet ettiği mahalledeki komşularıyla destek ilişkilerinin eşi hayattayken de sürdüğünü belirtmektedir. Şoför olan merhum kocasının, komşuları defalarca uzak veya yakın mesafelere taşınması, karşılıksız nakdi yardımlarda bulunması ve sağladığı destekler sayesinde kazandığı itibarı, bugün Meltem'in bu insanlara yönelik beklentilerini belirlemektedir. Aile olarak yardım ettikleri veya hatırları olduğunu düşündüğü kişilerden destek beklentisini karşılayamaması, onlarla destek ilişkilerinin zayıflamasına sebep olmaktadır. Bu durum, destek ilişkilerinin karşılıklılık boyutunun bu ilişkileri sürdürme açısından önemini ortaya koymaktadır:

“Hele şuradan, köyde en yakın akrabam, kayınım. Şuradan, bizim Salı pazarı vardır. Kendi arabası var... Bir hafta önce dedim ben bir salça alacağım, 5 kilo. Salça çıkartacağım dedim de o demiyor “bir eksiğin var mı?”, o demiyor. Onları Veli (*vefat eden eşi*) çok taşırdı, biliyor musun? (*Araçla ulaşım sağlardı anlamında söylüyor*). Çok taşırdı. Beş tane kız çocuğu okuttu Eskişehir’de (*akrabasını kast ediyor*). Kalemine, pırasasına, yufkasına, peynirine, her şeyine... Teyzesine, Çamlıca’ya götürürdük. Çatıya çıkartırdık. Ama şimdi onlar beni gördüğünde ses vermeden kaçıyorlar. Bu mu doğruluk? Bu mu hak? Bu mu iyiliğin karşılığı Nur kızım! Ama daha dedim emmimin kızına, eğer dedim (*cümleyi bitirmeden heyecanlı bir şekilde hemen yaşadığı olaya geçiyor*) ... Elim şuradan şöyle attı parmağım şöyle (*işaret parmağının nasıl kesildiğini gösteriyor*), parmağımın yarısını şöyle attı. Şeker hastasıyım bir de, kolesterol hapı içiyorum... Yol yakırken benim parmağımı dedim, gidelim bir E...’ye (*ilçe adı veriyor*), sardır. Yok ya dedi, baldız dedi. Benim de şekerim var dedi, benim de elim kesiliyor, bir şey olmaz dedi. Şurada amcamın kızı demiyor ki kocasına (*cümleyi*

⁵⁶Bu bulgular, “Destek İlişkilerini Şekillendiren Unsurlar/Toplumsal cinsiyet: Yeniden evliliğe yönelik yaklaşımların bir değerlendirmesi” başlığında yer almaktadır.

tamamlamıyor, hemen bana soruyor) ... Sen olsan demez misin? Demiyor o, demiyor. Neyse gelin sardı, sabaha kadar derin dondurucuya bastırdım.” (Meltem, 69)

Ganong ve Coleman (2006), yardım ve desteğin ardındaki motivasyonları değerlendirdikleri senaryo temelli çalışmalarında, geçmişteki davranışların dikkate alındığını vurgulamışlardır. Çalışma kapsamında katılımcıların bir kısmı, yardım edilecek kişinin “daha önce bir şey yapmış olmasını”, yani yardımların karşılıklılık boyutunu önemsediklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu, Meltem’in “hak etme” ile ilgili vurgusuyla karşılaştırıldığında, geçmişte yapılan yardımların ihtiyaç anında bir beklenti oluşturduğunu göstermektedir. Ganong ve Coleman’ın (2006, s.275) çalışmasına göre, yardım niyeti; aile bağının olması, önceden (bilhassa yakın zamanda) yardım etmiş olması, ilişkilerinin niteliği ve mevcut kaynaklar gibi çeşitli koşullara göre şekillenmektedir. Meltem ise akrabalık bağına ve önceden ettikleri yardımlara vurgu yaparak, acil bir anda kendisinin yardım talebine cevap verilmediği, hatta küçümsendiği için yaşadığı hayal kırıklığını ses tonu ve sorgulan ifadeleriyle yansıtmaktadır:

“Eşim varken Nur kızım, herkes destekledi. Herkes arkadaştı, herkes dosttu. Ben Koçtaş yanında, kızıma yakın olsun diye, torunu okula vereyim geleyim diye ev tuttum kiraya. Burayı (şu an kaldığı evi) birden imzaladık, müteahhide verdik. Buralar zaten, bu komşular yıkıldı falan, bir sene sonra geri geldim. Geri geldim ama eş dost kaybolmuş. 35 senelik dostluk arkadaşlık kimse destek, kimse yardımcı olmadı, çocuklarımdan sonra... Elim kesildi. Bir tane komşu bulamadım beni götürün diye... Veli abin (*eşi*) o zaman dolmuşçuydu. Elinde parası vardı. Diyorum; Veli’nin dolmuşuna mı, parasına mı dönermiş herkes?” (Meltem, 69)

Dolayısıyla destek ilişkileri uzun vadede şekillenen beklentilerle de iç içe geçmektedir. Meltem ve eşinin komşularıyla kurdukları destek ilişkileri destek sağlama potansiyeli taşıyan bir sosyal sermaye oluştururken, bu sosyal sermaye bazı bağlamlarda ihtiyacı karşılayamamaktadır.

Destek ilişkileri farklı bağlamlara göre karşılıksız, özgeci veya karşılıklı olabilmektedir. Yaşam seyri perspektifi ve yaş yapısını doğru anlamak, destek ilişkilerinin ardındaki motivasyonları anlamada oldukça önemlidir. Çünkü, belirli bir yaş döneminde (örneğin ebeveyn-çocuk arasındaki ilişki) yapılan yardım ve destekler, karşılık beklemeden veya özgeci bir biçimde gerçekleştirilirken, farklı bir yaş döneminde (yaşlı ebeveyn-yetişkin evlat gibi), gerek toplumsal normlara gerekse beklentilere göre karşılıklı bir şekilde gerçekleştiriliyor olabilir. Diğer taraftan ilişkinin türü (aile, üvey aile, arkadaş gibi) ve

cinsiyet de yardımlaşma motivasyonlarını etkileyebilmektedir. Ganong ve Coleman'ın (2006) elde ettiği bulgulara göre neden yardım edilmesi gerektiğine dair motivasyonlar veya koşullar arasında; kan bağı, geçmiş ilişkilerin kalitesi, geçmişte yapılan yardımlar, mevcut kaynaklar ve ihtiyaçlar ile belirli derecede aile yükümlülükleri gibi toplumsal normlar, yaş ve cinsiyet değişkenleri bulunmaktadır. Yazarlar, kuşaklar arası yardımlaşmayla ilgili olarak ikircikli durumların, yani birden fazla ve bazen de çelişkili olabilen dayanakların ifade edildiğine dikkat çekmektedir.

Daha önce ilişkilerin yoğunluğu ve niteliği ele alınırken Zehra ile onunla aynı evde yaşayan kızına değinilmişti. Kızı, aynı evde yaşadıkları için annesine yoğun destek verdiğini belirtmiş, diğer kardeşlerin bu konuda kendilerini geri çekmelerini eleştirmiştir. Kızı, annesi için verdiği desteği karşılık beklemeden yaptığını ifade etmekle beraber, Zehra sağlığının elverdiği ölçüde ev içi işleri yapmaya devam ederek kızına destek olmaktadır. Kızı, annesinden bir beklentiye sahip değilken, annelerine destek vermeleri gerektiği konusunda kardeşlerine yönelik bir beklenti içindedir. Anne ile kızı arasında 'niyet edilmemiş bir karşılıklılık' durumu varken, kızı, toplumsal değerler çerçevesinde ebeveyne bakma yükümlülüğünün diğer kardeşlerde de olduğunu vurgulayarak kardeşlerinin adil olmalarını istemektedir.

Meltem'in destek ilişkilerindeki karşılıklılıkla Zehra'nın ilişkileri arasındaki farklılık, 'amaçlı karşılıklılık' ile 'niyet edilmemiş karşılıklılık' olarak değerlendirilebilir. Amaçlı olanda bilinçli bir beklenti, stratejik bir yaklaşım varken, niyet edilmemiş karşılıklılığın ardında toplumsal inşalarla bağlantısı olan çeşitli içsel motivasyonlar olabilmekle beraber, destek spontan gerçekleşmekte, doğrudan bir karşılık alma beklentisi üzerinden gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla karşılıklılıkta salt bir değiş-tokuş ilişkisinden bahsetmek mümkün olmadığı gibi, karşılıksız olarak gerçekleştirilen pratiklerin ardındaki motivasyon her zaman görünür olmayabilir. Örtük normlar, ilişki yapıları, bağlılıklar veya sorumluluk hissi gibi unsurlar karşılıklılığın görünümlerini değiştirebilmektedir. Burada, her ilişkinin karşılıklılığa dayandığının savunulmadığı da ifade edilmelidir. Meltem ile Zehra'nın kızının destek ilişkileri düşünülerek bir tartışma yürütülmüştür. Bağlamin, niyetin ve farklı türlerde ilişkilerin karşılıklılığın farklı formlarını anlamada önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

Dolayısıyla karşılıklılık, toplumsal cinsiyet, ailedeki roller ve benimsenen değerler çerçevesinde bir beklenti olarak karşımıza çıkabilmektedir. Toplumsal cinsiyet ve

kültürel değerler çerçevesinde oluşan ebeveyn-evlat ilişkisi + evlatlar arası ilişkiler bağlamında Bahar, eşinin ailenin en küçük erkeği olması sebebiyle evlendiği yirmili yaşlardan itibaren 15 yıl ciddi bir bakım emeği gerektiren kayınbabasına ve kayınvalidesine baktığını belirtmektedir. Bu süreçte sinir krizleri geçirse bile diğer beş gelinin ailenin yaşlılarının bakımını üstlenmediğini, hem psikolojik hem de fizyolojik olarak çok yıprandığını anlatmaktadır. Bakım verdiği aile büyüklerinin “*seni de öyle baksınlar kızım*” diye kendisine çok dua ettiğini belirtmiş, fakat mevcut durumda bilhassa gelinlerine yönelik beklentisi karşılık bulamamıştır. Aile içindeki hiyerarşik yapı sebebiyle yoğun bir bakımı üstlenen Bahar’ın bu durumu, bugünkü sağlık sorunları üzerinde etkili olabilir. Bununla beraber o dönem, manevi bir karşılık olarak değerlendirilebilecek dualar alması, geleceğe yönelik bir beklenti de oluşturmuştur. Ancak kuşaklar arasında değerler farklılaştığı için bu beklenti karşılık bulamamıştır. Diğer taraftan bu durumu kabullenmesi ve oğlundan aldığı desteğe yönelik memnuniyeti sorunlarıyla baş etmesinde önemli bir stratejidir.

Sonuç olarak karşılıklılık, yaşlının pasif olmadığını, aktif taraflardan biri olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Karşılıklılık ilişkileri ise anlık değiş-tokuş yapısıyla sınırlı olmayıp, farklı unsurların şekillendirdiği motivasyonlara göre değişebilen formlara ve bir dinamizme sahiptir.

4.6.1.6. Memnuniyet

Memnuniyet veya doyum, bireyin aldığı destekten ne derece tatmin olduğu ve bunu nasıl açıkladığına yönelik değerlendirmelerdir. Memnuniyet büyük oranda katılımcıların destek algısıyla ilişkilidir. Ancak farklı motivasyonlar da memnuniyetle ilgili ifadeleri etkilemektedir.

Memnuniyetle ilgili ifadeler destek ilişkisinde bulunan kişilerle ilgili olabildiği gibi kurum, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar veya sosyal hizmetlerle ilgili düşünceleri de yansıtmaktadır. Bu tema altında hem enformel hem de formel destek ilişkileriyle beraber diğer değerlendirmelere de yer verilecektir.

Katılımcıların genel olarak memnuniyet kapsamında değerlendirilen yorumları, minnet ve şükranla ilgili ifadeler içermektedir. Anlatılarında çocuklarına, komşularına ve personele dua eden çok sayıda katılımcı vardır.

“Ama Allah razı olsun konum komşumdan da. Ben merhaba derim komşulara, erkek olsun kadın olsun. Naptın komşu derim, iyi misin? Onlar da benim halimi hatırlar sorar.” (Meltem, 69)

“Hastayken arabasıyla götüren de oldu... Allah razı olsun öyle insanlar da var... Şimdiye kadar iyi komşular vardı ama tabi herkes gelin aldı, kız çıkardı telaşları değişti.” (Zehra, 82)

“Allah razı olsun, kızım getiriyor işte, büyük kızım. Hastalığım oldu mu çocukla gidiyor.” (Sevgi, 65+)

“Allah razı olsun gelinden. Çok baktı. Bana da eşime de. Kaçıyordu kapıdan (eşi son üç yılında Alzheimer olduğu için onu kast ediyor). Yola gidiyordu.” (Müzeyyen, 78)

“Şimdiki eşim, Allah razı olsun çok yardımcı oluyor. İlk dönemlerimizde de öyleydi, şimdi de.” (Mahir, 77)

“Ben çoğu yetim torunla ilgilendim, senelerce. Ama şimdi onlar da bana... Hastaneye varıyoruz, hemen hangi doktora gideceksin, tak sırayı alıyor, açıyor kapıyı gidiyor. ‘Dedemi getirdim’ diyor. Şimdi o yardım ediyor. Allah razı olsun, çok faydaları var hastanede, bilgi işlemde.” (Selim, 84)

“Allah razı olsun” ifadesi, aldıkları desteğe karşı hem bir teşekkür hem de onların iyi oluş haline yönelik bir temenni, bir duadır. Dini ve kültürel bağlamda bir teşekkürdür. Aldıkları destekleri ifade ederken o kişilere yönelik minnetlerini dile getirmektedirler.

TEBEV ve bilhassa MÖYM’den formel destek alan katılımcılar da orada çalışan personele daima dua etmekte ve yaptıkları hizmeti övmektedir:

Ama çok rahatım burada. Çok zor bir şey aslında da bayağı. Başta böyle bir ‘ne yaptım ben’ dedim. Çocuklarım mı haklı, ben mi? Ah! Bir gün böyle, iki gün öyle. Üçüncü gün biraz değişmeye başladım. Biliyorum çünkü. Tamaaam, benim yerim! Öyle de oldu. Şimdi hemen hemen iki ay oldu geleli ben buraya.” (Ayşe, 73)

Ayşe, kurumda kaldığı sürede sağlık kontrollerinin yapıldığını, burada kendileriyle çokça ilgilendiklerini ve hizmetlerden memnun olduğunu belirtmiştir. Kuruma geçmesiyle birlikte Ayşe’nin sosyal destek ağının önemli bir bileşenini kurum personeli oluştururken, çocukları ise haftanın belirli günlerinde ziyaret ederek çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmektedir.

TEBEV’den destek alan katılımcılardan İsmail, belediye desteğinden memnun olduğunu, ancak devletin daha çok destek vermesi gerektiğini söylemiştir. Benzer bir eleştiriyi emekli maaşlarının gittikçe eridiğini vurgulayan Kemal de dile getirmektedir.

“Emekliler hiç memnun değil. Umut yok, gelecekle ilgili bir hayal yok, umut yok. Rutin. Gelip gidiyorsun. En büyük, en büyük şeysi, lüksü, burada bir çay içmek. Ama yurtdışına gidip de araştıran için öyle değil. Bir emekli olarak durumu çıkmazda görüyorum... Sen kendi paranı gerisin geri alıyorsun. Yani bunda bir şükür olmasına gerek yok. Ha sağlığın yerinde mi, o kendini terapi etme yönünde şükür et, ona kimsenin diyecek bir şeyi yok. Ama öyle bir şey değil.” (Kemal, 74)

Kemal ve İsmail’in aksine, devletin sağladığı mevcut hizmetlerin yeterli olduğunu vurgulayan Celal, bundan daha fazlasını beklemenin gerekli olmadığını söylemektedir. Ancak devletin de belediyelerin de ‘oy potansiyeli’ gözeterek hizmet sunduklarını ve bunun kapsayıcı bir hizmet anlayışı olmadığını vurgulamaktadır:

“Devlet yapabileceğini yapıyor. Daha fazlasını da devletten de istemek bence fuzuli. Devlet gerekeni yapıyor, yapmakta da devam ediyor. Ha devleti kandırıyorsan, sen belirli bir servetin olduğu halde yok gösteriyorsan, o bakım da sana yaramaz. İhtiyacı olmadan hizmet alanlar var... Ne kadar destek verirsen ver. Beş ver on isterler. Bizim milletimizin adeti bu. Aza kanaat yok. Onun için... İmkânlar kısıtlı, ihtiyaçlar namütenahi. Sonsuz... Eskişehir’de yaşlı için, sosyal yaşamına destek olacak yerler var. Var da bu yerler genellikle kenar mahalleler. Daha ziyade şehrin varoşlarında. Oy potansiyeli olan yerler... Merkezde bir tane yok. Buradan bile çıksan, ta bilmem Söğütözü’ye, Esentepe’ye veyahut bu taraftan bilmem nereye... Yani yaşlıya yardım eden, bilmem şunu bunu yapan bütün devlet de yapsa belediye de yapsa siyasi oy potansiyeli. İşte bunu kaldırmak lazım. Kim yaparsa yapsın, bu zihniyeti kaldırmak lazım. Ama bu da kalkmaz. Çok güzel tesisler var belediyenin. Varmış, gidip görmek lazım. Ama merkezdeki bana faydası yok. Şurada Deliklitaş Mahallesi’nden çıkarsa bir oy, Söğütözü’de Esentepe’de on bin oy. Niye buraya yapsın? İşte adına sosyal diyorlar ama o siyasi oluyor.” (Celal, 87)

Celal, hizmetlerin oy potansiyeline göre dağıldığını, dolayısıyla kapsayıcı olmak yerine siyasi bir araç olarak kullanıldığını söylerken, Kemal ise yurtdışını görmüş ve oradaki yaşlıların yaşamı hakkında fikir edinmiş olduğundan yola çıkarak emekliler için koşulların zorluğundan bahsetmektedir. İsmail de maaşların az olması ve hizmetlerin sınırlılığı üzerinden eleştirmektedir. Katılımcıların politik görüşleri, kimin hizmetinin yeterli veya kimin hizmetinin yetersiz olduğu konusunda etkili olabileceği de göz önünde bulundurulmakla birlikte genel bir çıkarım yapılsa, kapsayıcılık ve gelir konularında daha yoğun bir eleştiri olduğu göze çarpmaktadır.

Emel, dul ve yetim aylıklarının az olduğunu ve geçinmek için annesinden destek aldığını ifade etmektedir. Kadınlar, eş kaybı sonrası gelir yetersizliği veya güvencesizliği gibi

konularla daha yoğun bir şekilde karşılaşmaktadır. Bu konu, katılımcıların ekonomik durumlarının ele alındığı bölümde tartışılmıştır.

Tazelenme öğrencileri olan Çiğdem, Elif ve Mine de hayatına yaptıkları katkı sebebiyle programa, yöneticilere ve hocalara yönelik memnuniyetlerini vurgulamaktadır:

“Ben memnunum. Burası benim hayatımı çok doldurdu. Dışarıda da var benim hayatım. Bazen eve sadece akşamları geliyorum. Boşluğum yok benim. Mesela ben yan taraftaki komşumu, karı-koca emekli öğretmenler. Kadıncağz halk eğitime, resim bilmem neye gidiyor. Ama dedim ki, arkadaşım git, onlara da git, gününü ona göre ayarla, sen bizim okula gel dedim. Televizyonu açıp da televizyonda saçma sapan programlar izleme, dedim. Ve geldiler, birinci sınıftalar, dediler ki sen bize az anlatmışsın!” (Çiğdem, 70)

“Tazelenme bana çok şey kattı. Çok bir uğraş kattı... Çok kişilere önerdim. ‘İyi ki de bize önermişsin diyorlar. Çünkü çok güzel.’ (Elif, 63)

“Tazelenmeyi arkadaşım önerdi bana. Ben de zaten okumayı çok seviyorum... Çok mutluyum. Yani çok güzel. Yeni bir şeyler öğreniyorsunuz, arkadaşlarla beraber oluyorsunuz. Bir aradasınız... Sabah kalkınca hevesle geliyorsunuz.” (Mine, 67)

Üç katılımcı da programdan zengin çıktılar sağladıklarını vurgulayarak memnuniyetlerini dile getirmekte ve bu his doğrultusunda arkadaşlarına Tazelenme Üniversitesi’ni önermektedir. Çiğdem’in diğer ifadeleri, programın dört yıllık bir eğitim sunması sebebiyle, mezuniyet sonrası neler yapılacağı ve bu imkânlardan faydalanmaya nasıl devam edileceği gibi hususların gündeme geldiğini göstermektedir:

“Şimdi de dörde geçince mezun olacağız. Ama ben bu işi çok sevdim. Bırakmak istemiyorum. Şimdi yüksek lisans istiyoruz. Açılabilir mi bilmiyorum. Pek bir beklendi ummadığım için, Akdeniz Üniversitesi başlattı. Ben o tarafa kayabilirim yüksek lisans için.” (Çiğdem, 70)

Doktor değişimiyle ilgili konularda yaklaşım farklılıkları olduğunda çeşitli sorunlar yaşadığını ifade eden Ceyda, bu durumdan memnun olmadığını dile getirmiştir. Daha çok ilaç yazılması sebebiyle sağlığının daha iyiye gitmediğini, aksine olmayan ağrılarının başladığını ifade etmektedir. Tedavi süreçlerinde alınan formel desteği sağlayanın değişmesi, bir sorun olarak ifade edilmektedir. Sağlık hizmetlerine erişim ve yaşlı yetkinliğinin sağlanması gibi hususlar kapsamında bu tür vurguların dikkate alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Memnuniyetin oluşmasında karşılıklılığın da önemli olduğunu ortaya koyan örnekler vardır. Örneğin, karşılıklılık teması kapsamında tartışılan Meltem'in ifadeleri, geçmişte eşiyle birlikte bazı akrabalarına sağladığı yardımlara rağmen, bugün bu kişilerden yeterli destek göremediğini ve bu durumun kendisinde memnuniyetsizlik yarattığını ortaya koymaktadır.

Destek ilişkilerinden memnuniyetin önemli bir göstergesi, yeterli bir destek olduğu yönünde bir algının varlığıdır. Erkek katılımcılar arasında destek ağı en zayıf olan kişi Ferhat'tır. Birlikte yaşadığı ruh sağlığı sorunları olan kızından ve birkaç arkadaşından sınırlı destek almaktadır. Çok seyrek de olsa mahalle muhtarı aracılığıyla bir yardım yapmak isteyen olursa bu kişilerden destek aldığı olmuştur. Ancak bu düzenli veya sürekli bir destek değildir.

Saha Notu: Ferhat ile görüşme

Eski bir binanın alt katında yaşayan Ferhat ile görüşmeye eşimle birlikte gittim. 31 yaşındaki kızı da görüşmeye katıldı. Dışarıda hava ılık olmasına rağmen ev serindi ve evdekiler gibi biz de ceketlerimizle oturduk. Ferhat beresini dahi çıkarmadı. Diğer odalar daha soğuk olduğu için salonun kapısını sürekli kapalı tutuyorlarmış. Evde bir üçlü koltuk ve karşısında tekli bir koltuk vardı. Bize üçlü koltuğu, kızına da tekliyi gösterdikten sonra kendisi yere, halının üzerine oturdu. Israr ettiysek de yanımıza gelmedi.

Odanın içinde bir televizyon, elektrikli ısıtıcı ve ahşap eski bir gardirop vardı. Hemen yanımda da bir muhabbet kuşu duruyordu. Önce dikkatimizi o çektiği için konu muhabbet kuşundan açıldı. Kuş hakkında sevecen bir şekilde konuşuyorlardı. Sonra görüşmeyi başlattık.

Görüşmeyi biraz ilerlettikten sonra o ana kadar kendini tutmuş ki bir anda 'valla ben bir sigara yakacağım' diye hemen harekete geçti. Çok içtiklerini söyleyip ve durumları olmadığı için tütüncüye yazdırıp aldıkları ucuz bir marka içiyorlarmış. Kızı da 'bu bana arkadaş oluyor işte' diyerek sigarayı gösterdi.

Ferhat'ın en zorlandığı konu kızının ruhsal sağlığı. Zaman zaman ataklar geçirdiğinden, kimseyi hatırlamadığından, dışarı çıkıp kaybolma riski olduğundan bahsetti. Daha önce bir sefer yaşanmış. Bir taraftan da ciddi finansal zorluk yaşıyor. Bazen yardım etmek isteyen biri olursa onlardan destek alıyor. Bunları anlatırken, zorluk içinde yaşasalar da kızıyla birbirlerine arkadaş olduklarını söylediği anlarda gözleri doldu. Kızının hüznü olduğu anlar oldu. Bu duyguların çaresizlik hissiyle ilgili olduğunu düşündüm. Kredi borcu kesildikten sonra kalan maaşla kira ve diğer giderleri karşılamaya çalışmaları ve gıdayı çoğu zaman veresiye almaları ileride çok daha ciddi sorunlarla karşılaşabileceklerinin habercisi gibi. Emekli maaşı olduğu için de Ramazan'da dağıtılan

kumanya dışında bir destek alamıyorlar. Çalışmak istiyor fakat kızı sebebiyle uygun bir iş de bulamıyor...

“Mesela bilhassa seçim yaklaşıyor, seçim şu dönemde. Hee! Onun dışında... Bir Ramazan’da belediye bir koli getirdi, şimdi inkâr etmeyeyim, geçen sene. Bir o oldu... Benim istediğim destek bir iş, he bir de kontroller (*kızının sağlık durumunu kast ediyor*) ... Yuvam olsun, evim olsun, kiradan kurtulayım... Valla öyle kaldık işte.” (Ferhat, 63)

Ferhat, ekonomik, duygusal ve sosyal açılardan çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Mali borçları sebebiyle bugün içinde bulunduğu yoksulluğun gelecekte derinleşmesi oldukça olasıdır. Bu durum hem katılımcının hem de kızının yaşamını etkilemektedir. Kira ödemelerinde de zorlanan Ferhat’ın gelecekte barınma hakkına erişim yönündeki endişelerini beslemektedir. Eş kaybından sonra kızına bakma sorumluluğunu tek başına üstlendiği için çalışmadığını ve emeklilik gelirinden dolayı da hiçbir sosyal yardımdan faydalanmadığını belirtmiştir. Sosyal dışlanma bireylerin eğitim, sağlık hizmetleri, istihdam ve temel kaynaklara erişiminin sınırlandırılmasıyla da ilgilidir (Purdy, 2023). Bu durum yoksulluğun derinleşmesine ve bir sonraki kuşağa aktarılmasında önemli belirleyicilerden biridir. Dolayısıyla eşitsizlikleri düzenleyen ve dezavantajların sistemik aktarımını dönüştüren bir müdahalenin veya sistemin olmayışı yeterli desteğe ulaşamamak anlamına gelmektedir. Bu sebeple sınırlı yardımlara yönelik memnuniyet düzeyi de düşük olmaktadır.

Sonuç olarak, destek ilişkilerinden memnuniyet hem desteğin varlığıyla hem de bu desteğin yeterliliğiyle ilişkilidir. Katılımcılar, enformel desteklere yönelik memnuniyetlerini dile getirmektedir. Kurumda kalan katılımcılar da aldıkları hizmet ve personelden memnuniyetlerini dile getirmektedir. Ancak TEBEV kapsamında sınırlı hizmet alan katılımcılar, sosyal ağlarının dar ve sağlık durumlarının kötü olması sebebiyle farklı hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Hizmetlere erişim ve hizmetlerin dağılımında kapsayıcılık konusu vurgulanmıştır. Özellikle yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki yaşlıların memnuniyet düzeyi de düşük kalmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortalama yaşam beklentisi çoğu zaman bir ülkenin gelişmişlik düzeyiyle ilgili önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Sağlık sistemlerinin erişilebilir ve etkin olması, beslenme, hijyen gibi koşulların iyileşmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi gelişmeler, yaşam süresinin uzamasını sağlamaktadır. Ortalama yaşam beklentisinin artmasına karşın doğum oranlarının düşmesi ile toplam nüfus içindeki yaşlı oranı artmaya başlamaktadır. Toplam nüfus içindeki yaşlı oranının, geniş bir zaman diliminde ve kademeli olarak arttığı ülkelerde olduğu gibi, bu dönüşümü daha kısa sürede yaşayan ülkelerde de yaşam beklentisi benzer düzeylerde seyrettiğinde, bu göstergeye dair yorumlar aynı gelişmişlik varsayımlarına dayanabilmektedir. İkinci grupta yer alan ülkelerin üzerindeki zaman baskısı, yani nüfusun hızla yaşlanmasına karşın sosyal sistemlerin bu gelişmeyi eş zamanlı olarak takip edip edemeyeceğine yönelik belirsizlik, nasıl bir “uzayan yaşamdan” bahsedildiğiyle ilgili endişeleri de gündeme getirmektedir. Gelişmişlik düzeyiyle ilgili bir çıkarımda bulunabilmek için yaşam beklentisindeki yükselişin hangi bağlamlarda ele alınabileceği ayrı bir konu olmakla birlikte bu gösterge, yaşamın niteliği hakkında net bir bilgi vermemektedir. Nitekim son on beş yılını sağlık sorunları, ekonomik zorluklar, otonomi kaybı ve yalnızlık ile geçiren biri de tıpkı bu dönemi sağlıklı, aktif ve bağımsız geçiren biri gibi 75-80 yaşında hayatını kaybedebilir. Bu sebeple, uzayan yaşam süresine karşın yaşam kalitesinin nasıl etkilendiği üzerinde durmak gerekir.

Yaşamın uzaması, sosyal ağda yer alan bireylerin kaybıyla karşılaşma ihtimalini de arttırmaktadır. Yaş ilerledikçe karşılaşılan bu kayıplar, duygusal, sosyal ve ekonomik etkiler oluşturabilmektedir. Hem literatür bölümünde hem de bulgularda tartışıldığı üzere eş kaybı, çok boyutlu ve önemli etkileri olan kayıp deneyimlerinden biridir. Bu tezin temel ilgisi, eş kaybı çerçevesinde yaşlı bireylerin sosyal destek ilişkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Yaşlıların heterojen bir grup olduğu gerçeğinden hareketle, eş kaybı deneyimi ve sosyal destek ilişkilerinin tekil bir biçime sahip olmadığı kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, öznel deneyimlerdeki ve destek ilişkilerindeki çeşitliliği ortaya koymaya özen gösterilmiştir. Bir medeni durum olarak eş kaybı sonrası bekarlık hali veya diğer bir deyişle dulluk, bir sosyo-demografik değişken olarak ele alınmak yerine sosyal eşitsizliklerin bir bileşeni olarak değerlendirilmiştir. Kaybın

etkileri ve ortaya çıkan ihtiyaçlar bağlamında destek ilişkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişle beraber evlilik ve aile örüntüleri veya bunlara yüklenen anlamların değişmesi, hizmetlere erişilebilirliğin artması ve farklı sosyal olanakların oluşması eş kaybının etkilerini önceki dönemlere göre farklılaştırmış olabilir. Ancak bu çalışma, eş kaybının önemli etkilere sahip olduğunu ve sosyal desteğin kayıp döneminde ve sonrasındaki süreçte önemli bir belirleyici olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Kayıp deneyimi ve bu deneyime eşlik eden medeni durumdaki değişime bağlı olarak sosyal statüde yaşanan değişiklik, yalnızca ekonomik ve yaşam düzenlemeleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda sosyal ilişkileri ve toplumsal hayata katılımı da etkilemektedir. Sosyal destek ise bu etkileri belirli derecede dönüştürebilmektedir. Hem deneyimler hem de ilişkiler oldukça farklı dinamikler ekseninde şekillenmektedir. Formel ve enformel destek biçimlerini kapsayan sosyal destek, yas sürecinden günlük yaşamda karşılaşılan sorunlarla başa çıkma biçimlerine kadar birçok pratiği kapsarken, aynı zamanda kişilerin içinde bulunduğu bağlam ve kaynaklardan da etkilenmektedir. Dolayısıyla sosyal destek ağlarının yapısı ve niteliği gibi bu ağı şekillendiren unsurlar da eş kaybı sonrası yaşlılık döneminin nasıl yaşandığını anlamada merkezi bir konumdadır. Bu alışma eş kaybı ve sosyal destek arasındaki ilişkiye odaklanmakta; her iki konuyu da onları şekillendiren dinamiklerle birlikte ve aralarındaki bağı göz önünde bulundurarak incelemektedir.

Kayıp sonrası süreci belirleyen unsurlar ne yalnızca kaybın kendisiyle ne de yalnızca yaşlılık dönemiyle ilgilidir. Bu nedenle, yaşam seyri, kümülatif avantaj/dezavantaj kuramı ve kesişimsellik perspektifi çalışma için oldukça değerli görülmüştür. Yaşam seyri, bireysel bir öykünün ötesinde, sosyal yapıların yaşamları nasıl şekillendirdiğine yönelik izlekleri takip edebilmek için önemli bir yaklaşımdır. Sosyal eşitsizlikleri zaman içinde ve çeşitli bağlamlar üzerinden ele alabilmek için de diğer iki yaklaşımdan faydalanılmıştır. Deneyimler, güç ilişkileri ve eşitsizlikler toplumsal cinsiyet rejimlerine göre değiştiği için toplumsal cinsiyet perspektifini korumak da son derece önemli görülmüştür. Bu yaklaşımların bir arada kullanılması, yaşlanma sürecine çok boyutlu eşitsizlikler çerçevesinde bakılmasını mümkün kılmış ve çalışmanın daha bütüncül ve derinlikli bir şekilde yürütölmesine katkı sağlamıştır. Bir olayın ya da olgunun yaşlılıkta nasıl deneyimlendiğini anlamak, önceki ilişkileri ve eşitsizlikleri anlamayı da

gerektirmiştir. Bu bağlamda destek ilişkilerini bir konvoy gibi tahayyül eden ve ilişkilerdeki değişimi incelemeye izin veren konvoy modelinden de faydalanılmıştır. Veri toplama ve analiz süreci, bu ilişkisel yapı ve derinliği göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmeye çalışılmış; bulgular, çok boyutlu yapıyı yansıtacak şekilde sunulmuştur.

Bireyselleşmenin arttığı, çekirdek aile yapısının yerleştiği, değerlerin ve beklentilerin modern toplumun hız, üretkenlik ve yenilik gibi değerlerine göre yeniden şekillendiği bir toplumsal değişim sürecinde ihtiyaç duyulan yapısal ve kurumsal eksiklikler veya gecikmeler, kaybın etkisini şiddetlendirebilmektedir. Böyle bir bağlam içinde yaşlılar, karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmek için kendi sahip oldukları kaynakları değerlendirmeye çalışmaktadır. Toplumsal cinsiyet, sınıf, eğitim ve sağlık gibi çeşitli alanlardaki eşitsizlikler, nasıl bir yaşlılık yaşanacağını büyük ölçüde belirleyen bu kaynakları çok daha erken dönemlerden itibaren şekillendirmektedir. Dolayısıyla yaşlılıkta kayıp ve dulluk gibi önemli bir konuyu gündeme getirirken, bu deneyimi şekillendiren kaynaklara ve yaşam seyri süresince yaşlılığa nasıl taşındığına dikkat etmek oldukça önemlidir. Literatür, yaşlıların mevcut durumunu yansıtmaması açısından oldukça önemlidir. Ancak daha kalıcı ve/veya etkili çözümler üretebilmek için yaşlılık dönemiyle sınırlı bir yaklaşım yerine, çok daha erken yaşam dönemlerinin dikkate alınması gerekir. Bu çalışmada da oluşturulan tasarım ile bu yaklaşım benimsenmiştir.

İlk olarak, eş kaybı deneyimi ve kaybın etkileri üzerinde durulmuştur. Eş kaybı, etkileri yalnızca eşin ölüm anı veya yas süreci ile sınırlı bir deneyim değildir. Eş kaybının kısa ve uzun vadeli olmak üzere farklı etkileri olabilmektedir. Evliliğin süresi, eş kaybının hangi dönemde yaşandığı ve nasıl gerçekleştiği, kaybı yaşayan kişinin kim olduğu, kaynaklarının neler olduğu, kaybın üzerinden geçen zaman ve sosyal destek gibi unsurlar bu deneyimi şekillendirmektedir. Bu noktada dulluğun bir demografik gösterge yerine bir eşitsizlik unsuru olarak ele alınması, odağı yaşlıların deneyimlerini şekillendiren yapıların oluşturduğu eşitsizliklere kaydırmıştır. Dolayısıyla deneyimler önemli olmakla beraber, görünenin ardındaki görünmeyen yapıların oluşturduğu eşitsizliklerin izlekleri sürülmeye çalışılmıştır.

Çalışmada yer alan katılımcıların eş kaybı sonrası karşılaştıkları sorunların toplumsal cinsiyete, sınıfa, eğitim düzeyine ve sağlık durumuna göre değiştiği görülmektedir. Bahsedilen bu faktörler ise daha erken yaşam dönemlerinden itibaren şekillenmeye

başlamakta ve bazı alanlarda birikimsel etkiler oluşturmaktadır. Bu unsurlar, başka unsurlarla bir araya geldiğinde etki kuvveti değişmektedir. Dolayısıyla, örneğin yalnızca toplumsal cinsiyet ekseninde bir analiz yetersiz kalabilmektedir. Toplumsal cinsiyet ile kesişen eğitim, sağlık, sınıf gibi oldukça önemli diğer unsurlar söz konusu oldukça kişinin bulunduğu konumda yaşadığı eşitsizliğin çıktıları ağırlaşmaktadır. Bulgularda tartışıldığı gibi, eğitim düzeyi düşük, önemli bir bakım emeği harcayan, kırdan yaşadığı için ve/veya kadın olduğu için güvenceli bir işte çalışmamış ve geçim konusunda başkasına bağımlı olan bir kadının yalnızlık deneyimi ile eğitim düzeyi yüksek, sınıfsal konumu ve sağlık durumu daha iyi ve prestijli bir meslekten emekli olmuş bir kadının deneyimi oldukça farklılaşmaktadır. Burada amaç yalnızca eşitsizliği oluşturan unsurları ortaya çıkarmak ve onların seyrini takip etmek değildir. Kesişimsellik perspektifinin temel vurgusu hatırlanırsa, bir kişinin ayrıcalıklı bir konuma sahip olması, başkalarının dezavantajlı bir konumda olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla burada amaç, tehlike/risk (*jeopardy*) yaklaşımı çerçevesinde tek tek nelerin dezavantajlı konumu oluşturan özellikler olduğunu saymak yerine (Arun, 2021), konumları ilişkisel olarak değerlendirebilmektir.

İkinci olarak; deneyimleri farklılaştıran bu unsurların kesişen belirli özellikler üzerinden bir örüntüye sahip olması, eşitsizliklerin katılımcıların bireysel kararlarının veya niyetlerinin bir sonucundan ziyade kurumsallaşmış bir yapının sonucu olduğunu göstermektedir. Bu yapı, başlangıçta daha avantajlı bir konumda olanların avantajını sürdürmeye eğilimli bir sisteme sahip olması ve dezavantajlı olanların içinde bulunduğu eşitsizlikleri yeniden düzenleyecek telafi edici mekanizmalara sahip olmaması sebebiyle bu şekildedir. Bu sebeple yaşlılıkta karşılaşılan sorunların çözümünü bireylerin sorumluluğu olarak kurgulayan yaklaşımların da bu kapsamda yeniden değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Bir diğer önemli bulgu, eş kaybı sonrası bilhassa erkeklerin sosyal çevrelerinin daha hızlı bir şekilde daralmasıdır. Toplumsal cinsiyete dayalı sosyal rol ve pratiklerin etkisiyle şekillenen bu deneyim, yalnızlık ve sosyal izolasyon riskini arttırmaktadır. Ev içi rolleri sınırlı olan erkeklerin eş kaybı sonrası bu pratikleri sürdürmekte zorlandığı görülmektedir. Kadınların da bu algıyı paylaşması, hem eşlerinin ölümünü nasıl anlamlandırdıklarını belirlemekte hem de dul erkeklere yaklaşımını etkilemektedir. Diğer taraftan kadınların yaşamları boyunca bakım emeği sunması, ailenin sosyal ilişkilerini sürdürmek için harcadıkları çaba onların iletişim becerilerini ve destek ilişkilerini

geliştirirken; erkeklerin bu konuda daha sınırlı rollerde bulundukları görülmektedir. Bu durum, önceki eşitsizliklerin eş kaybı sonrası zamanla eşitsizliklerin yönünü değiştirebileceğini de göstermektedir. Dolayısıyla kümülatif etki açısından bakıldığında, birikimsel etkiye tamamen determinist bir şekilde yaklaşılmaması gerekir. Bu bağlamda ani olayların veya değişen bağlamların eşitsizlikleri değiştirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Şüphesiz bu bakış, toplumsal cinsiyet gibi önemli perspektifler doğrultusunda çeşitli grupların ihtiyaçlarına göre belirlenen sosyal politika müdahaleleri için de geçerlidir.

Araştırmanın ikinci temel teması sosyal destektir. Çok sayıda tanımı yapılmış bir kavram söz konusu olduğunda, bir araştırmada o kavramın nasıl ele alındığına açıklık getirmek daha önemli hale gelir. Sosyal destek, belirli bir sürece yayılan dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkarken, desteği bu süreçten yalıtarak belirli bir anda gelişen pratiklerle sınırlamak, bu araştırmada kaçınılan yaklaşımlardan biri olmuştur. Çünkü bu yaklaşım ile destek ilişkilerinin yanlış yansıtılması ve yaşlının desteğin alıcısı konumuna indirgenmesi oldukça muhtemeldir. Diğer taraftan, etkileşimin taraflarından birini bağımlı, tali, madun hale getirme potansiyeli taşıdığı için, tek yönlü bir akışa odaklanmak da sorunlu görünmektedir. Bunun yerine mümkün olduğunca karşılıklı olarak gelişen etkileşimlere dikkat edilmiştir. Dolayısıyla araştırma sürecinde sosyal destek ilişkileri ele alınırken, ilişkilerin dinamikliğini göz önünde bulundurmaya gayret edilmiş ve karşılıklılık boyutunu yansıtmak amaçlanmıştır. Böylelikle sosyal desteği bir iletim değil, bir iletişim ve etkileşim üzerinden değerlendirebilmek mümkün olmuştur.

Sosyal destek pratiğinin nasıl ele alınacağı bir diğer sorudur. Çalışmada, yaşlının veya etkileşim halinde olduğu kişinin esenliğine/iyi oluş haline, yaşam kalitesine, sağlığına, finansal durumuna, günlük yaşamına veya yaşamın diğer boyutlarına yönelik, geliştirme veya iyileştirme yönünde katkı sağlayan pratikler, sosyal destek pratikleri olarak değerlendirilmiştir. Bu pratiklerle ilgili veri katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edildiği için katılımcıların ifadeleri, sosyal desteğin algılanma, gözlemlene ve tecrübe etme biçimini anlamada temel kaynaktır. Bu sebeple sosyal destek, katılımcıların destek algısı ve deneyimleri üzerinden derinleştirilmeye çalışılmıştır.

Destek ağlarının yapısına dair analiz ve değerlendirmelerde, yaşlıların sosyal ağlarının büyüklüğünden memnuniyete kadar farklı boyutları üzerinde durulmuştur. Bu boyutlar, destek ağının oluştuğu ve sürdürüldüğü zeminden anlaşılmaya çalışılmış, bu kapsamda

etkili olan toplumsal cinsiyet, mekân ve formel destek sistemleri gibi geniş ölçekli unsurlarla katılımcıların ihtiyaçları, kaynakları, kişisel beceri ve stratejileri de ele alınmıştır.

Kayıp sonrası süreçte sosyal destek ağı ve destek mekanizmaları toplumsal yapılarla beraber, kişilerin içinde bulundukları bağlamdan ortaya çıkan ihtiyaçlarına ve kaynaklarına göre şekillenmektedir. Bazı katılımcıların çocukları, akrabaları ve/veya arkadaşları kayıp sonrası destek ağının önemli birer parçasıyken, bazı katılımcıların destek ağı zamanla küçülerek ve eğitim, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi diğer alanlardaki eşitsizliklerle kesişerek yalnızlık, dışlanma ve yoksulluk gibi sorunları beraberinde getirmekte veya şiddetlendirmektedir. Dolayısıyla eş kaybı sonrasında şekillenen sosyal destek ilişkilerini, sadece bireysel tercihler veya yaşlılıktaki mevcut ilişkiler açısından ele almak, ancak belirli bir boyutu açıklayabilir. Sosyal destek; çok katmanlı sosyal yapılar, tarihsel bağlamlar, yaşamın önceki dönemlerinden taşınan eşitsizlikler ve bireylerin bu süreçleri yorumlama ve baş etme stratejileriyle birlikte düşünülmelidir. Çoklu eşitsizliklerle karşılaşan yaşlıların ileri yaşlara doğru sorunlarının derinleşmesi ve yeterli desteğe erişememeleri, onların yaşam refahı üzerinde son derece etkilidir.

Çalışmada, tek başına yaşayan ve ağları dar olan yaşlıların önemli bir kısmının yalnızlık sorunu yaşadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak yalnızlığı daha derin bir sorun haline getiren durum, diğer sorun veya eşitsizliklerle kesişmesidir. Yürüme, iştme, görme gibi konularda ciddi sağlık sorunları olan katılımcılar, yalnızlıkla birlikte sosyal izolasyon problemi yaşamaktadırlar. Dolayısıyla sağlık sorunları da yalnızca bireysel olarak deneyimlenen fizyolojik bir durum olmanın ötesinde gündelik yaşam ve ilişkileri etkilemektedir. Sağlık sorunları ve yalnızlık, toplumsal yapı ve kimliğin diğer özellikleriyle birlikte ortak bir etki oluşturmaktadır. Sağlık sorunları olan katılımcıların alt veya orta-alt sınıftan olmaları sebebiyle hem ihtiyaç duydukları bakım ve sağlık hizmetlerine erişim konusunda hem de yeni sosyal alanlara katılım konusunda yeterli finansal kaynakları yoktur. Sosyal destek ağlarının da dar olması, enformel bir bakıma erişimlerini de zorlaştırmaktadır. Sağlık sorunları olduğu halde ekonomik ve sosyal sermaye başta olmak üzere farklı türden sermayeleri daha hacimli olan katılımcıların ihtiyaç duyduğu hizmetleri temin edebilmesi, daha iyi beslenmesi, destek alabilmesi ve sosyal faaliyetlere katılarak sosyal etkileşimini düzenleyebilmesi onların benzer sorunları

yaşamalarının önüne geçmektedir. Dolayısıyla daha zengin kaynaklar ve nitelikli sosyal destek, eş kaybı sonrası süreçte karşılaşılan sorunlara karşı tampon etkisi oluşturmaktadır.

Erken yaş dönemlerinden itibaren ileri yaşlara taşınan bu dezavantajların farklı sorunlarla bir araya gelerek daha ciddi sorunlara yol açmasının önemli bir sebebi, dezavantajların taşındığı bu seyri engelleyecek veya telafi edecek sosyo-yapısal mekanizmaların eksikliğidir. Bilhassa alt sınıftan yaşlıların yaşamları boyunca karşılaştıkları çoklu eşitsizliklerin yaşlılığa taşınması süreci, onların sahip oldukları kaynaklar veya mevcut hizmetler çerçevesinde yeterince dönüştürülememektedir. Bu dezavantajların bireysel çözümlerle ve sınırlı yardımlarla aşılması mümkün görünmemektedir. Sosyal refah devletinin, yaşamın diğer evrelerini de dikkate alacak şekilde, eşitsizlikleri azaltmayı ve kırılgan grupları odağına alan bir yaklaşımla müdahaleler geliştirmesi gerekmektedir. Bilhassa yoksul, eğitim düzeyi düşük, sosyal sermayesi dar ve destek ilişkileri zayıf katılımcıların sorunlarla baş etme stratejileri ve yapabilirlikleri de bu bağlamın içinde belirlendiği için, bu eşitsizlikleri daha yapısal düzeyde çözmeden sınırlı yardımlar sonrasında beklentiyi bireylerin çabasına bağlamak uzun vadeli bir çözüm üretmekten uzak bir stratejidir. Gittikçe daha fazla sayıda insan ileri yaşlara ulaşmakta ve bu süreçte önemli bir kısmı sosyal ve ekonomik kayıplar yaşamaktadır. Biriken dezavantajların yaşlılığa taşındığı sistemik bir eğilim seyrinde bu kayıpların sebeplerini tespit etmek ve hangi mekanizmalarla nasıl güçlendirileceği üzerinde durmak önemli bir konudur.

Yaşlı bir topluma dönüşüm sürecinde, söz konusu kayıplara ve ihtiyaçlara yönelik nasıl daha doğru, etkili ve kapsayıcı bir karşılık verileceği, birkaç farklı konu açısından ele alınabilir. Bunlardan biri, yürütülen araştırmalarla ilgilidir. Settersten ve Mayer (1997, s. 236) araştırmacıların, kişilerin yaşam seyrini etkileyen farklı toplumsal boyutları vurgulamalarına rağmen, bu farklılıkları öznel deneyim düzeyinde ele alan çalışmaların sınırlı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla farklı toplumsal konumlara sahip bireylerin yaşamlarını, deneyimledikleri eşitsizlikleri ve üretilecek politikaları homojenleştirme sorununu aşabilmek için, öznel deneyimler aracılığıyla sosyal konumların farklı boyutlarını açabilecek araçlar geliştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, öznel deneyimleri ve ilişkileri ele alan çalışmaların artması önem taşımaktadır. Nitekim bu konuları ele almak, ilişki dinamiğini değerlendirmenin yanı sıra, eşitsizlikleri üreten sosyal ve kültürel unsurların analizini de içerir. Eşitsizlikleri üreten toplumsal konumlar ve ilişkileri daha derinlemesine değerlendirmek; kişilerin ihtiyaçlarını, ancak bundan

daha da önemli olarak, bu ihtiyaçları ortaya çıkaran yapısal sorunları veya eğilimleri görmeyi sağlayacaktır. Bu yaklaşım hem toplumsal düzeyde hem de politika düzeyinde yaşçılık/yaş ayrımcılığı (*ageist*) eğilimlerinden uzaklaşmayı ve kapsayıcılığa odaklanmayı sağlayabilir.

Bununla bağlantılı olarak ikinci dikkat edilmesi gereken önemli nokta, hangi motivasyon ile ve nasıl tanımlanan bir “yaşlı” profiline göre araştırma veya politika düzenlemeleri yapılmaya çalışıldığıdır. Bir bireyin belirli bir yaştaki sosyal ilişkilerine, formel veya enformel şekilde yaşa göre yapılandırılmış toplum düzeni ve tarihsel dönüşümlerle iç içe geçtiği açısından bakıldığında, aslında bireysel olduğu düşünülen sorunlar, daha büyük bir toplumsal dinamiğin parçası olarak ele alınır. Yaşam seyri perspektifinin kavramsal çerçevesi de bu bakışı destekleyecek araçlara sahiptir. Yaşam seyri açısından bakıldığında, yaşlılık deneyimi de tıpkı diğer dönemler gibi, toplumsal ve tarihsel olarak şekillenen bir yaşam evresidir. Bugün, yaşlıların sağlığını, iyi oluş halini ve sosyal hayata katılımını korumaya/iyileştirmeye yönelik çabaların bir kısmı, yaşlının ‘yardıma muhtaç’ veya ‘pasif özne’ olarak algılanmasıyla bağlantılı olarak, sorun ortaya çıktığı anda müdahale etmeye yönelik reaktif bir anlayışa dayanmaktadır. Modern toplumun üretkenlik, hız ve verimlilik gibi değerlere önem vermesi sebebiyle gençliği yüceltmesi; diğer taraftan bu değerlerin karşı kutbuna yaşlılığı konumlandırarak, yaşlıyı âtıl, pasif, marjinal veya muhtaç gibi kavramlarla ilişkilendirmeye yol açması, yaşlılığa yönelik bu bakışın temel sebeplerindendir. Aktif yaşlanma altında değerlendirilebilecek bazı yaklaşımlar da aynı yaşlı tasavvurundan hareketle, “muhtaçlık” veya “pasiflik” durumundan kurtuluşu kişinin kendi çabasıyla ilişkilendirmektedir. Bu anlamda reaktif müdahale ile aktif yaşlanma kapsamındaki önerilerin bir ortak noktası, yaşlı tasavvurunun pasiflik ve muhtaçlık ekseninde şekillenmesidir. Bir diğer benzerlikleri de yaşam kalitesini iyileştirmede önceliği, yapısal eşitsizlikleri gidermek yerine bireysel sorumluluğa vermeleridir.

Bu tür yaklaşımlar yerine, yaşlanma sürecinin erken dönemlerini de kapsayacak şekilde, mevcut kaynaklar ile uzun vadeli, yaygın ve çok boyutlu politikalar geliştirme yolunu benimsemek, sosyal adaleti gözetken proaktif bir çabayı doğuracaktır. Reaktif bir yaklaşımda, her an ihtiyaç duyabilecek, potansiyel olarak bağımlı bir yaşlı tasavvurundan hareket edilmekte ve müdahaleler genellikle ihtiyaç ortaya çıktıktan sonra gerçekleşmektedir. Bu müdahaleler çoğunlukla belirli sayıda sorunun giderilmesi

etrafında şekillenmekte ve kısa vadeli, sınırlı çözümler sunmaktadır. Örneğin yaşlı yoksulluğu, belirli kriterler çerçevesinde sınırlı sayıda yaşlının durumuna cüzi katkılar sağlayacak sosyal yardımlarla düzenlenmeye çalışılmaktadır. Yapısal nedenler üzerinde yoğunlaşarak buradaki eşitsizlik ve mağduriyet üreten alanları düzenlemek, bireysel düzeyde geçici çözümler üretmeye yönelik politikalara göre daha etkili çözümler sunması muhtemeldir. Dolayısıyla temelde yaşlılığı ‘sorunlu bir dönem’ olarak kavrayan bir anlayış ile hareket etmek doğru çözümler üretmenin önündeki engellerden biridir. Bazı genel çıkarımların – örneğin ileri yaşlara doğru sağlığın yitimi gibi- yaş ile bütünleşmesi, reaktif yaklaşımlarla beraber daha kutuplaşmış haliyle yaşçı yaklaşımları meşru kılma riski taşıırken, aynı zamanda yaşam boyu karşılaşılan farklı türden eşitsizlikleri ve bunların etkilerinin üstünü örtmektedir. Bu çalışmanın bulgularında da tartışıldığı üzere, eğitim, sınıfsal konum ve sosyal statüyle yaşam boyu şekillenen eşitsizlikler, ileri yaşlarda karşılaşılan kayıplar veya sağlıkla ilgili eşitsizlikler ile birleşmektedir. Bu yapıyı görmeden, yaşlılıkta karşılaşılan sorunları yaşın doğal bir sonucuymuş gibi görmek, geçici çözümlerin ve yaşlının yaşam kalitesine yapılan sınırlı katkılarının bir diğer önemli sebebi olarak görülmektedir. Sorunların çözümüne yönelik cüzi ve kısa vadeli çözümler, nicelik olarak ortalama yaşam beklentisinin yükselmesini sağlasa da, yaşamın niteliğinin ve yaşlılığa yönelik olumsuz bakışın iyileştirilmesine katkısı sınırlıdır.

Proaktif bir yaklaşımda, yaşlının ‘bireysel’ sorunları ve bunların çözümü yerine toplumsal boyuta odaklanmak önceliğe alınabilir. Çünkü bu yaklaşımda, sorun ortaya çıktıktan sonra çözüm üretmek yerine, sorun ortaya çıkmadan önce önleyici müdahaleler geliştirmek esastır. Sosyal adaletin ve sosyal bağların geliştirildiği, hak temelli bir yaklaşımda yaşlı, “sorunun” veya “bakımın” bir nesnesi değil, aktif bir parçası olacaktır. Kriz anlarına odaklanmış geçici çözümler yerine, yaşam kalitesini ve onurlu bir yaşam hakkını destekleyen kapsayıcı bir modelde yaşlının karşılaştığı ekonomik ve sosyal kayıplar, yapısal eşitsizliklere yönelik düzenlemelerle hafifletilebilir ve çeşitli politikaların geliştirilmesi, kurumların oluşturulması veya örgütlenmelerin teşviki gibi yollarla desteklenebilir. Bu bağlamda yaşlıların sorunları, onların bir tercihi veya mecburi olarak yaşamak durumunda oldukları bir sorun olmaktan çıkarak, anlamlı ve karşılıklı sosyal ilişkilerin desteklenmesi ve ihtiyaçların çok boyutlu bir şekilde karşılanmasına yönelik bir ilgiyi beraberinde getirebilir.

Sosyal ilişkilerin bireylerin sağlığı, esenliği, duyguları ve sosyal varoluşu için önemli olduğu ilgili çalışmalara referansla ele alınmıştır. Sosyal politikalarla beraber sosyal desteği güçlendirmenin bir diğer yolu, sosyal ilişkilerin çok boyutlu bir şekilde desteklenmesidir. Sosyal ilişkilerin destek boyutu, yalnızca destek alma-verme etrafında şekillenen etkileşimlerle ve aile üyeleriyle sınırlı değildir. Sosyal ilişkilerin tarafları da birbirinden yalıtılmış ihtiyaçları olan ve diğerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaynaklarını kullanan bireyler değil, bu ilişki içindeki konumlarına, farklı türden sermayelerin yanı sıra beceri ve yapabilirliklere sahip olan ve bunlarla etkileşime geçen taraflardır. Dolayısıyla bir ilişkinin (yoğunlukla aile bağlarının) olduğu varsayımından hareket ederek sınırlı sosyal yardımlar üzerinde durmak yerine destek kaynaklarını çeşitlendirmek, mevcut veya yeni kurulan ilişkilerin niteliğini düzenleyecek olanaklar sağlamak ve ilişkileri sürdürülebilir hale getirerek sosyal sermayeyi desteklemek yaşlının bağımsız bir şekilde kalarak toplumsal hayatla bağını sürdürmesini sağlayacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için, az önce de bahsedildiği gibi, en temelde yaşlının nasıl ele alındığına ve bunun sosyal politikaya nasıl dönüştürüleceğine yönelik bir yaklaşım değişiminin önemli olduğu düşünülmektedir.

Son olarak, bulgular çerçevesinde aile üyeleri, yaşlı bireyler için önemli birer sosyal destek kaynağı olmaya devam etse de, bu ilişkilerin niteliği her zaman sabit, karşılıklı veya olumlu değildir. Bazı durumlarda aile yaşlının otonomisini sınırlandırdığı için, bazı durumlarda ise yaşlı, ailesi üzerinde kendini bir “yük” olarak değerlendirdiği için destek yoğunluğunu değiştirecek veya destek ilişkilerinden gönüllü olarak geri çekilmeye yönelik kararlar alabilmektedir. Bu bulgular, yaşlının aile içindeki konumunun sabit veya yoğunlukla varsayıldığı gibi ‘değer atfedilen’ bir konumda olmadığı halleri göstermektedir. Bu durum, hak ihlali ve istismar durumuna veya yaşlının otonomisini korumaya yönelik stratejiler gibi çeşitli konuları gündeme getirmekle beraber, gelecekte bu durumların artışına ve ilişkilerin dönüşümünün sonuçlarına hazırlanmaya yönelik ciddi bir ilgi ve çabaya olan ihtiyacı da vurgulamaktadır.

Bu çalışma kapsamında edinilen deneyim ve bulgular çerçevesinde gelecek çalışmalar için bazı önerilerden bahsedilebilir. Öncelikle, yaşam seyri ve kesişimsellik perspektiflerinin daha derinlemesine ve çok boyutlu analizlere imkân tanıdığı düşünülmektedir. Erken dönemden itibaren şekillenen eşitsizlikleri görmek, yalnızca yaşlılık dönemine dair iyileştirme ve geliştirmeler açısından değil, bugünün yaşlanmakta

olan kuşakları açısından da oldukça önemlidir. Çünkü yaşlılıkta karşılaşılan eşitsizliklerin önemli bir bölümü, çocuklukta ve yetişkinlikte karşılaşılan yapısal dezavantajlarla ilgilidir. Sosyal politikaların yönü de “sonuç” odaklı olmaktan “süreç” odaklı olmaya dönüştükçe, daha kapsayıcı ve etkili sonuçlar üretilebilir.

Bir diğer öneri, ilkiyle de bağlantılı olarak, açık ya da gizli biçimlerde varlığını sürdüren yaş ayrımcılığı formlarına karşı daha dirençli, kapsayıcı ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmektir. Yaş ayrımcılığı, toplumsal yaşamda birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan çeşitli akademik yaklaşımlar da bu eğilimleri beslemektedir. Yaşlıları, pasif, üretken olmayan, yalnızca bakım gereksinimi olan ya da yük olan bireyler olarak değerlendirmek ve çeşitliliğe rağmen homojen bir grup olarak yaklaşmak toplumsal yaşamda, akademik çalışmalarda ve sosyal politikalarda önemli bir sorun olarak değerlendirilmeli ve eleştirel yaklaşılmalıdır. Kamu politikaları ve bütçe dengeleri ile ilgili söylemlerde yaşlıların ‘maliyet’ veya ‘yük’ olarak görülmeleri, hızla yaşlanan bir toplum olarak Türkiye’de gelecekte daha çok sorun oluşturabilir. Bazen “iyi niyetli” veya “korumacı” söylemlerin ardında yer alan bu yaklaşım, yaşlının özerkliğinden toplumsal yaşama katılımına kadar birçok konuda farklı eşitsizliklere yol açmaktadır. Yaşlılar, “korumacı” veya “iyi niyetli” pratikler ve söylemler altında çeşitli hak ihlalleri, onur kırıcı durumlar veya dışlayıcı tutumlarla karşılaşmakta ve bu durum farklı şekillerde yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda eşitsizlik üreten yapısal unsurlara söylemi de ekleyecek çalışmalar, konuyu derinleştirecektir. Bu kapsamda öznel deneyimleri aktarmanın ve yaşam seyri gibi analitik araçları kullanmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer öneri ise mekânsal çeşitlilik veya farklı aktörleri dikkate alan araştırmalara olan ihtiyaçla ilgilidir. Kır ile kent arasındaki imkânların farklılaşması, yaşlılık deneyimlerinin değişmesi, eşitsizliklerin bu unsurlar çerçevesinde derinleşmesi önemli bir boyuttur. Bu konu çeşitli çalışmalarda da ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise kırdaki yaşayan yeterli sayıda yaşlıya ulaşamadığı ifade edilmişti. Dolayısıyla eş kaybı ve dulluğa dair eşitsizliklerin kırdaki nasıl olduğunu tartışmak için araştırma sınırlılıkları sebebiyle yeterli veri elde edilememiştir. Diğer taraftan, kırdaki yaşayan katılımcıların kentin imkânlarıyla temas edecek bir ağlarının olması, farklı sosyal destek ağlarına ve kaynaklara sahip yaşlıların durumlarına dair bir ilgi uyandırmıştı. Dolayısıyla kır-kent gibi mekânsal

farklıların sosyal destek ile ilişkilendirilerek karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması da eşitsizliğin çeşitli boyutlarını ortaya koyabilir.

Çalışmaların çok aktörlü şekilde yürütülmesi de önemlidir. Destek ilişkilerinin taraflarını ortaya çıkarmak ve bu ilişkileri farklı açılardan görmek, ilişkilerin karşılıklılık, gönüllülük, bağımlılık gibi farklı boyutlarını daha derinlemesine analiz etmeyi sağlayabilir. Hem formel hem de enformel destek ağları daha dinamik bir şekilde ele alınabilir. Bu araştırmalar, yaşlının yetkinliğini anlamayı sağlarken, bu yetkinliği geliştirmeye yönelik önerileri de beraberinde getirebilir.

Boylamsal çalışmalar yürütmenin de son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada retrospektif bir yaklaşım kullanılmıştır. Ancak yaşam seyri perspektifiyle uyumlu bir şekilde kurgulanacak boylamsal araştırmalar, yaşlanma sürecine dair daha belirgin örüntüleri ve yapısal eşitsizlikleri ortaya koyabilir. Yaşam tarzı, toplumla kurduğu ilişki, sınıfsal durumu ve diğer birçok konuda yaşadığı değişimler ve süreklilikler boylamsal çalışmalarla ele alınabilir. Örneğin yoksullaşarak yaşlanma kapsamında yürütülen tartışmalar, bireylerin 60 yaşındaki ekonomik durumu ile 80 yaşındaki ekonomik durumu ve deneyimlerini ortaya koyan boylamsal çalışmalarla zenginleştirilebilir ve desteklenebilir.

Yaşlılık çalışmalarında normatif ve homojenleştirici bakışın ötesine geçmek; yaşlıların toplumsal öznelliklerini, deneyimlerindeki çeşitlilikleri, stratejileri ve kapasitelerini anlamayı teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, yaşlanma sürecine ve daha derin yapılarla yönelik bir ilgiyi de beraberinde getirmektedir. Toplumsal ve kurumsal yapıların yaşlılara yönelik tutumu bir toplum hakkında önemli şeyler söylemektedir. Adalet, eşitlik ve dayanışmanın yaşlıların hayatındaki görünümüleri hangi yaşlının yaşamının değerli sayıldığına ve kimin sesinin duyulabildiğine dair ipuçları verir. Bauman'ın (2005, s. 101) vurguladığı gibi, “bir köprünün taşıma kapasitesi en zayıf ayağının gücüyle ve bir toplumun insan kalitesi en zayıf üyelerinin hayat kalitesiyle ölçülür”. En kırılgan bireylerin ve göz ardı edilenlerin seslerinin duyulması, gördükleri saygı ve toplumdaki konumları; o toplumun üzerine inşa edildiği sosyal ilişki ağlarından baş etme stratejilerine, sosyal politikalardan etik sorumluluklara kadar uzanan bir analizi gerektirir.

KAYNAKÇA

- Aartsen, M., & Jylhä, M. (2011). Onset of loneliness in older adults: Results of a 28 year prospective study. *European Journal of Ageing*, 8(1), 31-38.
- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.
- Adom, D., Yeboah, A., & Ankrah, A. K. (2016). Constructivism philosophical paradigm: implication for research, teaching and learning. *Global Journal of Arts Humanities and Social Sciences*, 4(10), 1-9.
- Agree, E. M. (2017). Social changes in women's roles, families, and generational ties. *Generations*, 41(2), 63-70.
- Akarca, A. (2023). Kamu sosyal harcamaları ve gelir-servet eşitsizliği: Küresel eğilim ve Türkiye. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi 2023*, 15(29), 346-366.
- Akyıldız, Y. (2024). Yaşlılığa aktif yaşlanma perspektifiyle bakmak: Lüleburgaz örneği. *İctimaiyat*, 8(2), 608-634. doi:doi.org/0.33709/ictimaiyat.1474210
- Albright, D. L., & vd. (2016). The social convoy for family caregivers over the course of hospice. *Journal of pain and symptom management*, 51(2), 213-219.
- Altman, C. E. (2015). Age, period, and cohort effects. F. D. Bean, & S. K. Brown içinde, *Encyclopedia of migration*. Netherlands: Springer. SpringerReference.com. adresinden alındı
- Alver, K. (2010). Mahalle: Mekân ve hayatın esrarlı birlikteliği. *İdealkent*, 1(2), 116-139.
- Alwin, D. F. (2012). Integrating varieties of life course concepts. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 67(B)(2), 206-220. doi:10.1093/geronb/gbr146
- Alwin, D. F. (2013). "Aging and the life course, sociology of" maddesi. A. Runehov, & L. Oviedo (Dü) içinde, *Aging and the life course* (s. 53-58). Dordrecht: Springer Reference. doi:doi.org/10.1007/978-1-4020-8265-8_1294

- Alwin, D. F. (2013). Life course, life cycle, life history, life span and life stage. A. Runehow, & L. Oviedo (Dü) içinde, *Encyclopedia of Sciences and Religions* (s. 1167). Dordrecht: Springer. doi:https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8265-8_201175
- Andrew, T. (2006). The literature review in grounded theory: A response to McCallin (2003). *The Grounded Theory Review*, 5(2-3), 29-34.
- Anetzberger, G. J. (2000). Caregiving: primary cause of elder abuse? *Generations: journal of the American society on aging*, 24(2), 46-51.
- Annells, M. (1996). Grounded theory method: Philosophical perspectives, paradigm of inquiry, and postmodernism. *Qualitative Health Research*, 6(3), 379-393.
- Antonucci, T. C. (1986). Measuring social support networks: A hierarchical mapping technique. *Generations*, 10(4), 10-12.
- Antonucci, T. C., & Akiyama, H. (1987). Social networks in adult life and a preliminary examination of the convoy model. *Journal of gerontology*, 42(5), 519-527.
- Antonucci, T. C., Ajrouch, K. J., & Birditt, K. S. (2013). The convoy model: Explaining social relations from a multidisciplinary perspective. *The Gerontologist*, 54(1), 82-92.
- Anttonen, A., Baldock, J., & Sipilä, J. (2003). The importance of social care. A. Anttonen, J. Baldock, & J. Sipilä (Dü) içinde, *The young, the old and the state: social care systems in five industrial nations* (s. 1-27). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Applegate, J. (1997). Theorizing older men. J. I. Kosberg, & L. W. Kaye (Dü) içinde, *Elderly men: Social problems and professional challenges* (s. 1-15). New York: Springer.
- Apugan, Z. D. (2017). *Predictors of cognitive function among cognitively impaired older African Americans living in congregate residential settings*. St. Louis: University of Missouri.
- Arber, S., & Ginn, J. (1991). *Gender and later life: a sociological analysis of resources and constraints*. London: Sage.

- Arber, S., & Ginn, J. (Dü). (1995). *Connecting gender and aging: a sociological approach*. Buckingham, UK.: Open University Press,.
- Ardıç, A. (2022). Kesişimsellik: arka plan, tanım ve eleştiriler. *Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Sciences*, 9(56), 484-501.
- Arık, F., & Arık, I. A. (2016). Grounded teori metodolojisi ve Türkiye'de grounded teori çalışmaları. *Akademik Bakış Dergisi*(58), 285-309.
- Armstrong, A. (tarih yok). *Michel Foucault: Feminism*. 12 22, 2021 tarihinde Internet Encyclopedia of Philosophy: A Peer-Reviewed Academic Resource: <https://iep.utm.edu/foucfer/> adresinden alındı
- Arno, P. S., Levine, C., & Memmott, M. M. (1999). The economic value of informal caregiving. *Health affairs*, 18(2), 182-188.
- Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 395-407. doi:10.30794/pausbed.1116878
- Arthur, H. (2006). Depression, isolation, social support and cardiovascular disease in older adults. *Journal of Cardiovascular Nursing*, 21, 2-7.
- Arun, Ö. (2016). Çağdaş Türkiye'de yaşlılık ve eşitsizlik. *Mediterranean Journal of Humanities*, VI(2), 29-48. doi:10.13114/MJH.2016.287
- Arun, Ö. (2018). Türkiye'de yaşlanmak bir armağan ya da lanet? Ö. Arun (Dü.) içinde, *Yaşlanmayı Aşmak* (s. 23-52). Ankara: Phoenix.
- Arun, Ö. (2019). Yaşlananların bir çift sözü var!: Türkiye artık yaşlı bir toplum. *Birikim*(362-363), 42-54.
- Arun, Ö. (2020). Türkiye'de insan haklarının yaşlanmayla imtihanı: Covid-19 döneminde yaş ayrımcılığı. II. *Uluslararası Ayrımcılık Konferansı* (s. 163-169). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.
- Arun, Ö. (2021). "Demografi demokrasiyi belirleyecek bu ülkede." Özgür Arun ile Yeni Yüzyılda Yaşlanma Üzerine Söyleşi. (T. Ulusoy, Röportaj Yapan) Phoenix Yayınevi. Ankara.

- Arun, Ö., & Karademir-Arun, B. (2011). Türkiye'de yaşlı kadının en büyük sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1515-1527.
- Aslan, H. (2024). *Türkiye'de yaşlı yoksulluğunun görünümü ve yaşlılık aylıklarının yaşlı yoksulluğunu önlemedeki rolü*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Ö., Gültekin, T., & Irmak, H. S. (2023). Gümüş ekonomi üzerine SWOT analizi. *Sosyal Güvence Dergisi*(23), 951-968. doi:10.21441/sosyalguvence.1326321
- Bakanlığı, T. A. (2024, Mart 22). *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanımız Göktaş, "Türkiye Yaşlı Profili Araştırması'nın sonuçlarını paylaştı*. 04 01, 2025 tarihinde [www.aile.gov.tr: https://www.aile.gov.tr/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanimiz-goktas-turkiye-yasli-profil-arastirmasinin-sonuclarini-paylasti](https://www.aile.gov.tr/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanimiz-goktas-turkiye-yasli-profil-arastirmasinin-sonuclarini-paylasti) adresinden alındı
- Baltes, M. M., Freund, A. M., & Horgas, A. L. (1999). Men and women in the Berlin aging study. P. B. Baltes, & K. U. Mayer (Dü) içinde, *The Berlin aging study: aging from 70 to 100* (s. 259-281). Cambridge: Cambridge University Press.
- Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: selection, optimization, and compensation as foundation of development theory. *American Psychologist*, 52(4), 366-380.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American psychologist*, 44(9), 1175-1184.
- Barczyk, D., & Kredler, M. (2019). Long-term care across Europe and the United States: the role of informal and formal care. *Fiscal studies*, 0(0), 1-45.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayhan, V. (2019, Ocak-Haziran). Kuşaklar sosyolojisi ve Türkiye için yeni bir kuşak analizi. *Sosyoloji divanı*, 29-45.
- Beal, C. (2006). Loneliness in older women: a review of the literature. *Issues in Mental Health Nursing*, 27(7), 795-813.
- Becker, U., & Reinhard, H.-J. (2018). *Long-term care in Europe - A juridical approach*. Cham: Springer.

- Belediyesi, E. T. (2024, Mayıs 1). *Deneyimli vatandaşların sıcak yuvası: Metin Özöğüt Yaşam Merkezi*. Ocak 20, 2025 tarihinde www.tepebasi.bel.tr:https://www.tepebasi.bel.tr/hd.asp?hid=12866 adresinden alındı
- Belediyesi, E. T. (2025). *TEBEV "Tepebaşı Belediyesi Evinizde"*. Ocak 20, 2025 tarihinde www.tepebasi.bel.tr:https://www.tepebasi.bel.tr/disbirimlerdetay.asp?hid=104 adresinden alındı
- Bettio, F., & Plantenga, J. (2004). Comparing care regimes in Europe. *Feminist Economics*, 10(1), 85-113.
- Beuving, J., & Vries, G. d. (2015). *Doing qualitative research: The craft of naturalistic inquiry*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bhaskar, R. (1975). *A realist theory of science*. Essex: The Harvester Press.
- Bisconti, T. L., Bergeman, C. S., & Boker, S. M. (2006). Social support as a predictor of variability: an examination of the adjustment trajectories of recent widows. *Psychology and Aging*, 21(3), 590-599. doi:10.1037/0882-7974.21.3.590
- Blanchard, R. D., Bunker, J. B., & Wachs, M. (1977). Distinguish aging, period and cohort effects in longitudinal studies of elderly populations. *Socio-Econ. Plan. Sci.*, 1, 137-146.
- Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York: Wiley.
- Bloom, D. E., & Luca, D. L. (2016). Chapter 1 - The global demography of aging: facts, explanations, future. J. Piggott, & A. Woodland (Dü) içinde, *Handbook of the Economics of Population Aging* (s. 3-56). North-Holland.
- Bobbink, P., Larkin, P., & Probst, S. (2024). Application and challenges of using a constructivist grounded theory methodology to address an untheorized clinical challenge: a discussion paper. *International Journal of Nursing Studies Advances*(6), 1-8.
- Boekel, L. C., Cloin, J. C., & Luijkx, K. G. (2019). Community-dwelling and recently widowed older adults: effects of spousal loss on psychological well-being,

- perceived quality of life, and health-care costs. *The International Journal of Aging and Human Development*, 92(1), 65-82. doi:10.1177/0091415019871204
- Bolano, D., & Arpino, B. (2020). Life after death: widowhood and volunteering gendered pathways among older adults. *Demographic Research*, 43, 581-616.
- Bondevik, M. (1994). Historical, cross-cultural, biological and psychological perspectives of ageing and the aged person. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 8(2), 67-74.
- Bookman, A., & Harrington, M. (2007). Family caregivers: a shadow workforce in the geriatric health care system? *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 32(6), 1005-1041.
- Bookman, A., & Kimbrel, D. (2011). Families and elder care in the twenty-first century. *The future of children*, 21(2), 117-140.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. G. Richardson (Dü.) içinde, *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241-258). Westport, CT: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrim*. (D. Fırat, & G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bradley, H. (2013). *Gender* (2. b.). Cambridge, UK: Polity Press.
- Bradley, H. (2016). *Fractured identities* (2. b.). Cambridge: Polity Press.
- Brah, A., & Phoenix, A. (2004). Ain't I a woman? Revisiting intersectionality. *Journal of international women's studies*, 5(3).
- Breckner, R., & Massari, M. (2019, Ocak-Mart). Biography and society in transnational Europe and beyond. An introduction. *Rassegna Italiana di sociologia*(1), 3-17.
- Bruhn, J. G., & Rebach, H. M. (2014). *The sociology of caregiving*. Dordrecht: Springer.
- Bryant, A. (2017). *Grounded theory and grounded theorizing: pragmatism in research practice*. New York: Oxford University Press.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5. b.). Oxford: Oxford University Press.
- Bulmer, M. (1984). *The Chicago school of sociology: institutionalization, diversity, and the rise of sociological research*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Buur, C., & vd. (2025). Older bereaved individuals' experiences of cognitive-behavioral therapy for complicated grief reactions: a qualitative multistage focus group approach. *Cognitive and Behavioral Practice*, 32(1), 56-69.
- Buz, S. (2015). Toplumsal cinsiyet ve yoksulluk odağında yaşlılık olgusu. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E Dergisi*, 1304, 1-10.
- Calasanti, T. (1996). Incorporating diversity: meaning, levels of research and implications for theory. *The Gerontologist*, 36(2), 147-156.
- Calasanti, T. (2004). Feminist gerontology and old men. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 59(6), 305-314.
- Calasanti, T. (2020). Brown slime, the silver tsunami, and apocalyptic demography: the importance of ageism and age relations. *The Southern sociological society*, 7(3), 195-211.
- Calasanti, T. M., & Slevin, K. F. (2001). *Gender, social inequalities and aging*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Calasanti, T., & King, N. (2015). Intersectionality and age. J. Twigg, & W. Martin (Dü) içinde, *Routledge handbook of cultural gerontology* (s. 193-200). London: Routledge.
- Can, B., & Avcı, S. (2019). Demografik fırsat penceresi Türkiye için demografik kriz penceresine dönüşecek mi? B. Gonencgil, I. A. T. A. Ertek, & E. Elbasi (Dü.), *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book* içinde (s. 211-221). İstanbul: İstanbul University Press. doi:/doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.022
- Cantor, M. H. (1979). Neighbors and friends: an overlooked resource in the informal support system. *Research on aging*, 1(4), 434-463.
- Cantor, M. H. (1991). Family and community: changing roles in an aging society. *The Gerontologist*, 31(3), 337-346.
- Carnelley, K. B., Wortman, C. B., & Kessler, R. C. (1999). The impact of widowhood on depression: findings from a prospective survey. *Psychological Medicine*(29), 1111-1123.

- Carr, D. (2004). Gender, preloss marital dependence, and older adults' adjustment to widowhood. *Journal of Marriage and Family*, 66, 220-235. doi:10.1111/j.00222445.2004.00016.x
- Carr, D., & Bodnar-Deren, S. (2009). Gender, aging and widowhood. *International Handbook of Population Aging*, 705-728.
- Carr, D., & Mooney, H. (2021). Bereavement in later life. K. F. Ferraro, & D. Carr (Dü) içinde, *Handbook of aging and the social sciences* (9. b., s. 239-254). Academic Press. doi:https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815970-5.00015-2
- Cartensen, L. L., Isaacowitz, D. M., & Charles, S. T. (1999). Taking time seriously: a theory of socioemotional selectivity. *American Psychologist*, 54(3), 165-181.
- Cepellos, V. M. (2021). Feminization of aging: a multifaceted phenomenon beyond the numbers. *Journal of business management/ESSAY*, 1-7.
- Chaix, B., & vd. (2007). Income change at retirement, neighbourhood based social support, ischaemic heart disease: Results from the prospective cohort study 'Men born in 1914'. *Social Science & Medicine*, 64, 818-829.
- Chambers, P. (2005). *Older Widows and the Life Course: Multiple Narratives of Hidden Lives*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Chan, Y., & Lee, R. P. (2006). Network size, social support and happiness in later life: a comparative study of Beijing and Hong Kong. *Journal of Happiness Studies*, 7(1), 87-112. doi:doi:10.1007/s10902-005-1915-1
- Chappell, N. L. (1991). Living arrangements and sources of caregiving. *Journal of gerontology*, 46(1), 1-8.
- Chappell, N. L. (1992). *Social support and aging*. Toronto, Canada: Butterworths.
- Chappell, N. L., & Funk, L. M. (2011). Social support, caregiving, and aging. *Canadian Journal on Aging*, 30(3), 355– 370.
- Chappell, N., & Blandford, A. (1991). Informal and formal care: exploring the complementarity. *Ageing and Society*, 11(3), 299-317.

- Charmaz, K. (2000). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Dü) içinde, *Strategies of Qualitative Inquiry* (s. 249-291). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Charmaz, K. (2011). A constructivist grounded theory analysis of losing and regaining a valued self. F. J. Wertz, & vd. (Dü) içinde, *Five Ways of Doing Qualitative Analysis* (s. 165-204). New York: The Guilford Press.
- Charmaz, K. (2015). *Gömülü (grounded) teori yapılandırma: Nitel analiz uygulama rehberi* (2. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Chen, C. (2001). Aging and life satisfaction. *Social Indicators Research*, 57-79.
- Chiappero-Martinetti, E. (2008). Complexity and vagueness in the capability approach: strengths or weaknesses? F. Comim, M. Qızılbash, & S. Alkire (Dü) içinde, *The capability approach: concepts, measures and applications* (s. 268-309). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic medicine*, 38(5), 300-314.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychology Bulletin*, 98(2), 310-357.
- Cohen, S., Gottlieb, B. H., & Underwood, L. G. (2000). Social relationships and health. S. Cohen, B. H. Gottlieb, & L. G. Underwood (Dü) içinde, *Social support measurement and intervention: a guide for health and social scientist* (s. 3-25). New York: Oxford University Press.
- Coley, N., & vd. (2015). A longitudinal study of transitions between informal and formal care in alzheimer disease using multistate models in the European ICTUS cohort. *JAMDA*, 16 (12), 1104.e1-e1104.e7.
- Colvin, C., & Cide, M. (2021). Review of grief therapies for older adults. *Current Geriatric Reports*, 10(3), 116-123. doi:10.1007/s13670-021-00362-w
- Connelly, L. M. (2016). Trustworthiness in qualitative research. *Medsurg Nursing*, 25(6), 435-436.

- Connidis, I. A., & Barnett, A. E. (2019). *Family ties & aging*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Corlett, S., & Mavin, S. (2014). Intersectionality and identity: shared tenets and future research agendas for gender and identity studies. *Gender in Management: An International Journal*, 29(5), 258-276. <http://dx.doi.org/10.1108/GM-12-2013-0138> adresinden alındı
- Corna, L. M. (2013). A life course perspective on socioeconomic inequalities in health: a critical review of conceptual frameworks. *Advances in life course research*, 18, 150-159.
- Cornwell, B., & Laumann, E. O. (2015). The health benefits of network growth: New evidence from a national survey of older adults. *Soc Sci Med.*, 125, 94-106. doi:10.1016/j.socscimed.2013.09.011
- Cowgill, D. O., & Holmes, L. D. (1972). Summary and conclusions: The theory in review. D. O. Cowgill, & H. L. D. (Dü) içinde, *Aging and Modernization* (s. 305–323). New York: Appleton-Century-Crofts.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Crenshaw, K. W. (1989). . Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 138-167.
- Cuff, E., Sharrock, W., & Francis, D. (2015). *Sosyolojide perspektifler* (2. b.). (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Cullen, F. T. (1994). Social support as an organizing concept for criminology: presidential address to the academy of criminal justice sciences. *Justice Quarterly*, 11(4), 527-559. doi:10.1080/07418829400092421
- Cutcliffe, J. R. (2003). Reconsidering reflexivity: introducing the case for intellectual entrepreneurship. *Qualitative Health Research*, 13(1), 136-148. doi:10.1177/1049732302239416

- Cutrona, C., & Russell, D. (1990). Type of social support and specific stress: toward a theory of optimal matching. B. Sarason, I. Sarason, & G. Pierce (Dü) içinde, *Social support: An interactional view* (s. 319-366). New York: Wiley.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2018). *Nitel desenler gömülü teori* (2. b.). İstanbul: EDAM Yayınları.
- Çınay, M. K. (2023). Türkiye'de emeklilik yaşı sonrası çalışma: yaşam seyri yaklaşımından niteliksel bir analiz. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 309-329. doi: 10.47613/reflektif.2023.107
- Dabergott, F. (2021). The gendered widowhood effect and social mortality gap. *Population Studies*, 26(2), 1-13. doi:10.1080/00324728.2021.1892809
- Danış, D. (2023). Ageing population and elderly care in the context of rural-urban relations: The case of Kastamonu and Sinop. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi (JSPC)*(85), 1-30. doi:10.26650/jspc.2023.85.1270477
- Dannefer, D. (1987). Aging as Intracohort Differentiation:. *Sociological Forum*, 2(2), 211-236.
- Dannefer, D. (1987). Aging as intracohort differentiation: accentuation, the Matthew effect, and the life course. *Sociological Forum*, 2(2), 211-236.
- Dannefer, D. (2003). Cumulative advantage/disadvantage and the life course: cross-fertilizing age and social science theory. *Journal of Gerontology*, 58B(6), 327-337.
- Dannefer, D. (2018). Systemic and reflexive: foundations of cumulative dis/advantage and life-course process. *The journals of gerontology series B*, XX(XX), 1-15.
- Dannefer, D., & Sell, R. R. (1988). Age Structure, The Life Course and "Aged Heterogeneity": Prospects for Research and Theory. *Comprehensive gerontology*, B(2), 1-10.
- Das, A. (2013). Spousal loss and health in late life: moving beyond emotional trauma. *J Aging Health*, 25(2), 221-242.

- Davey, A., & Patsios, D. (1999). Formal and informal community care to older adults: Comparative analysis of the United States and Great Britain. *Journal of Family and Economic Issues*, 20(3), 271–299.
- Davidson, K. (2001). Late life widowhood, selfishness and new partnership choices: a gendered perspective. *Ageing and Society*(21), 297-317.
- Davidson, P. M., Digiacomio, M., & McGrath, S. J. (2011). The feminization of aging: how will this impact on health outcomes and services? *Health Care Woman Int.*, 32(2), 1031-1045.
- DeFalco, A. (2012). Caretakers / caregivers: Economies of affection in Alice Munro. *Twentieth Century Literature*, 58(3), 377-398.
- Değirmenci, S. (2022). Long-term care in Turkey: Towards a growing crisis of aged care. *Journal of Population and Social Studies*, 30, 542-561.
- Demirbilek, T., & Özgür, A. Ö. (2017). Gümüş ekonomi ve aktif yaşlanma bağlamında yaşlı istihdamı. *Yaşlı Sorunları Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 14-28.
- Denton, M. (1997). The Linkages between informal and formal care of the elderly. *Canadian Journal on Aging*, 16(1), 30-50.
- Denzin, N. K. (1978). *Sociological methods: A sourcebook*. New York: McGraw-Hill.
- Denzin, N. K. (2012). Triangulation 2.0. *Journal of Mixed Methods Research*, 6(2), 80-88. doi:10.1177/1558689812437186
- Denzin, N., & Lincoln, Y. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. N. Denzin, & Y. Lincoln (Dü) içinde, *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (s. 1-32). CA: Sage.
- Depp, C. A., & Jeste, D. V. (2006). Definitions and predictors of successful aging: a comprehensive review of larger quantitative studies. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 14(1), 6-20. doi:10.1097/01.JGP.0000192501.03069.bc
- Devkota, R., & vd. (2023). Factors influencing emotional support of older adults living in the community: a scoping review protocol. *Systematic Reviews*, 12(186), 1-10. doi:10.1186/s13643-023-02346-7

- Diamond, L. M., & Butterworth, M. (2008). Questioning gender and sexual identity: dynamic links over time. *Sex Roles*, 59(5-6), 365-376.
- Dictionaries, O. L. (2022, 01 04). *Care* . Oxford Learner's Dictionaries: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/care_1?q=care
adresinden alındı
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2008). *Happiness: Unlocking the mysteries of psychological wealth*. Malden: Blackwell Publishing.
- Diewald, M. (2001). Unitary social science for causal understanding: experiences and prospects of life course research. *Canadian Studies in Population*, 28(2), 219-248.
- Dikeçligil, B. (2009). Sosyal bilimler epistemolojisiinde sorunların kaynağı: Ontolojiyi unutmak. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1-3(1-6), 47-67.
- DiPrete, T. A., & Eirich, G. M. (2005). Cumulative advantage as a mechanism for inequality: A review of theoretical and empirical developments. *Annual review of sociology*(32), 1-30.
- Dockendorff, D. C. (2014). Healthy ways of coping with losses related to the aging process. *Educational gerontology*, 40(5), 363-384.
doi:10.1080/03601277.2013.822203
- Dowd, J. J. (1975). Aging as exchange: A preface to theory. *Journal of Gerontology*, 30(5), 584-594.
- Drageset, J. (2021). Social support. G. Haugan, & M. Eriksson (Dü) içinde, *Health Promotion in Health Care – Vital Theories and Research* (s. 137-144). Cham: Springer. doi:10.1007/978-3-030-63135-2_11
- Drentea, P. (2007). Caregiving. G. Ritzer (Dü.) içinde, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (s. 401-402). Oxford, UK: Blackwell publishing.
- Dugarova, E. (2017). *Ageing, older persons and the 2030 agenda for sustainable development*. United Nations Development Programme, New York.
- Dunne, C. (2011). The place of the literature review in grounded theory research. *International journal of social research methodology*, 14(2), 111-124.
doi:https://doi.org/10.1080/13645579.2010.494930

- Dupre, M. E., Meadows, S., & Beck, A. N. (2009). Marital trajectories and mortality among US adults. *American journal of epidemiology*, 546-555.
- Durkheim, E. (1951). *Suicide: A study in sociology*. (G. Simpson, Çev.) New York: Free Press.
- Dyer, S., McDowell, L., & Batnitzky, A. (2008). Emotional labour/body work: The caring labours of migrants in the UK's national health service. *Geoforum*(39), 2030–2038.
- Easterlin, R. A., Schaeffer, C. M., & Macunovich, D. J. (1993). Will the baby boomers be less well off than their parents? Income, wealth, and family circumstances over the life cycle in the United States. *Population and Development Review* ,, 497-522.
- Edelman, P., & Hughes, S. (1990). The impact of community care on provision of informal care to homebound elderly persons. *Journal of Gerontology*, 45(2), 74-84.
- Elder, G. H. (1974). *Children of the great depression: Social change in life experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, G. H. (1994). Time, human agency, and social change: Perspectives on the life course. *Social psychology Quartely*, 57(1), 4-15.
- Elder, G. H. (1998). The life course as developmental theory. *Child Development*, 69(1), 1-12.
- Elder, G. H., Johnson, M. K., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of the life course theory. J. T. Mortimer, & J. T. Shanahan içinde, *Handbook of the life course* (s. 3-19). New York: Springer Science + Business Media.
- Elder, G. H., Shanahan, M. J., & Jennings, J. A. (2015). Human development in time and place. R. M. Lerner, M. H. Bornstein, & T. Leventhal (Dü) içinde, *Handbook of Child Psychology and Developmental Science* (Cilt 4, s. 6-44). New Jersey: Wiley.
- Elder-Vass, D. (2012). *The reality of social construction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Elder-Vass, D. (2012). Towards a realist social constructionism. *Sociologia, Problemas e Práticas*(70), 5-24. <http://journals.openedition.org/spp/1041> adresinden alındı
- Elder-Vass, D. (2022). Pragmatism, critical realism and the study of value. *Journal of Critical Realism*, 21(3), 261-287.
- ENAG. (2024). *E-TÜFE ENAGrup tüketici fiyat endeksi haziran 2024*. ENAG. enagrup.org adresinden alındı
- Erhel, C. (2008). Life-course policies and the labour market. *Modernising Social Policy for the New Life Course*, 149-171. doi:<https://doi.org/10.1787/9789264041271-7-en>
- Erikson, E. H. (1959). Psychological issues: Identity and the life cycle. G. S. Klein (Dü.). içinde New York: International Universities Press.
- Erkuş, S., & Balun, B. (2022). Yaşlı bireylerin kentsel alan deneyimlerine ilişkin bir alan araştırması. *Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (UNIKA) Toplum ve Bilim) Dergisi*, 2(2), 87-99.
- Esendemir, Ş. (2021). Türkiye'de yaşlılık algısı: Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 74-86. doi:<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1011701>
- Explained, W. (tarih yok). "Caretaker vs. caregiver - what's the difference?". 06 03, 2021 tarihinde Writing Explained: <https://writingexplained.org/caretaker-vs-caregiver-difference> adresinden alındı
- Ferraro, K. F., & Shippee, T. P. (2009). Aging and cumulative inequality: How does inequality get under the skin? *The Gerontologist*, 49(3), 333-343.
- Ferraro, K. F., Shippee, T. P., & Schafer, M. H. (2009). Cumulative inequality theory for research on aging and the life course. V. L. Bengtson, & vd. (Dü) içinde, *Handbook of theories of aging* (2. b., s. 413-433). New York: Springer publishing company.
- Fingerman, K. L., & Birditt, K. S. (2011). Relationships between adults and their aging parents. K. W. Schaie, & S. L. Willis (Dü) içinde, *Handbook of the psychology of aging* (s. 219-232). USA: Academic Press (Elsevier).

- Fletcher, G. J., Simpson, J. A., & Thomas, G. (2000). The measurement of perceived relationship quality components: A confirmatory factor analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(3), 340-354. doi:<https://doi.org/10.1177/0146167200265007>
- Flick, U. (2019). From intuition to reflexive construction: Research design and triangulation in grounded theory research. A. Bryant, & K. Charmaz (Dü) içinde, *The SAGE handbook of current developments in grounded theory* (s. 125-144). London: SAGE Publications.
- Fossey, E., & vd. (2002). Understanding and evaluating qualitative research. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*(36), 717-732.
- Foucault, M. (1983). The subject and power. H. L. Dreyfus, & P. Rabinow içinde, *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics* (2. b., s. 208-226). Chicago: The University of Chicago Press.
- Frisch, M. (1990). *A shared authority: Essays on the craft and meaning of oral and public history*. New York: SUNY Press.
- Ganong, L., & Coleman, M. (2006). Patterns of exchange and intergenerational responsibilities after divorce and remarriage. *Journal of Aging Studies*, 20(3), 265-278. doi:10.1016/j.jaging.2005.09.005
- Garstka, T. A., & vd. (2004). How young and older adults differ in their responses to perceived age discrimination. *Psychology and Aging*, 19, 326-335.
- Gavrilov, L. A., & Heuveline, P. (2003). *Aging of population*. longevity-science.org: http://longevity-science.org/Population_Aging.htm adresinden alındı
- Geissler, B., & Pfau-Effinger, B. (2005). Change in European care arrangements. B. Geissler, & B. Pfau-Effinger (Dü) içinde, *Care and Social Integration in European Societies* (s. 3-20). Bristol: Policy Press.
- George, L. K. (2007). Aging, sociology of. G. Ritzer (Dü.) içinde, *The Blackwell encyclopedia of sociology* (s. 93-101). Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Germain, C. B. (1994). Emerging conceptions of family development over the life course. *Families in society: the journal of contemporary human services*, 259-268.

- Gibson, D. (1996). Broken down by age and gender: "The Problem of old women" redefined. *Gender and society*, 10(4), 433-448.
- Glaser, B. G. (1978). *Theoretical sensitivity*. Mill Valley: The Sociology Press.
- Glaser, B. G. (2008). *Doing quantitative grounded theory*. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine .
- Golden, J., & vd. (2009). Loneliness, social support networks, mood and wellbeing in community-dwelling elderly. *Int J Geriatr Psychiatry*, 24, 694-700. doi:10.1002/gps.2181
- Golden, J., & vd. (2009). Social support network structure in older people: Underlying dimensions and association with psychological and physical health. *Psychology, Health & Medicine*, 14(3), 280-290.
- Greene, V. L. (1983). Substitution between formally and informally provided care for the impaired elderly in the community. *Medical care*, 21(6), 609-619.
- Guba, E. (1990). *The paradigm dialog*. London: Sage.
- Güloğlu, T., Korkmaz, A., & Kip, M. (2003). Türkiye'de kayıtdışı istihdam gerçeğine bir bakış. *Sosyal siyaset konferansları dergisi*, 51-96.
- Günsoy, G., & Tekeli, S. (2015). Nüfusun yaşlanması ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir analiz. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(1), 35-87.
- Ha, J.-H., & Ingersoll-Dayton, B. (2008). The effect of widowhood on intergenerational ambivalence. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 63B(1), 49-58.
- Hagestad, G. O., & Dykstra, P. A. (2016). Structuration the life course: Some neglected aspects. M. C. Shanahan, J. T. Mortimer, & M. K. Johnson (Dü) içinde, *Handbook of the life course* (2. b., s. 131-157). Dordrecht : Springer.
- Hancock, A.-M. (2007). Intersectionality as a normative and empirical paradigm. *Politics & gender*, 3(2), 248-254. doi:10.1017/S1743923X07000062

- Harper, D. (2011). Choosing a qualitative research method. D. Harper, & A. R. Thompson (Dü) içinde, *Qualitative research methods in mental health and psychotherapy* (s. 83-98). London: Wiley-Blackwell.
- He, F., & vd. (2013). The impacts of dispositional optimism and psychological resilience on the subjective well-being of burn patients: A structural equation modelling analysis. *PloS One*, 8(12), 1-5. doi:<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0082939>
- Heap, J., & Fors, S. (2015). Duration and accumulation of disadvantages in old age. *Social Indicators Research*, 30, 133-148.
- Hess, B. B., & Waring, J. M. (1978). Changing patterns of aging and family bonds in later life. *The Family Coordinator*, 303-314.
- Heycox, K. (1997). Older women: Issues of gender. A. Borowski, S. Encel, & E. Ozanne (Dü) içinde, *Ageing and social policy in Australia* (s. 94-118). Cambridge: Cambridge University Press.
- Holman, D., & Walker, A. (2020). Understanding unequal aging: Toward a synthesis of intersectionality and life course analysis. *European journal of aging*, 18(2), 1-17.
- Holmes, A. G. (2020). Researcher positionality - a consideration of its influence and place in qualitative research- a new research guide. *International Journal of Education*, 8(4), 1-10.
- Holzmann, R. (2005). Demographic alternatives for aging industrial countries: Increased total fertility rate, labor force participation, or immigration. *IZA Discussion Papers*(1885), 1-30.
- Hopkins, P. (2019). Social geography I: Intersectionality. *Progress in human geography*, 43(5), 937-947.
- House, J. S. (1981). *Work stress and social support*. MA: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.
- House, J. S., & Kahn, R. L. (1985). Measures and concepts of social support. S. Cohen, & S. L. Syme (Dü) içinde, *Social support and health* (s. 83-108). Orlando: Academic Press, Inc.

- House, J. S., Landis, K. L., & Umberson, D. (1988). Social relationships and health. *Science, new series*, 241(4865), 540-545.
- Houtven, C. H., & Norton, E. C. (2004). Informal care and health care use of older adults. *Journal of Health Economics*, 23, 1159–1180.
- Huang, S., Yeoh, B. S., & Toyota, M. (2012). Caring for the elderly: The embodied labour of migrant care workers in Singapore. *Global Networks*, 12(2), 195–215.
- Hung, M., & vd. (2019). Asessing spousal support and health in an aging population: Support and strain amidst changing social dynamics. *Social Work in Health Care*, 58(4), 345-367.
- Hutchison, E. D. (2005). The life course perspective: A promising approach for bridging the micro and macro worlds for social workers. *Families in society: The journal of contemporary social services*, 143-152.
- Hutchison, E. D. (2011). *Dimensions of human behavior: The changing life course* (4. b.). Sage Publications.
- Hülür, G., & vd. (2022). Change in episodic memory with spousal loss: The role of social relationships. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 77(4), 683-694.
- İçli, G. (2008). Yaşlılar ve yetişkin çocuklar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 29-38.
- İTO. (2024). *İTO istatistik verileri*. İTO. <https://bilgibankasi.ito.org.tr/tr/istatistik-verileri/genel-adresinden-alindi>
- Johnson, B., & Christensen, L. (2012). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches* (4. b.). Los Angeles: Sage Publications.
- Jourdain, A., & Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu'nün kuramı ve sosyolojik kullanımları*. (Ö. Elitez, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahn, J. R., & Pearlin, L. I. (2006). Financial strain over the life course and health among older adults. *Journal of health and social behavior*, 47(17), 17-31.

- Kahn, R. L., & Antonucci, T. C. (1980). Convoys over the life course: Attachment, roles, and social support. P. B. Baltes, & O. G. Brim (Dü.) içinde, *Life-Span Development and Behavior* (3 b., s. 253-286). New York: Academic Press.
- Kalaycı, I., & Özkul, M. (2017). Geleneksel kalabilsem modern olabilsem: Modernleşme sürecinde yaşlılık deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 90-110.
- Kalaycıoğlu, S., Rittersberger-Tılıç, H., & Çelik, K. (2016). *Bakım sektöründe kayıt-dışı kadın emeğinin farklı aktörleri ve boyutları*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Kandiyoti, D. (1998). Gender, power and contestation. C. Jackson, & R. Pearson (Dü) içinde, *Feminist Visions of Development* (s. 138-154). London/New York: Routledge.
- Karlsson, M., & vd. (2006). Future costs for long-term care: Cost projections for long-term care for older people in the United Kingdom. *Health Policy*(75), 187-213.
- Kasper, J. D., & vd. (2008). Effects of poverty and family stress over three decades on the functional status of older African American women. *The Journals of Gerontology: Series B*, 63(4), 201-210.
- Kemp, C. L., Ball, M. M., & Perkins, M. M. (2013). Convoys of care: Theorizing intersections of formal and informal care. *J Aging Stud.*, 27(1), 15-29.
- Keppel, K. G., Percy, J. N., & Wagener, D. K. (2002). Trends in racial and ethnic-specific rates for the health status indicators: United States, 1990–98. *Healthy people 2000, statistical notes*, 1-16.
- Kim, I. K., & Kim, C.-S. (2003). Patterns of family support and the quality of life of the elderly. *Social Indicators Research*, 62,63, 437-454.
- Klaus, D. (2021). Differential effects of widowhood on network and support. *Journal of Family Issues*, 42(12), 2755-2781.
- Knights, D., & Morgan, G. (1991). Corporate strategy, organizations, and subjectivity: a critique. *Organisation studies*, 12(2), 251-273. doi:10.1177/017084069101200205

- Knijn, T., & Kremer, M. (1997). Gender and caring dimension of welfare states: toward inclusive citizenship. *Social politics*, 328-361.
- Komisyonu, T. İ. (t.y.). *İnsan hakları evrensel beyannamesi*. TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu. 01 15, 2025 tarihinde alındı
- Kort-Butler, L. A. (2017). Social support theory. C. J. Schreck, & vd. (Dü) içinde, *The Encyclopedia of juvenile delinquency and justice* (s. 1-4). John Wiley & Sons, Inc. doi:10.1002/9781118524275.ejdj0066
- Kösemihal, N. Ş. (1950). *Tecrübi sosyoloji (metod)*. İstanbul: Pulhan Matbaası. 11 26, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4583> adresinden alındı
- Kuh, D., & vd. (2003). Life course epidemiology. *J Epidemiol community health*(57), 778-783.
- Kuh, D., & vd. (Dü). (2014). *A life course approach to healthy ageing*. Oxford: Oxford University Press.
- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. New York: The Macmillan Company.
- Langford, C. P., & vd. (1997). Social support: A conceptual analysis. *Journal of advanced nursing*(25), 95-100.
- Lawrance, E., & vd. (2018). Marital happiness, marital status, health, and longevity. *Journal of Happiness Studies*, 1-22. doi://doi.org/10.1007/s10902-018-0009-9
- Lee, Y., Baken, R., & Gonzales, E. (2018). Utilization of formal and informal home care: How do older Canadians' experiences vary by care arrangements? *Journal of applied gerontology*, 1-24.
- Levers, M.-J. D. (2013). Philosophical paradigms, grounded theory, and perspectives on emergence. *SAGE Open*, 1-6. doi:10.1177/2158244013517243
- Li, F., & vd. (2017). Determinants of formal care use and expenses among in-home elderly in Jing'an district. *PLoS ONE*, 12(4), 1-10.
- Li, J., & Song, Y. (2019). Formal and informal care. D. Gu, & M. E. Dupre (Dü) içinde, *Encyclopedia of gerontology and population aging* (s. 1-8). Cham: Springer.

- Ligita, T., & vd. (2020). A practical example of using theoretical sampling throughout a grounded theory study: A methodological paper. *Qualitative Research Journal*, 20(116-126). doi:10.1108/QRJ-07-2019-0059
- Lin, N., Dean, A., & Ensel, W. (1986). *Social support, life events, and depression*. London: Academic Press, Inc.
- Lin, T.-C., & vd. (2015). Exploring the relationship between receiving and offering online social support: A dual social support model. *Information & Management*, 52, 371-383. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.im.2015.01.003
- Lincoln, S. Y., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. London: Sage Publications.
- Litt, J. (2004). Women's carework in low-income households: the special case of children with attention deficit hyperactivity disorder. *Gender and Society*, 18(5), 625-644.
- Litwak, E. (1985). *Helping the elderly: The complementary roles of informal networks and formal systems*. New York: Guilford Press.
- Longman, P. (2004). The global baby bust. *Foreign Affairs*, 83(3), 64-79.
- Low, G., & vd. (2019). Aging in place. D. Gu, & M. Dupre (Dü) içinde, *Encyclopedia of gerontology and population aging* (s. 1-6). Cham: Springer.
- Manzoli, L., & vd. (2007). Marital status and mortality in the elderly: A systematic review and meta-analysis. *Social Science & Medicine*, 64(1), 77-94.
- Martens, C. T. (2017). *Allocating responsibilities: Norwegian elder care between national ambitions and local autonomy*. Oslo: University of Oslo, Faculty of Social Science. doi:(ISSN) 1564-3991
- Martin, L. G., & Preston, S. H. (Dü). (1994). *Demography of aging*. Washington: National Academy of Science.
- Maung, H. H. (2021). What's my age again? Age categories as interactive kinds. *History and Philosophy of the Life Sciences*, 43(36), 1-24. doi:10.1007/s40656-021-00388-5

- Mayer, K. U. (2003). The sociology of the life course and lifespan psychology: Diverging or converging pathways? U. M. Staudinger, & U. Lindenberger. içinde Boston: Springer.
- McCall, C., & Edwards, C. (2021). New perspectives for implementing grounded theory. *Studies in Engineering Education*, 1(2), 93-107. doi:10.21061/see.49
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1771-1800.
- McMullin, J. A., & Berger, E. D. (2006). Gendered ageism/age(ed) sexism: The case of unemployed older workers. T. M. Calasanti, & K. F. Slevin (Dü) içinde, *Age matters* (s. 201-222). New York: Routledge.
- Melo, S., Guedes, J., & Mendes, S. (2019). Theory of cumulative disadvantage/advantage. D. Gu, & M. E. Dupre (Dü) içinde, *Encyclopedia of gerontology and population aging*. Cham: Springer. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-69892-2_751-1
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: Free Press .
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*(159), 56-63.
- Merz, E.-M., & vd. (2009). Wellbeing of adult children and ageing parents: Associations with intergenerational support and relationship quality. *Ageing & Society*, 29(5), 783-802.
- Meyer, M. H. (2000). *Carework: Gender, class, and the welfare state*. New York: Routledge.
- Meyer, M. H., Wolf, D., & Himes, C. L. (2006). Declining eligibility for social security spouse and widow benefits in the United States? *Research on Aging*, 28(2), 240-260.
- Misra, J. (2007). Carework. G. Ritzer (Dü.) içinde, *The Blackwell encyclopedia of sociology* (s. 402-404). Oxford, UK: Blackwell publishing.
- Mohamad-Aun, N. S., & Abu-Bakar, S. H. (2011). Informal caregivers and their coping styles: a preliminary report. *International journal of public health research*, 23-30.

- Morello-Frosch, R., & vd. (2011). Understanding the cumulative impacts of inequalities in environmental health: implications for policy. *Health Affairs*, 30(5), 879–887.
- Morse, J. M., & Clark, L. (2019). The Nuances of Grounded Theory Sampling and the Pivotal Role of Theoretical Sampling. A. Bryant, & K. Charmaz (Dü) içinde, *The SAGE Handbook of Current Developments in Grounded Theory* (s. 145-166). London: SAGE.
- Mruck, K., & Breuer, F. (2003). Subjectivity and reflexivity in qualitative research - a new FQS issue. *Historical Social Research*, 28(3), 189-212.
- Murphy, M., Glaser, K., & Grundy, E. (1997). Marital status and long-term illness in Great Britain. *Journal of marriage and family*, 59(1), 156-164.
- Nacak, İ. (2019). Kuşak sosyolojisi: Kavramsal ve metodolojik temeller. *Sosyoloji Divanı*(13), 9-27.
- Nass, R., & Thorner, M. (2004). Life extension versus improving quality of life. *Best Practice & Research Clinical Endocrinology & Metabolism*, 18(3), 381-391. doi:10.1016/j.beem.2004.02.003
- Nelson, E. A., & Dannefer, D. (1992). Aged heterogeneity: Fact or fiction? The fate of diversity in gerontological research. *The Gerontologist*, 32(1), 17-23. doi:https://doi.org/10.1093/geront/32.1.17
- Neufeld, A., & Harrison, M. (2009). *Nursing and family caregiving*. New York: Springer Publishing Company.
- Neufeld, A., & vd. (2008). Advocacy of women family caregivers: Response to nonsupportive interactions with professionals. *Qualitative Health Research*, 18(3), 301-310.
- Neumark, D., Burn, I., & Button, P. (2017). Age discrimination and hiring of older workers. *Labour Economics*, 1-5.
- Ng, Y. T., & vd. (2020). Friendships in old age: Daily encounters and emotional well-being. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci*, 76(3), 551–562.
- Noelker, L. S., & Bass, D. M. (1989). Home care for elderly persons: Linkages between formal and informal caregivers. *Journal of Gerontology*, 44(2), 63-70.

- Noelker, L. S., & Wallace, R. T. (1985). The organization of family care for impaired elderly. *Journal of family issues*, 6(1), 23-44.
- Novak, M., & Campbell, L. (2006). *Aging and society: a Canadian perspective* (5. b.). Toronto, Canada: Nelson.
- OECD. (2023). *Education at a glance 2023: Sources, methodologies and technical notes*. Paris: OECD Publishing. doi:<https://doi.org/10.1787/d7f76adc-en>
- Oğlak, S. (2017). Yaşlı bakımında görünmeyen işgücü: Aile bakımı ve ekonomik değeri. *İGÜ Sosyal bilimler dergisi*, 73-87.
- Okumuş, B., & Öztürk, M. (2020). Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminde yaşlılık sigortasının yeniden gelir dağılımı açısından analizi. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 61-82.
- O'Rand, A. M. (1996). The precious the precocious: Understanding cumulative disadvantage and cumulative advantage over the life course. *The Gerontologist*, 36(2), 230-238.
- O'Rand, A. M. (2006). The cumulative stratification of the life course. R. H. Binstock, & L. K. George (Dü) içinde, *Handbook of aging and the social sciences* (6. b.). San Diego: Academic Press.
- Orfila, F., & vd. (2018). Family caregiver mistreatment of the elderly: Prevalence of risk and associated factors. *BMC Public Health*, 18(167), 1-14.
- Ouden, W. V., & vd. (2023). The impact of social network change due to spousal loss: A qualitative study on experiences of older adults who are aging in place. *Death Studies*, 47(5), 559-573. doi:<https://doi.org/10.1080/07481187.2022.2108942>
- Özbay, F. (2009). *Türkiye'de demografik dönüşüm: Yaşlanan bir toplumun karşı karşıya olduğu sorunlar üzerine birlikte düşünmek*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Rektörlük Konferans Salonu. 05 20, 2022 tarihinde https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/fes-spf-turkiyede%20demografik%20donusum-rapor-revize_0.pdf adresinden alındı

- Özkul, M., & Kanyılmaz, G. (2012). Yoksulluk ve enformelleşme bağlamında ortaya çıkan bir yaşam tarzı: Seyyar satıcılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 27-61.
- Özsoy, Ö., & Gürler, M. (2021). Poverty and social exclusion of older people in ageing European Union and Turkey. *Journal of public health*, 30, 1969-1983. doi:<https://doi.org/10.1007/s10389-021-01525-x>
- Öztop, H., Şener, A., & Güven, S. (2008). Evde bakımın yaşlı ve aile açısından olumlu ve olumsuz yönleri. *Yaşlı sorunları araştırma dergisi*, 1, 39-49.
- Öztürk, M., & Çetin, B. I. (2009). Dünyada ve Türkiye'de yoksulluk ve kadınlar. *Journal of Yaşar University*, 2661-2698.
- Palloni, A., Pinto, G., & Wong, R. (2009). Family support networks and population ageing. *Family Support Networks and Population Ageing* (s. 13-16). Doha, Qatar: International Institute for Family Studies and Development, UNFPA and Institute for Policy Research, Northwestern University .
- Palmore, E. B., & Manton, K. (1974). Modernization and the status of the aged: International correlations. *Journal of Gerontology*, 29, 205-210. doi:10.1093/geronj/29.2.205
- Parks, J. A. (2003). *No place like home?: Feminist ethics and home health care*. Bloomington, Indiana, USA: Indiana University Press.
- Parsons, T. (1942). Age and sex in the social structure of the United States. *American sociological review*(7), 604-616.
- Patterson, S. E., & Margolis, R. (2023). Family ties and older adult well-being: Incorporating social networks and proximity. *J Gereontol B Psychol Sci Soc Sci.*, 78(12), 2080-2089.
- Patterson, T. L., & Jeste, D. V. (1999). The Potential Impact of the Baby-Boom Generation on Substance Abuse Among Elderly Persons. *Mentah Health and Aging*, 50(9), 1184-1188. doi:<https://doi.org/10.1176/ps.50.9.1184>
- Pearlin, L. I., & vd. (2005). Stress, health, and the life course: Some conceptual perspectives. *Journal of health and social behavior*, 46, 205-219.

- Pfau-Effinger, B. (2005). Development paths of care arrangements in the framework of family values and welfare values. B. Pfau-Effinger, & B. Geissler (Dü) içinde, *Care and social integration in European societies* (s. 21-45). Bristol: The Policy Press.
- Phillipson, C. (2013). *Aging*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Pinquart, M., & Sörensen, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective wellbeing in later life: A meta-analysis. *Psychology and Aging*, 15(2), 187-224. doi:<https://doi.org/10.1037/0882-7974.15.2.187>
- Pinquart, M., & Sörensen, S. (2002). Older adults' preferences for informal, formal, and mixed Support for future care needs: A comparison of Germany and the United States. *The International Journal of Aging and Human Development*, 54(4), 291-314.
- Plath, D. W. (1980). *Long engagements. Maturity in modern Japan*. California, Stanford: Stanford University Press.
- Polat, Ü., & Bayrak Kahraman, B. (2013). Yaşlı bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişki. *Fırat Tıp Dergisi*, 18(4), 213-218.
- Portrait, F., Lindeboom, M., & Deeg, D. (2000). The use of long-term care services by the Dutch elderly. *Econometrics and health economics*(9), 513-531.
- Pot, A. M., & vd. (2005). The longitudinal relationship between the use of long-term care and depressive symptoms in older adults. *The Gerontologist*, 45(3), 359–369.
- Powers, S. M., Bisconti, T. L., & Bergeman, C. (2014). Trajectories of social support and well-being across the first two years of widowhood. *Death Studies*, 38(8), 499-509. doi:10.1080/07481187.2013.846436
- Price, D. (1965). Networks of scientific papers. *Science*(149), 510-515.
- Purdy, E. R. (2023). *Poverty and social exlcusion*. 04 01, 2025 tarihinde EBSCO: <https://www.ebsco.com/research-starters/political-science/poverty-and-social-exclusion> adresinden alındı
- Rabinow, P. (Dü.). (1984). *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books.

- Ramachandran, R., & R, R. (2012). Socioeconomic status and life satisfaction in cross-cultural perspective: The elderly in Japan and India. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(16), 285-297.
- Reay, A. M., & Browne, K. D. (2001). Risk factor characteristics in carers who physically abuse or neglect their elderly dependants. *Aging & mental health*, 5(1), 56-62.
- Riley, M. W. (1987). On the significance of age in sociology. *American sociological review*, 1-14.
- Riley, M. W., Kahn, R. L., & Foner, A. (Dü). (1994). *Age and structural lag: Society's failure to provide meaningful opportunities in work, family, and leisure*. New York: Wiley.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: DeKi Basım Yayın.
- Robeyns, I. (2006). The capability approach in practice. *The Journal of Political Philosophy*, 14(3), 351-376.
- Robeyns, I. (2008). Sen's capability approach and feminist concerns. F. Comim, M. Qızılbaş, & S. Alkire (Dü) içinde, *The capability approach: concepts, measures and applications* (s. 82-104). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogers, R. G. (1995). Marriage, sex, and mortality. *Journal of Marriage and the Family*, 57(2), 515-526.
- Rook, K. S. (1990). Social relationships as a source of companionship: Implications for older adults' psychological well-being. B. R. Sarason, I. G. Sarason, & G. R. Pierce (Dü) içinde, *Social support: an interactional view* (s. 219-250). New York: John Wiley & Sons.
- Rook, K. S., & Charles, S. T. (2017). Close social ties and health in later life: Strengths and vulnerabilities. *American Psychologist*, 72(6), 567-577.
- Rosenbaum, D., More, A. E., & Steane, P. (2016). Applying grounded theory to investigating change management in the nonprofit sector. *SAGE Open*, 6(4), 1-11. doi:10.1177/2158244016679209

- Ruhm, C. (1990). *Bridges to retirement: Older workers in a changing labor market*. (P. B. Doeringer, Dü.) ILR Press.
- Russell, C. (2007). What do older women and men want?: Gender differences in the 'lived experience' of aging. *Current Sociology*, 55(2), 173-192. doi:10.1177/0011392107073300
- Ryder, N. B. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. *American Sociological Review*, 30(6), 843-861.
- Sarıtaş, S. (2020). Financialisation of pensions: The case of Turkey. *Global Social Policy*, 20(1), 60-79.
- Sayfalar, S. (2024, 05 05). *Sivil Sayfalar*. Ücretsiz bakım işi: <https://www.sivilsayfalar.org/sozluk/ucretsiz-bakim-isi/> adresinden alındı
- Scharf, T. (2009). Too tight to mention: Unequal income in older age. P. Cann, & M. Dean (Dü) içinde, *Unequal Ageing: The Untold Story of Exclusion in Old Age* (s. 25-52). Bristol University Press. doi:<https://doi.org/10.2307/j.ctt9qgqgz.7>.
- Schrader, G., & vd. (1990). The recollection of affect. *Psychology Medicine*, 20, 105-109.
- Seeman, T. E., & Berkman, L. F. (1988). Structural characteristics of social networks and their relationship with social support in the elderly: Who provides support. *Social Science & Medicine*, 26(7), 737-749.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. New York: Harvard University Press.
- Sennett, R. (2014). *Karakter aşınması. Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri* (4. b.). (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Settersten, R. A., & Mayer, K. U. (1997). The Measurement of age, age structuring, and the life course. *Annual Review of Sociology*, 23(1), 233-261.
- Sever, H. (2020). Yaşlı bireylerin geniş aileden kopuş nedenleri ve alternatif yaşam aranjmanlarına dair algıları: Gaziantep örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(1), 1-9. doi:<http://dx.doi.org/10.46414/yasad.598293>

- Shields, S. A. (2008). Gender: an intersectionality perspective. *Sex Roles* , 59(5-6), 301–311.
- Shouse, J. N., Rowe, S. V., & Mast, B. T. (2013). Depression and cognitive functioning as predictors of social network size. *Clinical Gerontologist*, 36, 147–161.
- Shumaker, S. A., & Brownell, A. (1984). Toward a theory of social support: Closing conceptual gaps. *Journal of social issues*, 40(4), 11-36.
- Smith, K. R., Zick, C. D., & Duncan, G. J. (1991). Remarriage patterns among recent widows and widowers. *Demography*, 28(3), 361-374.
- Softa, H. K., Bayraktar, T., & Uğuz, C. (2016). Yaşlı bireylerin algılanan sosyal destek sistemleri ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını etkileyen faktörler. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 9, 1-12.
- Sözlüğü, T. D. (2023, 07 10). "Bakım" maddesi. Tür Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Sözlüğü, T. D. (2023, 07 10). "Bakmak, -ar" maddesi. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Sözlüğü, T. D. (2024, 01 25). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Kuşak maddesi: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Spellman, E. M. (2017). *Ölümün kısa bir tarihi*. (A. B. Pekiner, Çev.) İstanbul: Tellekt.
- Spicker, P. (1995). *Social policy: Themes and approaches*. London: Prentice Hall.
- Spivak, G. C. (2005). Scattered speculations on the subaltern and the popular. *Postcolonial Studies*, 8(4), 475-486.
- Standing, G. (1976). Education and female participation in the labour force. *International Labour Review*, 114(3), 281-297.
- Stoller, E. P., & Pugliesi, K. L. (1988). Informal networks of community-based elderly: Changes in composition over time. *Research on Aging*, 499-516.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1994). Grounded theory methodology: An overview. N. Denzin, & Y. Lincoln (Dü) içinde, *Handbook of Qualitative Research* (s. 273-285). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Subramanian, S., Elwert, F., & Christakis, N. (2008). Widowhood and mortality among the elderly: The modifying role of neighborhood concentration of widowed individuals. *Soc Sci Med.*, 66(4), 873-884.
- Sutton, S. G., Reinking, J., & Arnold, V. (2011). On the use of grounded theory as a basis for research on strategic and emerging technologies in accounting. *Journal of emerging technologies in accounting*, 45-63. doi:10.2308/jeta-10207
- Swartz, D. (2015). *Kültür ve iktidar Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (3. b.). (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Szabó, Á., & vd. (2020). Longitudinal examination of emotional functioning in older adults after spousal bereavement. *J Gerontol B Psychol Sci Doc Sci*, 75(8), 1668-1678. doi:10.1093/geronb/gbz039
- Şahin, Ş., Rittersberger-Tılıç, H., & Elveren, A. Y. (2010). The individual pension system in Turkey: A gendered perspective. *Ekonomik Yaklaşım*, 21(77), 115-142.
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık sosyolojisi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Şişman, Y. (2011). Kayıtdışı ekonomi, enformel ekonomik faaliyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(5), 2-19.
- Takagi, E., & Silverstein, M. (2006). Intergenerational coresidence of the Japanese elderly. *Research on Aging*, 28(4), 427-514.
- Tamkoç, B., Kök, H., & Atalay, Z. (2023). Türkiye'de yalnız yaşayan yaşlıların Covid-19 sürecindeki deneyimleri: Ankara ili örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1315-1332.
- Thoits, P. A. (1995). Stress, coping, and social support processes: Where are we? what next? *Journal of Health and Social Behavior*(Extra Issue), 53-79.
- Thoits, P. A. (2011). Mechanisms linking social ties and support to physical and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 52(2), 145-161.
- Thomas, C. (1993). De-constructing concepts of care. *Sociology*, 27(4), 649-669.
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918-1920). *The Polish peasant in Europe and America*. (Cilt 1-2). Boston: Badger.

- Thomson, P., & Gunter, H. (2010). Inside, outside, upside down: the fluidity of academic researcher 'identity' in working with/in school. *International Journal of Research and Method in Education*, 34(1), 17-30.
- Torres, S. (2014). Expanding the gerontological imagination on ethnicity: Conceptual and theoretical perspectives. *Ageing & Society*, 935-960.
- Torres, S., & Cao, X. (2019). Improving care for elders who prefer informal spaces to age-separated institutions and health care settings. *Innovation in aging*, 3(3), 1-10.
- Trepte, S., Dienlin, T., & Reinecke, L. (2015). Influence of social support received in online and offline contexts on satisfaction with social support and satisfaction with life: A longitudinal study. *Media Psychology*, 18, 74-105.
- TÜİK. (2019a). *Doğum istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 30696. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2018-30696> adresinden alındı
- TÜİK. (2019b). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması bölgesel sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı 30756. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-Bolgesel-Sonuclari-2018-30756> adresinden alındı
- TÜİK. (2020). *Hayat tabloları*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 33711. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2017-2019-33711> adresinden alındı
- TÜİK. (2021). *İstatistiklerle yaşlılar*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 37227. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227> adresinden alındı
- TÜİK. (2023). *Sosyal koruma istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 49675. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2022-49675> adresinden alındı

- TÜİK. (2024a). *Doğum istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 53708. TÜİK. doi:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708>
- TÜİK. (2024b). *Tüketici fiyat endeksi*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 53616. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Haziran-2024-53616> adresinden alındı
- TÜİK. (2024c). *Gelir dağılımı istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 53840. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53840> adresinden alındı
- TÜİK. (2024d). *Türkiye yaşlı profili araştırması*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 53809. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Yasli-Profil-Arastirmasi-2023-53809> adresinden alındı
- TÜİK. (2024e). *İstatistiklerle yaşlılar*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 53710. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710> adresinden alındı
- TÜİK. (2025). *İstatistiklerle yaşlılar*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 54079. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2024-54079> adresinden alındı
- Twenge, J. M. (2017). Sources, methods, and separating cohorts (Appendix A). J. M. Twenge içinde, *i Gen* (s. 1-48). New York: Atria Books. 2020 tarihinde <http://www.jeantwenge.com/wp-content/uploads/2017/08/igen-appendix.pdf> adresinden alındı
- Uchino, B. N. (2004). *Social support and physical health: Understanding the health consequences of relationships*. New Haven: Yale University Press.
- UKEssays. (2015, 01 01). *UKEssays, The Essay Expert*. Critique of the life course perspective: <https://www.ukessays.com/essays/sociology/critique-of-the-life-course-perspective-sociology-essay.php#:~:text=The%20first%20weakness%20or%20limitation,social%20institutions%20and%20formal%20organizations>. adresinden alındı

- UN-DESA. (2022). *World population prospects: Summary of results*. New York: United Nations. <https://www.un.org/en/global-issues/ageing> adresinden alındı
- UN-DESA. (2023). *World social report 2023: Leaving no one behind in an aging world*. New York: United Nations. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210019682> adresinden alındı
- Utz, R. L., & vd. (2014). Feeling lonely versus being alone: Loneliness and social support among recently bereaved persons. *The Journals of Gerontology: Series B*, 68B(1), 85-94. doi:<https://doi.org/10.1093/geronb/gbt075>
- Üçok, A. (2022). *Yaşlılık olgusuna yaşlıların bakış açısıyla sosyolojik bir yaklaşım*. İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Ünsaldı, L. (2015). *Sosyoloji tarihi Dünya'da ve Türkiye'de*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Vauclair, C.-M., & vd. (2014). Subjective social status of older people across countries: The role of modernization and employment. *Journals of gerontology, series B: Psychological sciences and social sciences*, 70(4), 650-660. doi:10.1093/geronb/gbu074
- Vaux, A. (1988). *Social support: Theory, research, and intervention*. New York: Praeger Publishers.
- Venn, S., Davidson, K., & Arber, S. (2011). Gender and aging. J. Richard A. Settersten, & J. L. Angel (Dü) içinde, *Handbook of sociology of aging* (s. 71-81). New York: Springer.
- Vilhena, C., Valadas, S. T., & Fragoso, A. (2019). Education matters: Cumulative advantages and disadvantages amongst Portuguese older men. *European journal for research on the education and learning of adults*, 10(3), 275-289.
- Waerness, K. (1984). The rationality of caring. *Economic and industrial democracy*, 5(2), 185-211.
- Walby, S., Armstrong, J., & Strid, S. (2012). Intersectionality: Multiple inequalities in social theory. *Sociology*, 46(2), 224-240.
- Walker, A., & Foster, L. (2006). Ageing and social class: An enduring relationship. J. A. Vincent, C. Phillipson, & M. Downs (Dü). içinde London: Sage Publications.

- Wan, W. H., & Antonucci, T. C. (2016). Social exchange theory and aging. N. A. Pachana (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Geropsychology* (s. 1-9). Singapore: Springer. doi: 10.1007/978-981-287-080-3_285-1
- Weiss, J. (2000). *To Have and to Hold: Marriage, the baby boom, and social change*. Chicago: Chicago University Press.
- Wellman, B. (1981). Applying social network analysis to the study of social support. I. G. Sarason, & B. R. Sarason (Dü) içinde, *Social support: theory, research and applications* (s. 205-222). Seattle: Martinus Nijhoff Publishers- NATO Scientific Affairs Division.
- Wethington, E., & Kessler, R. C. (1986). Perceived support, received support, and adjustment to stressful life events. *Journal of Health and Social Behavior*, 27, 78-89.
- White, K. R., & Wu, Q. (2014). Application of the life course perspective in child welfare research. *Children and Youth Services Review*(46), 146-154.
- WHO. (2015). *World report on ageing and health*. Luxemburg: World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/186463> adresinden alındı
- WHO. (2017). *Age-friendly environments in Europe*. Copenhagen: World Health Organization.
- WHO. (2017). *Age-friendly environments in Europe*. Copenhagen: Denmark. Age-friendly environments in Europe. adresinden alındı
- Wiles, J. L., & vd. (2009). Older people and their social spaces: A study of well-being and attachment to place in Aotearoa New Zealand. *Social Science & Medicine*(68), 664-671.
- Willig, C. (2008). Grounded theory. C. Willig (Dü.) içinde, *Introducing Qualitative Research in Psychology- Adventures in Theory and Method* (s. 34-51). Maidenhead: McGraw-Hill Education Open University Press.
- Willson, A. E., Shuey, K. M., & Elder, G. H. (2007). Cumulative advantage processes as mechanisms of inequality in life course health. *AJS*, 112(6), 1886-1924.

- Wortman, C. B., & Lehman, D. R. (1985). Reactions to victims of life crises: Support attempts that fail. I. G. Sarason, & B. R. Sarason (Dü.) içinde, *Social support: theory, research and applications* (s. 463-489). Dordrecht, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Wright, E. O. (2017). Sınıf yapısı kavramını bir kez daha yeniden düşünmek. E. O. Wright (Dü.) içinde, *Sınıflar Üzerine Tartışmalar* (B. Yıldırım, Çev., s. 325-417). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Wrzus, C., & vd. (2012). Social network changes and life events across the life span: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 1-28. doi:10.1037/a0028601
- Wu, Z. (2014). Editorial: Introduction to special issue on aging families. *Canadian Journal on Aging*, 33(4), 351-354.
- Wyn, J., & White, R. (1997). *Rethinking Youth*. London: Sage.
- (2020). *Yaşlılar için bilgilendirme rehberi 2020*. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Yeh, S.-C. J., & Lo, S. K. (2004). Living alone, social support, and feeling lonely among the elderly. *Social Behavior and Personality*, 32(2), 129-138.
- Yeung, D., Fung, H. H., & Lang, F. R. (2008). Self-construal moderates age differences in social network characteristics. *Psychology and Aging*, 23(1), 222-226.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5. b.). Los Angeles: SAGE Publications.
- Yoon, H., Park, G.-R., & Kim, J. (2022). Psychosocial trajectories before and after spousal loss: Does gender matter? *Social Science & Medicine*, 294, 1-9.
- Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European journal of women's studies*, 13(3), 193-209.
- Yüceşahin, M. M., Adalı, T., & Türkyılmaz, A. S. (2016). Population policies in Turkey and demographic changes on a social map. *Border Crossing*, 6(2), 240-266.

- Zara, A. (2011). Kayıplar, yas tepkileri ve yas süreci. A. Zara içinde, *Yaşadıkça* (s. 73-90). İstanbul: İmge yay.
- Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (2000). *Generations at work*. USA: American management association publications.
- Zhou, A., & vd. (2024). Aging with family: A grounded theory approach on the role of family when aging as foreign-born. *BMC Geriatrics*, 24(45), 1-10. doi:doi.org/10.1186/s12877-023-04641-3
- Zhou, E. (2014). Social support. A. Michalos (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (s. 6161-6164). Dordrecht: Springer. doi:https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_2789
- Zigante, V. (2018). *Informal care in Europe: Exploring formalisation, availability and quality*. Luxembourg: European Union.
- Zissimopoulos, J. M., Karney, B. R., & Rauer, A. J. (2015). Marriage and economic well being at older ages. *Review of economics of the household*, 13, 1-35.

EKLER

EK-I – (Soru Formu)

GÖRÜŞME SORULARI

1. Bölüm: Katılımcıyı, ailesini ve geçim durumunu anlamak için sorular

Öncelikle biraz kendinizden bahsedebilir misiniz?

Yaşınız:

Eğitim Durumunuz:

Medeni Haliniz:

Yaşadığınız yer:

Anne-baba sağ mı?

(Yaşıyorlarsa; biraz durumlarından bahsedebilir misiniz? / Vefat ettilerse; ne zaman?)

Kaç kardeşiniz? (Kardeşi varsa; kardeşler hayatta mı? Neler yapıyorlar?)

Çocuğunuz var mı? (Varsa; kaç çocuk? Neler yapıyorlar?)

Geliriniz:

Geçim kaynaklarınız:

Daha önce çalıştınız mı? (Çalışıyorsa; ne işle uğraşıyordunuz? / İş hayatında geçirdiğiniz ortalama yıl)

Şu an çalışıyor musunuz?

Geçim için destek alıyor musunuz? (Alıyorsa; kimlerden alıyorsunuz?)

Gelirinizin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

Yaşadığınız hanede başkaları var mı? (Varsa; kimlerle birlikte yaşıyorsunuz?)

Eş dışında kaybettiğiniz yakınlarınız oldu mu? (Olduysa; kimler?)

2. Bölüm: Eş ile İlgili Sorular

Vefat eden eşinizden bahsedebilir misiniz?

Eşiniz ne zaman, nerede doğdu?

Eşinizin eğitim durumu neydi?

Nasıl, nerede, ne zaman tanıştınız?

Evliliğe nasıl karar verdiniz?

Evliliğinizi nasıl yorumlarsınız?

Genel olarak eşinizle ilişkiniz nasıldı?

Eşinizle ilgili en çok neyi hatırlarsınız?

(Çocukları varsa) Eşinizin, çocuklarınızla ilişkisi nasıldı?

Eşiniz hayattayken günlük rutininiz ve sorumluluklarınızın paylaşımı nasıldı?

Eşiniz çalışır mıydı? (Çalışıyorduyorsa; mesleği neydi?)

Hanenizde eşiniz ve çocuklardan başka sizinle birlikte yaşayan birileri var mıydı?

Hane içinde bakımını üstlendiğiniz kimseler var mıydı? (Varsa; kimlerdi, nasıl bir bakım gerektiriyordu, kim bakıyordu?)

Eşiniz hayattayken diğer aile yakınlarıyla ilişkileriniz nasıldı? Ne sıklıkla görüşürdünüz?

Sizce eşiniz hayatından memnun muydu?

Eşinizin herhangi bir kronik veya yaşamını etkileyen ciddi bir rahatsızlığı bulunuyor muydu?

Eşiniz için bakım gerekiyor muydu?

3. Bölüm: Eşin Vefat Anı ve Yas Süreciyle İlgili Sorular

Eşinizin vefatından bahsedebilir misiniz?

Eşinizi ne zaman kaybettiniz?

Eşinizin vefat sebebi neydi?

Nerede vefat etti?

Vefat ettiği gün neler oldu?

Eşiniz vefat ettiğinde sizin neler yaşadığınızdan, ne hissettiğinizden bahseder misiniz?

Yas sürecini nasıl geçirdiniz?

Eş kaybı sonrası ekonomik/sosyal/psikolojik problemler yaşadınız mı?

(Yaşadıysa; biraz bahseder misiniz? Süreç içinde bu konuda ne yönde değişim oldu? Destek aldınız mı? Sorunlar çözüme ulaştı mı?)

Vefatın ilk dönemlerinde kimler yanınızdaydı?

Bu dönemde çevrenizdekiler size hangi konularda destek sağladı?

Eşinizi kaybettikten sonra ikamet ettiğiniz yeri değiştirdiniz mi?

Eş kaybı sonrası birlikte yaşamayı teklif eden aile üyesi veya yakınınız oldu mu? (Olduysa; neden bu teklifi yaptılar? Siz bu teklifi nasıl değerlendirdiniz?)

Eş kaybı hayata ve ölüme bakışınız üzerinde etkili oldu mu?

4. Bölüm: Eş Kaybı Sonrası Günlük Yaşam, Sosyal İlişkiler ve Ekonomik Durum

Eşinizi kaybettikten sonra hayatınızda neler değişti?

Günlük yaşamınız nasıl değişti? (Ev işi, dışarı çıkma, fatura ödeme, yemek yapma, yeni insanlarla tanışma, kurslara, etkinliklere katılma vs.)

Yapmakta zorlandığınız işler oldu mu?

Başkalarına ihtiyaç duydunuz mu?

Hanede bakım ihtiyacı olan kimse var mıydı?

Eşini kaybetmiş biri olmanız çevrenizdeki insanlarla ilişkilerinizi etkiledi mi?

Size eşinizi kaybetmiş biri olduğunuzu hatırlatan bir durumla karşılaştınız mı?

Eşini kaybetmiş olmak sizin için özel bir anlam ifade ediyor mu?

Eşinizi kaybettikten sonra güvende hissetmekle ilgili sıkıntı çektiniz mi?

Yalnız hissettiğiniz zamanlar oluyor mu/oldu mu?

Eşinizle yapmak isteyip de yapamadığınız şeyler oldu mu?

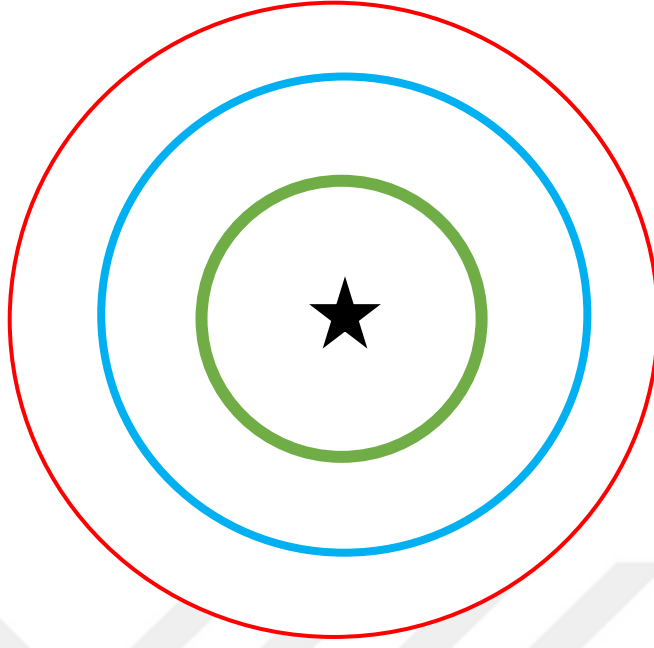
Eş kaybı sonrası çevrenizdekilerin size yaklaşımı değişti mi?

Kayıp sonrası hem kendi ailenizle hem de eşinizin ailesiyle ilişkileriniz değişti mi?

(Haneyi paylaştığı birileri varsa) Hane içi ilişkileriniz nasıl devam etti?

Eşinizi kaybettikten sonra akrabalarınızla, arkadaş çevrenizle ve komşularla iletişiminiz değişti mi?

Çevrenizde her konuda konuşabildiğiniz/danışabildiğiniz/dertleşebildiğiniz yakınınız var mı?

Şeklin açıklaması:

Şeklin tam ortasında yer alan yıldızın sizi temsil ettiğini düşünelim. En içteki yeşil çember; bir ihtiyacınız olduğunda size maddi/manevi en çok destek verenleri ve sizin de kendilerine destek verdiklerinizi, daima sizin yanınızda olanları, birlikte çokça vakit geçirdiğiniz insanları temsil ediyor. Mavi çember zaman zaman görüştüğünüz ve desteğini gördüğünüz ve de destek verdiğiniz kişileri ifade ediyor. Son olarak en dıştaki kırmızı çember ise çok seyrek de olsa iletişimde olduğunuz, size az da olsa destek veren veya desteğinizi alan kimseleri temsil ediyor.

Akrabalarınızı, komşularınızı, arkadaşlarınızı ve çevrenizdeki diğer tüm tanıdıklarınızı düşündüğünüzde bu çemberlere destek ve iletişim yoğunluğuna göre kimleri yerleştirdiniz?

Saydığımız kişiler size hangi konularda, nasıl destekler sunuyor?

Destek olanlar bir karşılık bekliyor mu?

Sizin kendisine destek olduğunuz kimselere nasıl destek veriyorsunuz?

Desteğiniz için bir karşılık bekliyor musunuz?

Eşiniz varken çemberde farklı kimseler var mıydı? Sıralamada farklılıklar var mıydı?

Telefon, bilgisayar gibi cihazları iletişim amaçlı kullanıyor musunuz?

Whatsapp, Facebook, Instagram gibi sosyal medyaları kullanıyor musunuz?

(Kullanıyorsa; ne amaçla ve ne sıklıkla kullanıyorsunuz? Katıldığınız iletişim (aile/arkadaş gibi) grupları var mı?)

Kayıp sonrası ekonomik durumunuz nasıl değişti?

Ekonomik problemlerle karşılaştınız mı? Sorunların üstesinden geldiniz mi? Bu konuda herhangi bir yerden destek aldınız mı?

(Çalışıyordıysa) Çalışmaya devam ettiniz mi?

(Çalışmıyordıysa) Çalışmaya başladınız mı? /Çalışmayı düşündünüz mü?

şu an geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?

Geçim için desteğe ihtiyaç duyuyor musunuz?

Geçiminizi sağlamak için bir destek alıyor musunuz?

5. Bölüm: Yeniden Evlenme ve Eş Kaybıyla İlgili Düşünceler/Pratikler

(Evli olmayana) Yeniden evlenmeyi düşündüğünüz oldu mu?

(Evli olmayana) Eşinizi kaybettikten sonra evlilik düşüncesiyle görüştüğünüz biri oldu mu?

(Evli olmayana) Evlenmeyi veya görüşmeyi düşünmediyseniz neden düşünmediniz?

(Evli olmayana) Yeniden biriyle tanışmayı/görüşmeyi ister miydiniz? Nasıl biri olmasını isterdiniz?

(Evli olmayana) Tekrar evlenebilseydiniz evliliğinizin ölçütü ne olurdu?

(Evli olmayana) Bir eşiniz olmadan her ortama rahatça girip çıkabiliyor musunuz? Eşiniz varken sahip olduğunuz çevreyle aynı şekilde iletişiminiz devam ediyor mu?

(Yeniden evlenene) Eşinizi kaybettikten sonra yeniden evlenmeye nasıl karar verdiniz?

(Yeniden evlenene) Bu evliliği ne zaman gerçekleştirdiniz?

(Yeniden evlenene) Kararı almanıza sebep olan etkenler arasında aileniz, sorumluluklarınız, duygusal, maddi vs. gereksinimler etkili oldu mu?

Sizce hangi yaşta eşini kaybetmek daha zordur?

Eşini kaybeden insanların (kadın/erkek, genç/yaşlı) yeniden evlenmesini nasıl yorumlarsınız?

Toplumumuzun yeniden evlenenlere yaklaşımı hakkında bir gözlemde bulunduğunuz oldu mu?

Sizce yaşlı bir kadının eşini kaybetmesi mi daha zor bir durumdur, yaşlı bir erkeğin eşini kaybetmesi mi daha zor bir durumdur?

6. Bölüm: Güncel Durumu ve Resmi Desteklere Dair Bilgisini Anlamaya Yönelik Sorular

Gün içinde neler yaparsınız?

Rutininizin değiştiği olur mu?

Yeni şeyler dener misiniz?

Sağlığınıza nasıl değerlendirirsiniz?

Kullandığınız ilaçlar var mı?

Hayatınızdan memnun musunuz?

Yaşlanma deneyiminizi nasıl değerlendirirsiniz?

Elinizde olsa hangi yaşa veya hangi ana dönmek isterdiniz? Neden?

Yapmayı planladığınız veya hayalini kurduğunuz şeyler var mı?

Hayatınızı düşündüğünüzde sizi en çok etkileyen olaylar (yaşamımın dönüm noktaları dediğiniz olaylar) nelerdir?

Size bakım veren biri var mı? / Bakıma ihtiyacınız olduğunu düşünüyor musunuz?

Devlet kurumlarının sunduğu herhangi bir destekten faydalandınız mı?

Yerel yönetimlerin sunduğu herhangi bir destekten faydalandınız mı?

Bu desteklerden faydalandıysanız memnuniyet düzeyiniz nedir?

Devlet kurumlarının sunduğu desteklere/hizmete nasıl ulaşacağınızı biliyor musunuz?

Yerel yönetimlerin sunduğu desteklere/hizmete nasıl ulaşacağınızı biliyor musunuz?

Devlet kurumlarının size hangi hizmetleri sunmasını, sizi hangi konularda desteklemesini isterdiniz?

Yerel yönetimlerin size hangi hizmetleri sunmasını, sizi hangi konularda desteklemesini isterdiniz?

Son olarak: Eklemek istediğiniz bir şey var mı?

(Form Sonu)

EK-II - ENSTİTÜ ONAY BELGESİ

Evrak Kayıt Tarihi: 14.07.2023

Protokol No: 550214

Tarih: 27.07.2023

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Doktora Tez Çalışması
KONU:	Sosyal Bilimler
BAŞLIK:	Yaşlılıkta Eş Kaybının Etkileri ve Sosyal Destek İlişkileri
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Prof. Dr. Nadir SUĞUR
TEZ YAZARI:	Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-
KARAR:	Olumlu

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı: Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

Eğitim Bilgileri:

**Yüksek Lisans, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji (YI)
(Tezli), Türkiye, 2014-2017**

**Lisans, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Türkiye, 2009-2013**

Mesleki Deneyimi:

**Araştırma Görevlisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, 2015-**

**Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
2015-**